

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ EDUKACJA

2015

11

Rola przedsiębiorczości w rozwoju społeczno-gospodarczym układów przestrzennych

POD REDAKCJĄ ZBIGNIEWA ZIOŁO I TOMASZA RACHWAŁA

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

ISSN 2083-3296

ENTREPRENEURSHIP EDUCATION

The role of entrepreneurship in the socio-economic development of spatial systems

EDITED BY ZBIGNIEW ZIOŁO AND TOMASZ RACHWAŁ

Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography
Department of Entrepreneurship and Spatial Management

**Rola przedsiębiorczości w rozwoju
społeczno-gospodarczym
układów przestrzennych**

**The role of entrepreneurship
in the socio-economic development
of spatial systems**

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Przedsiębiorczość – Edukacja

11

Pedagogical University of Cracow
Institute of Geography
Department of Entrepreneurship and Spatial Management

Entrepreneurship – Education

11

Rola przedsiębiorczości w rozwoju społeczno-gospodarczym układów przestrzennych

pod redakcją

Zbigniewa Ziota i Tomasza Rachwał

The role of entrepreneurship in the socio-economic development of spatial systems

edited by

Zbigniew Ziota and Tomasz Rachwał

KRAKÓW – WARSZAWA 2015

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Zbigniew Ziolo
Zastępcza redaktora naczelnego: dr Tomasz Rachwał

Rada Redakcyjna: Monika Borowiec, Roy Canning, Paweł Czapliński, Sławomir Dorocki, Wiesława Gierańczyk, Bronisław Górzyński, Anatol Jakobson, Wioletta Kilar, Sławomir Kurek, Matthias Pilz, Tomasz Rachwał (wiceprzewodniczący), Natalia M. Syssoeva, Zdeněk Szczyrba, Anna I. Szymańska, Anna Tobolska, Krzysztof Wach, Krzysztof Wiedermann, Małgorzata Zdon-Korzeniowska, Zbigniew Ziolo (przewodniczący)

Redakcja naukowa tomu: Zbigniew Ziolo, Tomasz Rachwał

Lista recenzentów współpracujących: Krzysztof Borodako, Peter Čuka, Nelly Daszkiewicz, Antoni Fajfer, Aleksandra Gawęł, Jerzy Kitowski, Eugeniusz Rydz, Przemysław Śleszyński, Sławomir Kurek, Tomasz Komornicki, Marta Najda-Janoszka, Marek Więckowski, Krzysztof Wach, Paweł Marek Woroniecki

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, wydana przy współudziale Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego

Projekt okładki: Ka Leszczyńska

Projekt graficzny i opracowanie graficzne: Ka Leszczyńska

Realizacja projektu graficznego: Ka Leszczyńska

Opracowanie redakcyjne i redakcja językowa: Aleksandra Kowalczyk-Pryczkowska

Współpraca redakcyjna: Anna I. Szymańska

Korekta wprowadzenia i abstraktów w języku angielskim: Agnieszka Nowińska

Zdjęcie na okładce: Ka Leszczyńska

Oświadczenie o wersji pierwotnej: wersja drukowana jest wersją pierwotną.

Strona internetowa z dostępem do pełnych tekstów i z informacjami dla autorów: **www.p-e.up.krakow.pl**

Kontakt z redakcją:

Anna I. Szymańska, Marcin Senczuk – sekretarze redakcji
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej, Instytut Geografii
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, p. 426
tel.: (+48) 12 662 62 50, fax: (+48) 12 662 62 43
e-mail: pe@up.krakow.pl

ISSN (on-line): 2449-9048

ISSN 2083-3296

© Copyright by Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej IG UP w Krakowie & Fundacja „Edukacja dla Społeczeństwa”
Kraków – Warszawa 2015

Wydawca:

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

we współpracy z:

Fundacja „Edukacja dla Społeczeństwa”
Polskie Towarzystwo Geograficzne – Komisja Geografii Przemysłu

Wprowadzenie

W warunkach kształtowania gospodarki rynkowej podstawową rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym odgrywają przedsiębiorcy zarządzający różnymi podmiotami gospodarczymi. Odpowiadają oni za wytyczanie kierunków ich przemian, podnoszenie konkurencyjności wytwarzanych produktów, pogłębianie i rozszerzenia rynków zbytu na swoje wyroby. Odzwierciedleniem tego są efekty ekonomiczne działalności wyrażające się zyskami, które mogą być w określonych proporcjach przeznaczane na akumulację i konsumpcję. Zasadniczo wpływają one również na zasilanie budżetów: państwa, jednostek samorządu terytorialnego (JST) i gospodarstw domowych, które umożliwiają pobudzanie rozwoju układów przestrzennych: krajowych, regionalnych czy lokalnych. W zależności od potencjału przedsiębiorczości i dynamiki rozwoju działalności produkcyjno-usługowej możliwe jest zatem zwiększanie zasobów finansowych gospodarki krajowej, regionalnej oraz lokalnej. W procesie tym znaczącą rolę odgrywa także otoczenie przedsiębiorstw, zwłaszcza reprezentowane przez organy władzy różnych szczebli, i decyzje polityczne, które głównie powinny wpływać na stwarzanie coraz korzystniejszych warunków rozwoju działalności gospodarczej oraz kreowanie postaw przedsiębiorczych w społeczeństwie. Szczególną rolę odgrywają tu instrumenty prawne. Winny one jednoznacznie stanowić zapisy prawa, zwłaszcza odnoszącego się do funkcjonowania podmiotów gospodarczych. Korzystne warunki prawne zasadniczo wpływają na rozwój działalności gospodarczej i usługowej, natomiast zmieniające się i niejasno sformułowane akty prawne poważnie hamują rozwój gospodarczy, z którym związana jest obawa przedsiębiorców przed podejmowaniem odpowiedniego ryzyka.

W tym głównym nurcie badawczym znajdują się prace podkreślające rolę przedsiębiorczości w rozwoju różnej skali układów przestrzennych, przedsiębiorstw – w tym sektora turystycznego – oraz działalności instytucji publicznych. Podstawą poszczególnych prac jest zarysowanie roli przedsiębiorczości jako czynnika rozwoju układów przestrzennych, wśród których zwrócono uwagę na dotychczasowe osiągnięcia badawcze, a następnie problematykę tę uszczegółowiono, przedstawiając koncepcję przedsiębiorczego regionu. Duże znaczenie w tym zakresie przypisano roli samorządu terytorialnego w programowaniu rozwoju przedsiębiorczości oraz dokonano identyfikacji tej problematyki na przykładzie Polski Wschodniej. Zwrócono też uwagę na znaczenie przedsiębiorczości dla poziomu i jakości życia w układach przestrzennych oraz aktywizację mieszkańców wsi w zakresie przedsiębiorczości. Podkreślano, że ważnym czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości powinno być dążenie do współpracy małych i średnich przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu oraz rynkiem. Procesy te winny pobudzać działania innowacyjne stwarzające możliwości podnoszenia konkurencyjności w warunkach recesji gospodarczej oraz aktywizacji innych sektorów, np. rolnictwa czy działalności transportowej lub recyklingu. Wiele uwagi poświęcono miejscu turystyki w rozwoju przedsiębiorczości oraz jej wpływu na aktywizację zasobów pracy i innych zasobów. W kolejnych artykułach przyjęto natomiast założenie, że podstawową rolę w pobudzaniu przedsiębiorczości odgrywają procesy edukacyjne prowadzone na różnych poziomach oraz możliwość włączenia w procesy aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym.

Wydaje się, że przedstawiona w tomie problematyka w wielu miejscach wskazuje na nowe pola badawcze dotyczące roli przedsiębiorczości w rozwoju układów przestrzennych oraz na możliwości pobudzania czy aktywizacji zawodowej ludności dzięki edukacji w zakresie przedsiębiorczości.

Introduction

Entrepreneurs managing different business entities are at the core of the social and economic development in the conditions of developing the market economy. They are responsible for setting the direction of changes in the businesses, improving competitiveness of products they deliver, expanding and deepening sales markets for their goods. It is reflected in the economic effects of the business expressed in profits, which may be, in some pre-defined proportions, allocated to accumulation and consumption. To a considerable degree, they have an impact on creating additional budget financing for the state, local government entities and households to stimulate development of national, regional or local spatial systems. Depending on the entrepreneurship potential and the growth of the production and service business, it is therefore possible to increase the financial resources of the national, regional and local economy. The process is also largely influenced by the business environment, in particular that represented by governing bodies of different degrees and political decisions which should mainly affect creating increasing favourable conditions supporting business development and creating entrepreneurial attitudes in the society. Legal instruments play a very special role here. They should clearly provide for laws and regulations, in particular those referring to the operation of businesses. Favourable business conditions have a fundamental impact on development of business and service while changing and unclearly formulated legal acts seriously hinder the economic growth and entrepreneurs have serious concerns when forced to take a risk.

This research area includes papers which mainly emphasise the role of entrepreneurship in developing spatial systems at a different scale, and enterprises, including the tourist sector, and in the operation of public institution. The papers interpret the role of entrepreneurship as a factor stimulating development of the territorial systems, with a particular emphasis put on the research achievements made so far and then they offer more details of the concept, presenting the notion of an entrepreneurial region. The role of a local government in programming development of entrepreneurship and identification of the issues on the example of Eastern Poland was given a lot of importance. Importance of entrepreneurship for the quality of life and prosperity in spatial systems as well as pro-entrepreneurial activation of the rural population was also emphasised. It was stressed that entrepreneurship should also develop through stimulation and encouragement for cooperation between SMEs and business-supporting institutions and the market. These processes should stimulate innovation, creating opportunities not only for improving competition in the economic recession but also by activating other sectors, e.g. agriculture, transport or recycling. A lot of attention was devoted to the importance of tourism in growing entrepreneurship and its impact on activating work resources and other resources. On the other hand, authors of other papers assumed that educational processes run on different levels of education and the possibility to include those with impeding potential social and economic exclusion into the vocational activation processes play an important role in stimulation of entrepreneurship.

It seems that the issues presented in the volume often indicates some new potential areas for researching the role of entrepreneurship in developing spatial systems and the opportunities for professional/vocational stimulation of the population through entrepreneurship education.

Przedsiębiorczość w rozwoju układów przestrzennych

**Entrepreneurship
in the development
of spatial systems**

Część 1 / Part 1

Zbigniew Ziolo

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego układów przestrzennych

Entrepreneurship as a factor of the socio-economic development of spatial systems

Streszczenie

W pracy przyjęto założenie, że na rozwój procesów społeczno-gospodarczych układów przestrzennych zasadniczo wpływa poziom i jakość zasobów intelektualnych, które umożliwiają generowanie kapitału ludzkiego i społecznego, a także pobudzanie społecznych postaw przedsiębiorczości. Na tym tle szczególną uwagę zwrócono na: uwarunkowania kształtowania społecznych postaw przedsiębiorczości, wpływ potencjału ekonomicznego firm na aktywizację gospodarczą i powiązania rynkowe, relacje między różnymi kategoriami firm, ich własnością, rodzajem produkcji i zasięgami rynku oraz wpływ przedsiębiorczości na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy, a także podstawowe uwarunkowania kształtowania przedsiębiorczości w układach przestrzennych.

Abstract

This study assumes that the development of socio-economic spatial systems is crucially influenced by the level and quality of intellectual resources that allow the generation of human and social capital, as well as the social stimulation of entrepreneurship. Against this background, particular attention has been paid to: factors shaping social entrepreneurship, the impact of the economic potential of the companies on the stimulation of economic and market relationships, arguments between different categories of companies, their property, the type of production and coverage of the market, as well as the impact of entrepreneurship on the socio-economic, cultural and fundamental determinants of entrepreneurship education in spatial systems.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość; rozwój społeczno-gospodarczy; układy przestrzenne
Keywords: entrepreneurship; spatial systems; socio-economic development

Wstęp

Kształtujące się procesy globalizacji nasiliły tempo polaryzacji światowej przestrzeni w zakresie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. W konsekwencji prowadzi to do różnicowania poziomu rozwoju różnej skali układów przestrzennych – od skali lokalnej po skalę krajową – oraz różnicowania poziomu i jakości życia. Na rozwój tych procesów zasadniczo wpływa poziom oraz jakość zasobów intelektualnych, które umożliwiają generowanie kapitału ludzkiego i społecznego, a także pobudzanie społecznych postaw przedsiębiorczości. W świetle przedstawionych przesłanek przedmiotem niniejszych rozważań jest analiza wpływu przedsiębiorczości, jako jednego z ważnych czynników, na rozwój społeczno-gospodarczy układów przestrzennych.

Ta niezwykle aktualna problematyka badawcza rozpatrywana jest z różnych punktów widzenia, stąd konieczne wydaje się podejmowanie prób jej ujęć całościowych, które są niezbędne dla prowadzenia racjonalnej polityki rozwoju. Poszczególni autorzy głównie zwracają uwagę na: rolę kapitału ludzkiego w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych – zwłaszcza w warunkach kształtowania gospodarki opartej na wiedzy (Bratnicki, Strużyna, 2001; Chojnicki, 2007; Ziolo, Rachwał, 2008) i w warunkach nasilających się procesów globalizacji (Ziolo, Rachwał, 2005, 2011; Wach, 2013), rolę jakości kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej (Grodzicki, 2003), wpływ kapitału ludzkiego na kształtowanie obszarów wiejskich (Kamińska, Heffner, 2010; Klepacki, Gołębiowska, 2005; Ziolo, 2010), rolę edukacji w podnoszeniu jakości kapitału ludzkiego (Borowiec, 2007), wpływ przedsiębiorczości na rozwój regionalny (Kuciński, 2010; Kudelko, 2005, 2007; Malik, 2013) oraz znaczenie kapitału ludzkiego dla podnoszenia konkurencyjności przedsiębiorstw i efektywności pracy (Rybek, 2003; Szalkowski, 2007; Łukasiewicz, 2009).

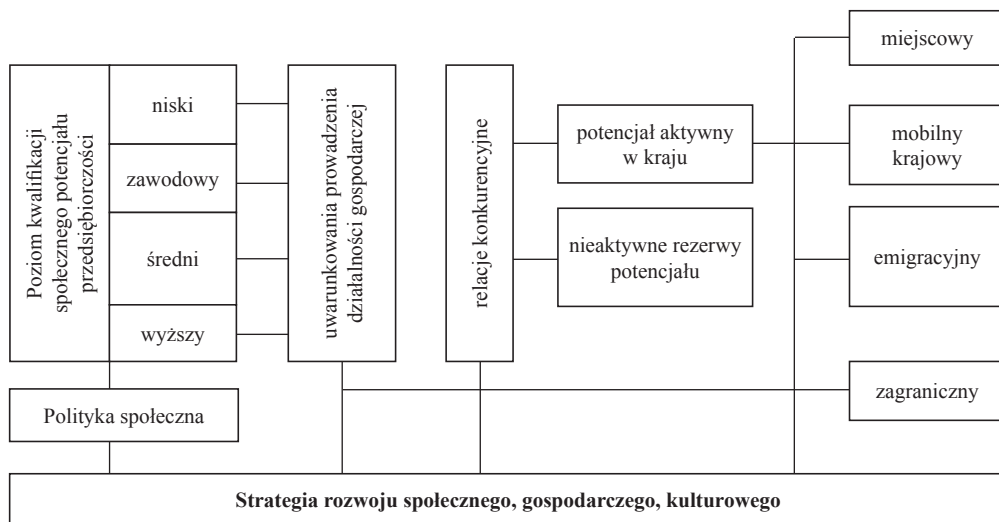
Rola społecznego potencjału przedsiębiorczości w układach przestrzennych

W strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego układów przestrzennych podstawowe znaczenie ma kształtowanie społecznego potencjału przedsiębiorczości. Wiele prac poświęconych tej problematyce nie uwzględnia faktu, że rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy nie następuje samoczynnie, przez decyzje polityczne, ale dokonują go konkretni przedsiębiorcy. Natomiast zadaniem polityków jest stworzenia najkorzystniejszych warunków do pobudzania i rozwoju działalności gospodarczej. Konkurencyjność układów przestrzennych jest bowiem funkcją konkurencyjnych przedsiębiorców, którzy zarządzają różnego rodzaju podmiotami gospodarczymi i instytucjami zlokalizowanymi na ich terenie. Dlatego ważnym zagadnieniem jest systematyczne pogłębianie badań dotyczących problematyki funkcjonowania oraz kształtowania przedsiębiorczości, jako szczególnie ważnych czynników aktywizowania rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego układów przestrzennych. Podstawowe znaczenie w tym zakresie ma zatem dbanie o budowanie autorytetu społecznego przedsiębiorcy, który rozwijając własną działalność gospodarczą, dzięki różnorodnym powiązaniom, przyczynia się do wzrostu ekonomicznego. Wiele nieporozumień w ocenie przedsiębiorcy, także ze strony instytucji państwowych, wynika z braku pogłębionej wiedzy ekonomicznej. Przedsiębiorca bowiem działa zgodnie z regułami mikroekonomicznymi, których celem jest osiąganie maksymalnych zysków oraz obniżanie kosztów produkcji i usług. Natomiast reguły mezoekonomiczne, którymi rządzą się układy lokalne i regionalne, przede wszystkim zwracają uwagę na osiągania jak największych korzyści, głównie przez zwiększanie strumieni finansowych płynących do samorządowych układów lokalnych i regionalnych. Generuje to konflikty interesów, które należy rozwiązywać w drodze negocjacji, zwracając uwagę na obopólne korzyści.

Ważnym zadaniem władz samorządowych i krajowych jest stwarzanie korzystnych warunków dla zwiększania potencjału przedsiębiorczości w układach przestrzennych w wyniku prowadzenia odpowiedniej polityki gospodarczej, społecznej i kulturowej. W budowie strategii ich rozwoju konieczne jest uwzględnienie nie tylko wąsko pojętych czynników ekonomicznych, lecz także czynników społecznych i kulturowych. W tym zakresie ważnym zagadnieniem staje się również tworzenie zaufania społeczeństwa do elit władzy samorządowej i państwowej oraz dbałość o podnoszenie poziomu kulturowego i jakości życia społeczeństwa. Społeczeństwo o wyższym poziomie kulturowym jest bardziej otwarte na innowacje i zwiększa swoją odpowiedzialność za kierunki i nasilenie procesów rozwoju (ryc. 1).

Znaczący wpływ na jakość działalności gospodarczej, społecznej i instytucjonalnej ma poziom wykształcenia i kwalifikacji społeczeństwa, który stanowi podstawowy zasób potencjału przedsiębiorczości. Poszczególne typy wykształcenia spełniają różne funkcje. Szkolnictwo

Ryc. 1. Społeczny potencjał przedsiębiorczości w układach przestrzennych

Źródło: opracowanie własne.

zawodowe ma przygotować wykwalifikowane kadry pracownicze do wykonywania określonych prac. W procesie ich przygotowania ważne są pewne zasoby wiedzy teoretycznej i ogólnej oraz umiejętności praktyczne. Upadek tej formy kształcenia oraz likwidowanie szkół zawodowych obecnie odbija się negatywnie na możliwościach rozwoju przedsiębiorczości, co wynika z braku odpowiednich fachowców. Ważnym zadaniem pozostaje więc odbudowa tego typu szkolnictwa zawodowego – wcześniej zniszczonego. Potrzebę tę rozumieją nieliczne samorządy lokalne, które organizują na swoim terenie szkolnictwo zawodowe, często w powiązaniu z przedsiębiorstwami. Umożliwiają one młodzieży zdobycie odpowiedniego wykształcenia, pozwalającego na podnoszenie jej konkurencyjności na krajowym i międzynarodowym rynku pracy.

Podobnie ograniczanie edukacji na poziomie technicznym wpłynęło na obecne braki kadrowe w przedsiębiorstwach, które wraz z wychodzeniem gospodarki z kryzysu będą się jeszcze pogłębiać. Próbuje się je uzupełniać przez wyższe wykształcenie licencjackie czy inżynierskie lub akademickie, wymagając od uczelni kształcenia praktycznego. Potrzeby kadrowe realizowały wcześniej średnie szkoły techniczne i policealne, mające określone zaplecze dydaktyczne i często powiązania z potrzebami miejscowych przedsiębiorstw. Zamiast likwidować średnie kształcenie techniczne należało podnieść jego rangę do inżynierskiego, ponieważ obecne studia inżynierskie w znacznym stopniu nawiązują do poprzedniego kształcenia policealnego. Wynika stąd pilna potrzeba przebudowy systemu szkolnictwa, które przyczyniać się będzie także do rozwijania przedsiębiorczości¹.

¹ Osoby mniej rozumiejące procesy rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego oraz funkcje systemu edukacyjnego uważają, że szkoda nakładów na edukację, ponieważ wykształcona kadra będzie emigrowała zagranicę. Dzieje się tak dlatego, że układy przestrzenne nie stwarzają możliwości realizacji aspiracji i planów życiowych – zwłaszcza młodzieży – ani warunków godziwej egzystencji. Wzrost potencjału przedsiębiorczości jest poważnym zadaniem dla przedstawicieli różnych szczebli władz samorządowych i państwowych oraz władz ustawodawczych. Równocześnie należy przyjąć, że procesy migracyjne nie będą się osłabiać i zachodzi pytanie, czy emigrować mają ludzie bez kwalifikacji zawo-

Spółeczny potencjał przedsiębiorczości jest jednym z ważniejszych uwarunkowań prowadzenia i rozwijania działalności gospodarczej. Równocześnie należy przyjąć, że wraz z pobudzaniem wzrostu gospodarczego coraz silniej będzie się pojawiać konkutowanie o odpowiednio przygotowane kadry pracownicze. Przejawiać się to będzie m.in. w nasileniu rekrutacji określonych grup pracowniczych na rynki krajowe i zagraniczne, prowadzonych przez wyspecjalizowane firmy.

W wyniku tego procesu część potencjalnych pracowników emigruje i będzie nadal emigrować zagranicę, a tylko niektórzy zostaną w kraju. Istniejące dotąd nieaktywne zasoby potencjału przedsiębiorczości, wraz ze stwarzaniem korzystniejszych warunków do prowadzenia działalności, mogą podejmować swoją działalność na terenie kraju lub stanowić pewną rezerwę dla dalszego rozwoju. Krajowy potencjał zasobów ludzkich może mieć szansę podjęcia pracy i doskonalenia zawodowego na miejscowym albo krajowym rynku pracy. Podobnie mają okazję realizować się nieaktywne do tej pory rezerwy potencjału, które mogą szukać pracy na miejscowych, krajowych czy międzynarodowych rynkach pracy.

Znajomość tego procesu jest niezbędna dla właściwego wspierania procesów rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego w określonych układach przestrzennych. Celem odpowiednich działań może być dążenie do wykorzystania własnego potencjału przedsiębiorczego oraz – dzięki podniesieniu atrakcyjności danego układu przestrzennego – spowodowanie napływu do pracy zasobów ludzkich z otoczenia, mających odpowiedni potencjał przedsiębiorczości.

Typy przedsiębiorstw

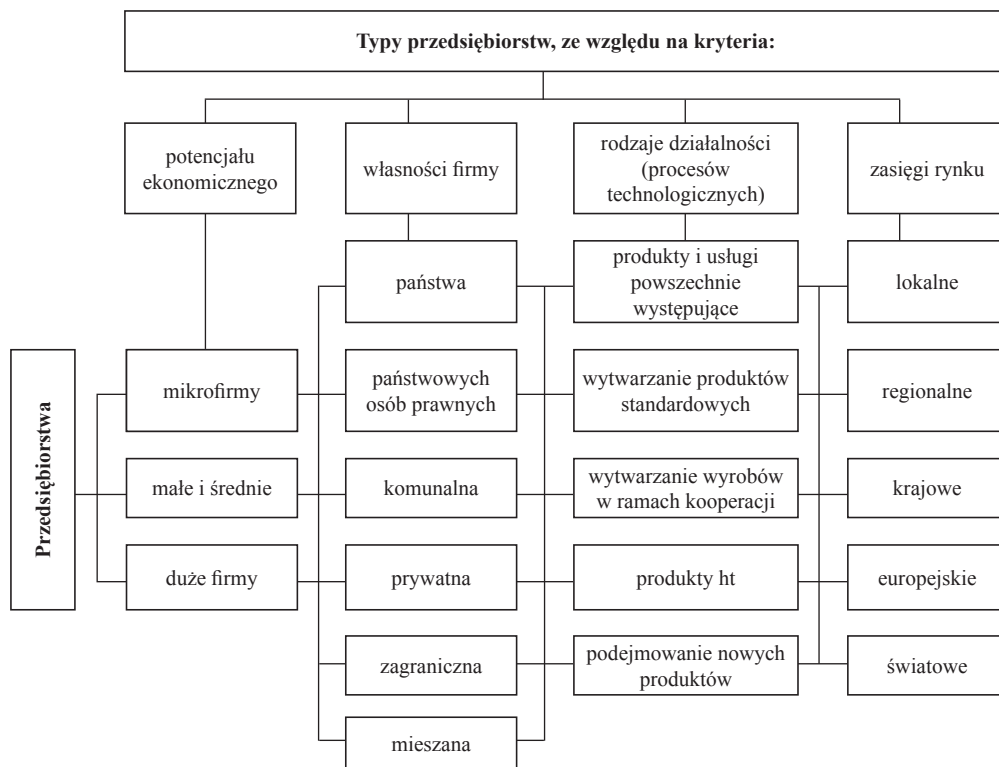
Potencjał przedsiębiorczości społecznej umożliwia kreowanie firm zróżnicowanych pod względem potencjału produkcyjnego i usługowego, rodzajów działalności gospodarczej, a także rozwijania działalności określonych instytucji. Mogą to być firmy o niewielkim potencjale ekonomicznym, tzw. mikrofirmy, firmy małe lub firmy duże (ryc. 2).

Dla racjonalnego zarządzania bardzo ważnym elementem jest struktura własności przedsiębiorstw, ponieważ umożliwia ona stosowanie różnych instrumentów pobudzających ich rozwój. Wśród nich mogą występować firmy: państwowe, państwowych osób prawnych, komunalne, prywatne, zagraniczne i z kapitałem mieszanym. Największy, bezpośredni wpływ państwa na procesy działalności zaznacza się w firmach państwowych² i państwowych osób prawnych. Mają one strategiczne znaczenie dla państwa, stąd wiele z nich pozostaje w gestii rządu.

dowych, czy osoby odpowiednio przygotowane do osiągnięcia sukcesów zawodowych zagranicą. Ważne jest pytanie, co zrobić, aby po zdobyciu nowych umiejętności ludzie ci powrócili do kraju i przyczyniali się do rozwijania działalności gospodarczej.

² W procesie ich działalności może się pojawiać wiele nieprawidłowości związanych z nieracjonalną polityką kadrową, w której może dominować klucz przynależności partyjnej nad kwalifikacjami merytorycznymi. W wyniku tego może dochodzić do złego zarządzania oraz obciążania firm niekompetentnymi członkami rad nadzorczych i działaczami społecznymi, co sprzyja rozwijaniu korupcji. Przykładem tego jest wiele nieprawidłowości w działalności polskiego górnictwa węglowego, kolei, budowy infrastruktury kolejowej, drogowej czy autostrad, co często wiąże się z brakiem kompetencji członków władz krajowych (np. A. Stankiewicz, Ziemia porzucona. Górnicy wystawiają rządowi rachunek. *Rzeczpospolita*, 14 stycznia 2015 r.). Nawiązuje do tego uwaga A. Kuklińskiego (1995: 40), który przyjmuje, „że główną stratą związaną z pełnym członkostwem Polski, jest ograniczenia naszej suwerenności gospodarczej i w pewnym stopniu politycznej. Uważa, że ograniczony zakres suwerenności będzie również ograniczonym zakresem popełniania błędów oraz podejmowania decyzji, które nie zawsze myślą o dobru Rzeczpospolitej”.

Ryc. 2. Typy przedsiębiorstw

Źródło: opracowanie własne.

Firmy komunalne podlegają organom samorządowym i spełniają określone zadania na terenie działalności danego układu samorządowego.

Firmy prywatne rządzą się według reguł mikroekonomicznych, zgodnie z którymi właściciel na własne ryzyko podejmuje samodzielne decyzje dotyczące kierunków działalności firmy.

Firmy zagraniczne zarządzane są przez zarządy zlokalizowane na terenie innych krajów. Realizują one zadania wynikające z potrzeb kapitału zagranicznego, który w różnym stopniu może uwzględniać interesy danego państwa. Przedsiębiorstwa zagraniczne samodzielnie decydują o rozmiarach produkcji, poziomie zatrudnienia, przenoszeniu działalności do innych regionów czy krajów. Na ich decyzje może wpływać dążenie do obniżania kosztów pracy, a odpowiednie porozumienia z rządem mogą wpływać na aktywizację rynku pracy kraju macierzystego, zwłaszcza w okresie kryzysu, czy zmianę rynku zbytu, np. w wyniku embarga nakładanego przez grupę krajów lub dany kraj. Wpływa to na rozmiary produkcji oraz kierunki zaopatrzenia i eksportu.

W firmach o własności mieszanej głównie przeważają decyzje największego udziałowca lub dominującej grupy udziałowców.

Władze danych układów przestrzennych – w zależności od wielkości potencjału ekonomicznego firmy i jej własności – mogą podejmować indywidualne decyzje w zakresie pobudzania rozwoju danych przedsiębiorstwa, najczęściej przez ulgi przyznawane np. w specjalnych stre-

fach ekonomicznych, a także zamówienia publiczne, np. dla instytucji publicznych, wyposażenia armii lub służb mundurowych.

Poszczególne firmy różnicują się także w zakresie rodzajów działalności produkcyjnej, produkcyjno-usługowej czy usługowej. Mogą one wytwarzać produkty:

- mające powszechne zastosowanie w przedsiębiorstwach, instytucjach czy gospodarstwach domowych,
- standardowe dla wybranych typów odbiorców,
- wytwarzane w ramach powiązań kooperacyjnych dla różnego typu firm krajowych i zagranicznych,
- nowoczesne – wysokiej technologii,
- nowe, przenoszone najczęściej z krajów o wyższym poziomie rozwoju.

Podstawowym elementem rozwoju działalności gospodarczej jest jakość i chłonność rynków na oferowane produkty, które kształtują się w drodze relacji konkurencyjnych. Zasięgi rynków mogą być bardzo zróżnicowane oraz obejmować rynki lokalne, regionalne, krajowe i światowe. Pozycję produktu na konkurencyjnym rynku wyznacza jego jakość i dodatkowe cechy, takie jak: długość okresu gwarancyjnego, cena, dostępność i możliwości serwisu. Rozmiary chłonności rynku zmieniają się głównie pod wpływem zmian zasobów finansowych ludności oraz instytucji i przedsiębiorstw, które mają określone możliwości finansowe zakupów danej liczby produktów i usług.

Polityka państwa może się przejawiać we wspieraniu rozwoju wybranych rodzajów działalności gospodarczej albo ich osłabianiu, w drodze generowania instrumentów bezpośredniego lub pośredniego oddziaływania. Mogą one wpłynąć na zwiększenie bądź ograniczenie zapotrzebowania na oferowane dobra, z jednej strony np. przez wzrost akcyzy lub podatków, a z drugiej – przez dotowanie produkcji określonych wyrobów, pomoc finansową w rozwijaniu działalności gospodarczej, tworzenie zasobów kapitału wysokiego ryzyka, a także różne formy zwalniania z opłat i zamówienia publiczne.

Relacje między wyróżnionymi cechami firm

Funkcjonowanie firm i rozwój działalności gospodarczej dokonują się w złożonych warunkach, które wynikają z relacji zachodzących między omówionymi wyżej cechami (tab. 1). W strukturze firm o określonym potencjale ekonomicznym zaznaczają się różnego typu powiązania w zakresie dostaw surowcowych, powiązań kooperacyjnych, działalności usługowej, zagospodarowania odpadów produkcyjnych itp. Zagadnienia te ilustrują relacje wewnętrzne zachodzące między ich potencjałem ekonomicznym – $[x^x_{ij}]$.

Podobne relacje występują między firmami reprezentującymi różne formy własności – $[y^y_{ij}]$. W wyniku powiązań technologicznych, finansowych i kapitałowych mogą one utrzymywać powiązania produkcyjne, usługowe, finansowe czy kapitałowe. Na skutek działań prywatyzacyjnych mogą także zmieniać właściciela – przez ich zakup, przejęcie czy konsolidację – i tworzyć bardziej złożone struktury gospodarcze. Odnosi się to zwykle do firm, które tracą dotychczasowy rynek w związku z obniżeniem konkurencyjności oferowanych produktów. Dokonuje się to z reguły w wyniku braku nowych inwestycji i opóźnień technologicznych, co w konsekwencji – przy nieposiadaniu własnego kapitału – przyczynia się do ograniczania lub utraty ich płynności finansowej.

Utrzymanie pozycji na konkurencyjnym rynku wymaga stałego podnoszenia jakości i nowoczesności oferowanych produktów. Niezbędne są w tym zakresie odpowiednie nakłady inwestycyjne na zakup nowych technologii, maszyn i urządzeń, by podjąć nową lub bardziej zaawansowaną produkcję czy oferować lepsze usługi – $[w^w_{ij}]$. Mogą one prowadzić do zmian

Tab. 1. Relacja między wyróżnionymi cechami firm

Typy przedsiębiorstw			X_1	...	X_3	Y_1	...	Y_6	W_1	...	W_5	P_1	...	P_5
Potencjału ekonomicznego	mikrofirmy	X_1	x^x_{ij}			x^y_{ij}			x^w_{ij}			x^p_{ij}		
	małe i średnie	X_2												
	duże firmy	X_3												
Własności firmy	państwa	Y_1	y^x_{ij}			y^y_{ij}			y^w_{ij}			y^p_{ij}		
	państwowych osób prawnych	Y_2												
	komunalna	Y_3												
	prywatna	Y_4												
	zagraniczna	Y_5												
	mieszana	Y_6												
Rodzaje działalności (procesów technologicznych)	produkty i usługi powszechnie występujące	W_1	w^x_{ij}			w^y_{ij}			w^w_{ij}			w^p_{ij}		
	wytwarzanie produktów standardowych	W_2												
	wytwarzanie wyrobów w ramach kooperacji	W_3												
	produkty lt	W_4												
	podejmowanie nowych produktów	W_5												
Zasięgi rynku	lokalne	P_1	p^x_{ij}			p^y_{ij}			p^w_{ij}			p^p_{ij}		
	regionalne	P_2												
	krajowe	P_3												
	europejskie	P_4												
	światowe	P_5												

Źródło: opracowanie własne.

rodzajów produkcji, najczęściej od artykułów tradycyjnych powszechnego zastosowania do artykułów nowoczesnych.

Rozwój działalności musi nawiązywać do poszukiwania możliwości pogłębiania albo rozszerzania zasięgu istniejących rynków zbytu na oferowane produkty czy usługi oraz zdobywania nowych rynków. Dokonuje się to zwykle przez oferowanie bardziej konkurencyjnych i nowoczesnych produktów – $[p^p_{ij}]$.

W procesie funkcjonowania i rozwoju działalności przedsiębiorstw między wyróżnionymi kategoriami cech zachodzą różnorodne relacje mające na celu podnoszenie pozycji konkurencyjnej produktów, osiągnięcie odpowiednich zysków i obniżenie kosztów. Potencjał ekonomiczny firm w znacznym stopniu zależy od typu własności $[x^w_{ij}]$ oraz wpływa na możliwości wytwarzania danych kategorii produktów $[x^p_{ij}]$, co z kolei stwarza określone szanse ich zachowań na konkurencyjnym rynku $[x^p_{ij}]$. Mikrofirmy o niewielkim potencjale kapitałowym, należące do prywatnych właścicieli, najczęściej podejmują działalność ograniczającą się do

rynku lokalnego. W wyniku niewielkich zasobów finansowych oraz niepodjęcia ryzyka w zakresie ich pozyskania od instytucji finansowych mają one zwykle ograniczone możliwości rozwijania nowoczesnej produkcji. Ponadto, nierzadko muszą konkurować z większymi firmami oferującymi podobny i często tańszy produkt, na który znajdują zapotrzebowanie. Szczególnie nasila się to w okresie pogarszania się sytuacji gospodarczej, prowadzącej do zmniejszania się zasobów finansowych ludności i instytucji, a w konsekwencji – do kurczenia się rynku przez ograniczanie ich potrzeb. Często większe firmy, dysponujące własnymi zasobami finansowymi, mogą znacząco obniżać ceny, przyczyniając się do upadku przedsiębiorstw czy ich przejścia, by następnie je wzmocnić i wyrównać początkowo poniesione straty.

W innej sytuacji są duże korporacje międzynarodowe, dysponujące znacznymi zasobami kapitałowymi, wśród których – zwłaszcza w okresie kryzysu – nasilają się relacje konkurencyjne prowadzące do ograniczania wielkości produkcji a często także do zmian właścicielskich³.

W procesie tym zaznaczają się określone relacje aktywne i pasywne zachodzące między wyróżnionymi cechami. Relacje aktywne przedstawiają wiersze tabeli, w których np. własność firmy (Y_i) w określonym stopniu wpływa na potencjał ekonomiczny (X_i). Stwarza to często odmienne możliwości w zakresie ich rozwoju - [y^x_{ij}], a także różne możliwości podejmowania wytwarzania nowych produktów [y^w_{ij}] oraz zachowań na rynku [y^p_{ij}].

Podobnie firmy reprezentujące różne rodzaje produkcji są silnie związane z wielkością firmy [w^x_{ij}], jej własnością [w^y_{ij}] oraz rynkami [w^p_{ij}].

Różne możliwości zachowań rynkowych mają firmy zróżnicowane pod względem potencjału ekonomicznego [p^x_{ij}], posiadające odmienną formę własności [p^y_{ij}] i oferujące określone produkty [p^w_{ij}].

Relacje pasywne określają kolumny tabeli, np. na potencjał ekonomiczny firmy wpływają: własność firmy [y^x_{ij}], rodzaj działalności [w^x_{ij}] i zasięg rynku [p^x_{ij}], podobnie na zasięgi rynku oddziałuje: potencjał ekonomiczny firmy [x^p_{ij}], własność firmy [y^p_{ij}] i rodzaj działalności [w^p_{ij}].

Wpływ przedsiębiorczości na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy układów przestrzennych

Rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy danych układów przestrzennych zasadniczo związany jest ze społecznymi postawami przedsiębiorczymi i potencjałem ekonomicznym firm. W różnej skali układów przestrzennych dokonuje się to zwykle przez aktywizację określonych kategorii zasobów wewnętrznych i zewnętrznych, przy racjonalnym ich wykorzystaniu. Efekty tych działań przejawiają się we wzroście potencjału ekonomicznego układów przestrzennych, stagnacji lub recesji (ryc. 3). W procesie tym podstawowe znaczenie mają kryteria ekonomicznej efektywności, które realizują się w wyniku jakości i poziomu produkcji oraz zwiększaniu chłonności rynku danego układu przestrzennego i jego otoczenia. Dzięki odpowiedniej polityce ważnym kryterium działalności, obok efektywności ekonomicznej, mogą być także kryteria efektywności społecznej i kulturowej.

Aktywizacja zasobów pracy dokonuje się na skutek wzrostu zatrudnienia i wpływa na ograniczanie bezrobocia, podnoszenie jakości i przemiany kwalifikacji zawodowych, które wymagają rozwoju edukacji zawodowej. Prowadzi to do łagodzenia zjawisk patologii społecznej oraz zmniejszania rozmiarów świadczeń społecznych.

³ Przykładem tego może być znaczące obniżenie cen ropy przez kraje OPEC. Zgromadzony wcześniej przez nich kapitał pozwala obecnie na obniżenie ceny, by w ten sposób obniżyć pozycję konkurencyjną ropy otrzymywanej w Stanach Zjednoczonych z łupków. Zwłaszcza, że koszty eksploatacji ropy z łupków są ok. ośmiokrotnie wyższe od kosztów eksploatacji ropy w Arabii Saudyjskiej.

Ryc. 3. Wpływ przedsiębiorczości na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy układów przestrzennych

Przedsiębiorczość			Kryteria ekonomicznej efektywności			
Aktywizacja zasobów układów przestrzennych w drodze wzrostu lub rozwoju	pracy		wzrost zatrudnienia	ograniczanie bezrobocia		
			podnoszenie jakości, przemiana kwalifikacji zawodowych	zmniejszenie świadczeń społecznych		
			ograniczenie zjawisk patologicznych	rozwój edukacji zawodowej		
			rozbudowa działalności firmy	majątek układu przestrzennego		
		nowe inwestycje (komplementarne, towarzyszące)				
	kapitału		zagospodarowanie zysków	w układzie przestrzennym		
				wyprowadzenia poza układ		
	finansowych		wzrost dochodów gospodarstw domowych	konsumpcja		
				inwestycje		
				oszczędności		
			aktywizacja istniejących zasobów finansowych	gospodarstw domowych		
				przedsiębiorstw i instytucji		
			zasilanie budżetów (krajowego, samorządowych)	zwiększenie możliwości inwestowania		
		struktur społecznych		nowe rynki pracy	zagospodarowanie zasobów ludzkich	
				podnoszenie atrakcyjności układu przestrzennego dla generowanie rozwoju	napływ zewnętrznych czynników rozwoju (kapitału, pracy)	
			wzrost aspiracji społecznych	podnoszenie poziomu kulturowego i cywilizacyjnego układów przestrzennych		
			rozwijanie zasobów intelektualnych			
	wdrażanie nowych wzorców zachowań cywilizacyjnych		wzrost kapitału ludzkiego			
			wzrost kapitału społecznego			
			nowe potrzeby kulturowe			
			instytucje, obiekty			
	przyrodniczych		nowe formy spędzania wolnego czasu			
			racjonalne wykorzystanie zasobów surowcowych			
			ochrona krajobrazu			
		miejsce rekreacji i wypoczynku				

Źródło: opracowanie własne.

Aktywizacja zasobów kapitałowych umożliwia rozbudowę działalności istniejących przedsiębiorstw, a także lokalizację nowych inwestycji – o funkcjach: podstawowych, komplementarnych, standardowych i lokalnych – które dynamizują wielkość rynku pracy i wpływają na jego jakość.

Ważną kategorią zasobów są również zasoby finansowe ludności i przedsiębiorstw⁴. Podstawowe znaczenie mają zyski przedsiębiorstw, które mogą być lokowane na terenie danego układu przestrzennego lub transferowane do otoczenia. Dla układów przestrzennych korzystnym zjawiskiem jest lokowanie ich na terenie danego układu, co przyczynia się do wzrostu działalności inwestycyjnej oraz zwiększania rozmiarów rynków pracy na tym obszarze. Następnie wpływa to na wzrost dochodów gospodarstw domowych, które mogą być przeznaczane na zwiększenie konsumpcji, działalność inwestycyjną lub zwiększając oszczędności.

Na kierunki te oddziałuje określona polityka państwa, która – dzięki stosowanym instrumentom finansowym – może prowadzić do zwiększenia rozmiarów konsumpcji, np. przez obniżanie stóp procentowych i cen oraz zmniejszanie podatków pośrednich. Na zainteresowanie oszczędnościami wpływa wysokość stóp procentowych, zwłaszcza oferowanych dla lokat długoterminowych. Rosnące stopy skłaniają gospodarstwa domowe do oszczędzania, natomiast ich spadek skłania do zwiększenia konsumpcji. Na ten stan rzeczy poważny wpływ ma także sytuacja polityczna w kraju, w Europie i na świecie. Jej niepewność oddziałuje na wzrost oszczędności przedsiębiorstw i gospodarstw domowych lub ich transfer zagranicę. W warunkach stabilizacji gospodarczej ważnym zagadnieniem jest aktywizacja istniejących zasobów finansowych, które mogą pobudzić działalność inwestycyjną i konsumencką, uaktywniając w ten sposób rynek.

Aktywizacja gospodarcza układów przestrzennych prowadzi do przebudowy ich struktur społecznych i kulturowych, przyspiesza wdrażanie nowych wzorców zachowań cywilizacyjnych, a także przyczynia się do podnoszenia walorów zasobów przyrodniczych.

Przebudowa struktur społecznych i kulturowych, dzięki wdrażaniu nowych wzorców zachowań cywilizacyjnych skutkuje, zwiększeniem atrakcyjności układu przestrzennego dla generowania rozwoju, w oparciu o czynniki endogeniczne oraz przez napływ zewnętrznych czynników rozwoju. Uaktywnia to bardzo ważny proces społeczny prowadzący do podnoszenia aspiracji społecznych, przyspieszających rozwój zasobów intelektualnych oraz kapitału ludzkiego i społecznego. W konsekwencji rozwijają się ambitniejsze potrzeby edukacyjne i kulturowe, które wpływają na bardziej efektywne i kształcące formy spędzania wolnego czasu.

Społeczeństwo o odpowiednim poziomie intelektualnym i moralnym bardziej racjonalnie traktuje zasoby przyrodnicze, wykorzystuje je efektywniej, jednocześnie zwracając uwagę na ochronę środowiska, tak aby było ono odpowiednim miejscem rekreacji i wypoczynku.

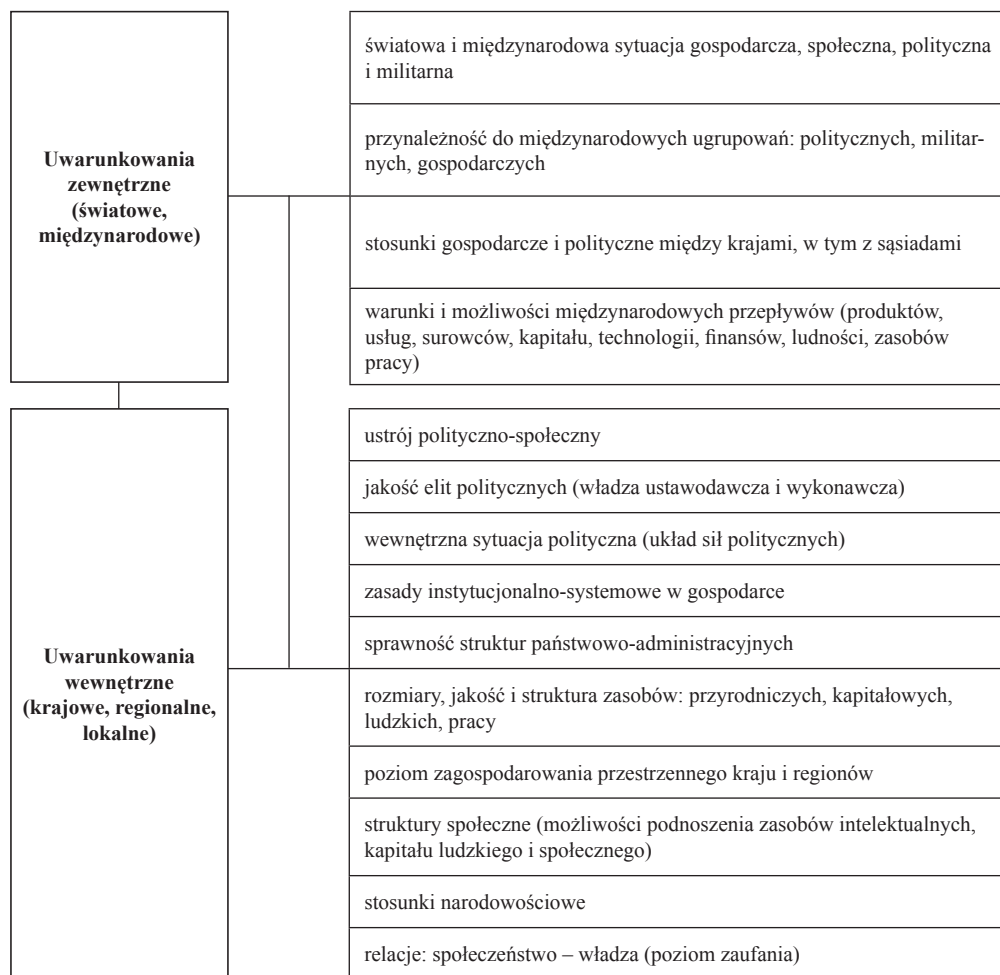
⁴ W latach 2005–2014 depozyty gospodarstw domowych wzrosły z 204,0 mld zł do 591,8 mld zł, a wartość kredytów ze 115,7 mld zł do 593,1 mld zł. Wysoka wartość depozytów bankowych wynika z rezygnacji społeczeństwa w inwestowanie w ryzykowne produkty finansowych na rzecz niskoprocentowanych depozytów bieżących, wzrostu zainteresowania depozytami terminowymi oraz rosnącej skłonności do oszczędzania (M. Sajewicz, Mocny wzrost depozytów gospodarstw domowych. *Rzeczpospolita*, 15 stycznia 2015 r.). Tendencje do oszczędzania związane są także ze zmieniającą się sytuacją ekonomiczną kraju i świata oraz większą dbałością społeczeństwa o zabezpieczenia na wypadek nasilającego się kryzysu. Towarzyszy temu zwiększenie liczby zaciąganych kredytów. Jeżeli wzrost kredytów mieszkaniowych należy uznać za racjonalny, ponieważ zabezpieczają możliwości lepszego funkcjonowania rodzin oraz aktywizują gospodarkę dzięki wzrostowi produkcji budowlanej, to znaczna część kredytów konsumpcyjnych jest czasem zaciągana niezbyt racjonalnie i przyczynia się do trudności w ich spłatach. Wszystko to negatywnie odbija się na sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych.

Reasumując, należy przyjąć, że kształtowanie postaw przedsiębiorczych ma na celu nie tylko osiąganie wąskich efektów ekonomicznych działalności firm, rozpatrywanych z punktu widzenia reguł mikroekonomicznego rozwoju, lecz także zawiera w sobie relacje mezoekonomiczne, przejawiające się w dbałości o podnoszenie poziomu i jakości życia społeczeństwa danego układu przestrzennego oraz wzrost jego kultury.

Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w układach przestrzennych

Wpływ rozwoju przedsiębiorczości oraz kształtowania procesów przemian społeczno-gospodarczych i kulturowych danych układów przestrzennych w podstawowym stopniu zależy od jakości uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych (ryc. 4).

Ryc. 4. Podstawowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości i kształtowanie procesów przemian społeczno-gospodarczych układów przestrzennych

Źródło: opracowanie własne.

W warunkach nasilających się procesów globalizacji następuje coraz silniejsze zacieśnianie powiązań zachodzących w światowej przestrzeni gospodarczej, społecznej i kulturowej. Dla rozwoju działalności gospodarczej układów przestrzennych ważne są określone uwarunkowania zewnętrzne, kształtujące się w przestrzeni światowej, a także właściwe stosunki polityczne między poszczególnymi krajami. Podstawową rolę odgrywają w nich światowe bieguny wzrostu reprezentowane przez Stany Zjednoczone, Japonię, szybko rozwijające się duże kraje skupione w grupie BRIC (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny) oraz kraje grupy OPEC, częściowo związane z państwami islamskimi. Kształtujące się uwarunkowania wpływają na możliwości współpracy, przy zachowaniu reguł konkurencyjnych. Oddziałują one także na sytuację w państwach Unii Europejskiej i krajach Europy Wschodniej, a także wpływają na sytuację danych krajów oraz poszczególnych regionów i układów lokalnych. W zależności od jakości uwarunkowań gospodarczych kształtują się więzi społeczne i kulturowe, służące zbliżaniu społeczeństw poszczególnych krajów lub wpływające na ich izolację.

Znaczący wpływ na uwarunkowania zewnętrzne wywiera określona sytuacja polityczna, która może stwarzać warunki do współpracy i wzajemnego rozwoju, ale także do konfrontacji przejawiających się w stwarzaniu barier we współpracy gospodarczej – np. w zakresie wymiany handlowej, przepływu kapitału, innowacji – często prowadzących do pogarszania sytuacji militarnej.

Ważna jest przynależność do międzynarodowych ugrupowań gospodarczych, politycznych i militarnych, które w pewnym zakresie gwarantują korzystne warunki funkcjonowania krajów wchodzących w ich struktury.

Z punktu widzenia danego kraju ważną rolę odgrywają stosunki gospodarcze i polityczne między sąsiadującymi krajami. Pozytywne relacje wpływają na możliwości wzajemnego rozwoju, natomiast pogarszające się stosunki – na ich ograniczanie. Oddziałują one także na nasilenie międzynarodowych przepływów towarów, surowców, osiągnięć technologicznych, finansów, kapitału oraz ludności i zasobów pracy. Sytuację w tym zakresie zmieniają także światowe uwarunkowania przejawiające się w możliwości rozwoju lub prowadzące do recesji i kryzysu.

Na rozwój różnej skali układów przestrzennych wpływają także uwarunkowania wewnętrzne (krajowe, regionalne, lokalne), które stwarzają podstawę wdrażania określonych reguł rozwoju, wynikających z zasad przyjętego ustroju społeczno-politycznego. Duże znaczenia ma również jakość elit politycznych i ich zasoby intelektualne, które umożliwiają poprawną analizę zmieniającej się sytuacji i zwracanie uwagi na szanse rozwoju gospodarczego oraz podnoszenie jakości i poziomu życia społeczeństwa w zmieniających się warunkach zewnętrznych i wewnętrznych. Głównym celem działania tych elit powinna być dbałość o systematyczne dynamizowanie rozwoju oraz podnoszenie konkurencyjności gospodarki w przestrzeni europejskiej i światowej.

Jakość elit politycznych znacząco zależy od jakości społeczeństwa, które demokratycznie wybiera swoich przedstawicieli do krajowych władz centralnych i władz samorządowych, a także do parlamentu europejskiego i światowych organizacji⁵.

⁵ Arystoteles określa politykę jako sztukę rządzenia państwem, traktuje ją jako filozofię rządzenia, przy czym politycy stanowią dodatek do społeczeństwa cywilnego. Za czasów filozofa polityka odnosiła się do ściśle określonego zakresu zajęć, takich jak: uczestnictwo w zgromadzeniach, naradach i wyborach, wydawanie wyroków sądowych, pełnienie funkcji publicznych. Uczestnikami demokracji ateńskiej (politykami) mogli być ludzie wolni, wykształceni, powyżej 30. roku życia, którzy osiągnęli etap dojrzałości społecznej. Demokratyczny wybór dokonywał się w oparciu o reguły konkurencji intelektualnej osób starających się o dane stanowisko (prezentowane programy), dzięki czemu wybierano osoby naj-

Rozwojowi przedsiębiorczości sprzyja wewnętrzna sytuacja polityczna i współpraca elit politycznych, które powinny dążyć do realizacji podstawowego celu, jakim jest kształtowanie nowoczesnego państwa, regionu czy układu lokalnego, w nawiązaniu do współczesnych tendencji rozwoju cywilizacyjnego. Zmierzają one do budowania społeczeństwa informacyjnego, w którym bazę ekonomiczną stanowi nauka, a gospodarka opiera się na wiedzy. Przyjęcie tego kryterium integruje elity różnych orientacji politycznych, natomiast brak tak sformułowanego celu prowadzi do roztrząsania przez ich przedstawicieli mało istotnych problemów, które dzieli społeczeństwo i rodzą w nim niezgodę. Należy zaznaczyć, że na podstawie jakości elit politycznych dany kraj i społeczeństwo są także oceniane na arenie międzynarodowej, dzięki czemu umacniają lub osłabiają swój autorytet na świecie i w Europie.

Dla pobudzania rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego podstawowe znaczenia ma jakość zasad instytucjonalnych, sprawność struktur państwowo-administracyjnych oraz jakość stanowionego prawa. Powinny one tworzyć stabilne warunki prowadzenia działalności gospodarczej. Na tym tle paradoksalne wydają się zmiany w systemie podatkowym, w zasadach prowadzenia działalności gospodarczej, przewlekłość procesów sądowych i in. (tab. 2)⁶.

Tab. 2. Największe utrudnienia w prowadzeniu działalności gospodarczej w opinii przedsiębiorców

Wyszczególnienie	Udział odpowiedzi
Ograniczony dostęp do źródeł finansowania	32
Problemy z zachowaniem płynności finansowej	31
Skomplikowane przepisy podatkowe i brak jednolitych interpretacji przepisów podatkowych	9
Brak przyjaznego nastawienia urzędników administracji państwowej i niezrozumienie przez nich realiów prowadzenia biznesu	6
Częste zmiany prawa	5
Rozbudowane obowiązki o charakterze formalnym i dokumentacyjnym	4

Źródło: badania Tax Care i Idea Banku, październik 2012.

Ważnym zadaniem w procesie pobudzania rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego jest racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych, kapitałowych, finansowych i ludzkich

lepiej przygotowane do rządzenia. Wydaje się, że współcześnie mniejszą wagę przypisuje się konkurencji intelektualnej i prezentacji programów wyborczych. Obecnie w „programach” dominują nieracjonalne obietnice, na realizację których nigdy nie będzie odpowiednich środków. Natomiast powinny być w nich wskazane możliwości wygospodarowania środków (określenie źródeł zasilania finansowego) oraz wskazane racjonalne cele, które będą realizowane przy zachowaniu reguł efektywności gospodarowania.

⁶ Przedsiębiorcy największych utrudnień w prowadzeniu działalności gospodarczej upatrują w ograniczonym dostępie do źródeł finansowania (32%), zachowaniu płynności finansowej (31%), skomplikowanych, zmieniających się i niejednolicie interpretowanych przepisach podatkowych (9%), a także w braku przyjaznego nastawienia urzędników administracji państwowej i nierozumienia przez nich realiów prowadzenia biznesu, w częstych zmianach przepisów prawa, rozbudowywaniu obowiązków o charakterze prawnym i dokumentacyjnym (wzrost biurokracji) i in. Przykłady negatywne zawiera *Czarna lista barier dla rozwoju przedsiębiorczości*.

oraz zasobów pracy, w oparciu o kryteria efektywności gospodarowania. Postawa ta umożliwia dbanie o zaopatrzenie kraju, regionów i układów lokalnych w odpowiednie elementy infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej, które znacząco przyczyniają się do podnoszenia ogólnej efektywności gospodarowania.

Prawidłową realizację zakładanych celów rozwojowych zapewniają pozytywne relacje między władzą a społeczeństwem. Zaufanie w tym zakresie musi być budowane w oparciu o efektywne działania służące podnoszeniu jakości i poziomu życia społeczeństwa, zwiększania konkurencyjności gospodarki na światowym rynku oraz wzmacniania autorytetu w układzie międzynarodowym.

Racjonalne wykorzystanie uwarunkowań wymaga systematycznego monitoringu przebiegu procesów gospodarczych, społecznych i kulturowych celem określenia możliwości rozwojowych dla kraju, układów regionalnych i lokalnych.

Uwagi końcowe

Doskonalenie metod poznawania procesu kształtowania przedsiębiorczości jako ważnego czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego układów przestrzennych należy uznać za ważny oraz aktualny problem badawczy. Duże znaczenie w tym zakresie mają zarówno analiza empirycznych przykładów z różnych obszarów, jak i próby ich uogólniania przez tworzenie coraz precyzyjniejszych koncepcji modelowych, które doprowadzą do budowania teorii cząstkowych, a następnie do stworzenia ogólnej teorii kształtowania tego procesu. Obok wartości poznawczych pozwalają one na podejmowanie działań decyzyjnych celem przyspieszania i skracania dystansu rozwojowego oraz podnoszenia poziomu i jakości życia społecznego. W pracach badawczych i aplikacyjnych należy przyjąć, że poszczególne układy przestrzenne zajmują swoje miejsce w strukturze hierarchicznej od układu lokalnego do układu światowego. Zasadniczo na tempo ich rozwoju wpływają konkurencyjne podmioty gospodarcze pogłębiające i poszerzające swoje rynki, dobrze funkcjonujące instytucje oraz instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania. Podstawową rolę w tym zakresie odgrywają procesy edukacyjne pozwalające na stały wzrost potencjału intelektualnego. Dzięki temu tworzą się zasoby kapitału ludzkiego i społecznego na określonym poziomie, z których – na drodze demokratycznych zasad wyboru – kształtowane są wysokiej jakości elity władzy w różnym stopniu przygotowane do pełnienia funkcji społecznych. Procesy rozwoju w zasadniczym stopniu zależne są od społecznych postaw przedsiębiorczych, reprezentowanych głównie przez przedsiębiorców zarządzających różnymi kategoriami firm, od mikrofirm po korporacje światowe.

Procesy funkcjonowania przedsiębiorstw dokonują się w oparciu o reguły mikroekonomiczne, kształtowanie rozwoju układów przestrzennych przebiega według reguł mezoekonomicznych, a gospodarki rynkowej – na podstawie reguł makroekonomicznych. W procesie rozwoju między tymi regułami zaznaczają się określone konflikty, które powinny być minimalizowane w drodze negocjacji.

Na procesy rozwoju zasadniczo wpływają przedsiębiorcy, natomiast zadaniem polityków powinno być tworzenie jak najkorzystniejszych warunków dla pobudzania wzrostu gospodarczego i społecznego określonych układów przestrzennych. W tym celu niezmiennie ważne jest poznawanie nasilenia relacji między podmiotami gospodarczymi i instytucjami a układami przestrzennymi o różnej skali. Ich współdziałanie powinno się opierać o kryteria ekonomicznej efektywności, ale w pewnych sytuacjach – z wykorzystaniem kryteriów efektywności społecznej i kulturowej.

Literatura References

- Borowiec, M. (2007). Rola szkolnictwa wyższego w podnoszeniu jakości kapitału ludzkiego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 3, 142-151.
- Bratnicki, M., Strużyńska, J. (2001). *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*. Katowice: AE.
- Chojnicki, Z. (2007). Rola kapitału ludzkiego w kształtowaniu gospodarki opartej na wiedzy w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 3-4.
- Czarna lista barier dla rozwoju przedsiębiorczości. (2014). Warszawa: Lewiatan.
- Grodzicki, J. (2003). *Rola kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kamińska, W., Heffner, K. (red.). (2010). Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich. *Studia KPZK PAN*, CXXVI, Warszawa.
- Klepacki, B., Gołębiowska, B. (2005). Wykształcenie rolników jako forma różnicująca sytuację gospodarstw rolnych. W: *Kapitał ludzki i intelektualny jako czynnik wzrostu gospodarczego i ograniczania nierówności społecznych*. Rzeszów: Mitel, Uniwersytet Rzeszowski.
- Kuciński, K. (2010). *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*. Warszawa: Wyd. Delfin.
- Kudelko, J. (2005). Rozwój regionalny a konkurencyjność regionów. W: *Uwarunkowania rozwoju i konkurencyjności regionów*. Rzeszów: Instytut Gospodarki WSIiZ w Rzeszowie.
- Kudelko, J. (2007). Rozwój społeczno-gospodarczy województwa podkarpackiego i poziom jego konkurencyjności na tle kraju. W: J. Lach, M. Borowiec, T. Rachwał (red.), *Procesy transformacji społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych struktur przestrzennych*. Kraków: Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie.
- Łukasiewicz, G. (2009). *Kapitał ludzki organizacji. Pomiar i sprawozdawczość*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Malik, K. (red.). (2013). Polityka rozwoju regionów oparta na specjalizacjach inteligentnych. *Studia KPZK PAN*, CLV, Warszawa.
- Rybak, M. (red.). (2003). *Kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstw*. Warszawa: Poltext.
- Szałkowski, A. (2005). Kapitał społeczny jako czynnik efektywności pracy. *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*, 11.
- Świtała, J. (2007). Wpływ kapitału ludzkiego na rozwój regionalny w Polsce w kontekście gospodarki opartej na wiedzy. W: S. Pangsy-Kania, E. Okoń-Horodyńska (red.), *Innowacyjność w budowaniu gospodarki wiedzy w Polsce*. Warszawa: Instytut Wiedzy i Innowacji.
- Wach, K. (2013). Koncepcja otoczenia dla przedsiębiorczości. Typologizacja determinant rozwoju przedsiębiorczości. W: K. Zieliński (red.), *Makroekonomiczne i sektorowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości*. Katowice, 91-111.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.). (2005). Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.). (2007). Rola przedsiębiorczości w aktywizacji gospodarczej. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 3.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.). (2008). Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 4.
- Zioło, Z. (2010). Rola zasobów intelektualnych, kapitału ludzkiego i społecznego w procesach rozwoju obszarów wiejskich. W: *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*. *Studia KPZK PAN*, CXXVI, Warszawa, 9-28.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.). (2010). Przedsiębiorczość w warunkach integracji europejskiej. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 6.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.). (2011). Przedsiębiorczość w warunkach globalizacji. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 7.

Zbigniew Ziolo, dr nauk przyrodniczych, dr hab. i prof. nauk ekonomicznych, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bł. ks. W. Findysza, Katedra Gospodarki Przestrzennej w Jaśle.

Zainteresowania badawcze: gospodarka przestrzenna, geografia ekonomiczna, polityka społeczno-gospodarcza, ekonomika i polityka rozwoju przestrzennego.

Zbigniew Ziolo, ScD, PhD, Professor of Economics. Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management.

Research interests: spatial management, economic geography, socio-economic policy, economics and policy of regional development.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail:ziolo@up.krakow.pl

Krzysztof Wach

Uniwersytet Ekonomiczny

w Krakowie

Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego: przegląd literatury

Entrepreneurship as a factor of socio-economic development: literature review

Streszczenie

Celem artykułu jest syntetyczna prezentacja selektywnego przeglądu literatury z zakresu ekonomii jako dyscypliny naukowej oraz omówienie tych głównych teorii, koncepcji i modeli, które łączą przedsiębiorczość ze wzrostem gospodarczym, czy szerzej – z rozwojem społeczno-gospodarczym. Niniejszy tekst opiera się na kwerendzie literatury, jej analizie i krytyce. Artykuł podzielono na dwie główne części, z których pierwsza omawia rozumienie pojęcia przedsiębiorczości w naukach ekonomicznych, a druga stanowi syntetyczny raport z przeglądu i studiów literatury. Opracowanie omawia cztery podstawowe wymiary przedsiębiorczości w literaturze ekonomicznej: jako funkcję osobowości, czynności menedżerskich, indywidualnego przedsiębiorcy rynku oraz trzy pochodne funkcje, które przypisuje się przedsiębiorczości w modelach na etapie ich operacjonalizacji: samozatrudnienie, sektor MŚP oraz czwarty czynnik produkcji. W pracy omówiono trzy grupy teorii łączących przedsiębiorczość ze wzrostem gospodarczym, tj. teorie bogactwa, teorie oparte na wiedzy oraz teorie oparte na technologii. Pomimo licznych koncepcji omówionych w artykule wyraźnie widać fragmentaryczność wiedzy naukowej w tym zakresie, stąd opierając się na dotychczasowym dorobku, należy nadal poszukiwać holistycznego rozwiązania związku przedsiębiorczości z rozwojem społeczno-gospodarczym, który odpowiadałby restrykcjom ekonomii głównego nurtu.

Abstract

The purpose of this article is the synthetic presentation of a selective literature review in the field of economics as a scientific discipline and a discussion of the major theories, concepts and models combining entrepreneurship and economic growth or, more broadly, socio-economic development. The article is based on an enquiry of literature, its analysis and constructive criticism. The paper is divided into two main parts, the first of which discusses the understanding of the concept of entrepreneurship in economic sciences and the other constitutes a synthetic report and the literature studies. The article discusses the four basic dimensions of entrepreneurship in economic literature (as a function of personality, managerial process, individual entrepreneurs, market) and three derivative functions attributed to economic models at the operationalisation stage (self-employment, SMEs, and the fourth factor of production). The article discusses three groups of theories linking entrepreneurship to economic growth, i.e. wealth-based theories, knowledge-based theories and technology-based theories. Despite numerous concepts discussed in the article it is clear that there is a fragmentation of scientific knowledge in this area, hence attempts to look for holistic solutions linking entrepreneurship with socio-economic development based on previous works, which would correspond to the restrictions of mainstream economics, should be continued.

Słowa kluczowe: funkcje przedsiębiorczości; małe i średnie przedsiębiorstwa, MŚP, rozwój społeczno-gospodarczy; samozatrudnienie; teoria przedsiębiorczości; wzrost gospodarczy

Keywords: economic growth; entrepreneurship functions; entrepreneurship theory; self-employment; small and medium-sized enterprises, SMEs, socio-economic development

Wstęp

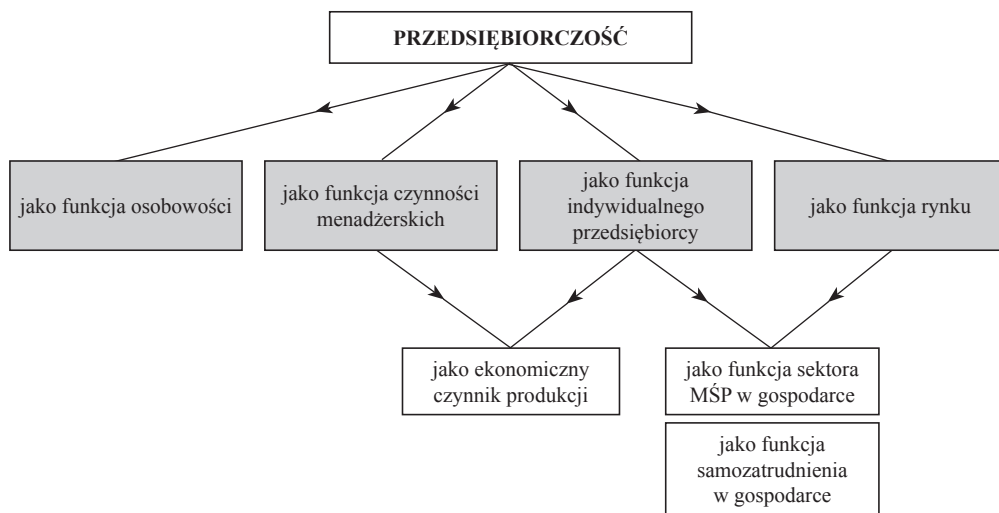
Literatura ekonomiczna głównego nurtu w zasadzie pomija przedsiębiorczość jako jedną ze zmiennych w swoich modelach, nie wspominając już o roli przedsiębiorczości we wzroście gospodarczym lub rozwoju społeczno-gospodarczym. Nowe koncepcje tworzone przez ostatnie kilka dekad uwiadamiają konieczność uwzględniania w teoriach i modelach ekonomicznych również czynników trudno uchwytnych, które nie sposób skwantyfikować. Jedną z takich zmiennych jest przedsiębiorczość, choć – jako domena badawcza – przeżywa ona swój rozkwit już od kilku dekad. Temat przedsiębiorczości jest najchętniej podejmowany przez publikacje z zakresu zarządzania, zdecydowanie rzadziej przez ekonomistów. Główny tego powód – jak już wspomniano – to kwantyfikacja. Stąd publikacje ekonomiczne nader często upraszczają w swoich modelach problematykę przedsiębiorczości do samozatrudnienia czy sektora małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP), co oczywiście z punktu widzenia teorii przedsiębiorczości jest nieuzasadnione i wypacza fenomen przedsiębiorczości. Uwzględniając jednak to, że większość praw i modeli ekonomicznych analizuje tylko kilka zmiennych przy założeniu *ceteris paribus*, fakt takiego, nawet niepełnego podejmowania tematu przedsiębiorczości należy przyjąć z zadowoleniem.

Celem artykułu jest syntetyczna prezentacja selektywnego przeglądu literatury z zakresu ekonomii jako dyscypliny naukowej oraz omówienie tych głównych teorii, koncepcji i modeli, które łączą przedsiębiorczość ze wzrostem gospodarczym czy szerzej – z rozwojem społeczno-gospodarczym. Artykuł opiera się na kwerendzie literatury, jej analizie i krytyce. Podzielono go na dwie główne części, z których pierwsza omawia rozumienie pojęcia przedsiębiorczości w naukach ekonomicznych, a druga stanowi syntetyczny raport z przeglądu i studiów literatury.

Delimitacja przedsiębiorczości i jej wymiarów

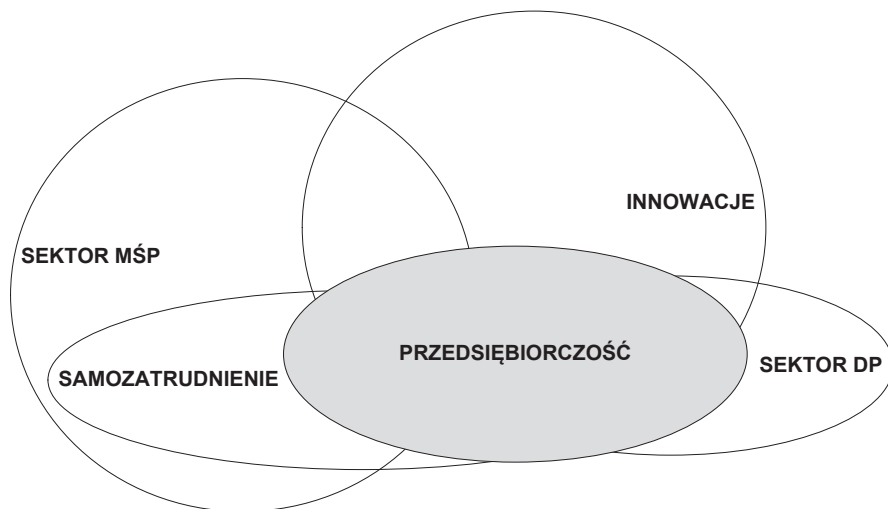
Przedsiębiorczość jest niewątpliwie pojęciem niejednoznacznym, zarówno w języku potocznym, jak i naukowym. Przedsiębiorczość jako obszar badawczy cechuje wyjątkowa multidyscyplinarność (badania prowadzone w wielu dyscyplinach naukowych odrębnie) i interdyscyplinarność (badania na styku co najmniej dwóch dyscyplin naukowych). Należy zaznaczyć, że większość prac naukowych z zakresu przedsiębiorczości powstaje w ramach nauk ekonomicznych, mimo to przedsiębiorczość jest tutaj wielowątkowym oraz wieloaspektowym problemem badawczym (Gawel, 2008: 11-25; Wach, 2013: 246-250; Wach, 2014a: 22-23; Wach, 2014b: 13-30). Przedsiębiorczość jako wątek badawczy w naukach ekonomicznych najwcześniej pojawił się w ekonomii, co jest dość oczywiste i naturalne. Stevenson oraz Jarillo (1990: 18) wyróżniają trzy główne pytania w badaniach nad przedsiębiorczością: dlaczego, jak oraz co się dzieje?. Pierwsze z nich można utożsamiać z cechą ludzkiego działania, drugie z procesem, a trzecie z efektem dla gospodarki. Rozszerzając tę klasyfikację, można przyjąć, że w literaturze przedmiotu w naukach ekonomicznych występują cztery podstawowe funkcje przedsiębiorczości (ryc. 1) oraz trzy funkcje pochodne, które to – mimo że dość obszernie opisane w literaturze przedmiotu – nie są jednak – jak należy sądzić (ryc. 2) – wystarczająco wyodrębniono na tle przyjętych kryteriów klasyfikacyjnych – występują jednak na poziomie operacjonalizacji przedsiębiorczości w modelach makroekonomicznych.

Ryc. 1. Podstawowe funkcje przedsiębiorczości w naukach ekonomicznych

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 2. Delimitacja przedsiębiorczości i pojęć pokrewnych w ujęciu Stama

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Stam (2008: 5).

(Wymiar I) Przedsiębiorczość jako funkcja osobowości

Badania nad przedsiębiorczością na poziomie jednostki skupiają się wokół cech ludzkiego działania, a najczęściej dotyczą przedsiębiorcy – choć także zespołu pracowników. Badania nad osobowością przedsiębiorczą (*entrepreneurial personality*) są prowadzone zarówno w zarządzaniu, jak i w naukach behawioralnych, z wykorzystaniem trzech głównych nurtów badawczych: instrumentalizacji osobowości, ontologii osobowości, teoretycznej pragmatyki.

W badaniach behawioralnych najczęściej wyróżnia się osiem podejść badawczych (Wickham, 2006: 53-59): psychodynamiczne, dyspozycyjne, biologiczne, psychologii ewolucyjnej, fenomenologiczne, behawioralne, socjo-kognitywne, tj. oparte na uczeniu się, oraz kwalifikacyjne. Z kolei w naukach o zarządzaniu można wymienić sześć ujęć badawczych (Cunningham & Lischeron, 1991): szkołę „wielkiej osoby”, szkołę cech psychologicznych, szkołę klasyczną, szkołę menedżerską, szkołę przywództwa oraz szkołę intraprzsiębiorczości. Przedsiębiorczość jest tutaj analizowana jako pierwsze z trzech kluczowych pytań: „Dlaczego przedsiębiorcy działają?” (Stevenson & Jarillo, 1990: 18), czyli poszukiwanie przyczyn przedsiębiorczości.

(Wymiar II) Przedsiębiorczość jako funkcja czynności menedżerskich

Przedsiębiorczość jako funkcja czynności menedżerskich to analiza z perspektywy trzeciego z kluczowych pytań: „Jak przedsiębiorcy działają?” (Stevenson & Jarillo, 1990: 18), czyli eksploracja i eksplanacja zachowań menedżerskich. Ten wątek badawczy został zapoczątkowany przez Gartnera (1988), który ogłosił, że z perspektywy zarządzania najważniejsze jest badanie procesu przedsiębiorczego. Bygrave oraz Hofer (1991: 14) uszczegóławiają, że „proces przedsiębiorczy obejmuje wszystkie funkcje, czynności i działania związane z postrzeganiem szans i tworzeniem (nowych) organizacji do ich realizacji”. Na podstawie szczegółowej analizy literatury przedmiotu, która w tym aspekcie dynamicznie się rozwija, należy wyróżnić dwie główne gałęzie badawcze (Landström, 2010: 18-19):

- przedsiębiorczość jako proces tworzenia nowych przedsięwzięć,
- przedsiębiorczość jako proces odkrywania i wykorzystywania okazji.

(Wymiar III) Przedsiębiorczość jako funkcja indywidualnego przedsiębiorcy

W badaniach ekonomicznych najczęściej analizuje się rolę przedsiębiorcy. Etymologicznie termin ten należy wywodzić z języka francuskiego (*entrepreneur*), w którym był używany już w XIV oraz XV w., a na polu naukowym został rozpropagowany znacznie później przez takich francuskich ekonomistów, jak Richard Cantillon (1680–1734) czy Jean-Baptiste Say (1767–1832), a także przez François’a Quesnela (1542–1619), opata (*abbé*) Nicolasa Baudeau (1730–1792), Anne-Roberta Jacques’a Turgota (1727–1781). W tym czasie w anglojęzycznej literaturze przedmiotu używano pojęć: *an adventure*, *a projector*, *an undertaken* (Hébert & Link, 2010: 24), a także sporadycznie innych określeń. Niemieckojęzyczna literatura posługiwała się własnym pojęciem – będącym *nota bene* najbliższym francuskiemu odpowiednikowi – *der Unternehmer*, początkowo propagowanym przez Johanna Heinricha von Thüнена (1785–1850) oraz H.K. von Mangoldta (1824–1858). Terminu tego używał w 1912 r. Joseph Schumpeter (1883–1950), który w 1934 r. posłużył się pojęciem *an entrepreneur* w późniejszym tłumaczeniu swojego przełomowego dzieła na angielski. Warto zaznaczyć, że również w Polsce w XVIII i XIX w. w powszechnym użyciu było polskie słowo *antreprenier* – etymologicznie wywodzące się z języka francuskiego – oznaczające właściciela prywatnego przedsiębiorstwa teatralnego lub cyrkowego, a także organizatora imprez widowiskowych. W moim odczuciu byłoby to dużo trafniejsze określenie, odpowiadające francuskiej oraz angielskiej koncepcji *entrepreneur*, niż polskie słowo *przedsiębiorca*, które ma wiele innych znaczeń.

Z perspektywy ekonomii przedsiębiorczość jako funkcję indywidualnego przedsiębiorcy najczęściej utożsamia się z funkcją rynku. Można jednak – jak się wydaje – próbować rozdzielić te dwie funkcje przedsiębiorczości: funkcję przedsiębiorcy potraktować z perspektywy mikroekonomicznej, a funkcję rynku – na poziomie makroanalizy, z elementami mezo- i mikroekonomicznej teorii. Warto w tym miejscu przypomnieć za von Misesem (2007: 219), że „mówiąc o przedsiębiorcach, ekonomia ma na uwadze nie konkretnych ludzi, ale określoną

funkcję”. W literaturze najczęściej wyróżnia się pięć podstawowych funkcji przedsiębiorcy, określanych jako rynkowe funkcje przedsiębiorcze (Hébert & Link, 1989; Landström, 2010):

- ponoszenie ryzyka (Cantillon, 1755; Say, 1803; Knight, 1916),
- kreowanie okazji i wprowadzanie innowacji (Schumpeter, 1912),
- organizowanie i koordynowanie ograniczonych zasobów ekonomicznych (Say, 1803),
- poszukiwanie okazji do osiągnięcia zysku (Mises, 1951; Kirzner, 1973),
- akumulowanie i alokowanie kapitału (Smith, 1776; Ricardo, 1817; Marshall, 1890).

(Wymiar IV) Przedsiębiorczość jako funkcja rynku

W tradycyjnej ekonomii teoria rynku w ujęciu analizy podaży-popytu, a także teoria ceny czy ekonomiczna teoria firmy, wyjaśnia mechanizm rynkowy w oparciu o pewne idealistyczne założenia (*homo economicus*), pomijając w swoich modelach to, co jest nieuchwytnie (Wach, 2010) – w tym także rolę przedsiębiorczości i przedsiębiorcy (Baumol, 1968: 72; Kirzner, 2010: 37). Ważnym elementem teorii jest zatem Misesowski *homo agens*, koncepcja „jednostki czujnej na nowe cele i odkrywającej wcześniej niezbrane zasoby” (Kirzner, 2010: 41).

Hébert oraz Link (2009: 4) podkreślają, że poziom przedsiębiorczości w gospodarce i społeczeństwie uzależniony jest od trzech kluczowych warunków:

- wolnego rynku i otwartej gospodarki, które zapewniają równy dostęp do okazji przedsiębiorczych,
- gwarantowanej własności prywatnej,
- stabilności instytucji, które umacniają dwa powyżej wymienione warunki.

Przedsiębiorczość jest tutaj analizowana z perspektywy trzeciego pytania: „Co się dzieje, kiedy przedsiębiorcy działają?” (Stevenson & Jarillo, 1990: 18), czyli poszukiwania efektów przedsiębiorczości. Stąd najczęściej przedsiębiorczość jest sprowadzana do funkcji sektora mikro, małych i średnich przedsiębiorstw, jednak tylko na potrzeby operacjonalizacji badań empirycznych. Owe badania naukowe próbują określać wpływ sektora MŚP na wzrost – zarówno wzrost gospodarczy (PKB), jak i wzrost zatrudnienia w gospodarce.

Podsumowując rozważania na temat wymiarów badawczych przedsiębiorczości (tab. 1), warto uwzględnić także wymiary analityczne: ze względu na podmiot analizy oraz układ przestrzenny. Z uwagi na podmiot badawczy Low oraz MacMillan (1988: 151) wyróżniają pięć poziomów badań nad przedsiębiorczością: poziom jednostki (*individual level*), poziom zespołu (*group level*), poziom organizacji (*organization level*), poziom sektora (*industry level*) oraz poziom społeczeństwa (*societal level*). Należy tutaj zaznaczyć, że jest to jedynie typizacja – po pierwsze, sporządzona z perspektywy nauk behawioralnych z dodatkowym uwzględnieniem branży (nauki ekonomiczne), po drugie, dość niekompletna, ponieważ pomija poziom makroekonomiczny (gospodarka w ujęciu krajowym czy globalnym). Niewątpliwie zaletą tej typologizacji jest uwzględnienie poziomu zespołu, który w naukach ekonomicznych jest z reguły pomijany, a w teorii przedsiębiorczości jest bardzo istotny (intraprzedsiębiorczość). Stąd można oczekiwać, że klasyczne ujęcie pięciu poziomów analitycznych w naukach ekonomicznych wydaje się bardziej kompleksowe. Tutaj uwzględnia się takie poziomy, jak: mega, makro, mezo, mikro oraz nano, przy czym ten ostatni w Polsce jest często określany jako poziom mikro-mikro (Gorynia, 1993a, 1993b).

Tab. 1. Podstawowe funkcje przedsiębiorczości w naukach ekonomicznych

Kryterium	Przedsiębiorczość jako funkcja			
	osobowości	czynności menedżerskich	indywidualnego przedsiębiorcy	rynku
Ujęcie	przyczynowe	czynnościowe		skutkowe
Pytanie badawcze	Dlaczego?	Jak?		Co jest efektem?
Poziom analizy	nano, mikro	nano, mikro	nano, mikro	mezo, makro, mega
Podmiot analizy	jednostka, zespół	jednostka, zespół, przedsiębiorstwo	jednostka, przedsiębiorstwo	sektor, gospodarka, społeczeństwo
Faza przedsiębiorczości	potencjalny przedsiębiorca, przedsiębiorca	przedsiębiorca na każdym etapie cyklu życia przedsiębiorstwa (początkujący, doświadczony i dojrzały)		
Podejście badawcze	pozytywne, normatywne	pozytywne, normatywne	pozytywne, normatywne	pozytywne normatywne
Wiodąca dyscyplina	nauki behawioralne	zarządzanie (ekonomia behawioralna)	ekonomia, zarządzanie	ekonomia
Subdyscypliny i specjalizacje	przedsiębiorczość jako (sub)dyscyplina naukowa w obrębie nauk ekonomicznych oraz			
	<ul style="list-style-type: none"> zarządzanie humanistyczne psychologia osobowości 	<ul style="list-style-type: none"> zarządzanie przedsiębiorcze ekonomia behawioralna 	<ul style="list-style-type: none"> mikroekonomia (teoria firmy) 	<ul style="list-style-type: none"> makroekonomia mezoekonomia
Przedmiot analizy	cecha	proces (zarządzanie), czynnik (ekonomia)	zachowanie konkurencyjne kierujące rynkiem	efekt
Obszary badawcze	<ul style="list-style-type: none"> Jakie są cechy przedsiębiorczej jednostki? Jakie są motywy przedsiębiorczych zachowań ludzkich? Jaką rolę odgrywa otoczenie w stymulowaniu przedsiębiorczości? 	<ul style="list-style-type: none"> Jak należy w sposób przedsiębiorczy zarządzać firmą? W jaki sposób wdrażać nowe przedsiębiorstwa i uruchamiać nowe firmy? 	<ul style="list-style-type: none"> Jakie funkcje ekonomiczne pełni przedsiębiorca w przedsiębiorstwie? Jaki jest efekt przedsiębiorczości na wyniki przedsiębiorstwa? 	<ul style="list-style-type: none"> Jakie są efekty przedsiębiorczości dla branży, sektora danej gospodarki, całej gospodarki, dla społeczeństwa? Jak należy zorganizować przedsiębiorczą gospodarkę?
Szczególne funkcje	—	przedsiębiorczość jako czynnik produkcji	przedsiębiorczość jako funkcja sektora MŚP	
			przedsiębiorczość jako funkcja samozatrudnienia	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Stevenson i Jarillo (1990), Low i MacMillan (1988) oraz Landström (2010).

Rola przedsiębiorczości w rozwoju społeczno-gospodarczym¹

Powiązanie przedsiębiorczości ze wzrostem gospodarczym, czy szerzej z rozwojem społeczno-gospodarczym, implikuje ograniczenie przeglądu koncepcji teoretycznych tylko do literatury z zakresu ekonomii, mimo że w literaturze z zakresu przedsiębiorczości dominuje podejście nauk o zarządzaniu – łącznie nauki ekonomiczne to ok. $\frac{2}{3}$ całości publikacji, z tego zaledwie 15% to publikacje powstałe z perspektywy ekonomii (Wach, 2014a: 23). Ten syntetyczny i selektywny przegląd literatury oparto na klasyfikacji teorii przedsiębiorczości, rozwijanych w ekonomii jako dyscyplinie naukowej (ryc. 3) – korzystając z koncepcji klasyfikacyjnej Parkera, a teorie makroekonomiczne – ze względów merytorycznych – stanowią główną oś kwereńdy naukowej.

Ryc. 3. Klasyfikacja teorii przedsiębiorczości w ekonomii w ujęciu Parkera

Źródło: opracowanie własne na podstawie Parkera (2009: 31-76, 139-142, 264-273).

Parker (2009: 67-74) w obrębie teorii makroekonomicznych, łączących przedsiębiorczość ze wzrostem gospodarczym, wyróżnia trzy grupy tych teorii:

- teorie bogactwa (*wealth-based theories*),
- teorie oparte na technologii (*technology-based theories*),
- teorie oparte na wiedzy (*knowledge-based theories*).

Teorie bogactwa

Interesujące jest pionierskie powiązanie przedsiębiorczości z ponoszeniem ryzyka – zaproponowane przez Evansa oraz Jovanovica (1989) – w tym modele ograniczenia płynności (model EJ), w których „możliwości pozyskania środków finansowych są traktowane jako główny czynnik decydujący o podejmowaniu własnej działalności gospodarczej” (Gaweł, 2004: 23). Osoby pożyczające kapitał uruchomią działalność gospodarczą tylko wtedy, jeśli ich dochody,

¹ Dobór koncepcji i modeli dokonano za publikacją Parkera (2009: 31-76, 139-142, 264-273), na której w dużej mierze oparto niniejszą część artykułu.

po uwzględnieniu kosztu pożyczania kapitału z odsetkami, przekroczą zarobki oferowane pracownikom najemnym (Parker, 2009: 269). Evans oraz Jovanovic (1989) wykazali, że osoby bardziej zamożne częściej stają się przedsiębiorcami, mają bowiem własny kapitał niezbędny do prowadzenia działalności gospodarczej, są też jednocześnie przedsiębiorcami i kapitalistami. Osoby bogatsze prowadzą z reguły większe przedsiębiorstwa niż osoby mniej zamożne lub biedne (Parker, 2009: 270).

Banerjee oraz Newman (1993) opracowali jedną z najlepiej znanych teorii łączących przedsiębiorczość ze wzrostem gospodarczym, wyjaśniając motywy przedsiębiorcze, czyli opierając się na podstawowych założeniach wspomnianego modelu EJ. Ich koncepcja uwzględnia trzy kategorie zajęcia zawodowego, takie jak: (i) przedsiębiorczość (*entrepreneurship*): reprezentującą właścicieli przedsiębiorstw opłacających pracowników, (ii) samozatrudnienie (*self-employment*): reprezentującą właścicieli przedsiębiorstw niezatrudniających pracowników oraz (iii) wynagradzane zatrudnienie (*paid employment*). Te trzy kategorie zajęć zawodowych odpowiadają trzem klasom społecznym, z których najbogatsza to przedsiębiorczość. Pierwotną rolę przedsiębiorczości w tym modelu jest tworzenie bogactwa. Z kolei dystrybucja bogactwa determinuje wybory zawodowe. Model przewiduje kilka ścieżek rozwojowych poszczególnych gospodarek (Parker, 2009: 68-69): (i) kapitalistyczną (*capitalist development process*), w której większość to pracownicy najemni, a tylko nieliczni to bogaci przedsiębiorcy, (ii) rzemieślniczą (*artisanal development*), w której dominuje samozatrudnienie, z relatywnie niewielkim odsetkiem pracowników najemnych, oraz (iii) zrównoważoną (*equilibrium development*), gdzie występuje stosunkowo niewielka liczba pracowników najemnych, którzy z natury są słabo opłacani. Gawęł (2004: 26) zauważa, że „w przypadku wysoko wynagradzanych pracowników najemnych spodziewane zyski z własnej działalności gospodarczej są relatywnie niższe niż ich płace, zatem częściej pozostają oni w zatrudnieniu”. Przedsiębiorczość w tej koncepcji jest zatem naturalnym i jedynym źródłem bogactwa społeczeństw.

Aghion oraz Bolton (1997) zaproponowali model moralnego ryzyka (*model of moral hazard*). W modelu AB kluczową rolę odgrywa system finansowy, bowiem biedniejsi muszą podzielić się zyskiem z działalności gospodarczej z instytucjami finansowymi, od których pożyczają kapitał na uruchomienie i prowadzenie działalności gospodarczej (Parker, 2009: 272). Rozwój gospodarczy przyczynia się do bogacenia się, dzięki czemu eliminowane są przeszkody w pożyczaniu kapitału do inwestowania w działalność gospodarczą, co prowadzi do sytuacji – typowej dla współczesnych gospodarek rozwiniętych – że każdy może stać się przedsiębiorcą (Parker, 2009: 69).

Lloyd-Ellis oraz Bernhardt (2000), odwołując się na powyżej omówionych koncepcji, zaproponowali model oparty na dystrybucji umiejętności przedsiębiorczych, które wpływają na wzrost i rozwój gospodarczy. Występowanie umiejętności przedsiębiorczych zapewnia odpowiednią liczbę utalentowanych przedsiębiorców, a tym samym – trwały wzrost gospodarczy. Z kolei niski stopień umiejętności przedsiębiorczych prowadzi do endogenicznych, długookresowych cykli produkcyjnych. Nieutalentowani przedsiębiorcy wolą przejść na płatne zatrudnienie. Odpowiednie umiejętności przedsiębiorcze są dobrze opłacane. Taka ścieżka rozwojowa zapewnia transfer bogactwa od przedsiębiorców do pracowników najemnych (Parker, 2009: 69).

Teorie oparte na technologiach

Teorie oparte na technologiach łączą dwa aspekty przyczynowo-skutkowe: wpływ postępu technologicznego na wybór zajęcia zawodowego związanego z przedsiębiorczością oraz wpływ postępu technicznego na przedsiębiorstwa ze względu na ich klasę wielkości.

Według Schaffnera (1993) postęp technologiczny powoduje wzrost oczekiwanych zysków, ale i wzrost ryzyka zarówno dla pracowników, jak i przedsiębiorców. Przedsiębiorcy zatrudniający pracowników z reguły przerzucają to ryzyko na pracowników, którzy są słabiej opłacani. Sytuacja ta determinuje wybór przedsiębiorcy/pracownika, który tutaj może działać dwubiegunowo.

Lazear (2005) uważa, że rozwój technologiczny wymaga coraz to nowszych umiejętności technologicznych, z czym lepiej sobie radzą duże przedsiębiorstwa. Przedsiębiorczość (choć mierzona liczbą MŚP) spada, gdyż małe przedsiębiorstwa są mniej efektywne w realizacji projektów wysokich technologii.

Garicano oraz Rossi-Hansberg (2006) w rozwoju technologii widzą redukcję kosztów komunikacji, co sprzyja temu, żeby duże przedsiębiorstwa upodabniały się do małych, ale w efekcie sytuacja ta skutkuje spadkiem przedsiębiorczości (mierzonej w ten sam sposób). Jednocześnie postęp technologiczny może oddziaływać wręcz przeciwnie. Ekonomia skali niekoniecznie musi być jedynym właściwym rozwiązaniem. Obniżenie kosztów produkcji powoduje wzrost liczby małych przedsiębiorstw korzystających z rozwiązań technologicznych (Parker, 2009: 72), a tym samym – wzrost przedsiębiorczości. Są to przeciwstawne stanowiska, dla których brakuje jednoznacznych dowodów empirycznych.

Skoro rozwój technologiczny prowadzi do wzrostu gospodarczego, powstaje zatem pytanie, jak należy to mierzyć. Jak zauważa Florczak (2011), jednym ze sposobów jest łączna efektywność czynników produkcji (*total factor productivity*, TFP). Blau (1987) udowodnił, że wzrost TFP występuje w sektorach zdominowanych przez samozatrudnienie, a tym samym „jako pierwszy badacz wykazał związek TFP z przedsiębiorczością” (Parker, 2009: 139). Z kolei Acs, Audretsch oraz Evans (1994) wykazali, że zależność pomiędzy przedsiębiorczością a egzogenicznym rozwojem technologicznym przyjmuje postać U-krzywej.

Teorie oparte na wiedzy

Teoria endogenicznego wzrostu (Romer, 1986) stanowi podstawę teorii opartych na wiedzy łączących przedsiębiorczość ze wzrostem gospodarczym. Tworzenie wiedzy przyspiesza tworzenie nowej wiedzy (*knowledge spillover*). Wiedza jest dobrem publicznym stymulującym przedsiębiorczość, bowiem to przedsiębiorcy wykorzystują wiedzę do dalszego rozwoju swoich przedsiębiorstw. Z wiedzy wytworzonej przez jednych przedsiębiorców (Sieja, Wach, 2008) korzystają inni (Schmitz, 1989). Wiedza jest transferowana i reprodukowana przez przedsiębiorców, a jej źródła leżą w środowisku akademickim oraz w prywatnych jednostkach badawczo-rozwojowych. Cohen oraz Levinthal (1989) zauważają, że są trzy podstawowe sposoby eksploatacji wiedzy:

- nowe przedsięwzięcia gospodarcze (określane jako przedsiębiorczość),
- inwestycje kapitałowe typu *corporate venturing*,
- przedsiębiorstwa istniejące w sposób oportunistyczny.

Drucker (1976) uważany jest za protoplastę paradygmatu gospodarki przedsiębiorczej. Dostrzegał nadchodzące zmiany rewolucji przedsiębiorczej w swoim wizjonerskim artykule z drugiej dekady lat 70. XX w., a następnie w połowie lat 80. rozwinął swoją koncepcję w znanej książce *Innowacje i przedsiębiorczość* (Drucker, 1985). Termin ten został spopularyzowany przez Audretscha i Thurika na początku XXI w. (2000, 2001, 2004), kiedy to dostrzeżono fundamentalną zmianę w kierunku gospodarki przedsiębiorczej (*entrepreneurial economy*). Odejście od dominacji dużych przedsiębiorstw w gospodarce, a tym samym powstanie gospodarczego fenomenu małych i średnich przedsiębiorstw, zaowocowało zmianami w procesach internacjonalizacji przedsiębiorstw i globalizacji gospodarki światowej. Utrata przewagi komparatywnej dużych gospodarek rozwiniętych na rzecz krajów rozwijających się – w związku z ich przewagą kosztową w produkcji masowej – spowodowała reorientację strategiczną opartą

na wiedzy, informacjach i innowacjach, w rezultacie czego w literaturze przedmiotu (Rachwał, 2013) i w praktyce gospodarczej spopularyzował się paradygmat gospodarki opartej na wiedzy (*knowledge-based economy*). Jak zauważają Audretsch i Thurik (2000), „gospodarka, której przewagą komparatywną jest nowa wiedza, wymaga zupełnie innej struktury przemysłowej, jak również wartości ekonomicznych”, stąd w reorganizacji gospodarek kluczową rolę odegrały małe i średnie przedsiębiorstwa i wszelkie działania przedsiębiorcze, a podstawą wzrostu gospodarczego stało się – według Audretscha (2009) – przedsiębiorcze społeczeństwo (*entrepreneurial society*). „W gospodarce przedsiębiorczej opartej na wiedzy istotne dla kształtowania polityki pytanie przesuwają się od «Jak rządy mogą zachęcać przedsiębiorstwa do wykorzystywania potencjału rynkowego?» do «Jak rządy mogą współtworzyć otoczenie wspierające sukces i żywotność przedsiębiorstw?»» (Audretsch & Thurik, 2001: 31-32).

Podsumowanie

Analiza literatury ujawniła występujący w niej chaos pojęciowy z zakresu przedsiębiorczości. O ile literatura dotycząca przedsiębiorczości w zasadzie dwutorowo pojmuję przedsiębiorczość: jako cechę ludzkiego działania oraz jako proces menedżerski w dwóch wariantach, o tyle publikacje z ekonomii uwidaczniają wyjątkowy brak konsensusu i precyzji pojęciowej w tym zakresie. Można przyjąć, że trzy znaczenia, w których przedsiębiorczość jest omawiana w literaturze, nie budzą żadnych zastrzeżeń: jako czwarty czynnik produkcji, jako funkcja indywidualnego przedsiębiorcy oraz jako konkurencyjne zachowanie rządzące rynkiem. Niemniej jednak w przeciwieństwie do zarządzania – gdzie przedsiębiorczość na ogół kwantyfikuje się przez percepcję menedżerską, tworząc różne wskaźniki oparte na testach psychologicznych i socjologicznych – ekonomia w zasadzie pozostaje bezradna, a takie próby kwantyfikacji przedsiębiorczości w skali gospodarki są nie tyle bezzasadne, co niemożliwe. Stąd teoria ekonomii posługuje się dwoma bardzo nieostryimi uproszczeniami, sprowadzając przedsiębiorczość albo do samozatrudnienia, albo do sektora MŚP, co pozwala na operowanie na danych statystycznych i ukazywanie wpływu przedsiębiorczości na gospodarkę realną. Trzeba jednak pamiętać, że są to uproszczenia i jasno należy to podkreślać, albowiem używanie pojęcia przedsiębiorczości jako synonimu własnej działalności gospodarczej czy sektora MŚP jest niedopuszczalne z perspektywy teorii przedsiębiorczości. Taka trywializacja jest bardzo rażąca dla osoby zajmującej się naukowo przedsiębiorczością, ponieważ jest typowa dla języka potocznego.

Przegląd literatury wykazał ponadto, że ostatnie kilka dekad to okres ożywionego rozwoju i rozkwitu licznych koncepcji oraz modeli ekonomicznych uwzględniających przedsiębiorczość. Pobieźna analiza bibliometryczna wykazała mnogość prac naukowych wiążących te dwa pojęcia – przedsiębiorczość (*entrepreneurship*) oraz wzrost gospodarczy (*economic growth*) – w różnych bazach danych²:

- 1) EBSCO Host: 5513 publikacji,
- 2) Emerald Insight: 8099 publikacji,
- 3) JSTOR: 7752 publikacje,
- 4) ScienceDirect: 13 999 publikacji,
- 5) Scopus: 1280 publikacji,
- 6) Springer Link: 14 068 publikacji,
- 7) Web of Science: 1242 publikacje,
- 8) Willey Online Library: 15 902 publikacje.

² Wyniki kwerendy z 9 lutego 2015 r.

Przytoczone dane jednoznacznie wskazują, że w zasadzie niemożliwa jest pełna kwerenda tego problemu. Można jedynie dokonać pewnego selektywnego przeglądu ważniejszych publikacji, co jest jednocześnie największym ograniczeniem badawczym metodologicznych założeń niniejszego artykułu. Podsumowując, warto nadmienić, że niniejszy tekst powstał na podstawie kilku selektywnie dobranych książek oraz kilkunastu artykułów, bez stosowania szczegółowej procedury metodologicznej wyboru odpowiednich tekstów przy użyciu filtrowania w kwerendzie.

Konkludując, należy stwierdzić, że pomimo licznych koncepcji omówionych w artykule wyraźnie widać fragmentaryczność wiedzy naukowej w tym zakresie, stąd – opierając się na dotychczasowym dorobku – należy nadal poszukiwać holistycznego rozwiązania związku przedsiębiorczości z rozwojem społeczno-gospodarczym, który odpowiadałby restrykcjom ekonomii głównego nurtu. Warto zatem kontynuować badania w tym zakresie, zwiększając zakres analizowanych prac.

Literatura References

- Acs, Z.J., Audretsch, D.P., Evans, D.S. (1994). Why does the self-employment rate vary across countries and over time?. *CEPR Discussion Paper*, 871, Centre for Economic Policy Research.
- Aghion, P., Bolton, P. (1997). A theory of trickle-down growth and development. *Review of Economic Studies*, 64, 151-172.
- Audretsch, D.B. (2009). Emergence of the Entrepreneurial Society. *Business Horizons*, 52(5), 505-511.
- Audretsch, D.B., Thurik, A.R. (2000). Capitalism and Democracy in the 21st Century: From the Managed to the Entrepreneurial Economy. *Journal of Evolutionary Economics*, 10(1-2), 17-34.
- Audretsch, D.B., Thurik, A.R. (2001). What's New about the New Economy? Sources of Growth in the Managed and Entrepreneurial Economies. *Industrial and Corporate Change*, 10(1), 267-315.
- Audretsch, D.B., Thurik, A.R. (2004). A Model of The Entrepreneurial Economy. *Discussion Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy*, 12.
- Banerjee, A.V., Newman, A.F. (1993). Occupational Choice and the Process of Development. *Journal of Political Economy*, 101, 274-298.
- Baumol, W.J. (1968). Entrepreneurship in Economic Theory. *American Economic Review*, 58(2), 64-71.
- Blau, D.M. (1985). Self employment and self-selection in developing country labour markets. *Southern Economic Journal*, 52, 351-363.
- Bygrave, J.E. & Hofer, C.W. (1991). Theorizing about Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(2), 13-23.
- Cohen, W.M., Levinthal, D. (1989). Innovation and learning. *Economic Journal*, 99, 569-596.
- Cunningham, J., Lischeron, J. (1991). Defining Entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 29(1), 45-61.
- Drucker, P. (1976). The Coming Entrepreneurial Revolution: A Survey. *The Economist*, December 25, 1976.
- Drucker, P. (1985). *Innovation and Entrepreneurship. Practice and Principles*. New York, NY: HarperCollins Publishers.
- Evans, D.S., Jovanovic, B. (1989). An Estimated Model of Entrepreneurial Choice under Liquidity Constraints. *Journal of Political Economy*, 97, 111-119.
- Florczak, W. (2011). Ekonometryczna analiza makro-uwarunkowań wzrostu gospodarczego Polski. *Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego*, 4(8), 75-92.
- Garicano, L., Rossi-Hansberg, E. (2006). The knowledge economy at the turn of the twentieth century: the emergence of hierarchies. *Journal of the European Economic Association*, 4(2-3), 396-403.

- Gartner, W.B. (1988). „Who is an Entrepreneur?” is the Wrong Question. *American Journal of Small Business*, 12(4), 11-32.
- Gawel, A. (2004). Sytuacja na rynku pracy a przedsiębiorczość w Polsce. *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, 5, 21-33.
- Gawel, A. (2008). Entrepreneurship – A Theoretical Approach (chapter 1). In: M. Rekowski (Ed.), *Entrepreneurial Tissue and Regional Economy: Case Studies of Selected Polish and Spanish Regions*. Poznań: The Poznan University of Economics Publishing House, 11-25.
- Gorynia, M. (1993a). Delimitacja systemów gospodarczych w naukach ekonomicznych. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LV(2), 65-72.
- Gorynia, M. (1993b). Poziomy analizy w naukach ekonomicznych. *Ekonomista*, 4, 501-506.
- Hébert, R.F., Link, A.N. (1989). *A History of Entrepreneurship*. Oxon, UK: Routledge.
- Kirzner, I. ([1973]2010). *Konkurencja i przedsiębiorczość*. Chicago-Warszawa: Fijorr Publishing Company.
- Landström, H. (2010). *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research*. Heidelberg: Springer.
- Lazear, E.P. (2005). Entrepreneurship. *Journal of Labour Economics*, 23, 649-680.
- Lloyd-Ellis, H., Bernhardt, D. (2000). Enterprise, inequality and economic development. *Review of Economic Studies*, 67, 147-168.
- Low, M.B., MacMillan, I.C. (1988). Entrepreneurship: Past Research and Future Challenges. *Journal of Management*, 35, 139-161.
- Parker, S.C. (2009). *The Economics of Entrepreneurship*. UK: Cambridge University Press.
- Rachwał, T. (2013). Rola przedsiębiorstw przemysłowych w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 21, 189-201.
- Romer, P.M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Schaffner, J.A. (1993). Rising incomes and the shift from self-employment to firm-based production. *Economics Letters*, 41, 435-440.
- Schmitz, J.A. (1989). Imitation, entrepreneurship and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 97, 721-739.
- Sieja, M., Wach, K. (2008). Implementacja algorytmów ewolucyjnych w gospodarce opartej na wiedzy. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 4, 82-89.
- Stam, E. (2008). Entrepreneurship and Innovation Policy. *Jena Economic Research Papers*, 2008-06.
- Stevenson, H.H., Jarillo, J.C. (1990). A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management. *Strategic Management Journal*, 11, 17-27.
- von Mises, L. (2007). *Ludzkie działanie*. Warszawa: Instytut Ludwiga von Misesa.
- Wach, K. (2010). Od człowieka racjonalnego do emocjonalnego. Zmiana paradygmatu nauk ekonomicznych. *Horyzonty Wychowania*, 9(17), 95-105.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 9, 246-257.
- Wach, K. (2014a). Edukacja dla przedsiębiorczości: pomiędzy przedsiębiorczą pedagogiką a edukacją ekonomiczną i biznesową. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 11-31.
- Wach, K. (2014b). Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości (rozdział 1). W: K. Zieliński (red.), *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: Difin, 13-30.
- Wickham, Ph.A. (2006). *Strategic Entrepreneurship*. 4th ed. Harlow, UK: Pearson Education – Prentice Hall.

Krzysztof Wach, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Doktor habilitowany nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii (przedsiębiorczość międzynarodowa), doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu (przedsiębiorczość strategiczna), specjalista z zakresu przedsiębiorczości międzynarodowej. Autor kilkunastu książek, ponad 150 publikacji naukowych, redaktor naczelný kwartalnika

naukowego *Entrepreneurial Business and Economics Review* (EBER), członek komitetów redakcyjnych kilku czasopism naukowych, w tym rocznika *Przedsiębiorczość – Edukacja*. W latach 2012–2014 pełnił funkcję Krajowego Eksperta OECD oraz Eksperta Komisji Europejskiej ds. Przedsiębiorczości. Jest uczestnikiem międzynarodowych projektów edukacyjnych i badawczych (m.in. Jean Monnet, Atlantis, International Visegrad Fund, Central European Initiative). Odbił gościnne wykłady m.in. w Grand Valley State University (Grand Rapids, USA), Roosevelt University (Chicago, USA), University of Detroit Mercy (Detroit, USA), Loyola University Chicago (Chicago, USA), Northumbria University (Newcastle, UK), University College London (UK), Universidad Politécnica de Cartagena (Kartagena, Hiszpania).

Krzysztof Wach, Associate Professor of the Cracow University of Economics (Poland). Habilitated doctor of economics (DEcon), PhD in management, specialist in international entrepreneurship, author of several books and over 150 scientific articles, editor-in-chief of the scientific quarterly 'Entrepreneurial Business and Economics Review', member of editorial boards of several scientific journals, including the annual 'Entrepreneurship – Education'; in the years 2012-2014 an OECD and the European Commission national expert for entrepreneurship, participant of various international education and research projects (e.g. Jean Monnet, Atlantis, International Visegrad Fund IVF, Central European Initiative CEI), visiting professor in various American and European universities, including Grand Valley State University (Grand Rapids, USA), Roosevelt University (Chicago, USA), University of Detroit Mercy (Detroit, USA), Loyola University Chicago (Chicago, USA), Northumbria University (Newcastle, UK), University College London (UK), Technical University of Cartagena (Cartagena, Spain).

Adres/Address: Uniwersytet Ekonomiczny
Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji
ul. Rakowicka 27
31-510 Kraków, Polska
e-mail: wachk@uek.krakow.pl

Artykuł powstał w ramach projektu badawczego nr 054/WE-KPI/02/2015/S/5054 pt. „Przedsiębiorczość inkluzywna: współczesne wyzwania i perspektywy rozwoju” sfinansowanego ze środków przyznanych Wydziałowi Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

Monika Płaziak, Tomasz Rachwał

Uniwersytet Pedagogiczny
w Krakowie

„Przedsiębiorczy region” – zarys koncepcji w świetle analizy roli przedsiębiorczości w krajowej strategii rozwoju regionalnego

“Entrepreneurial region” – an outline of the concept in the light of an analysis of the role of entrepreneurship in the national strategy of regional development

Streszczenie

Rozwój postaw przedsiębiorczych w społeczeństwie oraz przedsiębiorczości jako wyrazu aktywności przedsiębiorców i menedżerów firm jest uważany za ważny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, szczególnie w krajach transformujących swoje gospodarki. Przedsiębiorczość odgrywa rolę głównie w przyspieszeniu wzrostu gospodarczego, generowaniu impulsów do przemian strukturalnych gospodarki danego regionu oraz łagodzi skutki strukturalnego bezrobocia poprzez samozatrudnienie osób pozostających bez pracy. W tym kontekście ważne jest pytanie, jakie jest miejsce przedsiębiorczości w strategiach rozwoju regionalnego. Przedmiotem artykułu jest prezentacja wyników analizy polskiej *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie* pod kątem obecności zapisów odnoszących się do przedsiębiorczości jako ważnego czynnika rozwoju regionalnego. Na tle wyników analiz podjęto próbę zarysowania koncepcji „przedsiębiorczego regionu”.

Abstract

Development of entrepreneurial attitudes in the society and entrepreneurship as an expression of activity of entrepreneurs and managers of companies is considered as a particularly important factor of the socio-economic development of regions, particularly in countries, which transform their economies. Entrepreneurship plays its role mostly in accelerating the economic growth, generating pulses to the structural transformation of regional economy and alleviating the consequences of structural unemployment through self-employment of the unemployed. In this context, it is important to ask about the place of entrepreneurship in regional development strategies. The subject of the article is to present the results of analysis of the Polish *National Strategy of Regional Development 2010–2020: Regions, Cities, Rural Areas* with respect of having provisions related to entrepreneurship as an important factor stimulating the regional development. Against the background of results of the analysis, the authors attempted to outline the concept of “entrepreneurial region”.

Słowa kluczowe: krajowa strategia rozwoju regionalnego; Polska; przedsiębiorczość; przedsiębiorczy region; rozwój regionalny

Keywords: entrepreneurship; entrepreneurial region; national strategy of regional development; Poland; regional development

Wstęp

Przedsiębiorczość jest powszechnie traktowana jako jeden z podstawowych czynników rozwoju społecznego i gospodarczego w układach przestrzennych o różnej skali (krajowych, regionalnych, lokalnych). Szczególnego znaczenia nabiera ona w Polsce i innych krajach euro-

pejskich transformujących swoje gospodarki, zwłaszcza w warunkach kryzysu gospodarczego, odgrywając dużą rolę w utrzymaniu dynamiki i przyspieszeniu wzrostu gospodarczego oraz łagodzeniu skutków bezrobocia strukturalnego. Jak wskazali Z. Ziolo i T. Rachwał (2012), wynika to z faktu coraz większej roli przedsiębiorcy w gospodarce, podejmującego określone decyzje dotyczące lokalizacji i kierunków rozwoju przedsiębiorstwa, które poprzez swoje relacje w układach przestrzennych wpływa na rozwój bądź recesję tych układów. Procesy przemian społeczno-gospodarczych i kulturowych w różnego typu układach przestrzennych wynikają z podejmowania określonych decyzji, u podstaw których leży przedsiębiorczość konkretnych osób czy zespołów, w tym przedsiębiorców i przedstawicieli władz samorządowych i centralnych. Tym samym przedsiębiorczość można traktować jako jeden z podstawowych czynników przemian przyczyniający się do podnoszenia pozycji konkurencyjnej tych układów. Z postawami przedsiębiorczymi mieszkańców związana jest także kreatywność i zdolność do wdrażania nowych idei do praktyki gospodarczej, co sprzyja rozwojowi innowacyjności, traktowanej jako jeden z podstawowych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego i konkurencyjności regionów w warunkach budowy gospodarki opartej na wiedzy (Gal 2005; Borowiec i in. 2009; Dorocki, Jenner 2009; Golejewska 2012; Rachwał 2012; Ziolo 2012a; Makiela 2013; Perło, Dębkowska 2013). Warto przy tym podkreślić za M. Kosałą (2015) i K. Wachem (2015), że innowacyjność i orientacja przedsiębiorcza firm są także jednymi z podstawowych czynników wpływających na umiędzynarodowienie działalności tych przedsiębiorstw, co wpływa jednocześnie na intensyfikację powiązań regionów krajowych z zagranicznymi i podnoszenie ich konkurencyjności w układzie międzynarodowym. W tej sytuacji powstaje pytanie, na ile dokumenty strategiczne odnoszące się do rozwoju regionalnego i związane z tym działania władz publicznych uwzględniają tę znaczącą rolę przedsiębiorczości w rozwoju tych układów. Wszak, jak zauważyła M. Niedziółka (2010), rozwój regionalny jest kluczowym aspektem polityki ekonomicznej, jednocześnie zwracając uwagę, że choć to rząd odgrywa najważniejszą rolę w procesie projektowania strategii rozwoju regionalnego, to jednak efektywne wdrożenie polityki regionalnej wymaga przede wszystkim udziału potencjału lokalnego, co jest możliwe dzięki procesom decentralizacji władzy publicznej. Niemniej jednak punktem wyjścia jest dobra strategia rozwoju regionalnego.

W świetle powyższych przesłanek celem artykułu jest identyfikacja miejsca przedsiębiorczości w nowym paradygmacie polityki regionalnej oraz strategii rozwoju regionalnego na podstawie *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie* (KSRR) (2010) i próba odpowiedzi na pytanie, czy zgodnie z KSRR przedsiębiorczość jest ważnym czynnikiem pobudzania rozwoju regionalnego. W pracy podjęto także próbę zarysowania koncepcji regionu przedsiębiorczego i sformułowania wniosków dla polityki regionalnej, której podstawą, jak się wydaje, powinna być właśnie koncepcja regionu przedsiębiorczego. Główną metodą badawczą jest analiza dokumentów (zapisów KSRR) oraz piśmiennictwa. Dla celów analizy przyjęto szeroką definicję przedsiębiorczości, obejmującą nie tylko funkcję przedsiębiorcy czy przedsiębiorstw sektora MŚP, lecz także przedsiębiorczość jako cechę osobowości i postawę człowieka.

Problematyka roli przedsiębiorczości w rozwoju regionalnym w świetle literatury przedmiotu

Problematyka roli przedsiębiorczości w rozwoju regionalnym była przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, zarówno w kraju, jak i za granicą, gdzie od lat podejmuje się badania w tym zakresie (np. Klasik 2005; Ochojski i in. 2005; Wach 2008; Acs 2010; Kola-Bezka 2010; Kuciński 2010; Fritsch 2011; Wyrwich 2012; Ziolo, Rachwał 2012; Makiela 2013; Qian i in. 2013).

Autorzy w pierwszej kolejności zwracają uwagę na niejednoznaczność i wielowymiarowość bądź polisemiczność (por. Brzozowski 2007) pojęcia przedsiębiorczości, którego definicja podlega ciągłej ewolucji (por. Ochojski i in. 2005). A. Gawęł (2007) podkreśla nawet, że ekonomiści są zgodni, iż brakuje kompleksowej i jednolitej teorii przedsiębiorczości czy wręcz jej definicji, co jest wynikiem wielowątkowości podejmowanych zagadnień w pracach z tego zakresu i interdyscyplinarnego charakteru tego fenomenu. Warto przy tym zwrócić uwagę za K. Wachem (2014a), że przedsiębiorczość jest rozpatrywana w literaturze przedmiotu właśnie jako fenomen społeczny oraz dyscyplina naukowa. W badaniach naukowych (Wach 2012, 2014a) wyróżnia się przede wszystkim następujące funkcje przedsiębiorczości: funkcję rynku, funkcję indywidualnego przedsiębiorcy, funkcję osobowości oraz funkcje mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. W tym kontekście ważne jest więc ustalenie, jak rozumiana jest przedsiębiorczość w rozważaniach dotyczących rozwoju regionalnego. Uzasadnionym wydaje się być pogląd, że w literaturze przedmiotu podejmuje się głównie problematykę przedsiębiorczości rozumianej jako tworzenie i rozwój nowych firm (por. Gawęł 2013) bądź aktywność małych i średnich przedsiębiorstw jako czynnik rozwoju regionalnego (por. Klasik 2005). Warto podkreślić, że w ostatnim czasie podejmowana jest także problematyka wpływu przedsiębiorczości mieszkańców (jako cechy osobowości) na rozwój społeczno-gospodarczy. W tej sytuacji podkreśla się znaczenie edukacji dla przedsiębiorczości (Wach 2007, 2013, 2014b; Kurek, Rachwał 2009; Ziolo i in. 2015), w której procesie kształtuje się postawy przedsiębiorcze mieszkańców. Rozważania odnoszące się do istoty i definicji przedsiębiorczości skłaniają również ku zastanowieniu się, na ile uprawnione jest stosowanie terminu „przedsiębiorczość” („przedsiębiorczy/przedsiębiorcza”) w odniesieniu do układów terytorialnych. W literaturze przedmiotu coraz częściej przymiotnik „przedsiębiorczy” odnosi się nie tylko do człowieka, lecz także do różnego typu organizacji (analogicznie np. do organizacji uczącej się lub inteligentnej). Coraz częściej też określenia o charakterze osobowym przypisywane są układom przestrzennym. Dobrym przykładem jest tu koncepcja inteligentnego miasta – *smart city* (Cieślik, Koładkiewicz 2014). A. Ochojski i in. (2005) zwracają uwagę za Z. Barczykiem (2004), że coraz częściej mówi się nie tylko o przedsiębiorczym kierownictwie (*entrepreneurial leadership*), zarządzaniu czy współrządzeniu (*entrepreneurial governance*), lecz także o przedsiębiorczej gospodarce, przedsiębiorczej społeczności, przedsiębiorczym mieście (*entrepreneurial city*) czy przedsiębiorczych gminach/samorządach lokalnych (*entrepreneurial municipalities*). Te dwa ostatnie określenia są od dosyć dawna używane w literaturze przedmiotu (zob. Hall, Hubbard 1996; Zheng 2011). Jednak w tym kontekście warto się zastanowić, na ile chodzi tu o „przedsiębiorczość” układów przestrzennych o różnej skali czy raczej o „ducha przedsiębiorczości” władz tych jednostek (por. Jarczewski 2007). Pojęcie przedsiębiorczego regionu jest rzadziej używane, choć również spotykane w literaturze przedmiotu (np. Georgellis, Wall 2000; Klasik 2005; Berggren, Dahlstrand 2009). Pojęcie to zostało spopularyzowane w Europie dzięki projektowi *European Entrepreneurial Region* (EER), w ramach którego wskazane zostają 1–3 regiony unijne, które opracowały wyjątkowe wizje dotyczące rozwoju przedsiębiorczości, niezależnie od wielkości, bogactwa, kompetencji i aktualnego poziomu konkurencyjności tych regionów. Regiony charakteryzujące się najbardziej przekonującymi i perspektywicznymi opracowaniami (propozycjami) strategii w zakresie rozwoju przedsiębiorczości uzyskują specjalny tytuł (*label*) – *European Entrepreneurial Region of the Year* (Europejski Region Przedsiębiorczości Roku). W 2014 roku tytuł ten otrzymały: region stołeczny Portugalii – Lizbona, Irlandia Północna i hiszpańska Walencja. Łącznie w latach 2011–2014 tytuł ten przyznano 15 regionom, przy czym żadnemu z Polski (EER 2014).

Rozpatrując kwestię roli przedsiębiorczości w rozwoju regionalnym, zdaniem K. Kucińskiego (2010), pojawiają się dwa podstawowe problemy badawcze i praktyczne: po pierwsze, jak istniejące w poszczególnych regionach uwarunkowania prowadzenia działalności gospodarczej (przyrodnicze, społeczne, ekonomiczne, techniczne, kulturowe i instytucjonalne) wpływają na przedsiębiorczość, a po drugie – jak poprzez kształtowanie i rozwój przedsiębiorczości można wpływać na poziom i strukturę gospodarki poszczególnych regionów, tak aby stawały się bardziej spójnymi elementami narodowej, europejskiej i globalnej przestrzeni ekonomicznej. Z punktu widzenia celu niniejszej pracy kluczowe jest to drugie zagadnienie, niemniej jednak należy zwrócić uwagę, że podejmowane prace badawcze w zakresie uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości prowadzą do odkrywania coraz bardziej złożonych zależności, a pojemność tej problematyki wydaje się niewyczerpana. Analizowane są coraz to nowe czynniki tkwiące w otoczeniu zewnętrznym (światowym, europejskim, krajowym) oraz w przestrzeni regionu wpływające na rozwój przedsiębiorczości. W ostatnim czasie szczególną uwagę zwraca się na uwarunkowania kulturowe (por. Glinka 2008; Brdulak, Jakubik 2010), a także na te związane z ogólnoświatowym kryzysem gospodarczym (Zioło 2013). Dla celów niniejszego artykułu szczególne znaczenie ma tu drugi, wyróżniony przez K. Kucińskiego (2010) obszar badawczy, ukierunkowany na analizy, jak przez świadome, z użyciem odpowiednich instrumentów polityki, kształtowanie i rozwój przedsiębiorczości można wpływać na poziom i strukturę gospodarki poszczególnych regionów. W tym zakresie powszechne jest przekonanie, że podstawą prosperity regionów jest przedsiębiorczość, co oznacza – zdaniem A. Klasika (2005), że źródłem bogactwa regionów są przedsiębiorczy ludzie. Autor ten zwraca uwagę, iż łączne ujęcie zdolności przedsiębiorczych i konkurencyjnych regionów pozwala je traktować jako współdeterminanty ich trwałego rozwoju gospodarczego. Można zatem wnosić, że rozwój przedsiębiorczości wpływa na podniesienie konkurencyjności regionów, co podkreśla wielu autorów, między innymi Z. Makiela (2013), który stwierdza, że celem przedsiębiorczości i innowacyjności regionalnej jest przede wszystkim wzrost konkurencyjności gospodarki regionów. Zatem, jeśli w strategii rozwoju regionalnego, opartej na tak zwanym nowym paradygmacie polityki regionalnej, konkurencyjność stanowi, obok spójności i sprawności, jeden z podstawowych filarów triady tej polityki, należy oczekiwać, że przedsiębiorczość będzie zajmować znaczące miejsce, zarówno w analizie uwarunkowań rozwoju regionalnego, jak i w celach (głównych i szczegółowych) oraz działaniach i wskaźnikach monitorowania osiągnięcia celów.

Miejsce przedsiębiorczości w KSRR

Analiza zapisów KSRR (2010) wskazuje na uwzględnienie problematyki przedsiębiorczości w polskiej strategii rozwoju regionalnego. Przedsiębiorczość w kontekście otoczenia biznesowego została uwzględniona w nowym paradygmacie polityki regionalnej, który wprowadza nowe narzędzia tej polityki (zamiast dotychczasowych subsydiów i pomocy publicznej koncentruje się na otoczeniu biznesowym wraz ze zintegrowanymi instrumentami „miękkimi” i „twardymi” oraz kapitałem społecznym, sieciowaniem i lepszą koordynacją) (KSRR 2010: 15). Ponadto w nowym paradygmacie uwzględniono nowych głównych aktorów (dawniej był to rząd i samorząd województwa, aktualnie – obok wszystkich szczebli administracji i aktorów społecznych zostali wymienieni także przedstawiciele biznesu).

Na 11 obszarów wyzwań strategicznych żaden nie zawiera w swej formule akcentu z zakresu rozwoju przedsiębiorczości (KSRR 2010: 24). Jedynie w prezentacji dotyczącej wzajemnych relacji poszczególnych wyzwań strategicznych (terytorialnych i sektorowych) uwzględniono zwiększenie powiązań środowisk biznesu, edukacji, nauki i kultury jako wypadkową

relacji między lepszym wykorzystaniem potencjałów najważniejszych ośrodków miejskich do kreowania wzrostu i zatrudnienia a poprawą jakości zasobów pracy (KSSR 2010: 25).

Przedsiębiorczość w wymiarze oceny poziomu jej rozwoju, a także konieczności progresji tego poziomu pojawia się natomiast w opisie niektórych wyzwań strategicznych:

Wyzwanie 2. Zapewnienie spójności wewnętrznej kraju. Niedopuszczenie do nadmiernych różnicowań przestrzennych. Podpunkt b) zwiększenie perspektyw rozwojowych na zapóźnionych obszarach wiejskich o najgorszych wskaźnikach sytuacji społeczno-gospodarczej i najniższym poziomie dostępu mieszkańców do usług i dóbr warunkujących możliwości rozwojowe – niska przedsiębiorczość (obok bardzo wysokiego zatrudnienia w rolnictwie, dużego odsetka osób o niskim poziomie wykształcenia i niskich kwalifikacjach zawodowych, niskiego poziomu instytucji publicznych, w tym administracji, niskiego poziomu inwestycji i niskiego poziomu wyposażenia infrastrukturalnego) jest wymieniana jako „niekorzystny” wskaźnik możliwości rozwojowych (KSSR 2010: 32). „Słabe wskaźniki przedsiębiorczości” (równoległe z bezrobociem i nadmiernym zatrudnieniem w nieefektywnym rolnictwie) stanowią przyczynę problemów społecznych, a te prowadzą do degradacji gospodarczej na znacznym obszarze terenów wiejskich w województwach wschodniej i północnej Polski (KSRR 2010: 34). Konieczne jest między innymi zwiększenie dostępu do usług (w tym doradztwa biznesowego), co pozwoli na obszarach wiejskich o najsłabszych perspektywach rozwoju na zmniejszenie różnicowań w stosunku do średniej krajowej i sytuacji w miastach (KSRR 2010: 34).

Wyzwanie 2. Podpunkt c) przeciwdziałanie zagrożeniu utraty dotychczasowych funkcji społeczno-gospodarczych niektórych obszarów miejskich i innych obszarów – niski poziom przedsiębiorczości wymieniony został jako jedno z negatywnych zjawisk gospodarczych (obok bezrobocia i niskiej jakości infrastruktury technicznej) w odniesieniu do niektórych obszarów miejskich (Szczecin, Łódź) i zurbanizowanych obszarów przemysłowych (Konurbacja Górnośląska) (KSRR 2010: 35).

Wyzwanie 2. Podpunkt d) zwiększanie potencjału rozwojowego i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów przygranicznych – wskazano na rozwój przedsiębiorczości jako efekt zniżających ograniczeń w przepływie dóbr, osób, kapitałów i usług, w odniesieniu do pogranicza zwłaszcza z Niemcami, Czechami i Słowacją (KSRR 2010: 36).

Wyzwanie 5. Poprawa jakości zasobów pracy – stwierdzono, że poprawa w tym zakresie powinna nastąpić między innymi poprzez zwiększenie w dużych miastach powiązań środowisk biznesu, edukacji, nauki i kultury (klastry, networking) (KSRR 2010: 51).

Wyzwanie 8. Wykorzystanie potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju regionalnego – rozwój przedsiębiorczości został tutaj wymieniony (obok generowania nowych miejsc pracy, podniesienia jakości życia lokalnych społeczności, podwyższenia konkurencyjności regionów) jako element zwiększania dynamiki rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju w wyniku rozwoju funkcji turystycznych na bazie atutów kulturowych i przyrodniczych (KSRR 2010: 62).

Przedsiębiorczość została wyszczególniona (jednak tylko w przypisach) w odniesieniu do zasad polityki regionalnej jako jedna z cech decydujących o suwerenności jednostki ludzkiej (wraz ze swobodami obywatelskimi i gospodarczymi, innowacyjnością, prawem do autonomii i samorealizacji, poczuciem odpowiedzialności za jakość własnego życia i za dobro wspólne, aktywnością społeczną i polityczną sprzyjającą łaadowi demokratycznemu), będącej jedną z determinant społeczeństwa demokratycznego (KSRR 2010: 51).

Przedsiębiorczość została uwzględniona w *Wizji rozwoju regionalnego Polski do roku 2020* w podpunkcie *Spójność gospodarcza, społeczna i terytorialna* – w obszarach o najniższym poziomie rozwoju ma nastąpić rozwój przedsiębiorczości (wraz ze wzrostem aktywności go-

spodarczej, napływem inwestycji, zwiększeniem liczby i poprawą jakości miejsc pracy) w wyniku wsparcia procesów urbanizacyjnych, poprawy jakości edukacji oraz zwiększenia dostępu do usług publicznych (KSRR 2010: 84).

Spośród zdefiniowanych trzech celów polityki regionalnej do 2020 roku aspekt przedsiębiorczości został zasygnalizowany w opisie celu 1. – *Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów („konkurencyjność”)*, w którym przewidziano horyzontalne wsparcie w kierunku rozwoju konkurencyjności całych regionów, prowadzącej do integracji funkcjonalnej obszarów województw. Wsparcie dotyczyć będzie obszarów położonych poza funkcjonalnymi ośrodkami wojewódzkimi i doprowadzić ma między innymi do zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej w tym rejonie i rozwoju instytucji otoczenia biznesu (KSRR 2010: 90). Tak marginalne potraktowanie roli przedsiębiorczości w celu odnoszącym się do konkurencyjności w kontekście badań na temat relacji między przedsiębiorczością a konkurencyjnością (por. Klasik 2005) jest dużym zaskoczeniem. Przedsiębiorczość znalazła natomiast swoje miejsce w opisie celu 3. – *Tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie („sprawność”)*. W ramach podniesienia efektywności polityki regionalnej zakłada się odejście od bezpośrednich dotacji bezzwrotnych na rzecz wspierania rozwoju i wykorzystania tak zwanych instrumentów rewolwingowych (funduszy pożyczkowych, poręczeńowych), przynoszących zwrot z poniesionych inwestycji i długoterminowe korzyści gospodarcze i społeczne (KSRR 2010: 91).

W niektórych szczegółowych kierunkach działań odpowiadających poszczególnym celom uwzględniono konieczność rozwoju poziomu przedsiębiorczości.

W kierunkach działań w ramach celu 1. *Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów („konkurencyjność”)*, Ad 1.2. *Tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania procesów rozwojowych i zwiększania ich absorpcji na obszary poza ośrodkami wojewódzkimi*, podpunkt Ad 1.2.2. *Wspieranie rozwoju i znaczenia miast subregionalnych* przewidziano zapewnienie finansowania dla przedsiębiorstw, poprawę jakości i zwiększenie oferty usług okołobiznesowych, świadczonych przez publiczne i niepubliczne instytucje otoczenia biznesu (KSRR 2010: 105). W podpunkcie Ad 1.2.3. *Pełniejsze wykorzystanie potencjału rozwojowego obszarów wiejskich* założono bezpośrednie wsparcie ukierunkowane na rozwój przedsiębiorczości dla osób odchodzących z rolnictwa lub zamierzających zdywersyfikować swoje źródła utrzymania (chodzi tu np. o agroturystykę czy przedsiębiorczość wykorzystującą dziedzictwo kulinarne), co ma przyczynić się do zwiększenia zatrudnienia (KSRR 2010: 108). Przewidziano też wspieranie tworzenia instytucjonalnych warunków do zwiększania inwestycji pozarolniczych na obszarach o niskiej konkurencyjności rolnictwa, co ma doprowadzić do zwiększenia zatrudnienia w sektorze pozarolniczym, między innymi poprzez wspomaganie rozwoju inkubatorów przedsiębiorczości (KSRR 2010: 109). W Ad 1.3. *Budowa podstaw konkurencyjności województw – działania tematyczne (horyzontalne)* znalazło się siedem grup działań, spośród których dwie wiążą się z rozwojem przedsiębiorczości. W Ad 1.3.3. *Zwiększanie możliwości wprowadzania rozwiązań innowacyjnych przez przedsiębiorstwa i instytucje regionalne* uwzględniono „partnerski, bezpośredni i powszechny” kontakt świata biznesu z głównymi ośrodkami naukowymi i badawczymi w kraju i na świecie. W ośrodkach regionalnych należy zwiększyć udział środków prywatnych (przedsiębiorstw) w finansowaniu B+R (KSRR 2010: 114). W Ad 1.3.4. *Wspieranie rozwoju instytucji otoczenia biznesu (IOB)* zakłada się zmianę sposobu wspierania istniejących i nowo zakładanych przedsiębiorstw – ma to polegać nie na bezpośrednim dotowaniu poszczególnych przedsiębiorstw, ale raczej na tworzeniu warunków do rozwoju przedsiębiorstw i na rozwijaniu atrakcyjności inwestycyjnej (KSRR 2010: 114).

Rozwój przedsiębiorczości znalazł swoje miejsce w kierunkach działań w ramach realizacji celu 2. *Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych („spójność”)*, Ad 2.1. *Wzmacnianie spójności w układzie krajowym* wraz z następującymi działaniami: wzmacnianie istniejącej sieci miast i wspomaganie urbanizacji, rozwój zasobów ludzkich i kapitału społecznego, tworzenie infrastrukturalnych i instytucjonalnych warunków do zwiększania poziomu inwestycji i wzrostu wydajności pracy (KSRR 2010: 121). Rozwój zasobów ludzkich i kapitału społecznego ma następować między innymi poprzez wspieranie rozwoju przedsiębiorczości (doradztwo, wsparcie i zachęty finansowe, szkolenia) (KSRR 2010: 122). W Ad 2.2. *Wspieranie obszarów wiejskich o najniższym poziomie dostępu mieszkańców do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe* wskazano na potrzebę zapewnienia partnerstwa i współpracy sektora publicznego i prywatnego (współpraca władz wszystkich szczebli z sektorem przedsiębiorstw), a także na potrzebę propagowania przedsiębiorczości, między innymi poprzez wspieranie tworzenia innowacyjnych przedsiębiorstw na obszarach wiejskich, co umożliwi tam dywersyfikację gospodarczą (KSRR 2010: 125). W Ad 2.3. *Restrukturyzacja i rewitalizacja miast i innych obszarów tracących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze* zostało przewidziane wsparcie dla ośrodków (miast) znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji ze względu na różne czynniki, w tym niski poziom przedsiębiorczości. Wsparcie to uwzględnia działania nakierowane na poprawę jakości kapitału ludzkiego, między innymi poprzez pobudzanie przedsiębiorczości i innowacyjności (KSRR 2010: 130). W Ad 2.4. *Przewyższanie niedogodności związanych z położeniem obszarów przygranicznych, szczególnie wzdłuż zewnętrznych granic UE* zakłada się wsparcie lokalnej przedsiębiorczości (obok poprawy dostępności do usług i sieci transportowych oraz komunikacyjnych), co ma przyczynić się do rozwoju i promowania wspólnego wykorzystania (przez sąsiadów z państw graniczących) infrastruktury lokalnej, ochrony wspólnego dziedzictwa naturalnego i kulturalnego, turystyki, zapobiegania zagrożeniom naturalnym i technicznym, wsparcia powiązań między obszarami miejskimi i wiejskimi oraz zmniejszania izolacji (KSRR 2010: 132). Wzrost przedsiębiorczości został wymieniony jako jedna z miar sukcesu realizacji celu 2. (KSRR 2010: 136). Zaskakujące wydaje się to, że nie został on uwzględniony jako jedna z miar sukcesu realizacji w celu 1., odnoszącym się do konkurencyjności. Wskaźniki przedsiębiorczości nie zostały jednak zaliczone do wskaźników monitorowania realizacji całej KSRR. Jedynie we wskaźnikach monitorowania celu 1. w zakresie budowy podstaw konkurencyjności województw (działania tematyczne) pojawia się wskaźnik: *Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej ogółem w sektorze prywatnym, w tym osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, spółki handlowe, spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego*. Założono jednak mało realne, około 6-krotne wzrosty wartości tych wskaźników do 2020 roku w porównaniu z rokiem bazowym 2008 (KSRR 2010: 157). W zestawie wskaźników monitorowania celu 2., związanego ze spójnością, pojawia się wskaźnik *Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym (15–64 lata), w tym na obszarach strategicznej interwencji dla zapewniania spójności (Polska Wschodnia) oraz – w miastach i innych obszarach tracących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze* (KSRR 2010: 158–159).

W systemie realizacji KSRR nie ma w zasadzie odniesień do przedsiębiorczości, przyjęto jedynie, że instytucje wdrożeniowe KSRR zakładają zdolność do wdrażania postępowań zintegrowanych o tak zwanym skomplikowanym charakterze, do których zaliczono między innymi przedsięwzięcia wymagające łączenia nauki z biznesem (KSRR 2010: 190). Warto zwrócić uwagę, że w KSRR nie ma żadnych odniesień do edukacji w zakresie przedsiębiorczości, choć jak wspomniano wcześniej, jej rola w opinii wielu badaczy wydaje się coraz większa. Wynika

to z faktu, iż przedsiębiorczość została zaliczona do jednej z ośmiu tak zwanych kompetencji kluczowych w systemie edukacji (Dorocki, Borowiec-Gabrys 2014). W tym kontekście Z. Makiela (2013) wymienia jako jeden z celów szczegółowych działań na rzecz wzmocnienia przedsiębiorczości regionalnej, niezbędnych do prawidłowego rozwoju, wzmacnianie przedsięwzięci i innowacyjnych umiejętności oraz postaw mieszkańców w celu wzmocnienia postaw konkurencyjnych, a także wspieranie programów rozwoju kreatywności i przedsiębiorczości dla dzieci i młodzieży oraz na uczelniach wyższych.

Choć z wniosków z prac tematycznych grup roboczych przygotowujących analizy i rekomendacje dla celów sformułowania KSRR wynikają jednoznaczne rekomendacje na rzecz stworzenia instrumentów wspierania rozwoju przedsiębiorczości w regionach, zapisy KSRR są w tym zakresie bardzo ogólnikowe i lakoniczne, a tym samym nie prowadzą do wzmacniania regionalnych środowisk przedsiębiorczości, które zdaniem A. Ochojskiego i in. (2005) w coraz większym stopniu wyznaczają kierunek rozwoju regionów, a ich tożsamość może dostarczać długotrwałej przewagi konkurencyjnej lub ją ograniczać.

Zarys koncepcji funkcjonowania „przedsiębiorczego regionu”

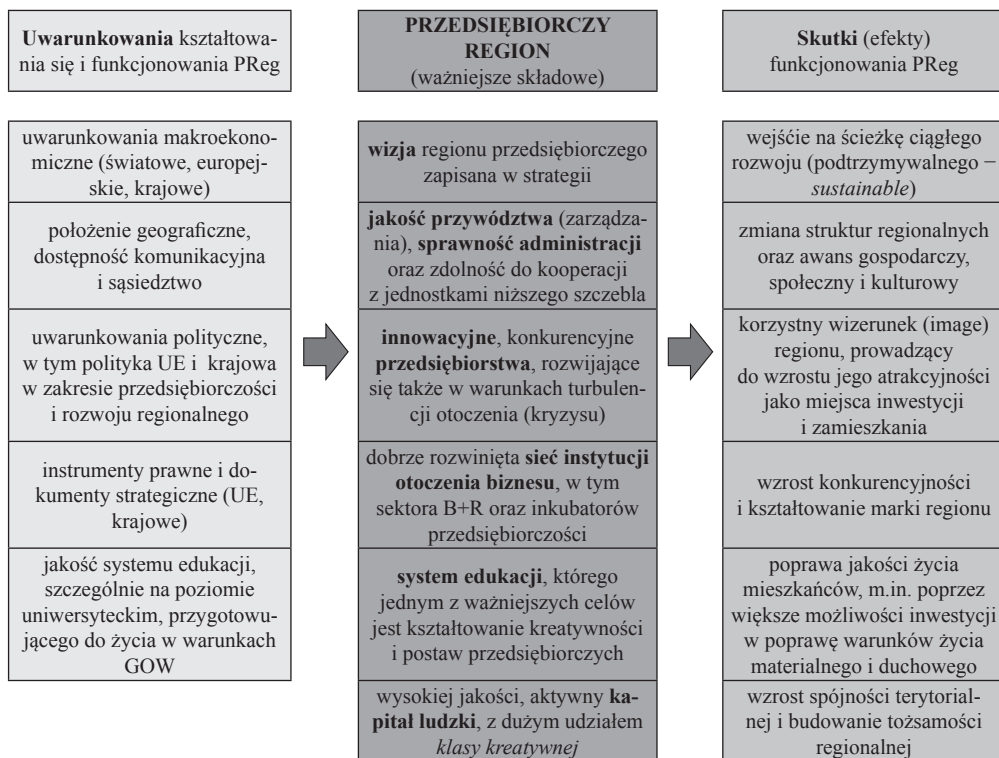
W sytuacji marginalizacji roli przedsiębiorczości w KSRR wydaje się konieczne, aby zmienić cele i wzmocnić zapisy strategii odnoszące się do przedsiębiorczości, a także wdrożyć odpowiednie instrumenty, które przyspieszą rozwój regionalny. Zmiany te mogą opierać się na koncepcji „przedsiębiorczego regionu”, czyli regionu:

- z wizją przedsiębiorczości (zapisaną w dokumentach strategicznych),
- aktywnego w zakresie przyciągnięcia zewnętrznych i wzmocnienia endogenicznych czynników rozwoju przedsiębiorczości, szczególnie sektora MŚP,
- opartego na systemie silnych powiązań między aktorami życia gospodarczego,
- wyposażonego w sprawnie działające instytucje i infrastrukturę otoczenia biznesu, jak również instytucje edukacyjne, wdrażające programy kształcenia w zakresie przedsiębiorczości z udziałem pracodawców na wszystkich poziomach edukacji formalnej i w kształceniu ustawicznym (*lifelong learning*).

Kształtowanie się i funkcjonowanie takiego regionu zachodzi w określonych uwarunkowaniach (ryc. 1): makroekonomicznych, politycznych, prawnych, a także tych wynikających z położenia geograficznego. Duży wpływ na jego funkcjonowanie ma również jakość systemu edukacji, głównie na poziomie uniwersyteckim, szczególnie jeśli instytucje szkolnictwa wyższego działają zgodnie z koncepcją „uniwersytetu przedsiębiorczego” (Sam, van der Sijde 2014; Wiśniewska 2014; Wach 2014c).

Ważniejsze składowe tego typu regionu obejmują: wizję takiego regionu zapisaną w strategii, która odnosi się nie tylko do sektora przedsiębiorstw, lecz także obejmuje jego społeczność, zgodnie z nową, holistyczną perspektywą podejścia do planowania strategicznego, jakość przywództwa (zarządzania) i współrzędzenia, sprawność administracji oraz zdolność do kooperacji z jednostkami niższego szczebla. Warto zwrócić uwagę, że taka wizja koncentruje się na szansach w otoczeniu, a nie na barierach do przezwyciężenia. Niezwykle ważną składową są innowacyjne, konkurencyjne przedsiębiorstwa, rozwijające się również w warunkach turbulencji otoczenia (tak jak w ostatnim czasie w latach ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego), a także dobrze rozwinięta sieć instytucji otoczenia biznesu, w tym sektora B+R oraz inkubatorów przedsiębiorczości. Kolejnym elementem tego typu regionu jest wysokiej jakości system edukacji, którego jednym z ważniejszych celów jest kształtowanie kreatywności i postaw przedsiębiorczych, a w konsekwencji wysokiej jakości, aktywnego kapitału ludzkiego, z dużym udziałem „klasy kreatywnej” (por. Strykiewicz, Stachowiak 2010).

Ryc. 1. Zarys koncepcji funkcjonowania „przedsiębiorczego regionu”

Źródło: opracowanie własne.

W efekcie region taki wchodzi na ścieżkę ciągłego rozwoju (*sustainable*) i podnosi swoją konkurencyjność, gdyż przedsiębiorczość jest bez wątpienia jednym z nośników zdobywania i utrzymywania przewagi konkurencyjnej. Następuje zmiana struktur regionalnych, w tym struktury produkcji, wartości dodanej brutto i zatrudnienia. Wpływa to na korzystny wizerunek (*image*) regionu, prowadzący do wzrostu jego atrakcyjności jako miejsca inwestycji i zamieszkania, w efekcie czego kształtuje się jego marka. Ponadto następuje poprawa jakości życia mieszkańców, między innymi poprzez większe możliwości inwestycyjne w celu poprawienia warunków życia materialnego i duchowego, wzrasta też jego spójność terytorialna, a także budowana bądź rozwijana jest specyficzna tożsamość regionalna.

Podsumowanie i wnioski

Analiza zapisów KSRR wskazuje, że wdrażana z jej pomocą zmiana paradygmatu polityki regionalnej uwzględnia także zmianę instrumentów jej prowadzenia, co oznacza między innymi, że zamiast dotychczasowych subsydiów i pomocy publicznej koncentruje się ona na otoczeniu biznesowym, wprowadza także „nowych”, kluczowych aktorów tej polityki, między innymi przedstawicieli biznesu. W KSRR brak jest bezpośrednich odwołań do przedsiębiorczości w sformułowanych kluczowych jedenastu wyzwaniach i głównych celach, z wyjątkiem celów szczegółowych niższego rzędu: 1.3.3. *Zwiększanie możliwości wprowadzania rozwiązań innowacyjnych przez przedsiębiorstwa i instytucje regionalne*, 1.3.4. *Wspieranie rozwoju instytucji otoczenia biznesu (IOB)*, natomiast nawiązania takie można znaleźć w opisach poszczególnych

wyzwań, celów i kierunków działań. Szczególną uwagę zwrócono na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, zwłaszcza tych o utrudnionym rozwoju, i relatywnie sporo miejsca poświęcono potrzebie wsparcia instytucji otoczenia biznesu. W wielu wypadkach zapisy te mają jedynie charakter pewnych wtrąceń i uzupełnień, nie stanowią natomiast istoty danego celu czy działania. Nie uwzględniono zupełnie problematyki edukacji dla przedsiębiorczości w jakimkolwiek typie szkół, w tym także na poziomie uniwersyteckim czy kształcenia przez całe życie, choćby w odniesieniu do polityki oświatowej i szkolnictwa wyższego. Takie marginalne podejście do problematyki roli przedsiębiorczości w rozwoju regionów w podstawowym dokumencie polityki regionalnej należy uznać za nie najlepsze rozwiązanie, również ze względu na to, że w warunkach polskich nie sformułowano odrębnej, krajowej strategii rozwoju przedsiębiorczości.

W tej sytuacji konieczna wydaje się modyfikacja dokumentów strategicznych lub oparcie nowej strategii w kolejnym horyzoncie czasowym na koncepcji „przedsiębiorczego regionu”. Wdrożenie takiej koncepcji jest uwarunkowane zastosowaniem podejścia strategicznego do polityki rozwoju regionalnego z punktem ciężkości położonym na kształtowanie przedsiębiorczych i jednocześnie konkurencyjnych regionów. Oznacza to, zdaniem A. Klasika (2005), formułowanie dwóch komplementarnych strategii regionalnych, czyli strategii przedsiębiorczej, koncentrującej się na stymulowaniu procesów kreacyjnych, i konkurencyjnej, wzmacniającej atrakcyjność regionu. Wydaje się więc konieczne, aby w dokumentach polityki regionalnej takie podejście, obejmujące nie tylko strategię podniesienia konkurencyjności, lecz także przedsiębiorczości regionów, było zastosowane. Warto również rozważyć wykorzystanie takiego podejścia w strategicznym programowaniu rozwoju poszczególnych regionów, zapisując je w strategiach wojewódzkich. Powinno się ono opierać na zastosowaniu szeregu wskaźników powiązanych z przedsiębiorczością, a nie tylko podstawowych wskaźników dotyczących liczby nowo powstałych czy zarejestrowanych firm przypadających na mieszkańca bądź ogólnej liczby ludności w wieku produkcyjnym.

Literatura References

- Acs, Z. (2010). *Entrepreneurship and Regional Development*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Barczyk, Z. (2004). *Przedsiębiorczość i samorządność lokalna*. Chorzów: GWSP.
- Berggren, E., Dahlstrand, A. L. (2009). Creating an Entrepreneurial Region: Two Waves of Academic Spin-offs from Halmstad University. *European Planning Studies*, 17(8), 1171-1189, DOI: 10.1080/09654310902981037.
- Borowiec, M., Dorocki, S., Jenner, B. (2009). Wpływ zasobów kapitału ludzkiego na kształtowanie społeczeństwa informacyjnego i innowacyjności struktur przemysłowych. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 13, 95-109.
- Brdulak, J., Jakubik, P. (2010). Instytucjonalne i kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości. W: K. Kuciński (red.), *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*. Warszawa: Difin, 80-89.
- Brzozowska, A., Glinka, B., Postuła, A. (2014). Role of University in Creating Entrepreneurial Attitudes. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 51-71.
- Brzozowski, T. (2007). „Przedsiębiorczość” – pojęcie polisemiczne czy niewłaściwie rozumiane? Próba systematyzacji. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 3, 196-203.
- Cieślak, J., Koładkiewicz, I. (2014). *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości w aglomeracjach miejskich*. Warszawa: Poltext.
- Daszkiewicz, N. (2014). Education as a Stimulating Factor for Entrepreneurship Development. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 166-177.

- Dorocki, S., Borowiec-Gabryś, M. (2014). Problematyka przedsiębiorczości w programie studiów realizowanych w Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 65-80.
- Dorocki, S., Brzegowy, P. (2014). Miejsce przedsiębiorczości w systemie edukacyjnym Francji i jej wpływ na aktywizację gospodarczą regionów. O idei l'esprit d'entreprise. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 287-302.
- Dorocki, S., Jenner, B. (2009). Wpływ wielkości nakładów inwestycyjnych w sektorze B+R na regionalne zróżnicowanie tempa rozwoju Francji. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 5, 188-197.
- Fritsch, M. (2011). *Handbook of Research on Entrepreneurship and Regional Development: National and Regional Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Gal, Z. (2005). A New Tool for Economic Growth: Role of Innovation in the Transformation and Regional Development of Hungary. *Geographia Polonica*, 78(2), 31-52.
- Gawel, A. (2007). *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Gawel, A. (2013). *Proces przedsiębiorczy. Tworzenie nowych przedsiębiorstw*. Warszawa: Difin.
- Georgellis, Y., Wall, H. J. (2000). What Makes a Region Entrepreneurial? Evidence from Britain. *The Annals of Regional Science*, 34(3), 385-403, DOI: 10.1007/s001689900014.
- Glinka, B. (2008). *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: PWE.
- Golejewska, A. (2012). Innowacyjność a konkurencyjność regionalna krajów Grupy Wyszehradzkiej w latach 1999–2008. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 19, 93-115.
- Hall, T., Hubbard, P. (1996). The Entrepreneurial City: New Urban Politics, New Urban Geographies? *Progress in Human Geography*, 20(2), 153-174, DOI: 10.1177/030913259602000201.
- Jarczewski, W. (2007). Duch przedsiębiorczości w proinwestycyjnych działaniach władz lokalnych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 3, 72–80.
- Klasik, A. (2005). Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny. Kluczowe pojęcia i metodologia. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN*, 218, 7-22.
- Kola-Bezka, M. (2010). Przyczynek do rozważań o przedsiębiorczości polskich regionów. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 16, 403-411.
- Kosała, M. (2015). Innovation Processes as a Stimulant of Internationalisation Process of Firms. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(2), 65-84, DOI: <http://dx.doi.org/10.15678/EBER.2015.030206>.
- Kuciński, K. (2010). Regionalna perspektywa przedsiębiorczości. W: K. Kuciński (red.), *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*. Warszawa: Difin, 15-29.
- Kurek, S., Rachwał, T. (2009). The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union. *Europa XXI*, 19, 127-142.
- Makiela, Z. (2013). *Przedsiębiorczość i innowacyjność terytorialna. Region w warunkach konkurencji*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
- Niedziółka, M. (2010). Przedsiębiorczość gminy a rozwój regionalny. W: K. Kuciński (red.), *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*. Warszawa: Difin, 30-51.
- Ochojski, A., Szczupak, B., Zieliński, T. (2005). Regionalne środowisko przedsiębiorczości. Problematyka badawcza. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN*, 218, 47-78.
- Perło, D., Dębowska, K. (2013). Konkurencyjność regionów Unii Europejskiej. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, 64(6), 60-70.
- Plaźiak, M., Rachwał, T. (2014). Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w polskich uniwersytetach na studiach nieekonomicznych (na przykładzie kierunku geografia). *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 249-266.
- Qian, H., Acs, Z. J., Stough, R. R. (2013). Regional Systems of Entrepreneurship: the Nexus of Human Capital, Knowledge and New Firm Formation. *Journal of Economic Geography*, 13(4), 559-587, DOI: 10.1093/jeg/lbs009.
- Rachwał, T., Plaźiak, M. (2013). Przedsiębiorczość w kształceniu w zakresie gospodarki przestrzennej w polskich uniwersytetach. W: P. Churski, T. Kudłacz (red.), *Gospodarka przestrzenna – doświadczenie i wyzwania procesu kształcenia*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 251, 198-263.

- Rantanen, T., Pawlak, A., Toikko, T. (2015). The Significance of Social Welfare Attitudes in Young People's Entrepreneurial Intentions. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(1), 43-60, DOI: <http://dx.doi.org/10.15678/EBER.2015.030104>.
- Sam, C., van der Sijde, P. (2014). Understanding the Concept of the Entrepreneurial University from the Perspective of Higher Education Models. *Higher Education*, 68(6), 891-908, DOI: 10.1007/s10734-014-9750-0.
- Strykiewicz, T., Stachowiak, K. (2010). *Uwarunkowania, poziom i dynamika rozwoju sektora kreatywnego w poznańskim obszarze metropolitalnym*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- The European Entrepreneurial Region (EER), grudzień 2014, *Encouraging Entrepreneurship at Local and Regional Level*, <http://cor.europa.eu/en/takepart/eer/Documents/EER%20Leaflet%202014-01.pdf>.
- Wach, K. (2007). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian. W: P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 120-127.
- Wach, K. (2008). *Regionalne otoczenie małych i średnich przedsiębiorstw*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 246-257.
- Wach, K. (2014a). Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości. W: K. Zieliński (red.), *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: Difin, 13-30.
- Wach, K. (2014b). Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe – Looking Back and Looking Forward. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 11-31.
- Wach, K. (2014c). Edukacja dla przedsiębiorczości: pomiędzy przedsiębiorczą pedagogiką a edukacją ekonomiczną i biznesową. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 11-32.
- Wach, K. (2015). Entrepreneurial Orientation and Business Internationalisation Process: The Theoretical Foundations of International Entrepreneurship. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(2), 9-24, DOI: <http://dx.doi.org/10.15678/EBER.2015.030202>.
- Wiśniewska, D. (2014). Przedsiębiorczość uczelni wyższej jako wyzwanie współczesności – kierunki zmian. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 33-49.
- Wyrwich, M. (2012). Regional Entrepreneurial Heritage in a Socialist and a Postsocialist Economy. *Economic Geography*, 88(4), 423-445, DOI: 10.1111/j.1944-8287.2012.01166.x.
- Zheng, J. (2011). 'Creative Industry Clusters' and the 'Entrepreneurial City' of Shanghai. *Urban Studies*, 48(16), 3561-3582, DOI: 10.1177/0042098011399593.
- Zioło, Z. (2012a). Miejsce innowacyjności w kształtowaniu procesów rozwoju gospodarczego układów przestrzennych. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 20, 9-32.
- Zioło, Z. (2012b). Miejsce przedsiębiorczości w edukacji. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 10-23.
- Zioło, Z. (2013). Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w warunkach kryzysu gospodarczego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 10-33.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (2012). Entrepreneurship in Geographical Research. In: P. Churski (ed.), *Contemporary Issues in Polish Geography*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 135-155.

Monika Płaziak, dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Jej zainteresowania badawcze dotyczą zagadnień gospodarki przestrzennej w kontekście czynników lokalizacji przedsiębiorstw, szczególnie czynnika personalnego. Prace badawcze odnoszą się również do zagadnień współpracy jednostek naukowych i badawczo-rozwojowych z sektorem MŚP, zwłaszcza w zakresie wdrażania nowych technologii i materiałów, w tym dotyczących budownictwa energooszczędnego i pasywnego. Ponadto zajmuje się problematyką poziomu i jakości życia ludności,

ze szczególnym uwzględnieniem małych i średnich miast Polski oraz miast postsojalistycznych, a także roli przedsiębiorczości w rozwoju regionalnych i lokalnych układów przestrzennych.

Monika Płaziak, PhD, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management. Her research interests concern issues of the spatial development in the context of location factors of enterprises, especially – a personal factor. Monika Płaziak's research works also refer to issues of the cooperation of scientific and research-developmental organizations with the sector of small and medium-sized enterprises, especially within the area of implementing new technologies and materials concerning the energy-efficient and passive building. Furthermore, she analyses issues of the level and quality of life, with particular reference to small and medium-sized towns in Poland, and post socialist towns as well as the role of entrepreneurship in the development of regional and local spatial systems.

Tomasz Rachwał, dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Członek Krajowej Rady Przedsiębiorczości. Pełni m.in. funkcję Kierownika Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Sekretarza Naukowego Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Zastępcy Redaktora Naczelnego czasopism: *Przedsiębiorczość – Edukacja*, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica* oraz członka redakcji *Entrepreneurial Business and Economics Review*. Autor lub współautor podręczników szkolnych i akademickich z zakresu geografii ekonomicznej i przedsiębiorczości. Jego zainteresowania badawcze skupiają się przede wszystkim na problematyce przemian struktur przestrzennych przemysłu, funkcjonowania różnych branż działalności gospodarczej, restrukturyzacji przedsiębiorstw oraz roli przedsiębiorczości w rozwoju układów przestrzennych, a także edukacji w zakresie przedsiębiorczości.

Tomasz Rachwał, PhD, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management. A member of the National Council for Entrepreneurship. A head of the Department of Entrepreneurship and Spatial Management of Institute of Geography of the Pedagogical University of Cracow, a Scientific Secretary of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society, A Deputy Editor in Chief of the following journals: *Entrepreneurship – Education*, *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, and a member of the editorial board of *Entrepreneurial Business and Economics Review*. The author or co-author of school and academic textbooks on economic geography and entrepreneurship. His research interests focus primarily on the issue of change of spatial structures of industry, the functioning of various branches of industrial activity, corporate restructuring and the role of entrepreneurship in the development of spatial systems as well as entrepreneurship education.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: mplaziak@up.krakow.pl (Monika Płaziak), T.Rachwal@up.krakow.pl
(Tomasz Rachwał)

Jacek Strojny

Politechnika Rzeszowska

Anna Prusak

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Programowanie rozwoju przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny

Entrepreneurship development programming by local and regional government

Streszczenie

Artykuł odnosi się do mechanizmów programowania rozwoju przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny. Osadzony jest zatem w problematyce zarządzania strategicznego w instytucjach publicznych. Przykład przedsiębiorczości, jako elementu potencjału endogenicznego podlegającego interwencji strategicznej, wybrano ze względu na rolę tego zjawiska, podkreślaną nie tylko w opracowaniach naukowych, lecz także w wielu dokumentach strategicznych i praktyce samorządowej. Podstawowym celem opracowania jest zatem określenie atrybutów skutecznego mechanizmu wspierania przedsiębiorczości przez instytucje samorządu terytorialnego. W realizacji postawionego celu pomocne są studia literatury dotyczące takich zagadnień, jak: przedsiębiorczość, zarządzanie strategiczne czy przełożenie koncepcji *governance* i *New Public Management* na praktykę zarządzania rozwojem JST. Wyjaśniając problem, nie ograniczono się tylko do rozważań teoretycznych, posłużono się również badaniem metodą *case study*.

Na podstawie przeprowadzonej analizy sformułowano wnioski dotyczące optymalnej procedury programowania rozwoju przedsiębiorczości na poziomie samorządu terytorialnego. Opisano zarówno narzędzia oddziaływania na przedsiębiorczość, jak i zasady planowania oraz controllingu podejmowanych działań. Sformułowano również inne zalecenia dotyczące samego mechanizmu określania odpowiedzialności za realizację celów związanych z oddziaływaniem na sferę przedsiębiorczości. Odnosząc się do tych kwestii, uwzględniono występujący w Polsce trójstopniowy podział władzy terytorialnej, a więc poziom: regionu, powiatu oraz gminy.

Abstract

The article refers to the planning of entrepreneurship development by local self-governments. It is therefore embedded in the issues of strategic management in public institutions. The example of entrepreneurship as part of the endogenous potential of strategic intervention was chosen because it emphasised the role of this phenomenon not only in scientific studies, but also in a number of strategic documents and local self-government practices.

The primary purpose of this article is therefore to define the attributes of an effective mechanism for supporting entrepreneurship by local self-government institutions. What is helpful in pursuing this objective, are literature studies on such issues as entrepreneurship, strategic management, or the transfer of the concept of governance and New Public Management to local self-government development management practice. Clarification of the issue has not been narrowed down only to theory. Content analysis was also performed with respect to the strategic documents and the case study method was also employed.

On the basis of the analysis performed, conclusions were drawn regarding the optimal procedure for programming entrepreneurship development at the local self-government level. The study also describes both the impact on entrepreneurial tools and principles for planning and controlling the actions taken. Other recommendations have also been formulated regarding the mechanism for determining responsibility for achieving objectives related to the impact on the sphere of entrepreneurship. The three-tier territorial division of power occurring in Poland (and therefore level: region, county and municipality), has been taken into account in addressing these issues.

Słowa kluczowe: planowanie strategiczne; przedsiębiorczość; samorząd terytorialny; strategię rozwoju; zarządzanie strategiczne

Keywords: entrepreneurship; local self-government; strategic management; strategic planning; strategies of development

Wstęp

Duże znaczenie, jakie ma przedsiębiorczość dla procesów rozwojowych, nie podlega dyskusjom. Można wręcz mówić o tworzeniu się paradygmatu gospodarki przedsiębiorczej (Wodecka-Hyjek, 2013; Carree, Thurik, 2003; Audretsch, Thurik, 2004). Podkreśla się w nim rolę przedsiębiorczości traktowanej jako endogeniczny czynnik rozwojowy (Wach, 2008), bazujący zarówno na jakości kapitału ludzkiego oraz społecznego, jak i zasobów rzeczowych czy finansowych. W literaturze wymienione zjawisko rozumie się wielopłaszczyznowo, wykorzystując nie tylko podejście psychologiczne, socjologiczne i menedżerskie, lecz także ekonomiczne. Z punktu widzenia niniejszego artykułu warto się skupić na przedsiębiorczości traktowanej jako jeden z fundamentów gospodarki przedsiębiorczej, a więc wykorzystując perspektywę ekonomiczną.

Mając świadomość roli przedsiębiorczości w kreowaniu wzrostu gospodarczego, należy ją brać pod uwagę jako ważny obszar oddziaływania prowadzonej przez instytucje publiczne polityki gospodarczej, a w pewnym zakresie także społecznej. Stąd też zarówno na poziomie systemu krajowego czy systemów regionalnych, jak i lokalnych, pojęcie przedsiębiorczości pojawia się bardzo często. Dążenie do jej wspierania obserwowane jest w wielu dokumentach strategicznych, w tym m.in. w:

- *Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu Europa 2020*,
- *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju – Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności*,
- *Strategii Rozwoju Kraju 2020 – Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo*,
- *Strategii Innowacyjności i Efektywności Gospodarki*,
- *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*,
- *Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego*,
- strategiach regionalnych, w tym regionalnych strategiach innowacji,
- strategiach lokalnych powiatów i gmin.

Częste wskazywanie przedsiębiorczości jako obszaru szczególnego zainteresowania w ramach różnego typu strategii rozwojowych oraz na różnych poziomach systemu gospodarczego wskazuje na potrzebę zajęcia się problemem programowania rozwoju tego zjawiska. Temat ten wpisuje się w bardziej ogólne zagadnienie dotyczące mechanizmów zarządzania strategicznego na poziomie administracji publicznej. W niniejszym artykule skupiono się głównie na aktywności instytucji regionalnych i lokalnych, wskazując na ich potencjalnie niezwykle istotną rolę w tworzeniu środowiska sprzyjającego przedsiębiorczości (Szewczuk i in., 2011;

Potoczek, 2013). Wyjaśniając możliwość wpływu samorządu na omawiane zjawisko, wykorzystano powszechnie akceptowaną koncepcję *governance* i *New Public Management*, odnoszące się do sposobów i zasad funkcjonowania instytucji publicznych w otoczeniu (Jeżowski, 2002; Wawrzyniec, 2010). Warto także wziąć pod uwagę wyzwania stojące przed samorządami w związku z doskonaleniem standardów kontroli zarządczej i wdrażaniem budżetowania zadaniowego.

Celem, który postawiono w artykule, jest zidentyfikowanie i określenie atrybutów skutecznego mechanizmu wspierania przedsiębiorczości przez instytucje samorządu terytorialnego na poziomie regionalnym i lokalnym. W badaniach wykorzystano studia literatury, w tym analizę treści dokumentów strategicznych w zakresie programowania rozwoju przedsiębiorczości. Skupiono się tutaj na kilku podstawowych aspektach. Po pierwsze, przedstawiono przedsiębiorczość z perspektywy potencjału endogenicznego. Następnie opisano rolę samorządu w programowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Odniesiono się m.in. do podstaw prawnych dotyczących zarówno kwestii programowania rozwoju, jak i prowadzenia polityki w zakresie rozwoju przedsiębiorczości na poszczególnych szczeblach samorządu terytorialnego. W dalszej kolejności dokonano przeglądu wybranych strategii rozwoju, identyfikując zawarte w nich zapisy dotyczące wspierania przedsiębiorczości. W ostatnim podrozdziale artykułu opisano mechanizm programowania przedsiębiorczości, opierając się na analizie *case study* wybranego samorządu terytorialnego. Zaobserwowane rozwiązania uogólniono w postaci schematu stanowiącego pewnego rodzaju wytyczną do procesu programowania rozwoju w JST¹.

Przedsiębiorczość jako istotny element potencjału endogenicznego JST

Przedsiębiorczość analizowana z punktu widzenia ekonomii może być traktowana jako pewnego rodzaju atrybut gospodarki (systemu gospodarczego). Takie podejście otwiera drogę do wykorzystywania takich określeń, jak przedsiębiorcza gospodarka (*Entrepreneurial Economy*) (Adretsh, Thurik, 2004). Można zatem stwierdzić, że przedsiębiorczość jest elementem składowym gospodarki regionalnej czy lokalnej. Co więcej, jest to element na tyle istotny, że wpływa na specyfikę pozostałych wymiarów potencjału, np. na poziom potencjału antropogenicznego, poziom innowacyjności, zamożność obywateli czy dochody instytucji publicznych (Henrekson, Stenkula, 2010; Caree, Thurik, 2010). Jest więc względem nich dominujący. Rozwijając przedstawioną kwestię, warto zatem odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jakie elementy wchodzą w strukturę potencjału systemu gospodarczego?
- Z czego wynika dominująca rola przedsiębiorczości względem innych elementów składających się na system gospodarczy, a zatem i na gospodarkę w całości?

Odpowiadając na pierwsze pytanie, należy przyjąć, że tempo i kierunki rozwoju gospodarczego zależą od jakości oraz struktury potencjału endogenicznego. Zdolność do budowania wartości dodanej na danym terenie powoduje wzrost jakości życia mieszkańców przez stopniowe podnoszenie ich poziomu zamożności. Warto podkreślić, że współczesne gospodarki, zwłaszcza rozwinięte, mają coraz częściej charakter gospodarek lekkich, opartych na wiedzy. Zmniejsza się więc znaczenie procesów *stricte* związanych z przetwarzaniem surowców, rośnie natomiast waga wytworów intelektu – innowacji o różnym charakterze (Leydesdorff, 2006). Zmieniają się także warunki konkurowania w związku z rosnącą zależnością wzajemną gospodarek oraz swobodnym i masowym przepływem kapitałów między nimi. W takim środowisku przedsiębiorczość odgrywa fundamentalną rolę jako zjawisko niezbędne do kreowania wysoce konkurencyjnych i innowacyjnych zachowań.

¹ JST – jednostka samorządu terytorialnego.

W proponowanym tutaj ujęciu przedsiębiorczość należy rozumieć jako zjawisko, które trudno utożsamiać wyłącznie z sektorem MŚP. Ta właśnie definicja przedsiębiorczości, jako zdolności do inicjowania przedsięwzięć gospodarczych, dominuje w strategiach polskich JST. Formułując strategie, warto jednak omawiane zjawisko interpretować znacznie szerzej, uwzględniając co najmniej jego cztery wymiary:

- sektor MŚP (w szczególności przedsiębiorczość indywidualną),
- przedsiębiorczość akademicką,
- intraprzsiębiorczość,
- przedsiębiorczość zespołową (kooperacyjną).

Pierwszy z wymienionych obszarów przedsiębiorczości nasuwa się w sposób naturalny jako jeden z podstawowych kierunków oddziaływania strategicznego. Rozwój sektora MŚP stanowi fundament tworzenia się klasy średniej, najważniejszej w społeczeństwach demokratycznych. Jest to także korzystne z perspektywy sytuacji na rynku pracy, ponieważ przedsiębiorczość indywidualna, której efektem jest założenie firmy, a więc samozatrudnienie, ogranicza podstawowy problem o charakterze społeczno-ekonomicznym: bezrobocie. Warto podkreślić, że ten obszar przedsiębiorczości jest stosunkowo łatwy do monitorowania ze względu na dostępność danych statystycznych.

Niezwykle istotne znaczenie ma również drugi wymiar przedsiębiorczości, szczególnie na poziomie regionalnym, w którym działają uczelnie. Chodzi tutaj o rozwój aktywności gospodarczej przedstawicieli świata nauki, w tym pracowników akademickich, w zakresie upowszechniania wiedzy w praktyce gospodarczej. W polskich warunkach obserwuje się znaczny potencjał rozwoju ośrodków akademickich, wynikający z upowszechnienia się modelu uczelni ukierunkowanej na komercjalizację. Władze lokalne i regionalne powinny być zatem zainteresowane udrażnianiem kanałów współpracy między ośrodkami naukowymi a przedsiębiorstwami i innymi uczestnikami życia gospodarczego. Mogą w ten sposób zwiększyć intensywność tworzenia innowacji na danym terenie, co wpisuje się w formułę rozwoju gospodarki innowacyjnej i opartej na wiedzy.

Kolejny wskazany obszar przedsiębiorczości to intraprzsiębiorczość, a więc zjawisko o charakterze wewnątrzorganizacyjnym (Wolcott, Lippitz, 2007). Jego rozważanie w kontekście aktywności instytucji publicznych, wbrew pozorom, nie jest nieporozumieniem. Wręcz przeciwnie, należy wprowadzić ten wymiar, zwłaszcza przy analizie rozwoju intraprzsiębiorczości pracowników administracji samorządowej. Stworzenie warunków do kreatywnego działania, wykraczającego poza wąskie ramy działań narzuconych ustawowo, wydaje się być koniecznym elementem zmian w sposobie zarządzania rozwojem społeczno-gospodarczym. Trudno oczekiwać pozytywnych efektów i skuteczności we wsparciu przedsiębiorczości lokalnej czy regionu, gdy instytucje będą działały według utartych schematów. Wykonywanie wyłącznie działań narzuconych ustawowo, nawet jeśli wiąże się ze sprawnym przebiegiem procedur administracyjnych, nie będzie wystarczające do kreowania procesów rozwojowych.

Warto także wprowadzić przedsiębiorczość zespołową – sieciową, kooperacyjną – jako wymiar istotny z punktu widzenia systemu gospodarczego. Chodzi w niej szczególnie o działania, które przynajmniej w pewnym stopniu doprowadzają do wykreowania powiązań o charakterze klastrowym. Współczesna gospodarka ma charakter sieciowy, a klastry stają się integralnym elementem życia społeczno-gospodarczego (Harmaakorpi, 2010). Możliwości wpływu samorządu na otoczenie są tutaj realne i potencjalnie dość znaczne. Co więcej, często na poziomie samorządów tego typu aktywność może się sprowadzić do wykorzystania tzw. instrumentów pozafinansowych, które generują koszty w postaci zaangażowania pracowników lub zasobów rzeczowych, nie powodując jednak znacznych wydatków inwestycyjnych. Tworzenie się kla-

strów powinno być zatem jednym z istotnych przejawów implementacji interwencji strategicznej na każdym poziomie samorządu, a w szczególności na poziomie gmin i województw. Przedstawiony wyżej opis przedsiębiorczości z punktu widzenia polityki rozwoju społeczno-gospodarczego samorządów może stanowić podstawę do dalszych rozważań. W szczególności należy się zastanowić nad innymi elementami potencjału oraz nad ich związkiem z przedsiębiorczością. Przyjąć można, że potencjał endogeniczny zawiera elementy pogrupowane w czterech głównych wymiarach, jako:

- potencjał społeczeństwa,
- potencjał gospodarki,
- potencjał środowiska (antropogeniczny i środowiska naturalnego).

Przedsiębiorczość wchodzi w skład potencjału gospodarczego. Można tutaj rozważać jeszcze takie elementy, jak innowacyjność czy zgromadzone w danym miejscu materialne i ludzkie zasoby produkcyjne. W tym ujęciu przedsiębiorczość należy traktować jako pewnego rodzaju siłę sprawczą pozytywnych zmian (Zlotan, Audretsh, 2010). W każdym z wymienionych wyżej wymiarów przedsiębiorczość prowadzi do uzyskania efektów w postaci nowych, innowacyjnych rozwiązań oraz bardziej efektywnego wykorzystania dostępnego potencjału produkcyjnego. Szczególnie rolę tę dostrzegają wybitni myśliciele, tacy jak Drucker czy Schumpeter, którzy wskazują na to, iż umożliwia ona wykorzystywanie szans rynkowych oraz kreatywne tworzenie nowych rozwiązań na gruncie istniejących i mniej użytecznych (Drucker, 2002; Schumpeter, 1995). Przedsiębiorczość doprowadza do szybszego i trwalszego rozwoju społeczno-gospodarczego dzięki:

- tworzeniu się nowych podmiotów gospodarczych,
- skutecznej implementacji wiedzy do praktyki gospodarczej,
- wdrażaniu innowacji zarówno w przedsiębiorstwach, jak i w instytucjach publicznych,
- efektywnemu przenoszeniu części łańcucha wartości z poziomu firmy na poziom powiązań kooperacyjnych.

Warto jednak pamiętać o tym, że przedsiębiorczość ma swoje źródła w wymiarze społecznym. Takie jej elementy, jak kapitał ludzki i społeczny wpływają znacząco na jakość zachowań ludzkich. Rozwój kompetencji, w tym *stricte* ekonomicznych, z całą pewnością stymuluje postawy przedsiębiorcze, ułatwiając ich uzewnętrznienie w postaci zakładania własnych firm, komercjalizacji wyników badań czy wielu innych działań podejmowanych w ramach wymienionych wymiarów przedsiębiorczości. To przejście z psychologicznego do behawioralnego wymiaru przedsiębiorczości jest możliwe głównie w sprzyjającym otoczeniu społecznym. Społeczeństwo obywatelskie, w którym relatywnie niskie są bariery dla kreatywności i innowacyjności oraz w którym wspiera się aktywność i determinację w realizacji celów, z całą pewnością stanowi dobrą bazę dla przedsiębiorczości jako zjawiska o charakterze ekonomicznym (Potoczek, Pyrzyk, 2013).

Z drugiej strony przedsiębiorczość może być także determinantą potencjału antropogenicznego i środowiska naturalnego. Jej wpływ nie jest jednak jednoznaczny, głównie ze względu na trudność w wyeliminowaniu negatywnych skutków antropogenezy dla przyrody. Przedsiębiorczość, prowadząc do intensywnego wytwarzania wartości dodanej, sprzyja bogaceniu się społeczeństwa, a zatem prowadzi także do intensyfikacji rozwoju potencjału antropogenicznego. Jednocześnie generuje to również negatywne skutki w postaci zanieczyszczenia środowiska naturalnego oraz ograniczenia terenów przyrodniczych. Warto o tym pamiętać, tworząc strategię rozwoju, które co do zasady muszą mieć charakter zrównoważony. W tworzeniu planów rozwojowych zachodzi więc istotna sprzeczność między różnymi celami rozwojowymi, którą należy rozstrzygać na podstawie przyjętych priorytetów strategicznych.

Bardzo ważnym, z punktu widzenia autorów niniejszego artykułu, jest kolejny element środowiska, czyli potencjał instytucjonalny. Można go utożsamiać, w ujęciu szerokim, z otoczeniem okołobiznesowym albo, w ujęciu wąskim, z jakością administracji publicznej. Takie ograniczone rozumienie wymienionego elementu przyjęto w niniejszym tekście. Należy podkreślić, że administracja samorządowa dysponuje szeregiem instrumentów, za pomocą których jest w stanie determinować każdy z elementów potencjału endogenicznego, w tym przedsiębiorczość. Można je podzielić na działania o charakterze finansowym: dochodowe i wydatkowe, oraz pozafinansowym: działania o charakterze inicjacyjnym i sieciowym (Potoczek, 2013). W większości przypadków mają one jednak charakter pośredni, a więc pozwalają wpływać na warunki rozwoju przedsiębiorczości: klimat, jakość infrastruktury itd. Istnieją oczywiście także narzędzia bezpośredniego oddziaływania, np. podatki od nieruchomości, podatki dochodowe w specjalnych strefach ekonomicznych czy bezpośrednie wsparcie przedsiębiorczości z programów Unii Europejskiej. Skuteczność i efektywność ich wykorzystania uzależniona jest od wielu czynników. Część z nich wynika z otoczenia krajowego i wiąże się w szczególności z jakością prawa oraz relacjami między administracją centralną a samorządową, a także między administracją publiczną a przedsiębiorcami (aktualnymi i potencjalnymi). Nie ulega jednak wątpliwości, że samorząd, po kilkunastu latach funkcjonowania w obecnym, trójszczeblowym układzie, jest już dojrzały instytucjonalnie. Trzeba więc oczekiwać umiejętnego równoważenia działań związanych z zapewnianiem wykonywania obowiązków określonych ustawowo z działaniami, które wykraczają poza te ramy, a koniecznych z punktu widzenia kreowania procesów rozwojowych.

Podstawy aktywności samorządu w zakresie programowania przedsiębiorczości

Kształtowanie warunków sprzyjających rozwojowi przedsiębiorczości należy do podstawowych celów samorządu terytorialnego, zarówno na szczeblu regionalnym, jak i lokalnym. Jest to uzasadnione ze względu na opisane wcześniej aspekty związane z kształtowaniem rozwoju społeczno-gospodarczego. Tego typu aktywność powinna być także osadzona w systemie prawnym determinującym działania samorządów. Można się o tym przekonać, dokonując krótkiego przeglądu podstawowych aktów prawnych, takich, jak: *Ustawa o samorządzie województwa*, *Ustawa o samorządzie powiatowym* oraz *Ustawa o samorządzie gminnym*.

W pierwszej z wymienionych ustaw określa się m.in. zakres działalności samorządu województwa, zarówno w wymiarze strategicznym, jak i operacyjnym. W art. 11 *Ustawy o samorządzie województwa* (1998) wskazuje się na konieczność określania strategii rozwoju, która powinna uwzględniać m.in. takie cele, jak:

- pobudzanie aktywności gospodarczej,
- podnoszenie poziomu konkurencyjności i innowacyjności gospodarki województwa.

Programując rozwój gospodarczy, każdy z samorządów powinien się odnosić do wymienionych wyżej obszarów, określając także działania niezbędne do ich osiągnięcia. Dla przykładu w *Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020* uwzględniono całą wiązkę celów ukierunkowanych na rozwój przedsiębiorczości lub jej otoczenia, w ramach Priorytetu I: Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka (*Strategia Rozwoju Województwa...*, 2013). Sformułowane tam cele szczegółowe uwzględniają aspekt kreowania otoczenia innowacyjnego (przedsiębiorczość akademicka, intraprzsiębiorczość i przedsiębiorczość sieciowa). Wymieniony już art. 11 wskazuje na zadania w zakresie polityki rozwoju województwa, które obejmują:

- tworzenie warunków rozwoju gospodarczego, w tym kreowanie rynku pracy,
- wspieranie rozwoju nauki i współpracy między sferą nauki i gospodarki,
- popieranie postępu technologicznego oraz innowacji.

Zapisy odnoszące się do aktywności samorządu wojewódzkiego na poziomie strategicznym nie są jednak w pełni przenoszone na poziom działań operacyjnych, co w rzeczywistości nieco utrudnia bezpośrednie zaangażowanie się w proces wspierania przedsiębiorczości. Wśród zadań o charakterze wojewódzkim, w art. 14 *Ustawy o samorządzie województwa*, nie wymienia się bowiem takich, które odnosiłyby się bezpośrednio do sfery gospodarczej czy *stricto* któregoś z wymiarów przedsiębiorczości.

Samorządy na poziomie lokalnym – powiatowe i gminne – nie mają ustawowo narzuconego obowiązku tworzenia strategii. Zwyczajowo jednak w większości tego typu jednostek w Polsce tworzy się różnego rodzaju dokumenty strategiczne, w tym główne, które określa się najczęściej jako strategię rozwoju społeczno-gospodarczego. *Ustawa o samorządzie powiatowym* nakłada natomiast na tego typu jednostki zadania publiczne o tzw. charakterze ponadgminnym. Podobnie jak w przypadku województw, również tutaj spośród 26. zadań wymienionych w art. 4 żadne nie dotyczy bezpośrednio spraw związanych ze wspieraniem rozwoju potencjału gospodarczego, a zatem także przedsiębiorczości.

Mimo braku obowiązków prawnych znaczna część powiatów w dokumentach strategicznych odnosi się do problematyki rozwoju przedsiębiorczości, określając nawet cele w tym obszarze. Przykładem może być tutaj *Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Nowotarskiego 2015–2020*. W dokumencie tym odniesiono się do przedsiębiorczości w kilku punktach. Po pierwsze, określono obszar pod nazwą *Powiat przedsiębiorczy i innowacyjny*, podkreślając tym samym ważną rolę tego wymiaru rozwoju. W analizie priorytetów rozwojowych wskazano także przedsiębiorczość jako element najważniejszy, zaś innowacyjność przedsiębiorstw znalazła się na czwartym miejscu pod względem istotności (*Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu...*, 2014).

Najpełniejszy katalog zadań publicznych został jednak określony na poziomie gminy, która stanowi podstawowy typ jednostki samorządowej. Zgodnie z art. 6. *Ustawy o samorządzie gminnym* do jej zakresu działania należą „wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów”. W art. 7 opisano najważniejsze – zdaniem ustawodawcy – zadania własne gminy, wśród których również nie wymieniono działań bezpośrednio związanych z oddziaływaniem czy to na sferę gospodarczą, czy na przedsiębiorczość lub innowacyjność.

Niezależnie od tego samorządy na poziomie gminnym także umieszczają w dokumentach strategicznych odniesienia do przedsiębiorczości. Przykładem mogą być tutaj Gliwice, które w znacznym stopniu opierają swoją strategię na polityce kreowania przedsiębiorczości i innowacyjności. Odniesienia do tych obszarów znajdują się w wizji rozwoju do 2022 r., w którą wpisuje się dążenie do utrzymania wysokiego tempa rozwoju gospodarczego, bycia liderem w zakresie wdrażania gospodarki innowacyjnej oraz podsycania lokalnego potencjału przedsiębiorczości, również w wymiarze akademickim (*Strategia Zintegrowanego...*, 2011). Budowa nowoczesnych struktur gospodarczych jest także pierwszym celem strategicznym miasta. Przekłada się to na formułowanie celów oraz programów strategicznych. W badanym mieście stworzono program adresowany do przedsiębiorczości pod nazwą Przedsiębiorcze Gliwice.

Oczywiście, na każdym z wymienionych poziomów samorządu terytorialnego, mimo braku bezpośredniego odniesienia do przedsiębiorczości w ustawach podstawowych (w szczególności w nawiązaniu do listy zadań publicznych), istnieje możliwość realizacji na poziomie operacyjnym zadań ukierunkowanych na rozwój przedsiębiorczości. Po pierwsze, mogą one mieć charakter projektów współfinansowanych z Unii Europejskiej, a ukierunkowanych np. na kreowanie samozatrudnienia, tworzenie powiązań kooperacyjnych czy rozwój współpracy nauki z gospodarką. Po drugie, istnieje możliwość wspierania rozwoju przedsiębiorczości w ramach

innych zadań publicznych, np.: zapewnienia ładu przestrzennego, edukacji publicznej, infrastruktury komunikacyjnej, infrastruktury komunalnej, pobudzania aktywności obywatelskiej, wspierania kultury.

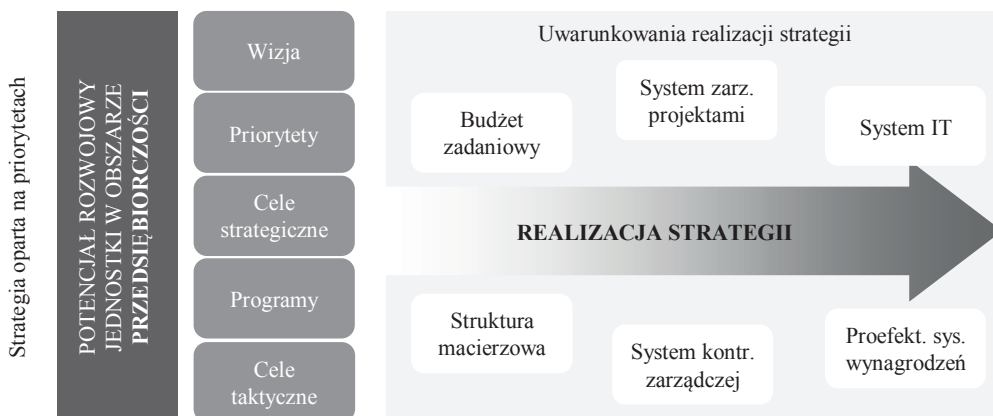
Nie ulega jednak wątpliwości, że istnieje rozdział między potrzebami długofalowej polityki rozwojowej, w tym związanej z oddziaływaniem na sferę gospodarki, a prawnym osadzeniem bieżącego działania w tym zakresie. Ustawodawca, przez zdefiniowanie katalogu zadań publicznych wykonywanych na poszczególnych poziomach samorządu terytorialnego, wskazuje bowiem kierunek wydatkowania środków finansowych i koncentracji innych zasobów: ludzkich i materialnych. Z tego wynikają konsekwencje w postaci określonych rozwiązań organizacyjnych w instytucjach samorządowych. Struktury organizacyjne, a zatem także opisy stanowisk pracy i zakresy czynności poszczególnych pracowników, odzwierciedlają bowiem merytoryczny zakres działania danej jednostki samorządowej. W takiej sytuacji, mimo odnośnienia się do przedsiębiorczości w strategiach rozwoju, realizacja skoordynowanej polityki w tym zakresie jest bardzo trudna. Wdrożenie zapisów strategicznych wymaga bowiem ich przełożenia na realne działania – procesy i projekty – oraz realną odpowiedzialność – komórki lub stanowiska odpowiedzialne za koordynację wdrożenia polityki rozwoju w zakresie przedsiębiorczości. Uwagi stanowią inspirację do budowania ogólnego modelu programowania rozwoju przedsiębiorczości, który zniweluje lukę w obszarze systemu prawnego za pomocą rozwiązań proceduralnych i wewnątrzorganizacyjnych.

Model programowania przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny

W niniejszym rozdziale przygotowano założenia dotyczące procesu programowania przedsiębiorczości, uwzględniając założenia orientacji zadaniowej organizacji (Strojny, 2012, 2013). Tego typu podejście uwzględnia następujące elementy:

- strategię opartą na priorytetach,
- budżetowanie zadaniowe,
- system zarządzania projektami,
- system kontroli zarządczej,
- strukturę macierzową,
- proefektywnościowy system wynagrodzeń,
- specjalistyczny system IT wspomagający zarządzanie zadaniami (Strojny, 2012).

Ryc. 1. Schemat modelu programowania rozwoju przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Strojny (2012).

Mają na uwadze wyżej wymienione elementy, można przygotować schemat modelu programowania przedsiębiorczości, uwzględniając zarówno aspekt strategiczny, jak i jego przełożenie na wymiar taktyczny i operacyjny zarządzania (rys. 1).

Punktem wyjścia w proponowanym modelu jest przyjęcie założenia, że strategia rozwoju jednostki samorządu terytorialnego odnosi się do kreowania pozytywnych zmian w ramach wewnętrznego potencjału rozwojowego (Dziemianowicz, 2012). Dzięki odpowiednio zaplanowanym i realizowanym zadaniom możliwe jest uzyskanie oczekiwanych efektów, które odpowiadają przyjętym celom strategicznym i taktycznym². W takim podejściu należy przyjąć, że istnieje taki obszar potencjału endogenicznego, który dotyczy bezpośrednio zjawiska przedsiębiorczości. Warto w strategii zdefiniować, co w danej jednostce rozumie się pod tym pojęciem. Jeśli przedsiębiorczość jest uwzględniona jako element potencjału, to w analizie strategicznej należy poddać ocenie sytuację w tym obszarze. Warto tutaj zastosować bardziej zaawansowane postępowanie oparte na procedurze badań porównawczych – element metody benchmarkingu, polegającej na doskonaleniu się przez porównywanie się i inspirowanie rozwiązaniami wykorzystywanymi przez innych (Boxwell, 1994). Dzięki temu uzyskuje się obiektywną ocenę nie tylko dotyczącą kierunku i tempa zmian wewnętrznych, lecz także ich porównanie ze zmianami zachodzącymi w pozostałych jednostkach. Taka analiza umożliwia zidentyfikowanie specyficznych warunków wewnętrznych panujących we wzorcowym samorządzie – takim, który uzyskuje najlepsze efekty rozwojowe. Na tej podstawie należy zdefiniować wszystkie elementy w części strategii poświęconej programowaniu rozwoju (planom rozwojowym).

Pierwszym krokiem jest tutaj sformułowanie wizji, a więc opisu docelowego stanu osiągniętego w danej jednostce samorządowej na koniec okresu programowania (Gawroński, 2010). W ramach wizji warto odnieść się do stanu przedsiębiorczości, wskazując na wartości jej wybranych parametrów, np. stan sektora MŚP. Następnie należy zweryfikować priorytety strategiczne. Dobrym rozwiązaniem jest wykorzystanie elementów potencjału rozwojowego zidentyfikowanych w fazie analizy. Jedną z metod, która umożliwia ocenę istotności poszczególnych elementów potencjału, jest metoda AHP (*Analytic Hierarchy Process*) (Saaty, 2000, 2014; Prusak, Stefanow, 2014). Jest to jedna z eksperckich metod podejmowania decyzji. W wyniku jej zastosowania możliwe jest uzyskanie rankingu priorytetów.

Przyjmując, że przedsiębiorczość należy do najważniejszych obszarów interwencji strategicznej, należy przejść do określenia celów o charakterze strategicznym. W prezentowanej w niniejszym artykule koncepcji cele te mają charakter ogólny, a ich pomiaru dokonuje się za pomocą danych statystycznych. Mogą one być sformułowane w następujący sposób:

- liczba podmiotów sektora prywatnego w ... r. na poziomie min. ... stanu z 2013 r.,
- udział spółek handlowych w podmiotach sektora prywatnego powyżej ...% na koniec ... r.

Samorząd nie dysponuje najczęściej narzędziami, które umożliwiłyby osiągnięcie tak sformułowanych celów strategicznych. Dlatego też mają one raczej charakter kontekstowy i określają ogólną kondycję jakiegoś obszaru potencjału endogenicznego, np. przedsiębiorczości. Ich wyznaczenie pozwala na monitorowanie sytuacji w danej jednostce samorządowej przez

² W przyjętej koncepcji cele strategiczne określa się raczej na czas realizacji strategii. Mają one także raczej charakter kontekstowy – wiążą się z ogólną kondycją rozwojową jednostki samorządowej. Natomiast cele taktyczne mogą być formułowane na okres trwania programu rozwojowego. Są również bardziej szczegółowe i bezpośrednio odnoszą się do narzędzi, którymi dysponuje samorząd terytorialny danego szczebla. Muszą one zatem bezpośrednio dotyczyć działań, które zostaną podjęte w ramach implementacji strategii (programy i projekty).

porównywanie się do jednostek benchmarkowych w trakcie realizacji strategii. Dlatego też wykorzystanie danych statystycznych jako mierników celów strategicznych wydaje się konieczne. Samorząd terytorialny ma jednak ograniczony zakres działania, zatem cele strategiczne może realizować zazwyczaj pośrednio, przez podejmowanie innych działań, np. inwestycji, promocję produktów lokalnych, inicjowanie powiązań klastrowych itd. W odniesieniu do priorytetowych obszarów zadania te powinny mieć charakter programów rozwojowych. Program to takie przedsięwzięcie długookresowe, które skupia wiele projektów realizowanych w różnym czasie, ale ukierunkowanych na realizację danego celu strategicznego (Dałkowski i in., 2009). W takim ujęciu programowanie strategii powinno się opierać głównie na zdefiniowaniu wiązki programów rozwojowych oraz określeniu dla nich takich celów taktycznych, których realizacja przełoży się na realizację celu strategicznego. Przykładowe cele taktyczne w ramach programu ukierunkowanego na rozwój przedsiębiorczości można sformułować następująco:

- do ...r. rozpocznie działalność min. ... klastrow ...,
- do ...r. rozpocznie działalność min. ... inkubatorów przedsiębiorczości,
- do 2022 r. uruchomionych zostanie min. ... spółdzielni socjalnych.

Wprowadzenie strategii opartej na podejściu zadaniowym, a więc wykorzystującej programy rozwojowe jako główne narzędzie oddziaływania na otoczenie, ma pewne konsekwencje w odniesieniu do całego systemu organizacyjnego instytucji samorządowych. Po pierwsze, program należy zaplanować zgodnie z podejściem projektowym (systemem zarządzania projektami). W szczególności trzeba stworzyć planowaną listę projektów w ramach programu rozwojowego, następnie przygotować harmonogram ich realizacji oraz podstawowe założenia budżetowe. Tak stworzony budżet programu stanowi część budżetu strategii i powinien znaleźć odzwierciedlenie w budżecie rocznym samorządu, który również powinien być opracowany w układzie zadaniowym. Wówczas uzyskuje się spójność między planowaniem finansowym na poziomie strategicznym a bieżącymi decyzjami finansowymi w danym roku budżetowym. Ze względu na dużą złożoność procesu planowania oraz konieczność operowania znaczną ilością danych warto wykorzystać specjalistyczne oprogramowanie IT, pozwalające na automatyzację harmonogramowania i budżetowania.

Kolejnym ważnym aspektem jest określenie odpowiedzialności za dany obszar oddziaływania strategicznego. W przypadku podejścia proponowanego w artykule osobą odpowiedzialną za rozwój przedsiębiorczości jest kierownik programu rozwojowego ukierunkowanego na ten element potencjału rozwojowego. Autorzy tekstu sugerują, żeby osoba pełniąca tę funkcję należała do wyższego lub średniego kierownictwa: kierownik jednostki bądź jego zastępca, kierownik jednostki organizacyjnej albo kierownik komórki organizacyjnej. Co więcej działania związane z koordynacją polityki rozwojowej dotyczącej wsparcia przedsiębiorczości powinny zostać wpisane w zakres obowiązków na tym stanowisku. Wartym uwagi, choć trudnym do wdrożenia w samorządzie, jest proefektywnościowy system wynagrodzeń. Powinien istnieć związek między wysokością wynagrodzenia a skutecznością osiągania celów przyjętych w strategii. Należy podkreślić, że wprowadzenie takiego rozwiązania powoduje jeszcze jeden skutek w postaci motywowania do aktywności i kreatywności. Może zatem wiązać się z rozwojem intraprzsiębiorczości w instytucjach samorządu terytorialnego.

Prezentowany model programowania strategicznego wykorzystuje przykład przedsiębiorczości, ale ma charakter ogólny i dotyczy całej strategii. Jego wdrożenie udrażnia proces zarządzania, wiążąc wymiar strategiczny z operacyjnym. Dzięki temu uzyskuje się możliwość faktycznego wdrożenia standardów kontroli zarządczej (Skica, Strojny, 2013). Ich podstawową zaletą jest bowiem celowość, efektywność i skuteczność działania. Strategia oparta na podejściu

projektowym oraz towarzysząca jej zmiana instytucji samorządowej w organizację zarządzaną zadaniowo stwarzają właśnie takie możliwości.

Podsumowanie

Wdrożenie mechanizmu programowania rozwoju przedstawionego w niniejszym artykule jest czynnością relatywnie prostą w wymiarze planowania strategii oraz niezwykle trudną w odniesieniu do tworzenia warunków sprzyjających podejściu zadaniowemu. Warto jednak traktować oba wymiary jako integralną całość. Zmiana sposobu przygotowania dokumentu strategicznego, wprowadzenie czytelnych i mierzalnych celów oraz zdefiniowanie programów nie wystarczą. Konieczne jest także redefiniowanie sposobu funkcjonowania samorządu.

Po pierwsze, należy odejść od administracyjnej formuły działania, w głównej mierze opartej na dążeniu do zapewnienia zapisów ustawowych. Konieczne jest zatem poszukiwanie odpowiedzi nie tylko na pytanie, czego oczekuje ustawodawca, lecz także – czego oczekuje społeczność samorządowa oraz czego wymaga proces rozwoju.

Druga istotna kwestia to uaktywnienie wewnętrznej przedsiębiorczości pracowników samorządowych. Wymaga to zarówno zmian w zakresie organizacji pracy, oceny i motywowania, jak i wykorzystywanych narzędzi pracy. W takim wypadku przywołana w artykule koncepcja orientacji zadaniowej wydaje się bardzo dobrym i, przede wszystkim, skutecznym rozwiązaniem.

Wymienione wyżej obszary wskazują na zasadność prowadzenia dalszych badań, pogłębiających wiedzę na temat prawnych i organizacyjnych uwarunkowań kreowania przedsiębiorczości przez administrację samorządową. W szczególności należy odpowiedzieć na następujące pytania:

1. W jaki sposób zorganizować i skoordynować politykę rozwoju przedsiębiorczości przy uwzględnieniu prawnych ograniczeń funkcjonowania JST na poszczególnych poziomach?,
2. Jakie metody zarządzania w efektywny sposób wspomagają implementację planów strategicznych, w tym tych odnoszących się do przedsiębiorczości?,
3. Które narzędzia kreowania intraprzsiębiorczości mogą zostać wprowadzone w instytucjach samorządowej administracji publicznej przy uwzględnieniu istniejących warunków prawnych?.

Wymienione pytania są istotne nie tylko z punktu widzenia rozwoju nauki. Szczególne znaczenie mają również dla praktyki zarządzania. Należy je więc traktować nie tylko jako pytania badawcze, lecz także – implementacyjne.

Literatura References

- Audretsch, D., Thurik, R. (2004). A model of Entrepreneurial Economy. *The Papers of Entrepreneurship, Growth and Public Policy*. Jena: Max Planck Institute.
- Boxwell, R.J. (1994). *Benchmarking for Competitive Advantage*. New York: McGraw-Hill.
- Carree, M.A., Thurik, A.R. (2010). The impact of Entrepreneurship on Economic Growth. W: J.A. Zlotan, D.B. Audretsch (red.) (2010). *Handbook of Entrepreneurship Research*. II ed., New York-Dordrecht-Heidelberg-London: Springer, 557-594.
- Dałkowski, B., Staśto, L., Zalewski, M. (red.) (2009). *Polskie Wytyczne Kompetencji IPMA*. Gdańsk: Stowarzyszenie Project Management Polska.
- Drugookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności*. (2013). Warszawa: Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.

- Drucker, P.F. (2002). *Myśli przewodnie Druckera*. Warszawa: MT Biznes.
- Dzimianowicz, W. (2012). *Planowanie strategiczne: poradnik dla pracowników administracji publicznej*. Warszawa: MRR.
- Gawroński, H. (2010). *Zarządzanie strategiczne w samorządach lokalnych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Harmaakorpi, V. (2010). *Metoda Platformy Rozwoju Regionalnego jako narzędzie polityki innowacyjnej*. Warszawa: PARP.
- Henrekson, M., Stenkula, M. (2010). Entrepreneurship and Public Policy. W: J.A Zlotan, D.B. Audretsch (red.) (2010). *Handbook of Entrepreneurship Research*. II ed., New York-Dordrecht-Heidelberg-London: Springer, 639-660.
- Jeżowski, P. (2002). New Public Management – nowy paradygmat zarządzania w sektorze publicznym. W: P. Jeżowski (red.), *Zarządzanie w sektorze publicznym – rozwój zrównoważony – metody wyceny*. Warszawa: Wydawnictwo SGH.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie. (2010). Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Leydesdorff, L. (2006). *The Knowledge-Based Economy: Modeled, Measured, Simulated*. Boca Raton: Universal Publishers.
- Potoczek, A. (2013). *Zarządzanie jednostką terytorialną. Wybrane zagadnienia*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki.
- Potoczek, A., Pyrzyk, I. (2013). *Administracja i zarządzanie. Perspektywa Społeczna i organizacyjna*. Wrocław: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Prusak, A., Stefanów, P. (2014). *AHP – analityczny proces hierarchiczny. Budowa i analiza modeli decyzyjnych krok po kroku*. Wyd 1., Warszawa: C.H. Beck.
- Saaty, T. (2014). *The Neural Network Process, Generalization of the AHP and ANP to Continuous Case of Neural Firing*. Pitzburg: RWS Publications.
- Saaty, T. (2000). *Fundamentals of Decision Making and Priority Theory with the Analytic Hierarchy Process*. 2nd ed., Pitzburg: RWS Publications, 527.
- Schumpeter, J.A. (1995). *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Skica, T., Strojny, J. (2013). Orientacja projektowa jako systemowe wspieranie kontroli zarządczej w jednostkach samorządu terytorialnego. *Samorząd Terytorialny*, 4, 49-63.
- Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu Europa 2020. (2010). Bruksela: Komisja Europejska.
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego. (2013). Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo. (2012). Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Nowotarskiego. (2014). Nowy Targ: Starostwo Powiatowe.
- Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020. (2013). Rzeszów: Samorząd Województwa Podkarpackiego.
- Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki. (2013). Warszawa: Ministerstwo Gospodarki.
- Strategia Zintegrowanego i Zrównoważonego Rozwoju Miasta Gliwice do roku 2020. (2011). Gliwice: Samorząd Miasta.
- Strojny, J. (2012). *Innowacyjne zarządzanie regionem, powiatem i gminą*. Rzeszów: Politechnika Rzeszowska.
- Strojny, J. (2013). Orientacja zadaniowa jako systemowe podejście do zarządzania oparte na filozofii zarządzania projektami. W: T. Listwan, Ł. Sułkowski, *Ekonomiczne i sprawnościowe problemy zarządzania projektami*. Łódź: Społeczna Akademia Nauk, 185-196.
- Szewczuk, A., Kogut-Jaworska, M., Ziolo, M. (2011). *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa. Dz.U. 1998 nr 91, poz. 576.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1999 r. o samorządzie powiatowym. Dz.U. 1998 nr 91, poz. 578.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Dz.U. 1990 nr 16, poz. 95.

- Wach, K. (2008) *Regionalne otoczenie małych i średnich przedsiębiorstw*. Kraków: Wydawnictwo UEK.
- Wawrzyniec, R. (2010). Koncepcja *governance* i jej zastosowanie – od instytucji międzynarodowych do niższych szczebli władzy. *Acta Universitatis Lodzensis*.
- Wodecka-Hyjek, A. (2013). Paradygmat przedsiębiorczości w perspektywie wybranych reprezentantów klasycznej szkoły organizacji i zarządzania. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae*, 2, Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego.
- Wolcott, R.C, Lippitz, M.J. (2007). The Four Models of Corporate Entrepreneurship. *MIT Sloan Management Review*, 74-83.

Jacek Strojny, ekonomista, doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu, adiunkt w Katedrze Ekonomii Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, Pełnomocnik dziekana ds. projektów rozwojowych i komercjalizacji badań. Specjalizuje się w problematyce implementacji metod i technik zarządzania w przedsiębiorstwach i jednostkach administracji publicznej, zarówno na poziomie zarządzania strategicznego, jak i operacyjnego. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji dotyczących przedsiębiorczości i innowacji, rozwoju regionalnego i lokalnego oraz zarządzania projektami. Koordynował projekty wdrożenia innowacyjnych systemów zarządzania w kilkudziesięciu przedsiębiorstwach i samorządach. Jest także autorem strategii rozwoju lokalnego na poziomie gminnym i powiatowym.

Jacek Strojny, economist, PhD, Assistant Professor in the Department of Economics, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology, The Deans Plenipotentiary for Development and Commercialization. He specializes in methods and techniques implementation in companies and public administration institutions on the strategic and operational level. The author of several dozen publications related to entrepreneurship, innovations, local and regional development and project management as well. He was a coordinator of many innovative implementation projects in companies and public institutions. He is the author of strategic documents prepared on the municipality and district level.

Adres/Address: Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959 Rzeszów, Polska
e-mail: jstrojny@prz.edu.pl

Anna Prusak, adiunkt w Katedrze Zarządzania Jakością Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie oraz specjalista ds. projektów badawczych finansowanych ze źródeł krajowych i międzynarodowych na wydziale Nauk o Zdrowiu CMUJ. Ma doświadczenie jako ekspert i partner w licznych międzynarodowych i krajowych projektach badawczych. Od wielu lat współpracownik Stowarzyszenia „Edukacja dla Przedsiębiorczości” w Krakowie, w ramach projektów obejmujących współpracę nauka – biznes. Członek stowarzyszony Krajowej Rady Koordynatorów Projektów Badawczych (KRAB). Jej doświadczenie zagraniczne obejmuje m.in. kilkuletnią pracę na Uniwersytecie Rolniczym w Atenach w ramach dużych projektów badawczych (Program Ramowy 5 i 6) oraz staże badawcze w Instytucie Fraunhofera (Lipsk) i IBM Watson Research Centre (Nowy York), organizowane przez NCBR w ramach projektu SIMS (Science Infrastructure Management Support). Naukowo zajmuje się metodami wspomagającymi podejmowanie decyzji. W tym obszarze otrzymała w 2010 r. wyróżnienie za szczególne osiągnięcia naukowe przyznane przez Komitet Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych Polskiej Akademii Nauk. Obecnie prowadzi projekt badawczy NCN Nr 2011/01/D/HS4/04006: „Czynniki wpływające na zgodność porównań parami w metodach analitycznego procesu hierarchicznego i sieciowego (AHP/ANP)”. Autorka lub współautorka wielu publikacji,

w tym artykułów publikowanych w wysokopunktowanych czasopismach zagranicznych. Współautorka książki pt. *AHP - analityczny proces hierarchiczny. Budowa i analiza modeli decyzyjnych krok po kroku*, wydanej nakładem wydawnictwa C.H. Beck w 2014 r.

Anna Prusak, assistant professor at the Department of Quality Management, Cracow University of Economics. Consultant of the research projects at Jagiellonian University Medical College in Krakow. Her other experience in project management involve working for the Association "Education for Entrepreneurship" in the projects involving cooperation between business and science. She also worked in numerous international and national research projects. She is a mem include multicriteria decision support methods. In 2010, awarded a prize of the Polish Academy of Sciences, Committee of Agricultural, Forestry and Veterinary Sciences, for her scientific achievements. Currently she coordinates the research project (NCN 2011/01/D/HS4/04006) titled: „Factors influencing the consistency of judgments in the analytic hierarchy and network processes (AHP/ANP)”. Author and co-author of many publications in the area of consumer research, decision making and AHP/ANP methods. In 2014, her book titled “The Analytic Hierarchy Process. A step by step approach to decision making models” was published by C.H. Beck in 2014.

Adres/Address: Uniwersytet Ekonomiczny
ul. Rakowicka 27
31-510 Kraków, Polska
e-mail: anna.prusak@uek.krakow.pl

Jacek Strojny, Michał Kościółek

Politechnika Rzeszowska

Przedsiębiorczość Polski Wschodniej – ocena potencjału rozwojowego z wykorzystaniem analizy porównawczej

Entrepreneurship in Eastern Poland – the evaluation of development potential using comparative analysis

Streszczenie

Wciąż zmieniające się warunki funkcjonowania systemów gospodarczych zwiększają presję na skuteczne zarządzanie procesem ich rozwoju. Dotyczy to zarówno poziomu operacyjnego, jak i strategicznego. Nie można zapominać, że podstawą każdego podejmowania decyzji jest dostęp do odpowiednio przygotowanej informacji zarządczej, pozwalającej na prawidłowe wyznaczenie celów oraz ocenę stopnia ich realizacji. Celem artykułu jest przedstawienie modelowego opisu przedsiębiorczości, jako jednego z wymiarów analizy strategicznej, odnoszącego się do potencjału systemu gospodarczego. W tekście opisano konstrukcję modelu oraz zależności między jego poszczególnymi elementami. Przedstawiono także przykład analizy przedsiębiorczości, porównując regiony Polski Wschodniej. Postawiono tutaj następujące pytanie badawcze: *Który region Polski Wschodniej charakteryzuje się najwyższym potencjałem przedsiębiorczym?*

Wskazany wyżej wymiar opisano w artykule z perspektywy bardziej złożonego układu elementów potencjału rozwojowego, obejmujących potencjał gospodarki, społeczeństwa i środowiska. Zaproponowano sposób pomiaru poziomu przedsiębiorczości za pomocą wybranych mierników opartych na statystyce GUS. Użyto ich do oceny porównawczej, a więc z wykorzystaniem idei benchmarkingu. Dzięki temu możliwe jest określenie, na ile dany wymiar stanowi mocną bądź słabą stronę wskazanego systemu.

Analizę przeprowadzono na przykładzie województw należących do tzw. Polski Wschodniej. Obszar ten charakteryzuje się peryferyjnością terytorialną oraz rozwojową. Dzięki temu stanowi ciekawy przykład do analiz procesów rozwojowych. Sytuację województw przedstawiono na tle pozostałych regionów w kraju. Szczególną uwagę zwrócono jednak na ich sytuację w kontekście potencjału województw: mazowieckiego, małopolskiego i pomorskiego. Są to regiony, w których funkcjonują dość prężne układy metropolitalne, znacząco oddziałujące na mobilne elementy potencjału Polski Wschodniej, w szczególności na kapitał ludzki oraz inwestycyjny.

Abstract

Changing conditions of the operation of economic systems increase the pressure on the effective management of their developmental process. This applies to both the strategic and operational management level. The basis for decision-making is access to appropriately prepared management information, allowing for the correct determination of objectives and the assessment of the degree of their implementation. The aim of the article is to present a model description of entrepreneurship as one of the dimensions of strategic analysis relating to the potential of the economic system. It also explains the structure of the model and interdependencies between the individual elements thereof. Presented additionally is an example of the analysis of entrepreneurship comparing the regions of Eastern Poland.

The measurement indicated above is described in the article from the perspective of the more complex elements of development potential, covering the potential of the economy, society and the environment. A method has been proposed for measuring enterprise level using selected measures based on statistics from the Central Statistical Office. These were used in the comparative analysis, thus employing the idea of benchmarking. This makes it possible to determine how the given dimension is a strong or weak side of the system.

The analysis was carried out using the example of the voivodeships belonging to so-called Eastern Poland. This area is characterised by territorial and developmental suburbaness. Owing to this, it constitutes an interesting example for the analysis of developmental processes. The situation of the voivodships has been presented against the background of the other regions in the country. Particular attention, however, has been paid to their situation in the context of the potential of the Mazovian, Malopolskie and Pomorskie voivodeships. These are regions in which relatively vibrant Metropolitan systems operate, significantly affecting the mobile elements of the potential of Eastern Poland, in particular, human and investment capital.

Słowa kluczowe: benchmarking; Polska Wschodnia; potencjał rozwojowy; przedsiębiorczość

Keywords: benchmarking; development potential; Eastern Poland; entrepreneurship

Wstęp

Analizując sytuację danego systemu gospodarczego, warto w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na jego ewentualne mocne i słabe strony (Pickton, Wright, 1998; Gieryszewska, Romanowska, 1998). Opis potencjału daje takie możliwości, tworząc podstawę do identyfikacji głównych kierunków specjalizacji danego terytorium. Dzięki identyfikacji mocnych stron dany region może skoncentrować się na ich rozwijaniu (Porter, 1990; McCann, Ortega-Argilés, 2013). Takie podejście daje szansę zbudowania odpowiedniego wizerunku w skali międzynarodowej, a nawet globalnej. Pozwala to na selektywne przyciąganie kapitału inwestycyjnego, a w konsekwencji wykreowanie przyspieszonych ścieżek rozwoju i wzrostu gospodarczego w globalnej ekonomii (Rusu, 2013). Tego typu, inteligentna specjalizacja jest niezwykle szansą, szczególnie dla regionów o słabszym wyjściowym potencjale gospodarczym.

W artykule przedstawiono także teoretyczne założenia dotyczące schematu opisu potencjału endogenicznego. Szczególną uwagę zwrócono na wymiar potencjału przedsiębiorczego. Zaprezentowano możliwości dokonania analizy porównawczej w celu uzyskania diagnozy, czy w przyjętym zbiorze porównawczym (benchmarków) dany region może zaliczyć ten wymiar do mocnych czy też do słabych stron. Postawiono tutaj następujące pytanie badawcze: PG. *Czy przedsiębiorczość stanowi mocną czy słabą stronę porównywanych regionów?*. Doprecyzowując pytanie główne, wskazano następujące pytania szczegółowe:

- PS.1. *Jak zmierzyć potencjał przedsiębiorczy regionu?*,
- PS.2. *Czy w badanych regionach dominują pozytywne czy negatywne trendy rozwoju przedsiębiorczości w kontekście zmian w obszarach stanowiących benchmark?*,
- PS.3. *Czy badane regiony charakteryzują się spójnymi trendami, czy też wykazują znaczne ich zróżnicowanie?*.

Jako obszar badań wybrano Polskę Wschodnią. W artykule przyjęto, że określenie *Polska Wschodnia* odnosi się do terenu objętego wsparciem Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej. W jego skład wchodzi województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. W literaturze niekiedy wykorzystuje się także pojęcie *ściana wschodnia*, które jednak odnosi się do nieco innego obszaru, obejmującego województwa położone bezpośrednio przy wschodniej granicy Polski, czyli: podkarpackie, lubelskie i podlaskie

(Gorzelał, 2007). Niekiedy dodaje się tutaj również wschodnie powiaty województwa mazowieckiego. Wybór obszaru analizy wydaje się jednak słuszny ze względu na politykę interwencji państwa prowadzoną za pomocą programów operacyjnych. Taka sytuacja oznacza, że uzasadnione jest analizowanie sytuacji pięciu wymienionych województw w sposób spójny i zorganizowany, zwłaszcza w kontekście *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020* (Rada Ministrów, 2008).

Mimo wielu wspólnych cech, wspomniane regiony mają oczywiście własną specyfikę i różnią się pod względem możliwości specjalizacji. Uzasadnione zatem wydaje się opisywanie Polski Wschodniej z uwzględnieniem poszczególnych województw, a nie jako jednego obszaru. Stąd też przyjęto taki sposób prezentacji danych, który umożliwia analizę interregionalną (porównanie Polski Wschodniej i pozostałych regionów) oraz intraregionalną (porównanie województw w ramach Polski Wschodniej).

Bardzo ważnym elementem proponowanej analizy jest wykorzystanie spójnego podejścia opartego na metodzie benchmarkingu. Wprowadzona analiza porównawcza stanowi ważną część tej metody. Stwarza też możliwość identyfikacji słabych i mocnych stron badanego regionu w kontekście cech innych systemów gospodarczych, traktowanych jako punkt odniesienia. Prezentowanej analizie poddano wszystkie województwa w kraju. Jednak szczególną uwagę zwrócono na województwa mazowieckie, małopolskie oraz pomorskie. Stanowią one główne zagrożenie dla polityk rozwojowych na poziomie całej Polski Wschodniej oraz poszczególnych województw. Intensywne procesy rozwojowe zachodzące w głównych miastach tych regionów powodują znaczny drenaż kapitału mobilnego, a więc przede wszystkim ludzkiego i inwestycyjnego.

Planując rozwój terenów o słabszym poziomie rozwoju, należy zwrócić uwagę na możliwości wygenerowania dodatkowej aktywności ludzi, opierając się na regionalnym potencjale przedsiębiorczym. Ten wymiar potencjału trzeba traktować jako główny czynnik rozwojowy, przekładający się na inne elementy gospodarki. Dlatego też, opisując w niniejszym artykule podejście oparte na modelu potencjału rozwojowego oraz analizie porównawczej, skupiono się właśnie na potencjale przedsiębiorczym.

Przedsiębiorczość i inne wymiary potencjału rozwojowego – model analizy porównawczej

Model analizy porównawczej potencjału rozwojowego jest elementem szerszego podejścia do analizy strategicznej. Ujęcie proponowane przez autora artykułu obejmuje pewien schemat analizy, użyteczny w fazie programowania i controllingu strategii. Jego warianty dostosowane są do cech samorządu terytorialnego poszczególnych szczebli, a więc województw, powiatów i gmin. Ocena sytuacji w zakresie potencjału rozwojowego pozwala na podjęcie decyzji w sprawie priorytetów rozwojowych w odniesieniu do każdego z obszarów potencjału.

Warto podkreślić, że analiza potencjału endogenicznego – zwłaszcza w kontekście problematyki wzrostu gospodarczego – ma bardzo mocny fundament w teorii ekonomii. Opisane są w niej liczne endogeniczne koncepcje wzrostu, które wyjaśniają kompleksowo lub częściowo proces rozwoju gospodarczego. Część z nich to tzw. koncepcje endogeniczne, poszukujące uzasadnienia procesów rozwojowych w czynnikach endogenicznych. Wymienić tutaj można modele Romera, Lucasa, Rebello oraz Aghiona i Howitta, tworzące tzw. nową teorię wzrostu (Churski, 2004; Aghion, Howitt, 1998).

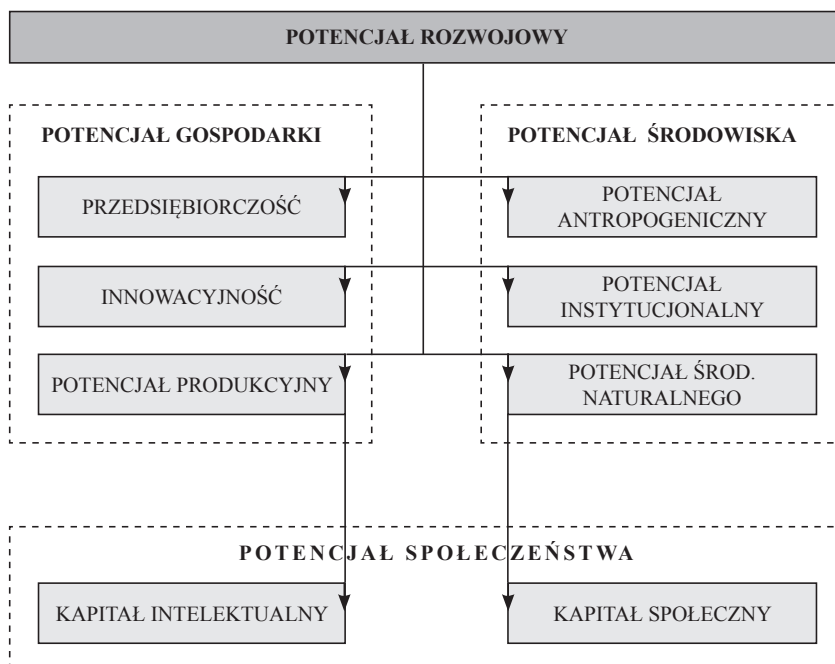
Jednak zdecydowanie bardziej inspiracją do analizy porównawczej regionów jest podejście rynkowe prezentowane przez Portera. Należy zatem uwzględniać takie parametry potencjału endogenicznego, które warunkują zdolności gospodarek do konkurencyjności na rynkach dóbr, usług i kapitału. Porter szczególnie zwraca uwagę na czynniki dotyczące produktywności,

inwestycji oraz zasoby siły roboczej (1990). W globalnym otoczeniu odpowiednie kształtowanie potencjału endogenicznego to podstawowy element procesu konkutowania jednostek terytorialnych na rynkach kapitału mobilnego (kapitał ludzki, kapitał inwestycyjny) czy rynkach turystycznych (Strojny, 2012).

Badając potencjał endogeniczny, należy się odnieść do dostępnego zasobu danych statystycznych oraz zbudować na ich podstawie zasób informacji zarządczej. Jednym z przykładów takiego podejścia jest indeks RCI – Regional Competitiveness Index (Annoni, Dijkstra, 2013). Wykorzystuje on trzy najważniejsze wymiary: indeksy podstawowe, indeksy efektywności oraz indeksy innowacyjności, podzielone na bardziej szczegółowe grupy zmiennych. Na ich podstawie przygotowuje się analizę poziomu konkurencyjności regionów w Unii Europejskiej.

Analizując potencjał rozwojowy, warto zatem wykorzystać podejście pozwalające na wyodrębnienie jego poszczególnych elementów. Autor artykułu proponuje tutaj przyjęcie modelu zawierającego osiem wymiarów przedstawionych na ryc. 1. Można je pogrupować w ramach trzech podstawowych obszarów, charakteryzujących system gospodarczy, wyróżniając: (1) potencjał społeczeństwa, (2) potencjał gospodarki, (3) potencjał środowiska. Co do zasady tworzenia, jest on zbliżony do modelu RCI, choć proponuje się nieco inny przekrój danych statystycznych.

Ryc. 1. Model potencjału rozwojowego systemów gospodarczych

Źródło: opracowanie własne.

W ramach pierwszego z wymienionych obszarów wyróżniono kapitał intelektualny oraz kapitał społeczny. Pierwszy z nich może być rozumiany jako „wiedza, zdolności, kompetencje oraz cechy ucieleśnione w jednostkach, które ułatwiają kreowanie osobistego, społecznego oraz ekonomicznego dobrobytu” (Keeley, 2007). Natomiast kapitał społeczny obejmuje „obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych” (Czapiński, 2011).

W ramach potencjału gospodarki wyróżniono trzy podstawowe wymiary: przedsiębiorczość, innowacyjność oraz potencjał produkcyjny. Pierwszy z nich może być traktowany jako energia ludzka przejawiająca się w inicjowaniu przedsięwzięć gospodarczych (Timmons, 1986). Z kolei innowacyjność „polega na wytworzeniu i wprowadzeniu do sprzedaży, a tym samym do użytku nowego produktu, albo na gospodarczym zastosowaniu nowego procesu otrzymywania znanych już wcześniej produktów” (Czupiał, 1994). Natomiast potencjał produkcyjny obejmuje te cechy systemu gospodarczego, które przekładają się na możliwość wytworzenia różnego rodzaju dóbr: usług, produktów przemysłowych, płodów i produktów rolnych itd.

Trzeci obszar potencjału przedsiębiorczego odnosi się do środowiska i dotyczy: potencjału antropologicznego, środowiska naturalnego oraz instytucjonalnego. Pierwszy z nich obejmuje wytwory pracy ludzkiej, w szczególności poziom urbanizacji i nasycenie różnego rodzaju infrastrukturą (Chądzyński i in., 2007). Oczywiście potencjał antropologiczny warunkowany jest stanem środowiska przyrodniczego (Burchard-Dziubińska, 2007). Tworzą one warunki do osiedlania się ludzi oraz możliwości powstawania miast. Ponadto w wielu wypadkach specyfika bogactw naturalnych wpływa na strukturę branżową gospodarki, a więc możliwości rozwoju przedsiębiorstw o określonym profilu działalności. Uzupełnieniem wymienionych elementów jest potencjał instytucjonalny (Chądzyński i in., 2007), który w niniejszym modelu utożsamiany jest głównie ze sprawnością administracji publicznej.

W artykule skupiono się na analizie tylko jednego z wymienionych ośmiu wymiarów, a więc na potencjale przedsiębiorczym. Zaprezentowano sposób jego pomiaru z wykorzystaniem sześciu mierników. W tab. 1. przedstawiono ich krótką charakterystykę, obejmującą nazwę miernika oraz sposób jego wyliczania na podstawie zmiennych dostarczanych przez statystykę publiczną (GUS).

Tab. 1. Mierniki potencjału przedsiębiorczego

Lp.	Miernik
Z1.	Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców
	Wskaźnik liczony jest na podstawie iloczynu: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą / ludność ogółem *1000
Z2.	Udział spółek handlowych w podmiotach gospodarki narodowej sektora prywatnego
	Wskaźnik liczony jest na podstawie iloczynu: sektor prywatny – spółki handlowe / sektor prywatny – sektor prywatny – ogółem *100%
Z3.	Liczba podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego na 1000 mieszkańców
	Wskaźnik liczony jest na podstawie iloczynu: sektor prywatny – spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego / ludność ogółem *1000
Z4.	Udział firm średnich w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej sektora prywatnego
	Wskaźnik liczony jest na podstawie iloczynu: (jednostki gospodarcze 10-49 + jednostki gospodarcze 50-250)/ jednostki gospodarcze ogółem *100%
Z5.	Wartość nakładów inwestycyjnych w sektorze MŚP na 1 podmiot MŚP
	Wskaźnik liczony jest na podstawie iloczynu: (nakłady inwestycyjne małych firm + nakłady inwestycyjne średnich firm) / (jednostki gospodarcze 10-49 + jednostki gospodarcze 50-250)
Z6.	Wartość współczynnika aktywności zawodowej w grupie osób w wieku produkcyjnym
	Współczynnik aktywności zawodowej

Źródło: opracowanie własne.

Wybrane dane poddano analizie z wykorzystaniem określonych narzędzi, takich jak: (1) indeksy jednopodstawowe, (2) standaryzacja danych. Indeksy jednopodstawowe wyliczono dla roku bazowego $y_0=1999$ ¹. Zastosowano tutaj wzór 1.

$$I_t = \frac{V_t}{V_{t0}} \quad (1)$$

gdzie:

I_t – wartość indeksu jednopodstawowego

V_t – wartość zmiennej pierwotnej w roku t

V_{t0} – wartość zmiennej pierwotnej w roku bazowym t_0

Do oceny porównawczej wykorzystano natomiast metodę unitaryzacji zerojedynkowej. Wyliczając na podstawie zmiennych pierwotnych wartości standaryzowane, posłużono się wzorem 2a-2d.

$$\text{Dla stymulant:} \quad S_{it} = \frac{V_{it} - V_{\min t}}{V_{\max t} - V_{\min t}} \quad (2a)$$

$$\text{Dla destymulant:} \quad S_{it} = \frac{V_{\max t} - V_{it}}{V_{\max t} - V_{\min t}} \quad (2b)$$

$$AK_{it} = \frac{\sum_{i=1}^n S_{it}}{n} \quad (2c)$$

$$AG_{it} = \frac{\sum_{i=1}^n AK_{it}}{n} \quad (2d)$$

gdzie:

S_{it} – wartość standaryzowana zmiennej V w jednostce terytorialnej i oraz czasie t

V_{it} – wartość zmiennej pierwotnej w jednostce terytorialnej i oraz czasie t

$V_{\min t}$ – wartość minimalna zmiennej w grupie porównywanych jednostek terytorialnych w czasie t

$V_{\max t}$ – wartość maksymalna zmiennej w grupie porównywanych jednostek terytorialnych w czasie t

AK_{it} – zagregowany wskaźnik pozycji konkurencyjnej jednostki terytorialnej i w czasie t na poziomie kryterium AHP opisującego dany wymiar potencjału endogenicznego

AG_{it} – zagregowany wskaźnik pozycji konkurencyjnej jednostki terytorialnej i w czasie t na poziomie ogólnym opisującym potencjał endogenicznego

Analizę danych przeprowadzono w dwóch wymiarach. Pierwszy z nich to porównanie sytuacji danego regionu w odniesieniu do innych, traktowanych jako porównawcze (benchmarki). Natomiast drugi wymiar dotyczy trendów obserwowanych w odniesieniu do poszczególnych zmiennych w czasie. W taki właśnie sposób przeprowadzono analizę w kolejnym punkcie artykułu.

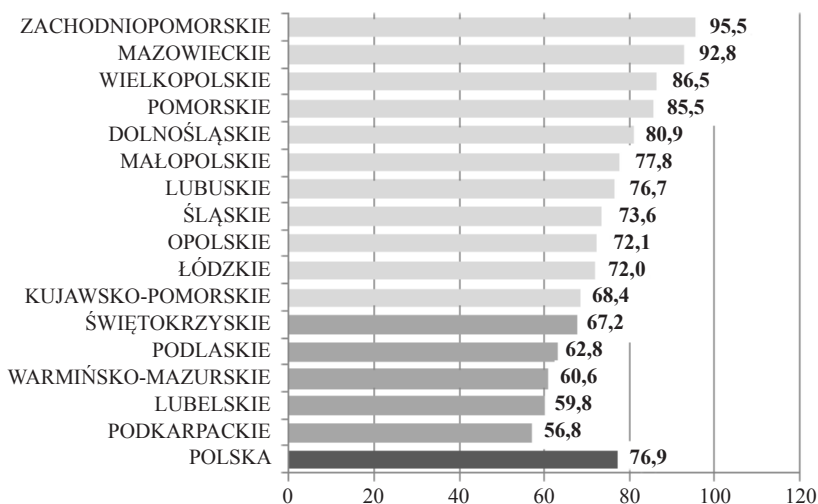
¹ W 1999 r. uruchomiono trójstopniowy podział terytorialny kraju. W przypadku, gdy jakaś zmienna została później udostępniona w systemie statystyki publicznej, jako okres bazowy zastosowano pierwszy rok udostępnienia zmiennej.

Analiza porównawcza potencjału przedsiębiorczego Polski Wschodniej

Pierwszy z wymienionych wyżej mierników przedsiębiorczości odnosi się do liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Proponuje się budowę wskaźnika odnoszącego tę zmienną do liczby mieszkańców. Dzięki temu uzyskuje się informację o nasyceniu postaw przedsiębiorczych w społeczeństwie. Najprostsza forma organizacyjno-prawna jest wciąż najbardziej popularnym sposobem prowadzenia działalności gospodarczej. Przyjąć zatem należy, że im bardziej w danym społeczeństwie osoby są skłonne otwierać tego typu działalność gospodarczą, tym wyższy jest poziom przedsiębiorczości.

Wartość omawianego wskaźnika kształtowała się w Polsce w 2013 r. w przedziale między 56,8 a 95,5. Można zatem powiedzieć, że skłonność do zakładania własnej działalności gospodarczej znacznie różnicuje poszczególne regiony. Województwa Polski Wschodniej wypadają pod tym względem najsłabiej w kraju, przy czym najtrudniejsza sytuacja występuje na Podkarpaciu (ryc. 2).

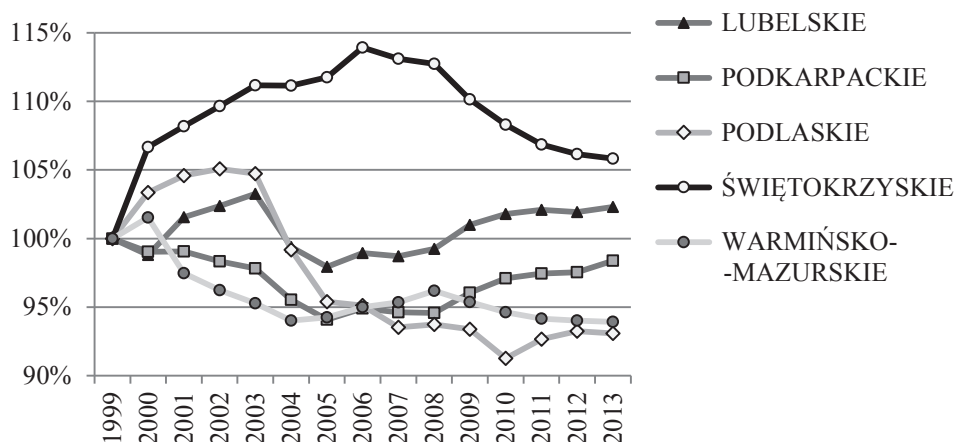
Ryc. 2. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1 tys. mieszkańców (Z1) – Polska Wschodnia na tle kraju w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Dość istotne dla oceny sytuacji jest także określenie trendów dotyczących omawianego wskaźnika na przestrzeni ostatnich lat. Przyjmując perspektywę od 1999 r., można stwierdzić, że w większości przypadków dystans rozwojowy pomiędzy województwami Polski Wschodniej a bardziej rozwiniętymi województwami w kraju się zwiększa (ryc. 3). Szczególnie dotyczy to województw podlaskiego, warmińsko-mazurskiego oraz podkarpackiego. Udział przedsiębiorstw osób fizycznych zlokalizowanych w tych województwach w odniesieniu do ich liczby w kraju spadł o kilka procent. Nawet województwo świętokrzyskie, które najlepiej wypada wśród badanych regionów w ostatnich kilku latach (od 2006 r.), odnotowuje znaczące pogarszanie się sytuacji.

Ryc. 3. Zmiana liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w województwach Polski Wschodniej w stosunku do kraju (rok bazowy: 1999)

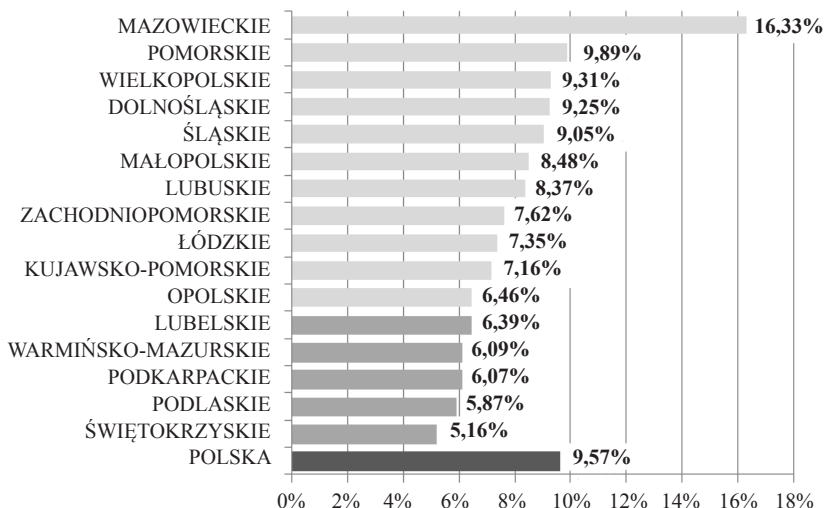

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Drugi miernik przedsiębiorczości odnosi się do udziału spółek handlowych w ogólnej liczbie podmiotów sektora prywatnego. Przyjęto, że tego typu przedsiębiorstwa są bardziej stabilne oraz zapewniają wyższą jakość zarządzania. Dzięki temu tworzą podstawę do budowania klasy średniej, której istnienie jest niezwykle istotne z punktu widzenia rozwoju przedsiębiorczości w danym społeczeństwie.

Analizując sytuację województw Polski Wschodniej na tle kraju, warto podkreślić, że charakteryzują się one najniższym odsetkiem spółek handlowych. Wynosi on od 5,16% w województwie świętokrzyskim do 6,39% w województwie lubelskim (ryc. 4). Inne, lepiej rozwinięte regiony charakteryzują się zdecydowanie wyższą wartością wskaźnika. W Mazowieckim wynosi on ponad 16%, na Pomorzu prawie 10%, zaś na Dolnym Śląsku i w Wielkopolsce – ponad 9%.

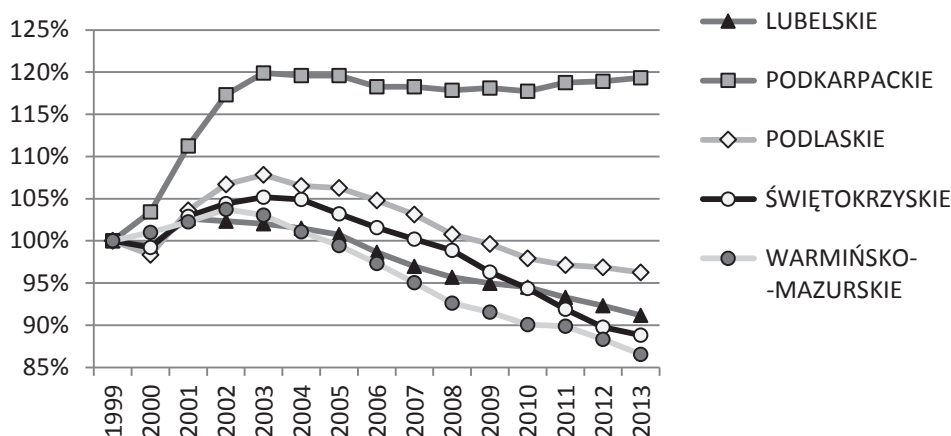
Ryc. 4. Udział spółek handlowych w podmiotach sektora prywatnego ogółem (Z2) – województwa Polski Wschodniej na tle kraju w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Atrakcyjność inwestycyjna dużych miast powoduje, że regionom peryferyjnym trudno jest utrzymać konkurencyjność. Skutkuje to stopniowym przenoszeniem siedzib już istniejących spółek do większych miast. Częściej powstają tam także nowe podmioty. W latach 1999–2013 obserwuje się więc stopniowe pogarszanie się konkurencyjności większości województw Polski Wschodniej. Udział liczby zlokalizowanych tam przedsiębiorstw w ogólnej liczbie podmiotów w kraju stopniowo spada, osiągając poziom od 86% do 96% stanu z roku bazowego. Jedynym wyjątkiem jest województwo podkarpackie, w którym liczba spółek handlowych zwiększała się szybciej niż w kraju (ryc. 5).

Ryc. 5. Zmiana udziału spółek handlowych w podmiotach sektora prywatnego w województwach Polski Wschodniej w stosunku do kraju (rok bazowy: 1999)

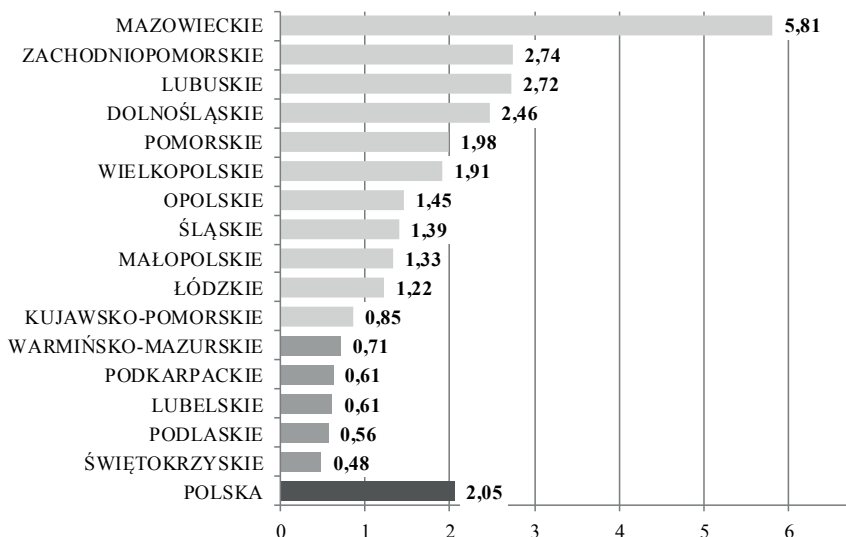
Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Bardzo ważną determinantą rozwoju regionów jest aktywność podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego. Wzmacniają one miejscowy potencjał rozwojowy, aktywizując działalność innowacyjną oraz zwiększając moce produkcyjne. Wiele tego typu podmiotów tworzy także sieć współpracy z lokalnym sektorem MŚP, dając podstawy rozwoju przedsiębiorczości. W badaniu przyjęto zatem, że liczba tego typu podmiotów, przypadająca na każdy tys. mieszkańców, jest istotnym miernikiem potencjału przedsiębiorczego (ryc. 6).

Potencjał Polski Wschodniej, mierzony omawianym wskaźnikiem, należy ocenić jako relatywnie słaby. W badanych regionach na tys. mieszkańców przypada od 0,48 do 0,71 firmy z udziałem kapitału zagranicznego. Na Mazowszu wskaźnik jest dziesięciokrotnie wyższy i wynosi 5,81. Warto podkreślić wysoką pozycję regionów o relatywnie słabym poziomie rozwoju, które położone są w przy zachodniej granicy. Chodzi tutaj o województwa zachodniopomorskie oraz lubuskie, gdzie na tys. mieszkańców przypada odpowiednio 2,74 i 2,72 podmiotu z udziałem kapitału zagranicznego.

Sytuacja Polski Wschodniej pod względem omawianego wskaźnika zmieniała się w poszczególnych województwach w sposób dość zróżnicowany. Województwa warmińsko-mazurskie i świętokrzyskie od 1999 r. znacząco utraciły konkurencyjność względem kapitału zagranicznego. Skutkiem tego jest wzrost dystansu rozwojowego w porównaniu do regionów bardziej rozwiniętych. W stosunku do roku bazowego ich udział w ogólnej liczbie podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego w kraju zmniejszył się do 80%.

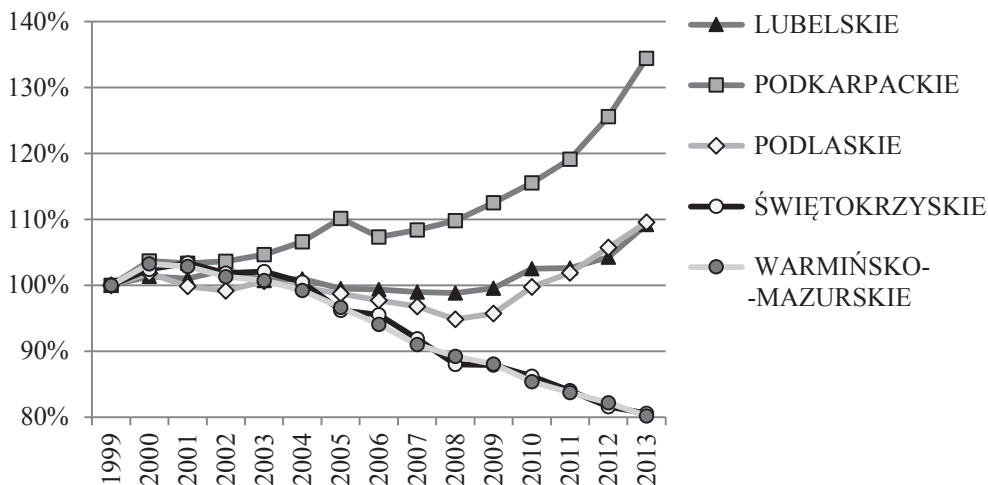
Ryc. 6. Liczba spółek z udziałem kapitału zagranicznego na 1 tys. mieszkańców (Z3) – Polska Wschodnia na tle kraju w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Podobnie jak w przypadku poprzedniego wskaźnika, również tutaj Podkarpacie wyróżnia się na tle pozostałych województw Polski Wschodniej. W latach 1999–2013 poprawiło swoją pozycję konkurencyjną, zwiększając udział w ogólnej liczbie przedsiębiorstw tworzonych z wykorzystaniem kapitału zagranicznego aż o 34% (ryc. 7). Warto podkreślić, że w ostatnich latach obserwuje się dość dużą dynamikę w tym zakresie, co przekłada się również na ogólny poziom potencjału przedsiębiorczego. Pozytywne trendy obserwuje się od 2008 r. także w województwach podlaskim i lubelskim. Mają one jednak znacznie mniejsze natężenie.

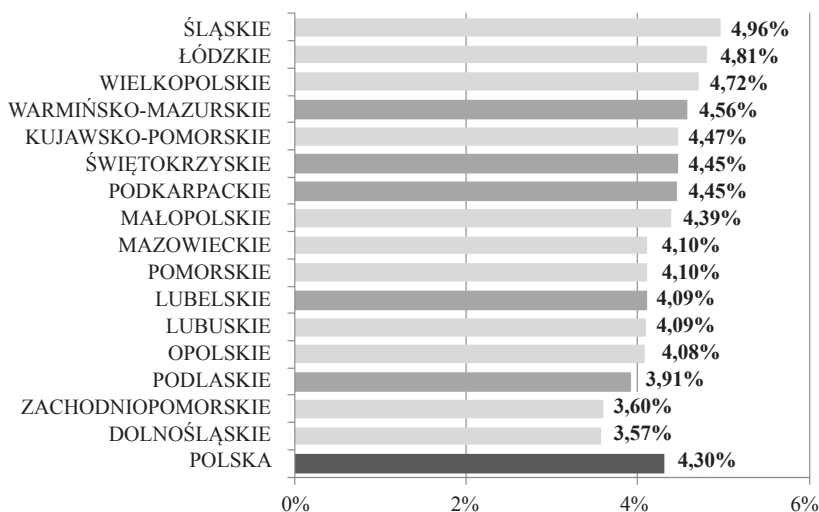
Ryc. 7. Zmiana liczby spółek z udziałem kapitału zagranicznego na 1 tys. mieszkańców w województwach Polski Wschodniej w stosunku do kraju (rok bazowy: 1999)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

W powszechnym odbiorze rozwój przedsiębiorczości utożsamia się z sytuacją sektora MŚP. Warto jednak podkreślić, że główny potencjał rozwojowy tworzą firmy małe i średnie. Mają one już wystarczającą skalę działalności do tego, aby angażować się w procesy innowacyjne. Firmy mikro najczęściej działają w prostych branżach i mają ograniczone możliwości angażowania w działania rozwojowe środków finansowych oraz pracowników. Siłą firm mikro jest ich zdolność do szybkiego dostosowywania się do sytuacji rynkowej przez przebranżowienie się. W niniejszym badaniu przyjęto, że szczególnym przejawem przedsiębiorczości jest relatywnie duży udział firm małych i średnich w ogólnej liczbie podmiotów z sektora MŚP. Odsetki tego typu podmiotów są niewielkie ze względu na dominację firm mikro (ryc. 8). Wahają się w poszczególnych regionach od 3,57% na Dolnym Śląsku do 4,96% na Śląsku. Sytuacja w województwach Polski Wschodniej jest zróżnicowana. Największy odsetek obserwuje się w województwie warmińsko-mazurskim: 4,56%, zaś najmniejszy w podlaskim – 3,91%.

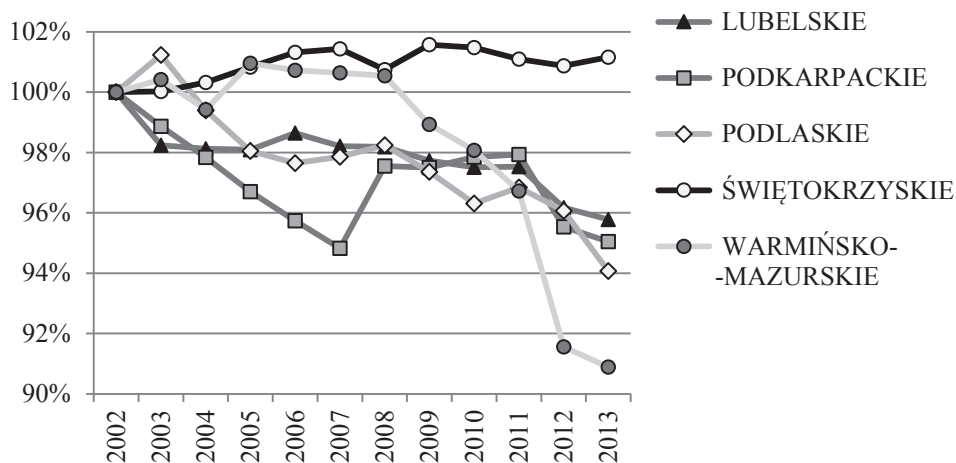
Ryc. 8. Udział firm małych i średnich w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (Z4) – Polska Wschodnia na tle kraju w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

W latach 1999–2012 liczba małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce rosła (ryc. 9). Jest to także widoczne w poszczególnych województwach. Warto jednak podkreślić, że na tle ogólnej liczby podmiotów udział badanej grupy maleje. Oznacza to, że ich przyrost jest słabszy niż pozostałych grup wyodrębnionych na podstawie kryterium wielkości zatrudnienia. W województwach Polski Wschodniej obserwuje się także słabnący potencjał przedsiębiorczości wyrażony opisywanym miernikiem. Udział firm małych i średnich w tych województwach w stosunku do liczby w kraju stopniowo maleje. W 2013 r. spadł w stosunku do roku 1999 o 4–9%. Jedynie województwo świętokrzyskie nieznacznie poprawiło swoją sytuację na przestrzeni badanego okresu.

Ryc. 9. Zmiana udziału firm małych i średnich w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej w województwach Polski Wschodniej w stosunku do kraju (rok bazowy: 2002)

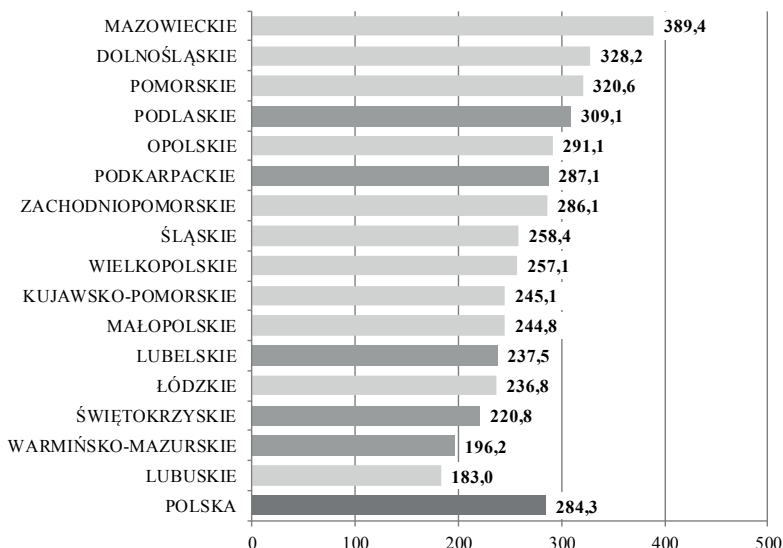
Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Oprócz liczby przedsiębiorstw z sektora MŚP ważna jest także ich aktywność. Może być ona mierzona w różny sposób, np. przez wartość wydatków inwestycyjnych. Oczywiście wpływają one na ważne elementy potencjału rozwojowego, jakimi są m.in. potencjał produkcyjny oraz innowacyjność. Dzięki inwestycjom w nowe technologie, budynki oraz inne elementy majątku rzeczowego firmy z sektora MŚP zyskują możliwość skuteczniejszego konkurowania. Wskaźnik pokazujący wartość wydatków przypadającą na 1 podmiot niesie dodatkową informację na temat skali działalności omawianych przedsiębiorstw. Warto podkreślić, że najważniejszym problemem polskich firm jest wciąż relatywnie słaby potencjał finansowy i produkcyjny. Pod tym względem znacząco ustępują one przedsiębiorstwom z krajów Europy Zachodniej, np. Niemiec. Tymczasem rosnący potencjał pozwala na wprowadzenie specjalizacji na stanowiskach pracy, tworzenie ścieżek kariery zawodowej oraz znacznie większy udział w pracach B+R, które stanowią fundament innowacyjności. Dlatego też w badaniu przyjęto, że im wyższy poziom nakładów inwestycyjnych przypadających na firmę, tym większy potencjał przedsiębiorczości. Głównie zwrócono uwagę na przedsiębiorstwa małe i średnie, które – jak stwierdzono wyżej – stanowią najbardziej aktywną grupę podmiotów w sektorze MŚP.

Nakłady inwestycyjne omawianej grupy przedsiębiorstw są bardzo mocno zróżnicowane terytorialnie (ryc. 10). W 2012 r. kształtowały się od 183 tys. zł w województwie lubuskim do 389 tys. zł w województwie mazowieckim. Duże różnice dotyczą także województw Polski Wschodniej. Najwyższą wartość nakładów zanotowano w województwie podlaskim: 309 tys. zł, najniższą zaś w województwie warmińsko-mazurskim – 196 tys. zł.

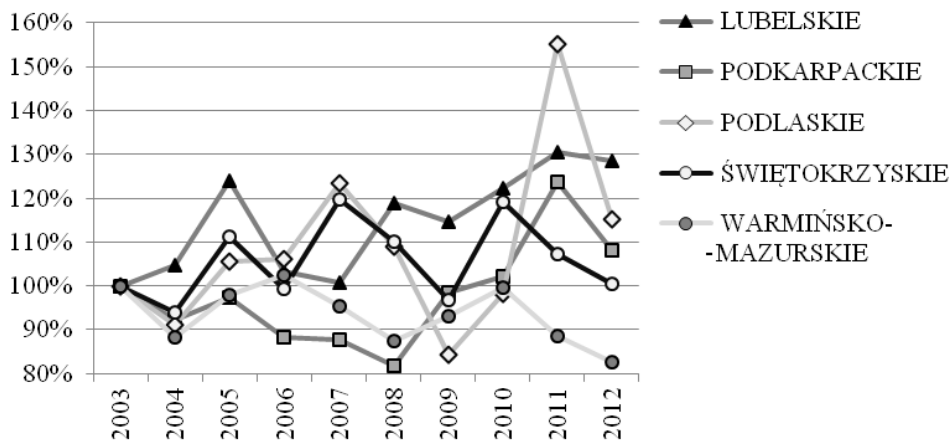
Chęć do wydatkowania środków na inwestycje ma charakter koniunkturalny. Stąd też duże wahania tego typu wydatków w poszczególnych okresach. Udział województw Polski Wschodniej w ogólnej wartości kosztów poniesionych na inwestycje poprawia się jednak w większości wypadków. W najgorszej sytuacji jest województwo warmińsko-mazurskie, w którym obserwuje się spadek wskaźnika na przestrzeni lat. W pozostałych województwach, mimo wahań, sytuacja się poprawia. Stabilny trend wzrostowy obserwuje się np. w województwie lubelskim, a w ostatnich latach także w podkarpackim i podlaskim (ryc. 11).

Ryc. 10. Wartość nakładów inwestycyjnych w małych i średnich firmach w tys. zł na 1 podmiot MŚP (Z5) – Polska Wschodnia na tle kraju w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Ryc. 11. Zmiana wartości nakładów inwestycyjnych w małych i średnich firmach w tys. zł na 1 podmiot MŚP w województwach Polski Wschodniej w stosunku do kraju (rok bazowy: 2003)

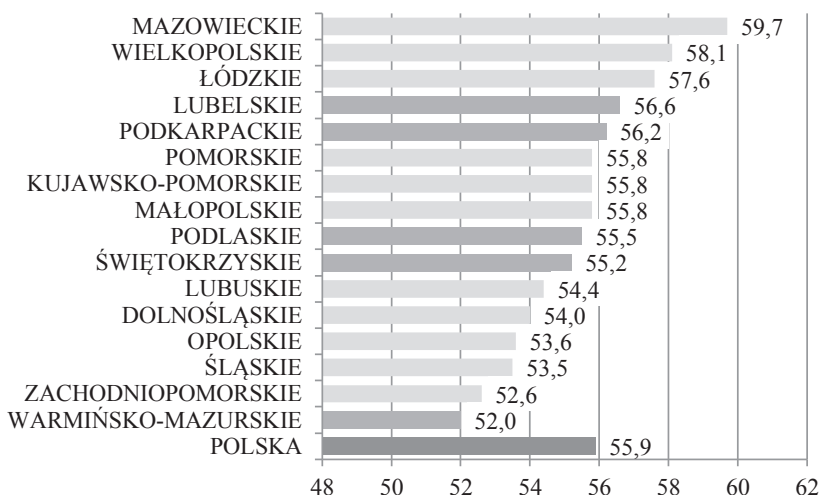
Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Ostatni wzięty pod uwagę w niniejszym badaniu miernik potencjału przedsiębiorczego odnosi się do ogólnej aktywności zawodowej danego społeczeństwa. Przyjęto, że im większa jego część jest aktywna zawodowo, tym większa szansa na obserwację przejawów przedsiębiorczości. Społeczności o niskiej aktywności zawodowej charakteryzują się z reguły bardziej

roszczeniowymi postawami oraz mniejszą chęcią do podejmowania ryzyka związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej.

Sytuacja poszczególnych regionów pod względem analizowanego wskaźnika jest dość zróżnicowana. W województwie mazowieckim wskaźnik wynosi 59,7%, zaś w najniższym województwie – warmińsko-mazurskim – 52% (ryc. 12). Sytuacja w pozostałych województwach Polski Wschodniej prezentują się zdecydowanie lepiej. Najwyższa wartość współczynnika w 2013 r. zanotowana została w regionie lubelskim: 56,6%.

Ryc. 12. Wartość współczynnika aktywności zawodowej w grupie osób w wieku produkcyjnym (Z6) – Polska Wschodnia na tle kraju w 2013 r.

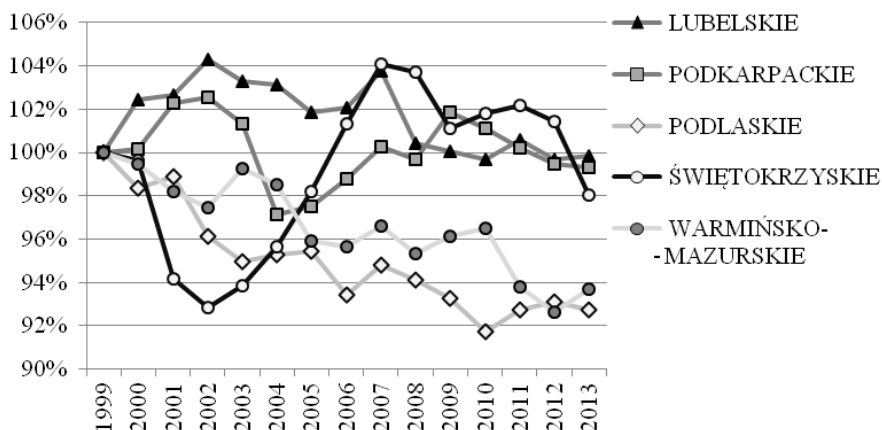

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Analizując relację między średnią wartością współczynnika aktywności zawodowej w Polsce a wartościami notowanymi w poszczególnych województwach, można stwierdzić, że sytuacja części województw Polski Wschodniej w ostatnich latach ustabilizowała się. Natomiast w pozostałych pogarsza się dość wyraźnie (ryc. 13). Do pierwszej grupy należą województwa podkarpackie, lubelskie i świętokrzyskie. Druga obejmuje województwa warmińsko-mazurskie oraz podlaskie. W dwóch ostatnich regionach współczynnik aktywności zawodowej w latach 1999–2013 spadł w stosunku do średniej w kraju o ok. 6–7%. Pogarsza to znacząco możliwości rozwoju przedsiębiorczości, ograniczając także pozostałe wymiary rozwoju społeczno-gospodarczego. Szczególnie trudną sytuację pod tym względem zaobserwowano w województwie warmińsko-mazurskim, które nie tylko ma najniższy poziom współczynnika w kraju, lecz także jeden z najszybszych spadków jego wartości.

Przedstawiona wyżej analiza wykorzystuje sześć mierników szczegółowych, które służą do oceny porównawczej potencjału przedsiębiorczego. Zbiorcza ocena wymaga zagregowania wyników analizy, doprowadzając do uzyskania informacji zarządczej na poziomie całego wymiaru. W niniejszym artykule zastosowano jeden z najprostszych mechanizmów agregacji, oparty na metodzie unitaryzacji zerowanej (tab. 2).

Ryc. 13. Zmiana wartości współczynnika aktywności zawodowej w grupie osób w wieku produkcyjnym w województwach Polski Wschodniej w stosunku do kraju (rok bazowy: 1999)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Tab. 2. Porównanie potencjału przedsiębiorczego w województwach w 2013 r.

WOJEWÓDZTWO	Z1	Z2	Z3	Z4	Z5	Z6	I1
DOLNOŚLĄSKIE	0,62	0,37	0,37	0,00	0,70	0,70	0,46
KUJAWSKO-POMORSKIE	0,30	0,18	0,07	0,64	0,30	0,30	0,30
LUBELSKIE	0,08	0,11	0,02	0,38	0,26	0,26	0,19
LUBUSKIE	0,51	0,29	0,42	0,38	0,00	0,00	0,27
ŁÓDZKIE	0,39	0,20	0,14	0,89	0,26	0,26	0,36
MAŁOPOLSKIE	0,54	0,30	0,16	0,59	0,30	0,30	0,37
MAZOWIECKIE	0,93	1,00	1,00	0,39	1,00	1,00	0,89
OPOLSKIE	0,40	0,12	0,18	0,37	0,52	0,52	0,35
PODKARPACKIE	0,00	0,08	0,03	0,63	0,50	0,50	0,29
PODLASKIE	0,15	0,06	0,02	0,25	0,61	0,61	0,28
POMORSKIE	0,74	0,42	0,28	0,38	0,67	0,67	0,53
ŚLĄSKIE	0,43	0,35	0,17	1,00	0,37	0,37	0,45
ŚWIĘTOKRZYSKIE	0,27	0,00	0,00	0,63	0,18	0,18	0,21
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	0,10	0,08	0,04	0,71	0,06	0,06	0,18
WIELKOPOLSKIE	0,77	0,37	0,27	0,83	0,36	0,36	0,49
ZACHODNIOPOMORSKIE	1,00	0,22	0,42	0,02	0,50	0,50	0,44

Źródło: opracowanie własne.

Najpierw dokonano unitaryzacji zmiennych opisujących przedsiębiorczość (Z1-Z6). Na podstawie zunitaryzowanych wartości zmiennych wyliczono indeks zagregowany I1, będący ich średnią arytmetyczną. Przyjęto, że stanowi on ogólną miarę poziomu potencjału przedsiębiorczego badanych regionów. Najwyższym potencjałem przedsiębiorczości charakteryzuje się województwo mazowieckie. Wysoko oceniono także inne rozwinięte regiony – pomorski, wielkopolski, dolnośląski i śląski. Województwa Polski Wschodniej zajmują w rankingu najgorsze pozycje. Najlepiej prezentuje się województwo podkarpackie, zaś najniższy poziom przedsiębiorczości zanotowano w województwie warmińsko-mazurskim.

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując przeprowadzoną analizę, autorzy skupią się na dwóch podstawowych kwestiach: metodologicznej i poznawczej. Pierwsza z nich odnosi się do przedstawionego mechanizmu analizy sytuacji strategicznej regionu. Użyto tutaj modelu potencjału endogenicznego, opisującego cechy regionu. Następnie zastosowano analizę porównawczą z wykorzystaniem danych statystycznych. Dobrano je, uwzględniając zarówno specyfikę poszczególnych wymiarów (np. przedsiębiorczości), jak i możliwości uzyskania danych z ogólnodostępnego systemu statystyki publicznej. Podstawowym problemem z punktu widzenia metodologicznego jest pogodzenie dostępnego zbioru danych z definicjami wymiarów potencjału endogenicznego.

Operacjonalizacja pojęć, takich jak: *przedsiębiorczość*, *kapitał społeczny*, *potencjał instytucjonalny*, do poziomu zmiennych może być powodem dyskusji i kontrowersji o charakterze teoretycznym. Podstawowe pytanie, które tutaj należy sobie postawić, brzmi: na ile zmienne dostępne w statystyce publicznej rzeczywiście stanowią miarę dla badanego wymiaru. Drugie pytanie dotyczy wag poszczególnych zmiennych w budowaniu indeksu zagregowanego dla danego wymiaru oraz wag wymiaru w budowaniu indeksu ogólnego potencjału endogenicznego. Autorzy zastosowali najprostsze podejście, w którym wykorzystano średnią arytmetyczną. Uzasadnionym wydaje się stosowanie średniej ważonej. Pozostaje jednak kwestia wyznaczenia wartości wag. Tutaj z pomocą przychodzą metody wielokryterialne, np. AHP (Analytic Hierarchy Process) (Saaty, 1990; Prusak, Stefanów, 2014). Pozwala ona dzięki porównywaniu parami wymiarów potencjału, a następnie zmiennych, na uzyskanie wartości ich wag. Ekspertsi przygotowujący strategię dla danej jednostki terytorialnej mogą w ten sposób dostosować sposób analizy do potrzeb decydentów zarządzających jej rozwojem.

Prezentowane podejście ma potencjał implementacyjny i może być stosowane w analizie strategicznej jednostek terytorialnych, np. regionów. Wartość poznawcza uzyskanego materiału jest duża, zwłaszcza w kontekście ograniczonego stosowania analiz porównawczych w aktualnie istniejących strategiach rozwoju jednostek terytorialnych w Polsce. Porównawcza analiza trendów z wykorzystaniem prostych narzędzi, np. indeksów jednopodstawowych, lub rangowanie z użyciem metod standaryzacji danych tworzy nową przestrzeń decyzyjną. Mając na uwadze potencjalne możliwości implementacyjne prezentowanego podejścia, zaprezentowano nieskomplikowane mechanizmy analizy danych, które nie wymagają stosowania specjalistycznych narzędzi analitycznych. Są także łatwe do zrozumienia dla decydentów, którzy na podstawie uzyskanych danych podejmują decyzje.

Uzyskana ocena regionów Polski Wschodniej pod kątem poziomu potencjału endogenicznego w obszarze przedsiębiorczości jest niska na tle innych regionów w kraju. Relatywnie niewielki poziom przedsiębiorczości, ale też szereg innych strukturalnych problemów tego obszaru, potwierdzają liczne badania (np.: Gorzelak, 2007; Kurek, 2010; Miszczuk i in., 2011; Bański, Pantyley, 2013). Skutkiem tego jest dalsze powstawanie luki rozwojowej między regionami o mocnych centrach wzrostu (np. Mazowsze czy Małopolska) a regionami peryferyjnymi

(np. Lubelszczyzna, Podlasie). W takiej sytuacji aktywność administracji publicznej powinna być szczególnie intensywna (Malizia, Feser, 1999). Tylko dzięki skutecznej polityce rozwojowej oraz optymalizacji zarządzania operacyjnego na poziomie instytucji administracji publicznej możliwe jest podniesienie poziomu konkurencyjności badanych regionów.

Literatura References

- Aghion, Ph., Howitt, P. (1998). *Endogenous Growth Theory*. Massachusetts Institute of Technology.
- Annoni, P., Dijkastra, L. (2013). *EU Regional Competitiveness Index*. Luxembourg: European Union.
- Bański, J., Pantyley, V. (2013). *Warunki życia we wschodniej Polsce według regionów i kategorii jednostek osadniczych. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 34, 107-123.
- Burchard-Dziubińska, M. (2007). Ekologiczne determinanty rozwoju gospodarczego. W: R. Piasecki (red.), *Ekonomia rozwoju*. Warszawa: PWE
- Chądzyński, J., Nowakowska, A., Przygodzki, Z. (2007). *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*. CeDeWu. PL Wydawnictwa Fachowe.
- Churski, P. (2004). Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej. W: S. Ciok, D. Ilnicki (red.). *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Regionalny wymiar integracji europejskiej*. t. VIII/1, Wrocław: Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, 31-45.
- Czapiński J., Panek, T. (red.). (2011). *Diagnoza społeczna 2011*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czupiała, J. (1994). *Ekonomia innowacji*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Gieryszewska, G., Romanowska, M. (1998). *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Gorzelać, G. (2007). Strategiczne kierunki rozwoju Polski Wschodniej. W: *Warunki rozwoju Polski Wschodniej w perspektywie 2020*. Warszawa: MRR.
- Keeley, B. (2007). *Human capital. How what you know shapes your life*. OECD.
- Kurek, S. (2010). Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej w świetle wybranych mierników. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 16, 87-104.
- Malizia, E.E., Feser, E.J. (1999). *Understanding Local Economic Development*. Center for Urban Policy Research.
- McCann, Ph., Ortega-Argilés, R. (2013). Smart specialization, regional growth and applications to European union cohesion policy. *Regional Studies ahead-of-print*, 1-12.
- Miszczuk, A., Smętkowski, M., Płoszaj, A., Celińska-Janowicz, D. (2011). Aktualne problemy demograficzne Polski Wschodniej. W: *Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 96-105.
- Pickton, D.W., Wright, S. (1998). What's swot in strategic analysis?. *Strategic change*, 7, 101-109.
- Porter, M.E. (2011). *Competitive advantage of nations: creating and sustaining superior performance*. Simon and Schuster.
- Prusak, A., Stefanow, P. (2014). *AHP – analityczny proces hierarchiczny*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Romer, P.M. (1994). The origins of endogenous growth. *The journal of economic perspectives*, 3-22.
- Rusu, M. (2013). Smart specialization a possible solution to the new global challenges. *Procedia Economics and Finance*, 6, 128-136.
- Saaty, T.L. (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European journal of operational research*, 48(1), 9-26.

Sextona, D.L., Smilora, R.W. (red.). (1986). *The Art and Science of Entrepreneurship*. Cambridge: Balinger Pub. Comp.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020. (2008). Rada Ministrów.

Strojny, J. (2012). *Innowacyjne zarządzanie regionem, powiatem i gminą*. Rzeszów: Politechnika Rzeszowska.

Inne źródła

www.stat.gov.pl

Jacek Strojny, dr, adiunkt, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza. Ekonomista, doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu, adiunkt w Katedrze Ekonomii Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, Pełnomocnik dziekana ds. projektów rozwojowych i komercjalizacji badań. Specjalizuje się w problematyce implementacji metod i technik zarządzania w przedsiębiorstwach oraz jednostkach administracji publicznej, zarówno na poziomie zarządzania strategicznego, jak i operacyjnego. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji dotyczących przedsiębiorczości i innowacji, rozwoju regionalnego i lokalnego oraz zarządzania projektami. Koordynował projekty wdrożenia innowacyjnych systemów zarządzania w kilkudziesięciu przedsiębiorstwach i samorządach. Jest także autorem strategii rozwoju lokalnego na poziomie gminnym i powiatowym.

Jacek Strojny, PhD, Assistant Professor in the Department of Economics, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology, The Deans Plenipotentiary for Development and Commercialization. He specializes in methods and techniques implementation in companies and public administration institutions on the strategic and operational level. The author of several dozen publications related to entrepreneurship, innovations, local and regional development and project management as well. He was a coordinator of many innovative implementation projects in companies and public institutions. He is the author of strategic documents prepared on the municipality and district level.

Adres/Address: Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959, Rzeszów, Polska
e-mail: jstrojny@prz.edu.pl

Michał Kościółek, mgr, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza. Studia wyższe ukończył w 2012 r. na Wydziale Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Działalność naukową i dydaktyczną rozpoczął w 2013 r. na Politechnice Rzeszowskiej jako asystent w Katedrze Ekonomii, kierowanej przez dr. hab. Stanisława Gędkę, prof. PRz. Główne zainteresowania badawcze autora to przede wszystkim makroekonomia, funkcjonowanie rynku pracy oraz analiza rynków lokalnych i regionalnych.

Michał Kościółek, graduated from the Faculty of Economics and International Relations Higher education in 2012 at the Rzeszow University of Technology as an assistant in the Department of Economics, led by Professor Stanisław Gędek. The main research interests of the author is primarily macroeconomics, labor market functioning and analysis of local and regional markets.

Adres/Address: Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959, Rzeszów, Polska
e-mail: mkos@prz.edu.pl

Iwona Kopacz-Wyrwał

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

w Kielcach

Przedsiębiorczość a poziom życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Entrepreneurship vs the standard of living in the rural areas of Eastern Poland

Streszczenie

Celem niniejszej pracy jest analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu przedsiębiorczości oraz poziomu życia ludności na obszarach wiejskich Polski Wschodniej. Ponadto podjęto próbę określenia zależności między poziomem życia ludności wiejskiej a przedsiębiorczością. Badaniem objęto wszystkie gminy wiejskie oraz część wiejską w gminach miejsko-wiejskich z obszarów pięciu województw, tj. świętokrzyskiego, podkarpackiego, lubelskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. W sumie analizie poddano 639 gmin. Poziom życia wyrażono syntetycznym wskaźnikiem Perkala, natomiast do przedstawienia poziomu przedsiębiorczości wykorzystano wskaźnik przedsiębiorczości. Przeprowadzona analiza wykazała, że zarówno obecny poziom przedsiębiorczości, jak i poziom życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej są wypadkową oddziaływania wielu czynników i wykazują duże przestrzenne zróżnicowanie, co wynika z ogólnego rozwoju społeczno-ekonomicznego tych obszarów. Ponadto przeprowadzone badania wykazały, że wysokim poziomem życia ludności oraz wysokim poziomem przedsiębiorczości charakteryzują się jednostki przestrzenne zlokalizowane w sąsiedztwie największych ośrodków miejskich, położone wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych oraz te o dobrze rozwiniętych funkcjach turystycznych.

Abstract

The aim of this study is the analysis of the spatial diversification of the level of entrepreneurship and the standard of living in rural areas in Eastern Poland. Moreover, the author attempts to determine the relationships between the standard of living and entrepreneurship. Research included all the rural communes [Translator's note: communes – Polish gmina – the principal unit of territorial and administrative division in Poland] and the rural parts of urban-rural communes located in the area of five voivodeships, namely Świętokrzyskie, Podkarpackie, Lubelskie, Podlaskie and Warmińsko-Mazurskie Voivodeships, i.e. 639 communes. The standard of living has been expressed by Perkal's index, whereas an entrepreneurship indicator was employed to present the level of entrepreneurship. The analysis conducted revealed that the present level of entrepreneurship and living conditions in the rural areas of Eastern Poland are a result of the influence of many factors and show high spatial diversity, which results from the general social and economic development of these areas. Moreover, the research conducted showed that high living standards and high levels of entrepreneurship characterise spatial units located in the neighbourhood of the largest urban centres, along main routes, and those with well-developed tourist functions.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie; Polska Wschodnia; poziom życia; przedsiębiorczość

Keywords: rural areas; entrepreneurship; Eastern Poland; standard of living

Wstęp

Zachodzące w ciągu ostatnich dekad przemiany na obszarach wiejskich ukształtowały współczesny, bardzo zróżnicowany obraz warunków życia i poziomu gospodarczego tych terenów w poszczególnych krajach Europy, regionach i gminach. Dlatego też zagadnienia rozwoju społeczno-gospodarczego stanowią obecnie kluczowy przedmiot rozważań teoretycznych i praktycznych w krajach Unii Europejskiej. Problematyka ta jest niezmiennie istotna, ponieważ w dobie globalizacji i integracji nadmierne różnice w poziomie rozwoju poszczególnych regionów stanowią barierę w funkcjonowaniu wspólnego rynku, a tym samym hamują rozwój przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość z kolei jest podstawą i warunkiem innowacyjnego rozwoju gospodarki, podnoszenia poziomu życia społeczeństwa oraz indywidualnej zamożności. Zapewnia również stałe zwiększanie i doskonalenie podaży towarów oraz usług, a także wzrost zatrudnienia, potencjału i konkurencyjności krajowej gospodarki na rynkach światowych (Sztucki, 1998). W związku z tym najważniejszym celem krajowej i europejskiej polityki regionalnej staje się obecnie dążenie do zmniejszania przestrzennych zróżnicowań w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów (Kudelko, 2013).

Działania te są szczególnie istotne dla obszarów wiejskich położonych w regionach peryferyjnych, do których zaliczana jest Polska Wschodnia – traktowana jako europejski obszar problemowy (Miszczuk, Wesołowska, 2012). Region Polski Wschodniej należy do najsłabiej rozwiniętych obszarów Unii Europejskiej i obejmuje pięć województw o najniższym poziomie PKB per capita, tj. świętokrzyskie, podkarpackie, lubelskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie.

W świetle powyższych uwag celem niniejszego opracowania jest określenie zależności między poziomem przedsiębiorczości a poziomem życia ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Dlatego też niniejsza praca badawcza obejmowała trzy etapy:

- 1) analizę przestrzennego zróżnicowania poziomu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Polski Wschodniej,
- 2) analizę przestrzennego zróżnicowania poziomu życia ludności na obszarach wiejskich Polski Wschodniej,
- 3) określenie zależności (korelacji) między badanymi cechami.

Na podstawie dotychczasowych badań prowadzonych w różnych regionach kraju (Bański, 2008; Baran, Kopacz-Wyrwał, 2014; Gawęł, 2007; Heffner, 2007; Jaremczuk, 2003; Kamińska, 2010; Makiela, 2008; Stanny, 2009; Zeliaś, 2004 i inni) wstępnie sformułowano następujące hipotezy badawcze:

- na obszarach wiejskich Polski Wschodniej występuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne poziomu przedsiębiorczości i poziomu życia ludności,
- wysoki poziom życia i wysoki poziom przedsiębiorczości występuje w gminach położonych w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich, wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych oraz na obszarach o dobrze wykształconych funkcjach usługowych, przemysłowych i mieszkaniowych,
- niski poziom życia i niski poziom przedsiębiorczości cechuje obszary peryferyjne, monofunkcyjne rolniczo, borykające się z niekorzystnymi procesami demograficznymi i społecznymi,
- istnieje silna korelacja między przedsiębiorczością a poziomem życia ludności wiejskiej, a największa cechuje obszary sukcesu gospodarczego.

Przedsiębiorczość można definiować, biorąc pod uwagę różne aspekty, ponieważ jest ona wielowątkowym tematem badawczym. Każde z ujęć inaczej definiuje, analizuje i interpretuje fenomen przedsiębiorczości (Wach, 2013). Jak podaje A. Gawęł (2007: 13), „ekonomiści

zajmujący się badaniem przedsiębiorczości uważają, że brakuje kompleksowej i jednolitej teorii przedsiębiorczości czy nawet jej definicji, co jest wynikiem wielowątkowości zagadnień poruszanych przy jej badaniu oraz interdyscyplinarnego charakteru tego fenomenu”.

Za twórcę teorii przedsiębiorczości uznaje się Schumpetera (1960), który definiował ją jako proces twórczej destrukcji, w której wyniku powstają nowe kombinacje w sferze wytwarzania, będące załącznikiem działań przedsiębiorczych. Współcześnie pojęcie to jest przede wszystkim rozumiane jako specyficzny rodzaj aktywności człowieka, wrodzona cecha osobowości, która wyraża się w jego twórczym działaniu, zmierzającym do zapewnienia racjonalnej i efektywnej koordynacji zasobów gospodarczych oraz umożliwiającą osiągnięcie racjonalności gospodarowania i efektywności ekonomicznej (Makiela, 2008). Jaremczuk (2003) definiuje przedsiębiorczość jako określoną siłę społeczno-ekonomiczną, mającą nie tylko wymiar ekonomiczny, lecz także osobowy, społeczny i kulturowy.

Zdaniem Kaliszczak (2002) przedsiębiorczość oznacza proces identyfikacji i wykorzystania szans, niezależnie od aktualnych zasobów materialnych. Z kolei według Targalskiego (1999: 17) przedsiębiorczość to „zdolność do tego, żeby być przedsiębiorczym, posiadanie ducha inicjatywy, obrotność, rzutkość, zaradność”. Autor ten stwierdza również, że „zgodnie z nowoczesnymi koncepcjami przedsiębiorczość traktowana jest jako proces inicjowania i wprowadzania zmian, zanikający okresowo do czasu pojawienia się nowych inicjatyw. Jest to proces tworzenia czegoś nowego i wartościowego, z założeniem osobistego ryzyka finansowego, ale także z założeniem rekompensaty pieniężnej lub osobistej satysfakcji”. Natomiast Leszczewska (2012) podaje, że przedsiębiorczość w ujęciu regionalnym jest silnie zróżnicowana, ponieważ regiony różnią się strukturą gospodarczą, dostępnością infrastruktury technicznej, poziomem rozwoju instytucji otoczenia biznesu, aktywnością samorządów oraz jakością kapitału ludzkiego.

W niniejszej pracy termin *przedsiębiorczość* rozumiany jest jako cecha osobowości człowieka, wyrażająca się w jego twórczym działaniu polegającym na tworzeniu i rozwoju prywatnej działalności gospodarczej, podejmowanej na własne ryzyko. Natomiast *poziom życia* autorka rozumie jako stopień zaspokojenia potrzeb materialnych, kulturalnych i duchowych społeczeństwa przez strumień dóbr i usług odpłatnych. Takie podejście prezentowali w swoich pracach m.in.: Luszniwicz (1983), Bywalec (1986), Liszewski (1995), Szymła (2004).

Badaniem objęto wszystkie gminy wiejskie oraz część wiejską w gminach miejsko-wiejskich z obszaru pięciu województw, tj. świętokrzyskiego, podkarpackiego, lubelskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. W sumie analizie poddano 639 gmin, na terenie których zamieszkiwało 4177,4 tys. osób, co stanowiło 27,5% ogólnej liczby ludności wiejskiej kraju.

Metody badań

Do ustalenia poziomu przedsiębiorczości wykorzystano w pracy wskaźnik przedsiębiorczości, który jest jednym z podstawowych wskaźników określających aktywność gospodarczą ludności danego obszaru, obrazującym liczbę podmiotów gospodarczych danej jednostki terytorialnej na 1 tys. osób w wieku produkcyjnym. Natomiast poziom życia wyrażono syntetycznym wskaźnikiem skonstruowanym metodą sum standaryzowanych (wskaźnik Perkala), z wykorzystaniem 14 cech cząstkowych (tab. 1). Metoda sum standaryzowanych w polskich badaniach geograficzno-ekonomicznych ma wieloletnią tradycję i daje dobre rezultaty. W swych pracach stosowali ją m.in.: Chojnicki, Czyż (1991), Zeliaś (2000), Rosner (2007) oraz Kamińska (2010).

Tab. 1. Mierniki poziomu życia zastosowane w pracy

Mierniki	Wyszczególnienie (2012 r.)	
demograficzno - społeczne	1	Zgony ogółem na 1 tys. mieszkańców
	2	Liczba osób na 1 aptekę
	3	Liczba osób na 1 placówkę biblioteczną
	4	Uczniowie przypadający na 1 komputer z dostępem do internetu przeznaczony do użytku uczniów (szkoły podstawowe + gimnazja)
	5	Współczynnik skolaryzacji netto (gimnazja)
	6	Liczba osób w gospodarstwach domowych korzystająca ze środowiskowej pomocy społecznej w stosunku do ludności ogółem
warunków mieszkaniowych	7	Powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę w m ²
	8	Mieszkania wyposażone w łazienki w % ogółu mieszkań
	9	Ludność korzystająca z oczyszczalni w % ogółu ludności
	10	Ludność korzystająca z instalacji wodociągowej w % ogółu ludności
	11	Sieć rozdzielcza kanalizacyjna na 100 km ²
	12	Sieć rozdzielcza gazowa na 100 km ²
ekonomiczne	13	Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego na 1 mieszkańca
	14	Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w %

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

Przy doborze mierników określających poziom życia ludności wiejskiej Polski Wschodniej zwracano szczególną uwagę, aby wybrane cechy możliwie wszechstronnie charakteryzowały poziom życia ludności badanych jednostek oraz odznaczały się relatywnie dużym zróżnicowaniem przestrzennym. Ponadto powinny się one opierać na ogólnie dostępnych informacjach statystycznych, porównywalnych zarówno w czasie, jak i przestrzeni.

Początkowo wybrano 27 mierników, jednak wstępna obróbka statystyczna – m.in. analiza współczynników korelacji i zmienności – pozwoliła na zredukowanie tej liczby do 14. Wartości współczynnika zmienności wyrażone w procentach dla dobranych cech wahają się od 25,1 do 130,7 przy średniej 55,9. Natomiast współczynniki korelacji między poszczególnymi miernikami zawierają się w przedziale od -0,53 do 0,49, co pozwala przyjąć je do dalszej analizy oraz uznać, że dobrane cechy mają zarówno odpowiednią zmienność przestrzenną, jak i istotną wartość informacyjną. Standaryzowane wartości mierników cząstkowych, mających charakter destymulant (mierniki 1, 2, 3, 4, 6 i 14), pomnożono przez (-1) w celu uzyskania dla każdej jednostki przestrzennej 14 jednakowo ukierunkowanych wartości standaryzowanych.

Mierniki podzielono na demograficzno-społeczne, mierniki warunków mieszkaniowych oraz ekonomiczne. Pierwsza grupa, tj. mierniki demograficzno-społeczne, pozwala na ocenę zróżnicowania stanu zdrowia ludności (stopa zgonów), dostępności do usług socjalnych i kulturalnych (liczba osób na 1 aptekę oraz liczba osób na 1 placówkę biblioteczną), poziomu kształcenia i jego powszechności (uczniowie przypadający na 1 komputer z dostępem do internetu, współczynnik skolaryzacji netto), a także stanu zamożności społeczeństwa (liczba osób w gospodarstwach domowych korzystająca ze środowiskowej pomocy społecznej).

Grupa druga: mierniki warunków mieszkaniowych informuje o stanie i dynamice budownictwa (powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę), standardzie mieszkań (mieszkania wyposażone w łazienki w % ogółu mieszkań) oraz o stanie infrastruktury technicznej (ludność korzystająca z oczyszczalni i instalacji wodociągowej w % ogółu ludności, sieć rozdzielcza

kanalizacyjna i gazowa na 100 km²). Jak zauważa Hydzik (2012: 24), „stan infrastruktury społecznej i technicznej jest istotnym uwarunkowaniem współczesnego rozwoju społeczno-ekonomicznego”, a tym samym przesłanką decydującą o poziomie życia ludności. Z całą stanowczością należy stwierdzić, że braki infrastrukturalne są barierą rozwojową, zwłaszcza dla obszarów wiejskich.

Mierniki ekonomiczne ukazują z kolei wiele interesujących zjawisk na rynku gospodarczym i rynku pracy. Informują przede wszystkim o aktywności inwestycyjnej oraz zamożności jednostek przestrzennych (wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego na 1 mieszkańca), a także aktywności gospodarczej społeczeństwa (udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym). Należy podkreślić, że inwestycje publiczne są ważnym warunkiem rozwoju gospodarczego, a tym samym poprawy poziomu życia ludności (Swianiewicz, 2005).

Powyższe mierniki są powszechnie stosowane w badaniach poziomu życia ludności. W swych pracach stosowali je m.in.: Luszczewicz (1972), Piasny (1993), Berbek (2006), Szymła (2004), Zeliaś (2000, 2004), Słaby (2007), Zagórski, Gorzelak, Jałowiecki (2009), Kopacz (2011) i wielu innych. Należy zdawać sobie jednak sprawę z tego, że o poziomie życia ludności decyduje wiele różnych czynników i niemożliwe jest uwzględnienie w danym badaniu wszystkich zmiennych jednocześnie. Ponadto część z nich jest trudna, a czasem wręcz niemożliwa do zbadania, dlatego też w analizie poziomu życia zazwyczaj ujmuje się takie zmienne i dane, które są ogólnie dostępne oraz porównywalne zarówno w czasie, jak i przestrzeni.

W niniejszej pracy przy doborze mierników wykorzystano dane liczbowe dostępne w Banku Danych Lokalnych GUS dla modułu gminnego za 2012 r. Autorka uważa, że istniejące materiały statystyczne pozwalają określić poziom życia ludności, a przynajmniej uzyskać obraz zróżnicowania stopnia zaspokojenia niektórych potrzeb ogólnospołecznych na obszarach wiejskich Polski Wschodniej (Kopacz, 2011).

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

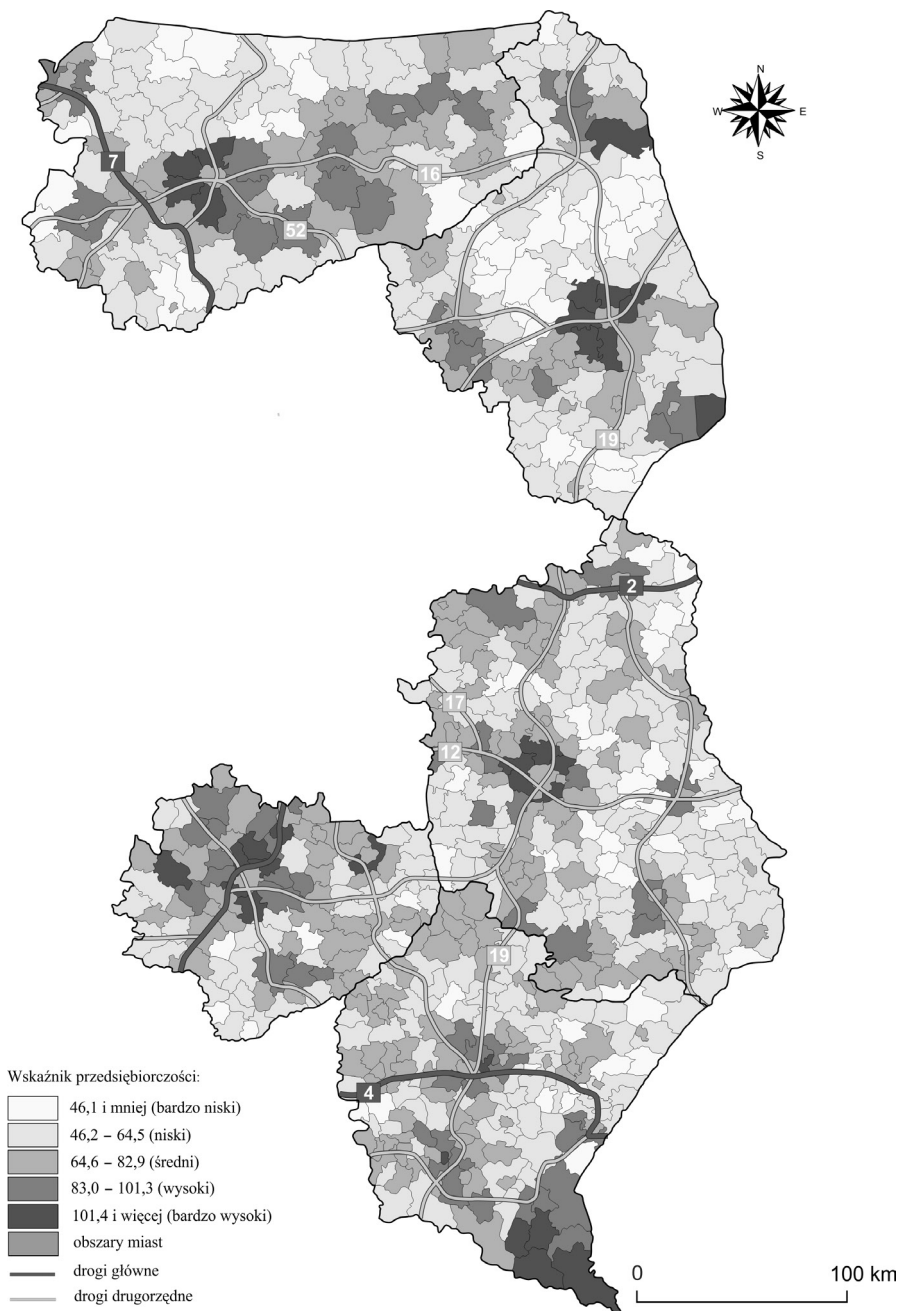
W 2012 r. na obszarach wiejskich Polski Wschodniej zaobserwowano znaczne zróżnicowanie przestrzenne poziomu przedsiębiorczości (ryc. 1). Wskaźnik przedsiębiorczości wahał się tam w przedziale od 26 w gminie Korsze (województwo warmińsko-mazurskie) do 201 w gminie Lutowska (województwo podkarpackie), przy średniej wartości 64,6 (tab. 2, ryc. 1). Dla porównania na obszarach wiejskich Polski wskaźnik ten był wyższy i wyniósł 88. Przyjmując za kryterium wartości powyższego wskaźnika, na obszarach wiejskich Polski Wschodniej wyróżniono pięć klas gmin: o bardzo niskim, niskim, średnim, wysokim oraz bardzo wysokim poziomie przedsiębiorczości.

Tab. 2. Poziom przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Polski Wschodniej w 2012 r.

Wskaźnik przedsiębiorczości	Liczba		Struktura [%]	
	gmin	ludności	gmin	ludności
Bardzo niski (46,1 i mniej)	86	393 521	13,5	9,4
Niski (46,2–64,5)	281	1 626 495	44,0	38,9
Średni (64,6–82,9)	175	1 293 798	27,4	31,0
Wysoki (83,0–101,3)	66	599 444	10,3	14,4
Bardzo wysoki (101,4 i więcej)	31	264 117	4,8	6,3
Razem	639	4 177 375	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

Ryc. 1. Przestrzenne zróżnicowanie wskaźnika przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

Gminy o bardzo niskim poziomie przedsiębiorczości charakteryzowały jednostki, gdzie wskaźnik przyjął wartości poniżej 46,1. W grupie tej znalazło się 86 gmin (13,5% ogółu), które skupiły 9,4% ludności wiejskiej regionu. Najniższe wartości odnotowano w gminach Korsze (26, warmińsko-mazurskie), Pruchnik (26, podkarpackie) oraz Nowy Dwór (28, podlaskie). Były to gminy zlokalizowane głównie na obszarach peryferyjnych województw, z dala od dużych ośrodków miejskich, mające charakter rolniczy – przy czym rolnictwo, prowadzone przeważnie w rozdrobnionych, rodzimych gospodarstwach, wykazywało niską towarowość oraz niski poziom kultury rolnej (Kulikowski, 2012). Dodatkowo gospodarstwa te w dużej części należą do emerytów i rencistów (w województwie podkarpackim aż 1/3), co – m.in. przy niskim poziomie wykształcenia ludności rolniczej – wpływa na bardzo wolne tempo procesów modernizacyjnych bądź ich brak. Nawet na obszarach o lepiej rozwiniętym poziomie gospodarki rolnej, np. w pasie ciągnącym się od Łańcuta po Przemyśl, osiągnąć plony nie odzwierciedlają w pełni jakości przestrzeni produkcyjnej (Bański, 2002). W gminach tych należałoby jak najszybciej podjąć działania zmierzające do podnoszenia kwalifikacji i aktywizacji lokalnych społeczności.

Druga grupa gmin, o niskim poziomie przedsiębiorczości, charakteryzowała jednostki, w których analizowany wskaźnik był niższy niż średnia dla obszarów wiejskich (46,2–64,5). Była to najliczniejsza grupa: 281 gmin (44,0%), skupiająca 38,9% ludności wiejskiej regionu. Również i te jednostki wykazywały położenie peryferyjne oraz bezpośrednio sąsiadowały z tymi o bardzo niskim poziomie przedsiębiorczości. Jak wskazują badania (Kamińska, 2011), obszary te cechuje niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej, a ludność słabiej wykształcona rzadziej podejmuje ryzyko prowadzenia prywatnej działalności gospodarczej. Jest także niechętna do wprowadzania wszelkich nowości technologicznych w gospodarstwie rolnym z obawy przed niepowodzeniem. Z kolei brak rozwoju prywatnej inicjatywy gospodarczej prowadzi do bardzo małych przychodów gminy, co przyczynia się do słabego inwestowania gminy w infrastrukturę społeczną i techniczną, która mogłaby zachęcić inwestorów.

W kolejnej grupie gmin, o średnim poziomie przedsiębiorczości, analizowany wskaźnik wahał się w granicach 64,6–82,9, czyli już powyżej średniej dla obszarów wiejskich badanego obszaru. Było 175 (27,4%) takich jednostek przestrzennych, które zamieszkiwało 31,0% ludności wiejskiej. Leżą one pomiędzy tymi o wysokim i niskim wskaźniku przedsiębiorczości, a dużą ich grupę stanowią części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Cechowały się one towarowym rolnictwem, średnio rozwiniętymi funkcjami pozarolniczymi, a także średnimi zasobami kapitału ludzkiego (Kamińska, 2011).

Grupa gmin o wysokim poziomie przedsiębiorczości – w których analizowany wskaźnik oscylował w przedziale 83,0–101,3 – skupiała 66 jednostek przestrzennych (10,3%), na terenie których mieszkało 14,4% ludności wiejskiej. Położone są one wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych, wokół największych miast regionu (Rzeszów, Kielce, Olsztyn) oraz wokół miast powiatowych (Krosno, Skarżysko-Kamienna, Suwałki, Giżycko, Zamość). W Krośnie, prócz wielu zakładów przemysłu motoryzacyjnego (Opel, Chevrolet, Volkswagen, Skoda, Renault), działa Huta Szkła „Krosno” SA – będąca do niedawna jednym z liderów rynku światowego w branży szkła gospodarczego. W Skarżysku-Kamiennej natomiast działają Zakłady Zbrojeniowe MESKO S.A., będące częścią Narodowego Koncernu Polski Holding Obronny, oraz funkcjonuje Skarżyska Strefa Gospodarcza. Dlatego też gminy położone w sąsiedztwie wyżej wymienionych miast cechują się wysokimi wskaźnikami poziomu przedsiębiorczości, m.in. dzięki korzyściom z sąsiedztwa rynków miejskich. Ponadto jednostki te mają dobrze rozwinięte funkcje turystyczne (Bański, Stola, 2002). Należą tu m.in. gminy z obszaru Gór Świętokrzyskich, Poniądza, Bieszczad, Puszczy Białowiejskiej oraz Pojezierza Mazurskiego.

Ostania klasa to gminy o bardzo wysokim poziomie przedsiębiorczości, gdzie analizowany wskaźnik wyniósł powyżej 101,4. Zaliczono do nich jedynie 31 (4,8%) jednostek przestrzennych, które skupiały 6,3% ludności wiejskiej. Najwyższe wartości odnotowano w gminach: Lutowiska (201, podkarpackie), Cisna (185, podkarpackie) i Stawiguda (164, warmińsko-mazurskie). W grupie tej dominowały gminy stref podmiejskich największych miast (Kielce, Lublin, Białystok, Olsztyn), charakteryzujące się dużym odsetkiem ludności w wieku produkcyjnym, w których mieszka ludność dobrze wykształcona i przedsiębiorcza. Ponadto do grupy tej weszły gminy uprzemysłowione oraz te o dominujących funkcjach turystycznych i uzdrowiskowych (Lutowiska, Cisna, Solina, Białowieża, Płaska). Można powiedzieć, że są to wiejskie obszary sukcesu gospodarczego, charakteryzujące się pomyślnym przebiegiem procesów społeczno-gospodarczych, które pobudzają lub wzmacniają rozwój ich struktur przestrzennych (Bański, 2008). Z badań Swianiewicza (2005) wynika, że względny sukces jest w dużej mierze efektem czynników miękkich, tj. obecności lidera, wizji, odpowiedniego poziomu optymizmu i aktywności zarówno liderów, jak i całej społeczności lokalnej.

Poziom życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Obserwując wartości syntetycznego wskaźnika poziomu życia (tab. 3), można stwierdzić, że na obszarach wiejskich Polski Wschodniej występuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne poziomu życia ludności (ryc. 2). W 2012 r. w świetle przyjętych mierników syntetyczny wskaźnik poziomu życia wahał się tam w przedziale od -1,326 (gmina Wola Mysłowska, lubelskie) do 1,161 (gmina Krościenko Wyżne, podkarpackie), przy średniej wartości 0,003. Dla porównania: na obszarach wiejskich Polski wskaźnik ten był znacznie wyższy i wyniósł 0,044. Przyjmując za kryterium wartości powyższego wskaźnika, na obszarach wiejskich Polski Wschodniej wyróżniono pięć klas gmin: o bardzo niskim, niskim, średnim, wysokim oraz bardzo wysokim poziomie życia.

Tab. 3. Syntetyczny wskaźnik poziomu życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej w 2012 r.

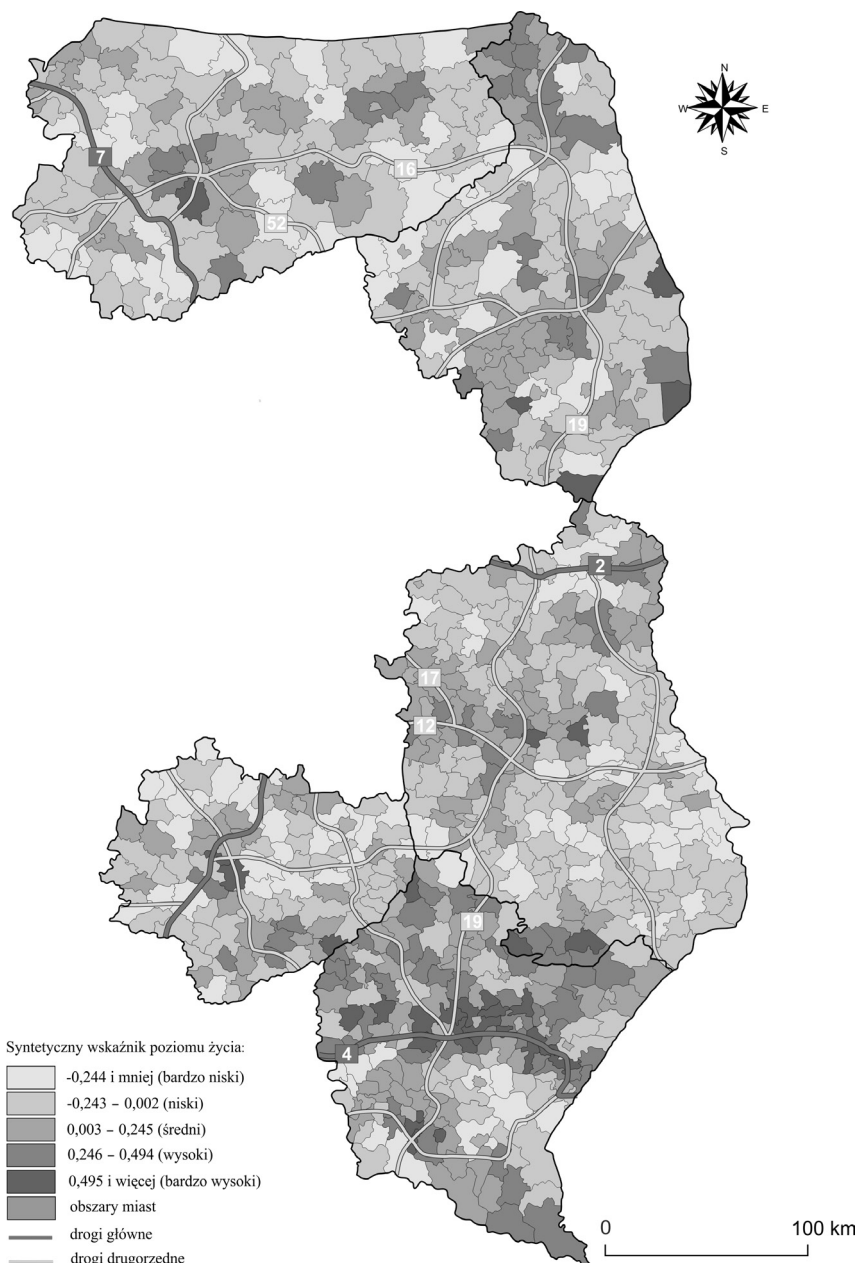
Poziom życia	Liczba		Struktura [%]	
	gmin	ludności	gmin	ludności
Bardzo niski (-0,244 i mniej)	116	776 430	18,2	18,6
Niski (-0,243–0,002)	237	1 473 794	37,1	35,3
Średni (0,003–0,245)	167	1 035 731	26,1	24,8
Wysoki (0,246–0,494)	85	600 779	13,3	14,4
Bardzo wysoki (0,495 i więcej)	34	290 641	5,3	6,9
Razem	639	4 177 375	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

W gminach o bardzo niskim poziomie życia wskaźnik syntetyczny przyjął wartości poniżej -0,244. Było 116 (18,2%) takich jednostek, mieszkało w nich 18,6% ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Najniższe wartości odnotowano w gminach: Wola Mysłowska (-1,326, lubelskie), Stąporków (-0,804, świętokrzyskie) oraz Opatów (-0,749, świętokrzyskie). Gminy z tej grupy leżą peryferyjnie w stosunku do największych ośrodków miejskich, jak również głównych szlaków komunikacyjnych. Jak wskazują badania, są to gminy słabo rozwinięte, o dużym odsetku bezrobotnych, małej liczbie ludności oraz niskim kapitale ludzkim (Kamińska, 2011). Jednostki te cechowały się najniższymi wartościami we wszystkich badanych dziedzinach określających

poziom życia. Odznaczały się przede wszystkim wysokim odsetkiem osób bezrobotnych oraz korzystających z pomocy społecznej, niskim odsetkiem ludności korzystającej z instalacji wodociągowej, a także niewielkim odsetkiem mieszkań wyposażonych w łazienki.

Ryc. 2. Przestrzenne zróżnicowanie syntetycznego wskaźnika poziomu życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

Najliczniejszą grupę stanowiły gminy o niskim poziomie życia, w których wskaźnik syntetyczny przyjął wartości w przedziale -0,243–0,002. Było to 237 jednostek (37,1%), skupiających 35,3% ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Do grupy tej głównie należały gminy położone peryferyjnie w stosunku do dużych ośrodków miejskich, gdzie dostęp do usług wyższego rzędu jest znacznie ograniczony. Ponadto jednostki te to przeważnie tereny rolnicze, cechujące się dobrze rozwiniętymi, silnymi więziami obywatelskimi, co może wskazywać na wysoki poziom kapitału społecznego (Kamińska, 2011). Przy odpowiednim zaangażowaniu społeczności lokalnych jednostki te będą zmierzać w kierunku wielofunkcyjnego rozwoju, jednak obecnie charakteryzują się wysokim odsetkiem bezrobotnych, niskim współczynnikiem skolaryzacji oraz niewielkim odsetkiem ludności korzystającej z oczyszczalni.

Gminy o średnim poziomie życia, gdzie wskaźnik syntetyczny wahał się od 0,003 do 0,245, obejmowały 167 gmin (26,1%), skupiających 24,8% ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Jednostki te położone były między gminami o wysokim i niskim poziomie życia, wokół największych miast regionu oraz w cieniu małych miast powiatowych. Sporą ich grupę stanowiły części wiejskie gmin miejsko-wiejskich oraz te znajdujące się przy głównych szlakach komunikacyjnych. W zależności od tendencji rozwojowych oraz zaangażowania społeczności lokalnych jednostki te w najbliższych latach mogą się stać obszarami o wysokim lub niskim poziomie życia ludności. Charakteryzują się one względnie wysokimi wydatkami budżetów jednostek samorządu terytorialnego na 1 mieszkańca, zaś pozostałe omawiane cechy oscylują w granicach średnich.

Gminy o wysokim poziomie życia, w których wskaźnik syntetyczny mieścił się w granicach 0,246–0,494, tworzyło 85 gmin (13,3%), skupiających 14,4% ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Otaczają one gminy o bardzo wysokim poziomie życia – jednostki te pretendują do gmin rozwiniętych, przede wszystkim dzięki intensywnemu i towarowemu rolnictwu (Kulikowski, 2012) oraz dobrze rozwiniętych funkcjach pozarolniczych. Położone są wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych, wokół największych miast regionu (Rzeszów, Lublin, Białystok, Olsztyn) oraz w okolicy miast powiatowych (Krosno, Przemyśl, Stalowa Wola, Puławy, Suwałki, Augustów, Giżycko). W Przemyślu działają m.in. zakłady kosmetyczne Ingnot, Zakłady Płyt Pilśniowych „Fibris” oraz wytwórnia farb i pomocy szkolnych „Pollena Astra”, a w Puławach znajdują się Zakłady Azotowe „Puławy” będące największym producentem nawozów sztucznych w Polsce. Ponadto jednostki te mają dobrze rozwinięte funkcje turystyczne: Augustów to znane uzdrowisko klimatyczne, zaś Giżycko nazywane jest stolicą żeglarsstwa w Polsce. Dzięki położeniu w bliskiej odległości od ośrodka miejskiego średni czas dojazdu do pracy w mieście zajmuje ok. 30–40 min. Jest to zgodne z tezą Czapiewskiego (2011), że wiejskie obszary sukcesu mają korzystną dostępność czasową do ośrodków miejskich. Obecnie jednostki te cechują się relatywnie niską stopą zgonów, niewielkim bezrobociem, dużym odsetkiem mieszkań wyposażonych w łazienki oraz wysokim odsetkiem ludności korzystającej z instalacji wodociągowej i oczyszczalni ścieków. Ich charakterystyczne położenie wokół gmin o bardzo wysokim poziomie życia pozwala przypuszczać, że w najbliższej przyszłości – przy sprzyjających warunkach społeczno-gospodarczych – mogą się one znaleźć właśnie w tej grupie gmin. Do grupy o bardzo wysokim poziomie życia, gdzie wskaźnik syntetyczny przyjął wartości powyżej 0,495, zaliczono 34 gminy (5,3%), które skupiały 6,9% ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Najwyższe wartości odnotowano w gminach Krośnice (1,161, podkarpackie), Puchaczów (1,117, lubelskie) oraz Gorzyce (0,986, podkarpackie). Były to głównie gminy leżące w strefach podmiejskich największych miast regionu, tj. Rzeszowa, Lublina, Olsztyna i Kielc, czyli na obszarach o dobrze wykształconych funkcjach usługowych i mieszkaniowych. Ponadto do grupy tej weszły gminy położone wzdłuż głównych szlaków

komunikacyjnych, gminy uprzemysłowione oraz te o dominujących funkcjach turystycznych i uzdrowiskowych (Łańcut, Iwonicz-Zdrój, Białowieża). Obszary te charakteryzowały się także bardzo wysokimi wydatkami budżetów jednostek samorządu terytorialnego na 1 mieszkańca, niewielkim odsetkiem osób bezrobotnych, niskimi wartościami współczynnika zgonów oraz dobrym wyposażeniem mieszkań w infrastrukturę komunalną.

Zależność między przedsiębiorczością a poziomem życia ludności na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Przeprowadzona analiza wykazała, że brakuje silnej korelacji między przedsiębiorczością a poziomem życia ludności na obszarach wiejskich Polski Wschodniej. Współczynnik korelacji wyniósł 0,306. Zależność między poziomem przedsiębiorczości a poziomem życia potwierdziła się w 375 badanych jednostkach przestrzennych (58,7%). Natomiast w świetle przyjętych mierników w pozostałych 264 gminach takiej zależności nie stwierdzono (tab. 4). Należy sobie zdawać sprawę z tego, że zarówno przedsiębiorczość, jak i poziom życia ludności są wypadkową wielu różnych czynników, które wykraczają poza mierniki przyjęte w niniejszej pracy.

Tab. 4. Typologia gmin ze względu na wysokość wskaźnika przedsiębiorczości i syntetycznego wskaźnika poziomu życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Typ gminy	Liczba		Struktura [%]	
	gmin	ludności	gmin	ludności
Wysoki PŻ / wysoki PP	147	1 166 884	23,0	27,9
Wysoki PŻ / niski PP	139	990 475	21,7	23,7
Niski PŻ / wysoki PP	125	760 267	19,6	18,2
Niski PŻ / niski PP	228	1 259 749	35,7	30,2
Razem	639	4 177 375	100,0	100,0

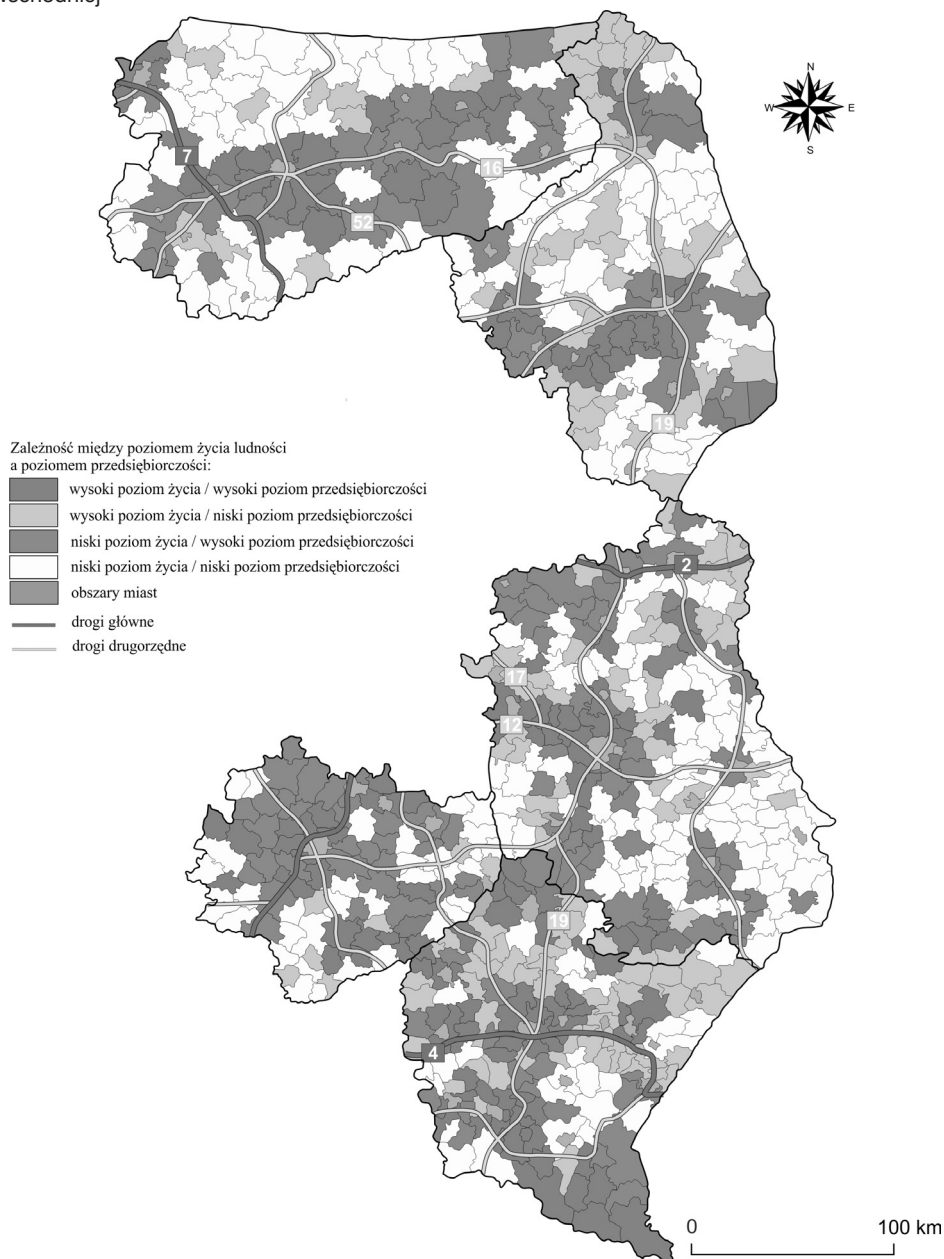
Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

Ze względu na wysokość wskaźnika przedsiębiorczości i syntetycznego wskaźnika poziomu życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej wyróżniono cztery typy gmin (tab. 4, ryc. 3):

- o wysokim poziomie życia i wysokim wskaźniku przedsiębiorczości (gdzie uwzględniono obie wartości powyżej średniej dla regionu). W grupie tej znalazło się 147 (23%) badanych gmin, skupiających 27,9 % ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Są to gminy bezpośrednio graniczące z największymi miastami regionu, gminy o funkcjach turystycznych i przemysłowych. Można powiedzieć, że są to wiejskie obszary sukcesu gospodarczego, charakteryzujące się pomyślnym przebiegiem procesów społeczno-gospodarczych, które pobudzają lub wzmacniają rozwój ich struktur przestrzennych (Bański, 2008). Ponadto w gminach tych prowadzona jest świadoma i konsekwentna polityka inwestycyjna w kapitał ludzki – badania Kamińskiej (2010, 2011) potwierdziły, że są to gminy o wysokich zasobach kapitału ludzkiego, na którego stan decydujący wpływ miały silnie rozwijające się funkcje przemysłowe oraz układy komunikacyjne wpływające na dostępność poszczególnych gmin do ośrodków miejskich;
- o wysokim poziomie życia i niskim wskaźniku przedsiębiorczości. Znalazło się tu 139 gmin (21,7%), skupiających 23,7 % ludności. Były to głównie jednostki o charakterze rolniczym, w których kładzie się nacisk na aktywizację ludności wiejskiej. Lokalna społeczność powinna uczynić wszystko, aby wykorzystać szansę i sprawić, by wysoki poziom życia stał się przyczynkiem do osiedlania się tam ludności młodej i dobrze wykształconej. Jak podają

Kłodziński i Dzun (2003), różnice w wykorzystaniu instrumentów wspierających rozwój lokalny nie wynikają z poziomu zasobów materialnych, którymi dysponują poszczególne gminy, ale z zaangażowania ludzi, gdyż to oni są główną determinantą sukcesu – ich przedsiębiorczość oraz zdolność do samoorganizowania i współdziałania;

Ryc. 3. Zależność między przedsiębiorczością a poziomem życia ludności na obszarach wiejskich Polski Wschodniej

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

- o niskim poziomie życia i wysokim wskaźniku przedsiębiorczości. Grupę tę stanowiło 125 gmin (19,6%), na których obszarze mieszkało 18,2 % ludności wiejskiej Polski Wschodniej. Rozmieszczone są wypowo i otaczają gminy z poprzedniej grupy, a dużą ich część stanowią jednostki o bardzo dobrze rozwiniętych funkcjach turystycznych. Ponadto charakteryzują się towarowym rolnictwem, wysoko rozwiniętymi funkcjami pozarolniczymi, a także średnimi zasobami kapitału ludzkiego (Kamińska, 2011). W zależności od zaangażowania społeczności lokalnych jednostki te w najbliższych latach mogą się stać obszarami o wysokim poziomie życia ludności;
- o niskim poziomie życia i niskim wskaźniku przedsiębiorczości, gdzie obydwie wartości były poniżej średniej dla badanego obszaru. Niestety była to najliczniejsza grupa 228 gmin (35,7%), skupiających 30,2% ludności wiejskiej regionu. Były to gminy słabo rozwinięte, o dużym odsetku osób bezrobotnych, małej liczbie ludności – położone peryferyjnie zarówno w stosunku do dużych ośrodków miejskich, jak i dróg głównych. Ponadto do grupy tej zaliczono wiejskie obszary depopulacyjne o niekorzystnych strukturach demograficznych (Baran, Kopacz-Wyrwał, 2014). Do najważniejszych z nich należy zaliczyć zwichniętą równowagę płci, starzenie się społeczeństwa, odpływ ludzi młodych i przedsiębiorczych, a także spadek liczby urodzeń. Dalsze pogłębianie się procesów depopulacji na tym obszarze prowadzić będzie do narastających, negatywnych zjawisk społecznych (patologie), ubożenia społeczeństwa, a w konsekwencji do dalszego spadku poziomu życia ludności.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza wykazała, że na obszarach wiejskich Polski Wschodniej występuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne poziomu przedsiębiorczości i poziomu życia ludności. Wynika to z ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego tych obszarów, a wpływ na taką sytuację miał głównie poziom uprzemysłowienia, stopień urbanizacji obszarów wiejskich oraz funkcjonowanie aglomeracji miejskich (Zeliaś, 2004; Kamińska, 2010). Ponadto badania wykazały, że na obszarach wiejskich Polski Wschodniej brakuje silnej korelacji między przedsiębiorczością a poziomem życia ludności. Współczynnik korelacji wyniósł 0,306. Zależność między poziomem przedsiębiorczości a poziomem życia potwierdziła się w 375 badanych jednostkach przestrzennych, natomiast w świetle przyjętych mierników w pozostałych 264 gminach takiej zależności nie stwierdzono. Należy jednak podkreślić, że zarówno przedsiębiorczość, jak i poziom życia ludności są wypadkową wielu różnych czynników, które wykraczają poza mierniki przyjęte w niniejszej pracy. W związku z tym w gminach tych istnieje potrzeba przeprowadzenia dalszych, szczegółowych badań, które być może pozwolą wyjaśnić brak zależności między przedsiębiorczością a poziomem życia.

W świetle przyjętych mierników najwyższe wartości syntetycznego wskaźnika poziomu życia odnotowano na wiejskich obszarach progresji, położonych w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich (Kielce, Rzeszów, Krosno, Stalowa Wola, Lublin, Puławy, Białystok, Suwałki, Giżycko, Olsztyn, Elbląg), wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych, na obszarach o dobrze rozwiniętych funkcjach usługowych, przemysłowych i mieszkaniowych. W wyniku nagromadzenia różnych zjawisk społecznych (np. napływ migracyjny, aktywność mieszkańców, wysoki poziom wykształcenia) i ekonomicznych (napływ inwestycji, dobre wyposażenie w infrastrukturę, sąsiedztwo dużego rynku zbytu i rynku pracy) sprzyjających rozwojowi gospodarstwu są one skazane na sukces (Bański, 2008). Ponadto część tego typu gmin ma bardzo dobrze rozwinięte funkcje turystyczne – atrakcyjna lokalizacja pod kątem turystyki odgrywa bardzo ważną rolę w generowaniu sukcesu gminy. Położenie na obszarach górskich i podgórskich (województwo podkarpackie) oraz na obszarach pojezierzy jest praktycznie jedynym atutem tych jednostek.

W związku z tym działania mieszkańców i samorządowych władz lokalnych na tych obszarach skierowane są na wzbogacenie oferty turystycznej oraz marketing i promocję. Należy dodać, że wiejskie obszary progresji charakteryzują się na ogół stałym trendem wzrostu gospodarczego, wynikającym z pomyślnej realizacji różnych przedsięwzięć społeczno-gospodarczych (Bański, 2008). Efektem tego jest wielofunkcyjność gminy, dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna, wysoki poziom przedsiębiorczości i aktywności społecznej mieszkańców oraz wysoka efektywność podmiotów gospodarczych (Heffner, 2007).

Najniższe wartości wskaźnika przedsiębiorczości i syntetycznego wskaźnika poziomu życia odnotowano na obszarach peryferyjnych. Pokrywają się one z rejonami monofunkcyjnymi rolniczo, cechującymi się niskim poziomem gospodarki rolnej, problemami demograficznymi (depopulacja, emigracja), społecznymi (starość, feminizacja) i niskim poziomem inwestycji na wsi (Stanny, 2009). Należy także podkreślić, że wśród tych jednostek dominowały takie obszary depopulacyjne, z których odpływają głównie ludzie młodzi, w wieku produkcyjnym. Taka sytuacja prowadzi do spadku liczby zawieranych małżeństw oraz stopy urodzeń. Ponadto, według Bańskiego (2008), im dalej w kierunku peryferii, tym znacznie trudniej o sukces gospodarczy niezwiązany z działalnością rolniczą. Twórcą sukcesu gospodarczego na obszarach peryferyjnych powinien być przede wszystkim rolnik-przedsiębiorca, który zdecyduje się na ryzyko podjęcia nowych inwestycji. Niska aktywność i brak przedsiębiorczości hamują szanse wyjścia z ubóstwa, a niski poziom kapitału ludzkiego i społecznego jeszcze tę biedę może pogłębić, gdyż jest on uwarunkowany skłonnością jednostek do działania w zbiorowości, zdolnością do generowania nowych powiązań, kontaktów i sieci (Będzik, 2008).

Ciekawym przypadkiem są gminy o wysokim poziomie życia, ale niskim wskaźniku przedsiębiorczości. Są to gminy położone peryferyjnie, wzdłuż granic wojewódzkich, mające charakter rolniczy, w których prowadzone są intensywne działania aktywizujące ludność wiejską. Dzięki temu możliwe jest na tych obszarach pobudzanie lokalnych inicjatyw, a tym samym budowanie kapitału społecznego na wsi (Heffner, 2012). Jednak mimo wysokiego poziomu życia obszary wiejskie położone z dala od krajowych lub regionalnych centrów ekonomicznych są mniej atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów, mają także mniejsze szanse rozwoju różnicowanych funkcji gospodarczych.

Badania wykazały ponadto, że istnieją gminy cechujące się niskim poziomem życia, ale wysokim wskaźnikiem przedsiębiorczości. Gminy te mają dobrze rozwiniętą funkcję turystyczną. Taka sytuacja może wynikać z atrakcyjnego – pod względem krajobrazowym i przyrodniczym – położenia tych obszarów. Są to malownicze tereny górskie, podgórskie oraz pojezierza, w których prężnie rozwija się działalność turystyczna i uzdrowiskowa. Obecnie ludność coraz bardziej ceni sobie walory krajobrazowe i estetykę przyrodniczą miejsca, w którym mieszka lub wypoczywa. Ponadto są to gminy położone wzdłuż głównych arterii komunikacyjnych, co umożliwia mieszkańcom łatwy dostęp do pobliskich ośrodków miejskich.

Pomimo intensywnie prowadzonej polityki spójności na obszarach wiejskich Polski Wschodniej ciągle wyraźnie zaznacza się dychotomia miasto – wieś oraz gminy podmiejskie – gminy peryferyjne. Lokalne władze samorządowe, jak również administracja centralna, powinny podjąć wszelkie możliwe działania zmierzające do wyrównania warunków ekonomicznych i społecznych we wszystkich regionach Unii Europejskiej. Tylko intensywne prace mogą w niedalekiej przyszłości stworzyć warunki do wzrostu poziomu społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich Polski Wschodniej, skutecznie przeciwdziałać degradacji wsi i wspomagać proces modernizacji rolnictwa. Brak działań, zwłaszcza ze strony władz lokalnych, będzie prowadzić do pogłębiających się procesów bezrobocia i dalszego spadku poziomu życia na tych obszarach.

Literatura References

- Bański, J. (2002). Obszary problemowe Małopolski. W: A. Jelonek, Z. Górka (red.), *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski*. Kraków: IGiPZ PAN, 299-305.
- Bański, J., Stola, W. (2002). *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*. *Studia Obszarów Wiejskich*, t. III. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Bański, J. (2008). *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Baran, E., Kopacz-Wyrwał, I. (2014). Poziom życia a procesy depopulacji na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski. W: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*. *Studia KPZK PAN*, t. CXXXIII. Warszawa: KPZK PAN, 168-194.
- Berbecka, J. (2006). *Poziom życia ludności a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej*. Kraków: AE.
- Będzik, B. (2008). Kapitał społeczny jako ważny czynnik rozwoju obszarów wiejskich. Rozwój zasobów kapitału ludzkiego obszarów wiejskich. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego*, 8, 40-47.
- Bywalec, C. (1986). Wzrost gospodarczy a przemiany poziomu życia społeczeństwa polskiego w latach 1945–1980. *Zeszyty Naukowe AE*, 70, 11-17.
- Chojnicki, Z., Czyż, T. (red.). (1991). *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i warunków życia ludności*. Warszawa: KPZK PAN.
- Czapiewski, K. (2011). Location Matters – analiza zależności pomiędzy dostępnością przestrzenną a sukcesem społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich Mazowsza. W: M. Wesołowska (red.), *Wiejskie obszary peryferyjne – uwarunkowania i czynniki aktywizacji*, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. XXVI. Warszawa: IGiPZ PTG, 57-73.
- Gaweł, A. (2007). *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*. Poznań: Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Heffner, K. (2007). Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – Uwarunkowania – Zależności – Czynniki – Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich. W: A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa: IRWiR PAN, 11-26.
- Heffner, K. (2012). Wiejskie rynki pracy w Polsce – kurczące się zasoby czy niewyczerpane rezerwy?. *Wiejskie rynki pracy – zasoby, aktywizacja, nowe struktury*. *Studia KPZK PAN*, t. CXLV, 8-51.
- Hydzik, P. (2012). Zastosowanie metod taksonomicznych do oceny poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego powiatów województwa podkarpackiego. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej, Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, 9, 17-33.
- Jaremczuk, K. (2003). *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*. Tarnobrzeg: Wydawnictwo PWSZ.
- Kaliszczak, L. (2002). Źródła sukcesu małych i średnich przedsiębiorstw w warunkach zmiennego otoczenia. W: J. Targalski (red.), *Uwarunkowania sukcesu przedsiębiorstwa*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 5-18.
- Kamińska, W. (2010). *Urbanizacja obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego*. Kielce: IG UJK.
- Kamińska, W. (2011). *Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich w Polsce. Przykład województwa świętokrzyskiego*. Kielce: IG UJK.
- Kłodziński, M., Dzun, W. (red.). (2003). *Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych*. Szczecin, – Warszawa: IRWiR PAN, KROWiOGŻ AR.
- Kopacz, I. (2011). Poziom życia a procesy depopulacji na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego. *Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*. *Studia KPZK PAN*, t. CXXXIII, 214-227.
- Kudelko, J. (2013). *Uwarunkowania i kierunki rozwoju województw Polski Wschodniej jako regionów słabo rozwiniętych*. Warszawa: KPZK PAN.
- Kulikowski, R. (2012). Produktowność i towarowość rolnictwa w Polsce. *Barometr Regionalny. Analizy. Prognozy*, 4, 17-29.
- Leszczewska, K. (2012). Zasoby kapitału ludzkiego a rozwój przedsiębiorczości w Polsce. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Modernizacja dla spójności społeczno-ekonomicznej w czasach kryzysu*, 24, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 412-421.

- Liszewski, S. (1995). Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i jakości warunków życia ludności w aglomeracjach miejskich (Program badań, pierwsze wyniki). *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica*, 20, 7-17.
- Luszniewicz, A. (1972). *Statystyka poziomu życia ludności*. Warszawa: PWE.
- Luszniewicz, A. (1983). *Statystyka społeczna: podstawowe problemy i metody*. Warszawa: PWE.
- Makiela, Z. (2008). *Przedsiębiorczość regionalna*. Warszawa: Difin.
- Miszczyk, A., Wesołowska, M. (2012). Uwarunkowania demograficzne wiejskich rynków pracy Polski Wschodniej – ujęcie typologiczne. *Wiejskie rynki pracy – zasoby, aktywizacja, nowe struktury. Studia KPZK PAN*, t. CXLV, 209-228.
- Piasny, J. (1993). Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania. *Ruch Ekonomiczny, Prawniczy i Socjologiczny*, 2, 73-92.
- Rosner, A. (2007). *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Schumpeter, J.A. (1960). *Teoria rozwoju gospodarczego*. Warszawa: PWN.
- Słaby, T. (2007). Poziom życia i jakość życia. W: T. Panek (red.), *Statystyka społeczna*. Warszawa: PWE, 38-51.
- Stanny, M. (2009). Zróżnicowanie poziomu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce a problem realizacji polityki spójności. *Wieś i Rolnictwo*, 4, 246-257.
- Swianiewicz, P. (2005). Strategiczna analiza stanu spójności ekonomicznej i społecznej przeprowadzona na poziomie obszarów NUTS4 i NUTS. Pozyskano z: https://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_regionalny/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/dokumenty/Documents/75a-31326e6034163afc4c99b4cc11d9dSwianiewicz.pdf
- Szymła, Z. (2004). Przestrzenne zróżnicowanie warunków życia ludności w województwie małopolskim. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 645, 5-20.
- Sztucki, T. (1998). *Encyklopedia marketingu*. Warszawa: Wydawnictwo Placet.
- Targalski, J. (1999). *Przedsiębiorczość i rozwój firmy*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 247-248.
- Zagórski, K., Gorzelak, G., Jałowiecki, B. (2009). *Zróżnicowania warunków życia. Polskie rodziny i społeczności lokalne*. Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR.
- Zeliaś, A. (2000). *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*. Kraków: AE.
- Zeliaś, A. (2004). *Poziom życia w Polsce i krajach Unii Europejskiej*. Warszawa: PWE.

Iwona Kopacz-Wyrwał, mgr, od 2008 r. zatrudniona w Zakładzie Geografii Społeczno-Ekonomicznej Instytutu Geografii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach na stanowisku asystenta. Przewód doktorski otworzyła w maju 2012 r. Zainteresowania badawcze autorki skupiają się wokół tematów obszary wiejskie (warunki życia, jakość życia, poziom życia, przedsiębiorczość, strefa podmiejska, obszary peryferyjne, turystyka wiejska) oraz małe miasta.

Iwona Kopacz-Wyrwał, since 2008 employed in Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej Instytutu Geografii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego on assistant position. Doctoral dissertation has been opened in May 2012. Research works: rural areas (living conditions, quality of life, standard of living, entrepreneurship, suburbs, peripheral areas, rural tourism) and small towns.

Adres/Address: Uniwersytet Jana Kochanowskiego
Instytut Geografii
ul. Świętokrzyska 15
25-406 Kielce, Polska
e-mail: iwona.k9@wp.pl

Jacek Strojny, Dawid Karaś

Politechnika Rzeszowska

im. Ignacego Łukasiewicza

Regionalny rynek pracy – analiza sytuacji młodych ludzi w Polsce Wschodniej

Regional labour market – the analysis of the situation of young people in Eastern Poland

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę sytuacji rynku pracy młodych ludzi w Polsce Wschodniej. Jest to region szczególnej uwagi polityki regionalnej, wymagający podejmowania specjalnych działań, które umożliwią nadrobienie dystansu rozwojowego. Celem tego badania była ocena sytuacji ludzi aktywnych zawodowo do 30. roku życia oraz ich szans na zatrudnienie w zamieszkiwanym województwie. W pierwszej kolejności opisano sytuację na rynku pracy w Polsce oraz czynniki wpływające na kształtowanie się obecnego stanu gospodarki. Kolejno autorzy podkreślają, że w celu zniwelowania problemu bezrobocia wymagana jest współpraca wszystkich uczestników rynku pracy. W następnej części artykułu omówiono zasady działania rynku pracy, jego klasyfikacje oraz wpływ przedsiębiorczości na kształtowanie się sytuacji bezrobotnych. Uzasadniono również objęcie badaniem sytuacji na rynku pracy danej grupy, która wymaga specjalnego traktowania ze względu na konieczność udzielenia jej udziału w życiu społeczno-gospodarczym. Następnie opisano stan gospodarki Polski Wschodniej oraz metody badawcze wykorzystywane do analizy. Przedstawiono również mierniki oceny rynku pracy użyte do badania oraz uzasadniono ich wybór. Na podstawie analizy wysnuto kilka podstawowych wniosków, które dotyczą:

1. sytuacji na rynku pracy ludzi do 30. roku życia w Polsce Wschodniej,
2. identyfikacji województwa Polski Wschodniej o najlepszej sytuacji z perspektywy osób młodych,
3. skuteczności przeszłych i obecnych strategii regionalnych,
4. wpływu salda migracji na poziom bezrobocia osób młodych w badanych województwach.

Abstract

This article presents an analysis of the situation on the labour market of young people in Eastern Poland, which is a region requiring the particular attention of regional policy, and specific actions that will allow making up developmental delays. The aim of this study is to assess the situation of young people and their employability in this region. Firstly, it describes the situation on the labour market in Poland and the factors influencing the formation of the current state of the economy. Successively, the authors emphasise that, in order to overcome the problem of unemployment, it is necessary to have the cooperation of all the participants in the labour market. The next section of the paper describes the principles on which the labour market operates, provides the breakdown of the market chosen by the authors, and the impact of entrepreneurship on the development of the situation of unemployed persons. Also justified for coverage by the study is the situation on the labour market of young people, who require special treatment due to necessity of paving their start in socio-economic life. Next, the state of the Polish economy in Eastern Europe has been described, as well as the research methods used in the analysis. The indicators selected for testing by the authors have been presented, and their

selection justified. Based on the analysis, several basic conclusions have been drawn, which concern: (1) the situation on the labour market of people under 30 in Eastern Poland, (2) the identification of the best region from the point of view of the situation of young people on the labour market, (3) the effectiveness of past and present regional strategies, and finally (4) the influence of migration on the level of unemployed young people in the analysed voivodeships.

Słowa kluczowe: analiza strategiczna; benchmarking; Polska Wschodnia; przedsiębiorczość; rynek pracy

Keywords: benchmarking; Eastern Poland; entrepreneurship; strategic analysis; the labor market

Wstęp

Gospodarka oraz jej rozwój to niewątpliwie bardzo obszerne i złożone zagadnienie badawcze. Analizowane jest pod wieloma różnorodnymi aspektami: makro, mezo i mikroekonomicznym. Jednym z bardziej popularnych tematów w literaturze, zwłaszcza w kontekście kryzysu w państwach rozwiniętych, jest sytuacja na rynku pracy. Polska, podobnie jak inne kraje Unii Europejskiej, ma poważne problemy z utrzymującym się na wysokim poziomie bezrobociem osób młodych. Pomimo dobrego wykształcenia nie mogą one znaleźć pracy, szczególnie zaraz po zakończeniu edukacji. Sytuacja na rynku pracy zmusza je do podjęcia jakiegokolwiek aktywności zarobkowej, często poniżej ich oczekiwań.

Pracodawcy są stroną dominującą na rynku pracy, przez co stawiają duże wymagania wobec kandydatów, ustalając je często na poziomie nieproporcjonalnie wysokim w stosunku do faktycznych warunków pracy oraz wynagrodzenia. Ponadto należy podkreślić, że niestabilna sytuacja gospodarcza i wysokie obciążenia pracy nie zachęcają przedsiębiorców do zatrudniania nowych pracowników. Dodatkowo, podczas kryzysu przedsiębiorcy zwalniają w pierwszej kolejności osoby niedoświadczone, o niskich kwalifikacjach oraz pracowników zatrudnionych na czas określony. Są to w dużej mierze cechy ludzi młodych (Broniatowska, Gajewski, Rogut, 2011).

Ważną determinantą sytuacji osoby młodej na rynku pracy jest wykształcenie. Ukończenie studiów sprzyja uzyskaniu wyższej stopy życiowej oraz lepszego statusu społecznego i osobistego oraz mobilności zawodowej (Piróg, 2013). W dużej mierze zależy to jednak od zgodności ukończonego kierunku kształcenia z zapotrzebowaniem na rynku pracy na określone kompetencje. Ze względu na dużą dynamikę zmian w tym obszarze często pojawia się bezrobocie strukturalne, które wymusza ciągle dostosowywanie kompetencji lub poszukiwanie pracy w innym miejscu.

Rynek pracy z całą pewnością jest więc jednym z głównych czynników determinujących zjawisko emigracji ludzi młodych do miejsc o lepszych perspektywach pracy. Tymczasem tego typu osoby stanowią główną część kapitału intelektualnego, który „wspiera wewnętrzne procesy rozwojowe, podnosząc potencjał przedsiębiorczy danego systemu gospodarczego” (Strojny, 2010). Dlatego też skuteczność polityki przeciwdziałania drenażowi kapitału ludzkiego w dużej mierze uzależniona jest od działań w zakresie przeciwdziałania bezrobociu osób młodych. Jest to niesłychanie istotne zagadnienie, zwłaszcza w kontekście rozwoju regionów o słabszych fundamentach gospodarczych. Do tej grupy w Europie należą niewątpliwie województwa Polski Wschodniej, do których zalicza się: podkarpackie, świętokrzyskie, lubelskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie.

Celem ogólnym niniejszego artykułu jest przedstawienie sytuacji na rynku pracy w regionach Polski Wschodniej. Realizując ten cel, przeprowadzono analizę porównawczą w dwóch wymiarach: między wymienionymi województwami oraz pomiędzy nimi a ogólną sytuacją w kraju. Postawiono tutaj następujące pytania:

1. Jakie trendy dominują na rynkach pracy omawianych regionów w odniesieniu do grupy osób młodych?,
2. Czy istnieją oraz na czym polegają różnice w sytuacji ludzi młodych w poszczególnych regionach?,
3. Czy sytuacja osób młodych na rynku pracy w regionach Polski Wschodniej jest gorsza niż ogólnie w kraju?.

Odpowiadając na nie, wybrano odpowiednie zmienne dostępne w zasobie statystyki publicznej. Na ich podstawie obliczono indeksy jednopodstawowe dla poszczególnych województw. Oceniono tendencje w badanych województwach oraz zdefiniowano podstawowe problemy wymagające rozwiązania w polityce rynku pracy.

Podjęty temat ma bardzo istotny wymiar praktyczny, wiążący się z koniecznością realizacji polityki na rzecz osób młodych. Jest on także szeroko eksploatowany w literaturze. Zwraca się tutaj uwagę, iż problem braku perspektyw osób młodych charakterystyczny jest nie tylko dla Polski, lecz także dla pozostałych krajów Unii Europejskiej (Skórska, 2014). Bardzo poważny problem stanowi zderzenie poglądów i oczekiwań osób młodych z realiami rynku pracy. Szczególnie bolesne jest to w fazach kryzysowych. Niezwykłą rolę odgrywa tutaj odpowiednia edukacja (Jaruszka, 2011; Kryńska, 2011), jednak powiązanie procesu kształcenia z wymaganiami rynku pracy jest bardzo trudne. Główny problem to duża zmienność otoczenia przy jednoczesnych trudnościach w elastycznym reagowaniu na nie przez uczelnie. W takiej sytuacji ważną kompetencją absolwenta jest umiejętność uczenia się oraz postawa przedsiębiorcza, które mogą stanowić fundament aktywnego uczestniczenia osoby młodej na rynku pracy (Świątek, 2012).

Szanse i zagrożenia osób młodych na rynku pracy

Podjętą ocenę sytuacji ludzi młodych w Polsce Wschodniej na rynku pracy, należy wytłumaczyć kilka podstawowych pojęć, np. *rynek pracy*. Definicja terminu *rynek* w znaczeniu ekonomicznym oznacza „ogół stosunków zachodzących między podmiotami uczestniczącymi w procesach wymiany” (Wrzosek, 1994). Natomiast *rynek pracy* oznacza „miejsce, w którym dokonują się transakcje wymiany usług pracy między pracownikami a pracodawcami oraz ustalają się rozmiary wspomnianych transakcji i ich warunki, a zwłaszcza cena tych usług, tj. płaca” (Kryńska, Kwiatkowski, 2013). Pracodawcy są nabywcami na rynku pracy, natomiast pracownicy są sprzedawcami usług pracy, na które zgłaszane jest zapotrzebowanie.

W literaturze można znaleźć wiele metodologii charakteryzowania rynków pracy. Spora część autorów rozróżnia rynki pracy, biorąc pod uwagę różne czynniki, m.in.: wiek, zawód czy zasady wynagradzania. Rynek pracy można sklasyfikować m.in. ze względu na przedstawione niżej kryteria zawodowe, branżowe czy geograficzne (Dybała, 2010). W pierwszym przypadku zwraca się uwagę na to, że do wymiany dochodzi, gdy pracownicy mają określony rodzaj kwalifikacji. Warto tutaj podkreślić, że wąska specjalizacja ogranicza możliwość znalezienia zatrudnienia lub zmiany jego miejsca. Powinien to być jeden z czynników branych pod uwagę podczas wyboru kierunku studiów. Obecny rynek pracy jest także najczęściej zorganizowany w układzie struktur branżowych. Warunki wzajemnych relacji są ustalane przez branżowe związki pracowników i pracodawców. Taka sytuacja stabilizuje rynek pracy, utrudniając jednak swobodne wejście osób młodych w życie zawodowe. Natomiast uwzględniając kryterium geograficzne, warto zwrócić uwagę na istnienie regionalnych rynków pracy. Panująca na nich sytuacja oraz różnice między nimi wpływają na tendencje do przemieszczania się ludzi i kapitału inwestycyjnego.

Można powiedzieć, że „rynki pracy są klasycznym przykładem rynków poszukiwań, na których występuje niepewność związana z brakiem informacji. Poszukujący pracy mają różnorodne kwalifikacje, doświadczenie zawodowe i zdolności” (Wiśniewski, 2011). Często występuje jednak zjawisko polegające na strukturalnym niedostosowaniu oczekiwań pracodawców oraz kompetencji pracowników. Może ono powodować sytuację, w której występuje bezrobocie większe niż naturalne, przy jednoczesnym niezaspokojeniu popytu na pracę. Wiele instytucji dąży do zrównoważenia podaży i popytu na pracę, lecz trzeba podkreślić, iż ten doskonały stan ma formę postulatową i w układzie wolnego rynku pracy raczej jest niemożliwy do osiągnięcia, jak pisze Brzychcy (2013). W takim wypadku należy dążyć do zminimalizowania bezrobocia.

Dużą rolę, zwłaszcza w kontekście wchodzenia ludzi młodych na rynek pracy, odgrywa przedsiębiorczość oraz wynikająca z niej tendencja do samozatrudnienia. Jak podkreśla Grzybowska: „przedsiębiorczość jest nowatorstwem polegającym na poszukiwaniu odmienności i znajdowaniu skutecznych sposobów działania na rynku, dających wyższą użyteczność i efektywność gospodarowania” (Grzybowska, 2012: 364). Można wymienić wiele pozytywnych efektów przedsiębiorczości:

- pojawienie się czynnika wspierającego innowacje, a tym samym tworzenie nowych miejsc pracy,
- bezpośredni wpływ na zatrudnienie, jakim jest przyjmowanie do własnych firm przez młodych przedsiębiorców swoich znajomych pozostających bez pracy,
- pojawienie się nowych małych firm mogących podnieść poziom konkurencji na rynku produktów, przynosząc zysk dla konsumentów,
- powstanie grupy młodych przedsiębiorców, szczególnie dostosowanych i wykształconych do nowych możliwości gospodarczych i trendów,
- samozatrudnienie wśród młodych ludzi, które może im dać wrażenie zwiększenia samodzielności oraz dobre samopoczucie (Blanchlower, Oswald, 1998).

Problemem pozostaje przełożenie przedsiębiorczości identyfikowanej w wymiarze deklaracyjnym (wartości, postawy) na przedsiębiorczość w wymiarze gospodarczym (przedsięwzięcie gospodarcze), a tylko w takim ujęciu może się ona przekładać pozytywnie na rynek pracy, prowadząc nie do migracji, a do zwiększania zatrudnienia.

Koncepcja badania regionalnego rynku pracy

Celem badania jest ocena sytuacji ludzi młodych na regionalnym rynku pracy w Polsce Wschodniej. Rozwijając go, postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jakie trendy dominują na rynkach pracy omawianych regionów w odniesieniu do grupy osób młodych?,
2. Czy istnieją oraz na czym polegają różnice w sytuacji ludzi młodych w poszczególnych regionach?,
3. Czy sytuacja młodych osób na rynku pracy w regionach Polski Wschodniej jest gorsza niż ogólnie w kraju?.

Wybrany obszar skupia słabiej rozwinięte regiony w kraju. Co z tym idzie, ma także relatywnie gorszą pozycję konkurencyjną w skali całej Unii Europejskiej. Przekłada się to także na sytuację na rynku pracy.

Istnieje kilka propozycji definiowania Polski Wschodniej (Gorzelać, 2007, GUS). Najbardziej popularna jest definicja wprowadzona przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego w związku z wdrażaniem Programu Operacyjnego Polska Wschodnia. Wyodrębniono tutaj pięć województw: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie oraz warmińsko-mazurskie:

„Polska Wschodnia jest obszarem szczególnego zainteresowania polityki regionalnej, wymagającym podejmowania dodatkowych działań, umożliwiającym nadrobienie luki rozwojowej i zdynamizowanie rozwoju, co zostało odnotowane we wszystkich kluczowych krajowych dokumentach strategicznych dot. polityki rozwoju” (MRR, 2014).

W ocenie sytuacji rynku pracy wykorzystano analizę porównawczą, która stanowi ważny element metody benchmarkingu. *Benchmarking* oznacza: „porównywanie się z najlepszymi oraz ciągły systematyczny proces, polegający na konfrontowaniu własnej efektywności mierzonej produktywnością, jakością i doświadczeniem” (Karlöf, Östblom, 1995). Takie podejście świetnie się nadaje nie tylko do oceny przedsiębiorstw, lecz także jednostek samorządu terytorialnego. W badaniu posłużono się zmiennymi przedstawionymi w tab. 1. Przyjęto także, że osoby młode to takie, które nie przekroczyły 30. roku życia.

Tab. 1. Zmienne opisujące sytuacje na rynku pracy ludzi młodych

Lp.	Nazwa zmiennej
1.	Wskaźnik zatrudnienia osób do 30. roku życia
2.	Liczba zarejestrowanych bezrobotnych osób do 30. roku życia
3.	Pracujący absolwenci podejmujący pracę po raz pierwszy
4.	Oferty pracy na 1 tys. bezrobotnych osób do 30. roku życia
5.	Bilans miejsc pracy osób do 30. roku życia
6.	Podmioty gospodarki narodowej na 100 aktywnych zawodowo do 30. roku życia
7.	Saldo migracji międzywojewódzkich na pobyt stały osób w wieku 15–29

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Pierwsza zmienna odnosi się do procentowego stosunku zatrudnienia osób do 30. roku życia. Obrazuje ona, jaka część młodych ludzi ma pracę i jest zarejestrowana jako osoby pracujące. Jak wiadomo, im wyższy wskaźnik, tym lepsza sytuacja zarówno dla państwa, jak i dla bezrobotnych. Warto jednak dodać, że wzrost wskaźnika zatrudnienia nie zawsze idzie w parze z malejącą liczbą osób poszukujących pracy ani spadek bezrobocia nie musi determinować wzrostu poziomu osób mających pracę. Odzwierciedleniem tej sytuacji jest druga zmienna, czyli liczba zarejestrowanych bezrobotnych do 30. roku życia, pokazująca faktyczną liczbę osób poszukujących pracy.

Kolejną zmienną użytą przez autorów są pracujący absolwenci podejmujący pracę po raz pierwszy. Ważne jest, aby osoby kończące edukację usamodzielniały się, zdobywały doświadczenie oraz tworzyły nowe rodziny. Uzyskanie pierwszej pracy daje także szansę na zrobienie kariery zawodowej, nabycie nowych kompetencji i utrzymanie tych dotychczas zdobytych.

Czwarta zmienna zwraca uwagę na liczbę ofert pracy przypadających na 1 tys. bezrobotnych – obrazuje ona popyt na siłę roboczą. Niewątpliwie, im więcej takich ofert, tym lepsza sytuacja osób poszukujących zatrudnienia. Trzeba również zwrócić uwagę, że nie zawsze potencjalny pracodawca przygotowuje ofertę.

Piąta zmienna może w tym pomóc, bowiem przedstawia bilans miejsc pracy osób do 30. roku życia. Ukazuje przyrost zarówno nowych, jak i zlikwidowanych miejsc pracy, zajmowanych przez ludzi, którzy nie ukończyli 30 lat.

Przedostatni czynnik odnosi się do liczby podmiotów gospodarki narodowej przypadających na 100 aktywnych zawodowo w przedziale wiekowym 15–29 lat. Nowopowstałe jednostki gospodarcze są potencjalnymi miejscami pracy dla osób bezrobotnych. Naturalne więc jest to,

że im więcej podmiotów znajduje się na danym terytorium, tym jest większy popyt na pracę oraz łatwiej obniżyć bezrobocie. Spora część młodych bezrobotnych cechujących się przedsiębiorczością postanawia także utworzyć własne firmy, decydując się na samozatrudnienie.

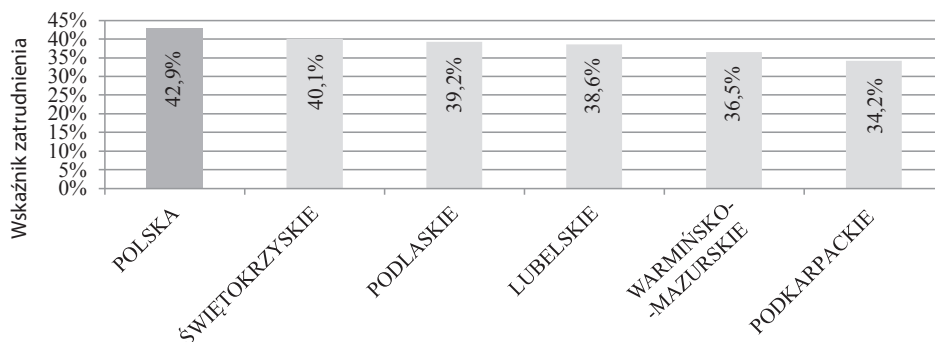
Siódmą i ostatnią zmienną jest saldo migracji międzywojewódzkich na pobyt stały osób do 30. roku życia. Duża część młodych emigruje w poszukiwaniu pracy, a często już podczas nauki studenci decydują się na pozostanie i dalszą karierę zawodową w mieście, w którym się uczyli.

Perspektywy młodych ludzi na rynku pracy – analiza porównawcza regionów Polski Wschodniej

Analiza przeprowadzona przez autorów dotyczy sytuacji młodych ludzi do 30. roku życia na rynku pracy w Polsce Wschodniej. Do badania zostaną wykorzystane zmienne opisane w poprzednim punkcie.

Pierwsza zmienna wykorzystywana w badaniu, jaką jest wskaźnik zatrudnienia osób do 30. roku życia (ryc. 1), odzwierciedla procentowy stosunek osób, które są zarejestrowane jako pracujące, do ogółu aktywnych zawodowo w tym wieku. Wartość wskaźnika różni się w analizowanych województwach. W 2013 r. najwyższy wskaźnik występuje w województwie świętokrzyskim, w którym odnotowano 40% osób pracujących do 30. roku życia. Najślabiej pod tym względem wypada województwo podkarpackie, które osiągnęło jedynie 34%. Warto również zauważyć, że średnia wskaźnika zatrudnienia osób do 30. roku życia w Polsce wynosi 43% – żadne z analizowanych województw nie osiągnęło tego poziomu.

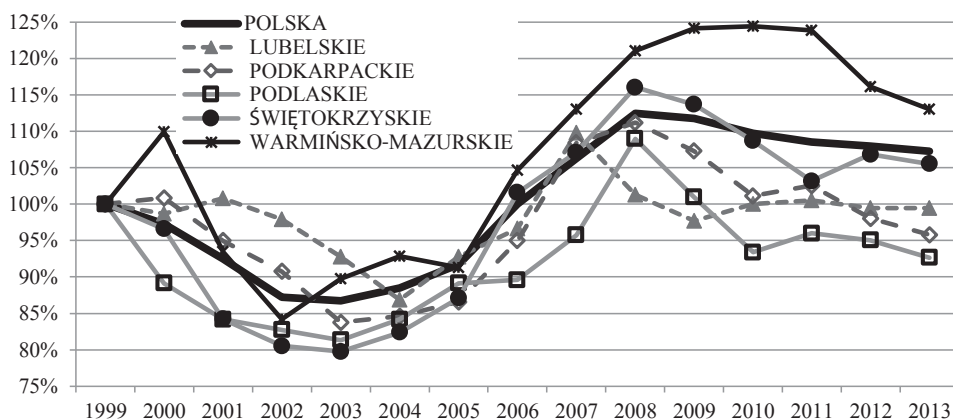
Ryc. 1. Wskaźnik zatrudnienia osób do 30. roku życia w 2013 r. w województwach Polski Wschodniej na tle kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2013).

Do analizy tendencji zmian wskaźnika w badanym okresie wykorzystano indeks jednopodstawowy z rokiem bazowym 1999. Zatrudnienie osób do 30. roku życia w latach 1999–2013 (ryc. 2) wykazało podobny przebieg w każdym z badanych województw. W okresie 1999–2004 zatrudnienie spadało, osiągając między 80 a 95% stanu z roku bazowego. Była to konsekwencja spowolnienia gospodarczego z przełomu wieków. Przyrost od 2004 r. można tłumaczyć wejściem Polski do Unii Europejskiej oraz umacniającymi się pozytywnymi trendami w gospodarce. Po 2008 r. znów zanotowano tendencje spadkowe, które aktualnie wyhamowują. Na tle innych regionów oraz kraju, pod względem badanego wskaźnika, pozytywnie wyróżnia się województwo warmińsko-mazurskie.

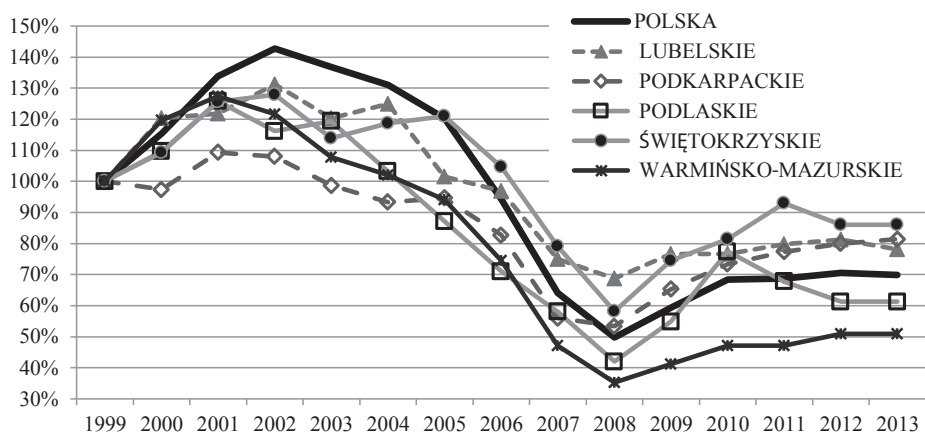
Ryc. 2. Wskaźnik zatrudnienia osób do 30. roku życia w stosunku do 1999 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Drugą analizowaną zmienną będzie liczba zarejestrowanych bezrobotnych do 30. roku życia. Jest to oczywiście destymulant. W 2013 r. najwięcej bezrobotnych ludzi młodych zanotowano w województwie podkarpackim (61 tysięcy osób), zaś ponad trzykrotnie mniejszą (19 tysięcy osób) w województwie podlaskim. Podobnie jak zatrudnienie, również bezrobocie odzwierciedla ogólną sytuację gospodarki (ryc. 3). Aktualnie najgorzej w walce z bezrobociem osób młodych radzi sobie województwo świętokrzyskie. W 2013 r. liczba bezrobotnych była tam o jedyne 14% niższa w stosunku do roku bazowego. Warto również dodać, że w skali krajowej wskaźnik ten spadł o 30%, w województwie podlaskim o 39%, zaś w warmińsko-mazurskim o 49%.

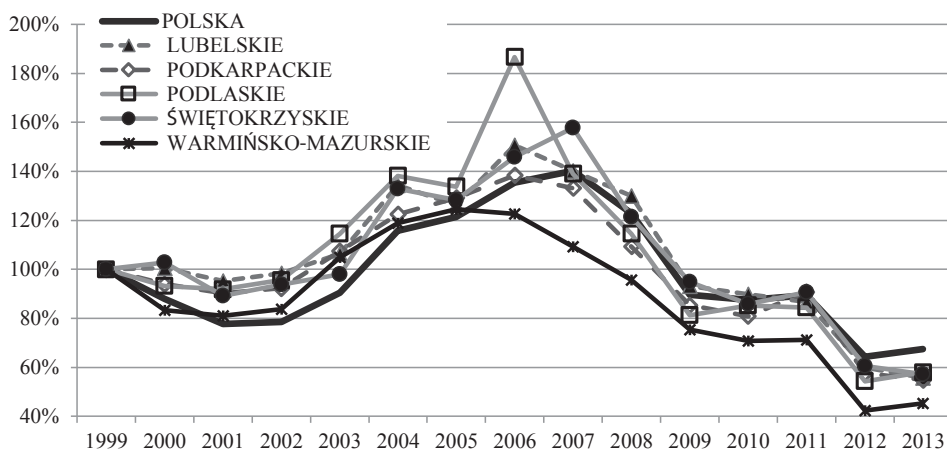
Ryc. 3. Zarejestrowani bezrobotni do 30. roku życia w stosunku do 1999 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Kolejna zmienna odnosi się do pracujących absolwentów, podejmujących pracę po raz pierwszy. W 2013 r. największą liczbę pracujących absolwentów zanotowano w województwie podkarpackim – aż 4,8 tys. Najmniej takich osób znajdowało się w województwie podlaskim – jedynie 2,5 tys. Według statystyki publicznej, na przestrzeni lat 1999–2013 wskaźnik ten pokazywał sporą zmienność (ryc. 4). We wszystkich badanych województwach zmienna ta obniżyła się o ponad 40% w stosunku do roku bazowego. Przy czym najmniejszy spadek można zauważyć w województwie podlaskim (42%). Natomiast w województwie warmińsko-mazurskim jest on największy i wynosi 55%. Kryzys gospodarczy po 2008 r. przyczynił się do znacznego pogorszenia się i tak już trudnej sytuacji tej grupy uczestników rynku pracy.

Ryc. 4. Pracujący absolwenci podejmujący pracę po raz pierwszy w stosunku do 1999 r.

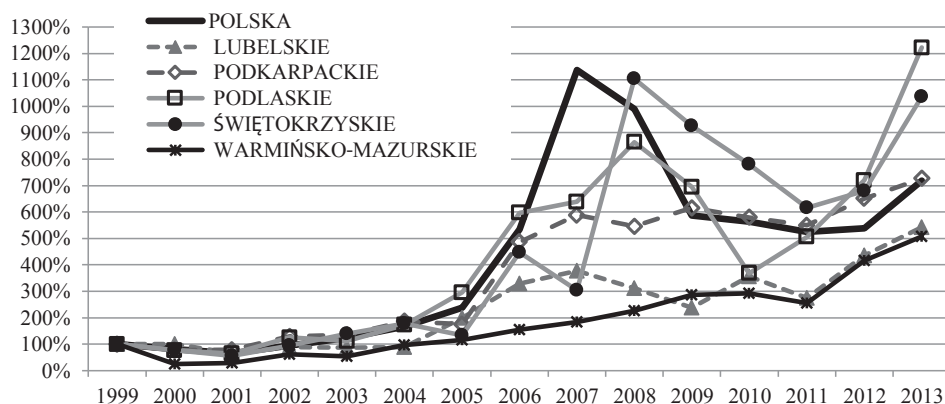

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Liczba ofert pracy na 1 tys. bezrobotnych osób do 30. roku życia stanowi jeden z mierników relacji między popytem a podażą. W 2013 r. średnia w całej Polsce wyniosła 42, natomiast w Polsce Wschodniej – między 33 (warmińsko-mazurskie) a 16 (świętokrzyskie). Według GUS, na przestrzeni lat 1999–2013 (ryc. 5) wskaźnik ten wzrósł kilkukrotnie w każdym z badanych województw. Nie było to trudne ze względu na niskie wartości w początkowych latach. Największy wzrost liczby ofert pracy zanotowano w województwie podlaskim (blisko dwunastokrotny).

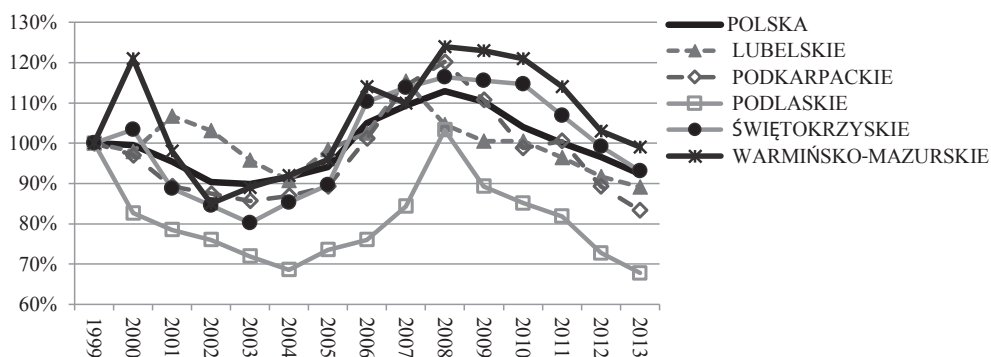
Następną zmienną znajdującą się w tabeli jest bilans miejsc pracy osób do 30. roku życia. Pokazuje ona nowo powstałe oraz zlikwidowane miejsca pracy, zajmowane przez osoby w wieku do 30 lat, w stosunku do roku poprzedniego. Może być uzupełnieniem do poprzedniego omawianego czynnika, bowiem nie zawsze pracodawca chcący zatrudnić nowego pracownika wystawia ofertę pracy, jak również propozycje ze strony podmiotów gospodarczych nie są skierowane jedynie do osób, które nie przekroczyły 30. roku życia. We wszystkich analizowanych regionach w 2013 r. odnotowano sporą redukcję miejsc pracy. Najniższe zmniejszenie się liczby etatów zauważono w województwie warmińsko-mazurskim: 5 tys. Natomiast na Podkarpaciu wskaźnik ten jest dwa razy niższy i zmniejsza bilans w tym regionie aż o 10 tys. miejsc pracy. W analizowanym okresie ogół badanych regionów odczuł spadek liczby miejsc pracy w stosunku do 1999 r. (ryc. 6). Najmniej etatów zlikwidowano w województwie warmińsko-mazurskim (1%), tymczasem najgorzej poradziło sobie podlaskie, tracąc 32% miejsc pracy zajmowanych przez osoby do 30. roku życia.

Ryc. 5. Oferty pracy na 1 tys. bezrobotnych osób do 30. roku życia w stosunku do 1999 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Ryc. 6. Bilans miejsc pracy osób do 30. roku życia w stosunku do 1999 r.

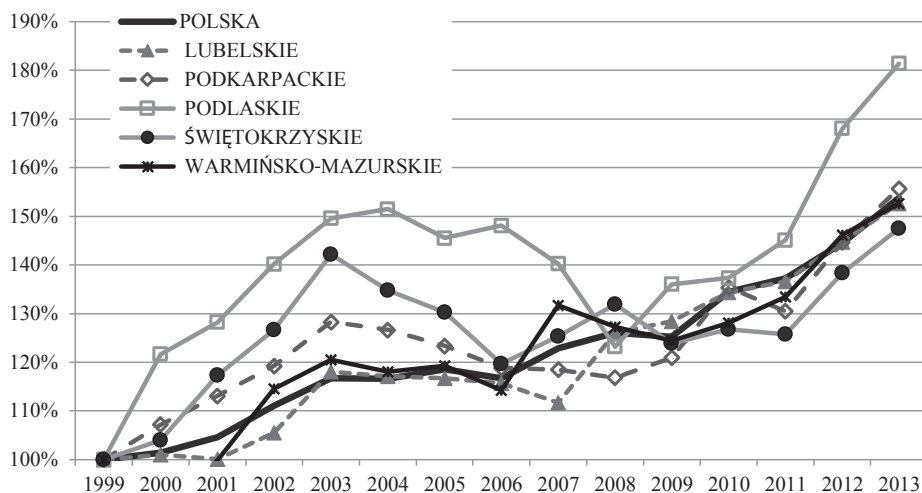

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Kolejną badaną zmienną są podmioty gospodarki narodowej na 100 aktywnych zawodowo do 30. roku życia. W Polsce na 100 aktywnych zawodowo do 30. roku życia przypada 106 podmiotów gospodarczych. Najbliżej średniej krajowej jest województwo warmińsko-mazurskie, ze wskaźnikiem wynoszącym 98 przedsiębiorstw. Najmniejszą wartość odnotowano natomiast w województwach świętokrzyskim i lubelskim: 76 przedsiębiorstw. W latach 1999–2013 wskaźnik ten wzrósł w każdym analizowanym województwie (ryc. 7). Najmniej przedsiębiorczym terytorium okazało się województwo świętokrzyskie, które odnotowało w 2013 r. 48% przyrost przedsiębiorstw. Kolejno uplasowały się: województwo lubelskie – 53%, warmińsko-mazurskie – 53%, podkarpackie – 56% oraz podlaskie – 86%.

Ostatnią analizowaną zmienną jest saldo migracji międzywojewódzkich na pobyt stały ludzi młodych. Duża część osób rozpoczynających karierę zawodową emigruje w poszukiwaniu zatrudnienia, zmniejszając tym samym presję na wzrost bezrobocia. Emigracja jest zjawiskiem skrajnie niekorzystnym dla badanych regionów. W większości wypadków powoduje bowiem drenaż osób wykształconych, o cechach przedsiębiorczych. Wszystkie analizowane województwa

Ryc. 7. Podmioty gospodarki narodowej na 100 aktywnych zawodowo do 30. roku życia w stosunku do 1999 r.

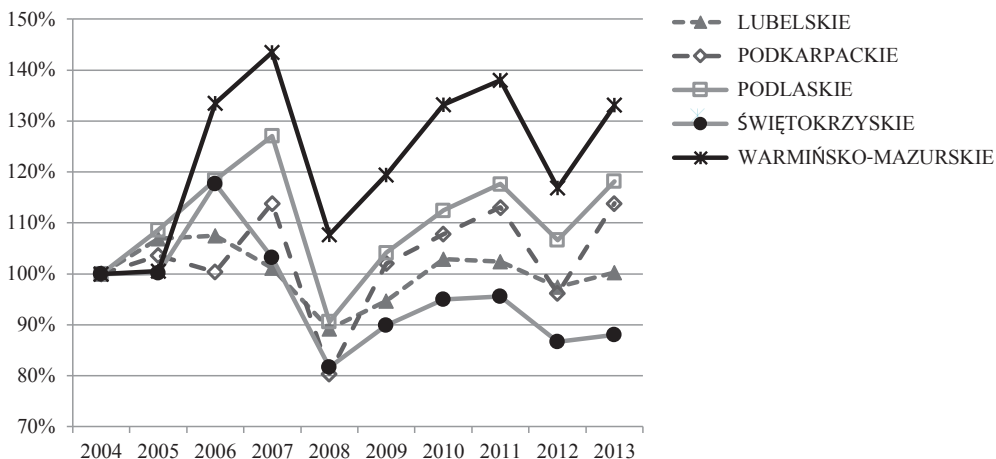

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

na przestrzeni lat 2004–2013 cechowały się ujemną wartością salda migracji osób młodych, co oznacza istnienie zjawiska emigracji netto. W 2013 r. w województwie lubelskim odnotowano największą liczbę emigrantów w badanej grupie wiekowej – aż 2364 osób. Natomiast najmniej osób wyemigrowało z Podlasia: 1053 mieszkańców.

Na przestrzeni lat badany wskaźnik wahał się, rosnąc w czasach lepszej koniunktury i spadając w okresie kryzysu. Młodzi ludzie z Polski Wschodniej chętnie opuszczają na stałe swoje miejsca dotychczasowego zamieszkania, głównie z powodu braku pracy. Najbardziej znaczący przyrost tego typu zachowań zanotowano w województwie warmińsko-mazurskim – o ponad 33% w stosunku do roku bazowego (ryc. 8). Z kolei w województwie świętokrzyskim ujemne saldo migracji zmniejszyło się o 12%.

Ryc. 8. Saldo migracji międzywojewódzkich na pobyt stały osób w wieku 15–29 w stosunku do 2004 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS (2014).

Przedstawione wyżej zmienne należy traktować jako wskaźniki, które rzucają światło na problem bezrobocia oraz zatrudnienia osób młodych. Przeprowadzona analiza nie wyjaśnia zjawiska w całości. Może być jednak traktowana jako niezbędny element składowy analizy strategicznej regionów, szczególnie w wymiarze interregionalnym. Zastosowanie analizy porównawczej daje podstawowy efekt dodany w postaci możliwości odniesienia do siebie zmian zachodzących w różnych województwach Polski Wschodniej.

Podsumowanie

Analiza sytuacji ludzi do 30. roku życia na regionalnym rynku pracy w Polsce Wschodniej pozwala na sformułowanie kilku podstawowych wniosków. Po pierwsze, wszystkie badane województwa mają spory problem z bezrobociem osób młodych. Wskaźnik zatrudnienia wykazuje, że ponad połowa osób, które nie ukończyła 30 lat, nie ma pracy. Sytuacja ta poprawiła się jedynie w jednym z badanych województw w stosunku do 1999 r. Tendencje wśród pozostałych wskaźników również nie wskazują na poprawę tego położenia – dane województwa w niewielu przypadkach przekroczyły średnią krajową wszystkich badanych zmiennych. Jest to stan, który wymaga natychmiastowych działań ze strony państwa oraz władz lokalnych. Sytuacja gospodarcza w Polsce Wschodniej nie sprzyja ludziom młodym do 30. roku życia. Skłania ich do stałej migracji do regionów bardziej rozwiniętych.

Następnym wnioskiem, który nasuwa się po przeprowadzeniu analizy, jest najlepsza sytuacja województwa świętokrzyskiego. Ma ono najwyższy wskaźnik zatrudnienia w Polsce Wschodniej, przy najniższym współczynniku podmiotów gospodarczych na 100 aktywnych zawodowo do 30. roku życia. Również dobrze sobie radzi z emigracją mieszkańców. Pomimo mniejszej liczby podmiotów gospodarczych oraz ofert pracy województwo świętokrzyskie jest najbardziej optymalnym miejscem pod względem sytuacji na rynku pracy ludzi młodych w Polsce Wschodniej.

Po trzecie, jednostki samorządu terytorialnego oraz krajowy system gospodarczy powinny przygotować plan specjalnego działania, mający na celu zachęcenie lokalnych przedsiębiorców do zatrudnienia większej liczby pracowników. Dzięki temu wpłyną na poprawę sytuacji oraz skuteczne nadrobienie luki rozwojowej na wschodzie Polski. Obecne oraz przeszłe strategie opracowane dla badanego terytorium okazały się nieskuteczne i nie przyniosły oczekiwanej zmiany. Plan naprawczy powinien być na tyle mobilny, aby mógł reagować na zmiany globalnej gospodarki, oraz musi być na tyle uniwersalny, by można go było dostosować do wszystkich badanych województw. Ze względu na rynek pracy należy przede wszystkim dbać o średnie i duże przedsiębiorstwa, które pozwalają na zatrudnienie dużej liczby osób oraz zapewnienie względnie stałych miejsc pracy.

Podstawowym i ostatnim wnioskiem jest wpływ ujemnego salda migracji na rynek pracy w Polsce Wschodniej. To właśnie dzięki niemu sytuacja na danym rynku polepszyła się lub utrzymuje się na danym poziomie. Regionalne gospodarki badanych województw nie są w stanie przyjąć całego kapitału ludzkiego zlokalizowanego na jego terytorium. Wskaźnik zatrudnienia w dużej mierze jest kształtowany przez ośrodki położone poza granicami Polski Wschodniej – przeważnie przez Warszawę, Kraków oraz Trójmiasto – oferujące lepsze oferty pracy oraz możliwość szybszego przekwalifikowania się (MMR, 2013). Warto jednak podkreślić, iż nie jest to zjawisko pozytywne. Jest to jedynie tymczasowe i pozorne zmniejszenie problemu. W dużej części ludzie, którzy postanowili zmienić swoje dotychczasowe miejsce zamieszkania w poszukiwaniu lepszych warunków życia oraz pracy, to głównie młode, wykształcone osoby o cechach przedsiębiorczych. Są to jednostki wartościowe, za którymi również idzie kapitał inwestycyjny, mogący poprawić sytuację danego regionu.

Literatura References

- Blanchflower, D.G., Oswald, A.J. (1998). *Entrepreneurship and the youth labor market problem, a report to the OECD*. Hanover NH: Dartmouth College.
- Broniatowska, P., Gajewski, P., Rogut, A. (2011). *Rynek pracy w makroregionie wschodnim*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Brzychcy, K. (2013). *Regionalny Rynek Pracy – relacje ekonomiczne, organizacyjne i społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
- Dybała, A. (2010). Rynek Pracy. Teoria i Realia. W: A. Dybała (red.), *Wynik z Badań i Analizy dla Miasta Kielce*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 9-47.
- Gorzela, G. (2007). Strategiczne kierunki rozwoju Polski Wschodniej. W: *Warunki rozwoju Polski Wschodniej w perspektywie 2020*. Warszawa: MRR.
- Grzybowska, A. (2012). Przedsiębiorczość szansą rozwoju regionu. t. 1, *Zeszyty Naukowe*, 724, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 97. W: J. Witek (red.), *Przedsiębiorczość jako determinant konkurencyjności*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 359-371.
- Jeruska, U. (2011). Efektywność kształcenia w szkołach wyższych. *Polityka Społeczna*, 1, 1-7.
- Karlof, B., Ostblom, S. (1995). *Benchmarking – Równaj do najlepszych*. Warszawa: Biblioteka Menadżera i Bankowca.
- Kryńska, E. (2011). *Absolwenci szkół wyższych na rynku pracy. Oczekiwania i rzeczywistość. Prace Naukowe*. Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny, 87-101.
- Kryńska, E., Kwiatkowski, E. (2013). *Podstawy Wiedzy o Rynku Pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (2008). *Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020*. Warszawa: Pracownia C&C.
- Piróg, D. (2013). Absolwenci szkół wyższych na rynku pracy w warunkach kryzysu. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 302-216.
- Skórska, A. (2004). *Młodzież na rynku pracy w Polsce i Unii Europejskiej*. Poznań: Wydawn. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Strojny, J. (2010). Analiza potencjału przedsiębiorczego województwa podkarpackiego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 6, 176-197.
- Świątek, A. (2012). Oczekiwania a realia wejścia ludzi młodych na rynek pracy jako wyzwanie dla edukacji z przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 137-154.
- Wiśniewski, Z. (2011). *Efektywność polityki rynku pracy w Polsce*. W: Z. Wiśniewski, K. Zawadzki (red.), *Podstawy Aktywnej Polityki rynku pracy*. Toruń: Wojewódzki Urząd Pracy, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 15-29.
- Wrzosek, W. (1994). *Funkcjonowanie rynku*. Warszawa: PWE.

Inne źródła

- Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014–2020*. (2014, 19 września). Pozyskano z: https://www.polskawschodnia.gov.pl/2014_2020/Documents/2013_09_20_Projekt_PO_PW_2014_2020.pdf
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (2013), *Monitor Polski-Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej, Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku, Aktualizacja*. (2015, 9 lutego). Pozyskano z: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WMP20130000641&type=2>

Jacek Strojny, dr, ekonomista, doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu, adiunkt w Katedrze Ekonomii Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, Pełnomocnik dziekana ds. projektów rozwojowych i komercjalizacji badań. Specjalizuje się w problematyce implementacji metod i technik zarządzania w przedsiębiorstwach i jednostkach

administracji publicznej zarówno na poziomie zarządzania strategicznego, jak i operacyjnego. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji dotyczących przedsiębiorczości i innowacji, rozwoju regionalnego i lokalnego oraz zarządzania projektami. Koordynował projekty wdrożenia innowacyjnych systemów zarządzania w kilkudziesięciu przedsiębiorstwach i samorządach. Jest także autorem strategii rozwoju lokalnego na poziomie gminnym i powiatowym.

Jacek Strojny, economist, PhD, Assistant Professor in the Department of Economics, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology, The Deans Plenipotentiary for Development and Commercialization. He specializes in methods and techniques implementation in companies and public administration institutions on the strategic and operational level. The author of several dozen publications related to entrepreneurship, innovations, local and regional development and project management as well. He was a coordinator of many innovative implementation projects in companies and public institutions. He is the author of strategic documents prepared on the municipality and district level.

Adres/Address: Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959 Rzeszów, Polska
e-mail: jstrojny@prz.edu.pl

Dawid Karaś, student Politechniki Rzeszowskiej na Wydziale Zarządzania, na kierunku Zarządzanie. Przewodniczący koła naukowego Ekobiznes oraz działacz międzynarodowej organizacji studenckiej AIESEC. Zainteresowania autora skupiają się na motywacji, zarządzaniu projektami, przedsiębiorczości, rozwoju osobistym oraz aktywizacji osób bezrobotnych.

Dawid Karaś, student of Rzeszow University of Technology at the Faculty of Management. Chairman of the scientific circle Ekobiznes and activist in the international student organization AIESEC. Interests's turn to the motivation, project management, entrepreneurship, personal development and activation of the unemployed

Adres/Address: Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959 Rzeszów, Polska
e-mail: karasdawid3@gmail.com

Celina Grażyna Gabińska

Uniwersytet w Białymstoku

Kluczowe problemy społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości

Key socio-economic problems in rural areas of Podlasie Voivodeship in the context of the development of entrepreneurship

Streszczenie

W Polsce na terenie wsi spiętrzają się liczne problemy rozwojowe, które na ogół są trudniejsze do rozwiązania niż w miastach. Wieś różnicuje się coraz bardziej, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i społeczno-ekonomicznym. Następuje ciągła przemiana tych obszarów, zmienia się też ich funkcja. Zdominowanie przez rolnictwo ustępuje wzrostowi wielofunkcyjności terenów wiejskich. Skutkiem nowych funkcji pozarolniczych wsi jest rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, a w konsekwencji zmniejszenie bezrobocia, które jest jednym z ważniejszych problemów tych obszarów. Przed polską wsią i ludnością ją zamieszkującą stoi obecnie wiele wyzwań. Wynikają one głównie z konieczności dalszego dostosowania się rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego do wymagań wspólnego rynku i konkurencji na rynkach światowych. Aby sprostać tym wyzwaniom, mieszkańcy wsi muszą w większym niż dotąd stopniu wykazać się zdolnością do organizowania się wokół wspólnych celów i wspólnego rozwiązywania problemów. Wieś i obszary wiejskie stoją przed poważnymi wyzwaniami, a siły sprawcze tkwią w ich mieszkańcach. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie kluczowych problemów społeczno-gospodarczych występujących na obszarach wiejskich województwa podlaskiego oraz zwrócenie uwagi na te z nich, które wymagają pilnej interwencji.

Abstract

Polish rural areas are the sites of the accumulation of many development problems, which are generally more difficult to solve there than in cities. The villages differentiate more and more, both in the regional and socio-economic sense. The transformation of these areas is ongoing, changing their function as well which, dominated by the growth of the multi-functionality of agriculture, gives way to the growing multi-functionality of rural areas. The consequence of the new features of the non-agricultural village is the development of small- and medium-sized enterprises and, consequently, reduced unemployment, which is one of the most important problems of rural areas. The Polish countryside and the population of rural areas currently face many challenges. These arise primarily from the need to further adapt agriculture and the agri-food industry to the requirements of the common market and competition in the global markets. In order to meet the challenges, the residents of rural areas must, to a greater extent than before, demonstrate the ability to organise themselves around common goals and joint problem-solving. The village and rural areas are facing serious challenges and the driving force lies in their residents. The purpose of this paper is to present the key socio-economic problems of rural areas in the Podlasie Voivodeship, and draw attention to those requiring urgent intervention.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie; problemy społeczno-gospodarcze; rozwój przedsiębiorczości

Keywords: development of entrepreneurship; rural areas; socio-economic problems

Wstęp

Wieś – a ściślej obszary wiejskie – to złożony organizm gospodarczy, społeczny, kulturowy i przyrodniczy. Na obszarach wiejskich województwa podlaskiego mieszka prawie 38% ludności, która zajmuje się produkcją, świadczeniem i rozwijaniem usług, a także zarządzaniem przedsiębiorstwami. Ale i są takie osoby, które tylko tam mieszkają.

Od zawsze na polskiej wsi żyło się trudniej niż w mieście. Cięższa była praca, trudniejszy dostęp do kultury i nauki. Wieś oddzielała od miasta cywilizacyjna przepaść, często połączona z ubóstwem. Wstąpienie do Unii Europejskiej i fundusze strukturalne umożliwiły podniesienia poziomu życia na wsi. Nie chodzi tylko o rozwój tych obszarów, na których występuje produkcja, ale o całą przestrzeń wiejską. Nieważne, czy mówimy o wsi przemysłowej, wsi z rozwiniętą agroturystyką czy o wsi rolniczej, z dobrze prosperującymi gospodarstwami, osadzie czy może o przysiółku. Każdy mieszkaniec tych terenów ma szansę na rozwój i pobudzenie przedsiębiorczości, która może się przyczynić do wzrostu dochodów i poziomu życia, a także zmniejszenia bezrobocia.

Przedsiębiorczość jako kategoria ekonomiczno-społeczna odgrywa istotną rolę w każdych warunkach polityczno-ekonomicznych, na każdym etapie rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego społeczeństwa. Już w latach 30. XX w. Schumpeter uznał przedsiębiorczość za jeden z najważniejszych czynników rozwoju gospodarczego, dlatego współcześnie problematyką tą interesuje się wielu naukowców zajmujących się ekonomią, psychologią, socjologią, historią gospodarczą, politologią czy prawem (Cieślak, 2014; Spychalski, 2005; Skane, 2008; Wach, 2005).

W literaturze przedmiotu tematyka wpływu przedsiębiorczości na aktywizację gospodarczą była rozpatrywana przez wielu autorów i z różnych perspektyw (Rachwał, Ziolo, 2005, 2006; Jaremczuk, 2004, 2006). Przedsiębiorczość jest nieodzownym elementem i nośnikiem przemian na obszarach wiejskich. Potencjalne możliwości rozwoju przedsiębiorczości na wsi zależą od wielu czynników: ludzkich, organizacyjnych, rzeczowych i finansowych, a także ich wzajemnych relacji – często na zasadzie przeciwieństw. Mogą one stwarzać szczególnie okazje lub być źródłem zagrożeń dla środowiska wiejskiego. Należy sobie jednak uzmysłowić problem i szukać sposobu jego rozwiązania. Aby sprostać skumulowanym trudnościom społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich, potrzebni są liderzy pracujący na terenach wiejskich i wspomagający lokalne inicjatywy, którzy przeciwstawiają się bierności ogarniającej społeczność wiejską. Analizując cenne pod względem krajobrazowym i przyrodniczym obszary województwa podlaskiego, nie sposób nie zauważyć jego atutów, ale i problemów.

Dotychczas rozwój wsi był bezpośrednio powiązany z rozwojem rolnictwa, które zapewniało zatrudnienie i utrzymanie dla przeważającej liczby mieszkańców terenów wiejskich. Jednakże wraz ze zwiększeniem się produktywności rolnictwa i wydajności zatrudnionych w nim osób, w strukturze ludności wiejskiej stopniowo zaczął się zmniejszać udział osób pracujących i utrzymujących się głównie z rolnictwa. Obecnie, jednym z podstawowych warunków zapewnienia rozwoju obszarów wiejskich jest zwiększenie się ich różnorodności przez rozszerzenie dotychczas pełnionych funkcji gospodarczych i społecznych. Zainteresowanie mieszkańców wsi tworzeniem przedsiębiorstw na obszarach wiejskich spowodowane jest przede wszystkim spadkiem dochodów w gospodarstwach rolnych, a tym samym obniżeniem poziomu życia mieszkańców wsi. Sytuacja ta zrodziła potrzebę poszukiwania nowych, alternatywnych źródeł dochodów w celu finansowania potrzeb bytowych i produkcyjnych. Dlatego też każda forma przedsiębiorczości jest szczególnie pożądana. Jest ona warunkiem przezwyciężenia wielu niekorzystnych zjawisk na obszarach wiejskich: bezrobocia (jawnego i ukrytego), pogarszającej się sytuacji finansowej rodzin, monofunkcyjności czy postawy roszczeniowej.

W rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich ważna rola została wyznaczona programom Unii Europejskiej wspierającym rozwój przedsiębiorczości. Skuteczność w pozyskiwaniu środków finansowych z tych źródeł może decydować o tempie rozwoju przedsiębiorczości na tych terenach. Zainteresowanie problematyką rozwoju obszarów wiejskich oraz zachodzących tam przemian i wielofunkcyjności rolnictwa kontynuują liczni badacze: Duczkowska-Małysz, 2009; Fedyszak-Radziejewska, 2010; Poczta, 2010; Wiatrak, 2005; Wilkin, 2010; Zegar, 2009.

W niniejszym artykule jako cel pracy wyznaczono identyfikację i analizę kluczowych problemów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości. W opracowaniu skupiono się na analizie następujących zagadnień: charakterystyki województwa podlaskiego, ocenie jego potencjału produkcyjnego oraz zarysie najważniejszych danych dotyczących wskaźników ekonomicznych z lat 2004 i 2010–2012, mających wpływ na rozwój przedsiębiorczości. Ponadto podjęto próbę opisanie wyzwań dla rozwoju przedsiębiorczości na tych terenach. W analizie uwzględniono rok 2012, gdyż późniejsze dane nie były kompletne – obejmowały krótszy czas niż rok. Na podstawie przeprowadzonych analiz można postawić tezę, że rozwój przedsiębiorczości może sukcesywnie niwelować skumulowane problemy społeczno-gospodarcze.

Wyniki badań przedstawiono w formie opisowej, tabelarycznej i graficznej. W opracowaniu wykorzystano literaturę przedmiotu, a także dane wtórne z Głównego Urzędu Statystycznego, Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego, Wojewódzkiego Urzędu Pracy, wyniki spisu rolnego, PSR 2010 i Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 r.

Województwo podlaskie – ogólna charakterystyka

Wydaje się, że omawianie problemów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich województwa podlaskiego nie byłoby kompleksowe bez podjęcia próby zdefiniowania jego warunków i czynników rozwoju.

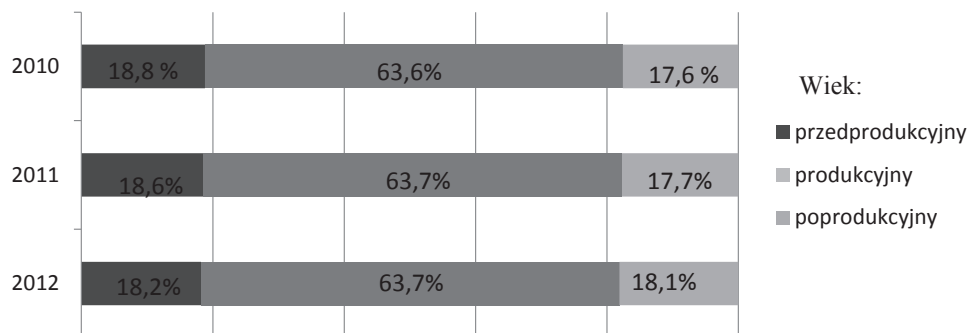
Województwo podlaskie położone jest w północno-wschodniej Polsce. Graniczy z województwami lubelskim, mazowieckim, warmińsko-mazurskim, a także z Białorusią (260 km) i Litwą (ok. 100 km). Województwo ma powierzchnię 20 187 km². Podzielone jest na 14 powiatów: białostocki, bielski, hajnowski, kolneński, augustowski, grajewski, łomżyński, moniecki, sejneński, siemiatycki, sokólski, suwalski, wysoko-mazowiecki i zambrowski. Na jego terenie znajdują się 3 miasta na prawach powiatu: Białystok, Łomża i Suwałki, oraz 118 gmin i 3285 sołectw. Sieć osadniczą stanowi 40 miast i 3950 wsi. Stolicą województwa a zarazem największym miastem jest Białystok.

Na podstawie rocznika statystycznego z 31.12.2012 r. w województwie podlaskim mieszkało 1 198,7 tys. osób, tj. 3,1% ogółu ludności Polski, co uplasowało województwo na 14 miejscu w kraju. Średnia gęstość zaludnienia, tj. liczba osób przypadająca na km², w województwie podlaskim wynosiła 59 (w Polsce – 123), a na obszarach wiejskich – 23. Wskaźnik ten wykazywał znaczne zróżnicowanie przestrzenne na terenie województwa – najwyższy zanotowano w Białymstoku (2888 osób) i Łomży (1923 osób na km²), zaś najniższy w powiatach sejneńskim (25 osób na km²) oraz suwalskim i hajnowskim (odpowiednio 27 i 28 osób na km²). 60,3% ludności województwa podlaskiego to mieszkańcy miast, a 39,7% – ludność wiejska.

Województwo podlaskie to region o charakterze typowo rolniczym. Rolnictwo spełniało tam i nadal spełnia szczególną funkcję. Region jest silnie zróżnicowany pod względem potencjału poszczególnych powiatów. Głównym komponentem rolnictwa podlaskiego są gospodarstwa rodzinne. Prawie połowa gospodarstw rolnych osiąga ponad 50% dochodów z działalności rolniczej (*Charakterystyka...*, 2012b: 104). Rolnicza przestrzeń produkcyjna charakteryzuje się

niską, przeciętną jakością gleb i wysoką niestabilnością klimatu (krótki okres wegetacji, niekorzystny rozkład opadów). Wszystko to powoduje, że ryzyko w produkcji rolniczej jest wyższe niż w innych regionach kraju. Ponadto ochrona obszarowa obejmuje 32% powierzchni województwa, a cała powierzchnia wchodzi w skład obszaru funkcjonalnego Zielone Płuca Polski. Uwarunkowania te znacznie ograniczają zdolność konkurencyjną rolnictwa tego regionu, mimo niekorzystnych warunków naturalnych. Rolnictwo województwa podlaskiego wytwarza 6,3% krajowej produkcji towarowej rolnictwa, co plasuje je na szóstym miejscu w kraju (*Rocznik Statystyczny Województw*, 2011). Województwo zajmuje pierwsze miejsce w kraju w produkcji mleka z ha użytków rolnych i drugie miejsce – wśród województw – pod względem globalnej produkcji mleka (*Rocznik...*, 2011). Misja województwa podlaskiego określa je jako region aktywnego i zrównoważonego rozwoju z wykorzystaniem warunków środowiska naturalnego, wielokulturowej tradycji i przyrodniczego położenia. Natomiast stworzone w celach promocyjnych motto województwa podkreśla, że jest to region rozwoju społeczno-ekonomicznego, otwarty na przedsiębiorczość i partnerską współpracę.

Ryc. 1. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku (stan na koniec roku)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego* (2013).

Analizując strukturę ludności (ryc. 1), należy stwierdzić, iż wiek przedprodukcyjny mieszkańców tego regionu stopniowo maleje, co może świadczyć o zmniejszeniu przyrostu naturalnego. Natomiast wzrost wieku poprodukcyjnego wskazuje na starzenie się zasobów siły roboczej. Wiek produkcyjny utrzymuje się prawie na tym samym poziomie.

Według danych *Rocznika Statystycznego województwa podlaskiego* z 2013 r. najwięcej osób pracuje w:

- podmiotach prowadzących działalność w zakresie rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (37,5% ogółu pracujących),
- przetwórstwie przemysłowym i budownictwie (19,9%),
- handlu: naprawy pojazdów samochodowych (14,7%) ,
- pozostałych usługach (26,3%),
- działalności finansowej i ubezpieczeniach (2,6%).

Aktualnie w województwie podlaskim jest zarejestrowanych ponad 94,7 tys. podmiotów gospodarczych, z czego ponad 95% to jednostki prywatne. Wszystkie one kształtują rozwój gospodarczy regionu i wyznaczają potencjał wzrostu.

Struktura przemysłu województwa zdominowana jest przez produkcję i przetwórstwo artykułów spożywczych (przemysł mleczarski, mięsny, owocowo-warzywny, piwowarski, spirytusowy i młynarski). Ważne znaczenie ma również produkcja maszyn i urządzeń, a także produkcja drewna i wyrobów drewnianych. Spadek koniunktury w przemyśle spożywczym, w wyniku sytuacji klimatycznej, rzutuje na wskaźniki ekonomiczne województwa. Województwo podlaskie oraz poziom działalności gospodarczej i rozwoju obszarów wiejskich charakteryzuje szereg wskaźników zamieszczonych w tab. 1.

Tab. 1. Wskaźniki charakteryzujące poziom działalności gospodarczej i rozwoju obszarów wiejskich w latach 2004, 2010–2012

Lp.	Wyszczególnienie	2004 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	Dynamika (w %) 2012/2004
1.	Powierzchnia (w km ²)	20187	20187	20187	20187	100
2.	Ludność na 1 km ² powierzchni ogólnej	60	59	59	59	98,3
3.	Ludność ogółem (w tys.) w tym:	1202,43	1203,45	1200,98	1198,69	99,7
	– miasto	710,83	722,38	724,02	723,30	101,8
	– wieś	491,6	481,07	476,96	475,39	98,8
4.	Ludność w wieku produkcyjnym (w tys.)	734,4	764,8	764,7	763,2	103,9
5.	Ludność w wieku nieprod. na 100 os. w wieku produkcyjnym	55,9	56,6	57,0	57,0	103,8
6.	Urodzenia (żywe) na tys. ludności	12,11	10,00	9,28	9,30	85,4
7.	Zgony na tys. ludności	10,98	9,91	9,69	9,88	90
8.	Przyrost naturalny na tys. ludności w tym:	+0,13	+0,09	-0,41	-0,58	-
	– miasto	+2,00	+1,95	+1,21	+1,14	57
	– wieś	-2,46	-2,70	-2,86	-3,19	-129,7
9.	Kobiety na 100 mężczyzn w tym:	109	105	105	105	96,3
	– miasto	105	110	109	110	104,8
	– wieś	104	100	99	98	94,2
10.	Użytki rolne według granic administracyjnych (w tys. ha)	1089,3	1063,2	1063,2	1070,7	98,3
11.	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (w zł)	2005,14	2854,02	3002,37	3060,38	152,6
12.	Przeciętne zatrudnienie (w tys.)	388,7	398,0	403,10	407,2	104,8
13.	Pracujący na tys. ludności	292	278	279	277	94,9
14.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem	13,6	9,1	11,2	10,7	78,7

Tab. 1. Wskaźniki charakteryzujące poziom działalności gospodarczej i rozwoju obszarów wiejskich w latach 2004, 2010–2012 (cd.)

Lp.	Wyszczególnienie	2004 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	Dynamika (w %) 2012/2004
15.	Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w REGON (w tys.)	91,0	91,9	93,1	94,7	104,1
16.	Nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca (w mln zł)	2720	4247	5423	4585	168,6
17.	Nakłady na działalność badawczo-rozwojową na 1 mieszk. w zł	52,74	86,25	116,07	115,83	219,6
18.	Produkt krajowy brutto w mln zł (na 1 mieszkańca)	18347	25951	26985	34239	186,6
19.	Dochodu budżetów (w mln zł)	1347,3	2039,5	2056,4	2066,7	153,7
20.	Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na tys. ludzi	–1,4	–1,3	–1,6	–1,5	100
21.	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą (w tys.)	74,6	73,1	74,3	75,7	101,5
22.	Sieć wodociągowa (w km)	11006,4	12321,5	12585,7	12810,2	116,4
23.	Sieć kanalizacyjna (w km)	2030,3	2556,9	2857,7	3047,3	150,1
24.	Sieć gazowa (w km)	1299,4	1365,0	1396,4	1435,0	110,4
25.	Linie kolejowe eksploatowane (w km)	675	759	763	768	113,8
26.	Drogi publiczne o twardej nawierzchni (w km)	10865	11999	12319	12712	117,0
27.	Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków (w % ludności)	62,1	63,3	64,7	66,3	106,8
28.	Stopa bezrobocia rejestrowanego (w %)	16,1	13,8	14,1	14,7	91,3
29.	Mieszkania w zasobach mieszkaniowych na 1 tys. ludności	321	349	353	358	111,5
30.	Powierzchnia użytkowa mieszkań (na 1 mieszkańca)	72,6	74,0	75,6	77,7	107,0
31.	Dynamika produkcji rolniczej (w %):					
	– produkcji globalnej	100,4	107,9	108,2	109,7	109,3
	– produkcji końcowej	99,9	109,5	110,6	111,4	111,5
	– produkcji towarowej	102,3	105,3	106,5	107,8	105,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Roczniki Statystyczne Województwa Podlaskiego (2013), Powszechny Spis Rolny (2010), Narodowy Spis Ludności i Mieszkań (2011).

Z powyższej tabeli wynika, że wymienione wskaźniki znacznie się różnicują, uwzględniając poszczególne okresy. Należy zauważyć, że na przełomie lat 2004–2012 zmniejsza się powierzchnia użytków rolnych, które zostały przeznaczone na cele nierolnicze. Ponadto zmniejsza się populacja ludności na wsi o 1,1%, a wzrasta w mieście o 1,8%. O 10% zmniejszają się zgony, a urodzenia – o 16,6%. Przyrost naturalny ludności jest ujemny i szczególnie spada na wsi, jak również zmniejsza się liczba kobiet o 5,8%. Niepokojącym faktem jest zmniejszenie o 6,1%

liczby osób pracujących oraz wzrost wskaźnika zagrożenia ubóstwem o 21,3%. Występuje ujemne saldo migracji (–1,5%) i wzrost stopy bezrobocia rejestrowanego (2010–2012). Natomiast pozostałe wskaźniki wzrastają. Może to świadczyć o możliwości rozwoju działalności gospodarczej, tym bardziej że sukcesywnie (o 4,1%) następuje wzrost podmiotów zarejestrowanych w REGON.

Istotną kwestią w województwie podlaskim jest udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie bezrobotnych. Na koniec 2012 r. bezrobotni mieszkający na wsi stanowili tam 34,6 % ogólnej populacji zarejestrowanych w urzędach pracy. Tendencja ta nadal nie jest spadkowa, a bezrobocie zarejestrowane nie uwidacznia rzeczywistych rozmiarów problemu braku pracy wśród mieszkańców wsi. Należy sądzić, że w regionach o typowo rolniczym charakterze rozmiary bezrobocia ukrytego są znaczne. Dokonanie szczegółowej analizy uwidoczni skalę i złożoność problemów występujących na podlaskim rynku pracy oraz na obszarach wiejskich tego regionu.

Największym bogactwem naturalnym regionu podlaskiego jest przyroda. Podlasie nazywane jest Zielonymi Płucami Polski. Jest to region niezwykle, praktycznie pozbawiony przemysłu, gdzie można odetchnąć świeżym powietrzem na łonie dziewiczej przyrody. Występują tam parki narodowe i krajobrazowe, przepastne puszcze, bagna, łąki i pola – wśród których rozrzucone są urokliwe wioski i kresowe miasteczka, gdzie wydaje się, że czas się zatrzymał.

Województwo podlaskie to miejsce występowania wielu narodowości i religii. Razem mieszkają tu Polacy, Litwini, Białorusini, Ukraińcy i Tatarzy. Obok siebie stoją kościoły, cerkwie, meczety i synagogi, przywołując ducha podlaskiej egzotyki.

Przejawy wpływu przedsiębiorczości na problemy społeczno-gospodarcze występujące na obszarach wiejskich województwa podlaskiego

Przedsiębiorczość obejmuje szerokie spektrum zjawisk ekonomicznych, społecznych, psychologicznych, kulturowych i wielu innych. Kształtuje ona nowe postawy, zachowania i wartości w życiu każdego człowieka (Piecuch, 2010).

W aspekcie przedsiębiorczości wybranego regionu, którym jest województwo podlaskie, można mówić przede wszystkim o chęci prowadzenia własnej działalności gospodarczej lub o jej posiadaniu. Ludzie przedsiębiorczy, wykorzystujący szansę w otoczeniu i podejmujący ryzyko, przyczyniają się nie tylko do rozwoju prowadzonych przez siebie przedsiębiorstw, lecz także do rozwoju systemu społeczno-ekonomicznego regionu i kraju.

Tereny wiejskie w Polsce charakteryzują się wzrostem zróżnicowania gospodarczego i społecznego. Obecnie zachodzi ciągła przemiana tych obszarów, zmienia się też ich funkcja. Dominujące dotychczas rolnictwo ustępuje wzrostowi wielofunkcyjności terenów wiejskich.

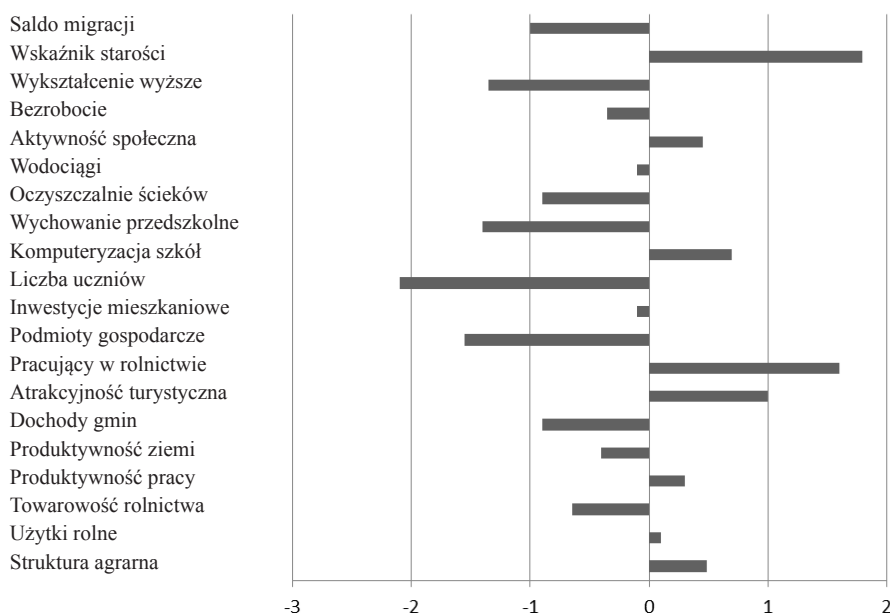
W całej Unii Europejskiej obszary wiejskie należą do najbardziej problemowych – mają struktury gospodarcze i społeczne, które same z siebie nie są w stanie podtrzymywać długotrwałego, intensywnego rozwoju. O stopniu zaniedbania cywilizacyjnego obszarów wiejskich przesadza nie tylko ich specyfika – jak się często podkreśla – lecz także wyraźna trudność w dostępie do wielu dóbr i usług. Z tego rodzi się opóźnienie rozwoju, z którym musi się uporać nie ludność wiejska ani rolnicza, ale całe społeczeństwo. Rozwiązanie tych problemów – lub inaczej łagodzenie dysparytów społeczno-ekonomicznych – wymaga nie tylko finansowania zewnętrznego na dużą skalę, lecz także przygotowania specjalnych programów angażujących społeczność lokalną oraz wykorzystania systemu lokalnych instytucji. Ponadto zbudowanie trwałego partnerstwa, głównie między różnymi szczeblami władzy: centralnej, regionalnej i lokalnej, oraz zaplanowanie rozwoju tak, aby zarządzać regionami w sposób pozwalający na poprawę warunków życia mieszkańców przy wykorzystaniu lokalnego potencjału (*Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r.*).

Realizowana Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej nie zdołała rozwiązać najważniejszych strukturalnych problemów wsi i rolnictwa:

- brakuje równowagi między społecznym popytem a podażą żywności – utrzymujące się strukturalne nadwyżki wymagają dalszych środków publicznych na ich zagospodarowanie,
- nadal miliony drobnych gospodarstw niedostatecznie uczestniczą w systemie interwencji, poprawiającym relatywnie niskie dochody,
- znacznie wyższe niż światowe koszty wytwarzania wpływają na niską konkurencyjność produktów rolnych Unii Europejskiej na rynkach międzynarodowych,
- system dopłat do cen i powierzchni okazał się nieskuteczny w podnoszeniu dobrobytu regionów, skutkiem czego utrzymują się trwałe różnice między regionami biednymi a bogatymi. Ostatnie rozszerzenie jeszcze pogłębia te różnice (Duczkowska-Małysz, 2007).

Województwo podlaskie jest fragmentem tzw. ściany wschodniej, od dawna postrzeganej, jako obszar problemowy. Potwierdza to w znacznym stopniu analiza wybranych czynników społeczno-ekonomicznych, które w większości przypadków przyjmują wartości ujemne, wskazując na opóźnienie rozwoju w stosunku do przeciętnej krajowej (ryc. 2).

Ryc. 2. Odchylenie od średnich wartości dla Polski czynników społeczno-ekonomicznych w woj. podlaskim w 2011 r. (odchylenie standardowe)

Źródło: *Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym* (2012). Warszawa: wyd. IGiPZ, PAN, 194.

Rolnictwo tego województwa napotyka na trudne warunki agroekologiczne, głównie związane z niską jakością gleb i niekorzystnymi warunkami klimatycznymi. Dlatego trudno oczekiwać wysokiej produktywności ziemi i towarowości rolnictwa. Jednak stosunkowo dobra struktura agrarna i wzrost specjalizacji produkcji oraz jej modernizacja dzięki wsparciu środkami Unii

Europejskiej sprzyjają dość wysokiemu poziomowi produktywności pracy. Szczególną rolę odgrywa chów bydła mlecznego w południowej części regionu (*Szanse i zagrożenia...*, 2012).

Z wyjątkiem turystyki, pozostałe czynniki gospodarcze świadczą o niskim poziomie rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego. Nadmierne zatrudnienie w rolnictwie, stosunkowo niski poziom dochodów własnych i mała aktywność gospodarza stanowią tylko przykłady tego stanu. Jedynie gminy położone w rejonie Białegostoku, Łomży i Suwałk cechuje nieco lepsza sytuacja gospodarcza. Podobnie jeśli chodzi o zagospodarowania infrastrukturalne. Wyposażenie w oczyszczalnie ścieków i wodociągi oraz liczba placówek przedszkolnych pozostają poniżej przeciętnej krajowej. Niepokojącym zjawiskiem jest bardzo niski popyt na usługi edukacyjne, co ma bezpośredni związek z niekorzystną strukturą wieku w regionie. Syntetyczny wskaźnik czynników infrastrukturalno-środowiskowych jest na ogół niski. Tylko w gminach położonych wokół stolicy regionu odpowiada on przeciętnym wartościom w kraju.

Cechą dynamiki zmian czynników społeczno-ekonomicznych na obszarach wiejskich tego województwa (ryc. 2) jest stosunkowo większe tempo rozwoju niektórych czynników gospodarczych i na ogół niskie tempo rozwoju uwarunkowań społecznych. Z drugiej strony można obserwować zbyt małe tempo rozwoju podmiotów gospodarczych i organizacji społecznych na wsi. Szczególnie niepokojące wyniki dotyczą zagadnień demograficznych. Wieś podlaska starzeje się w szybkim tempie. Zmniejsza się liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym, w wyniku czego spada popyt na usługi edukacyjne. W konsekwencji można oczekiwać dalszej likwidacji szkół na wsi, które pełnią nie tylko funkcje edukacyjne, lecz także społeczne i kulturalne. Niekorzystnym zjawiskiem społeczno-demograficznym towarzyszy wzrost bezrobocia na wsi. Jest to także wynik bardziej racjonalnego zatrudnienia w sektorze rolnictwa.

Bezrobocie na wsi – podobnie jak w mieście – dotyczy w znacznej mierze ludzi młodych. Na podstawie tab. 2 w końcu 2012 r. najliczniejszą grupę stanowili bezrobotni w wieku 25–34 lata (29,6% bezrobotnych mieszkańców wsi). Drugą pod względem liczebności grupą byli bezrobotni mieszkańcy wsi w wieku 18–24 lata (29,1%). Najmniej liczna grupa wśród bezrobotnych to osoby w wieku 60 lat i więcej (2,3%).

Tab. 2. Bezrobotni zamieszkali na wsi wg wieku w 2012 r. (stan w końcu roku)

Grupy wiekowe	Liczba bezrobotnych zamieszkałych na wsi		
	ogółem	% do ogółu	w tym kobiety
ogółem	23746	100,0	10692
18-24	6912	29,1	3275
25-34	7035	29,6	3672
35-44	3810	16,0	1750
45-54	3793	16,0	1461
55-59	1641	6,9	534
60 i więcej	555	2,3	x

Źródło: *Sytuacja na rynku pracy w woj. podlaskim w 2012 r.* (2013). Białystok: WUP, 54-55.

W końcu 2012 r. największą grupę wśród bezrobotnych mieszkańców wsi stanowiły osoby o wykształceniu gimnazjalnym i poniżej gimnazjalnego (31,1% bezrobotnych mieszkańców wsi) oraz zasadniczym zawodowym (65,3%). Najmniej bezrobotnych legitymowało się dyplomem wyższej uczelni (9,6%) (tab. 3).

Tab. 3. Bezrobotni zamieszkali na wsi wg poziomu wykształcenia w 2012 r. (stan w końcu roku)

Wykształcenie	Liczba bezrobotnych zamieszkałych na wsi		
	ogółem	% do ogółu	w tym kobiety
ogółem	23746	100,0	10692
wyższe	2291	9,6	1555
policealne i średnie zawodowe	5493	23,1	2808
średnie ogólnokształcące	2556	10,8	1618
zasadnicze zawodowe	6014	25,3	2175
gimnazjalne i poniżej	7392	31,1	2536

Źródło: *Sytuacja na rynku pracy w woj. podlaskim w 2012 r.* (2013). Białystok: WUP, 54-55.

Na tle ogółu bezrobotnych mieszkańcy wsi są mniej wykształceni. 56,5% spośród nich reprezentowało niższy poziom wykształcenia (dla ogółu bezrobotnych wskaźnik ten wynosił 51,5%). Studia wyższe ukończyło 9,6% bezrobotnych zamieszkałych na wsi (dla ogółu bezrobotnych wskaźnik ten wyniósł 13,6%).

Według *Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego* jednym z ważniejszych problemów obszarów wiejskich jest wzrost stopy bezrobocia zarejestrowanego i ukrytego (34,2% ogółu bezrobotnych zamieszkuje obszary wiejskie województwa podlaskiego, a w niektórych powiatach poziom jest jeszcze wyższy: Sejny – 68,9%, Kolno – 59,7%, Siemiatycze – 56,8%). Problem ubóstwa dotyczy głównie obszarów wiejskich ludności bezrolnej, bez prawa do zasiłku dla bezrobotnych, oraz mieszkańców mających bardzo małe gospodarstwa bez perspektyw rozwojowych. Ponadto od 2010 r. występuje ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały (2010 r.: –1,3%, w 2011 r.: –1,6% i w 2012 r.: –1,5%). Sytuacja taka ma miejsce ze względu na niższy poziom wykształcenia mieszkańców i jeden z najniższych wskaźników przeciętnego wynagrodzenia w regionie na tle kraju (w województwie: 3060,38, w kraju: 3521,67 – co stanowi 86,9%).

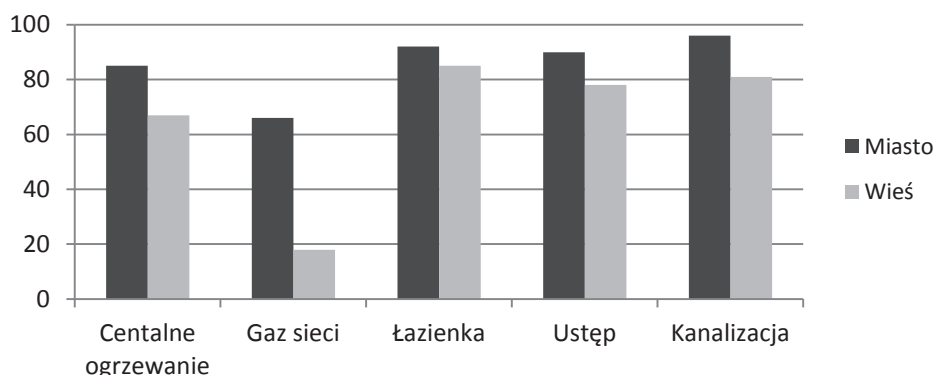
Kolejnym ważnym zagadnieniem związanym z rozwojem obszarów wiejskich jest dostęp do infrastruktury technicznej i wyposażenie mieszkań w podstawowe instalacje, takie jak: kanalizacja, centralne ogrzewanie, ustęp splukiwany. Słabo rozwinięta infrastruktura techniczna na wsi stanowi jedną z najważniejszych barier wielofunkcyjnego rozwoju tych obszarów. Nieodpowiedni stopień rozwoju infrastruktury technicznej niekorzystnie wpływa na warunki życia na wsi i obniża atrakcyjność tych terenów dla potencjalnych inwestorów (ryc. 3).

Na ryc. 3 przedstawiono różnice w strukturze wyposażenia mieszkań w mieście i na wsi. Z danych GUS wynika, że na terenach wiejskich sytuacja w zakresie infrastruktury technicznej oraz wyposażenia mieszkań stopniowo się poprawia, ale nadal wiele ją dzieli od sytuacji mieszkańców miasta. Najgorzej przedstawia się dostępność gazu z sieci (tylko 18% mieszkańców wsi ma taką możliwość). Dlatego mieszkańcy obszarów wiejskich tego regionu najczęściej korzystają z gazu z butli.

W niektórych gminach województwa podlaskiego, np. Krynki, Nowy Dwór, Sidra, występują wyraźne, regresywne tendencje gospodarcze, społeczne i demograficzne. Są to obszary peryferyjne ściany wschodniej, pogranicza regionów. Na terenach peryferyjnych pojawia się jeszcze jeden problem – gęstość zaludnienia jest tak mała, że nieopłacalna staje się budowa infrastruktury technicznej, ze względu na jej minimalne wykorzystanie. Zanikają jednocześnie składniki infrastruktury społecznej, takie jak: szkoły, biblioteki, ośrodki zdrowia, apteki.

Przy małej gęstości zaludnienia i ogólnym opóźnieniu cywilizacyjnym bardzo trudno znaleźć chętnych do pracy – lekarzy czy nauczycieli. Brakuje środowiska społecznego, w którym fachowcy chcieliby żyć. Druga strona – ekonomiczna – to zbyt małe budżety gmin. Ponadto przeważnie z tych obszarów migrują do miast ludzie młodzi, wykształceni, przedsiębiorczy i łatwo podejmujący życiowe decyzje. Niższe wykształcenie ludności wiejskiej jest czynnikiem hamującym proces migracji z rolnictwa. Łączy się to z biernością w samorealizacji aktywności zawodowej i niskich aspiracjach w tym zakresie. Można stwierdzić, że pomimo występowania słabych stron rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego, występują też i mocne strony (tab. 4).

Ryc. 3. Wyposażenie mieszkań w % ogółu mieszkań w województwie podlaskim w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Regionalnych GUS.

Tab. 4. Mocne i słabe strony obszarów wiejskich województwa podlaskiego

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • walory turystyczne rejonu pojezierza i Białowieży • stosunkowo korzystna struktura agrarna • wielokulturowość obszarów pogranicza • stosunkowo duży transfer środków pomocowych UE 	<ul style="list-style-type: none"> • starość demograficzna • niski poziom wyposażenia infrastrukturalnego • niekorzystne warunki agroekologiczne • mała aktywność gospodarcza i rosnące bezrobocie • niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi • nadmierny odpływ migracyjny

Źródło: *Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym*. (2012). Warszawa: wyd. IGiPZ, PAN. 197.

Czynniki rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego nie są tak różnorodne jak w większości innych regionów. Ograniczają się do dwóch podstawowych segmentów: rolnictwa oraz turystyki i rekreacji. Szansą rozwojową w zakresie rolnictwa może być produkcja biomasy dla energetyki. Wymaga to jednak kosztownych inwestycji. W planach przewiduje się również rozwój energetyki wiatrowej. Wśród barier rozwojowych rolnictwa wymienia się brak stowarzyszeń producentów i złą organizację – na ogół jej brak – rynku zbytu dla produkcji rolnej. Nisko oceniane jest zaangażowanie mieszkańców wsi w działalność gospodarczą. Region

charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem bezrobocia oraz niską atrakcyjnością inwestycyjną. Bariery rozwojowe kształtują niekorzystne procesy demograficzne, w tym przede wszystkim odpływ młodych i aktywnych mieszkańców oraz starzenie się wsi (tab. 5).

Tab. 5. Zagrożenia i szanse rozwojowe obszarów wiejskich województwa podlaskiego

Zagrożenia rozwojowe	Szanse rozwojowe
<ul style="list-style-type: none"> • niekorzystne procesy demograficzne • bezrobocie • peryferyjność • utrudnienia środowiskowe w rolnictwie • niska atrakcyjność inwestycyjna 	<ul style="list-style-type: none"> • walory turystyczne i czyste środowisko • pozytywny wizerunek regionu • możliwość produkcji zdrowej żywności • uśpione możliwości współpracy transgranicznej • integracja pionowa i pozioma producentów żywności • modernizacja i dalszy rozwój przemysłu spożywczego • wzrost innowacyjności produkcji rolnej przy wykorzystaniu regionalnego potencjału naukowego

Źródło: *Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym*. (2012). Warszawa: wyd. IGiPZ, PAN, 198.

W *Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r.* jako silną stronę województwa wskazano wysoki poziom czystości i naturalności środowiska naturalnego oraz jego atrakcyjność turystyczną. Ze względu na duży udział obszarów wiejskich zarówno w ujęciu przestrzennym, jak i ludnościowym w strukturze województwa podlaskiego cele strategiczne rozwoju to:

- podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej województwa,
- rozwój zasobów ludzkich zgodnie z potrzebami rynku pracy,
- podniesienie konkurencyjności podlaskich firm w aspekcie krajowym i międzynarodowym,
- ochrona środowiska naturalnego,
- rozwój turystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego,
- wykorzystanie przygranicznego i transgranicznego położenia województwa.

Ze względu na deficyty infrastruktury drogowej i technicznej na obszarach wiejskich scenariusz rozwojowy dla województwa podlaskiego zakłada wzmocnienie inwestycji w zakresie dostępności komunikacyjnej obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów turystycznych, oraz zwiększenie możliwości wykorzystania potencjału transgranicznego. Kluczowym punktem scenariusza rozwoju województwa podlaskiego jest także redukcja niskiej zdolności przystosowawczej osób pozostających bez pracy do nowych warunków, a także niewystarczające instrumenty i instytucje otoczenia biznesu nakierowane na kształcenie ustawiczne, dzięki któremu bezrobotni mogliby zdobyć nowe umiejętności, a przez to podnieść swoje szanse na dynamicznie zmieniającym się rynku pracy.

Ze względu na małą atrakcyjność inwestycyjną województwa – wynikającą z niskiego poziomu PKB, niewielkiej chłonności rynku, małego stopnia urbanizacji i rozwoju infrastruktury, słabo rozwiniętej produkcji przemysłowej i mało konkurencyjnej kadry pracowniczej – oraz niską chłonność regionalnego rynku pracy aktywizacja zawodowa i kształcenie ustawiczne mieszkańców obszarów wiejskich powinno się opierać na sektorze rolno-spożywczym (usługi dla rolnictwa oraz przetwórstwa i handel) oraz turystycznym. Na podstawie *Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 r.* w województwie podlaskim przeciętnie 40% zatrudnionych pracuje w sektorze rolnictwa. W przekroju powiatów największy udział

pracujących notowany był w 2012 r. w powiecie łomżyńskim (77%), najniższy w powiecie hajnowskim (43%) i powiatach miejskich (1–4% pracujących ogółem w powiecie). Stagnacyjny charakter rynku pracy w województwie podlaskim, charakteryzujący się blisko 32% udziału osób długotrwale bezrobotnych w strukturze osób zarejestrowanych jako bezrobotne, nie wskazuje na możliwości wzmacniania zatrudnienia mieszkańców wsi poza rolnictwem i przemysłem przetwórczym. W stosunku do 2010 r. nastąpił spadek ogólnej liczby pracujących w województwie. Słabo rozwijająca się sieć usług pozarolniczych na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w latach 2010–2012 – z wyjątkiem obszarów podmiejskich, ulokowanych wokół Białegostoku, Łomży i Suwałk – nie rokuje wsparcia działalności gospodarczej w dziedzinie usług dla ludności jako skutecznego instrumentu rozwojowego w latach 2014–2020.

Wyzwania do rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich województwa podlaskiego

Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w różnych regionach Polski jest inny ze względu na specyfikę obszaru, jego czynników społeczno-gospodarczych i ekonomicznych. Uwarunkowania rozwoju jednak są podobne, dlatego też wskazane byłoby zasygnalizować te wyzwania, które są charakterystyczne dla województwa podlaskiego.

Dynamizowanie funkcji pozarolniczych obszarów wiejskich staje się koniecznością i niezbędnym stymulatorem procesów rozwojowych. W odniesieniu do obszarów wiejskich głównym celem strategicznym powinno być zróżnicowanie wiejskiej ekonomii dzięki ułatwianiu i wspieraniu pozarolniczej działalności gospodarczej. Rolnictwo, zwłaszcza w województwie podlaskim, może się utrzymać wraz z poszerzeniem możliwości uzyskania dodatkowych dochodów spoza rolnictwa oraz poprawą dostępu do infrastruktury i usług socjalno-bytowych. Potencjał rozwojowy wynikający z walorów przestrzeni rolniczej województwa będzie odpowiednio wykorzystany, jeśli nie nastąpi wzmocnienie żywotności ekonomicznej obszarów wiejskich opartych na pozarolniczych źródłach dochodu. Przed polską wsią i ludnością zamieszkującą obszary wiejskie stoi obecnie wiele wyzwań. Wynikają one z konieczności dalszego dostosowywania się rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego do wymagań wspólnotowego rynku i konkurencji na rynkach światowych. Obok tych wyzwań dostrzega się także inną grupę trudności do pokonania, związanych ze zdolnością do współdziałania mieszkańców wsi i tworzenia kapitału społecznego, niezbędnego do wykorzystania możliwości, jakie niosą fundusze i instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, adresowane do obszarów wiejskich (Ardanowski, 2005).

Jednym z kluczowych wyzwań dla mieszkańców obszarów wiejskich województwa podlaskiego jest reorientacja zawodowa, przygotowująca do zatrudnienia poza rolnictwem. Projekty reorientacji zawodowej kierowane w ostatnich latach do osób odchodzących od rolnictwa wskazują jednak, iż z możliwości przekwalifikowania korzystają głównie ludzie młodzi. Widzą oni nowe horyzonty zawodowe najczęściej poza miejscem zamieszkania – w większych miastach czy na rynku krajów UE. Osoby starsze – zgodnie z zasadą, iż starych drzew się nie przesadza – rzadziej decydują się na wysiłek przekwalifikowania. Może to skutkować starzeniem się obszarów wiejskich, dodatkowo potęgowanym ucieczką młodych ludzi na zewnętrzne rynki pracy oraz ubożeniem społeczności wiejskiej zarówno w wymiarze dochodowości opuszczonych gospodarstw rolnych, jak i przedsiębiorczości społeczności lokalnej niewidzącej perspektyw rozwoju w miejscu zamieszkania. (Juchnicka, Skarżyński, 2011).

Poszukiwanie pomysłów na rozwój rynku pracy na obszarach wiejskich oraz tworzenie miejsc pracy atrakcyjnych dla osób starszych i dostępnych im miejscu zamieszkania jest kluczowe dla rozwoju obszarów wiejskich w regionie. Naturalnym rozwiązaniem jest kreowanie usług i produktów związanych z walorami kulturowymi i turystycznymi miejsca zamieszkania

osób zagrożonych bezrobociem i ubóstwem. Rozwój gmin wiejskich, promocja ich walorów turystycznych, zwiększenie atrakcyjności obszarów wiejskich dla mieszkańców, głównie w zakresie ekologicznej żywności, lokalnych produktów, tożsamości i wartości życia wiejskiego może w konsekwencji odwrócić niekorzystną tendencję demograficzną i przyczynić się do tego, że ludzie młodzi nie zmieniają miejsca zamieszkania.

Ważne jest nawiązanie partnerstwa i relacji miasto – wieś na zasadach równorzędności jako warunku harmonijnego rozwoju przestrzennego, społecznego i ekonomicznego, ochrona tożsamości wsi i tradycyjnych wartości życia wiejskiego, a także wspieranie nakładów ludzkich przedsiębiorczości. Istotne jest także planowanie rozwoju obszarów wiejskich z szerszym udziałem społeczności wiejskich (konsekwentna polityka rozwoju lokalnego). Koniecznością jest również tworzenie grup producentów zrzeszających przedsiębiorców w celu wspólnego działania, obniżania kosztów, a także sprzedaży i promocji swoich usług, produktów i towarów. Władze lokalne powinny wspierać inicjatywy społeczne i podejmować współpracę z organizacjami społecznymi, gospodarczymi i rolniczymi. Samorząd terytorialny odgrywa istotną rolę, choć nie bezpośrednią, we wsparciu rozwoju przedsiębiorczości na swoim terenie.

Dostosowanie systemu kształcenia do potrzeb rynku pracy – na dziś i na jutro – oraz regionalnej gospodarki to także działania w zakresie reorientacji zawodowej osób odchodzących z rolnictwa i podnoszenia mobilności zasobów pracy. Następnym wyzwaniem jest dążenie do wyrównania standardów równości życia w poszczególnych subregionach, powiatach województwa podlaskiego, w których ciągle widoczne są różnice.

Jednym z ważniejszych wyzwań w sferze przedsiębiorczości jest zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego obszarów wiejskich. Odnawialne źródła energii, a zwłaszcza biomasa, mogą mieć istotny wpływ w bilansie energetycznym poszczególnych powiatów czy gmin województwa. W konsekwencji mają również wpływ na zwiększenie przychodów rolniczych, poprawę stanu środowiska oraz aktywizację gospodarczą regionów dotkniętych bezrobociem. Kolejne wyzwanie to pełniejsze zharmonizowanie celów i instrumentów WPR z Polityką Spójności i Polityką Regionalną na poziomie UE, państwa, poszczególnych regionów i gmin.

Wyzwania dla rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich:

- tworzenie nowych, pozarolniczych miejsc pracy – jako wyzwanie dla władz krajowych (KPR- Krajowa Polityka Rozwoju),
- efektywne zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej ma decydujące znaczenie dla większości krajów członkowskich w procesie tworzenia godziwych warunków życia dla mieszkańców obszarów wiejskich – wyzwanie dla Unii Europejskiej,
- reorientacja zawodowa przygotowująca do zatrudnienia poza rolnictwem – kluczowe wezwanie dla władz wojewódzkich (*Bariery instytucjonalne*, 2012).

Często ludność wiejska, ze względu na niskie kwalifikacje, małą aktywność (przedsiębiorczość) i niskie zasoby kapitału intelektualnego, nie chce podejmować trudnych i ryzykownych decyzji. Dlatego też odpowiednia strategia działania może decydować o kontekście i charakterze obszarów wiejskich.

Podsumowanie

Obszary wiejskie na początku XXI w. stoją w obliczu istotnych zmian strukturalnych wynikających z ich niekorzystnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, a ich rozwój i żywotność są ściśle związane z rozwojem gospodarczym i społecznym. Rozwój obszarów wiejskich jest pojęciem złożonym, obejmującym wiele płaszczyzn życia społeczno-gospodarczego, wpływających na standard i jakość życia mieszkańców wsi. Obecnie tereny wiejskie nie są już postrzegane przez pryzmat rolnictwa, dostrzega się ich inne, również bardzo istotne funkcje, takie jak: zachowanie

środowiska naturalnego, krajobrazu, dziedzictwa kulturowego, miejsca do wypoczynku, uprawiania turystyki czy – coraz częściej – zamieszkania.

W świetle przedstawionych rozważań można stwierdzić, że do najważniejszych problemów społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości należą:

- jawne i ukryte bezrobocie – ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały od 2010 r.,
- niższy niż w mieście poziom wykształcenia i brak znajomości języków obcych lub mniejsze kompetencje językowe,
- w niektórych regionach (peryferyjne obszary) ubóstwo społeczeństw wiejskich,
- niski poziom dochodów,
- niekorzystne wskaźniki demograficzne i brak miejsc pracy,
- niższy niż w mieście poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej,
- niedostosowanie systemu kształcenia do wymogów rynku pracy – występują rozbieżności między podażą pracy a popytem na pracę,
- brak kapitału lub ograniczone możliwości finansowe,
- brak zaradności i biernie wyczekiwanie na to, „co przyniesie los”.

Sprostanie wyzwaniom, które niesie rzeczywistość, zależy od poziomu świadomości ekonomicznej oraz umiejętności bycia przedsiębiorczym i innowacyjnym. Rozwiązanie problemów poszczególnych regionów obszarów wiejskich zależy w dużej mierze od ich mieszkańców. Od tego, w jakim stopniu potrafią się zorganizować, opracować odpowiednie koncepcje rozwoju lokalnego i regionalnego, przedstawić pomysły i programy, sięgnąć po środki lokalne i centralne (w tym unijne), zmobilizować własne zasoby i osiągnąć sukces.

Dlatego w powyższych rozważaniach autorka udowadnia, że rozwój przedsiębiorczości może sukcesywnie niwelować problemy społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich województwa podlaskiego.

Istnieje pilna potrzeba przedsiębiorczego wychowania społeczności lokalnych. Ważnym problemem do rozwiązania jest kwestia, jak zasoby naturalne, kapitał społeczny, ludzki i fizyczny oraz zasoby finansowe przekształcić w pożądane efekty; w jaki sposób zagrożenia przekształcić w szanse, a słabości – w atuty. Najważniejszy oczywiście jest człowiek, który ma pomysł, odwagę i mądrość pozwalające na podjęcie nowych zadań i rozwiązywanie problemów.

Wnioski

1. Na strukturę demograficzną ludności województwa podlaskiego wywiera istotny wpływ sytuacja społeczno-gospodarcza kraju. Przede wszystkim dotyczy to nierównowagi na rynku pracy, która dotyka w dużym stopniu młodych ludzi i nie sprzyja podejmowaniu decyzji prorodzinnych.
2. Szanse uzyskania pracy poza rolniczej i wygrania konkurencji na wiejskim i na miejskim rynku pracy są bezpośrednio związane z poziomem wykształcenia i kwalifikacji. Występuje wyraźna zależność między poziomem wykształcenia ludności a jej sytuacją na rynku pracy.
3. Potrzeba edukacji ludności zamieszkującej obszary wiejskie rozumianej jako skolaryzacja na coraz wyższym poziomie, a także uaktywnienie prospołecznych postaw jest sprawą ważną z punktu widzenia zatrudnienia i bezrobocia oraz konkurencyjności na rynku pracy, zarówno w mieście, jak i na wsi. Coraz częściej niski poziom wykształcenia generuje kolejnych bezrobotnych. Wyższy stopień wykształcenia wpływa na zwiększenie możliwości awansu zawodowego oraz poprawę sytuacji bytowej, szczególnie ludności zamieszkującej obszary wiejskie.

4. Warunkiem szybkiego wzrostu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich województwa podlaskiego jest właściwy stopień rozwoju infrastruktury technicznej. Nieodpowiedni poziom rozwoju infrastruktury technicznej nie tylko obniża standard życia i funkcjonowania mieszkańców wsi, lecz także decyduje o słabej atrakcyjności terenów wiejskich dla potencjalnych inwestorów. Infrastruktura techniczna stymuluje rozwój gospodarczy m.in. przez rozwój przedsiębiorczości. Stanowi zarówno bazę działalności gospodarczej, jak i podstawę wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.
5. Ze względu na duże zasoby ludzkie i wysoki poziom bezrobocia na obszarach wiejskich priorytetem jest zapewnienie ludności na wsi pracy i zwiększenie dochodów przez rozwój działalności pozarolniczych. Niskie dochody, wynikające z niedostatecznego wykorzystania zasobów pracy rodzin wiejskich, to podstawowy problem społeczno-ekonomiczny wsi. Rolnictwo absorbuje coraz większy zasób siły roboczej, zaś strategiczna wizja zakłada utrzymanie żywotności obszarów wiejskich. W związku z tym ciężar zatrudnienia powinny przyjmować działalności nierolnicze. Z tego punktu widzenia szczególnie istotne jest wszechstronne wsparcie dla procesu tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na wsi.
6. Analiza szans i zagrożeń wskazuje, iż dalszy rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego powinien iść w kierunku poprawy jakości oraz bezpieczeństwa ludności. Poprawa warunków i jakości życia z wykorzystaniem miejscowych zasobów, w tym zasobów ludzkich i kulturowych.

Literatura References

- Ardanowski, K. (2005). Czy można zmienić wieś bez jej mieszkańców?. W: *Polska wieś w Unii Europejskiej*. Wyd. „Wieś jutra”, 10.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie podlaskim. (2010). Białystok: PSR 2012. U.S.
- Cieślak, J. (2014). *Przedsiębiorczość, polityka, rozwój*. Warszawa: Wyd. Sedno.
- Diagnoza województwa podlaskiego na tle kraju. (2011). Białystok: Wyd. Białostockiej Fundacji Kształcenia Kadr.
- Duczkowska-Małysz, K. (2007). *Obszary wiejskie – przestrzeń problemów czy przestrzeń cywilizacyjnej szansy Europy z uwzględnieniem zmian modelu rolnictwa europejskiego i wzrostu rangi wsi w Europie – VI Europejski Kongres Odnowy Wsi*. Opole: Wyd. Urzędu Marszałkowskiego województwa opolskiego, 1-2.
- Duczkowska-Małysz, K. (2009). *Przyszłość polityki rozwoju obszarów wiejskich. Możliwe scenariusze. Dylematy i wyzwania*. Warszawa: Wyd. MRR, 37-39.
- Fedyszak-Radziejewska, B. (2010). *Społeczności wiejskie pięć lat po akcesji do Unii Europejskiej – sukces spóźnionej transformacji*. Warszawa: Wyd. Scholar.
- GUS (2011). *Powszechny Spis Rolny 2010*. Warszawa.
- GUS (2012). *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa.
- GUS (2012). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2012*. Warszawa.
- GUS (2013). *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego*, Warszawa.
- Jaremczuk, K. (2004). *Uwarunkowania przedsiębiorczości*. Tarnobrzeg: Wyd. PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego.
- Jaremczuk, K. (2006). *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno-społeczne*. Tarnobrzeg: Wyd. PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego.
- Juchnicka, M., Skarżyński, M. (2011). *Aktywizacja zawodowa po 50 roku życia*. Białystok: Wyd. WSE.

- Piecuch, T. (2010). *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Począta, W. (2010). *Przemiany w rolnictwie*. Warszawa: Wyd. IRWiR PAN.
- Rachwał, T., Ziolo, Z. (red.). (2005). *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne. Przedsiębiorczość - Edukacja*, 1, Kraków: Wyd. Naukowe UP.
- Rachwał, T., Ziolo, Z. (red.). (2006). *Rola przedsiębiorczości w podnoszeniu konkurencyjności społeczeństwa i gospodarki. Przedsiębiorczość - Edukacja*, 2, Kraków: Wyd. Naukowe UP.
- Skane, S. (2008). *Illusions of Entrepreneurship: The Costly Myths that Entrepreneurs, Investors and Policy Makers Live by*. New Haven: Yale University Press.
- Strategia Rozwoju Kraju 2006, 2007–2015*. Warszawa: Wyd. MRR.
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku*. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020*. Białystok: Wyd. PUW Białystok.
- Sytuacja na rynku pracy w województwie podlaskim w 2012 r.* (2013). Białystok: Wyd. WUP.
- Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym*. (2012). Warszawa: Wyd. IGiPZ PAN.
- Wach, K. (2005). *Działalność gospodarcza w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Wyd. Akademii Ekonomicznej.
- Wiatrak, A.P. (2005). *Zmiany w strukturze ludności i gospodarstw rolniczych*. Bydgoszcz: Wyd. KNRiB.
- Wilkin, J. (2010). *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*. Warszawa: Wyd. IRWiR PAN.
- Zegar, J. (2009). *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego*. Warszawa: Wyd. IERiGŻ – PiB.

Źródła internetowe

- Bariery instytucjonalne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. (2014, 28 kwietnia). Pozy-skano z: www.eft.wp.pl
- www.obserwatorium.up.podlasie.pl/uploads/upload/obserwator_gospodarczy_podlasie/obs.gosp.podl/pdf (2014, 30 września)
- www.pops.up.podlasie.pl/index.phpaktualności/367html (2014, 19 października)
- www.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podlaskie/portret_wojewodztwa/wojewodztwo_podlaskie.pdf (2014, 30 września)
- www.wrota.podlasia.gov.pl [data dostępu: 11.10.2014r.]

Celina Grażyna Gabińska, doktorantka na Uniwersytecie w Białymstoku (Wydział Ekonomii i Zarządzania). Zainteresowania naukowe autorki koncentrują się wokół rozwoju przedsiębiorczości, kształcenia i rozwoju zasobów ludzkich w przedsiębiorstwach na obszarach wiejskich. Specjalista ds. pracowniczych i socjalnych SM „MLEKPOL” w Grajewie Oddział ZPM.

Celina Grażyna Gabińska, PhD student at University in Białystok, Department of Economics and the Management. The author's research interests focus on the development entrepreneurship, education and development of human resources in enterprises. Specialist for HR and social affairs of SM „MLEKPOL” in Grajewo, Oddział ZPM.

Adres/Address: ul. Gen. Sulika
16-200 Dąbrowa Białostocka, Polska
e-mail: celinagabinska@wp.pl

Michał Kościółek

Jacek Strojny

Politechnika Rzeszowska

Zastosowanie *smart specialisation* przy wykorzystaniu benchmarkingu na przykładzie województwa podkarpackiego i małopolskiego

The application of smart specialisation using the method of benchmarking on the example of the Podkarpacie and Malopolskie Voivodeships

Streszczenie

Zróżnicowanie w rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych regionów to jedno z największych wyzwań wszystkich gospodarek. Zbadanie wielkości tych różnic oraz wskazanie możliwości ich zmniejszenia to jedno z najtrudniejszych zadań każdej gospodarki. Metodą pozwalającą na wskazanie podmiotów, z których należy czerpać wzorce, jest benchmarking. Została ona opisana w artykule na przykładzie jednostek samorządu terytorialnego wraz z odwołaniem do inteligentnej specjalizacji, która jest określana w dokumentach europejskich jako jedna z możliwości przeciwdziałania fragmentaryzacji rynków.

Celem tekstu jest ocena konkurencyjnej pozycji województw podkarpackiego i małopolskiego pod kątem innowacji oraz badań i rozwoju. W artykule wybrano wskaźniki związane ze sferą badawczo-rozwojową oraz działalnością innowacyjną. Miały one na celu wskazanie potencjału tych działań i pokazanie trendów na przyszłość.

Analizy dokonano na przykładzie województw małopolskiego i podkarpackiego. Obszar ten charakteryzuje się odmiennością rozwojową, dlatego stanowi on ciekawy przykład do prowadzenia badań. Analiza wykazała, że w województwie małopolskim większe środki są przeznaczane na sferę badawczo-rozwojową oraz na działalność innowacyjną, co może przynieść korzyści w późniejszych okresach. Można do nich zaliczyć szybsze tempo rozwoju czy lepszą pozycję konkurencyjną jednostek samorządu na obszarze całego kraju.

Abstract

The variation in the socio-economic development of individual regions is one of the biggest challenges facing all economies. Examining the scope of these differences and identifying opportunities to reduce them is one of the key challenges of any economy. The method allowing for the identification of entities that should be used as an example, is the method of benchmarking. It has been described in the article on the example of local government units with reference to smart specialisation, which is described in European documents as one possibility to address market fragmentation.

The article selected indicators related to research and development and innovation activities. They had to identify the potential in this field, and show the trends for the future. The analysis was conducted on the example of the Malopolskie and Podkarpacie voivodeships. This area is characterised by differences in development. This is an interesting example for testing. The analysis showed that in the Malopolskie voivodeship more resources are allocated to research and development and innovation activities, which can bring benefits in future periods. These benefits may include faster development and the better competitive position of local self-government units in the entire country.

Słowa kluczowe: benchmarking; jednostki samorządu terytorialnego; rozwój; region; zarządzanie
Keywords: development; the region; benchmarking; management; local self-government units

Wstęp

Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów jest jednym z największych wyzwań wszystkich gospodarek. Aby móc osiągać zadowalające wyniki zarówno w sferze społecznej, jak i gospodarczej, konieczna jest współpraca między biznesem (przedsiębiorstwami) a jednostkami samorządu terytorialnego. Współpraca obu podmiotów może się przyczynić do wspólnego koordynowania i realizowania działań zgodnych z polityką rozwoju regionalnego. Obecnie poszukiwane są nowe czynniki mogące zapewnić konwergencję regionalną (Chyński, 2005).

Celem niniejszego artykułu jest ocena konkurencyjnej pozycji województw podkarpackiego i małopolskiego pod kątem innowacji oraz badań i rozwoju. Oceny tej dokonano przy pomocy wyselekcjonowanych wskaźników. Dzięki metodzie benchmarkingu można było wskazać podmiot wzorcowy.

Niniejszy tekst został podzielony na trzy części. W pierwszej przedstawiono istotę smart specialisation w zarządzaniu jednostką samorządu terytorialnego. W drugiej pokazano metodę benchmarkingu jako narzędzia do analizy konkurencyjnej pozycji jednostek samorządu terytorialnego. W trzeciej, ostatniej części, dokonano oceny konkurencyjnej pozycji województwa podkarpackiego i małopolskiego w odniesieniu do innowacji oraz badań i rozwoju. Ocena ta odbywała się na przykładzie analizy porównawczej.

Przegląd badań w podjętym temacie

Badania w tematyce inteligentnej specjalizacji, smart specialisation, dotyczą głównie regionów zlokalizowanych na terenie Unii Europejskiej. Miłek (2012) w swoim artykule opisuje rolę smart specialisation bez przypisywania jej do konkretnych regionów. Omawia temat czysto teoretycznie – podobną formę swojego artykułu przyjął Janusz (2013). Jednak ten autor odnosi tematykę smart specialisation zarówno do Strategii Lizbońskiej, jak i Strategii Europa 2020, szukając różnic i podobieństw w podejściu do tego zagadnienia.

W odniesieniu do regionów problematykę tę można odnaleźć w dokumencie *Inteligentna Specjalizacja Województwa Mazowieckiego*, jednak przeprowadzona tam analiza jest czysto teoretyczna, nie wsparta wartościami liczbowymi odnoszącymi się chociażby do innych regionów. Tekst opublikowany w 44. numerze czasopisma „Panorama” opisuje poziom innowacyjności wszystkich regionów w Unii Europejskiej i na jego podstawie można wskazać różnice między danymi regionami.

Reasumując, w literaturze znajduje się wiele badań związanych z poziomem innowacyjności w odniesieniu do regionów z obszaru Unii Europejskiej. Są to zazwyczaj opracowania zbiorcze dla wszystkich krajów. Wiele prac jest też tylko teoretycznych. Zauważalny jest natomiast brak porównywania konkretnych dwóch lub więcej regionów przy wykorzystaniu metody benchmarkingu, celem określenia ich obecnej i przyszłej pozycji konkurencyjnej. Tematyka jest o tyle ważna, że na podstawie takich badań można opracować strategię działania na przyszłe lata.

Istota smart specialization w zarządzaniu JST

Pojęcie inteligentnej specjalizacji omówiono szerzej w Polityce Spójności Unii Europejskiej po 2014 r., a dokładniej w Strategii Europa 2020. Strategia Europa 2020 to strategia opierająca się na działaniach na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju, który ma sprzyjać własnemu społeczeństwu. W jej myśl wpisuje się inteligentna specjalizacja, która w europejskich

dokumentach opisywana jest jako „ściśle powiązanie działalności badawczo-rozwojowej, rozwoju kapitału ludzkiego (kwalifikacji oraz umiejętności pracowników), specyfiki gospodarczej regionów lub państw” jak również „zidentyfikowanie i wybór dziedzin o największym potencjale, tych które mogą zapewnić przewagę konkurencyjną regionu (subregionu) na poziomie międzynarodowym i skoncentrowanie na nich wsparcia, w tym szczególnie w zakresie badań i rozwoju innowacji” (Komisja Europejska, 2010). Pojęcia te należy jednak rozszerzyć: inteligentna specjalizacja nie musi się odnosić do jednej konkretnej branży, może być to podejście międzysektorowe. Podobnie jest w przypadku nowych technologii – nie muszą one być przystosowane do działania we wszystkich dziedzinach, mogą być dostosowane do jednej wybranej dziedziny lub kilku – najczęściej kluczowych dla danego regionu. Jeśli chodzi o przewagę międzynarodową, to należy wspomnieć, że chodzi przede wszystkim o zdobycie tej przewagi na arenie krajowej, zostanie liderem w jakiejś konkretnej dziedzinie.

Odnosząc się do tego samego dokumentu, Komisja Europejska wyodrębniła kilka najważniejszych celów inteligentnej specjalizacji:

- przeciwdziałanie fragmentaryzacji i duplikacji badań naukowych w ramach Europejskiej Przestrzeni Badawczej,
- osiągnięcie masy krytycznej w kluczowych dla konkurencyjności Europy obszarach i sektorach,
- rozprzestrzenienie technologii ogólnego zastosowania, zwłaszcza przez wykorzystywanie ich w produktach i usługach,
- wzmocnienie lokalnych potencjałów w zakresie prowadzenia działalności B+R+I,
- wzmocnienie zaangażowania różnych interesariuszy w proces tworzenia strategii,
- programowanie i wdrażanie polityk w oparciu o dowody (Komisja Europejska, 2010).

Warto również wskazać podmioty, które są badane podczas stosowania inteligentnej specjalizacji:

- przedsiębiorstwa, sieci przedsiębiorców (klastry, zrzeszenia przedsiębiorców),
- instytucje otoczenia biznesu (sieci innowacji, sieci przedsiębiorczość), jednostki naukowe i badawcze,
- ośrodki finansowania innowacji,
- instytucje rynku pracy,
- społeczeństwo regionu kształtujące kapitał społeczny regionu,
- osoby przebywające w regionie,
- podmioty samorządowe.

Cele zapisane w Strategii Europa 2020 odnoszą się do wszystkich krajów członkowskich Unii Europejskiej. Kolejnym etapem jej tworzenia było wyodrębnienie Krajowych Inteligentnych Specjalizacji oraz stworzenie Strategii Rozwoju dla poszczególnych województw do 2020 r. W Strategiach Rozwoju każde województwo określa cele, dziedziny działań strategicznych oraz priorytety tematyczne. Ma to na celu wyodrębnienie najważniejszych a zarazem kluczowych obszarów w danym województwie, obszarów, na których będzie się opierać strategia pozwalająca osiągnąć przewagę konkurencyjną. Równie ważne dla tworzenia strategii jest wskazanie kierunków działania w poszczególnych obszarach, sposobu i metod służących realizacji zamierzonych celów oraz narzędzi do pomiaru wyników. Przy tworzeniu i realizacji strategii ważna jest współpraca między zainteresowanymi podmiotami (Samorząd Województwa Podkarpackiego, 2013).

Inteligentna specjalizacja jest równie ważna w odniesieniu do jednostek samorządu terytorialnego. Każda z nich powinna wyznaczyć obszary, w których czuje się najmocniej albo uważa, że ma w niej największe niewykorzystane zasoby. Następnym krokiem powinno być skupienie

swoich działań na tych konkretnych obszarach. Dzięki temu można osiągnąć lepsze wyniki oraz przewagi konkurencyjne w jednym lub kilku obszarach. Jednostki samorządu terytorialnego, podobnie jak regiony, konkurują ze sobą pod wieloma względami, jednak jest to pozytywna konkurencja, pozwalająca na uzyskanie dodatnich rezultatów.

Benchmarking jako narzędzie do analizy pozycji konkurencyjnej JST

Benchmarking został szeroko opisany zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej. W publikacjach tych pojawiło się wiele definicji tego pojęcia. Według Martyniaka, benchmarking polega na porównaniu cech organizacji z konkurentami lub firmami wiodącymi w danej branży, oraz kopiowaniu sprawdzonych wzorów (Martyniak, 1996), natomiast jedną z najpopularniejszych definicji zaproponował Camp (1989), który określał benchmarking jako „poszukiwanie najefektywniejszych metod dla danej działalności, pozwalających osiągnąć przewagę konkurencyjną”. Z obu definicji można spróbować stworzyć jedną, w której benchmarking byłby procesem systematycznego porównywania danego podmiotu z jej najbliższymi i dalszymi konkurentami, jak również polegałby na porównywaniu obszarów czy działów wewnątrz jednostki, aby móc w jak najefektywniej określić obecny stan i szukać rozwiązań, które pomogłyby w przyszłości osiągnąć jeszcze lepsze wyniki.

Aby skutecznie użyć narzędzia, jakim jest benchmarking, należy się stosować do kolejnych etapów jego tworzenia (tab. 1).

Tab. 1. Etapy benchmarkingu

Etap	Kroki
planowanie	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja przedmiotu badań • identyfikacja przedsięwzięć do porównań • wybór metody zbierania danych
analiza	<ul style="list-style-type: none"> • przeprowadzenie badania • ustalenie odchyłeń w zakresie efektywności • określenie poziomów przyszłych wyników
integracja	<ul style="list-style-type: none"> • komunikowanie wyników benchmarkingu • ustalenie celów funkcjonalnych
wdrożenie	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie planu wdrożenia • uruchomienie działań wdrożeniowych • kontrola wdrożenia • określenie nowych benchmarków

Źródło: Martyniak, 1996.

Pierwszy etap to planowanie. Jest ono równie ważne, jak kolejny krok, czyli analiza. Jeśli na początku badań wybierzemy złe podmioty czy obszary do przeprowadzenia późniejszej analizy, to może się okazać, że sytuacja jest dużo lepsza niż w rzeczywistości. Kolejny etap to analiza właściwa w odniesieniu do badanych wielkości oraz wskaźników. Porównuje się je w celu ustalenia obecnych odchyłeń oraz prognozowania przyszłych, oczekiwanych wyników. Trzecim etapem jest integracja. Następuje ona po przeanalizowaniu wyników uzyskanych na etapie analizy i jej efektem jest określenie celów funkcjonalnych – ważne, aby cele te były realne i możliwe do zrealizowania. Ostatni etap to opracowanie planu wdrożenia zmian, które mają na celu poprawę funkcjonowania danego podmiotu oraz jego późniejsze kontrolowanie. Ostatnie zadanie na tym etapie polega na wskazaniu nowych benchmarków. Jest to niezwykle ważne, żeby dany podmiot mógł się nieustannie rozwijać.

Dzięki benchmarkingowi jednostki samorządu terytorialnego mogą poprawiać swoją pozycję konkurencyjną. W niniejszym artykule jest ona rozumiana jako atrakcyjność danego obszaru względem podmiotów, które w swobodny sposób mogą zmieniać swoją lokalizację, np. turystów, mieszkańców, firm. Porównywanie się z innymi jednostkami – sąsiadującymi z nimi albo znajdującymi się w innym rejonie kraju – lub porównywanie konkretnych obszarów działań w ramach jednej jednostki stwarza szerokie możliwości oceny sytuacji danego terytorium. Jest to niezmiernie ważne, ponieważ dzięki benchmarkingowi jednostka samorządu może określić swoją pozycję na rynku lub w branży, a przechodząc pozytywnie przez kolejne etapy benchmarkingu, poprawiać tę pozycję.

Ocena pozycji konkurencyjnej województw podkarpackiego i małopolskiego w innowacje i B+R jako przykład wykorzystania analizy porównawczej

Oceny pozycji konkurencyjnej w obszarze innowacji i B+R dokonano na podstawie analizy kilku wyselekcjonowanych wskaźników. Zostały one dobrane pod kątem oceny działalności w tych obszarach w odniesieniu do dwóch województw: podkarpackiego i małopolskiego. Wybrane wskaźniki:

- nakłady inwestycyjne ogółem na 1 mieszkańca,
- nakłady inwestycyjne w sektorze publicznym na 1 mieszkańca,
- nakłady inwestycyjne w sektorze prywatnym na 1 mieszkańca,
- nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach z sektora usług,
- nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych,
- nakłady na działalność badawczo-rozwojową (B+R) w przedsiębiorstwach z sektora usług,
- nakłady na działalność badawczo-rozwojową (B+R) w przedsiębiorstwach przemysłowych,
- nakłady wewnętrzne na działalność badawczo-rozwojową (B+R) na 1 mieszkańca,
- nakłady wewnętrzne na działalność badawczo-rozwojową na 1 zatrudnionego w B+R.

Informacje dotyczące tych wskaźników w odniesieniu do dwóch wyżej wspomnianych województw zostały pozyskane z Głównego Urzędu Statystycznego. Analizę wzbogacono o następujące dane dotyczące całego kraju:

- inteligentna specjalizacja województw,
- stopa bezrobocia,
- wydatki na 1 mieszkańca.

W kolejnych okresach nakłady inwestycyjne w przeliczeniu na 1 mieszkańca rosły zarówno w województwie podkarpackim, jak i małopolskim (tab. 2). Od roku 2002 do 2009 zauważyć można przewagę województwa małopolskiego nad podkarpackim, jednak od 2010 sytuacja ta zmieniła się na korzyść województwa podkarpackiego.

Tab. 2. Nakłady inwestycyjne ogółem na 1 mieszkańca (w zł)

Województwo	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
małopolskie	2546	2844	2821	3082	3967	4637	4905	4526	4811	5431	5468
podkarpackie	1948	2168	2345	2440	2817	3351	3759	4064	4837	6306	5902

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wskaźnik nakładów inwestycyjnych w sektorze publicznym na 1 mieszkańca (tab. 3) kształtuje się podobnie jak wskaźnik nakładów inwestycyjnych ogółem w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Należy jednak zauważyć, że w 2011 r. województwo podkarpackie nie tylko nadrobiło stratę nad województwem małopolskim, ale osiągnęło znaczącą przewagę (wynoszącą ponad 50%).

Tab. 3. Nakłady inwestycyjne w sektorze publicznym na 1 mieszkańca (w zł)

Województwo	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2002	2009	2010	2011	2012
małopolskie	915	924	1017	1351	1529	1733	877	1808	2003	2235	2429
podkarpackie	731	785	882	1081	1040	1213	716	1754	2598	3575	3160

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W województwie małopolskim nakłady inwestycyjne w sektorze prywatnym na 1 mieszkańca (tab. 4) rosną z roku na rok. Jedynie w latach 2009 i 2012 widzimy spadek tego wskaźnika w stosunku do okresu poprzedzającego. Podobnie sytuacja wygląda w województwie podkarpackim – różni ją to, że spadek wskaźnika jest widoczny w latach 2006, 2010 i 2011. Różnica między tymi dwoma województwami jest na podobnym poziomie przez cały badany okres.

Tab. 4. Nakłady inwestycyjne w sektorze prywatnym na 1 mieszkańca (w zł)

Województwo	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
małopolskie	1669	1929	1897	2065	2616	3108	3172	2718	2808	3196	3039
podkarpackie	1232	1437	1560	1558	1736	2311	2546	2310	2239	2731	2742

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Kolejnym badanym wskaźnikiem są nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach z sektora usług (tab. 5). Nie wszystkie dane dotyczące analizowanych przedziałów czasowych można pozyskać z Głównego Urzędu Statystycznego, jednak z dostępnych danych można wywnioskować, że przewaga województwa małopolskiego nad podkarpackim jest niepodważalna we wszystkich latach. Największa przewaga widoczna jest w 2009 i 2012 r. W 2009 w województwie małopolskim badane nakłady były ponad dziewięciokrotnie wyższe niż w województwie podkarpackim.

Tab. 5. Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach z sektora usług (w tys. zł)

Województwo	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
małopolskie	255841	-	244575	384249	273106	231459	639917	431599
podkarpackie	91615	-	107464	40344	75733	193788	260073	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przypadku nakładów na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych (tab. 6) również widoczna jest znaczna przewaga województwa małopolskiego nad województwem podkarpackim. W 2011 r. oba województwa przeznaczyły podobne środki na nakłady inwestycyjne, w kolejnych dwóch latach województwo podkarpackie odbiegało od województwa małopolskiego.

Tab. 6. Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych (w tys. zł)

Województwo	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
małopolskie	866256	1317973	1183315	1294657	1085726	1083536	1205739	1360768	1807271
podkarpackie	670984	922582	895714	978447	1000322	937877	1174258	1182844	1149499

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 7 przedstawia nakłady na działalność badawczo-rozwojową w przedsiębiorstwach z sektora usług. Nie dla wszystkich okresów można pozyskać dane na ten temat z Głównego Urzędu Statystycznego. Jednak ze zgromadzonych informacji można wywnioskować, że nakłady na ten obszar w województwie małopolskim rosły w kolejnych latach, a ich spadek nastąpił dopiero w 2013 r. Rok 2012 był rokiem rekordowym, wtedy przeznaczono na działalność B+R aż 477 mln złotych. Województwo podkarpackie notowało w kolejnych latach: 2008, 2009 i 2010 spadek nakładów.

Tab. 7. Nakłady na działalność badawczo-rozwojową w przedsiębiorstwach z sektora usług (w tys. zł)

Województwo	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
małopolskie	16362	-	26120	93720	97175	95039	477694	214181
podkarpackie	11428	-	24798	18795	6075	0	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Nakłady na działalność badawczo-rozwojową w przedsiębiorstwach przemysłowych (tab. 8) – w przeciwieństwie do nakładów na działalność B+R w przedsiębiorstwach z sektora usług – rosną w województwie podkarpackim z roku na rok, jedyny spadek był w 2007 r. Wskaźnik ten osiągnął maksymalną wartość w 2013 r. i wyniósł 466 mln złotych. W województwie podkarpackim nakłady na działalność B+R w przedsiębiorstwach przemysłowych były wyższe od województwa małopolskiego jedynie w trzech ostatnich badanych latach: 2011, 2012 i 2013.

Tab. 8. Nakłady na działalność badawczo-rozwojową w przedsiębiorstwach przemysłowych (w tys. zł)

Województwo	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
małopolskie	202770	277406	182983	155000	188638	221368	268401	288994	458278
podkarpackie	99403	119820	109321	120200	154754	204982	277449	416240	466001

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Nakłady na działalność B+R w przeliczeniu na 1 mieszkańca (tab. 9) w latach 2002–2005 w województwie podkarpackim kształtowały się na poziomie 50 zł, natomiast w województwie małopolskim – między 150 a 200 zł. W kolejnych latach w obu województwach wskaźnik ten rósł. Największy wzrost zanotowano w województwie podkarpackim między 2009 a 2010 r. – był to skok ponad dwukrotny.

Tab. 9. Nakłady na działalność badawczo-rozwojową na 1 mieszkańca (w zł)

Województwo	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
małopolskie	154	160	198	224	222,1	243,9	272,8	280,2	327,7	362,3	488,9
podkarpackie	57	55	50	53	75	74,6	84,6	90	238,9	254,8	298

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Sytuacja w odniesieniu do nakładów wewnętrznych na działalność badawczo-rozwojową na 1 zatrudnionego w B+R (tab. 10) odbiega od tej w przeliczeniu na 1 mieszkańca (tab. 9). W pierwszych dwóch badanych okresach: 2002 i 2003 r. oraz w latach 2010 i 2011 w województwie podkarpackim zanotowano wyższe wydatki na sferę B+R w przeliczeniu na 1 zatrudnionego. Najwyższe wartości tego wskaźnika zanotowano w województwie małopolskim i podkarpackim w 2013 r.: wynosiły one odpowiednio 93,5 zł i 90,4 zł.

Tab. 10. Nakłady wewnętrzne na działalność badawczo-rozwojową na 1 zatrudnionego w B+R

Województwo	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
małopolskie	28,8	30,8	38	47,1	54,2	57,9	66,3	66,4	74,9	79,1	93,5
podkarpackie	40,4	35,1	35	35,7	50,5	50,2	52,8	53,3	84,1	81,9	90,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Inteligentna specjalizacja wybranych województw przedstawia, w czym specjalizuje się każde z nich. Opracowanie to zostało stworzone na podstawie strategii rozwoju województw i regionalnych strategii innowacji, a także dokumentów odnoszących się do inteligentnych specjalizacji poszczególnych regionów.

Tabela 11 przedstawia obszary, w których województwa małopolskie i podkarpackie się specjalizują. Można dostrzec tylko jeden punkt wspólny w zakresie specjalizacji. Jest to obszar ICT/multimedia. I tak, województwo małopolskie specjalizuje się w biogospodarce, energetyce oraz chemii, natomiast województwo podkarpackie – w wysokiej jakości życia oraz lotnictwie i kosmonautyce. Ten drugi obszar jest o tyle ważny, że żadne inne województwo nie zajmuje się nim na tak szeroką skalę, jak województwo podkarpackie. Jest to niewątpliwie szansa na osiągnięcie przewagi konkurencyjnej w Polsce oraz na zdobycie światowych rynków.

Rycina 1 przedstawia mapę z obrazem stopy bezrobocia w Polsce. Na jego podstawie można wywnioskować, że w województwie podkarpackim mamy wyższe bezrobocie niż w małopolskim. Analiza w ujęciu podregionalnym pokazuje wysoką wartość stopy bezrobocia w podregionie przemyskim, natomiast podregion miasto Kraków jest w wyjątkowo dobrej sytuacji.

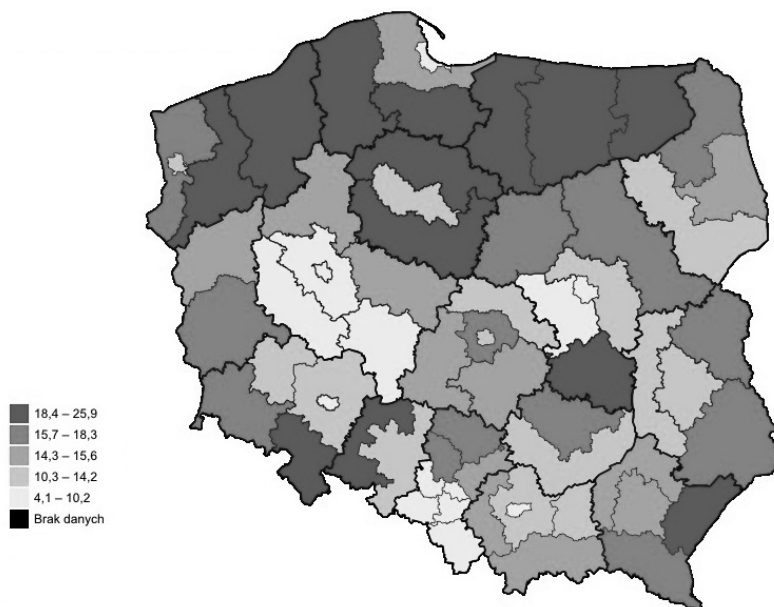
Rycina 2 pokazuje średnie wydatki gospodarstw domowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2013 r. Skupiając się na sytuacji tylko w dwóch województwach: podkarpackim i małopolskim, można stwierdzić, że w małopolskim wydatki te są zdecydowanie wyższe. Jest to sytuacja o tyle dobra, że wydatki pobudzają gospodarkę i mogą przynieść późniejsze korzyści w postaci przeznaczanych przez przedsiębiorstwa środków na innowacje lub B+R, jak również większej ilości środków inwestowanych z kas samorządowych.

Tab. 11. Inteligentna specjalizacja wybranych województw

Województwo	ICT/multimedia	biogospodarka	zdrowa żywność	medycyna	przemysł maszynowy	energetyka	chemia	przemysły kreatywne	usługi dla biznesu	budownictwo	wysoka jakość życia	przemysł wydobywczy	przemysł włókienniczy	lotnictwo i kosmonautyka	brama na wschód	technologie offshore
dolnośląskie	X	X	X	X	X		X					X				
kujawsko-pomorskie	X	X	X	X	X			X								
lubelskie	X	X		X		X										
małopolskie	X	X				X	X									
mazowieckie	X		X						X		X					
opolskie			X		X	X	X			X						
podkarpackie	X										X			X		
podlaskie		X													X	
pomorskie	X	X		X		X		X	X							X
śląskie	X			X		X										
świętokrzyskie			X	X	X					X						

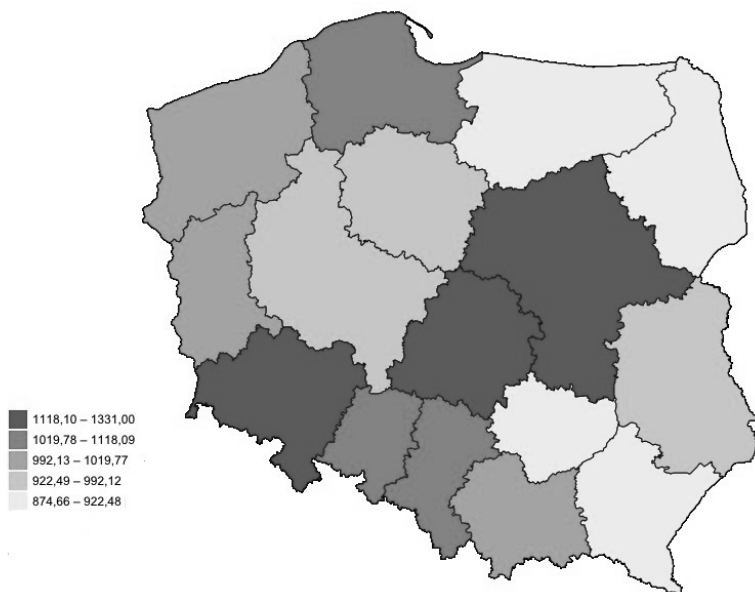
Źródło: opracowanie własne na podstawie strategii rozwoju poszczególnych województw.

Ryc. 1. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce w 2013 r. (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych systemu Strateg na dzień 21.10.2014.

Ryc. 2. Wydatki gospodarstw domowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2013 r. (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych systemu Strateg na dzień 21.10.2014.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza porównawcza w obszarze innowacji i B+R, w odniesieniu do województw podkarpackiego i małopolskiego, wykazuje lepszą sytuację w województwie małopolskim. Świadczą o tym zarówno wskaźniki bezpośrednio odnoszące się do nakładów przeznaczanych na te obszary, jak i dodatkowe analizy. W przypadku stopy bezrobocia województwo małopolskie może się pochwalić niższym wskaźnikiem. Jeśli spojrzymy na wydatki, to tutaj województwo małopolskie również wypada lepiej. Ostatni wskaźnik jest trudny do jednoznacznej oceny, ponieważ zbyt duża liczba inteligentnych specjalizacji w regionie może prowadzić do ich zacierania – jednak w przypadku tych dwóch województw mamy do czynienia z 3–4 specjalizacjami.

Do słabych stron województwa podkarpackiego należy zaliczyć zbyt niski poziom współpracy między przedsiębiorstwami a nauką, przejawiający się małą liczbą wspólnych projektów o charakterze innowacyjnym (stąd tak niskie nakłady na tę sferę) oraz niską aktywność w sferze badawczo-rozwojowej. Natomiast niewątpliwą szansą jest dla tego województwa posiadanie unikatowej w skali kraju specjalizacji lotnictwo i kosmonautyka.

Ograniczeniami badawczymi w tym obszarze był brak danych na poziomie powiatów czy gmin, aby móc wyodrębnić poszczególne jednostki terytorialne w obrębie województw, które charakteryzują się największą i najmniejszą wielkością analizowanych wskaźników. Jednym z możliwych dalszych kierunków badań w tym zakresie jest poszerzenie analizy o kolejne obszary badawcze.

Literatura References

- Camp, R.C. (1989). *Benchmarking: the Search for Industry Best Practices the Lead to Superior Performance*. ASQC Quality Press.
- Churski, P. (2005). Czynniki rozwoju regionalnego w świetle koncepcji teoretycznych. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku. Nauki ekonomiczne. Gospodarka regionu na Jednolitym Rynku Europejskim. Wybrane zagadnienia*, XIX, 3,
- Fuley, T.R. (1987). *Benchmarking: The Key to Developing Competitive Advantage In Mature Markets. Planning Review*.
- Gaczek, W., Matusiak, M. (2011). *Innowacyjność gospodarek województw Polski Wschodniej – ocena, znaczenie, perspektywy*.
- Janusz, A. (2012). *Inteligentna specjalizacja jako instrument wspierania rozwoju inicjatyw klastrowych*. Łódź: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- Komisja Europejska. (2010). *Unia Innowacji*. Bruksela.
- Komisja Europejska. (2010). *Strategia EUROPA 2020*. Bruksela.
- Komisja Europejska. (2012). *Inteligentna specjalizacja – czynnik stymulujący przyszły rozwój gospodarczy Europy. Panorama*, 44.
- Martyniak, Z. (1996). *Metody organizowania procesów pracy*. Warszawa: PWE.
- Milek, D. (2013). *Specjalizacje regionalne a Strategia Europa 2020*.
- Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Mazowieckiego. (2013). *Inteligentna specjalizacja Województwa Mazowieckiego*. Warszawa.
- Samorząd Województwa Podkarpackiego. (2013). *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego*. Rzeszów.

Michał Kościółek, mgr. Studia wyższe ukończył w 2012 r. na Wydziale Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Działalność naukową i dydaktyczną rozpoczął w 2013 r. na Politechnice Rzeszowskiej jako asystent w Katedrze Ekonomii, kierowanej przez dr hab. Stanisława Gędkę, prof. PRz. Główne zainteresowania badawcze autora to przede wszystkim makroekonomia, funkcjonowanie rynku pracy oraz analiza rynków lokalnych i regionalnych.

Michał Kościółek, graduated from the Faculty of Economics and International Relations Higher education in 2012 at the Rzeszow University of Technology as an assistant in the Department of Economics, led by Professor Stanisław Gędek. The main research interests of the author is primarily macroeconomics, labor market functioning and analysis of local and regional markets.

Adres/Address: Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959 Rzeszów, Polska
e-mail: mkos@prz.edu.pl

Jacek Strojny, ekonomista, doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu, adiunkt w Katedrze Ekonomii Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, Pełnomocnik ds. projektów rozwojowych i komercjalizacji badań. Specjalizuje się w problematyce implementacji metod i technik zarządzania w przedsiębiorstwach i jednostkach administracji publicznej, zarówno na poziomie zarządzania strategicznego, jak i operacyjnego. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji dotyczących przedsiębiorczości i innowacji, rozwoju regionalnego i lokalnego oraz zarządzania

projektami. Koordynował projekty wdrożenia innowacyjnych systemów zarządzania w kilkudziesięciu przedsiębiorstwach i samorządach. Jest także autorem strategii rozwoju lokalnego na poziomie gminnym i powiatowym.

Jacek Strojny,

economist, PhD, Assistant Professor in the Department of Economics, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology, The Deans Plenipotentiary for Development and Commercialization. He specializes in methods and techniques implementation in companies and public administration institutions on the strategic and operational level. The author of several dozen publications related to entrepreneurship, innovations, local and regional development and project management as well. He was a coordinator of many innovative implementation projects in companies and public institutions. He is the author of strategic documents prepared on the municipality and district level.

Adres/Address:

Politechnika Rzeszowska
al. Powstańców Warszawy 12
35-959 Rzeszów, Polska
e-mail: jstrojny@prz.edu.pl

Monika Borowiec-Gabryś

Sławomir Dorocki

Małgorzata Zdon-Korzeniowska

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Aktywność samorządów terytorialnych w tworzeniu gospodarki opartej na wiedzy w województwie małopolskim

The activities of local self-governments in the implementation of a knowledge-based economy in the Malopolskie Voivodeship

Streszczenie

Wiedza jest zasobem, który obecnie nabiera coraz większego znaczenia w rozwoju gospodarki. Rośnie rola kapitału ludzkiego i innowacji. Natomiast stopniowo ogranicza się znaczenie surowców naturalnych oraz nisko wykwalifikowanej siły roboczej. Coraz częściej mówi się o gospodarce opartej na wiedzy (GOW, z ang. *the knowledge-based economy*), tj. gospodarce bazującej na wiedzy i informacji. Niebagatelną rolę w procesie wspomagania jej rozwoju odgrywają samorządy terytorialne, które jednocześnie stoją przed koniecznością zmierzenia się z jej wyzwaniami w aspekcie narastającej konkurencji między obszarami.

Celem niniejszego artykułu jest analiza i ocena aktywności samorządów lokalnych w tworzeniu gospodarki opartej na wiedzy. Przyjęto, że współcześnie ważnym instrumentem kształtowania procesów rozwojowych w naszym kraju są fundusze europejskie, które mogą się przyczynić do pobudzania czynników wzrostu gospodarczego i rozwoju GOW. W prowadzonych na potrzeby niniejszej pracy badaniach dokonano zatem kwerendy i analizy danych dotyczących projektów zrealizowanych w gminach województwa małopolskiego przy wsparciu unijnych środków pomocowych.

Abstract

Knowledge is a resource that is becoming increasingly important today in the development of the economy. The role of human capital and innovation is growing. However, the importance of natural resources and low-skilled labour is gradually being reduced. There is more and more talk about the knowledge-based economy (KBE), i.e. an economy based on knowledge and information. A considerable role in the process of supporting the development of the knowledge-based economy is played by local self-governments, who also face the need of coping with its challenges in terms of growing competition between areas.

The purpose of this article is to analyse and evaluate the activity of local self-governments in creating a knowledge-based economy. It has been assumed that European funds are an important instrument for shaping development processes in our country today, which may contribute to the stimulation of growth factors and development of the KBE. Therefore, for the purpose of this research, the authors conducted an enquiry and analysis of data on projects carried out with the support of EU aid funds in municipalities of the voivodeship of Malopolska.

Słowa kluczowe: fundusze europejskie; gospodarka oparta na wiedzy; projekty unijne; samorząd lokalny; województwo małopolskie

Keywords: knowledge-based economy; European funds; EU project; local self-government; Małopolskie Voivodeship

Wstęp

Wiedza jest zasobem, który obecnie nabiera coraz większego znaczenia w rozwoju społeczno-gospodarczym. W badaniach prowadzonych przez Bank Światowy podkreśla się główną rolę wykwalifikowanej siły roboczej w rozwoju gospodarczym i szacuje się, że udział zasobów ludzkich w globalnym bogactwie wynosi 64%, podczas gdy zasobów naturalnych – 20%, a zasobów kapitału – 16% (Borowiec, 2010: 13). Współcześnie inwestowanie w człowieka jest zatem najważniejszym czynnikiem wzrostu i postępu społeczno-gospodarczego. W procesie kształtowania gospodarki opartej na wiedzy (GOW) wiedza i nauka stają się coraz istotniejszymi czynnikami rozwoju cywilizacyjnego, które prowadzą do zwiększenia zasobów intelektualnych społeczeństwa, a w konsekwencji – wzrostu konkurencyjności różnej skali układów przestrzennych (Borowiec, Dorocki, 2011).

Jak przyjmują Chojnicki i Czyż (2007: 423), gospodarka oparta na wiedzy „stanowi typ gospodarki, której rozwój i przekształcenia dokonują się pod dominującym wpływem nauki. Oddziaływanie postępu naukowego staje się głównym czynnikiem rozwoju gospodarki, znacznie przeważającym nad innymi czynnikami”. Powszechnie wyróżnia się cztery filary tworzące gospodarkę opartą na wiedzy (Niklewicz-Pijaczyńska, 2011: 444-445):

- system innowacyjności firm,
- edukację i szkolenia,
- technologie informacyjne i komunikacyjne,
- bodźce ekonomiczne i porządek instytucjonalny.

Często wymienia się także piąty filar, którym jest kształcenie ustawiczne.

Warto wspomnieć, że obecnie w literaturze (zwłaszcza anglojęzycznej, choć w polskiej również – zob. Wach, 2014: 17-20) zaczyna się odchodzić od paradygmatu gospodarki opartej na wiedzy na rzecz paradygmatu tzw. gospodarki przedsiębiorczej. Jak wskazują Audretsch i Thurik (2000: 31-32), „w gospodarce przedsiębiorczej opartej na wiedzy istotne dla kształtowania polityki pytanie przesuwa się od «Jak rządy mogą zachęcać przedsiębiorstwa do wykorzystania potencjału rynkowego?» do «Jak rządy mogą współtworzyć otoczenie wspierające sukces i żywotność przedsiębiorstw?»» (cyt. za: Wach, 2014: 18).

Ważną rolę w procesie wspomagania rozwoju tego typu gospodarki i zwiększania jakości zasobów intelektualnych odgrywają samorządy terytorialne, które z jednej strony współtworzą i wspomagają jej rozwój, a z drugiej stoją przed koniecznością zmierzenia się z jej nowymi wyzwaniami, zwłaszcza w warunkach narastającej konkurencji między jednostkami osadniczymi.

Jak przyjmuje Kuźniar (2013: 9), „nowe wyzwania stojące przed jednostkami terytorialnymi, wynikające zarówno ze zmian w ich otoczeniu zewnętrznym, jak również z przeobrażeń zachodzących wewnątrz, sprawiają, że funkcja administracyjna musi być wzbogacona o kreatywne inicjatywy i przedsiębiorcze postawy władz samorządowych. Konieczne staje się zatem przyjęcie nowoczesnej, rynkowej koncepcji zarządzania jednostką terytorialną”. Nowe wyzwania, jakie stoją przed władzami lokalnymi, to stworzenie takiego systemu zarządzania gminą, który odpowiadałby na potrzeby społeczności lokalnej i umożliwiał jej dynamiczny rozwój. Zatem miarą efektywnego zarządzania nie są wyłącznie wskaźniki ekonomiczne, ale dobro wspólne wszystkich interesariuszy. Ważną cechą zarządzania strategicznego władz lokalnych jest

całościowe podejście do rozwoju gminy jako elementu szerszego otoczenia, uwzględniające sfery gospodarcze, społeczne, ekologiczne i kulturowe (Dorocki, 2007; Makiela, 2013). Istotnym celem zarządzania jest tworzenie warunków dla rozwoju przedsiębiorczości, m.in. przez rozwój infrastruktury, przyciąganie nowych inwestycji, zapewnienie przyjaznego klimatu i profesjonalnej obsługi dla przedsiębiorców oraz aktywność marketingową. Podobnie Markowski i Marszał (2005) wskazują na ważną cechę zarządzania strategicznego w gminie, jaką jest nastawienie na pobudzanie konkurencyjności przez rozwój kapitału społecznego i zaspokajanie wszystkich potrzeb lokalnej społeczności.

Celem niniejszego artykułu jest analiza i ocena aktywności samorządów lokalnych w tworzeniu gospodarki opartej na wiedzy. Przyjęto, że współcześnie ważnym instrumentem kształtowania procesów rozwojowych w naszym kraju są fundusze europejskie, które mogą się przyczynić do pobudzania czynników wzrostu gospodarczego i rozwoju GOW. Wydaje się, że projekty GOW stanowią ważny udział w ogólnej liczbie projektów, ale że zazwyczaj wpisują się one raczej w strategię wyrównywania dysproporcji rozwojowych niż przyspieszania rozwoju innowacyjnego, a także że często bywają realizowane ze względu na brak możliwości pozyskania innych funduszy.

W prowadzonych na potrzeby niniejszej pracy badaniach dokonano zatem kwerendy i analizy danych dotyczących projektów zrealizowanych w gminach województwa małopolskiego przy wsparciu unijnych środków pomocowych. Zgromadzone dane pochodziły z internetowej bazy danych Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju (Mapa Dotacji UE). W badaniach zmierzano do określenia struktury projektów realizowanych przy współudziale funduszy europejskich w gminach województwa małopolskiego, a w szczególności do ustalenia udziału projektów wpływających na kształtowanie się gospodarki opartej na wiedzy. Za projekty przyczyniające się w największym stopniu do kształtowania GOW przyjęto te podnoszące jakość kapitału ludzkiego i pobudzające przedsiębiorczość oraz przyspieszające rozwój i innowacyjność firm. Przyjmując powyższe jako kryterium doboru projektów mających wpływ na budowę GOW, ostatecznie za takie uznano projekty z grup: *nauka i edukacja*, *praca i integracja społeczna*, *rozwój firm*, *telekomunikacja* i *e-usługi* oraz *administracja*. Analiza dotyczyła projektów zrealizowanych w minionej perspektywie finansowej, tj. w latach 2007–2013.

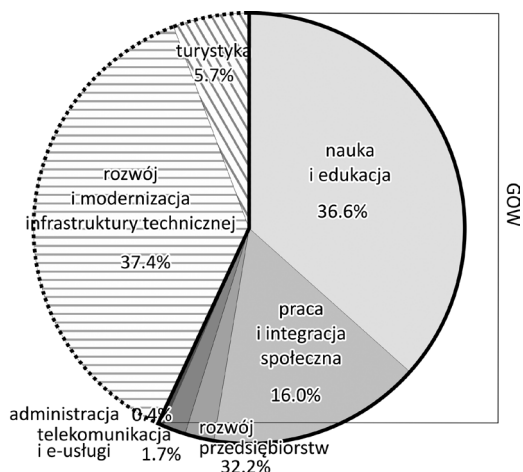
Projekty współfinansowane ze środków UE w województwie małopolskim

W latach 2007–2013 w gminach województwa małopolskiego zrealizowano 1737 projektów. Największy udział w ogólnej liczbie miały projekty związane z rozbudową i modernizacją infrastruktury technicznej – stanowiły one 37,4% ogólnej liczby projektów przeprowadzonych w województwie małopolskim i sfinansowanych ze środków unijnych (ryc. 1). Kolejną pozycję zajmowały projekty z grupy *nauka i edukacja*, które obejmowały 36,6% ogólnej ich liczby. Znacznie mniejszy udział stanowiły projekty z zakresu pracy i integracji europejskiej – 16,0% oraz turystyki – 5,7%. Najmniejszy wkład stanowiły projekty z grup *rozwój firm* – 2,2% oraz *telekomunikacja* i *e-usługi* – 1,7%, a także te z grupy *administracja* – 0,4%.

Liczba projektów uznanych za te, które wspierają budowę GOW (a więc należących do grup z zakresu: *nauka i edukacja*, *praca i integracja społeczna*, *rozwój firm*, *telekomunikacja* i *e-usługi* oraz *administracja*), wynosiła 989, co stanowi 56,9% ogólnej liczby zrealizowanych projektów.

Łączna wartość projektów wynosiła 4 mld zł. Jeśli chodzi o strukturę analizowanych projektów pod względem ich wartości, to wg tego kryterium – podobnie zresztą jak wg kryterium liczebności – pierwszą pozycję zajmowały projekty rozbudowy i modernizacji technicznej, których wartość stanowiła 49,1% ogólnej wartości projektów zrealizowanych w województwie małopolskim (ryc. 2). Natomiast druga pozycja przypadła projektom z grupy *turystyka*, które

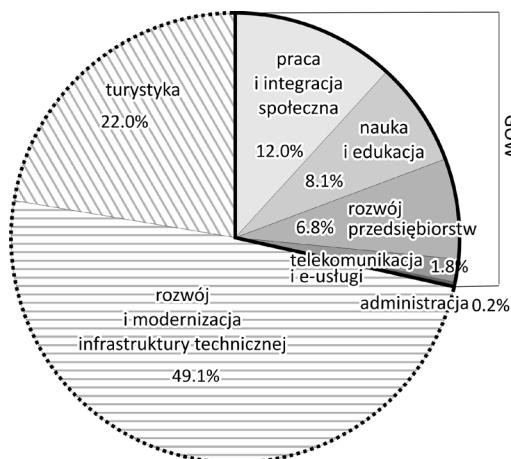
Ryc. 1. Struktura liczby projektów współfinansowanych ze środków UE w woj. małopolskim w latach 2007–2013

Źródło: opracowanie własne.

mimo ich niewielkiej liczby (99) stanowiły aż 22,4% ogólnej wartości projektów. Kolejną pozycję zajmowały projekty z grupy *praca i integracja społeczna* – 11,8%. Najmniejszy udział w wartości analizowanych projektów miały projekty z grup: *administracja* – 0,3%, *telekomunikacja i e-usługi* – 1,6% oraz *rozwój firm* – 1,6%. Łączna wartość projektów zaliczonych do tych wspierających budowę GOW wynosiła 1,2 mld zł, co stanowiło 28,5% ogólnej wartości projektów realizowanych w województwie w latach 2007–2013.

Ryc. 2. Struktura wartości projektów współfinansowanych ze środków UE w woj. małopolskim w latach 2007–2013

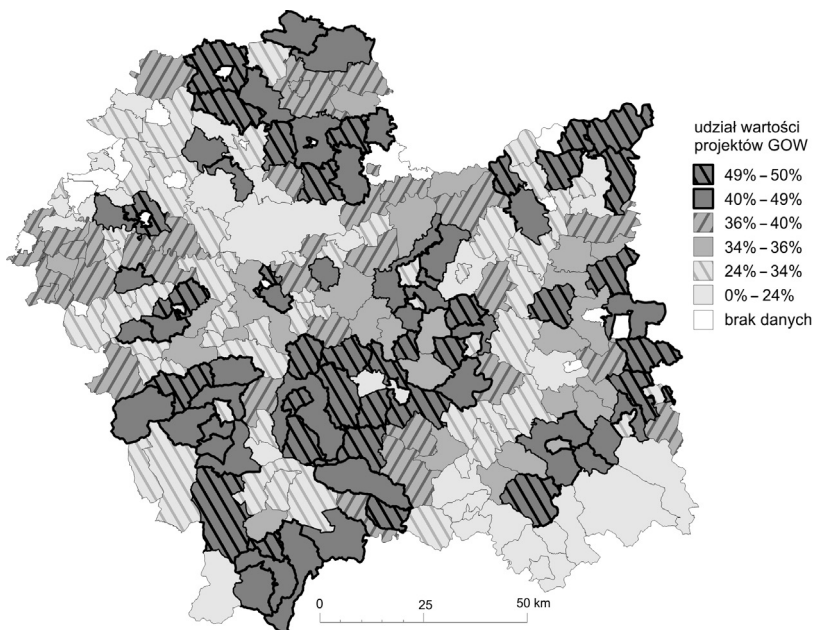

Źródło: opracowanie własne.

Projekty wspierające GOW w gminach województwa małopolskiego

Udział wartości projektów GOW w ogólnej wartości projektów w gminach województwa małopolskiego wahał się od 50% (32 gminy) do 0,45% (w mieście Szczawnica). W kilku gminach nie było żadnych projektów tej kategorii (ryc. 3).

Ryc. 3. Zróżnicowanie udziału wartości projektów wspierających GOW w ogólnej wartości projektów w gminach woj. małopolskiego w latach 2007–2013

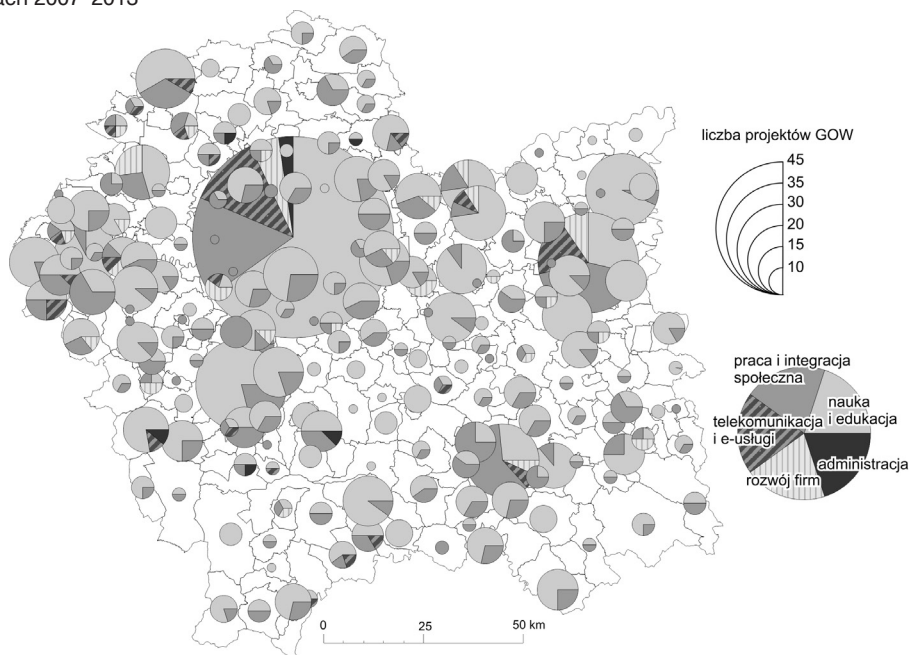
Źródło: opracowanie własne.

Analizując liczebność projektów GOW w układzie przestrzennym, widoczna jest dość duża rozbieżność. Liczba projektów GOW wahała się od 45 w gminie Kraków do 1 projektu w aż 25 gminach (obszary miejskie: Czchów, Nowy Wiśnicz, Zator, Kalwaria Zebrzydowska, Biecz, Maków Podhalański, Dobczyce, Dąbrowa Tarnowska, Rabka-Zdrój, Brzesko, Wadowice, Wieliczka, Skawina, Chelmek oraz obszary wiejskie: Gręboszów, Mędrzechów, Tymbark, Biały Dunajec, Kamienica, Olesno, Dobra, Wierzchosławice, Kocmyrzów-Luborzyca, Liszki) (ryc. 4).

Duża liczba projektów GOW występowała w miastach: Tarnowie (21), Tokarni (19), Dąbrowie Tarnowskiej (15), Nowym Sączu (15), Oświęcimiu (13) i Kluczach (12). Zauważyć należy, że w 6 gminach nie było żadnego projektu z grup, które zaliczone zostały do projektów GOW. Sytuacja taka miała miejsce w gminach: Muszyna i Proszowice oraz miastach: Świątniki Górne, Żabno, Stary Sącz i Krynica-Zdrój.

Biorąc pod uwagę rodzaj realizowanych projektów z zakresu GOW, najczęściej były to projekty z grupy *nauka i edukacja*, w dalszej kolejności *praca i integracja społeczna*, rzadziej *telekomunikacja i e-usługi*, a także *administracja i rozwój firm*. W zdecydowanej większości gmin przeważały jednak projekty z zakresu nauki i edukacji. W kilku gminach dominowały projekty dotyczące pracy i integracji społecznej. A w zaledwie jednej gminie, tj. w gminie Skawina, największy udział miały projekty na rzecz rozwoju firm. Wpływ na to miał niewątpliwie dominujący, przemysłowy charakter gminy.

Ryc. 4. Zróżnicowanie liczby i struktury projektów wspierających GOW w gminach woj. małopolskiego w latach 2007–2013

Źródło: opracowanie własne.

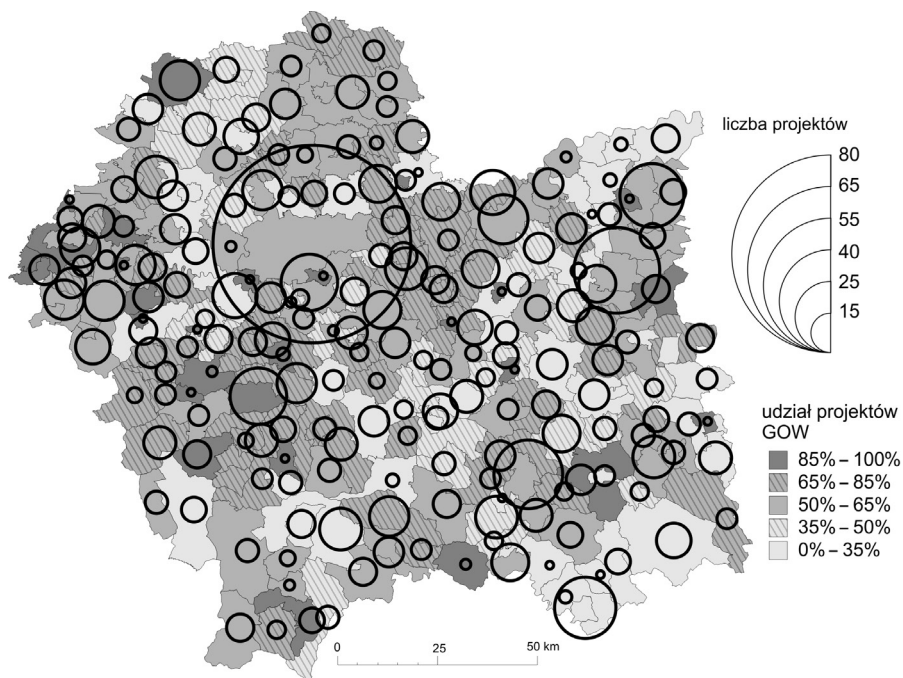
Analiza udziału liczby projektów GOW w ogólnej liczbie projektów wskazuje na to, że w 21 gminach były to jedyne projekty, jakie realizowano w obszarach miejskich: Czchów, Nowy Wiśnicz, Zator, Kalwaria Zebrzydowska, Biecz, Maków Podhalański, Chelmek, Dąbrowa Tarnowska, Rabka-Zdrój, Proszowice, Myślenice, Brzesko City, Wadowice, Wieliczka, Skawina oraz obszarach wiejskich: Brzeszcze, Babice, Szczawnica, Budzów (ryc. 5).

Wysokim udziałem, powyżej 85% projektów GOW w ogólnej ich liczbie, odznaczały się obszary wiejskie: Oświęcim, Tokarnia, Tomice, Grybów, Bystra Sidzina, Skrzyszów, Poronin i Klucze. Natomiast niewielki udział, do 20% GOW w ogólnej liczbie projektów, był w mieście Szczawnica oraz na obszarach wiejskich: Ciężkowice, Krzeszowice, Tymbark, Kocmyrów-Luborzyca, Wadowice i Dobra.

Wartość projektów GOW w gminach województwa małopolskiego wahała się od 211,3 mln zł w Krakowie do 10,8 tys. zł w Gręboszowie (ryc. 6).

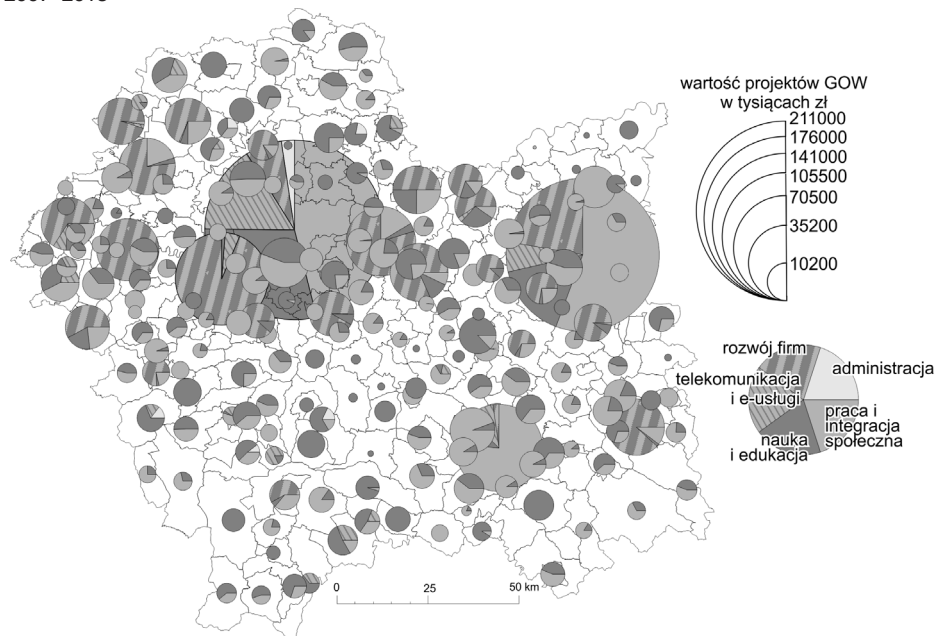
Wysoką wartością wydatkowanych środków pieniężnych wyróżniały się projekty w Tarnowie, Skawinie, Nowym Sączu, Niepołomicach, Zatorze i Bochni. Natomiast niskimi wartościami, poniżej 100 tys. zł, odznaczały się projekty w rolniczych gminach wiejskich: Żegocinie, Mędrzechowie i Kamienicy. W układzie przestrzennym obserwuje się zatem, że duża wartość projektów GOW zaznacza się przede wszystkim w największych miastach województwa. Natomiast jeśli chodzi o rodzaj projektu, na który wydatkowane były środki finansowe, to w większości gmin największe nakłady przeznaczone zostały na projekty z zakresu pracy i integracji społecznej oraz nauki i edukacji. Dużymi wartościami w wielu gminach odznaczały się także projekty na rzecz rozwoju firm. Sytuacja ta jest o tyle zaskakująca, że liczebność projektów z tego zakresu w zdecydowanej większości gmin była niewielka lub w ogóle one nie występowały (ryc. 4). Wyjątek, o czym wspomniano wyżej, stanowiła gmina Skawina odznaczająca się dominacją projektów z zakresu rozwoju firm zarówno pod względem liczebności, jak i wartości.

Ryc. 5. Projekty zrealizowane w gminach woj. małopolskiego ogółem i udział projektów GOW w latach 2007–2013

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 6. Zróżnicowanie wartości projektów wspierających GOW w gminach woj. małopolskiego w latach 2007–2013

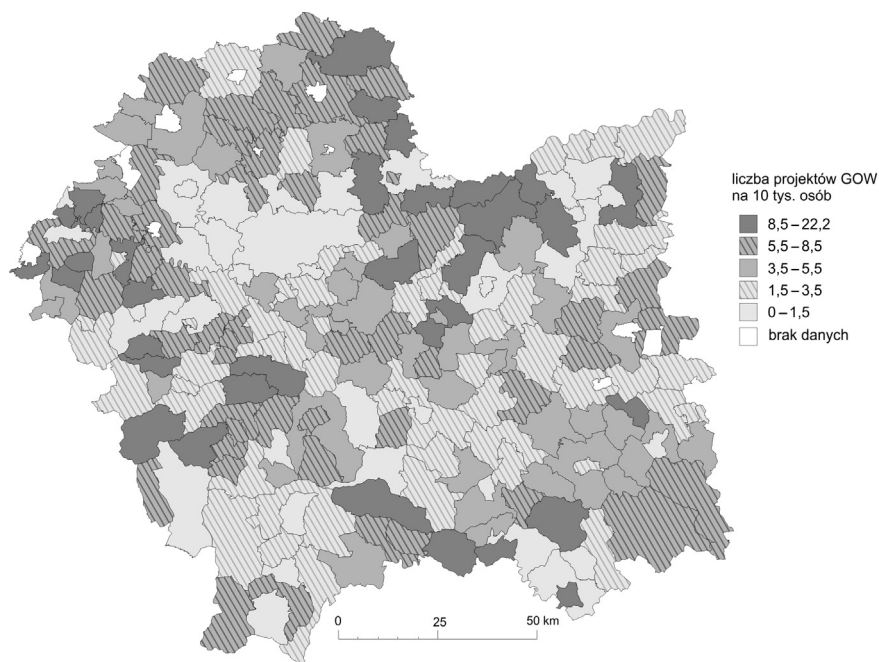
Źródło: opracowanie własne.

Projekty wspierające GOW w wartościach względnych

W prowadzonych analizach zmierzano również do ustalenia zależności między zrealizowanymi projektami GOW a wielkością gminy i jej zamożnością. W tym celu obliczono wskaźnik określający liczbę projektów GOW w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców oraz wskaźnik określający zamożność gmin mierzoną ich dochodami własnymi w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Liczba projektów GOW w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wahała się od 22,2 w Tokarni do 0,4 w mieście Skawina (ryc. 7). Duża liczba projektów tego typu na 10 tys. mieszkańców (powyżej 15,0) była w obszarach wiejskich powiatu proszowickiego: Nowe Brzesko, Pałecznicza, Koszyce, w gminach Mucharz, Dąbrowa Tarnowska oraz w mieście Muszyna. Natomiast najniższa, poniżej 1 – poza wspomnianą Skawiną – występowała w obszarach wiejskich: Wierzchosławice, Krzeszowice, Liszki, Wadowice, Kraków, Kocmyrzów-Luborzyca oraz w miastach: Nowy Targ, Dąbrowa Tarnowska, Rabka-Zdrój, Brzesko, Wadowice, Wieliczka.

Ryc. 7. Zróżnicowanie liczby projektów wspierających GOW na 10 tys. mieszkańców w gminach woj. małopolskiego w latach 2007–2013

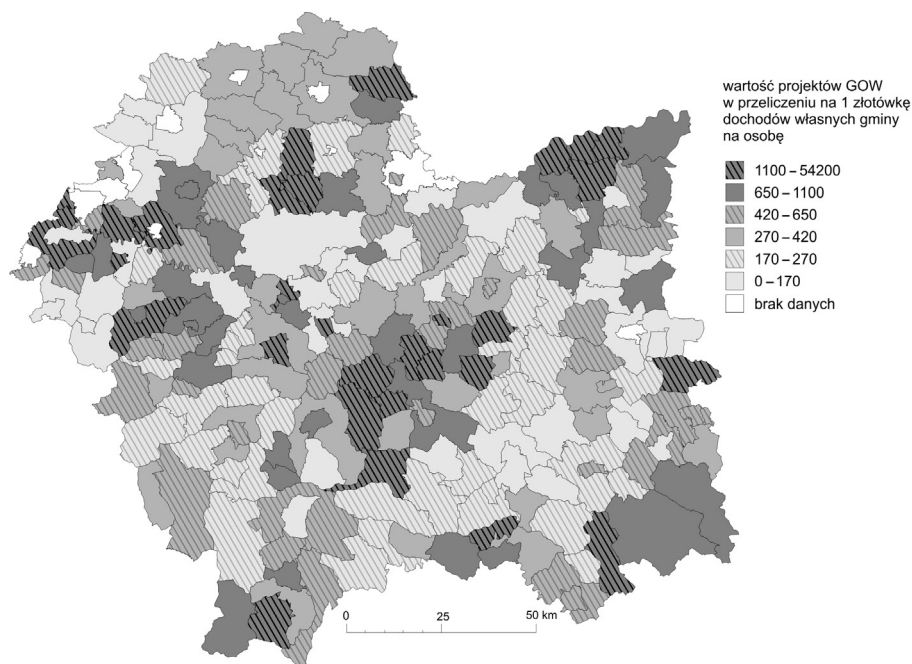

Źródło: opracowanie własne.

W dalszych badaniach zmierzano do określenia korelacji między zamożnością gmin wyrażoną ich dochodami własnymi w przeliczeniu na 1 mieszkańca a wydatkami na projekty GOW. Wartość dochodów gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca waha się od 3,1 tys. zł w Krakowie do 0,4 tys. zł w Radgoszczy. Do najbogatszych gmin (powyżej 2 tys. zł) należą Kraków i Tarnów oraz miejscowości wypoczynkowe: Krynica-Zdrój (gmina), Krynica-Zdrój (miasto), Zakopane (miasto), Myślenice (gmina), Myślenice (miasto) (SSE), Oświęcim, a na obszarach wiejskich Bukowno (ośrodek przemysłowy). Do najbiedniejszych (poniżej 0,5 tys.) należy Nowy Targ oraz gminy wiejskie: Lubień, Lipnica Wielka, Mędrzechów, Ropa, Rzepiennik Strzyżewski, Łukowica, Szerzyny. Wskaźnik wartości projektów GOW w przeliczeniu na dochody własne gmin na 1 mieszkańca wahał się od 54,2 tys. w Gręboszowie do zaledwie 14 zł w mieście Tarnowie

i 14,8 w Krakowie (ryc. 8). Wysokimi wartościami wskaźnika (11,1–5,5 tys.) charakteryzowały się także miasto Szczawnica oraz obszary wiejskie: Kamienica, Tymbark, Mędrzechów, Żegocina, Świątniki Górne, Iwanowice. Natomiast niskimi wartościami (poniżej 70 zł) wyróżniały się miasta Bochnia i Gorlice oraz obszary wiejskie: Szczurowa, Niepołomice, Nowe Brzesko, Nowy Sącz, Skawina.

Ryc. 8. Zróżnicowanie wartości projektów wspierających GOW w przeliczeniu na dochody własne gmin woj. małopolskiego w latach 2007–2013

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Projekty GOW stanowią ważny udział w ogólnej liczbie projektów realizowanych w województwie małopolskim w latach 2007–2013. Zazwyczaj są one lokalizowane na obszarach o niskim poziomie rozwoju i wpisują się w strategię wyrównywania dysproporcji rozwojowych, a także bywają podejmowane ze względu na brak możliwości pozyskania innych funduszy.

Mały udział projektów GOW w ogólnej liczbie projektów w miejscowościach uzdrowiskowych wynika z tego, że tam głównie realizowane są projekty ukierunkowane na rozwój infrastruktury technicznej, zmiany zagospodarowania przestrzennego oraz rewitalizację obszarów cennych architektonicznie.

W dużych miastach udział projektów GOW jest relatywnie mały, ponieważ na ich obszarze występują inne możliwości podnoszenia kwalifikacji, jak np. szkolnictwo wyższe, firmy doradcze, stowarzyszenia.

Zaprezentowane badania mają charakter badań wstępnych, trudno zatem o wysuwanie uogólniających wniosków i podsumowań. Niezbędne do dalszych analiz dane są rozproszone i trudno dostępne oraz wymagają agregacji. Prowadzone badania będą zmierzały w kierunku określenia roli i aktywności samorządów terytorialnych w tworzeniu gospodarki opartej na wiedzy. Podjęta

zostanie próba identyfikacji obszarów kompetencji jednostek samorządu terytorialnego w kontekście współczesnych uwarunkowań ich konkurencyjności oraz czynników wynikających z rozwoju gospodarki opartej na wiedzy.

Powszechnie przyjmuje się, że innowacyjne jednostki osadnicze to takie, które nieustannie są zorientowane na tworzenie wiedzy przez kształtowanie warunków dla rozwoju nowych idei, innowacyjnych produktów czy rozwiązań organizacyjnych (Makiela, 2013). Zwiększenie innowacyjności gospodarki jednostek przestrzennych w warunkach GOW, jak już wspomniano, jest przede wszystkim wynikiem podnoszenia jakości zasobów intelektualnych. Wpływ na to mają w głównej mierze system zarządzania przez władze samorządowe, potencjał oraz jakość podmiotów gospodarczych i instytucji, a także uwarunkowania prawne. Dla rozwoju gospodarczego układów przestrzennych duże znacznie mają również m.in.:

1. powiązania sieciowe podmiotów gospodarczych i instytucji,
2. innowacyjność władz samorządowych pobudzających rozwój przedsiębiorczości, kształtujących korzystny klimat inwestycyjny oraz instrumenty wsparcia finansowego, doradczego i organizacyjnego, budujących system infrastruktury technicznej i społecznej, upraszczających procedury decyzyjne,
3. dbałość o uzyskanie trwałej przewagi konkurencyjnej przez wspieranie współpracy pomiędzy nauką a gospodarką, wzmacnianie przepływu innowacji z wyższych uczelni do gospodarki, podejmowanie współpracy w zakresie projektów badawczych,
4. budowa standardów obsługi organizacyjnej administracji samorządowej,
5. dbanie o wartości ogólnospołeczne i wysoki poziom życia mieszkańców.

Jedną z nowych form realizacji działań przedsiębiorczych a jednocześnie przejawem innowacyjności jednostek terytorialnych jest zastosowanie zasad i narzędzi marketingu terytorialnego do zarządzania własnym rozwojem (Zdon-Korzeniowska, 2011). Jak przyjmuje Ferenc (2012), konkurencyjna gmina to taka, która ma zdolność do poprawy pozycji konkurencyjnej wobec innych gmin przez zwiększanie atrakcyjności własnego potencjału oraz marketingu terytorialnego. Zdobywanie przewagi konkurencyjnej polega na przekształcaniu zasobów i procesów w nowe wartości ekonomiczne. Powszechnie zakłada się, że marketing terytorialny jest nowoczesną koncepcją zarządzania przestrzenią geograficzną. Marketing terytorialny to celowa i systematyczna działalność administracji samorządowej, zmierzająca do rozpoznania, kształtowania i zaspokajania potrzeb społeczności lokalnej (Szromnik, 1996). Te zaplanowane działania mają na celu nie tylko promocję gmin, lecz także – dzięki różnym działaniom – poprawę wizerunku obszaru, jakości życia i atrakcyjności terytorium w oczach inwestorów oraz turystów, a także budowanie tożsamości terytorialnej. Jak przyjmuje Ziolo (2011), w warunkach wzrostu samodzielności władz samorządowych zachodzi konieczność wypracowania ujęć syntetycznych, pozwalających na całościowe analizy funkcjonowania i oceny kierunków przemian układów regionalnych.

Literatura References

- Audretsch D.B., Thurik A.R. (2000). Capitalism and Democracy in the 21st Century: From the Managed to the Entrepreneurial Economy. *Journal of Evolutionary Economics*, 10(1–2), 17–34.
- Borowiec, M. (2010). *Funkcjonowanie uczelni krakowskiego i rzeszowskiego ośrodka akademickiego w świetle koncepcji układów bipolarnych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Prace Monograficzne, 539.

- Borowiec, M., Dorocki, S. (2011). Rola kapitału ludzkiego w procesie kształtowania innowacyjności układów regionalnych Francji. W: B. Namyślak (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. Wrocław: Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego. Uniwersytet Wrocławski, 215-230.
- Chojnicki, Z., Czyż, T. (2007). Rola kapitału ludzkiego w kształtowaniu gospodarki opartej na wiedzy w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 79(3-4), 423-428.
- Dorocki, S. (2007). Małopolska wobec europejskiej polityki regionalnej. W: J. Kot (red.), *Konkurencyjność i innowacyjność regionów w warunkach globalizacji i metropolizacji przestrzeni*. Kielce: Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, 40-48.
- Ferens, E. (2012). Marketing terytorialny jako narzędzie budowania przewagi konkurencyjnej jednostek terytorialnych. W: A. Siedlecka, A. Smarżewska, M. Zwolińska-Ligaj (red.), *Marketing terytorialny w budowaniu konkurencyjności podmiotów publicznych*. Biała Podlaska: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II.
- Kuźniar, Cz. (2013). Aktywność marketingowa gmin i jej oddziaływanie na rozwój turystyki wiejskiej. *Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria: Monografie i Opracowania*, 16, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Makiela, Z. (2013). *Przedsiębiorczość i innowacyjność terytorialna. Region w warunkach konkurencji*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Markowski, T., Marszał, T. (2005). Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi. *Samorząd Terytorialny*, 7/8, 7-16.
- Niklewicz-Pijaczyńska, M. (2011). Od koncepcji gospodarki opartej na wiedzy do strategii rozwoju UE 2020. W: J. Kundera (red.), *Globalizacja, europejska integracja a kryzys gospodarczy*. Wrocław: Wydział Prawa Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 444-445.
- Szromnik, A. (1996). Marketing komunalny. Rynkowa koncepcja zarządzania gminą. *Samorząd Terytorialny*, 3, 2-19.
- Wach, K. (2014). Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości (rozdział 1). W: K. Zieliński (red.), *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: Difin, 13-30.
- Zdon-Korzeniowska, M. (2011). Przedsiębiorczość samorządów terytorialnych w warunkach globalizacji. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 7, 188-196.
- Zioło, Z. (2011). Funkcjonowanie przedsiębiorstwa w strukturze regionu – zarys modelu. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Uwarunkowania sprawnego działania w przedsiębiorstwie i regionie*, 20, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Monika Borowiec-Gabryś,

dr nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Zainteresowania badawcze autorki koncentrują się wokół problematyki gospodarki opartej na wiedzy, roli szkolnictwa wyższego i ośrodków naukowych w procesie kształtowania społeczeństwa informacyjnego, procesów transformacji społeczno-gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem procesów globalizacji i integracji europejskiej, a także problematyki przedsiębiorczości.

Monika Borowiec-Gabryś,

PhD in science of Earth in geography, adiunkt (assoc. professor) at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography. Her interests are concentrated on knowledge based economy, the role of higher education and academic centers in the process of socio-economic transformation, processes of globalization and European integration.

Sławomir Dorocki,

absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia (Instytut Europeistyki, Uniwersytet Jagielloński). Adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN. Zainteresowania badawcze autora skupiają się wokół problematyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowania przestrzeni europejskiej oraz procesów integracji europejskiej i uwarunkowań historycznych.

Sławomir Dorocki,

graduated from Pedagogical University of Cracow MA degree in geography, PhD in history (Institute of European Studies of the Jagiellonian University). Adiunkt (assoc. professor) at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography. His research interests are tied with regional problems and processes of socio-economic regionalization, with particular emphasis on the diversity of Europe, processes of European integration and historical conditions.

Małgorzata Zdon-Korzeniowska,

absolwentka studiów magisterskich Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, kierunek: ekonomia, specjalność: przedsiębiorczość i innowacje. Doktor nauk ekonomicznych w dyscyplinie nauk o zarządzaniu (Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego). Adiunkt w Zakładzie Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN. Zainteresowania naukowo-badawcze autorki skupiają się wokół problematyki zarządzania turystyką na poziomie lokalnym i regionalnym, ze szczególnym uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju i budowy produktów turystycznych o charakterze lokalnym i regionalnym, a także integracji i koordynacji działań podmiotów zaangażowanych w ten proces, ze szczególnym uwzględnieniem roli samorządu terytorialnego.

Małgorzata Zdon-Korzeniowska,

graduated from Cracow University of Economics (Department of Economics, specializing in Entrepreneurship and Innovation) MA degree in economy, PhD in economic sciences in the discipline of management studies (Faculty of Management and Social Communication, Jagiellonian University). Adiunkt (assistant professor) at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management. Her research interests centered around the issues of tourism management at the local and regional level, with particular emphasis on sustainable development and the construction of local and regional tourist products, as well as the integration and coordination of the actors involved in this process, with particular emphasis on the role of local government.

Adres/Address:

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-638 Kraków, Polska
e-mail: mborowiec@up.krakow.pl (M. Borowiec)
e-mail: sdorocki@up.krakow.pl (S. Dorocki)
e-mail: mkorzen@up.krakow.pl (M. Zdon-Korzeniowska)

Agnieszka Gil

Marcin Semczuk

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Uwarunkowania współczesnych zmian w sieci szkół podstawowych na obszarach wiejskich województwa małopolskiego

The conditioning of contemporary changes in the network of primary schools in rural areas of the Małopolskie Voivodeship

Streszczenie

Przedmiot prezentowanych badań stanowiło szkolnictwo podstawowe zawężone do I i II etapu edukacyjnego (klasy I–III i IV–VI) na obszarach wiejskich województwa małopolskiego. Celem opracowania było wskazanie uwarunkowań funkcjonowania sieci szkół podstawowych oraz konsekwencji likwidacji szkół w kształceniu młodzieży. W artykule wykorzystano dane z lat 2000–2012 dotyczące liczby uczniów oraz szkół podstawowych, a także uczących w tych szkołach nauczycieli oraz stanu zaludnienia miejscowości Małopolski, udostępnione przez BDL GUS. Do realizacji postawionego celu badawczego wykorzystano również wyniki własnych badań bezpośrednich, przeprowadzonych w szkołach za pomocą metody sondażu diagnostycznego, oraz studia literatury przedmiotu, w tym aktów prawnych. Badaniom poddano 12 szkół podstawowych zlokalizowanych w powiecie miechowskim. Objęto nimi dwie grupy respondentów. Pierwszą stanowili opiekunowie uczniów, a drugą – dyrektorzy szkół. Badanie objęło 705 osób.

W wyniku niekorzystnych tendencji demograficznych (ryc. 1) w województwie małopolskim w latach 2000–2012 na obszarach wiejskich liczba uczniów zmniejszyła się o 30% (ryc. 2). W konsekwencji likwidacji uległy 143 szkoły podstawowe, co stanowiło 12% ich ogólnej liczby (ryc. 3). Zamknięto głównie małe szkoły wiejskie, z obszarów typowo rolniczych w północno-wschodniej części województwa oraz z jego słabiej zaludnionych obszarów południowo-wschodnich (ryc. 4). W mniejszym stopniu proces ten objął miasta, gdzie spadek liczby dzieci w przeliczeniu na szkołę był znacznie wyższy w porównaniu do obszarów wiejskich. Liczba zlikwidowanych szkół byłaby zapewne znacznie większa, gdyby nie aktywność lokalnych społeczności. Korzystały one z możliwości przejęcia szkoły dzięki zakładaniu stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz w dalszym etapie – zmianie organu prowadzącego (ryc. 5). W konsekwencji tych procesów znacznie zmieniło się w regionie rozmieszczenie szkół.

Badania przeprowadzone w szkołach powiatu miechowskiego wskazują, że średni czas dojazdu z miejsca zamieszkania do placówki wynosi 21 min, a najdłuższy jest do tych szkół, w otoczeniu których zlikwidowano minimum dwie placówki (ryc. 6). Najwięcej uczniów, bo ok. 60%, dojeżdża do badanych szkół autobusami. Bezpośrednio z formą organizacji dowozu wiąże się udział uczniów w zajęciach pozalekcyjnych. Tylko 44% uczniów z badanych szkół podstawowych powiatu miechowskiego uczęszczało na zajęcia pozalekcyjne.

Abstract

The subject of the research presented was primary education narrowed down to the first and second stages (grades 1-3 and 4-6) within the rural areas of Malopolskie Voivodeship. The aim of the study was to determine the operating conditions of the network of primary schools and the consequences of closing schools on youth education. The article utilises data from the years 2000-2012 concerning the number of pupils and primary schools, as well as teachers working at those establishments, and the state of the population of Malopolska's (Lesser Poland's) villages, made available by GUS BDL (Central Statistical Office – Local Data Bank). In order to achieve the research objective the results of own direct studies were also used, conducted in schools via the diagnostic survey method, as well as studies of literature on the subject, including legal acts. Twelve primary schools were subject to research, all located in the district of Miechów. The studies were directed at two groups of respondents. The first group consisted of students' guardians; the second – the head teachers of the surveyed schools. A group of 705 respondents was covered by the survey.

Due to unfavourable demographic trends (Fig. 1) in the rural areas of the Malopolskie Voivodeship in the years 2000-2012, the number of students fell by 30% (Fig. 2). The consequence of this was the closure of 143 primary schools, which meant reducing their number by 12% (Fig. 3). Mostly small rural schools were closed in the typically agricultural areas of the north-eastern part of the voivodeship, and less populated areas of south-eastern and eastern Malopolska (Fig. 5). This process also took place in cities, to a lesser extent, where the decline in the number of children per school is significantly higher as compared to the rural areas (Fig. 4). The number of closed schools would have been much higher if not for the actions of the local communities. They exploited the opportunity to take over schools through the establishment of associations and social organisations and, at the next stage – to change the managing authority (Fig. 6). As a result, the location of schools changed considerably. Studies conducted in schools of the Miechów district indicate that the average commuting time from home to school equals 21 minutes, and is longest to schools in areas where at least two institutions were closed (Fig. 7). Most students arrive at school by school bus – 60% of students. The participation of students in extracurricular activities is directly connected to the form of transport. Only 44% of students attended additional classes.

Słowa kluczowe: dojazdy do szkół; małe szkoły; sieć szkół; szkoła podstawowa; szkoła wiejska; zajęcia pozalekcyjne

Keywords: extracurricular activities; commuting to school; primary school; small schools; network of schools; schools in rural areas

Wstęp

Szkolnictwo stanowi najważniejszą część systemu oświatowego. Jest ono regulowane przez szereg aktów prawnych, z których najważniejszym w polskim systemie oświaty jest *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz. U. z 1996 r. nr 67, poz. 329 z późn. zm.). Zawiera ona definicję systemu oświaty, a także określa powiązania między jego częściami składowymi. Wskazuje również główny cel systemu oświaty, czyli realizację prawa każdego obywatela do kształcenia się. Od dłuższego czasu obserwuje się stały wzrost zainteresowania problematyką edukacji w Polsce. W ostatnich latach szczególną uwagę zwraca się na likwidowanie małych szkół i kurczenie się sieci szkolnictwa, głównie podstawowego. Proces ten łączy się zwykle z negatywnymi zmianami demograficznymi zachodzącymi na wielu obszarach Polski. W konsekwencji spada liczba uczniów w szkołach, a przy stale rosnących nakładach na utrzymanie personelu i budynków szkolnych zmniejsza się też liczba placówek oświatowych. W literaturze przedmiotu (Wilkin, 1998; Kołodziejczyk, 1999; Adamowicz, Nowak, 2005) często zwraca się uwagę na ważne funkcje, które pełni szkoła wiejska – poza sferą edukacyjną jest centrum rozwoju wsi. Niejednokrotnie stanowi punkt centralny wydarzeń kulturalnych czy sportowych

oraz miejsce spotkań mieszkańców wsi. W latach 2000–2012 w województwie małopolskim w szkołach podstawowych nastąpił spadek uczniów o 30% (z 279 960 do 197 019 uczniów), a w tym samym czasie liczba szkół podstawowych w województwie małopolskim zmniejszyła się o 13% (z 1595 do 1395 szkół). Zjawisko likwidowania szkół jest przestrzennie zróżnicowane i uzależnione od lokalnych warunków. Można wyróżnić obszary, gdzie prawie ono nie występuje, a równocześnie wskazać wiele gmin, w których odsetek zlikwidowanych szkół dochodził nawet do 50% – co może niepokoić ze względu na spadek dostępności uczniów do edukacji. Największą liczbę szkół zlikwidowano w powiecie miechowskim: 20 (50%). Obecnie na jego terenie zlokalizowane są tylko 23 szkoły podstawowe. W placówkach tych w 2012 r. uczyło się blisko 3 tys. uczniów

W świetle przedstawionych przesłanek przedmiot prezentowanych badań stanowiło szkolnictwo podstawowe zawężone do I i II etapu edukacyjnego (klasy I–III i IV–VI) na obszarach wiejskich województwa małopolskiego. Celem badań było wskazanie uwarunkowań funkcjonowania sieci szkół podstawowych oraz konsekwencji likwidacji szkół w kształceniu młodzieży. W artykule wykorzystano dane z lat 2000–2012 dotyczące liczby uczniów oraz szkół podstawowych, a także uczących w tych szkołach nauczycieli oraz stanu zaludnienia miejscowości Małopolski, udostępnione przez Bank Danych Lokalnych GUS. Zakres czasowy badań podyktowany był reformą edukacji przeprowadzoną w 1999 r. Do realizacji postawionego celu badawczego wykorzystano też wyniki własnych badań bezpośrednich, przeprowadzonych w szkołach za pomocą metody sondażu diagnostycznego, opracowanej przez Kamińskiego (Pilch, Bauman, 2001), oraz studia literatury przedmiotu, w tym aktów prawnych, które są podstawą działania systemu edukacji w Polsce. Badaniom poddano 12 szkół podstawowych (bez integracyjnych i specjalnych) zlokalizowanych w powiecie miechowskim. Badania skierowane były do dwóch grup respondentów. Pierwszą z nich stanowili opiekunowie uczniów, a drugą – dyrektorzy szkół. Badania przeprowadzono we wrześniu i październiku roku szkolnego 2014/2015. Do respondentów skierowano 1155 ankiet, a zwrot kształtował się na poziomie 60% (693 ankiety).

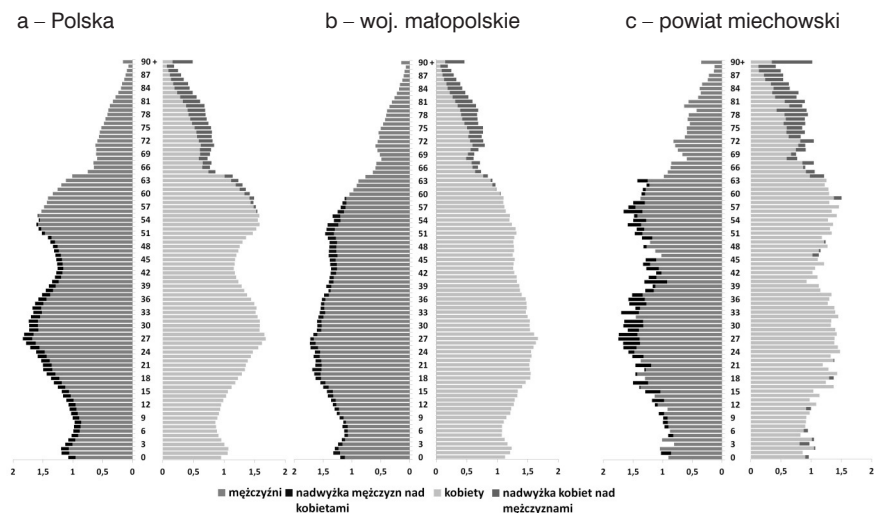
Problematyka kształtowania sieci szkolnictwa podejmowana jest dość często, zarówno w literaturze krajowej, jak i zagranicznej. Najczęściej skupia się ona na szkolnictwie ponadpodstawowym i koncentruje się na obszarach miejskich, natomiast stosunkowo mało badań dotyczy obszarów wiejskich – zwłaszcza w ujęciu lokalnym. W ostatnich latach najwięcej uwagi tym zagadnieniom poświęcił Bajerski (2011, 2012, 2014), który podejmuje tematykę rejonizacji kształcenia, m.in. na obszarach wiejskich, i wynikających z tego konfliktów ludności z władzami lokalnymi. Zagadnieniom jakości kształcenia na wsi poświęcili uwagę tacy badacze, jak: Domalewski, Flaga i Wesołowska (2002) oraz Pilch (2002), a preferencjami uczniów w wyborze szkoły i zadowolenia ze szkoły: Majkut (2010), Dolata (2008), Kaczan, Rycielski, Wasilewska (2012). Oddzielnym tematem poruszonym w literaturze są bariery w dostępie do edukacji na wsi. Zagadnienia te poruszane były m.in. w pracach Rydza (2002) czy Wilkina (2003). Najwięcej miejsca w literaturze przedmiotu poświęcono zagadnieniom związanym z przestrzenną dostępnością do szkolnictwa: Szyszko-Bohusz (1974), Kwieciński (1975), Taylor (1999), Piwowski (1992), Guzik (2003), Czapiewski i Janc (2011), Dej i Guzik (2011), Czapiewski i Janc (2012), Guzik (2013).

Uwarunkowania demograficzne zmian w sieci szkół

Głównym elementem wpływającym na sieć szkół podstawowych na obszarach wiejskich jest sytuacja demograficzna regionu. Tendencje kształtowania się systemu edukacji kształtują się pod wpływem zjawisk demograficznych. Czynnikiem, który istotnie wpływa na zmniejszanie się liczby szkół, jest niż demograficzny, a także nałożenie się dwóch niekorzystnych zjawisk,

jakimi są spadek dzietności oraz przesunięcie przeciętnego wieku rodzenia pierwszego dziecka. Struktura wieku i płci dla obszarów wiejskich, sporządzona na podstawie danych z NSP z 2011 r., wskazuje na istotne różnice między piramidą dla Polski, województwa małopolskiego i – badanego w tej pracy – powiatu miechowskiego. W strukturze dla Polski oraz powiatu miechowskiego zauważalne są skutki niżów demograficznych z lat 60. i końca lat 80. ubiegłego wieku, natomiast obszary wiejskie Małopolski odczuły je w mniejszym stopniu (ryc. 1b). Struktura wieku i płci dla ludności obszarów wiejskich całego kraju (ryc. 1a) pokazuje klasyczny obraz polskiego społeczeństwa, z widoczną przewagą kobiet powyżej 66. roku życia i nadwyżką mężczyzn do 55 lat. W powiecie miechowskim ogólną prawidłowość dotyczącą płci zakłóca prawie dwukrotnie wyższa niż w Polsce nadwyżka mężczyzn w wieku mobilnym (18–44), co spowodowane jest masowymi wyjazdami kobiet do pracy w miastach. Od 2009 r. notuje się w Polsce wzrost liczby urodzeń, co jest głównie efektem zatrzymania procesu przesuwania wieku rodzenia pierwszego dziecka oraz skutkiem echa wyżu demograficznego z lat 80. Tendencja ta wydaje się jednak krótkoterminowa, a w takich powiatach jak miechowski – mało zauważalna (ryc. 1c).

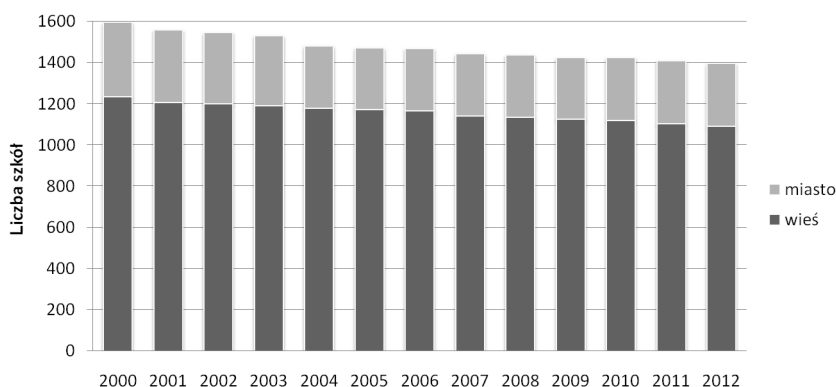
Ryc. 1 (a, b, c). Struktura wieku i płci dla obszarów wiejskich (udział %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP z 2011 r.

W województwie małopolskim w latach 2000–2012 liczba szkół podstawowych zmniejszyła się o 13% (z 1595 do 1395 szkół). Jakkolwiek niekorzystne zmiany demograficzne miały miejsce zarówno w miastach, jak i na wsiach, to ich skutki w postaci zamykania szkół były szczególnie negatywne na obszarach wiejskich. Zlikwidowano tu bowiem znacznie więcej placówek niż w miastach, a zmiany demograficzne – w odniesieniu do możliwości dostępu do edukacji – są tu odczuwane w większym stopniu ze względu na rozproszony typ zabudowy i niską gęstość zaludnienia (ryc. 2). Choć opisywane zmiany były podyktowane głównie niekorzystnymi tendencjami demograficznymi, to nie bez znaczenia były również czynniki ekonomiczne – w tym głównie racjonalizacja sieci szkół podstawowych prowadzonych przez gminy, związana ze wzrostem kosztów utrzymania personelu, budynków szkolnych czy organizacją dojazdów, a także niedostatek środków na dofinansowanie bazy oświatowej.

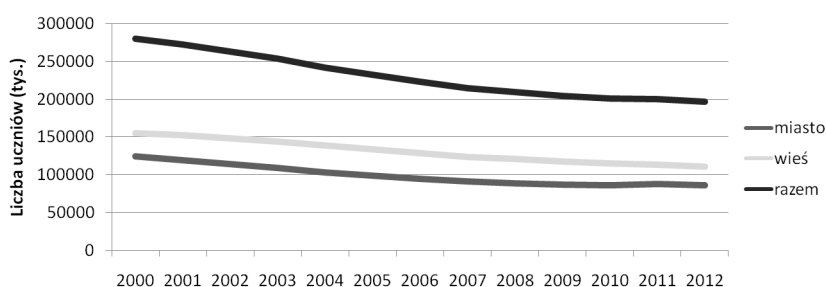
Ryc. 2. Liczba szkół podstawowych w woj. małopolskim w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Jak wiadomo, środki na prowadzenie szkół pochodzą z dwóch źródeł: subwencji państwowych przekazywanych samorządom oraz ze środków własnych gmin. Subwencje ustala się stosownie do liczby uczniów (obowiązuje wskaźnik na 1 ucznia), a ich ogólna wielkość jest różnicowana także w zależności od lokalizacji szkoły (wieś – miasto). Więcej przeznaczają się na ucznia w szkole wiejskiej – w wiejskich szkołach w 2013 r. było to 7767,83 zł/ucznia, w miejskich – 5224,37 zł. Przy takim podejściu do finansowania szkół istotna jest liczebność uczniów w klasach, która w ostateczności rzutuje na wysokość tzw. kosztów stałych prowadzenia nauczania, takich jak wynagrodzenia nauczycieli oraz techniczne utrzymanie budynków szkolnych (ogrzewanie, czystość, remonty itp.). Przy spadającej liczbie uczniów w klasach (ryc. 3) koszty prowadzenia nauki w małych szkołach musi w znacznej części ponosić samorząd. Na wsiach Małopolski średnio na jedną klasę w 2012 r. przypadało 16 uczniów, przy czym w powiecie miechowskim było to 14, natomiast w mieście – 22 uczniów. W skali całego kraju samorządy dopłaciły w 2010 r. do edukacji 21 mld zł, co stanowiło 40% wszystkich publicznych wydatków na ten cel (Kopeć, 2013).

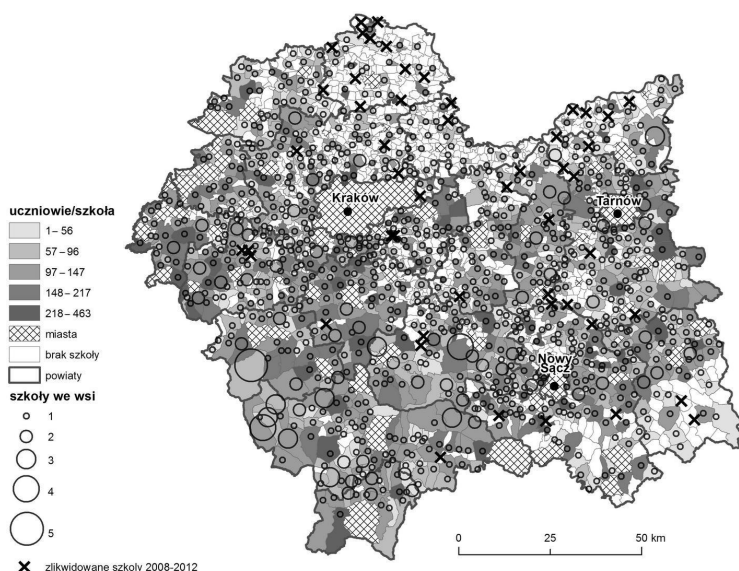
Ryc. 3. Liczba uczniów w szkołach podstawowych w woj. małopolskim w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Sieć szkół podstawowych na obszarach wiejskich województwa małopolskiego rozkładem przestrzennym nawiązuje bezpośrednio do układu osadniczego tego regionu (ryc. 4). Duża gęstość szkół występuje w strefie podmiejskiej Krakowa, zwłaszcza na południe od miasta. W sześciu miejscowościach: Wrzósowicach, Radziszowie, Kaszowie, Zabierzowie, Michałowicach, Luborzycach znajdują się po dwie szkoły. Podobnie jak w strefach podmiejskich największych miast Małopolski, również w zachodniej części województwa (powiaty oświęcimski, chrzanowski, wadowicki) sieć szkół jest mocno zagęszczona i nawiązuje do wysokiego wskaźnika gęstości zaludnienia. Na tych obszarach na ogół jest jedna szkoła w każdej miejscowości. Gęstą sieć szkół spotyka się też w południowej Małopolsce, w pasie Beskidów od Beskidu Żywieckiego po Kotlinę Sądecką. Tutaj sieć osadnicza cechuje się mniejszą gęstością, jednak wsie są znacznie większe, co wynika z topografii terenu. W powiatach suskim, nowotarskim, limanowskim średnio na wieś przypada ponad 1,5 tys. mieszkańców, przy przeciętnej dla województwa poniżej 1 tys. Specyficznie w omawianym regionie kształtuje się też liczba uczniów przypadających na jedną szkołę. Najwięcej mają ich szkoły wiejskie położone w obrębie stref podmiejskich. Jest to o tyle ciekawe, że z pewnością część dzieci dowożona jest przez rodziców do szkół miejskich. Największą wartością wspomnianego wskaźnika cechują się miejscowości w tzw. sypialni Krakowa, w bezpośrednim, północnym sąsiedztwie miasta. Wartość wskaźnika przekracza tam 410 dzieci na szkołę (Zielonki, Bibice). Z kolei najmniej dzieci mają szkoły położone w powiatach północno-wschodniej Małopolski (miechowski, proszowski), cechujących się rozdrobnioną siecią osadniczą i typowo rolniczym charakterem (Semczuk, 2013). Podobna sytuacja występuje też we wsiach w Beskidzie Sądeckim oraz Beskidzie Niskim (południowo-wschodnia część województwa), wyróżniających się najniższą gęstością ludności w Małopolsce.

Ryc. 4. Liczba uczniów przypadających na szkołę, liczba szkół (stan na 2012 r.) oraz zlikwidowane szkoły (w latach 2008–2012) wg miejscowości wiejskich w woj. małopolskim

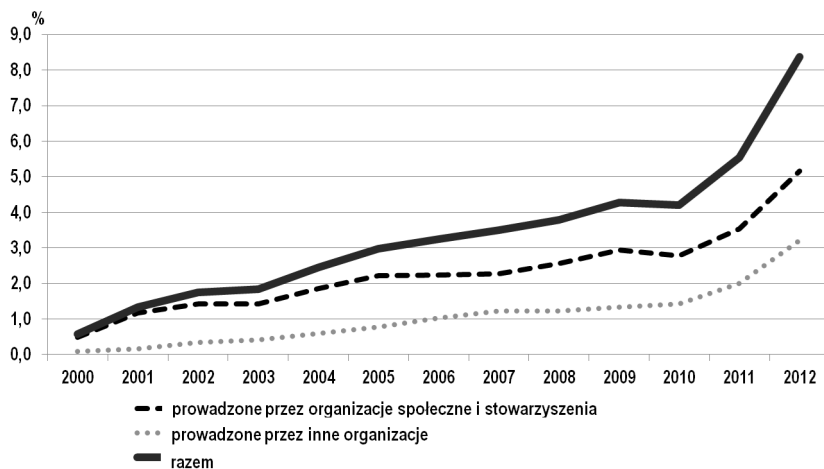

W latach 2008–2012 na Małopolskiej wsi zlikwidowano łącznie 57 szkół podstawowych. Najwięcej ubyło ich w powiecie miechowskim: z 36 szkół w 2008 r. pozostawiono w 2012 r. tylko 24 szkoły. Związane jest to z wieloletnim odpływem ludności z tej części województwa i utrwaloną już depopulacją tego typowo rolniczego regionu. Obecnie w powiecie tym na wieś przypada średnio 280 mieszkańców. Natomiast w zachodniej części województwa, cechującej się największą gęstością zaludnienia, problem zamkniętych szkół nie występuje. W powiatach chrzanowskim, oświęcimskim, olkuskim i suskim w omawianym czteroleciu liczba istniejących szkół podstawowych pozostała niezmieniona.

Jak wiadomo, w ramach polskiego systemu oświaty oprócz szkół publicznych mogą funkcjonować również szkoły prowadzone przez stowarzyszenia i organizacje społeczne. W latach 2000–2012 nastąpił znaczny wzrost ich liczby, związany głównie z przekazywaniem przez samorządy prowadzenia szkoły stowarzyszeniom. Dotyczy to w większości małych szkół wiejskich, które liczą do 70 uczniów, a których ze względów ekonomicznych nie chciały prowadzić gminy.

W 2000 r. niemal wszystkie szkoły na obszarach wiejskich Małopolski były prowadzone przez samorządy (ryc. 5). Jednak w okresie późniejszym zaczęło przybywać szkół społecznych i w 2010 r. stanowiły one już ok. 4% ogółu placówek. Duży wzrost ich liczby nastąpił w latach 2010–2012 i w rezultacie udział powiększył się do poziomu prawie 9%. Dzięki możliwości przekazania szkoły innemu organowi prowadzącemu wiele placówek uniknęło likwidacji. Bez tak dużego zaangażowania ze strony społeczności liczba zamkniętych szkół podstawowych w tych latach mogłaby być znacznie większa. Proces ten wydaje się odgrywać pozytywną rolę jako podtrzymujący funkcjonowanie szkoły. Niemniej można przewidywać, że dalszy spadek liczby urodzeń może nie zahamować likwidacji małych szkół, nawet przy dużym zaangażowaniu rodziców i organizacji społecznych, bowiem koszty ich prowadzenia będą zbyt wysokie.

Ryc. 5. Jednostki prowadzone przez organizacje społeczne i stowarzyszenia oraz przez inne organizacje w woj. małopolskim w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Istnienie i rozmieszczenie szkół społecznych może zależeć od wielu czynników, takich jak: liczba organizacji pozarządowych, liczba wyznaniowych związków religijnych, liczba osób przynależących do mniejszości narodowych, mobilność nauczycieli, uwarunkowania społeczno-kulturowe czy finanse (Czapiewski, Janc, 2013). Szczególnie ważna wydaje się tu zamożność rodziców, o czym może świadczyć sytuacja takich szkół w województwie mazowieckim, w którym większość szkół społecznych znajduje się w Warszawie. Tymczasem w województwie małopolskim z 69 szkół tego typu, które powstały w latach 2000–2012, aż 60 zlokalizowanych jest na obszarach wiejskich, a tylko 9 w miastach. W większości szkoły znajdujące się w Warszawie to prywatne jednostki edukacyjne, kształcące dzieci odpłatnie, gdzie istotnym czynnikiem jest zysk (Czapiewski, Janc, 2013). Tymczasem w Małopolsce głównym celem powstawania tego typu placówek jest chęć utrzymania szkoły w swojej miejscowości przez społeczność lokalną.

Szkoły podstawowe w powiecie miechowskim – przykład regionu depopulacyjnego

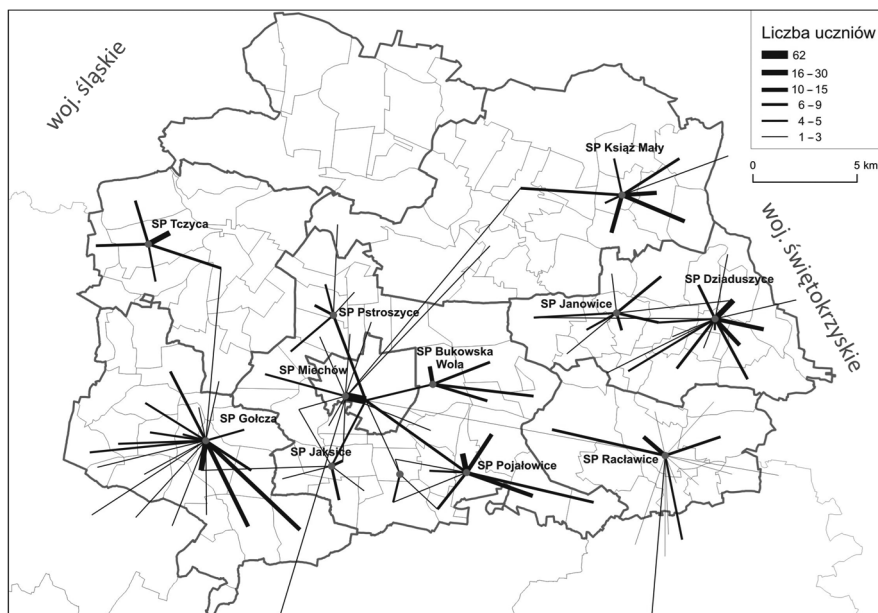
W zamieszczonych poniżej uwagach skoncentrowano się na jednym z regionów województwa małopolskiego – powiecie miechowskim – w którym występują bardzo trudne warunki dla działalności szkół podstawowych, a lokalne samorządy mają wiele problemów z utrzymaniem istniejącej sieci szkół i ich funkcjonowaniem. Powiat ma charakter rolniczy, z typowymi dla obszarów rolniczych ograniczeniami w zakresie dostępu dzieci i młodzieży do dobrze zorganizowanego kształcenia szkolnego i pozaszkolnego.

Wszystkie przebadane szkoły podstawowe w powiecie miechowskim prowadziły dowóz dzieci, często ze znacznych odległości. W badaniach ankietowych starano się ustalić istotne informacje dotyczące tych dojazdów, m.in.: miejsce zamieszkania dzieci dowożonych do poszczególnych szkół, średni czasu dotarcia z miejsca zamieszkania do placówki czy rodzaj środka transportu, którym uczeń dostaje się do szkoły. Ustalono, że dla badanych szkół średni czas dotarcia do placówki wynosił 17 min, przy czym różnice między szkołami nie są duże, ponieważ we wsiach Gołcza i Raclawice, o najdłuższym czasie dojazdu, było to 21 min. Zdarzają się jednak sytuacje skrajnie trudne w dotarciu do szkoły, takie jak we wspomnianej gminie Gołcza, w której są trzy szkoły podstawowe. Poza Gołczą – wsią gminną – takie trudności występują jeszcze we wsiach Szreniawa i Wysocice. Tamtejsze szkoły to bardzo małe placówki, skupiające uczniów głównie z miejscowości, w których się znajdują. Są słabo wyposażone w pomoce naukowe i nie cieszą się dobrą opinią. Jeśli rodzice chcą posłać dzieci do lepszej szkoły, położonej w Gołczy, to dojazd pochłania nawet do 50 min (dotyczy to m.in. wsi Czaple Wielkie oraz Przybysławice). Podobna sytuacja jest w gminie Raclawice, gdzie znajduje się tylko jedna szkoła w miejscowości gminnej, do której dojeżdżają dzieci zarówno z miejscowości gminy Raclawice, jak i z gmin sąsiadujących: Pałecznicza i Radziemice.

Analizując dostęp dzieci do szkół podstawowych w powiecie miechowskim, należy zwrócić uwagę na ich dojazdy do miasta powiatowego. Zaskakiwać może, że tylko niewielka grupa uczniów dojeżdża do szkoły miejskiej w Miechowie, przy czym spora część to mieszkańcy oddalonych miejscowości z innych gmin powiatu miechowskiego, co należy wiązać z dojazdami rodziców do pracy. Natomiast wysoki odsetek uczniów to dzieci, które uczęszczają do szkół wiejskich. Regułą jest natomiast, że dzieci z najbliższego otoczenia Miechowa uczęszczają do szkół wiejskich w miejscu zamieszkania lub w pobliżu (ryc. 6).

Większość szkół wiejskich w powiecie miechowskim jest zlokalizowana w największej wsi, najczęściej gminnej, co pozwala na szybkie dotarcie do nich jak największej grupie uczniów. Jednak w dwóch badanych przypadkach udział uczniów z miejscowości, gdzie znajdowała się szkoła, był niewielki i nie przekraczał 10% (SP w Dziaduszycach i Książu Małym). W szkole podstawowej w Książu Małym zaledwie 7% uczniów mieszka w tej samej miejscowości.

Ryc. 6. Dojazdy do szkół podstawowych w 12 szkołach powiatu miechowskiego

Źródło: badania własne.

Pozostała część dzieci dowożona jest ze wsi Trzonów (22% uczniów), Boczkowice (18%) oraz Zarzyszyn (15%). Przykładem nieco innej sytuacji jest szkoła podstawowa w Dziaduszytach, która zlokalizowana jest bardzo blisko gminnej miejscowości Słaboszów (1,5 km). Dzieci będące mieszkańcami Dziaduszyce to zaledwie 4% wszystkich uczniów, natomiast pochodzący ze Słaboszowa stanowią 26% ogółu. Ze względu na niewielką odległość większość dzieci dochodzi do szkoły ze Słaboszowa pieszo, co średnio zajmuje im ok. 21 min.

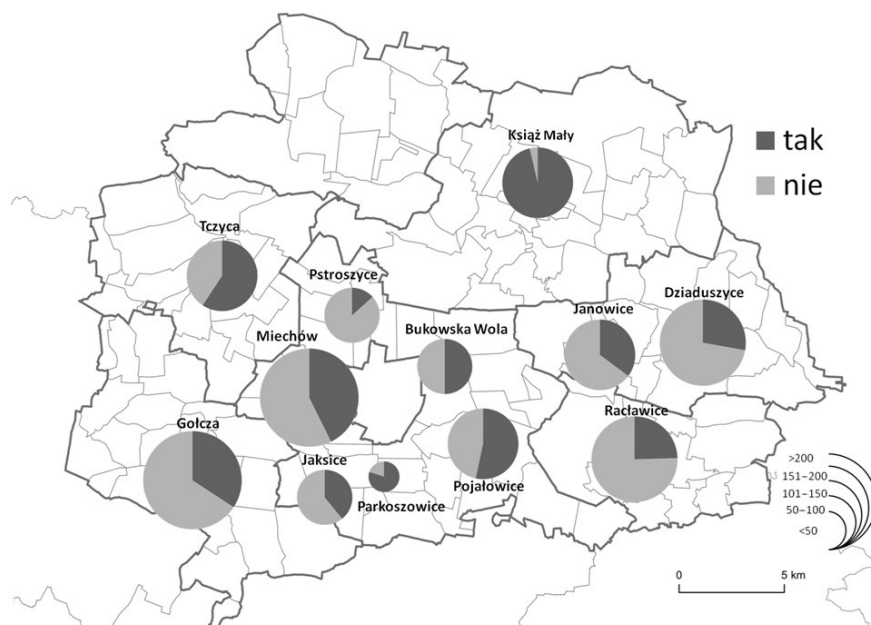
Zgodnie z zapisami *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (tekst jedn. Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 ze zm.) obowiązkiem gminy jest ustalenie sieci publicznych szkół w taki sposób, aby umożliwić wszystkim dzieciom spełnianie obowiązku szkolnego, z uwzględnieniem, że droga dziecka z domu do szkoły nie może przekraczać 3 km w przypadku uczniów klas I–IV szkoły podstawowej oraz 4 km w wypadku uczniów klas V–VI. Jeśli odległość dziecka do szkoły – liczona z uwzględnieniem warunków lokalnych, w tym istniejących połączeń drogowych, rzeźby terenu – przekracza 3 lub 4 km, to gmina jest zobowiązana do zapewnienia bezpłatnego transportu i opieki w czasie przewozu lub zwrotu kosztów przejazdu środkami komunikacji publicznej. Dlatego też od lokalizacji szkoły zależą w dużej mierze koszty, które gmina ponosi na dowóz dzieci. W badaniach ustalono, że spośród przebadanych 673 uczniów w 12 szkołach powiatu miechowskiego 61% dojeżdża do szkoły autobusem szkolnym, 20% dowożonych jest przez rodziców samochodami, a 19% dochodzi do szkoły. Sytuacja w poszczególnych placówkach kształtuje się jednak bardzo różnie, co można łączyć z warunkami dostępu do szkół, zamożnością rodziców czy odległością od szkoły. Najmniej uczniów korzysta z dowozu autobusem w szkole w Tczycy (27%), bowiem większość z uczących się tutaj dzieci dowożą rodzice własnymi samochodami (66%). Natomiast do szkoły w miejscowości Książ Mały z dowozu autobusami korzysta 86% uczniów. Najwięcej dzieci dochodzi do szkoły w Dziaduszytach (24%).

Zajęcia pozalekcyjne

Zgodnie z podstawowym założeniem funkcjonowania szkół, jednostki te powinny dbać o wszechstronny rozwój uczniów: kreatywność, otwartość, zaangażowanie. Dobrym rozwiązaniem na etapie szkół podstawowych jest organizacja zajęć pozalekcyjnych, które rozwijają zainteresowania i uzdolnienia uczniów, a także – dzięki zajęciom wyrównawczym – pozwalają na osiąganie lepszych wyników w nauce. Celem takich zajęć jest rozwijanie i rozbudzenie zainteresowań uczniów m.in. przez sport, działania plastyczne, muzykę, tworzenie gazetki szkolnej, śpiewanie w chórze czy inną aktywność uczniów (Nowacki et al., 2000).

Zajęcia pozalekcyjne są planowane oraz dostosowywane do potrzeb i zainteresowań uczniów. Jednak ich organizacja i realizacja jest utrudniona, m.in. przez wspomniane wcześniej dojazdy uczniów (określony czas odjazdu dowożonych dzieci) czy brak wolnych sal dydaktycznych. Szkoły miejskie, mające nowoczesną bazę dydaktyczną i lokalową, są lepiej przygotowane do organizacji zajęć pozalekcyjnych niż małe szkoły wiejskie, w których często brakuje środków finansowych na doinwestowanie bazy oświatowej. W powiecie miechowskim odsetek uczniów uczęszczających na zajęcia pozalekcyjne był zróżnicowany (ryc. 7). Z badań wynika, że najwięcej dzieci biorących udział w zajęciach pozalekcyjnych jest w szkole w Książu Małym (96%), gdzie – pomimo dojazdów dzieci do szkoły autobusem – większość z nich chodzi na zajęcia pozalekcyjne. Natomiast najmniejsze zainteresowanie takimi zajęciami odnotowano w szkołach w Pstroszycach oraz Raclawicach. Przyczyn tak zróżnicowanej sytuacji w zakresie zajęć pozalekcyjnych jest zapewne wiele, ale głównie wiążą się one z dostępnością do szkół, które je organizują, w tym szczególnie ze wspomnianymi dojazdami. Przykładem są Raclawice mające jedyną w całej gminie szkołę, do której dowozi się dzieci z kilkunastu miejscowości i trudno w tych warunkach zorganizować korzystny dla wszystkich system przejazdów.

Ryc. 7. Liczba uczniów uczęszczających na zajęcia pozalekcyjne (udział %)

Źródło: badania własne.

Podsumowanie

Niekorzystne tendencje demograficzne stały się największym wyzwaniem dla wielu procesów społeczno-gospodarczych zachodzących współcześnie na wielu obszarach wiejskich Polski, w tym szczególnie dla organizacji i funkcjonowania szkół podstawowych. W ich wyniku zmniejsza się liczba dzieci w wieku szkolnym, przez co zamykane są najmniejsze szkoły – co jest najbardziej widoczne na terenach rolniczych o rozdrobnionej sieci osadniczej. Przyjmuje się, że liczba dzieci, przy których gmina jest w stanie utrzymać szkołę, nie powinna być mniejsza niż 70. W województwie małopolskim w 2013 r. funkcjonowało 275 szkół podstawowych, w których liczba uczniów była mniejsza od wspomnianej wielkości. Biorąc pod uwagę, że część z nich jest już prowadzona przez stowarzyszenia czy organizacje społeczne (52 szkoły), można ustalić, że zagrożonych likwidacją jest ponad 21% szkół (223 placówki). Dlatego też tak istotna jest dyskusja o roli małych szkół wiejskich w funkcjonowaniu współczesnej wsi, nie tylko jako placówek kształcenia, lecz także jako miejsca tworzącego wspólnotę uczniów, nauczycieli i rodziców. Trudno zarzucać samorządom lokalnym złe intencje w próbach reorganizacji sieci szkół w celu szukania oszczędności, przy zwiększających się kosztach utrzymania placówek, które często przekraczają ich możliwości finansowe. Dlatego pożądanym rozwiązaniem wydaje się aktywizowanie społeczności lokalnych do przejmowania małych szkół od jednostek samorządu terytorialnego, z jednoczesnym przejęciem odpowiedzialności za ich prowadzenie. Możliwości takie daje zmiana *Ustawy o systemie oświaty z dnia 19 marca 2009 r.*, dzięki której organizacja przejmująca szkołę otrzymuje subwencję od jednostki samorządu lokalnego, przyznawaną na jej funkcjonowanie w zależności od liczby uczniów. Zatem zasada finansowania zostaje podobna jak w wypadku, kiedy szkołę prowadziła gmina, jednak koszty prowadzenia placówki przez powołaną organizację mogą być znacznie niższe, ze względu na brak obowiązku stosowania regulacji wynikających z *Karty Nauczyciela*, a dotyczących głównie wymiaru godzin czy minimalnych stawek wynagrodzenia dla nauczycieli. Ponadto taka forma organizacji szkoły niesie ze sobą wiele różnych korzyści, m.in. większą aktywność rodziców w edukacji swoich podopiecznych.

Literatura

References

- Adamowicz, M., Nowak, A. (2005). Szkoły wiejskie w kontekście kreowania kapitału ludzkiego. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 6, 339-346.
- Bajerski, A. (2011). *Organizacja przestrzenna i funkcjonowanie usług edukacyjnych w aglomeracji poznańskiej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Bajerski, A. (2012). Przemieszczenia uczniów między obwodami szkolnymi a zróżnicowanie wyników publicznych szkół podstawowych i gimnazjów. Przypadek Poznania. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2, 62–76.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2011) Accessibility to education and its impact on regional development in Poland. W: N. Adams, G. Cotella, R. Nunes (red.), *Territorial Development, Cohesion and Spatial Planning – knowledge and policy development in an enlarged EU*. Routledge, London, New York, 345-372.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2012). Dostępność do edukacji, jakość kształcenia i poziom wykształcenia mieszkańców a struktura funkcjonalna gmin województwa mazowieckiego. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 10, 33-51.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2013). *Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza*. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.

- Dej, M., Guzik, R. (2011). The rural challenge: Spatial accessibility to secondary education in Poland within the transformation period. W: Á. Erőss, D. Karácsonyi (red.), *Geography in Visegrad and neighbour countries: Regional socio-economic processes in Central and Eastern Europe - 20 years in transition and 2 years in global economic crisis*. Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 65–74.
- Dolata, R. (2008). *Szkola – segregacje – nierówności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Domalewski, J. (2010). Edukacja a procesy rozwoju obszarów wiejskich. W: M. Stanny, M. Drygas (red.), *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce. Problemy i perspektywy rozwoju*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Domalewski, J. (2002). Zróżnicowanie oświaty na obszarach wiejskich. W: D. Waloszek, K. Wąż (red.), *Nadzieja na zmianę. Szanse edukacyjne młodego pokolenia ze środowiska wiejskiego*. Zielona Góra: Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Flaga, M., Wesołowska, M. (2002). Warunki kształcenia dzieci i młodzieży na obszarach wiejskich w województwie lubelskim. W: J. Bański, E. Rydz (red.), *Problemy społeczne wsi. Studia Obszarów Wiejskich*, t. II.
- Guzik, R. (2003). *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Guzik, R. (2013). Edukacja i dojazd do szkoły. W: R. Guzik, K. Wiedermann (red.), *Zawodowy start. Przestrzenne uwarunkowania karier szkolnych i dalszych losów absolwentów*. Kraków: Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie, 17–46.
- Guzik, R., Wiedermann, K. (red.). (2013). *Zawodowy start. Przestrzenne uwarunkowania karier szkolnych i dalszych losów absolwentów*. Kraków: Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie.
- Kołodziejczyk, D. (1999). Czynniki ludzkie w rozwoju obszarów wiejskich. Warszawa: IERiGŻ.
- Kopeć, E. (2013). Zamykanie małych szkół wiejskich (uwarunkowania, sposoby zapobiegania). *Polityka i Społeczeństwo*, 3(11), 5–20.
- Kozakiewicz, M. (1975). *Zróżnicowanie dostępu młodzieży do kształcenia w 1970 r.* Warszawa: IRWiR PAN.
- Kwieciński, Z. (1975). *Środowisko a wyniki pracy szkoły*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Majkut, J. (2010). Powody wyboru szkoły gimnazjalnej w wypowiedziach rodziców, *XVI Konferencja Diagnostyki Edukacyjnej*. Toruń.
- Nowacki, T., Korabinowska-Nowacka, K., Baraniak, B. (2000). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo WSP Towarzystwo Wiedzy Powszechnej.
- Ozga, W. (1960). *Organizacja szkolnictwa w Polsce*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Ozga, W. (1974). *Rozmieszczenie szkół w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Pilch, T. (2002). Równość szans edukacyjnych w kontekście warunków społecznych i regulacji reformy oświaty. W: D. Waloszek, K. Wąż (red.), *Nadzieja na zmianę. Szanse edukacyjne młodego pokolenia ze środowiska wiejskiego*. Zielona Góra: Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Żak.
- Piowowski, R. (1992). *Sieć szkolna a dostępność kształcenia*. Warszawa: PWN.
- Piowowski, R. (2000). *Szkoły na wsi – edukacyjne wyzwanie*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Semczuk, M. (2013). Agricultural Exploitation of the Farmland in Rural Areas in the Polish Carpathians. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, Cluj University Press, 4, 201–205.
- Szyszko-Bohusz, A. (1974). *Dojazdy młodzieży do szkół. Nauka dla Wszystkich*. Warszawa-Kraków: PWN, 225.
- Taylor, Z. (1999). Przestrzenna dostępność miejsc zatrudnienia, kształcenia i usług a codzienna ruchliwość ludności wiejskiej. *Prace Geograficzne IGiPZ PAN*, 171.
- Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (tekst jedn.: Dz. U. 2004 nr 256, poz. 2572 ze zm.).
- Wilkin, J. (1998). Bariery edukacyjne i informatyczne. W: M. Kłodziński, J. Wilkin (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: FAPA.
- Wilkin, J. (red.). (2003). *Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.

- Agnieszka Gil,** mgr, absolwentka studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Doktorantka w Instytucie Geografii. Zainteresowania badawcze autorki dotyczą geografii obszarów wiejskich, rozwoju lokalnego i regionalnego na obszarze Polski.
- Agnieszka Gil** graduated from Pedagogical University of Cracow MA degree in geography. PhD student at the Institute of Geography of the from Pedagogical University of Cracow. Her research interests relate to the geography of rural areas, local and regional development in Poland.
- Marcin Semczuk,** mgr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Asystent w Instytucie Geografii. Zainteresowania badawcze autora skupiają się wokół problematyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej.
- Marcin Semczuk** graduated from Pedagogical University in Krakow MA degree in geography. Assistant at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography. His research interests are tied with regional problems and processes of socio-economic regionalization.
- Adres/Address:** Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: agnieszka.gil@wp.pl (A. Gil)
e-mail: semczuk@up.krakow.pl (M. Semczuk)

Sławomir Dorocki**Paweł Brzegowy**

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Intensyfikacja usług uzdrowiskowych w Polsce po okresie transformacji systemowej

Intensification of spa services in Poland following the system transformation period

Streszczenie

Intencją poniższego studium jest zaprezentowanie ogólnego charakteru przemian zaistniałych w polskich uzdrowiskach po 1989 r. W 2014 r. 44 miejscowości, bądź ich części, oraz Kopalnia Soli w Wieliczce miały status uzdrowiska, a największą koncentracją zdrojowisk charakteryzowało się województwo dolnośląskie. Odwołując się do danych statystycznych, raportów GUS i Ministerstwa Zdrowia oraz literatury przedmiotu i własnych obserwacji, zilustrowano stan infrastrukturalny wybranych zdrojowisk wraz z jego wykorzystaniem. Przez termin *infrastruktura turystyczna* autorzy rozumieją bazę noclegową z elementami lecznictwa uzdrowiskowego, zdefiniowanymi we właściwym ustawodawstwie. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu działalności sanatoryjnej, badając zmianę liczby sanatoriów (najpowszechniejszego rodzaju placówek lecznictwa zdrojowiskowego) i szpitali uzdrowiskowych, poczynawszy od połowy lat 90. ubiegłego wieku. W dalszej kolejności zobrazowano zmiany w liczebności kuracjuszy poszczególnych kurortów. Czy w związku z przemianami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi, które dokonały się w okresie ostatniego ćwierćwiecza, w polskich uzdrowiskach nastąpiły zauważalne zmiany ilościowe i jakościowe? Które z nich najlepiej wykorzystały okres transformacji systemowej, stając się krajowymi liderami na rynku usług lecznictwa uzdrowiskowego?

Abstract

The intention behind this study is to present the general character of the changes affecting Polish spa resorts after 1989. In 2014, 44 localities (or parts thereof), and the Wieliczka salt mine, held the status of spa resorts while the Lower Silesian Voivodeship was characterised with the greatest concentration of spa facilities. Referring to the statistical data, reports published by GUS – the National Statistical Office and Ministry of Health, as well as the subject-related bibliography and their own *in-situ* observations, the authors illustrated the infrastructural condition of the selected spa resorts, and the use of the same. By the term “infrastructure” the authors understand an accommodation base combined with elements of spa treatment as defined in related legislation. Special attention was paid to sanatorium activities through analysing the changing number of sanatoriums (the most common type of spa treatment facility) and spa hospitals starting from the mid-1990s. Secondly, the changing number of patients visiting particular spa resorts was presented. Have any noticeable quantitative and qualitative changes occurred in Polish spa resorts in connection with the political, economic and social transformations taking place during the last quarter-century? Which of these spas benefitted best from the system transformation period, becoming leaders on the domestic spa market?

Słowa kluczowe: infrastruktura turystyczna; kuracjusze; transformacja systemowa; uzdrowiska

Key terms: spa patients; spa resortssystem transformation; tourist infrastructure

Wstęp

W Polsce od okresu transformacji gospodarczej następują intensywne zmiany, zauważalne zarówno w sferze gospodarczej, jak i społecznej. Ich bodźcem są wymogi dostosowania ekonomii narodowej do warunków gospodarki rynkowej oraz procesy globalizacyjne (Rachwał, 2006). Transformacje te nie ominęły sektora opieki zdrowotnej, w tym lecznictwa uzdrowiskowego. Obecnie, w wyniku procesu starzenia się społeczeństwa, rosnącej konkurencji na światowym rynku usług zdrowotnych oraz zmian w potrzebach kuracjuszy, a także dzięki rozwojowi medycyny, wydaje się, że to właśnie w uzdrowiskach od lat 90. XX w. nastąpiły jedne z najlepiej widocznych przeobrażeń polskiej transformacji gospodarczej (Wołowicz, 2002, 2003).

Celem pracy jest przedstawienie zmian, które zaszły w polskich zdrojowiskach od połowy lat 90. XX w. Jako metodę badań przyjęto wnioskowanie statystyczne w oparciu o dane liczbowe oraz interpretację graficzną otrzymanych wyników. Szczegółowej analizie poddano stan infrastruktury uzdrowisk oraz zmiany w jej wykorzystaniu. Następnie zilustrowano panujące trendy zaobserwowane w ostatnich latach w zdrojowiskach polskich¹. Wykorzystane w badaniach dane pozyskano z Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Zdrowia oraz z opracowania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010*.

Uzdrowiska w Polsce

Według prawodawstwa polskiego (*Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych*. Dz. U. z 2012 r., poz. 651) uzdrowiskiem może zostać obszar, na terenie którego prowadzone jest lecznictwo uzdrowiskowe. Obszar ten zostaje wydzielony w celu wykorzystania i ochrony znajdujących się na jego terenie naturalnych surowców leczniczych. Uznanie miejscowości za uzdrowisko następuje po opracowaniu operatu uzdrowiskowego przez gminę, pozwalającego stwierdzić posiadanie określonych w ustawie cech, tj.: klimatu lokalnego o walorach zdrowotnych, unikalnych, naturalnych złóż surowców uzdrowiskowych, zakładów opieki zdrowotnej udzielających świadczeń z zakresu lecznictwa uzdrowiskowego przez wysoko wykwalifikowane kadry medyczne, obiektów szpitalnych i sanatoryjnych z pełnym zapleczem o wysokim standardzie, urządzeń przeznaczonych do korzystania z uzdrowiskowych zasobów naturalnych, wymagań sprecyzowanych w przepisach prawa o ochronie i kształtowaniu środowiska, odpowiedniego obszaru pozwalającego na wyodrębnienie stref ochrony uzdrowiskowej² oraz pełnej infrastruktury technicznej.

Ze względu na położenie geograficzne rozróżnia się: uzdrowiska nizinne (do 200 m n.p.m.), nadmorskie (położone w odległości nie większej niż 3 km od brzegu morza), podgórskie (od 200 do 400 m n.p.m.) oraz górskie (zlokalizowane na wysokości od 400 do 800 m n.p.m.).

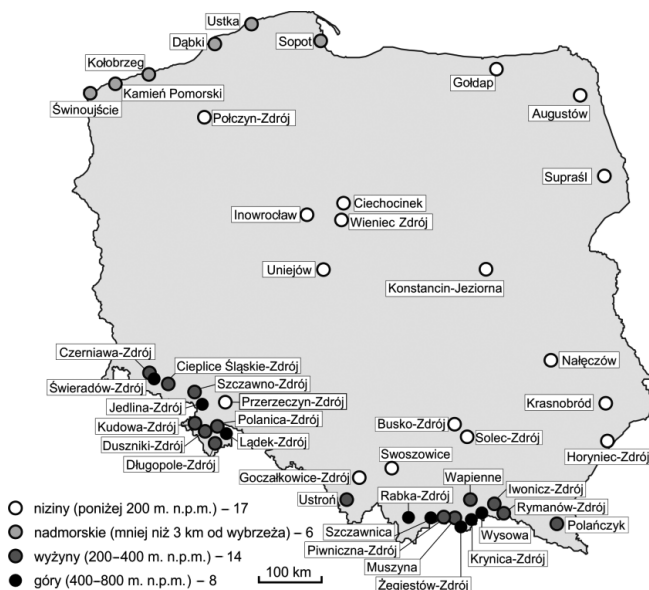
¹ O przemianach własnościowych i organizacyjno-funkcjonalnych w rodzimych zdrojowiskach pisali m.in. D. Reško, *Potencjał uzdrowisk polskich w rozwoju regionalnym*. W: T. Kudłacz (red.), *Rozwój regionalny w Polsce w świetle wyzwań XXI w.*, Studia KPZK, t. CXXXI, Warszawa 2010; D. Reško, *Problematyka funkcjonowania sektora uzdrowiskowego w Polsce – wybrane aspekty*. W: *Transgraniczna turystyka ekologiczna jako szansa rozwoju regionu*. „Zeszyty Naukowe”, nr 1, Nowy Sącz 2010; K. Prętki, *Podstawy prawne funkcjonowania lecznictwa uzdrowiskowego w systemie ochrony zdrowia w Polsce w latach 1918–2005*. W: B. Płonka-Syroka, A. Syroka (red.), *Historia polskiej kultury uzdrowiskowej*. Wrocław 2012. Zagadnienie uzdrowiskowych produktów turystycznych w pierwszej kolejności podjęła D. Dryglas, *Kształtowanie produktu turystycznego uzdrowisk w Polsce*. Kraków 2006.

² Strefa A z udziałem terenów zieleni nie mniejszym niż 65%. Strefa B z udziałem terenów biologicznie czynnych nie mniejszym niż 50% oraz strefa C z udziałem terenów biologicznie czynnych nie mniejszym niż 45%.

Ze względu na występujące naturalnie surowce lecznicze wyszczególniono: uzdrowiska posiadające wody lecznicze, uzdrowiska borowinowe – oparte na leczeniu borowiną – oraz uzdrowiska mieszane – posiadające wody lecznicze i borowinę.

Współcześnie w Polsce statusem uzdrowiska dysponują 44 gminy oraz Kopalnia Soli w Wieliczce, działająca jako sanatorium uzdrowiskowe w urządzonym podziemnym wyrobisku górnictwem³ (ryc. 1). Od 2001 r. do działalności leczniczej uprawniony jest także Latoszyn w województwie podkarpackim, który uzyskał status obszaru ochrony uzdrowiskowej, co oznacza, że ma przywileje i obowiązki takie same, jak uzdrowisko, bez konieczności dysponowania własnym sanatorium. W 2013 r. ochroną uzdrowiskową objęto również Skierniewice, w których odkryto solankę, Rogoźno koło Zgierza oraz Frombork i Miłomłyn nieopodal Ostródy. W kolejce oczekują m.in.: Czarny Dunajec, Łagów, Trzebnica, Łeba i Lidzbark Warmiński. Uzyskanie statusu miejscowości uzdrowiskowej pozwala na pobierania opłaty uzdrowiskowej od osób przebywających na obszarze uzdrowiska. Ponadto gminy otrzymują dotację z budżetu państwa w wysokości równej wpływom z tytułu tejże opłaty w poprzednim roku kalendarzowym, w celu zapewnienia właściwych standardów uzdrowiskowych. Atrakcyjnie położone i dobrze prosperujące uzdrowisko może zatem dostarczyć samorządowi wielomilionowych wpływów. Innym wymiernym zyskiem dla gminy jest reklama oraz napływ turystów przez cały rok. Gminy, które uzyskają status obszaru ochrony uzdrowiskowej, ustawodawca również wyposażył w prawo do pobierania opłaty miejscowej za każdy dzień pobytu w celach turystycznych, szkoleniowych czy wypoczynkowych.

Ryc. 1. Przestrzenne rozmieszczenie uzdrowisk w Polsce

Źródło: opracowano na podstawie wykazu Ministerstwa Zdrowia RP.

³ Działalność lecznicza w uzdrowisku Kopalnia Soli w Wieliczce polegająca na wykorzystaniu unikalnego mikroklimatu, przejawiającego się znacznym nasyceniem powietrznego aerosolu chlorkiem sodu, realizowana jest w znajdujących się 135 m pod ziemią wyrobiskach górniczych. Oprócz tradycyjnego, 21-dniowego turnusu uzdrowiskowego kuracjusze mogą skorzystać z pobytów dziennych oraz programów: Trzy godziny dla zdrowia, Dzień dla zdrowia, Zdrowy sen. Uprawnienia do prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego Kopalnia Soli „Wieliczka” S.A. otrzymała w 2011 r.

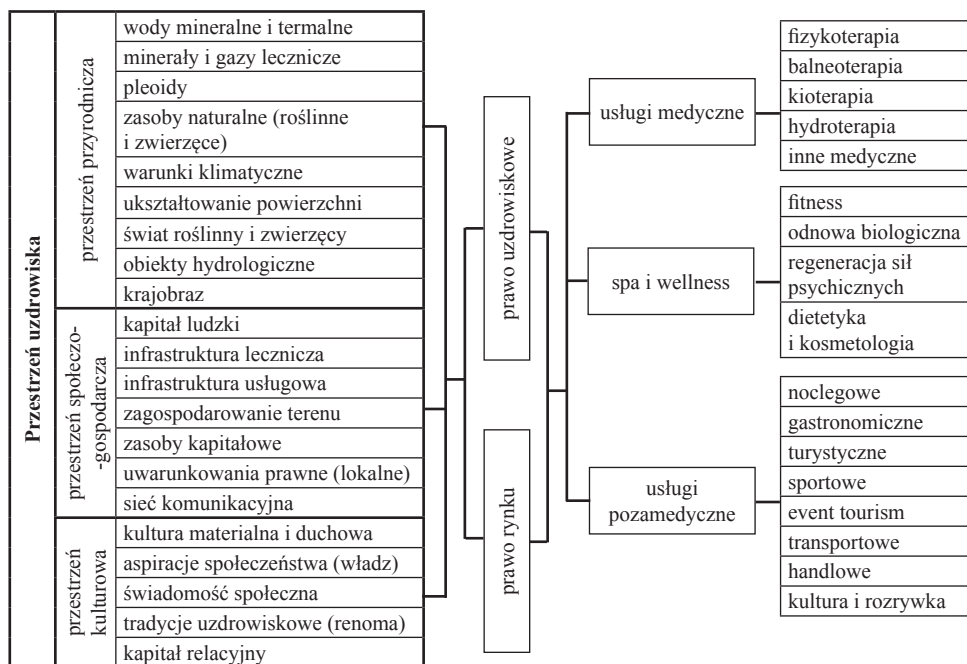
Jednakże wraz z prawami przysługującymi uzdrowiskom nałożono na nie również obowiązki, które regulowane są m.in. przez *Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie określenia wymagań, jakim powinny odpowiadać zakłady i urzędnictwa lecznictwa uzdrowiskowego* (Dz. U. z 2012 r., poz. 452). Powinnością gminy uzdrowiskowej jest zachowanie wskaźników terenów zielonych i obszarów biologicznie czynnych. Prowadzi to do zakazu lokalizowania w strefach uzdrowiskowych obiektów mogących znacząco oddziaływać na środowisko, np. inwestycji komunikacyjnych i wielkopowierzchniowych. Ograniczenia te są związane z integralnością lecznictwa uzdrowiskowego z państwowym systemem ochrony zdrowia. Wspomniana forma leczenia prowadzona jest w wyspecjalizowanych zakładach zlokalizowanych w uzdrowiskach przy wykorzystaniu właściwych urządzeń, umożliwiających zastosowanie naturalnych surowców leczniczych oraz właściwości zdrowotnych klimatu. Pacjent w ramach leczenia uzdrowiskowego może skorzystać z następujących zakładów lecznictwa uzdrowiskowego: szpitala uzdrowiskowego, sanatorium uzdrowiskowego, zakładu przyrodoleczniczego, szpitala w podziemnych wyrobiskach górniczych oraz przychodni uzdrowiskowej⁴. Leczenie w uzdrowisku przyjmowane jest za kontynuację leczenia szpitalnego pacjentów bądź rehabilitację. Wśród najważniejszych zasad charakteryzujących polski system lecznictwa zdrojowiskowego Ryszard Florków wyróżnił sprecyzowanie dla każdego zdrojowiska profilu leczniczego, zestawienie wskazań i przeciwwskazań w odbywaniu kuracji w danym ośrodku oraz przestrzeganie przez kuracjuszy zasad reżimu leczniczego (Florków, 1994). Badająca zagadnienie lecznictwa uzdrowiskowego jako elementu aktywnego wypoczynku i zdrowego stylu życia Agnieszka Chojecka (por. 2011) dowodzi, że polskie społeczeństwo przybywające do wód można podzielić na dwie grupy: regularnych gości, rozmiłowanych w kulturze zdrojowiskowej, oraz osoby wybierające się tam po raz pierwszy i chętnie powracające. Kuracjusza na turnus może skierować NFZ lub może on występować w charakterze pełnopłatnego klienta komercyjnego.

W nawiązaniu do modelu działalności przedsiębiorstwa w strukturze regionu Zbigniew Ziolo (1999) dokonał próby skonstruowania modelu funkcjonowania uzdrowisk w Polsce (ryc. 2). Główną determinantą rozwoju uzdrowiska jest przestrzeń przyrodnicza i związane z nią zasoby surowców leczniczych. Drugim ważnym elementem niezbędnym do funkcjonowania uzdrowiska jest infrastruktura lecznicza wraz z całym jej zapleczem i pracownikami. Wartym podkreślenia czynnikiem jest także przestrzeń kulturowa uzdrowiska, na którą składają się zarówno elementy kultury materialnej, jak i duchowej. Ta wewnętrzna sfera zdrojowiska wykorzystywana jest do kreowania usług medycznych, stanowiących dotychczas główny cel działalności uzdrowiska, oraz usług spa i wellness wraz ze świadczeniami pozamedycznymi, np. noclegami, wyżywieniem, transportem, rozrywką. W zależności od ustaleń prawnych, nakładających na zdrojowiska obowiązek przestrzegania ustalonych norm oraz w odniesieniu do uwarunkowań sprzężonych z prawami rynku, struktura oferowanych usług będzie się zmieniać. Współcześnie najważniejszymi czynnikami wpływającymi na zmiany w działalności uzdrowisk w wymiarze makroekonomicznym są: postępujący proces starzenia się społeczeństwa, rozwój medycyny, zróżnicowanie w strukturze chorób, wzrost mobilności społeczeństwa, kłopoty z finansowaniem państwowych zakładów przyrodoleczniczych, rosnące zainteresowanie społeczeństwa zdrowym stylem życia, stan gospodarki wpływający na zamożność obywateli oraz przemiany polityczne na świecie, oddziałujące m.in. na możliwość podróży międzynarodowych. Obecnie zauważalny

⁴ Uzdrowiskowe leczenie szpitalne oraz sanatoryjne osób dorosłych wynosi 21 dni (odpowiednio 27 i 21 dni w przypadku dzieci), leczenie ambulatoryjne od 6 do 18 dni zabiegowych, zaś uzdrowiskowa rehabilitacja w szpitalu uzdrowiskowym – 28 dni.

jest w Polsce niewątpliwy rozwój infrastruktury uzdrowiskowej, zwłaszcza tej związanej z usługami pozamedycznymi oraz spa i wellness. Postępujący rozwój medycyny wpływa zaś na skrócenie okresu leczenia, oddziałując na wykorzystanie bazy zabiegowej. Równocześnie wzrasta udział ludzi młodych korzystających z usług zdrojowiskowych w ramach profilaktyki zdrowotnej. W przekonaniu Krzysztofa Prętki (2012) – nie biorąc pod uwagę zmieniających się realiów ustrojowych zachodzących w Polsce od roku 1918 r. – najważniejsze znaczenie dla charakteru lecznictwa uzdrowiskowego miało Ministerstwo Zdrowia.

Ryc. 2. Model funkcjonowania uzdrowisk

Źródło: opracowanie własne.

Infrastruktura sanatoryjna w Polsce

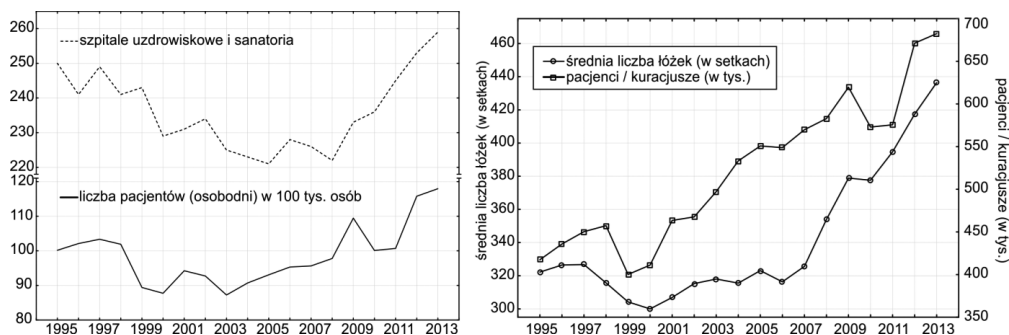
W 1995 r. w Polsce działało 250 sanatoriów⁵ i szpitali uzdrowiskowych⁶. Następnie do 2005 r. nastąpił spadek liczby obiektów uzdrowiskowych do 221 (ryc. 3). Głównie było to spowodowane upadkiem obiektów sanatoryjnych będących częścią dużych zakładów przemysłowych

⁵ W sanatorium uzdrowiskowym pacjentowi zapewnia się: całodobowe świadczenia opieki zdrowotnej w warunkach stacjonarnych, opiekę lekarską i całodobową opiekę pielęgniarską, przewidziane programem leczenia zabiegi, świadczenia profilaktyczne oraz edukację zdrowotną. Ponadto w szpitalu uzdrowiskowym przewidziane jest korzystanie z naturalnych surowców leczniczych oraz urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego.

⁶ W szpitalu uzdrowiskowym pacjentowi zapewnia się: całodobowe świadczenia opieki zdrowotnej w warunkach stacjonarnych, całodobową opiekę lekarską i pielęgniarską, przewidziane programem leczenia zabiegi, korzystanie z naturalnych surowców leczniczych i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego oraz edukację zdrowotną.

oraz trudnościami w finansowaniu leczenia przez państwo. Również w tym samym okresie zmniejszyła się liczba kuracjuszy. W okresie 1995–2003 liczba osobodni zmalała o 1 mln. Od 2008 r. można zauważyć obecność tendencji wzrostowej zarówno w liczbie obiektów sanatoryjnych (wzrost do 259), jak i pobytu kuracjuszy o ponad 2,5 mln osobodni.

Ryc. 3. Zmiany w wykorzystaniu infrastruktury sanatoriów i szpitali uzdrowiskowych w Polsce w latach 1995–2013

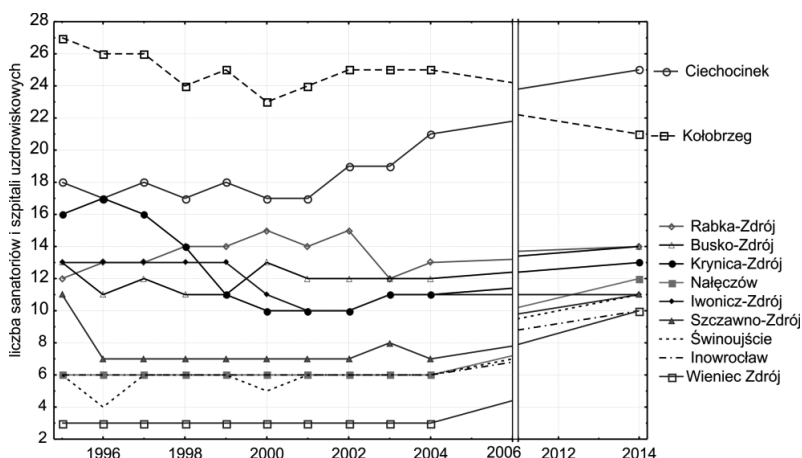
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Pomimo spadku liczby ośrodków uzdrowiskowych w analizowanym okresie, poza latami 1998–2000 oraz 2009–2012, nastąpił wzrost liczby kuracjuszy. Świadczy to o rosnącym zainteresowaniu usługami uzdrowiskowymi przy jednoczesnym skróceniu długości pobytu. Równocześnie od 2008 r. nastąpiła widoczna tendencja wzrostu wielkości obiektów sanatoryjnych o prawie 10 tys. łóżek.

Można zatem wnioskować, że po okresie upadku obiektów państwowych i branżowych, w wyniku wzrostu zapotrzebowania na usługi sanatoryjne oraz wskutek procesu prywatyzacji uzdrowisk, nastąpił rozwój infrastruktury sanatoryjnej w Polsce (ryc. 4). Obserwowany wzrost liczby obiektów sanatoryjnych nie był jednakowy w całym kraju. Spośród czołówki uzdrowisk największą bazę sanatoryjną w 2014 r. miały Ciechocinek (25 sanatoriów i szpitali) oraz Kołobrzeg (21). Jednakże w przypadku Ciechocinka w okresie 1995–2014 stwierdzono wzrost ośrodków leczniczych, zaś w Kołobrzegu nastąpił ich ubytek. Również wyraźny spadek zanotowała Krynica-Zdrój.

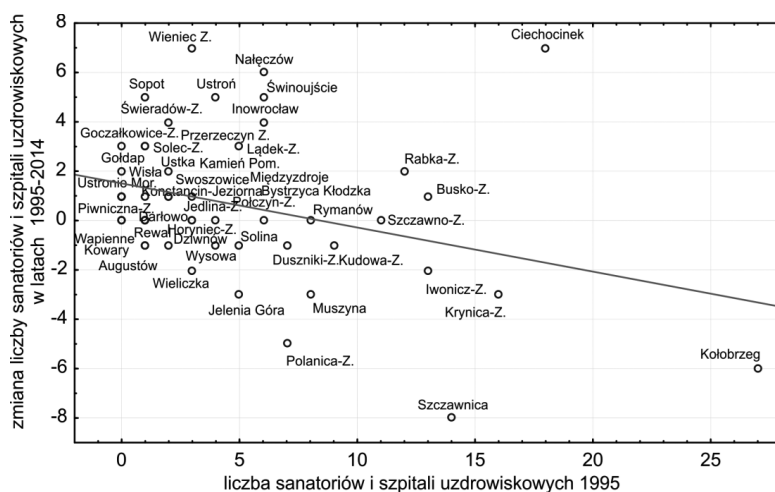
Likwidacja obiektów pozostaje charakterystyczna przede wszystkim dla uzdrowisk górskich ze szczawami, np. Krynicy-Zdroju, Szczawnicy, Muszyny, Polanicy-Zdroju, Kudowy-Zdroju czy Iwonicza-Zdroju. Są to kurorty, które w 1995 r. miały najwięcej sanatoriów (ryc. 5). W badanym okresie wzrost odnotowały zatem głównie mniejsze ośrodki w centralnej Polsce i nad morzem: Ciechocinek, Nałęczów, Wieniec Zdrój, Świnoujście, Sopot. Obserwowana zależność związana jest z postępem w medycynie, pozwalającym na leczenie wielu chorób – np. kamicy nerkowej – w którym wykorzystuje się wody szczawiove. Rozwój kurortów na terenach nizinnych wiąże się z występowaniem wód siarkowych skutecznych przy leczeniu schorzeń narządu ruchu – reumatycznych i będących następstwem urazów, a także w dolegliwościach skórnych (alergiach). Natomiast uzdrowiska nadmorskie, poza ofertą uzdrowiskową, stanowią atrakcyjne miejsca turystyczne. Rozwój obserwujemy również w miejscowościach z wodami geotermalnymi, np. w Ustroniu. Na terenie zdrojowisk, które utraciły część klientów, pojawiają się inne specjalistyczne usługi medyczne, czego przykładem może być Specjalistyczne Centrum Medyczne w Polanicy-Zdroju, będące ważnym ośrodkiem chirurgii plastycznej w Polsce.

Ryc. 4. Liczba sanatoriów i szpitali uzdrowiskowych w Polsce w latach 1995–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Ryc. 5. Zmiana liczby sanatoriów i szpitali uzdrowiskowych w Polsce w latach 1995–2014

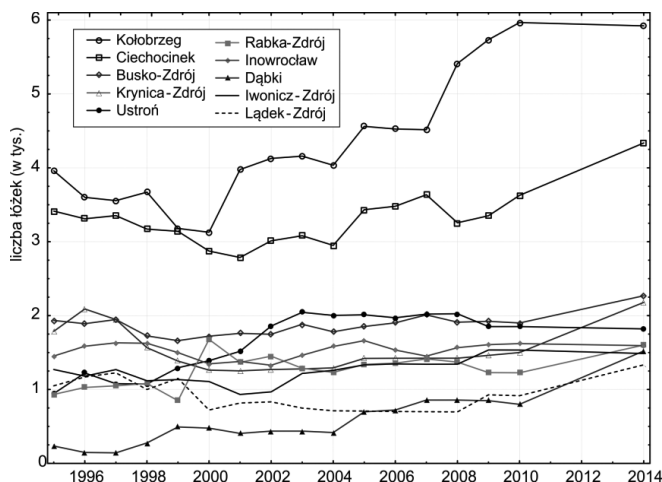

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Pod względem zwiększenia liczby łóżek w obiektach sanatoryjnych w Polsce pierwsze miejsce zajmuje Kołobrzeg, gdzie nastąpił wzrost o 2 tys. łóżek, oraz Ciechocinek ze wzrostem o 1 tys. (ryc. 6). Następnymi w kolejności miejscowościami kuracyjnymi pod względem liczby miejsc noclegowych w obiektach sanatoryjnych są Busko-Zdrój, Krynica-Zdrój i Ustroń. Tak wysoki wskaźnik wzrostu łóżek w Kołobrzegu związany jest nie tylko z nadmorskim położeniem i renomą uzdrowiska, lecz także z bliskością niemieckiej granicy, co wpływa na dostrzegalny udział kuracjuszy zagranicznych. Również w Ustroniu można zauważyć wzrost kuracjuszy z Niemiec. Jednakże od początku badanego okresu po pierwsze lata XXI w. w większości dużych uzdrowisk odnotowano spadek liczby łóżek, co wpłynęło na niski wskaźnik wzrostu łóżek w stosunku do potencjału noclegowego. Szczególnie jest to widoczne w Ciechocinku i Kołobrzegu.

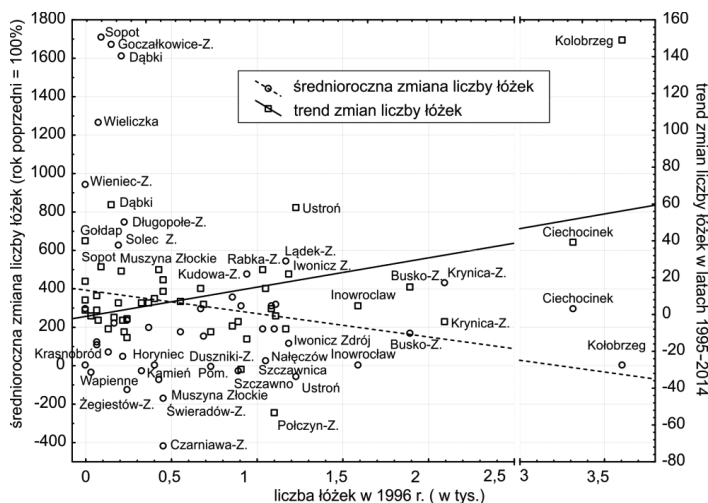
Największy wzrost odnotowały zatem małe uzdrowiska: Sopot, Goczałkowice-Zdrój czy Dąbki. Tym samym można dowieść ujemnej zależności pomiędzy wielkością bazy noclegowej a jej średniorocznym wzrostem (ryc. 6 i 7). Natomiast odnosząc się do tendencji w zmianie liczby łóżek wykreślonej linią regresji, największy przyrost odnotowały Kołobrzeg (ok. 150 łóżek rocznie), Dąbki i Ustroń (ok. 60 łóżek na rok) oraz Ciechocinek (ok. 40 łóżek na rok).

Ryc. 6. Liczba łóżek w szpitalach i sanatoriach uzdrowiskowych w latach 1995–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Ryc. 7. Zmiany liczby łóżek w szpitalach i sanatoriach uzdrowiskowych w latach 1995–2014

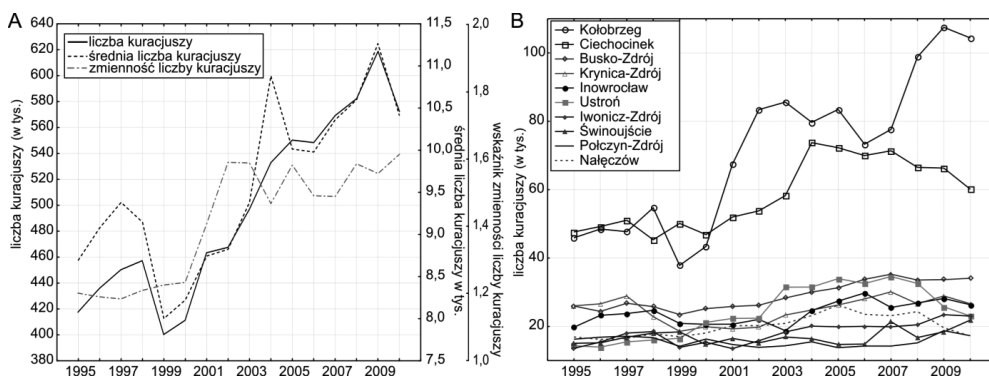
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Frekwencja w obiektach sanatoryjnych uzdrowisk Polski

W badanym okresie następowała również zmiana frekwencji kuracjuszy. W latach 1995–2010 zaobserwowano dwa wyraźne spadki ich liczby. Pierwszy miał miejsce pod koniec lat 90. XX. w. i trwał do początku XXI w. Podczas gdy drugi związany był ze światowym kryzysem finansowym z 2008 r. Ogólnie w badanym okresie liczba kuracjuszy w uzdrowiskach w Polsce wzrosła o 200 tys., przy czym do początku obecnego wieku zauważalna była tendencja wzrostu zamienności frekwencji kuracjuszy w poszczególnych uzdrowiskach, która następnie została wyrównana. Spośród rodzimych uzdrowisk największą liczbą kuracjuszy odznaczają się Kołobrzeg (ok. 104 tys.) i Ciechocinek (61 tys.). Następnymi w kolejności są Busko-Zdrój (34 tys.) oraz Krynica-Zdrój i Inowrocław (26 tys.). Jak można zauważyć na ryc. 8, wzrost liczby kuracjuszy nie był ciągły. Dlatego analizując średnioroczną zmianę liczby kuracjuszy w stosunku do roku poprzedniego, największy wzrost (średnio ponad 10%) odnotowały Goczałkowice-Zdrój, Darłowo, Gołdap i Sopot oraz Piwniczna-Zdrój. Są to małe i średnie uzdrowiska, do których przybywało rocznie średnio ok. 0,5 tys. kuracjuszy. Natomiast najniższy średni wzrost w stosunku do lat poprzednich charakteryzował Szczawnicę, Nałęczów, Krynica-Zdrój i Bystrycę Kłodzką.

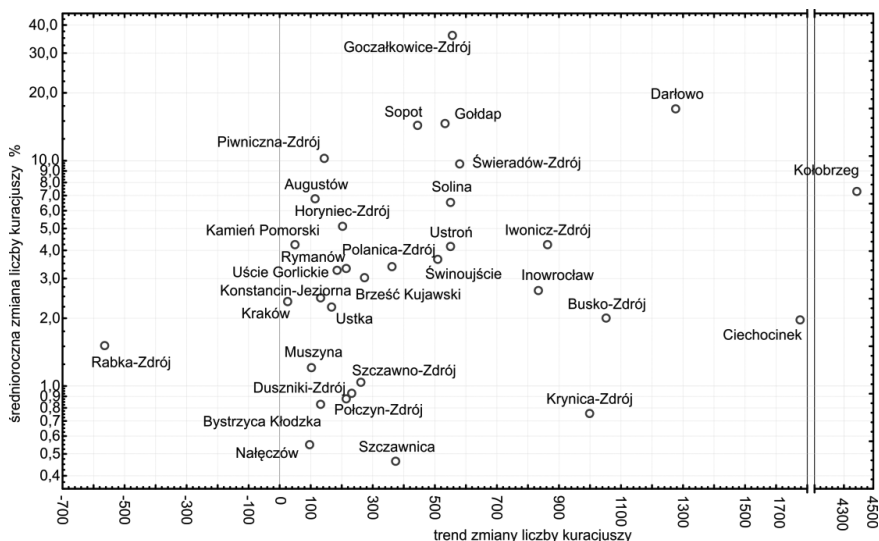
Odnosząc się do tendencji zmian, największą z nich stwierdzono w Kołobrzegu (średni roczny wzrost o 4,4 tys. kuracjuszy), Ciechocinku (1,7 tys.) i Darłowie (1,3 tys.). Następnymi w kolejności były Busko-Zdrój i Krynica-Zdrój z ok. 1 tys. kuracjuszy rocznie, podczas gdy trend spadkowy odnotowała Rabka-Zdrój (ryc. 8 i 9). Przyczyn tych procesów jest wiele. Wiąże się one zarówno z kwestią położenia przygranicznego, jak i uwarunkowaniami kulturowo-historycznymi, czego dobrym przykładem pozostaje Kołobrzeg. Na liczbę klientów wpływa popularność zabiegów, np. zapotrzebowanie na zabiegi związane z układem ruchowym (Gołdap, Piwniczna-Zdrój), chorobami skóry czy otyłością (Ciechocinek). Duże znaczenie ma także specjalizacja ośrodka, np. rozwój usług krioterapii w Goczałkowicach-Zdroju. Na spadek liczby kuracjuszy wpłynęły ponadto przemiany własnościowe, np. w Szczawnicy, czy spadek leczenia uzdrowiskowego u dzieci, np. w Rabce-Zdroju.

Ryc. 8. Zmiana liczby kuracjuszy w uzdrowiskach w Polsce (A) oraz wybranych kurortach (B) latach 1995–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Ryc. 9. Trend średniorocznej zmiany liczby kuracjuszy w uzdrowiskach Polski w latach 1995–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS oraz sprawozdania *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2000–2010* Ministerstwa Zdrowia.

Podsumowanie

Reasumując, warto odnotować, że począwszy od połowy lat 90. XX w. w Polsce nastąpił wzrost liczby najpopularniejszego rodzaju placówek lecznictwa zdrojowiskowego – sanatoriów oraz szpitali uzdrowiskowych, co ilustruje omówiony w pracy przykład Ciechocinka i Kołobrzegu. Tendencja spadkowa charakteryzowała głównie ośrodki górskie i podgórskie: Krynice-Zdrój, Szczawnicę, Muszynę czy Kudowę-Zdrój. Przyjąwszy za kryterium wzrost liczby łóżek w obiektach sanatoryjnych, Kołobrzeg i Ciechocinek również zajęły dwa pierwsze miejsca. Należy zauważyć, że wysoki wskaźnik wzrostu łóżek w Kołobrzegu powodowany był nadmorskim położeniem kurortu, co dwójako wpływa na jego atrakcyjność. Stanowi wszakże popularne miejsce turystyczne dla Polaków, ale i kuracjuszy niemieckich. Na podstawie przeprowadzonych badań wykazano ujemną zależność pomiędzy wielkością bazy noclegowej a jej średniorocznym wzrostem, czego potwierdzeniem pozostają małe uzdrowiska: Sopot, Goczałkowice-Zdrój i Dąbki. Rosnące zainteresowanie usługami przyrodolecznictwami przyniosło zauważalne zwiększenie liczby kuracjuszy przy jednoczesnym skróceniu długości pobytu. Trend wzrostowy utrzymuje się nadal, pomimo wciąż odczuwalnych negatywnych skutków światowego kryzysu finansowego. Dwa wyraźne spadki liczebności gości w okresie 1995–2010 były krótkotrwałe. Na popularyzację polskich wód bez wątpienia wpłynął dynamiczny rozwój młodej turystyki spa i wellness, będącej obecnie istotnym uzupełnieniem oferty uzdrowiskowej, a powszechnie wykorzystywanej w nowoczesnym hotelarstwie. Wzmiankowana forma hotelarstwa, oparta na naturalnych wodach leczniczych w wybranych kurortach uzdrowiskowych, coraz częściej zaczyna być produktem już nie tylko akcesoryjnym, lecz podstawowym (Kaleta, 2012). W połowie drugiej dekady XXI w. największą koncentracją

kuracjuszy odznaczały się Kołobrzeg, Ciechocinek, Busko-Zdrój oraz Krynica-Zdrój – pod względem liczby udzielonych noclegów oraz przestrzennego rozmieszczenia ruchu turystycznego będąca bezspornym liderem wśród miejscowości uzdrowiskowych województwa małopolskiego. Zasadne będzie zatem stwierdzenie, że w wyniku procesu transformacji systemowej w polskich zdrojowiskach w ostatnim ćwierćwieczu dokonały się zauważalne przemiany ilościowe oraz jakościowe, widoczne w infrastrukturze turystycznej i przybywających do wód kuracjuszach. Urzeczywistniła się tym samym wizja wielkiego propagatora polskich uzdrowisk i rodzimej balneologii prof. dr. Józefa Dietla (Dietl, 1857), trafnie prognozującego w połowie XIX w., że w przyszłości wody lecznicze staną się istotnym elementem krajowej gospodarki.

Literatura References

- Chojacka, A. (2011). Lecznictwo uzdrowiskowe elementem kształtującym aktywny wypoczynek i zdrowy styl życia człowieka. W: B. Płonka-Syroka, A. Syroka (red.). *Kultura uzdrowiskowa w Europie, t. II. Historia polskiej kultury uzdrowiskowej*. Wrocław, 287-295.
- Dietl, J. (1858). *Uwagi nad zdrojowiskami krajowemi ze względu na ich skuteczność, zastosowanie i urządzenie*. cz. I, Kraków, 160.
- Florków, R. (1994). Istota, znaczenie i formy leczenia uzdrowiskowego oraz ogólne przeciwwskazania bezwzględne. W: F. Kiryk (red.), *Krynica*, Kraków, 71.
- Golba, J. (2001). Rozwój infrastruktury uzdrowiskowej oraz okołouzdrowiskowej jako podstawa rozwoju miejscowości uzdrowiskowych. W: *Turystyka i sport w działalności rządu, samorządów terytorialnych i organizacji pozarządowych. Materiały III Forum Turystyki i Sportu Samorządów Terytorialnych RP, Kraków, 18-19 maja 2001 r.*, 60-68.
- Lisowska, B. (2014) W Polsce powstaną nowe uzdrowiska. Ale kuracjusze nie będą mogli z nich korzystać. Pozyskano z: <http://serwisy.gazetaprawna.pl/samorzadz/artykuly/778802,w-polsce-powstana-nowe-uzdrowiska-ale-kuracjusze-nie-beda-mogli-z-nich-korzystac.html>
- Kaleta, A. (2012). Hotelarstwo Spa i Wellness jako rozwojowy produkt przemysłu czasu wolnego – wybrane aspekty. *Zarządzanie i Finanse*, 1, 361-371.
- Prętek, K. (2011). Podstawy prawne funkcjonowania lecznictwa uzdrowiskowego w systemie ochrony zdrowia w Polsce w latach 1918–2005. W: B. Płonka-Syroka, A. Syroka (red.), *Kultura uzdrowiskowa w Europie, t. II. Historia polskiej kultury uzdrowiskowej*. Wrocław, 187.
- Rachwał, T. (2006). Restrukturyzacja technologiczna przedsiębiorstw przemysłowych Polski Południowo-Wschodniej jako czynnik podnoszenia ich konkurencyjności na rynku międzynarodowym. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 8, 192-203.
- Wołowicz, T. (2002). Problemy finansowo-prawne funkcjonowania rozwoju polskich uzdrowisk. *Folia Turistica*, 12, 89-99.
- Wołowicz, T. (2003). Sposoby rewitalizacji polskich uzdrowisk. Ustawa o gminach uzdrowiskowych i inne formy aktywizacji społeczno-gospodarczej. *Folia Turistica*, 14, 5-25.
- Ziolo, Z. (1999). Model funkcjonowania przestrzeni geograficznej jako próba integracji badań geograficznych. W: A. Lisowski (red.), *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, 122-131.
- Ziolo, Z. (2011). Funkcjonowanie przedsiębiorstwa w strukturze regionu – zarys modelu. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Uwarunkowania sprawnego działania w przedsiębiorstwie i regionie*, 20, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 26-46.

Sławomir Dorocki, dr. Absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia (Instytut Europeistyki – Uniwersytet Jagielloński). Adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Zainteresowania badawcze autora skupiają się wokół problematyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowania przestrzeni europejskiej oraz procesów integracji europejskiej i uwarunkowań historycznych.

Sławomir Dorocki, graduated from Pedagogical University of Cracow MS degree in geography, PhD in history (Institute of European Studies of the Jagiellonian University). Adiunkt (assoc. professor) at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography. His research interests are tied with regional problems and processes of socio-economic regionalization, with particular emphasis on the diversity of Europe, processes of European integration and historical conditions.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: sdorocki@up.krakow.pl

Paweł Brzegowy, mgr. Absolwent Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktorant w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Główne zainteresowania badawcze autora dotyczą galicyjskiego przemysłu uzdrowiskowego oraz geografii społecznej i gospodarczej departamentów zamorskich Francji.

Paweł Brzegowy, graduate of the Institute of Political Studies and International Relations at the Jagiellonian University, doctoral student at the Institute of Geography at the Pedagogical University of Cracow named after the National Education Commission. Main research interests focused on social and economic geography of extra-European France departments and communities.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: pawel.brzegowy@uj.edu.pl

**Przedsiębiorczość
w rozwoju przedsiębiorstw
i sektora turystyki**

**Entrepreneurship
in the development of enterprises
and tourism industry**

Danuta Janczewska

Społeczna Akademia Nauk
w Łodzi

Postawy przedsiębiorcze w zarządzaniu marketingowo-logistycznym mikroprzedsiębiorstwem – ujęcie regionalne

The attitude of entrepreneurship in marketing and logistics management of microenterprises – the regional interpretation

Streszczenie

Współczesne mikroprzedsiębiorstwo funkcjonujące w warunkach nasilonej konkurencji rynkowej poszukuje różnych sposobów zrealizowania przewagi oraz utrzymania się na rynku. Jednym z kierunków mogących się przyczynić do zrealizowania tego celu może być marketingowo-logistyczne zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie. Postawy przedsiębiorcze przejawiające się w zastosowaniu nowoczesnych metod zarządzania mikroprzedsiębiorstwem są stosunkowo mało zbadane. W literaturze przedmiotu prezentuje się modele zarządzania oparte na przykładach procesów zarządzania dużymi przedsiębiorstwami, które nie uwzględniają problematyki występującej w mikroprzedsiębiorstwach. Celem artykułu jest prezentacja klasyfikacji postaw przedsiębiorczych w aspekcie zarządzania procesami marketingowo-logistycznymi w mikroprzedsiębiorstwach. W tekście przedstawiono własne wyniki badań dotyczące postaw przedsiębiorczych w zarządzaniu mikroprzedsiębiorstwem, prowadzone w latach 2012–2013 wśród 28 przedsiębiorstw na terenie województwa łódzkiego. Celem badań było określenie czynników wpływających na kreowanie postaw przedsiębiorczych w mikroprzedsiębiorstwach. Sformułowano zatem dwie hipotezy:

I. W mikroprzedsiębiorstwie można zidentyfikować czynniki wpływające na kreowanie postaw przedsiębiorczych.

II. Wśród czynników stymulujących rozwój postaw przedsiębiorczych w mikroprzedsiębiorstwie znaczącą pozycję zajmują metody zarządzania marketingowo-logistycznego.

Badania miały charakter eksplanacyjny. Dobór próby był celowy i obejmował przedsiębiorstwa, które potwierdziły stosowanie instrumentów marketingowych w zarządzaniu logistycznym. Badania prowadzono metodą bezpośrednich wywiadów, rozmów z ekspertami oraz analiz dokumentów i raportów. Poczynione obserwacje dotyczą wyłącznie grupy badanych mikroprzedsiębiorstw, co stanowi istotne ograniczenie w formułowaniu bardziej ogólnych wniosków oraz opisowych analiz statystycznych.

Abstract

Microenterprises today, existing in conditions of strong market competitiveness, are looking for ways to reach the competitive advantage and remain on the market. One of many ways to contribute to these goals can be modern management, especially marketing and logistical management of processes in the microenterprise. The attitude of entrepreneurship manifested in the use of modern methods of microenterprises management is not so widely researched. In literature on the subject, management methods are presented for large enterprises, which do not take into consideration the problems of microenterprises. The aim of this article is to present the classification of the attitude of entrepreneurship in the aspect of management in microenterprises with the use of marketing and

logistics management. Included is own research work from the years 2012-2013 in the Lodz region, connected to the thesis on regional considerations in creating the attitude of entrepreneurship in the microenterprise.

Słowa kluczowe: mikroprzedsiębiorstwo; zarządzanie marketingowo-logistyczne

Keywords: marketing & logistics management; microenterprise

Wstęp

Problematyka zarządzania mikroprzedsiębiorstwem jest stosunkowo mało rozpoznana w literaturze polskiej, natomiast w literaturze zagranicznej podejmuje się ją często. Polscy badacze koncentrują się głównie na zagadnieniach zarządzania dużymi firmami, w których można wyodrębnić oraz zdefiniować klasyczne procesy i struktury. Nieliczne są badania eksplanacyjne, pogłębiające tematykę zarządzania mikroprzedsiębiorstwem w ujęciu branżowym czy regionalnym. Uzasadnieniem dla poszerzenia wiedzy na temat przedsiębiorczości w firmach mikro jest zarówno przeważający udział tego sektora w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, jak i udział firm mikro w wytwarzaniu dochodu narodowego. Badania sektora mikroprzedsiębiorstw były prowadzone przez PARP i dotyczą głównie ilościowych parametrów rozwoju sektora (*Raport PARP*, 2012). Nieliczne są natomiast opracowania bardziej szczegółowo zajmujące się mikroprzedsiębiorstwami w aspekcie zarządzania, przedsiębiorczości czy konkurencyjności. Do publikacji opisujących przedsiębiorczość w sektorze mikroprzedsiębiorstw należą prace Wachy (Wach, 2014: 13-30) oraz Gawła (Gawęł, 2013: 40-50).

Poglądy na temat postawy przedsiębiorczych w aspekcie rozwoju sektora MŚP

Rozwój sektora MŚP nastąpił wraz z początkiem okresu transformacji systemowej, co przejawia się zarówno w kategoriach ilościowych, jak i w zmianach struktury sektora. Podobne tendencje w strukturze MP występują w Unii Europejskiej, gdzie akcentuje się istotne znaczenie tego sektora dla gospodarki poszczególnych krajów, jak również dla całej Unii. Kolejne programy unijne, popierające rozwój MŚP, obejmują wspieranie działalności przedsiębiorstw mikro, stawiając jednocześnie przed przedsiębiorcami określone wymagania. W 2011 r. działalność gospodarczą w Polsce prowadziło 1772,6 tys. przedsiębiorstw o liczbie pracowników do 9 osób, co oznacza wzrost o 3,3% w stosunku do 2010 r. Podobnie jak w latach poprzednich, w grupie tej dominowały jednostki należące do osób fizycznych (94,4% – 1672,8 tys. podmiotów), natomiast osoby prawne i jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej stanowiły 5,6% (99,8 tys. podmiotów). Ze względu na rodzaj prowadzonej działalności największy odsetek mikroprzedsiębiorstw to jednostki prowadzące działalność w zakresie handlu i naprawy pojazdów samochodowych (28,5%), budownictwa (12,9%), zajmujące się działalnością profesjonalną, naukową i techniczną (11,1%) oraz przemysłową (9,3%)¹. W 2011 r. w podmiotach liczących do 9 pracowników pracowało 3578,1 tys. osób, tj. o 98,8 tys. (2,8%) więcej niż rok wcześniej. W tym kontekście istotne miejsce zajmuje odniesienie do problematyki dotyczącej przedsiębiorczości.

¹ Informację opracowano na podstawie reprezentacyjnego badania działalności gospodarczej przedsiębiorstw o liczbie pracujących do 9 osób w 2011 r., realizowanego na formularzu SP-3. Źródło: *Raport działalność gospodarcza przedsiębiorstw o liczbie pracujących do 9 osób w r. 2011*. GUS. Warszawa [2012.10.16].

Poglądy na rozwój przedsiębiorczości można analizować w ujęciu działań i czynności procesowych bądź cech przedsiębiorczych (Gaweł, 2007: 40-49). PARP, prowadzący badania nad przedsiębiorczością, publikuje liczne opracowania dotyczące zarówno jej dynamiki oraz rozwoju, jak i różnych aspektów działalności przedsiębiorczej. Dogłębną analizę sektora MŚP w zakresie przedsiębiorczości można znaleźć w corocznych raportach Ministerstwa Gospodarki (*Raport MG*, 2013). Badania nad przedsiębiorczością w ujęciu regionalnym prezentują Niedzielski i Matusiak (Niedzielski, Matusiak, 2011). Przegląd współczesnych nurtów teorii przedsiębiorczości umożliwia wieloaspektowe definiowanie zarówno zjawiska przedsiębiorczości, jak i rozpoznanie oraz klasyfikację pojęć dotyczących przedsiębiorcy (Janczewska, 2013a: 240). Według współczesnych poglądów na przedsiębiorczość i uwarunkowania jej rozwoju, wzrost przedsiębiorstw wiąże się z odpowiednimi reakcjami przedsiębiorcy na zjawiska zachodzące w turbulentnym otoczeniu (Koźmiński, 2004). Badacze są zgodni, że podstawą przedsiębiorczości jest innowacyjność, co podkreślają Schumpeter, Drucker i wielu innych (Schumpeter, 1960: 104), (Drucker, 1992: 30-37). Natomiast pojęcie przedsiębiorczości w działalności gospodarczej pojawiło się znacznie wcześniej, na przełomie XVIII i XIX w. Według przedstawionych powyżej koncepcji definicje określają działalność przedsiębiorczą jako formę aktywności ludzi lub instytucji.

Przedsiębiorczość w ujęciu współczesnych teorii

Kierunek działań przyczyniających się do rozwoju sektora MŚP wskazuje Strategia Lizbońska, której założenia i wymogi stały się fundamentem prac podjętych w celu jak najszybszego wzrostu przedsiębiorstw. Nowymi przesłankami do badań nad przedsiębiorstwami z sektora MŚP mogą się stać – zdaniem Kokocińskiej (Kokocińska, 2012: 18) – m.in. zjawiska w otoczeniu, takie jak zmiana struktury sektora, przemiany technologiczne oraz nowe zjawiska niewystępujące wcześniej, w tym globalizacja. Badaczka podkreśla brak porównywalnych mierników dotyczących dynamiki rozwoju przedsiębiorstw, podając przykłady mierników ICT², czy trudności pomiaru kapitału ludzkiego. Istotny problem w formułowaniu tematów badawczych w odniesieniu do mikroprzedsiębiorstw stanowi brak szczegółowych danych w zakresie zarządzania takimi organizacjami oraz rozpoznanych procesów występujących w mikrofirmach, zarówno w dziedzinie zarządzania, jak i znajomości współczesnych metod doskonalenia tychże procesów³. Badania nad sektorem MŚP datują się w Polsce od lat 90., jednak przedsiębiorstwa mikro, zatrudniające do 9 osób, nie były dotychczas interesujące dla instytucji badawczych. Podobna sytuacja miała miejsce w Unii Europejskiej, a istniejący problem nieposiadania odpowiednich baz danych dla potrzeb analiz w sektorze MŚP doprowadził do utworzenia wielu europejskich inicjatyw badawczych. Wśród nich jedną z pierwszych było powstałe w 1992 r. Obserwatorium Europejskich MŚP (The Observatory of European SMEs), a następnie działające od 2008 r.

² Information and Communication Technology – wskaźniki dla ICT zostały sformułowane stosunkowo niedawno przez OECD. Do głównych wskaźników ICT zostało zaliczonych 15 danych, charakteryzujących m.in. dostęp do internetu, dostęp do telewizji kablowej, liczbę telefonów komórkowych, wpływ inwestycji ICT na wartość dodaną na jednego zatrudnionego.

³ Szerzej na temat analizy procesów występujących w mikrofirmach W: Janczewska, D. (2012). *Współczesne koncepcje zarządzania mikroprzedsiębiorstwem w warunkach transferu wiedzy do zastosowań praktycznych*. W: R. Marcinkowski (red.), *Politechnika Warszawska Filia w Płocku na tle społecznych i gospodarczych uwarunkowań szkolnictwa wyższego*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.

SME Performance Review oraz Ecorys Nederland BV. Celem tych inicjatyw było przedstawianie rocznych, tematycznych raportów dotyczących sektora MŚP, w tym raportu na temat innowacyjności sektora oraz jego aktywności eksportowej⁴. Badania europejskie dają uogólniony obraz sektora MŚP w 27 krajach, co umożliwia formułowanie pewnych uogólnień czy tworzenie krajowych profili, a w efekcie stało się podstawą do identyfikacji pewnych kluczowych przyczyn różnicowania sektora MŚP w poszczególnych krajach. Badania nad przedsiębiorczością prowadzone są również w skali globalnej w ramach programu Global Entrepreneurship Monitor (Zbierowski, 2012: 363). W literaturze przedmiotu brakuje badań oraz wiarygodnych danych statystycznych dotyczących funkcjonowania sektora mikrofirm, gdyż zarówno w Polsce, jak i w Unii Europejskiej informacje te są zbierane dopiero w ostatnich latach. Badania nad sektorem mikroprzedsiębiorstw w Polsce, prowadzone przez PARP w 2013 r., zawierają prognozy do roku 2020 dotyczące czynników dynamizujących rozwój sektora mikrobiznesu. Targalski prezentuje pogląd, iż rozwój przedsiębiorczości będzie następować w wyniku transformacji rozwoju ilościowego na rzecz jakościowego (Targalski, 2003: 5). Wśród wielu tematów wymagających pogłębionych badań można wymienić kwestię zarządzania mikroprzedsiębiorstwem, w tym wpływu kultury organizacyjnej na działalność i rozwój firm mikro (Sułkowski, 2012: 15; Janczewska, 2014: 193).

Przedsiębiorczość w ujęciu zasobowym

Badania wykorzystania modelu zasobowego w rozwoju firm MŚP przedstawiła Daszkiewicz, podkreślając jednak, iż model zasobowy jest kluczowym założeniem w wielu pracach teoretycznych (Daszkiewicz, 2007: 17). Uważa ona, że przedsiębiorstwa MŚP mają różnorodne zasoby, które decydują o ich wzroście oraz rozwoju. Dla potrzeb badawczych model zasobowy stwarza możliwość formułowania i weryfikacji wielu hipotez przez łączenie teorii zasobowej z innymi teoriami⁵. Analizując poszczególne kategorie zasobów, można wskazać na istotne różnice pomiędzy ich poszczególnymi rodzajami, które wpływają zarówno na potencjał przedsiębiorczości w firmie, jak i na metody zarządzania (Janczewska, 2013: 185). Przykładem może być model zasobowo-sektorowy dla sektora mikroprzedsiębiorstw w branży cukierniczej – co przedstawiono na ryc. 1.

Powstaje zatem pytanie, czy taka różnorodność i możliwość doboru zasobów przyczynia się do rozwoju przedsiębiorczości w mikrofirmie czy też staje się barierą ze względu na zbyt mały poziom bazy wybranego zasobu. Skowronek-Milczarek zauważa, iż obecnie następuje szybka migracja wartości między sektorami (Skowronek-Milczarek, 2013: 35), co oznacza, że przedsiębiorstwa są zmuszone do poszukiwania nowych rodzajów działalności biznesowej oraz nieustannego monitorowania działalności. Od lat 90. ubiegłego wieku zasoby są uważane za kluczowy czynnik działalności przedsiębiorstwa.

⁴ Autorka uczestniczyła w latach 2009–2010 w badaniach dotyczących uwarunkowań eksportu firm MŚP prowadzonych przez EIM: Internationalization of EU SMEs to third countries (badania w ramach projektu Internacjonalizacja unijnych małych i średnich firm na rynkach krajów trzecich) realizowanego na zlecenie EIM Business Policy Research.

⁵ Daszkiewicz podaje, że przykładem takiego połączenia wielu teorii na gruncie zasobowym może być uwzględnienie teorii etapowej. Budowanie modeli zasobowo-sektorowych stwarza możliwość analiz działania i rozwoju firm małych i mikro, zwłaszcza nowo powstałych (Daszkiewicz, 2007: 18).

Ryc. 1. Zasobowo-sektorowy model przedsiębiorczości w mikroprzedsiębiorstwie – na przykładzie branży cukierniczej

Źródło: opracowanie własne na podstawie N. Daszkiewicz (red). (2007). *Małe i średnie przedsiębiorstwa. Szanse i zagrożenia rozwoju*. Warszawa: Wyd. CeDeWu, 19.

Przedsiębiorczość w ujęciu procesowym

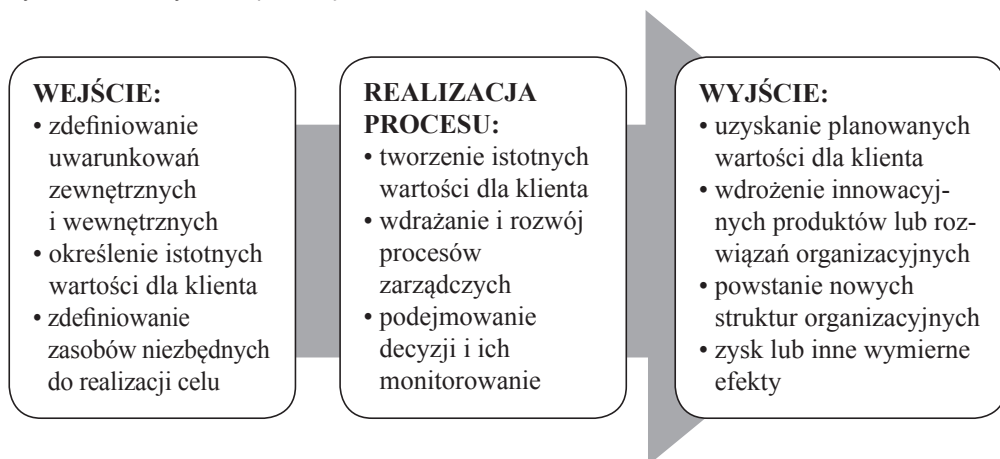
Zarówno podejście zasobowe, jak i podejście procesowe wskazują na istotne znaczenie kwestii ukierunkowania działań podejmowanych na gruncie innowacji oraz szeroko pojętych celów przedsiębiorcy. Procesowy model przedsiębiorczości, zaproponowany przez cytowanych powyżej badaczy, uwzględnia rozpoznanie możliwości realizacji określonych działań oraz wykorzystanie pojawiających się szans rynkowych. W ujęciu procesowym przedsiębiorczość składa się z następujących etapów (Bagiński, 1998):

- ocena uwarunkowań, czyli zidentyfikowanie danych wejściowych,
- podejmowanie decyzji i ich realizacja,
- ocena wyników jako podsumowanie efektów procesu przedsiębiorczego.

Ujęcie procesowe przedsiębiorczości prezentowane od wielu lat w literaturze przedmiotu zostało przedstawione przez Churchilla (Churchill, 1983: 27). Uważa on, że przedsiębiorczość jest procesem odkrywania i kreowania możliwości w celu tworzenia nowych wartości. Głównym kierunkiem w tym zakresie są – zdaniem badacza – innowacje oraz poszukiwanie i zdobywanie nowych zasobów.

Wiodącymi zasobami, na które zwracają uwagę wszyscy autorzy, są wiedza oraz kompetencje przedsiębiorcy. Wiedzę postrzega się jako czynnik decydujący o sukcesie organizacji, przy czym akcentowana jest potrzeba rozwijania zasobów wiedzy przez przedsiębiorstwo uczące się (Janczewska, 2013: 185). Badania prowadzone przez Białoń i Janczewską wykazały, że poziom wiedzochłonności przedsiębiorstw MŚP jest niezadowalający i wymaga intensywnych działań w celu jego podniesienia (Białoń, Janczewska, 2008: 116). Schemat modelu przedsiębiorczości w ujęciu procesowym przedstawiony został na ryc. 2.

Ryc. 2. Procesowy model przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Santarek (red.). (2008). *Transfer technologii z uczelni do biznesu. Tworzenie mechanizmów transferu technologii*. Warszawa: PARP, 137.

Opierając się na procesowym modelu przedsiębiorczości, zaznacza się konieczność wykorzystania instrumentów marketingu w celu rozpoznania zarówno szans, jak i zagrożeń zewnętrznych oraz wewnętrznych. Jedną z szerzej stosowanych metod analiz marketingowych jest analiza SWOT, wykorzystywana do dokładnego poznania szczególnych i unikalnych cech oraz umiejętności przedsiębiorstwa, a także szans płynących z jego otoczenia.

Przedsiębiorczość w ujęciu cech i kompetencji przedsiębiorcy

Kompetencje przedsiębiorcy mogą być różnie interpretowane. Jedną z bardziej interesujących koncepcji typologii tych kompetencji na tle analizy roli kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwie omawia Michna (Michna, 2005: 74). Ujmuje ona kompleksowo atrybuty przedsiębiorcy oraz organizacji. Badaczka prezentuje trzy poziomy kompetencji:

- poziom pierwszy: osobowość, doświadczenie życiowe, wiedza ogólna, aspiracje życiowe, uznawane wartości, ścieżka sukcesu osobistego,
- poziom drugi: wiedza i umiejętności każdego pracownika niezbędne na danym stanowisku w strukturze przedsiębiorstwa,
- poziom trzeci: unikalne kompetencje organizacji, zdefiniowanie pozycji przedsiębiorstwa na rynku oraz kreowanie strategii rozwoju.

Dyskusja prowadzona nad rozwojem przedsiębiorstwa dotyczy znaczenia wpływu otoczenia oraz zasobów przedsiębiorstwa na jego sukces rynkowy (Obłój, 2007: 55). O sukcesie rynkowym współczesnych przedsiębiorstw decydują cechy przedsiębiorcze, przejawiające się przez:

- elastyczność – rozumianą jako zdolność do dopasowania się do warunków otoczenia,
- przeorientowanie procesów wewnętrznych na potrzeby klienta,
- dynamikę i szybkość w ocenie potrzeb rynku,
- wdrażanie innowacji,
- przedsiębiorczość pracowników, przyczyniającą się do rozwiązywania problemów (Brilman, 2002: 168).

W literaturze przedmiotu występuje zgodność w traktowaniu przedsiębiorcy jako człowieka, który osiągnął sukces. Podkreślana jest rola pracowników w tworzeniu klimatu przedsiębiorczości oraz w osiąganiu sukcesu. Rozwijana ostatnio koncepcja intraprzsiębiorczości obejmuje

zagadnienie działalności wszystkich pracowników w celu wdrażania innowacyjnych pomysłów pod kierunkiem lidera. Pojęcie przedsiębiorcy wewnętrznego oznacza osobę przedsiębiorczą, która charakteryzuje się następującymi cechami:

- ma umiejętność twórczego myślenia,
- potrafi wprowadzać innowacje i planować kolejne działania,
- woli pracować w zespole, w bezpiecznych warunkach tworzonych przez grupę,
- akceptuje sytuacje znane, rzadko toleruje zmiany radykalne,
- inicjuje proces zmian.

Identyfikacja osób przedsiębiorczych w firmie może przynieść wiele korzyści, pod warunkiem stwarzania im możliwości wykorzystania uzdolnień i przydzielania zadań odpowiadających ich szczególnym cechom.

Badania własne postaw przedsiębiorczych w kontekście zarządzania marketingowo-logistycznego mikroprzedsiębiorstwem

Badania własne prowadzone były w latach 2012–2013 wśród przedsiębiorstw w województwie łódzkim. Wskaźnik przedsiębiorczości dla tego województwa wynosi 118,5 – co stawia łódzkie na średnim poziomie względem kraju. Do badań zastosowano metodę ankietową, technikę wywiadów bezpośrednich oraz ankietowanie przez internet. W pracach uczestniczyli studenci wyższych lat studiów uzupełniających magisterskich z województwa łódzkiego. Do kompletowania i zbierania ankiet wykorzystano platformę e-learningową, co skróciło czas uzyskania odpowiedzi od respondentów. Ogółem w badaniu uczestniczyło 120 przedsiębiorstw, wśród których otrzymano odpowiedzi od 28 mikroprzedsiębiorstw z łódzkiego. Próba nie była reprezentatywna i wyniki badań mogą być odniesione tylko do badanej grupy przedsiębiorstw. Ankieta zawierała pytania zamknięte – wymagające zaznaczenia wybranej odpowiedzi – oraz pytania otwarte, na które mikroprzedsiębiorcy mogli odpowiadać, wyrażając własne opinie i poglądy. Sformułowano dwie hipotezy:

I. W mikroprzedsiębiorstwie można zidentyfikować czynniki wpływające na kreowanie postaw przedsiębiorczych.

II. Wśród czynników stymulujących rozwój postaw przedsiębiorczych w mikroprzedsiębiorstwie znaczącą pozycję zajmują metody zarządzania marketingowo-logistycznego.

Analizowano zakres oraz wpływ stosowania elementów marketingu i logistyki na działalność mikrofirmy w aspekcie postaw przedsiębiorczych właścicieli mikroprzedsiębiorstw. Badani respondenci wskazali następującą kolejność w hierarchii postaw:

1. umiejętność twórczego myślenia,
2. wprowadzanie innowacji i planowanie kolejnych działań,
3. praca w zespole, w bezpiecznych warunkach tworzonych przez grupę,
4. akceptacja sytuacji znanych,
5. inicjowanie procesów zmian,
6. posługiwanie się instrumentami marketingowymi w zarządzaniu,
7. badanie otoczenia oraz wnętrza firmy,
8. definiowanie procesów logistycznych,
9. poszukiwanie metod doskonalenia procesów logistycznych.

Powyższa kolejność oraz pozyskane w badaniu rangi wskazują, że dla badanych mikroprzedsiębiorców mniejsze znaczenie ma posługiwanie się instrumentami marketingowymi oraz umiejętność doskonalenia procesów logistycznych – o czym świadczą pozycje od 6 do 9. Znacznie wyżej umieszczano umiejętności twórczego myślenia (pozycja 1 na liście) oraz pracy w zespole (pozycja 3). Ankietowani wskazywali na sporadyczne stosowanie wybranych

instrumentów marketingowych w procesie innowacyjnym (30% badanych), pośród których wymieniali najważniejsze instrumenty marketingu mix w ich ocenie – były to cena i produkt. W badanych mikroprzedsiębiorstwach potwierdzono prowadzenie działalności logistycznej (40% badanych) oraz marketingowej (30% badanych), jednak nie była to działalność zaplanowana czy wpisana w strategię lub budżet mikrofirmy. W badanych mikrofirmach występowało kilka rodzajów działań logistycznych (40% badanych). Wskazywano na następujące kategorie działań logistycznych: logistykę zakupów, logistykę magazynowania, logistykę produkcji albo logistykę działalności usługowej, logistykę transportu, logistykę dystrybucji.

Przedsiębiorstwa deklarowały potrzebę zwiększenia marketingowego wsparcia z zewnątrz w działalności innowacyjnej – ten problem wskazało 80% badanych. Głównie oczekiwano wsparcia finansowego oraz merytorycznego. Wśród najczęściej stosowanych analiz i działań marketingowych badani mikroprzedsiębiorcy wymieniali: obserwacje rynku (80%), obserwowanie konkurentów lokalnych (70%), nawiązywanie i utrzymywanie relacji z klientami (70%), poszukiwanie metod zadowolenia klientów (50%).

W badanych mikroprzedsiębiorstwach sporadycznie występowały przykłady kompleksowego zarządzania marketingowo-logistycznego (20% badanych) w obszarze wszystkich procesów w mikroprzedsiębiorstwie, przy czym wskazywano na efekt synergii oraz możliwość uzyskania wartości dodanej w następujących obszarach:

- logistyka zakupów i marketing zaopatrzenia doprowadziły do wyłonienia właściwych dostawców – 60% wskazań,
- logistyka magazynowa i marketing zakupów, analiza konkurentów – wartość dodana w obszarze optymalizacji wielkości zakupów, ograniczenia zapasów magazynowych – na istotne korzyści wskazało 60% badanych mikroprzedsiębiorstw,
- logistyka produkcji lub świadczenia usług wraz z obserwacją rynku lokalnego oraz podejmowanie próby segmentacji klientów – wartość dodana przez wzrost poziomu obsługi klienta – wskazało 40% badanych,
- logistyka transportu i dystrybucji w połączeniu z budowaniem relacji z klientami pozwoliła na obniżenie kosztów transportu oraz możliwość obniżania cen usługi transportowej – wskazało 40% badanych.

Badani mikroprzedsiębiorcy w większości wskazywali na brak strategii rynkowej oraz zdefiniowanych procesów logistycznych. W obszarze działalności innowacyjnej nie budowali strategii czy długofalowego planu marketingowego. Źródłem wiedzy o nowych metodach zarządzania, w tym zarządzania marketingowo-logistycznego, były studia (50%), obserwacje konkurentów (40%) oraz informacje od klientów (40%) lub internet (50%). Rzadziej wskazywano na kursy, szkolenia, studia podyplomowe i literaturę fachową.

Podsumowanie

W odniesieniu do badanych mikrofirm regionu łódzkiego można sformułować pewne uogólnienia dotyczące aktywnych postaw przedsiębiorczych wśród mikroprzedsiębiorstw w regionie oraz efektów pojawiających się w wyniku wdrażania nowych metod zarządzania. Należy wskazać na niedostateczne zasoby wiedzy marketingowej oraz logistycznej, niezbędnej do wdrożenia innowacji w zarządzaniu marketingowo-logistycznym. Badania przeprowadzone na niewielkiej grupie mikroprzedsiębiorstw wykazały, iż postawy przedsiębiorcze postrzegane są przez umiejętności i kompetencje mikroprzedsiębiorcy – co pozwala na potwierdzenie hipotezy I. Wyniki badań własnych nie znajdują odniesienia w literaturze przedmiotu omawianej w początkowych częściach artykułu, co z kolei może podkreślać pewne ograniczenia w badaniach własnych dotyczących hipotezy II. Szersze stosowanie instrumentów marketingowych w działalności

logistycznej mikrofirm może stanowić istotne wsparcie oraz poprawić ich konkurencyjność na rynkach lokalnych. Badania własne mikroprzedsiębiorstw z województwa łódzkiego wskazują na istotny wpływ wiedzy mikroprzedsiębiorców na dobór metod zarządzania – jednak weryfikacja hipotezy II wymaga kontynuowania badań.

Literatura

References

- Białoń, L., Janczewska, D. (2006). *Menedżer marketingu w firmie przyszłości*. W: L. Białoń (red.), *The Quality of Specialist Education in Terms of Managing Methods*. Warszawa: Wyd. Wyższa Szkoła Menedżerska.
- Białoń, L., Janczewska, D. (2008). Wiedzychłonność polskiego przemysłu – w świetle badań GUS. *Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego*, 1, 18/32, 111-116.
- Brillman, J. (2002). *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*. Warszawa: PWE.
- Brussa, A., Tarnawa, A. (2010). *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*. Warszawa: Wyd. PARP.
- Churchill, N., Levis, V. (1983). The Five Stages of Small Business Growth. W: *Harvard Business Review*, May-June.
- Daszkiewicz, N. (red.). (2007). *Małe i średnie przedsiębiorstwa. Szanse i zagrożenia rozwoju*. Warszawa: Wyd. CeDeWu.
- Drucker, P. (1992). *Innowacja i Przedsiębiorczość*. Warszawa: PWE.
- Drucker, P. (2009). *Zarządzanie XXI w. Wyzwania*. Warszawa: Wydawnictwo MT Biznes.
- Gaweł, A. (2007). *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Gaweł, A. (2013). *Proces przedsiębiorczy. Tworzenie nowych przedsiębiorstw*. Warszawa: Difin.
- Gołomska, E. (1994). *Logistyka jako zarządzanie łańcuchem dostaw*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Grudzewski, W.M., Hejduk, I.K., Sankowska, A., Wańtuchowicz, M. (2010). *Sustainability w biznesie, czyli przedsiębiorstwo przyszłości. Zmiany paradygmatów i koncepcji zarządzania*. Warszawa: Poltext.
- GUS (2012). *Działalność gospodarcza przedsiębiorstw o liczbie pracujących do 9 osób w 2011 r.* Warszawa: GUS.
- Janczewska, D. (2010). Zarządzanie marketingowo-logistyczne jako element konkurencyjności przedsiębiorstwa z grupy MŚP. *Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie*, 1, X, 49-62.
- Janczewska, D. (2013). Doskonalenie procesów logistycznych w mikroprzedsiębiorstwie. *Zarządzanie i Finanse*, 11(1), 4, 185-200.
- Janczewska, D. (2013a). Logistyczne aspekty formułowania strategii rynkowej w mikroprzedsiębiorstwie. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie. Przedsiębiorczy menedżer przedsiębiorczej organizacji. Nowoczesne tendencje w nauce oraz w praktyce organizacji i zarządzania*. t. XIV, z. 3, 235-258.
- Janczewska, D. (2014). Zarządzanie kapitałem intelektualnym jako zasobem mikroprzedsiębiorstwa. W: M. Piekut (red.), *Nauka gospodarce – gospodarka nauce*. Warszawa: Wyd. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Juchniewicz, M., Grzybowska, B. (2010). *Innowacyjność mikroprzedsiębiorstw w Polsce*. Warszawa: Wyd. PARP.
- Koładkiewicz, I., Lutostanski, L. (2004). *Mali mistrzowie w działaniu. Dobre praktyki w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw*. Warszawa: Wyd. Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego.
- Kuchciak, I. (2012). Korzyści z wymiany informacji dla mikro i małych przedsiębiorstw podmiotu. W: J. Buko (red.), *Uwarunkowania rynkowe rozwoju mikro, małych i średnich przedsiębiorstw. Mikrofirma 2012*. Szczecin: Wyd. Uniwersytet Szczeciński.

- Koźmiński, A.K. (2004). Zarządzanie. W: A.K. Koźmiński, W. Piotrowski (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Maslyk-Musiał, E. (2003). *Organizacje w ruchu*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- Matwiejczuk, R. (2006). *Zarządzanie marketingowo-logistyczne. Wartość i efektywność*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Michna, A. (2005). Rola kapitału intelektualnego w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorstwa. W: J. Bieliński (red.), *Konkurencyjność przedsiębiorstw w świetle Strategii Lizbońskiej*. Warszawa: Wyd. CeDeWu.
- Nieć, M. (2013). Sytuacja mikroprzedsiębiorstw w Polsce w latach 2011–2012. W: A. Tarnawa, P. Zadura-Lichota (red.), *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2011–2012*. Warszawa: PARP.
- Niedzielski P., Matusiak, K.B. (red.). (2011). Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości opartej na wiedzy. W: *SOOIPP - Annual 2010, Uniwersytet Szczeciński, Zeszyty naukowe nr 653, Ekonomiczne Problemy Usług nr 69, t. 2*, Szczecin.
- Nogalski, B., Karpacz, J., Wójcik-Karpacz, A. (2004). *Funkcjonowanie i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*. Bydgoszcz: Wyd. Oficyna Wydawnicza AJG.
- Obłój, K. (2007). *Strategia organizacji*. Warszawa: PWE.
- Penc, J. (1999). *Innowacje i zmiany w firmie*. Warszawa: Agencja Wydawnicza Placet.
- Raport GUS. (2012). *Działalność gospodarcza przedsiębiorstw o liczbie pracujących do 9 osób w r. 2011*. Warszawa: GUS.
- Raport PARP. (2012). *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2010–2011*. Warszawa: PARP.
- Schumpeter, J. (1960). *Teoria rozwoju gospodarczego*. Warszawa: Wyd. PWN.
- Skowronek-Mielczarek, A. (2013). Rozwój przedsiębiorstwa i jego zasoby – wzajemne powiązania i relacje. W: A. Skowronek-Mielczarek (red.), *Zasobowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw w Polsce*. Warszawa: Wyd. CeDeWu.
- Sułkowski, Ł. (2012). Wieloznaczność kultury organizacyjnej. W: Ł. Prysiński (red.), *Szanse i zagrożenia rozwoju przedsiębiorczości*. Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk w Łodzi.
- Starczewska-Krzysztozek, M. (2008). *Kondycja sektora MŚP 2008 – Ranking Najbardziej Innowacyjnych Firm w Polsce*. Warszawa: Lewiatan.
- Tarczyński, W., Mojsiewicz, M. (2001). *Zarządzanie ryzykiem*. Warszawa: PWE.
- Targalski, J. (2001). *Przedsiębiorczość i zarządzanie. Wykład o przedsiębiorcach i dla przedsiębiorców. Pełna wiedza w jednej książce*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Targalski, J. (2003). *Przedsiębiorczość i zarządzanie. Studium przypadków*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Zbierowski, P., Bratnicki, M., Kozłowski, R. (2009). *Czynniki wpływające na kształtowanie przedsiębiorczości w kontekście badań Global Entrepreneurship Monitor*, http://www.fundacja.edu.pl/przedsiębiorczosc/_referaty/sesja_IIIb/27.pdf.
- Wach, K. (2008). *Regionalne otoczenie małych i średnich przedsiębiorstw*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Wach, K. (2014). Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości. W: K. Zieliński (red.), *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: Difin.

Danuta Janczewska, dr inż., adiunkt w Katedrze Marketingu i Logistyki na Wydziale Zarządzania Społecznej Akademii Nauk w Łodzi. Zainteresowania naukowe autorki są związane z problematyką zarządzania w sektorze mikroprzedsiębiorstw, nowoczesnymi technikami i metodami zarządzania w sektorze. Badaczka napisała ponad 80 publikacji krajowych i zagranicznych, a także uczestniczyła w licznych konferencjach krajowych i międzynarodowych na temat przedsiębiorczości oraz zarządzania w sektorze mikroprzedsiębiorstw. Do najważniejszych osiągnięć autorki należy udział w KBN, PW-004/ITE/01/2004–2008 pt. „Rozwój metod transformacji wiedzy i transferu

technologii – Temat: Modele procesu transformacji wyników badań naukowych do zastosowań praktycznych oraz systemu zarządzania nimi we współpracy z Uniwersytetem Warszawskim, PARP oraz w Badaniach FORESIGHT Polska 2020 jako ekspert zewnętrzny w Programie FORESIGHT – Polska 2020 – w ramach programu UE: 2007–2008. Badania własne metod zarządzania w mikroprzedsiębiorstwach prowadzi od 2004 r.

Danuta Janczewska, dr. Eng, senior lecturer in Management Faculty in Social Academy of Science in Lodz, in Department of Logistics and Marketing. Science interest in researches of management in micro enterprises, the modern methods of management in micro enterprises. Author of over 80. articles and papers in domestic and foreign journals and conferences. The main research projects: *State Committee for Scientific Research, PW-004/ITE/01/2004-2008. Models of Knowledge Transformation and Transfer of Technology*, and *Foresight - Poland 2020*. The own research of micro-enterprises management methods carried out since 2004.

Adres/Address: Społeczna Akademia Nauk w Łodzi
ul. Sienkiewicza 9
90-113 Łódź, Polska
e-mail: djanczewska@spoleczna.pl

Hanna Mizgajska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego
w Kaliszu

Współpraca małych i średnich przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu w latach 2007–2013 na przykładzie województwa wielkopolskiego

SME cooperation with Business Environment Institutions in the years 2007-2013 on the example of Wielkopolskie Voivodeship

Streszczenie

Celem artykułu jest rozpoznanie zmian stopnia korzystania z usług instytucji otoczenia biznesu przez małe i średnie przedsiębiorstwa reprezentujące tradycyjne branże przemysłu w latach 2007–2013. Badania, w formie wywiadu ankietowego, przeprowadzono wśród 54 małych i średnich przedsiębiorstw w województwie wielkopolskim w latach 2011–2013. Ich wyniki porównano z podobnymi zrealizowanymi w okresie 2007–2009 w tym samym województwie. Materiał empiryczny opisano za pomocą metod statystyki opisowej. Podjęte badanie przeanalizowano na tle charakterystyki instytucji otoczenia w Polsce. W wyniku przeprowadzonej analizy stwierdzono, że w latach 2011–2013 zmieniła się intensywność i kierunki współpracy małych i średnich przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu, została zapoczątkowana współpraca z ośrodkami innowacji i przedsiębiorczości, zwiększył się stopień korzystania przedsiębiorców z oferowanych usług – za wyjątkiem poręczeń i gwarancji kredytowych – oraz zmieniły się oczekiwania przedsiębiorców w kierunku wzrostu zainteresowania różnymi formami doradztwa biznesowego.

Abstract

The aim of the article is to identify how much SMEs representing traditional lines of industry used the services of business environment institutions in the years 2007–2013.

The research was conducted through a survey among 54 SMEs in the Wielkopolskie Voivodeship between 2011 and 2013. The results of the research were compared with a similar study carried out in the years 2007–2009 in the same region. The empirical material was described using the methods of descriptive statistics. The research was described against the background of business environment institutions in Poland. As a result of the study it was found that, in the years 2011–2013, the intensity and focus of cooperation between SMEs and business environment institutions changed, collaboration with innovation and entrepreneurship centres was introduced, the level of use by entrepreneurs of the services offered increased (except for guarantees for loans) and the expectations of entrepreneurs concerning their interest in various forms of business consultancy increased.

Słowa kluczowe: instytucje otoczenia biznesu; małe i średnie przedsiębiorstwa; usługi doradcze; wspieranie

Keywords: Business Environment Institutions; small and medium-sized enterprises; consultancy services; support

Wstęp

W Polsce, zgodnie z polityką innowacyjną prowadzoną w latach 2007–2013 wobec MŚP, istotnie wzrosła pomoc z funduszy europejskich dla tego sektora. Wsparcie w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka (PO IG) było dostępne zarówno bezpośrednio dla przedsiębiorców, jak i dla instytucji otoczenia biznesu. Pomoc bezpośrednia obejmowała dofinansowanie działalności inwestycyjnej i innowacyjnej przez najlepsze przedsiębiorstwa pełniące funkcje lokomotyw. Natomiast zdecydowanie większa była pomoc pośrednia, którą zgodnie z polityką UE przeznaczono na wspieranie otoczenia biznesu. Szczególnie popierany był rozwój ośrodków innowacji i przedsiębiorczości, do których należą m.in.: parki technologiczne, inkubatory, preinkubatory, inkubatory akademickie, centra transferu technologii oraz polskie platformy technologiczne. Ze względu na brak własnych środków finansowych oraz trudności w otrzymaniu kredytów przez małych i średnich przedsiębiorców położono nacisk na zwiększenie dostępu do zewnętrznych źródeł finansowania przedsięwzięć głównie przez zasilanie funduszy pożyczkowych i poręczeniowych.

W efekcie wykorzystania funduszy UE dla wspierania rozwoju instytucji otoczenia biznesu w Polsce w latach 2007–2013 zwiększyła się liczba ośrodków innowacji i przedsiębiorczości prawie o 20%. Według Mażewskiej i Bąkowskiego (2012) w 2012 r. Wielkopolska zajmowała trzecią pozycję, po województwie śląskim i mazowieckim, pod względem liczby powstałych ośrodków. W związku z tym rodzi się pytanie, czy ilościowy wzrost liczby ośrodków ma przełożenie na wzrost stopnia korzystania z oferty tych ośrodków przez przedsiębiorców.

Celem artykułu jest rozpoznanie zmian stopnia korzystania z usług instytucji otoczenia biznesu przez małe i średnie przedsiębiorstwa reprezentujące tradycyjne branże przemysłu w latach 2007–2013.

W pracy stawia się hipotezy otwarte, z którymi łączą się następujące pytania badawcze:

1. Jakie były zmiany w intensywności współpracy MŚP z różnymi instytucjami biznesu w badanym okresie?,
2. Z jakiego rodzaju usług instytucji otoczenia biznesu korzystały MŚP w badanym okresie?
3. Jakie są zmiany w oczekiwaniach przedsiębiorców w zakresie wsparcia przez instytucje otoczenia biznesu?,

W opracowaniu wykorzystano wyniki badań empirycznych przeprowadzonych za pomocą wywiadu kwestionariuszowego w 2014 r. na terenie województwa wielkopolskiego na próbie 54 firm reprezentujących tradycyjne branże przemysłu. Badania mikro, małych i średnich firm były realizowane metodą losową przez studentów w ramach przedmiotu przedsiębiorczość i innowacyjność. Wywiad dotyczył współpracy badanych firm z instytucjami otoczenia biznesu w latach 2011–2013. Zakres i stopień współpracy porównano z wynikami badań uzyskanymi w okresie 2007–2009 przeprowadzonymi również w Wielkopolsce na próbie 119 firm należących do sektora MŚP. Do opracowania materiału empirycznego zastosowano elementy statystyki opisowej.

Badany problem w literaturze

W polskiej literaturze zainteresowanie problemami wspierania małych i średnich przedsiębiorstw datuje się od lat 90. XX w. Opracowania związane z tą problematyką różnią się przede wszystkim zakresem badań. Istnieje dużo publikacji, które uwzględniają ocenę form wspierania oraz instytucji otoczenia biznesu, ale w kontekście badań nad uwarunkowaniami innowacji w małych i średnich przedsiębiorstwach. Do tych prac należą m.in. opracowania Poznańskiej (1998), Mizgajskiej (2002, 2013) i Jasińskiego (2006, 2014). W pracach tych ocena form wspierania oraz instytucji otoczenia biznesu była przedstawiona jako jeden spośród innych, zewnętrz-

nych czynników wpływających na aktywność innowacyjną małych i średnich przedsiębiorstw. W większości tych publikacji autorzy, pisząc o formach wspierania, przede wszystkim nawiązują do polityki innowacyjnej i ogólnej charakterystyki instytucji otoczenia biznesu.

Natomiast prace dotyczące tylko problemu wspierania przedsiębiorstw można podzielić na dwie grupy, w zależności od podmiotu badań. Pierwsza z nich to publikacje, w których autorzy badają problem wspierania, opierając się na wywiadach z instytucjami otoczenia biznesu. Drugą grupę stanowią opracowania, które powstały na podstawie materiału zebranego z zainteresowanych małych i średnich przedsiębiorstw. Publikacje związane z badaniem instytucji otoczenia biznesu obejmują takie zagadnienia, jak: funkcjonowanie tych instytucji, ocena ich oferty usług, relacje z pozostałymi instytucjami otoczenia (Burdecka, 2004). Inne prace z tego zakresu dotyczą roli tych instytucji w systemie wspierania innowacji (Skowron-Mielczarek, 2011; Matusiak, 2011). Przedmiotem badań Matusiaka (2011) są warunki funkcjonowania wsparcia transferu technologii i innowacyjnej przedsiębiorczości w Polsce. Opracowanie zawiera analizę kierunków rozwoju wsparcia i dostępu usług proinnowacyjnych. Według Matusiaka (2011: 215) w działalności ośrodków rzadko widać poszukiwanie innowacyjnych, ale ryzykownych obszarów aktywności czy nowych usług proinnowacyjnych. Koncentracja wysiłku jest skupiona na wydawaniu funduszy europejskich i przestrzeganiu właściwych procedur. Z kolei inne prace dotyczyły oceny potencjału instytucji otoczenia biznesu w zakresie świadczenia usług (Matejun, 2005; Piątyśzek-Pych, Wyrwa, 2012). Ocena wspierania w badaniach Matejuna (2005: 59) została przeprowadzona na podstawie opinii instytucji otoczenia biznesu oceniających współpracę z przedsiębiorstwami oraz innymi instytucjami okołobiznesowymi w aglomeracji łódzkiej. Według tych badań przedsiębiorcy najchętniej korzystają z usług finansowych oraz pomocy w nawiązywaniu kontaktów handlowych. Z badań Piątyśzek-Pych i Wyrwy (2012: 57) wynika, że większość ankietowanych przedsiębiorców reprezentujących małe i średnie firmy korzystała z usług instytucji otoczenia biznesu i najczęściej z doradztwa oraz ze szkoleń.

Druga część opracowań dotyczy oceny formy wspierania i instytucji otoczenia biznesu przez małe i średnie przedsiębiorstwa (Wach, 2008; Mizgajska, Wściubiak, 2010; Markiewicz, 2010; Stanisławski, 2011). Celem badań Wach (2008) było znalezienie odpowiedzi na pytanie o istnienie związku między rozwojem MŚP a poszczególnymi czynnikami otoczenia biznesu. Autor przeprowadził badanie na próbie 109 przedsiębiorstw w południowym rejonie Polski. Z jego badań wynika, że zakres oferowanych usług jest niedostosowany do potrzeb firm. Z kolei usługi finansowe są nakierowane na młode i innowacyjne firmy. Celem badań Mizgajskiej i Wściubiaka (2010), przeprowadzonych w województwie wielkopolskim w 2007 r., było porównanie stopnia korzystania z usług instytucji otoczenia biznesu przedsiębiorstw wysoko technologicznych i tradycyjnych branż przemysłu. Najwięcej przedsiębiorstw wysokiej technologii współpracowało z ośrodkami szkoleniowo-doradczymi, izbami przemysłowymi i stowarzyszeniami branżowymi. Natomiast przedsiębiorstwa tradycyjne najczęściej deklarowały kontakt z ośrodkami szkoleniowo-doradczymi i instytucjami pożyczkowo-poręczeniowymi. Opracowanie Markiewicz (2010) dotyczyło oczekiwań przedsiębiorców na usługi ze strony instytucji otoczenia biznesu. Badania były realizowane w 2006 r. na próbie 248 przedsiębiorstw w województwie zachodniopomorskim. Markiewicz (2010) udowodniła niedostosowanie oferty wsparcia do potrzeb firm, niedostateczną prorynkową orientację instytucji otoczenia biznesu oraz ich dużą biurokrację i skomplikowane przepisy. Z kolei Stanisławski (2011) w latach 2008–2009 przeprowadził ankietę wśród 263 przedsiębiorstw z całej Polski. Przedmiotem jego badań był stopień korzystania z finansowych i pozafinansowych instrumentów wspierania przez przedsiębiorstwa nisko, średnio i wysoko innowacyjne. Autor udowodnił tezę, że przedsiębiorstwa o wysokim poziomie innowacji korzystały ze środków finansowych oferowanych

przez UE częściej niż pozostałe. Również przedsiębiorstwa innowacyjne korzystały częściej z doradztwa, a mniej innowacyjne – ze szkoleń.

Podsumowując, brakuje badań uwzględniających zmiany stopnia korzystania z usług związanych z nagłym wzrostem liczby ośrodków innowacji, będących efektem wdrażania Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka w latach 2009–2013.

Charakterystyka i rozwój instytucji otoczenia biznesu w Polsce

Instytucje otoczenia biznesu wspierające małe i średnie przedsiębiorstwa zostały zaklasyfikowane, według Matusiaka (2010), do trzech grup: ośrodków przedsiębiorczości, ośrodków innowacji i instytucji parabankowych.

Instytucje otoczenia biznesu świadczą na rzecz uprawnionych przedsiębiorców usługi, które dzięki wsparciu – m.in. ze środków UE – mogą być realizowane na preferencyjnych warunkach, a niekiedy wręcz nieodpłatnie.

Ilościowy rozwój różnego typu ośrodków w latach 1990–2012 ilustruje tab. 1.

Tab. 1. Rozwój ilościowy poszczególnych typów ośrodków innowacji i przedsiębiorczości

Wyszczególnienie	1995	2000	2004	2010	2012
Parki technologiczne	1	1	12	23	40
Inicjatywy parkowe				21	14
Inkubatory technologiczne	4	44	53	20	14
Inkubatory przedsiębiorczości	29		..	45	58
Preinkubatory i akademickie inkubatory przedsiębiorczości	.	.	.	62	73
Centra transferu technologii	1	20	39	90	69
Fundusze kapitału zaangażowanego	.	.	.	12	68
Sieci aniołów biznesu	.	.	.	8	10
Lokalne i regionalne fundusze pożyczkowe	.	33	76	82	86
Fundusze poręczeń kredytowych	.	24	57	54	55
Ośrodki szkoleniowo-doradcze	.	142	280	317	319
Łącznie	35	266	517	735	821

Źródło: Mażewska, Bąkowski, 2012.

Z tab. 1 wynika, że rozwój następował od wypełniających najprostsze funkcje ośrodków szkoleniowo-doradczych przez bardziej wyspecjalizowane, takie jak parki technologiczne i centra transferu technologii, aż do funduszy kapitału zaangażowanego i aniołów biznesu.

Poszczególne instytucje scharakteryzowano według czasu ich powstawania. Pod względem chronologicznym oraz ilościowym dominującą pozycję mają ośrodki szkoleniowo-doradcze. Powstały one na początku lat 90. w pierwszych latach transformacji, w okresie, w którym formą pomocy zewnętrznej dla małych i średnich przedsiębiorstw był Program PHARE. W latach 1991–1994 podstawową formą pomocy z Programu PHARE dla MŚP było doradztwo i szkolenia organizowane przez instytucje i ekspertów z krajów członkowskich UE. Celem pomocy było przekazywanie wiedzy specjalistycznej i umiejętności niezbędnych do zarządzania przedsiębiorstwem w warunkach wolnego rynku. Od wstąpienia Polski do UE, czyli od 2004 r., ośrodki szkoleniowo-doradcze zmieniły swój charakter, świadcząc bardziej wyspecjalizowane usługi

związane z dostępem do funduszy europejskich. Od wejścia do UE zmiany w strukturze usług są związane z dostosowaniem oferty do zmieniających się potrzeb lokalnego rynku. Obecnie wyraźnie zauważa się w działalności ośrodków szkoleniowo-doradczych poszerzenie zakresu specjalistycznej oferty w obszarze zarządzania przedsiębiorstwem, jak np. marketing, finanse, księgowość, a nawet usługi wspierające działania proinnowacyjne. Według badań Koprowskiej-Skałskiej (2012), w 2012 r. oferta doradcza, informacyjna i szkoleniowa dotyczyła pomocy w uzyskaniu grantów i dopłat (46,9%), otrzymania preferencyjnych pożyczek i poręczeń w ramach lokalnych funduszy pożyczkowych (37,5%) oraz funduszy poręczeniowych (21,9%). Ponadto ośrodki współpracowały z podmiotami wspierającymi ryzykowne przedsięwzięcia, takie jak anioły biznesu (12,5%), fundusze kapitału zaangażowanego (9,4%) i venture capital (6,3%).

W 1996 r. działalność poręczeniową rozpoczął Krajowy Fundusz Poręczeń Kredytowych Banku Gospodarstwa Krajowego (KFPK BGK). W latach 2003–2004 w ramach realizacji programu Kapitał dla przedsiębiorczych powstała sieć funduszy poręczeniowych budowana wokół Banku Gospodarstwa Krajowego. Usługa funduszu poręczeniowego skierowana jest do przedsiębiorców chcących pozyskać zewnętrzne środki na założenie bądź rozwój działalności, od których instytucja finansująca wymaga wiarygodnego poręczenia kredytowego. W ofercie funduszy poręczeniowych współpracujących z KSU znajdują się poręczenia kredytów, pożyczek i wadium przetargowych. Według Raportu KSFP Krajowego Stowarzyszenia Funduszy Poręczeniowych (2013), w 2013 r. w całym kraju funkcjonowało ok. 48 funduszy. W podobnym okresie co fundusze poręczeniowe zaczęły powstawać pierwsze fundusze pożyczkowe, w tym największy z nich: Fundusz Mikro (1994). W 2003 r. w ramach realizacji programu Kapitał dla przedsiębiorczych powstała sieć funduszy pożyczkowych wokół Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości. Fundusze pożyczkowe udzielają pożyczek przeznaczonych na cele związane z podjęciem, prowadzeniem i rozwojem działalności gospodarczej. Według PZFP (Polski Związek Funduszy Pożyczkowych) (2014), w 2013 r. istniały 44 fundusze pożyczkowe o kapitale pożyczkowym łącznej wysokości ponad 1 580 mln zł, które udzieliły 4243 pożyczek o łącznej wartości 494 mln zł. Fundusze pożyczkowe współpracujące z KSU stanowią alternatywę dla przedsiębiorców w zakresie pozyskiwania finansowania zewnętrznego. Udzielają pożyczek, które przede wszystkim są przeznaczone dla mikro i małych przedsiębiorców oraz osób rozpoczynających działalność gospodarczą, mających trudności w zdobyciu kredytu bankowego, np. z powodu braku wymaganych zabezpieczeń czy historii kredytowej.

Pierwsze inkubatory przedsiębiorczości powstały w latach 90. Ich zadaniem było świadczenie pomocy w formie oferowanej powierzchni biurowej, możliwości korzystania z podstawowych urządzeń do prowadzenia biura oraz usług doradczo-szkoleniowych. Odpłatność za podstawowe usługi była istotnie niższa od cen rynkowych. Na początku inkubatory przedsiębiorczości były lokalizowane na terenach byłych zakładów przemysłowych, wykorzystując wolne pomieszczenia po bankrutujących fabrykach. Znaczna ich część funkcjonuje dzięki funduszom UE. Jak wskazują badania przeprowadzone przez Kotra (2012: 73), dla 20% badanych inkubatorów środki unijne stanowiły 86% rocznego budżetu operacyjnego tych instytucji. Skutkiem takiego sposobu finansowania może być w przyszłości problem z ich zakładaniem.

Pierwsze polskie inkubatory technologiczne pojawiły się w latach 1990–1991. Zdecydowana większość powstała z przekształcenia inkubatora przedsiębiorczości przez dodanie funkcji proinnowacyjnej. Od nowa były tworzone inkubatory, które zakładano na terenie parków technologicznych. Podstawowym zadaniem inkubatora jest pomoc w pierwszym okresie działania małej firmy z obszaru nowoczesnych technologii. Taka firma czerpie korzyści z bezpośredniego kontaktu z pracownikami inkubatora: trenerami i doradcami, a także innymi przedsiębiorcami korzystającymi z jego usług. Efekt, który się dzięki temu uzyskuje, nazywany jest efektem synergii.

Młody przedsiębiorca może liczyć na preferencyjną stawkę wynajmu pomieszczenia biurowego oraz infrastruktury technicznej i serwisowej. Otrzymuje także dostęp do oferty szkoleniowej, informacyjnej i doradczej, a także do pomocy w procesie transferu technologii.

Pierwszy park technologiczny powstał w Poznaniu w 1995 r. w ramach fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. W 2002 r. w znowelizowanej ustawie o finansowym wspieraniu inwestycji wprowadzono definicje parku technologicznego i przemysłowego oraz stworzono możliwość ubiegania się przez przedsiębiorców o wsparcie finansowe nowej inwestycji z tytułu jej lokalizacji na terenie parku. Zgodnie z ustawą (Dz. U. z 2002 r. nr 41, poz. 363) park technologiczny to zespół wyodrębnionych nieruchomości wraz z infrastrukturą, utworzony w celu dokonywania przepływu wiedzy i technologii pomiędzy jednostkami naukowymi a przedsiębiorstwami, w którym oferowane są przedsiębiorstwom, wykorzystującym nowoczesne technologie, usługi w zakresie doradztwa w tworzeniu i rozwoju przedsiębiorstw, transferu technologii oraz przekształcenia wyników badań technologii i prac rozwojowych w innowacje technologiczne z nieruchomości i infrastruktury technicznej na zasadach umownych. Zgodnie z definicją parki powinny oferować usługi doradztwa, transferu technologii oraz uczestniczyć we wdrażaniu nowych technologii. Według badań Mażewskiej (2012) z zakresu tematyki doradztwa, informacji i edukacji w 2012 r. parki najczęściej oferowały przedsiębiorstwom szkolenia na temat prawa gospodarczego (86% tematów), przedsiębiorczości i tworzenia firm (82%) oraz opracowania biznesplanu (77%). Natomiast w zakresie wsparcia w transferze technologii dominuje doradztwo dotyczące ochrony praw własności intelektualnej dla firm (45%), nawiązywanie kontaktu z dostawcą lub odbiorcą technologii (32%) oraz pomoc doradczą we wdrażaniu technologii (32%). Wyniki badań wskazują na dominację usług doradczych nad transferem technologii, co powinno być domeną parków.

Pierwsze Centrum Transferu Technologii powstało w 1995 r. Było to Wrocławskie Centrum Transferu Technologii przy Politechnice Wrocławskiej. Najbardziej dynamiczny wzrost CTT nastąpił w latach 2005–2007, co było związane z uruchomieniem w ramach funduszy strukturalnych programów wsparcia komercjalizacji wyników badań naukowych. Centra Transferu Technologii (CTT) dzielą się na akademickie, funkcjonujące w ramach uczelni lub jako odrębne podmioty prawne powołane bądź zależne od uczelni, oraz na niezwiązane bezpośrednio z uczelnią. Według badań Bąkowskiego (2012) w 2010 r. spośród 56 funkcjonujących CTT 51,8% działało w ramach jednostek naukowych, a 37,5% w ramach akademickich centrów transferu technologii. W strukturze działalności w 2012 r. przeważał transfer i komercjalizacja technologii (30%), promocja osiągnięć naukowych (13,4%) oraz ochrona własności intelektualnej (10,5%) (Bąkowski, 2012). W ostatnich latach nastąpił spadek działalności szkoleniowo-doradczej świadczonej przez CTT, co jest tendencją pozytywną.

Pierwsze Fundusze Kapitału Załączkowego (FKZ) pojawiły się w 2005 r. w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw. Fundusze kapitału załączkowego to fundusze kapitału podwyższonego ryzyka (venture capital) inwestujące w spółki mające innowacyjny projekt. FKZ prowadzą działalność inwestycyjną, inwestując w projekty w fazie zasiewu i w fazie rozruchu. Finansowanie we wczesnym etapie rozwoju jest przeznaczone na zbudowanie prototypu, wstępne badania rynkowe, przygotowanie biznesplanu. Maksymalna wysokość dotacji dla pojedynczego przedsiębiorcy to 200 tys. euro. W 2013 r. Fundusze dysponowały łącznym budżetem prawie 500 mln zł.

Pierwsza sieć aniołów biznesu powstała w 2003 r. pod inną nazwą, jako Polban. Ich rozwój datuje się od 2010 r. Sieć aniołów biznesu to wyspecjalizowane instytucje zrzeszające inwestorów indywidualnych. Jej celem jest znalezienie dla innowacyjnych przedsięwzięć inwestorów, którzy w zamian za udziały dostarczą firmom kapitał. Sieci aniołów biznesu były w 2013 r.

zainteresowane inwestowaniem w nowe technologie w branży telekomunikacyjnej, oprogramowaniem, internetem i usługami opartymi na wiedzy (Popielczak, 2012).

Podsumowując charakterystykę instytucji otoczenia biznesu, należy podkreślić, że ich największy przyrost nastąpił w latach 2007–2013. Na skutek wdrożenia polityki innowacyjnej przyjaznej małym i średnim przedsiębiorstwom nastąpiło skierowanie dużego wsparcia finansowego ze środków UE na rozwój tych instytucji. Pozostaje jednak pytanie, czy i na ile są one przygotowane do działania na rzecz przedsiębiorców bez zewnętrznego wsparcia środkami unijnymi.

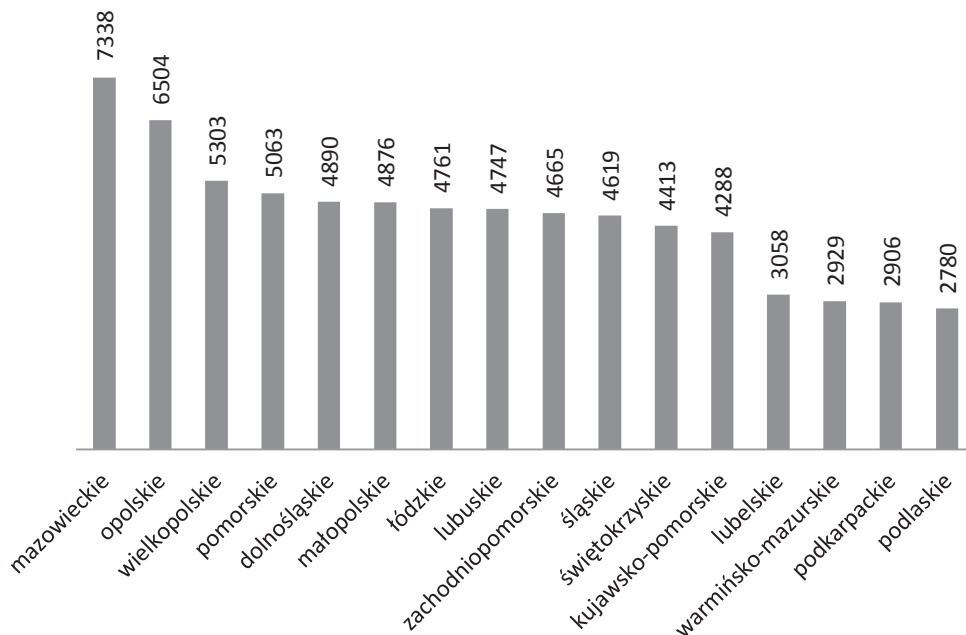
Zmiany stopnia korzystania z usług instytucji otoczenia biznesu przez małe i średnie przedsiębiorstwa w Wielkopolsce

W 2012 r. Wielkopolska znajdowała się pod względem liczby instytucji otoczenia biznesu na trzecim miejscu w kraju, za województwem śląskim i mazowieckim. (Mażewska, Bąkowski, 2012). Niestety liczba ta nie przekłada się na większy dostęp firm z województwa wielkopolskiego do instytucji otoczenia biznesu.

Jak wynika z ryc. 1, firmy w województwie mazowieckim oraz wielkopolskim mają najmniejszy dostęp do usług instytucji otoczenia biznesu. Na 1 ośrodek innowacji i przedsiębiorczości w Wielkopolsce przypadało 5303 firmy, podczas gdy w podlaskim – 2780, czyli prawie dwukrotnie mniej. Ta duża dysproporcja może być wynikiem gwałtownego przyrostu nowo zakładanych firm w Wielkopolsce w tym okresie, do których również zalicza się samozatrudnienie. Ale niewątpliwie dynamika wzrostu instytucji otoczenia biznesu w stosunku do liczby przedsiębiorstw jest niewystarczająca.

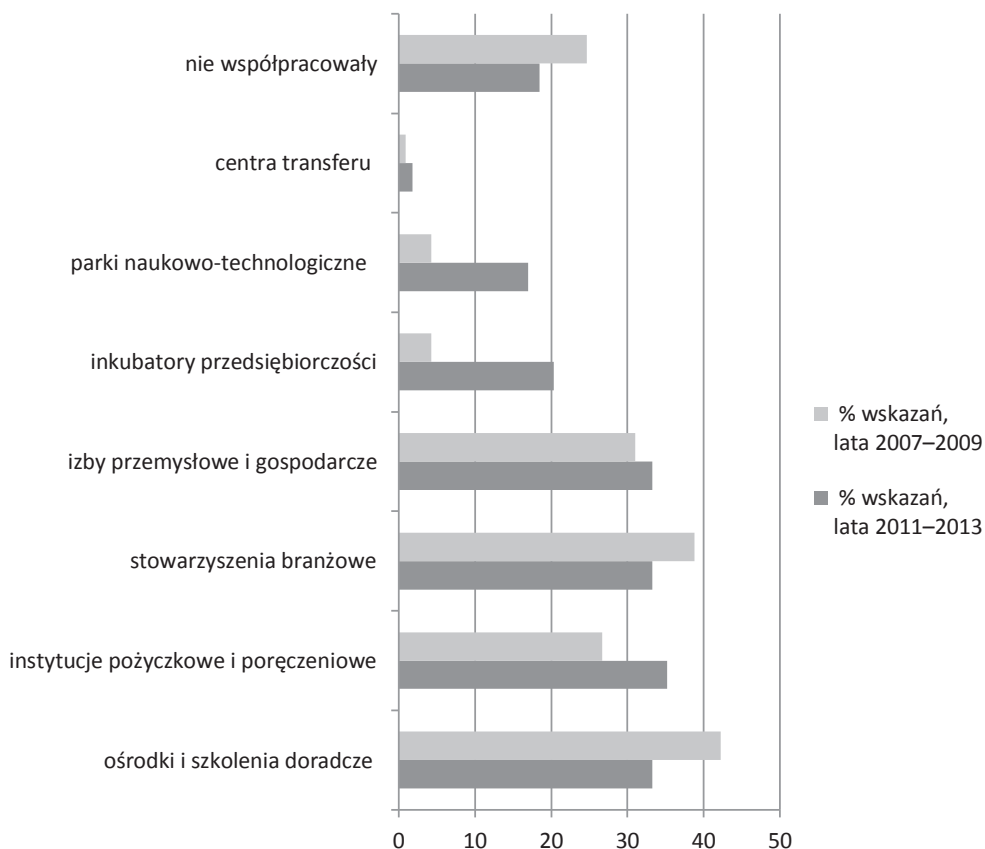
Jeżeli jednak bierze się pod uwagę zwiększanie liczby instytucji otoczenia biznesu, który niewątpliwie nastąpił w latach 2007–2013, to pozostaje pytanie, jaki ma on wpływ na wzrost współpracy z instytucjami biznesu.

Ryc. 1. Liczba firm przypadająca na 1 ośrodek według województw na koniec 2011 r.

W tym celu porównano wyniki badań dotyczące współpracy 54 małych i średnich przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu w latach 2011–2013 z wynikami badań z okresu 2007–2009 (Mizgajska, 2013). Badania empiryczne dotyczące lat 2007–2009 zostały przeprowadzone w Wielkopolsce metodą losową wśród 116 przedsiębiorstw sektora MŚP, reprezentujących tradycyjne branże przemysłu. W obu badaniach zdecydowana większość przedsiębiorstw zaczynała działalność w gospodarce rynkowej, czyli średnio od 1994 r. Podobna była struktura własnościowa oraz wielkościowa analizowanych firm. W obu badaniach przeważały firmy prowadzone przez osoby fizyczne oraz pod względem wielkości w większości były to małe i średnie przedsiębiorstwa. Z tym że w badaniach z 2009 r. średnia wielkość firmy wynosiła 70 osób, a w 2013 tylko 40 zatrudnionych. Średni wiek właścicieli był podobny i wynosił 50 lat. Obie grupy przedsiębiorców były dobrze wykształcone, ponieważ najwięcej z nich miało wyższe wykształcenie – odpowiednio 62% i 55,5%. Przedsiębiorstwa objęte niniejszym badaniem poproszono o wskazanie instytucji otoczenia biznesu, z którymi w jakiegokolwiek formie współpracowały w latach 2011–2013. Otrzymane wyniki przedstawiono na ryc. 2.

Ryc. 2. Współpraca przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu

Źródło: badania własne, Mizgajska (2013).

W latach 2011–2013 zmniejszył się udział przedsiębiorstw, które nie współpracowały z instytucjami otoczenia biznesu – z 27,76% do 18,5%. Zmieniła się też intensywność kontaktów z poszczególnymi instytucjami. Mniej przedsiębiorców deklaroowało współpracę z ośrodkami

szkoleniowo-doradczymi, stowarzyszeniami branżowymi oraz izbami przemysłowymi. Instytucje te są odpowiedzialne szczególnie za organizację szkoleń, informowanie przede wszystkim o funduszach UE, organizowanie wystaw, misji oraz wyjazdów na targi. Z kolei nastąpił wzrost kontaktów z instytucjami pożyczkowymi i poręczeniowymi, co ma związek z wdrożeniem Programu JEREMIE. JEREMIE (*Raport Ministerstwa Gospodarki*, 2012) działa od 2010 r. w ramach regionalnych programów operacyjnych. Jest to nowa inicjatywa pozadotacyjnego wsparcia. Jej idea jest ułatwienie dostępu do finansowania dla mikro, małych i średnich firm. Udziela pożyczek, kredytów i poręczeń na preferencyjnych warunkach. Wielkopolski Regionalny Fundusz Powierniczy BGK jest jednym z sześciu w Polsce o największym budżecie (o wartości 501,3 mln złotych). Również w latach 2011–2013 nastąpił istotny wzrost częstotliwości kontaktów z inkubatorami przedsiębiorczości (z 5,5% do 20,3%) i parkami technologicznymi (z 2,7% do 17%). Ten wzrost zainteresowania można uznać za bardzo pozytywny. W latach 2011–2013 zmienił się profil inkubatorów. W ramach parków technologicznych powstały tzw. inkubatory technologiczne oraz akademickie inkubatory przedsiębiorczości, np. przy Politechnice Poznańskiej. Akademicki Inkubator Przedsiębiorczości (AIP) przy Politechnice Poznańskiej działa od 2009 r., a Inkubator Wydziału Informatycznego od stycznia 2014. AIP obejmuje swoim działaniem głównie dziedziny wysokich technologii oraz IT. W latach 2011–2013 w Poznańskim Inkubatorze przebywało 35 podmiotów gospodarczych, ale tylko 22 firmy funkcjonowały do 2014 r. Szczególnie pozytywnie można odebrać wzrost zainteresowania współpracą z parkami. W Poznaniu działa najstarszy w Polsce Park Naukowo-Technologiczny (PPNT) założony przy Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza. PPNT świadczy usługi w dziedzinie technologii chemicznej i informatyki, zapewnia dostęp do laboratoriów, finansuje doradztwo i szkolenia oraz świadczy usługi promocyjne. W parku znajduje się 94 lokatorów, w tym 70 firm innowacyjnych. Interesujące jest, jak współpracę z parkiem w zakresie oferowanych usług oceniają jego lokatorzy. Ocenę współpracy przeprowadził Zaremba (2013) w ramach pracy magisterskiej. Na podstawie przeprowadzonej ankiety z 21 lokatorami parku w 2013 r. zbadał stopień zadowolenia z takich usług, jak: wynajem powierzchni, szkolenia czy organizacja konferencji. Ocena objęła również doradztwo z zakresu: internacjonalizacji, transferu technologii, ochrony własności intelektualnej i finansowania. Respondenci przede wszystkim zwracali uwagę na wysokie opłaty wynajmu lokali, nieadekwatne do świadczonych usług, niedostosowanie szkoleń do potrzeb lokatorów – tylko 38% z nich uczestniczyło w szkoleniach. Natomiast sama jakość usług szkoleniowych została oceniona wysoko. Doradztwo w zakresie internacjonalizacji zajmuje kluczową pozycję w ofercie parku, ponieważ aż 80% lokatorów współpracuje z zagranicznymi przedsiębiorstwami – ale jedynie 24% badanych korzystało z tej usługi. Ponadto przedsiębiorstwa nisko oceniły organizowanie międzynarodowych spotkań kooperacyjnych w kraju i zagranicą – nieco lepiej doradztwo w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej w UE oraz networking z zagranicznymi firmami. Większość badanych firm (57%) była zainteresowana programem akceleracji, czyli wprowadzenia przedsiębiorstwa i jego produktów na rynek zagraniczny. Najmniej korzystnie przedstawia się ocena pomocy w zakresie transferu nowych technologii i ochrony własności intelektualnej. Żadne przedsiębiorstwo nie korzystało z usługi transferu, a tylko jedna firma z ochrony własności intelektualnej. Badane firmy podkreśliły, że nie dociera do nich informacja o rodzaju świadczonych usług. Krytyczna ocena doradztwa i szkoleń ze strony jej najbliższych odbiorców (lokatorów) dotyczyła dziedziny, która nie jest domeną parków. Najbardziej zastanawiający jest brak zainteresowania ze strony parku pomocą z zakresu transferu nowych technologii, co powinno być najważniejszą usługą tego rodzaju instytucji. Głównym zadaniem parków jest bowiem transfer technologii z instytutów naukowych do praktyki, a ta działalność – jak wynika z przeprowadzonej ankiety – jest nieduża. Śladowe były również kontakty badanych przedsiębiorstw z centrami transferu technologii (1,8%) (ryc. 2).

Kolejne pytanie dotyczyło usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu, z których badane przedsiębiorstwa korzystały w latach 2011–2013 (tab. 2).

Tab. 2. Rodzaje usług instytucji otoczenia biznesu wykorzystywanych przez przedsiębiorstwa

Wyszczególnienie	Odsetek wskazań w latach 2007–2009	Odsetek wskazań w latach 2011–2013
Doradztwo prawne i podatkowe	52,6	59,3
Szkolenia, seminaria	50,9	53,7
Doradztwo techniczne	37,9	44,4
Pomoc w pozyskiwaniu środków finansowych	32,8	33,3
Poręczenia i gwarancje kredytowe	17,2	14,8
Doradztwo biznesowe	15,5	20,4
Udzielenie informacji naukowo-technicznej	18,1	22,2
Pomoc w nawiązywaniu kontaktów biznesowych	16,4	18,5
Udzielenie informacji biznesowych	12,1	16,7

Źródło: badania własne, Mizgajska (2013).

Zwiększenie intensywności współpracy z instytucjami otoczenia biznesu jest połączony ze wzrostem stopnia korzystania ze wszystkich rodzajów usług, za wyjątkiem poręczeń i gwarancji kredytowych. W 2013 r. w Polsce zaobserwowano zjawisko jednoczesnego wyhamowania wzrostu liczby i wartości poręczeń udzielanych przez fundusze poręczeniowe. W 2013 r. wypłacono 356 poręczeń na łączną kwotę 33,7 mln zł (Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, 2014). Zgodnie z danymi raportu Ministerstwa Gospodarki z badania oceny efektywności wykorzystania RPO i JEREMIE w działalności funduszy pożyczkowych i poręczeniowych z 2012 r. w ostatnich latach spada liczba udzielanych poręczeń. Towarzyszy temu stały wzrost ich łącznej wartości. Według raportu badanie ilościowe wśród przedsiębiorców korzystających z funduszy poręczeniowych wykazało, że najwięcej z poręczeń korzystały małe firmy. Jeżeli chodzi o dziedziny działalności gospodarczej, to wśród klientów przeważały handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo i przetwórstwo przemysłowe. Głównymi przeszkodami w korzystaniu z funduszy poręczeniowych były złe wyniki finansowe w ubiegłych latach, znaczny stopień skomplikowania dokumentacji potrzebnej do pozyskania finansowania oraz brak zabezpieczeń wymaganych przez instytucję finansującą. Do 2012 r. wartości poręczanego finansowania w dużej mierze służyły finansowaniu potrzeb obrotowych. Natomiast takiej możliwości nie ma w przypadku korzystania z tzw. bezdotacyjnego funduszu JEREMIE. Przeznaczony jest on na konkretne cele gospodarcze. Wykluczone jest pokrywanie z tego funduszu bieżących kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, finansowanie celów konsumpcyjnych, spłata pożyczek czy kredytów (Ćwikła, 2012).

Prawdopodobnie duży wpływ na spadek odsetka wskazań przedsiębiorców korzystających z poręczeń i gwarancji kredytowych w badanych latach ma zróżnicowanie branżowe przedsiębiorstw, które brały udział w badaniu. W latach 2007–2009 przeważały przedsiębiorstwa usługowo-handlowo-produkcyjne, a w latach 2011–2013 tylko produkcyjne. Ponadto wpływ na mniejsze zainteresowanie poręczeniami miały zaostrzone zasady korzystania z nowo uruchomionego funduszu JEREMIE.

Następne pytanie dotyczyło oczekiwań przedsiębiorców w zakresie wsparcia ze strony instytucji otoczenia biznesu (tab. 3).

Tab. 3. Oczekiwania przedsiębiorców w zakresie wsparcia ze strony instytucji otoczenia biznesu

Wyszczególnienie	Odsetek wskazań w latach 2007–2009	Odsetek wskazań w latach 2011–2013
Pomoc w pozyskiwaniu środków finansowych	52,6	57,4
Szkolenia, seminaria	46,6	40,7
Doradztwo techniczne	46,6	46,3
Doradztwo prawne i podatkowe	43,1	44,4
Pomoc w nawiązywaniu kontaktów biznesowych	37,0	50,0
Doradztwo biznesowe	23,3	38,9
Poręczenia i gwarancje kredytowe	20,7	11,1
Udzielenie informacji naukowo-technicznych	20,7	29,6
Udzielenie informacji biznesowych	13,8	25,9
Przedsiębiorcy nieoczekujący wsparcia	7,8	5,6

Źródło: badania własne, Mizgajska (2013).

W latach 2011–2013 zmieniła się ranga oczekiwanej pomocy od instytucji otoczenia biznesu. W obu badanych okresach najważniejszą usługą była pomoc w pozyskiwaniu środków finansowych (odpowiednio 52,6% i 57,4% odpowiedzi). Jest to zrozumiałe, ponieważ dostęp do źródeł finansowania jest podstawowym czynnikiem warunkującym prowadzenie i rozwój firmy. Ponadto w sytuacji spowolnienia gospodarczego pozyskanie środków finansowych jest szczególnie trudne, zwłaszcza że banki zaostrzyły kryteria przyznawania kredytów MŚP z uwagi na ich brak zdolności kredytowej. Natomiast w badanym okresie, 2011–2013, istotnie wzrosło zainteresowanie przedsiębiorców pomocą w nawiązywaniu kontaktów biznesowych (50% badanych), doradztwie biznesowym (38,9%), udzieleniu informacji naukowo-technicznych (29,6%) oraz informacji biznesowych (25,9%). Pomoc ta jest ściśle związana z zarządzaniem firmą w trudnych warunkach rynkowych. Przedsiębiorcy rozumieją, że funkcjonowanie ich firm zależy od sposobu zarządzania. Przede wszystkim zainteresowani są szukaniem nowych partnerów w biznesie, wdrażaniem innowacji technicznych i technologicznych oraz szybką informacją biznesową. Mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa oczekują profesjonalnego doradztwa z zakresu strategii oraz funkcjonowania firmy oraz doradztwa prowadzonego przez instytucje wspierające w formie uczestniczącej na każdym etapie rozwoju firmy. Ten typ doradztwa znany jest w firmach konsultingowych, takich jak np. Ernst & Young. Małe i średnie przedsiębiorstwa, ze względu na wysokie koszty tych usług, mają do nich ograniczony dostęp, ale oczekują podobnej pomocy od instytucji otoczenia biznesu.

Podsumowanie

Przeprowadzone badanie umożliwiło rozpoznanie zmian w intensywności współpracy małych i średnich przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu w latach 2011–2013 w stosunku do okresu 2007–2009. Badanie zmian stopnia korzystania z różnych form usług instytucji otoczenia oraz zmian oczekiwanych form wsparcia zostało przeprowadzone na tle charakterystyki rozwoju instytucji otoczenia biznesu od momentu powstania do 2013 r. Założono, że rozwój ilościowy instytucji otoczenia biznesu powinien mieć przełożenie na stopień korzystania małych i średnich przedsiębiorstw z usług. Wyniki badań potwierdzają, że w latach 2011–2013 nastąpił wzrost kontaktów z instytucjami biznesu, a także zwiększenie stopnia korzystania z różnego rodzaju usług i oczekiwania dalszego wsparcia. Uzyskane wyniki badań są bardziej optymistyczne od tych, które opublikował Gęca (2012), analizując w 2009 r. współpracę między instytucjami

wspierającymi biznes a małymi i średnimi przedsiębiorstwami w województwie lubelskim. Według jego ocen 50% badanych firm nie korzystało i nie chciało w przyszłości korzystać z usług instytucji otoczenia biznesu. W województwie wielkopolskim z usług doradczych nie korzystało 18,5% badanych firm i nie chce w przyszłości korzystać tylko 5 % przedsiębiorców. Mimo że widoczny jest progres w stopniu korzystania z usług doradczych, trzeba jednak zwrócić uwagę na istotne problemy. Mianowicie, z jednej strony nastąpił wzrost zainteresowania ośrodkami innowacji, ale nie oznacza to, że instytucje te świadczą usługi związane z transferem nowych technologii. Nawet pewne niedociągnięcia w tej dziedzinie zaobserwowano w jednym z najbardziej znanych Parków Naukowo-Technologicznych. Innym problemem jest zmniejszające się zainteresowanie usługami poręczeniowymi. W świetle nowej inicjatywy JEREMIE oznacza to, że część małych i średnich przedsiębiorstw nie jest dostatecznie przygotowana do korzystania z tego funduszu.

Podsumowując, najważniejsze wnioski z badań są następujące:

- w latach 2011–2013 zmiany w intensywności i kierunkach współpracy MŚP z instytucjami otoczenia biznesu dotyczyły zapoczątkowanej współpracy z ośrodkami innowacji i przedsiębiorczości,
- zwiększył się stopień korzystania przedsiębiorców prawie z całego zestawu oferowanych usług, za wyjątkiem poręczeń i gwarancji kredytowych,
- w porównaniu do wcześniejszych badań zmieniły się oczekiwania przedsiębiorców w kierunku wzrostu zainteresowania pomocą w nawiązywaniu kontaktów biznesowych, doradztwem biznesowym i udzieleniem informacji biznesowej.

Wyniki badań mogą być podstawą do podjęcia następujących działań przez instytucje otoczenia biznesu:

- zmiany zakresu świadczonych usług w kierunku profesjonalnego doradztwa biznesowego związanego z oceną strategii oraz zarządzania firmą,
- zainteresowania dotarciem do większej liczby przedsiębiorców (18,5% nie miało kontaktu z usługodawcami),
- intensywniejszej współpracy ze strony instytucji odpowiedzialnych za transfer innowacji,
- wdrożenia skutecznego promowania funduszy poręczeniowych.

Literatura

References

- Bąkowski, A. (2012). Centra Transferu Technologii. W: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. Warszawa: PARP.
- Burdecka, W. (2004). *Instytucje otoczenia biznesu, Badania własne*. Warszawa: PARP.
- Ćwikła, A. (2014, 24 października). *Wdrażanie instrumentów inżynierii finansowej w sektorze MSP na przykładzie Inicjatywy JEREMIE*. Pozyskano z: http://fir.zpsb.pl/sites/fir.zpsb.pl/files/artykul/PDF/fi_2012_01_acwikla.pdf
- Gęca, B. (2012). Analiza form wsparcia instytucji otoczenia biznesu dla sektora MŚP na przykładzie województwa lubelskiego. *Forms of Analysis in the Business Support for the SME Sector on the Example of Lublin Province. Zarządzanie i Finanse*, 10 (1), cz. 2, 233-243.
- Jasiński, A.H. (2006). *Innowacje i transfer technologii w procesie transformacji*. Warszawa: Difin.
- Jasiński, A.H. (2014). *Innowacyjność w gospodarce Polski, Modele bariery, instrumenty wsparcia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

- Koprowska-Skalska, E. (2012). Ośrodki Szkoleniowo-Doradcze. W: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. Warszawa: PARP.
- Kotra, J. (2012). Inkubatory Przedsiębiorczości. W: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. Warszawa: PARP.
- KSFP (2014, 15 października). *Raport o stanie funduszy doręczeniowych w Polsce – stan na dzień 31.12.2013*. Pozyskano z: <http://ksfp.org.pl/publikacje/raporty/>
- Markiewicz, I. (2010). *Instytucje otoczenia biznesu, Rola w kształtowaniu innowacyjności sektora MŚP na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Matejun, M. (2005). Ocena systemu wspomagania małych i średnich przedsiębiorstw przez przedstawicieli instytucji działających w otoczeniu biznesu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej*, nr 958, *Organizacja i Zarządzanie*, 41, 49-60.
- Matusiak, K.B. (2010). Uwarunkowania rozwoju infrastruktury wsparcia w Polsce. W: K.B. Matusiak (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2010*. Warszawa: PARP.
- Matusiak, K.B. (2011). Rola i miejsce instytucji wsparcia w realizacji polityki innowacyjnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 654, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 70, 203-224.
- Mażewska, M. (2012). Preinkubatory i Akademickie Inkubatory Przedsiębiorczości. W: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. Warszawa: PARP.
- Mażewska, M., Bąkowski, A. (2012). Uwarunkowania rozwoju infrastruktury wsparcia w Polsce. W: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. Warszawa: PARP.
- Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju (2014, 12 października). *Ekspertyza „Ocena ex ante ryzyka dla gwarancji w ramach finansowania ze środków UE na lata 2014-2020 przedsięwzięć w zakresie realizacji celów tematycznych: wzrost konkurencyjności sektora MŚP oraz wzmacnianie badań naukowych, rozwoju technologicznego i innowacji w przedsiębiorstwach”*. Pozyskano z: http://www.funduszeueu-ropejskie.gov.pl/ifs/sw/Documents/Raport%20ryzyko%20gwarancji%20final_01_10_2014.pdf
- Mizgajska, H. (2002). Aktywność innowacyjna polskich małych i średnich przedsiębiorstw w procesie integracji z Unią Europejską. W: *Seria Prace habilitacyjne nr 4*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Mizgajska, H., Wściubiak, Ł. (2010). Współpraca małych i średnich przedsiębiorstw o zróżnicowanym zaawansowaniu technologicznym z otoczeniem biznesu. W: J. Stankiewicz (red.), *Problemy zarządzania strategicznego wobec przemian w otoczeniu współczesnych przedsiębiorstw*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, 429-442.
- Mizgajska, H. (2013). *Aktywność innowacyjna małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce – zmiany i uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo UEP.
- Piątyszek-Pych, A., Wyrwa, J. (2012). Analiza potencjału instytucji otoczenia biznesu w zakresie świadczenia usług wspierających rozwój przedsiębiorczości w regionie lubuskim. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 723, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 96, 47-66.
- Popielczak, E. (2012). Sieć Aniołów Biznesu. W: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. Warszawa: PARP.
- Poznańska, K. (1998). *Uwarunkowania innowacji w małych i średnich przedsiębiorstwach*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC.
- PZFP (2014, 15 października). *Rynek funduszy pożyczkowych w Polsce. Raport 2013*. Pozyskano z: http://www.pzfp.pl/file_store/Raport%20za%202012.pdf
- Raport Ministerstwa Gospodarki (2014, 16 października). *Raport z badania oceny efektywności wykorzystania RPO i Jeremie w działalności funduszy pożyczkowych i poręczeniowych oraz rozwoju przedsiębiorczości*. Pozyskano z: http://www.mg.gov.pl/files/upload/11411/Raport_MG_Ocena%20wpływu%20RPO%20i%20Jeremie_FINAL.pdf
- Stanisławski, R. (2011). Analiza uwarunkowań i ocena realizacji polityki innowacyjnej (instrumentów wsparcia) wobec MŚP w świetle badań własnych. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 654, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 70, 291-363.

Wach, K. (2008). *Regionalne otoczenie małych i średnich przedsiębiorstw*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.

Zaremba, K. (2013). *Bariery i stymulatory innowacyjności małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie lokatorów Poznańskiego Parku Naukowo-Technologicznego*, praca magisterska obroniona na Wydziale Zarządzania UEP w Poznaniu, praca niepublikowana.

Hanna Mizgajska, dr hab. inż., prof. nadzw. PWSZ w Kaliszu. Jest autorką 110 publikacji głównie z zakresu ekonomiki i funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP), w tym trzech monografii. Szczególne miejsce w jej dorobku zajmuje 19 anglojęzycznych publikacji w recenzowanych i objętych procedurą kwalifikacyjną materiałach z europejskich i światowych konferencji dotyczących *small business*. Spośród nich 14 wiąże się z konferencjami organizowanymi przez European Foundation for Management Development (EFMD), a 4 zawarte są w materiałach z konferencji organizowanych przez International Council for Small Business (ICSB). Główne zainteresowania badawcze autorki to aktywność innowacyjna MŚP, wspieranie MŚP oraz przedsiębiorczość kobiet.

Hanna Mizgajska, is an author of 110 publications, mainly about economics and the functioning of SME, three of which are monographs. Nineteen English publications play an important role in her scientific work as they were reviewed and accepted for qualification procedures in European and World Conferences on small business. Fourteen of the papers are connected with conferences organized by the European Foundation for Management Development (EFMD), and four are in conference materials organized by the International Council for Small Business (ICSB). Her research areas include SME innovation activity, supporting and developing SME and woman entrepreneurship.

Adres/Address: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego
ul. Nowy Świat 4
62-800 Kalisz, Polska
e-mail: h.mizgajska@uep.poznan.pl

Monika Płaziak

Anna Irena Szymańska

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Uwarunkowania działalności przedsiębiorców i rolników na placach targowych na przykładzie Nowej Huty

Conditioning of entrepreneurs' and farmers' activities at outdoor markets, on the example of Nowa Huta

Streszczenie

Początki Nowej Huty sięgają 1949 r. Powstała ona jako odrębne miasto, a od 1951 r. jest jedną z dzielnic Krakowa. Place targowe, funkcjonujące w jej obrębie, pełniły istotną funkcję w życiu tutejszej społeczności: były nie tylko miejscem zakupów, lecz także kontaktów sąsiedzkich. Szczególnie ważną rolę odgrywały w czasach gospodarki centralnie sterowanej, ponieważ umożliwiały zakup towarów niedostępnych w miejscowych sklepach. Znaczenie ich nie zmniejszyło się również po 1989 r., kiedy w okresie transformacji ustrojowej i społeczno-gospodarczej – która przyczyniła się do przekształceń funkcji handlowo-usługowych – place targowe zmieniły się wraz z pojawiającymi się nowymi przedsiębiorcami i oferowanym przez nich nowym rodzajem asortymentu, dostosowanym do oczekiwań konsumentów nowej, postkomunistycznej rzeczywistości. Stan placów targowych jest różny, w zależności od miejsca lokalizacji. Wydaje się jednak, iż nawet sąsiedztwo pobliskich sklepów wielkopowierzchniowych im nie zaszkodziło, a nawet można zauważyć swoisty rodzaj koegzystencji tych dwóch form handlu.

Badaniami objęto trzy place targowe: Mogiński Plac Targowy, Bieńczycki Plac Targowy i Centrum Handlowe „Tomex”, znajdujące się w obrębie 25 najstarszych osiedli Nowej Huty – na terenie zamieszkałym przez nieco ponad 50 tys. osób – lub w ich najbliższym sąsiedztwie. Celem badań była diagnoza oferowanego asortymentu, struktury handlujących i ich stosunku do miejsca działalności gospodarczej oraz ogólnych warunków funkcjonowania drobnej przedsiębiorczości na targowiskach. Zastosowano metodę kwestionariusza wywiadu, której użyto w bezpośrednich wywiadach z przedsiębiorcami prowadzącymi działalność handlową na wyżej wymienionych placach. Zakres czasowy badań objął maj i czerwiec 2014 r.

W wyniku badań zauważono specjalizację asortymentową powyższych placów, związaną z następującymi czynnikami:

1. położeniem w przestrzeni miejskiej (czynnik centralności/peryferyjności i dostępności komunikacyjnej),
2. rozmiarami przestrzennymi (czynnik rozwoju i różnicowania asortymentu),
3. okresem działalności (czynnik/kontekst społeczno-ekonomiczny momentu rozpoczęcia funkcjonowania placu oraz ugruntowania dominującej struktury asortymentu i jej trwałości w świadomości mieszkańców).

Place targowe, które poddano analizie, wyróżniają się dominującym udziałem przedsiębiorców prowadzących działalność o charakterze rodzinnym w stosunku do działalności indywidualnej lub z partnerami niespokrewnionymi. W opinii respondentów oraz w ogólnym odczuciu zauważalne jest

ciągle pogarszanie się koniunktury, głównie ze względu na konkurencję sklepów wielkopowierzchniowych oraz większe wymagania klientów, wynikające z ich rosnącej świadomości konsumenckiej. Wiąże się to z nieustającym procesem zabiegania o nowych klientów i docenianiu faktu posiadania stałej klienteli.

Abstract

The beginnings of the Nowa Huta District date back to 1949. Initially founded as an independent city, Nowa Huta was incorporated into Krakow in 1951 as one of its districts. Outdoor markets in Nowa Huta played an important role in the life of the local community, creating opportunities for shopping as well as for developing neighbourly relations. Nowa Huta residents appreciated their outdoor markets during the time of the centrally controlled economy because of the availability of some products and goods not available in local shops. The importance of the markets did not decrease after 1989 either, as they changed during the system and socio-economic transformation (which contributed to the transformation of commercial and service functions). They began attracting a new type of entrepreneur who offered a new assortment of goods. The condition of markets depends on their location. However, it seems that they have not suffered from the competition of neighbouring large-sized super and hypermarkets or, to some extent, these two types of trade have learnt to coexist. The study covered three outdoor marketplaces. These are: Mogilski Plac Targowy, Biencycki Plac Targowy and "Tomex", all located within the 25 oldest residential settlements of Nowa Huta District (with a population slightly exceeding 50,000 people) or in their direct neighbourhood. The purpose of the research was to identify the assortment of goods offered by the markets, the structure of traders, and their attitude to their business location together with the general conditions of small enterprises operating in outdoor markets. A research survey method was used and applied in direct interviews with entrepreneurs operating in the outdoor markets. The research was carried out in May and June of 2014.

It was identified that the markets included in the analysis developed a specialisation in assortment as a result of the following factors: location of the markets in the urban space (central/peripheral location factor and accessibility), 2) the size of the market (development factor and assortment variety factor) and 3) history of operation (the socio-economic factor/context of the initiation of the market operation, consolidation of the dominant structure of the assortment and its permanence in the awareness of the local community). The markets are characterised by a dominant share of entrepreneurs running family businesses as compared to private business run by one person or in collaboration with unrelated persons. According to respondents, a common and continuous deterioration of market conditions is observed both on their markets and in general, chiefly as a result of the competition of hypermarkets and higher demands from the clients resulting from growing customer awareness. The above requires continued customer acquisition and appreciation of one's existing, stable customer base.

Słowa kluczowe: handlowiec; mikroprzedsiębiorstwo; Nowa Huta; plac targowy; przedsiębiorca; przedsiębiorczość; przedsiębiorstwo; rolnik; targowisko

Keywords: farmer; trader; entrepreneur; entrepreneurship; enterprise; outdoor market; market; micro-enterprise; Nowa Huta

Wstęp

Współcześnie przedsiębiorczość postrzegana jest bardzo różnorodnie. Brakuje jednoznacznej definicji tego zjawiska. Może być traktowana jako proces czy też aktywność powiązana z tworzeniem przedsiębiorstwa, skuteczne i efektywne zarządzanie przedsiębiorstwem sprzyjające rozwojowi, wzmocnieniu pozycji rynkowej i wzrostowi konkurencyjności, np. w określonym segmencie gospodarki, a w rezultacie wzrostowi rynkowej wartości podmiotu. Przedsiębiorczość można również rozumieć jako zbiór pewnych cech osobowościowych, skłonność do podejmowania określonych działań twórczych czy innowacyjnych, obarczonych pewnym ryzy-

kiem. To również konkretna postawa i określone zachowanie, a także zdolność do zauważania i wykorzystywania pojawiających się szans przedsiębiorczych (Lichtarski, 2007: 59-60; Płaziak, Szymańska, 2014b: 269-270). Ponadto przejawem przedsiębiorczości może być także aktywność obywateli w ich własnym środowisku, jak również podejmowanie działań na rzecz bliższego i dalszego otoczenia, tj.: pracowników, inwestorów, udziałowców, klientów, konkurencji, państwa, wspólnot lokalnych, organizacji społecznych, środowiska przyrodniczego (Sudoł, 2006: 43-63).

Przedsiębiorczość jest nierozzerwalnie związana z aktywnością na poziomie mikro, małych i średnich przedsiębiorstw. To właśnie ta grupa przedsiębiorstw odgrywa szczególną rolę w rozwoju zarówno lokalnej, jak i krajowej gospodarki, w budowaniu wzrostu gospodarczego i innowacyjności we wszystkich branżach, wypracowaniu nowych, zaawansowanych technologii. Przede wszystkim za sprawą małych i średnich przedsiębiorców, często wykazujących się pomysłowością i zaangażowaniem, tworzy się najwięcej miejsc pracy na rynku. Sektor MŚP w Polsce wytwarza 67% PKB i tworzy miejsca pracy dla ok. 70% wszystkich zatrudnionych (www.msp-24.pl, 2014).

Szczególnym atutem drobnej przedsiębiorczości jest duża łatwość dostosowania się do nowych warunków rynkowych oraz mała kapitałochłonność i stosunkowo niskie koszty utworzenia jednego miejsca pracy. Przedsiębiorcy prowadzący drobną działalność gospodarczą powinni zdawać sobie sprawę z wielu specyficznych utrudnień dotyczących najmniejsze przedsiębiorstwa. Mikroprzedsiębiorstwa są bowiem bardzo podatne na negatywne wpływy otoczenia gospodarczego i politycznego. Częściej niż duże przedsiębiorstwa borykają się z trudnościami finansowymi. Znacznie trudniej jest im otrzymać kredyty bankowe, co ma bezpośredni wpływ m.in. na ograniczenie dywersyfikacji ich działalności, a niepowodzenie działalności w jednej branży kończy się najczęściej likwidacją danego podmiotu.

Przykładem drobnej aktywności gospodarczej są osoby prowadzące działalność gospodarczą na własny rachunek na placach targowych. Muszą się one charakteryzować zaradnością, umiejętnością rozpoznawania i wykorzystywania szans przedsiębiorczych, skłonnością czy też odwagą do podejmowania ryzyka oraz innowacyjnością. Osoby te, podejmując się prowadzenia działalności gospodarczej na własny koszt i ryzyko, muszą również właściwie zarządzać tą działalnością, dostosowywać asortyment do istniejącego popytu oraz stosować odpowiednie techniki marketingowe – czasem niewyuczone, ale realizowane w sposób intuicyjny – przyczyniające się do wzrostu sprzedaży. Dzięki samozatrudnieniu, jak również tworzeniu nowych miejsc pracy, ta grupa przedsiębiorców przyczynia się też do spadku bezrobocia oraz rozwoju gospodarki kraju.

Plac targowy, nazywany także bazarem, targowiskiem lub placem handlowym, jest to wyodrębnione miejsce ze stałymi albo sezonowymi punktami sprzedaży detalicznej prowadzonej codziennie bądź w wyznaczone dni tygodnia (GUS, 2014). Stanowią one nieodłączny element polskich miast i miasteczek. Tematyka placów targowych, z uwagi na jej uniwersalny charakter, poruszana jest w różnych dziedzinach nauki i stanowi przedmiot ich badań. Przykładowo, geografowie w analizach poświęconych placom targowym koncentrują się m.in. na ich funkcjach oraz znaczeniu w strukturze przestrzennej i ekonomicznej miast i regionów (np. Powęska, 1995, 1997, 2002; Dziechciarz, 1992-1993; Mydel, 1997). Ekonomisci analizują handel targowiskowy w systemie ekonomicznym kraju, rolę szarej strefy w handlu targowiskowym, rozwój drobnej przedsiębiorczości czy też firm rodzinnych (np. Tomalak, Wyżnikiewicz, 1999; Dąbrowski, 1996; Plichta, 2005; Wojdacki, 2011; Chojnacka, 2010). Obszar zainteresowań architektów często dotyczy miejsca placów targowych w układach urbanistycznych (Gołąb-Korzeniowska, 1995, 1997). Socjologowie natomiast badają place targowe, traktując je jako przestrzeń publiczną, i analizują zjawiska w niej zachodzące (Madanipour, 2003). Place targowe stanowią obszar badań również dla historyków, etnologów i innych naukowców.

Istota przedsiębiorczości w prowadzeniu działalności gospodarczej

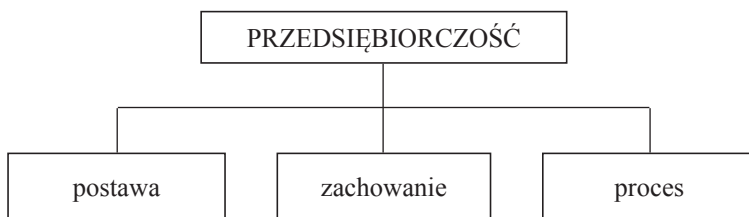
„Przedsiębiorczość istnieje, od kiedy istnieje człowiek” (Piecuch, 2010: 13). Pojęcie to jest jednak wieloznaczne, a proces kształtowania definicji nie został jeszcze zakończony. Autorzy podejmujący próbę zdefiniowania tego terminu zwracają uwagę na różne aspekty zagadnienia. Dla przykładu Piasecki wyróżnił trzy grupy definicji przedsiębiorczości:

- uwzględniające funkcje ekonomiczne, spełniane w wyniku działań przedsiębiorczych,
- łączące przedsiębiorczość z indywidualnymi cechami przedsiębiorcy, tj. cechami osobowościowymi oraz profilem charakterologicznym przedsiębiorców,
- oparte na kryteriach behawioralnych, tj. sposobach spełniania funkcji kierowniczych przez przedsiębiorców (Piecuch, 2010: 37 za: Piasecki, 2001: 23).

Piecuch wymienia trzy sposoby rozumienia pojęcia *przedsiębiorczość*:

- przedsiębiorczość jako postawa człowieka wobec otaczającego świata i ludzi, „gotowość do podejmowania nowych wyzwań lub rozszerzania dotychczasowych i dążenia do osiągnięcia złożonych korzyści materialnych, które prowadzą do odczuwalnego wzrostu uzyskanych zysków oraz poprawy warunków życia pracy” (Wiatrak, 2003: 26),
- przedsiębiorczość jako zachowanie – „specyficzny rodzaj zachowania, umiejętność wykorzystania pomysłów, nadarzających się okazji niedostrzeganych lub bagatelizowanych przez innych” (Piecuch, 2010: 40),
- przedsiębiorczość jako proces „kolejno po sobie następujących faz, ukierunkowanych na wykorzystanie w danych warunkach otoczenia przemysłu innowacyjnego w celu osiągnięcia korzyści, z uwzględnieniem ryzyka tego procesu” (Piecuch, 2010: 42) (ryc. 1).

Ryc. 1. Sposoby rozumienia pojęcia *przedsiębiorczość*

Źródło: Piecuch, 2010: 37.

Natomiast według Wachy przedsiębiorczość powinna być ujmowana co najmniej w czterech głównych aspektach:

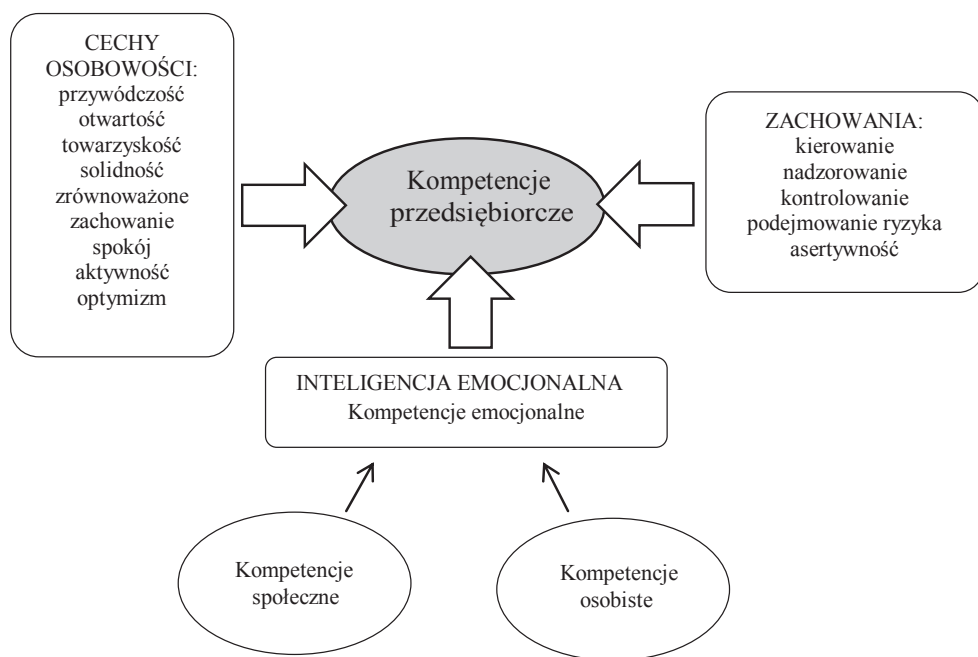
- przedsiębiorczość jako funkcja osobowości (postawa człowieka),
- przedsiębiorczość jako funkcja prywatnego przedsiębiorcy (obejmująca także gotowość do założenia oraz prowadzenia własnego przedsiębiorstwa),
- przedsiębiorczość jako funkcja mikro, małych i średnich przedsiębiorstw,
- przedsiębiorczość jako funkcja czynności menedżerskich (Wach, 2014).

Zgodnie z definicją przyjętą przez Komisję Europejską przedsiębiorczość określa się jako zdolność osoby do przekształcania pomysłów w konkretne działania. Przejawia się ona w kreatywności, innowacyjności i podejmowaniu ryzyka (*Effects and Impact of Entrepreneurship Programmes in Higher Education*, 2012), ale również „w umiejętności planowania przedsięwzięć i osiągania zamierzonych celów, które wspierają nie tylko rozwój społeczeństwa,

lecz także tworzą nowe możliwości dla przedsiębiorców do podejmowania dalszych działań społecznych lub komercyjnych. Ogólnie można przyjąć, że przedsiębiorczość oznacza m.in. poszukiwanie nowych rozwiązań wymagających własnej pomysłowości i inicjatywy, połączone ze skłonnością do podejmowania ryzyka i umiejętnością wykorzystywania szans” (Urbaniec, 2014).

Na kompetencje przedsiębiorcze, niezbędne do wieloaspektowego rozwoju człowieka, składają się zarówno kompetencje społeczne: empatia i umiejętności interpersonalne, jak i kompetencje osobiste: samoregulacja, motywacja, świadomość. Natomiast innowacyjność, jeden z elementów samoregulacji człowieka, jako jedna z najistotniejszych cech osoby przedsiębiorczej przejawia się m.in. gotowością do przyjmowania i podejmowania działań nowych, nierutynowych i pionierskich (ryc. 2).

Ryc. 2. Model kompetencji osoby przedsiębiorczej

Źródło: opracowanie własne na podstawie modelu Eysencka (za: Strelau, 2001) oraz Goleman (1999); Płaziak, Szymańska (2014b).

Przedsiębiorczość jest wyrazem podmiotowości człowieka w procesie gospodarowania. Urzeczywistnia się ona w działaniu i daje satysfakcję. Przedsiębiorca jest podmiotem, który najlepiej realizuje funkcje dyscyplinujące cały system gospodarczy. Realizuje ważne społeczno-gospodarcze funkcje, podejmuje ryzyko założenia działalności gospodarczej, jak również trud nadzorowania jej bieżącego funkcjonowania. W działalności przedsiębiorczej, poza wewnętrzną determinacją i chęcią do działania, istotne są również warunki zewnętrzne sprzyjające rozwojowi przedsiębiorczości. Każde przedsiębiorstwo stanowi otwarty system i pozostaje w relacjach

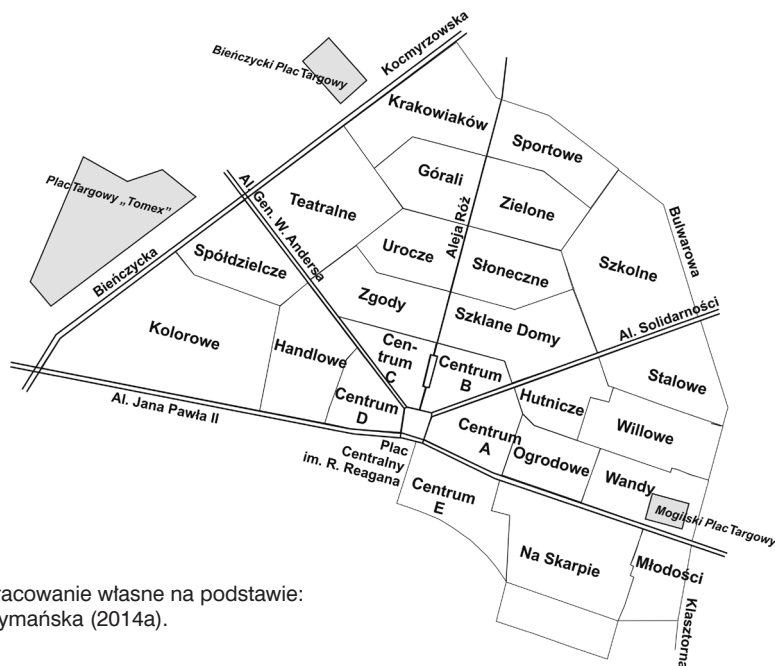
z otoczeniem. Przetrwanie oraz rozwój przedsiębiorstwa, niezależnie od jego wielkości, zależy od stopnia dostosowania się do różnych, zmieniających się elementów otoczenia. Przedsiębiorcy zmuszeni są do ciągłej obserwacji uwarunkowań zewnętrznych działalności, penetrowania i wyszukiwania „rzadkich zasobów”, rozpoznawania ewentualnych szans i zagrożeń.

Wyniki badań empirycznych – charakterystyka przedsiębiorców handlujących na badanych placach targowych

W niniejszym opracowaniu zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w okresie maja i czerwca 2014 r., których celem była diagnoza oferowanego na placach asortymentu, struktury handlujących i ich stosunku do miejsca działalności gospodarczej oraz ogólnych warunków funkcjonowania drobnej przedsiębiorczości na targowiskach. W tym celu sformułowano następującą hipotezę badawczą H1: Istotnymi czynnikami warunkującymi określony rozwój placu targowego jest jego powierzchnia, jak również położenie w przestrzeni miasta i względem istotnych ciągów komunikacyjnych oraz jego wizerunek w oczach potencjalnych klientów.

W celu zweryfikowania hipotezy badawczej użyto metody kwestionariusza wywiadu, którą zastosowano w bezpośrednich rozmowach z przedsiębiorcami prowadzącymi działalność handlową na wybranych placach. Dobór targowisk nie był przypadkowy i bezpośrednio wiązał się z ich usytuowaniem w najstarszej części Nowej Huty – obejmującej 25 osiedli zamieszkałych przez nieco ponad 50 tys. osób – lub też w jej najbliższym sąsiedztwie (ryc. 3). Badaniami objęto więc trzy miejsca: Mogiński Plac Targowy (na osiedlu Wandy), Bieńczycki Plac Targowy (w Bieńczycach) i Centrum Handlowe „Tomex” (przy ul. Bieńczyckiej). Zastosowano kwestionariusz wywiadu obejmujący dziewięć grup pytań, skierowanych bezpośrednio do osób prowadzących działalność gospodarczą na terenie wybranych placów targowych. W badaniu uczestniczyło 95 respondentów, przy czym grupę tę tworzyło: 50 osób z placu „Tomex”, 30 osób z Bieńczyckiego Placu Targowego oraz 15 osób z Mogińskiego Placu Targowego.

Ryc. 3. Najstarsze osiedla Nowej Huty wraz z pobliskimi placami targowymi

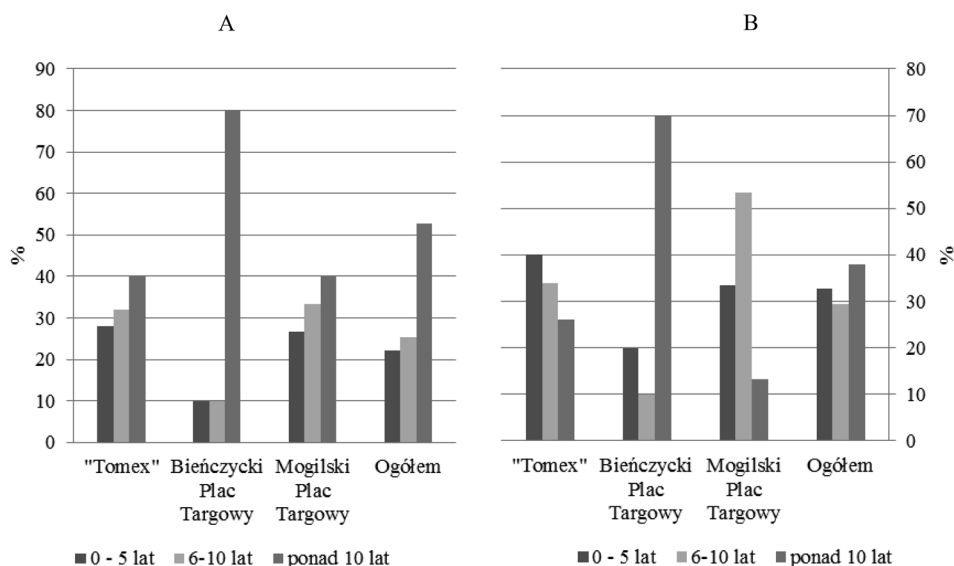

Źródło: opracowanie własne na podstawie:
Płaziak, Szymańska (2014a).

Uzyskane wyniki badań umożliwiły dokonanie charakterystyki osób prowadzących działalność gospodarczą na terenie wybranych placów targowych. Na ich podstawie stwierdzono, że w przeważającej większości osoby te były mieszkańcami Krakowa – nieco ponad 70% ogółu ankietowanych. Aż w 57% grupę tę stanowili mieszkańcy Nowej Huty obejmującej dzielnice: XIV Czyżyny, XV Mistrzejowice, XVI Bieńczyce, XVII Grębałów i XVIII Nową Hutę.

Ponad połowa ankietowanych – niemal 53% – prowadzi działalność gospodarczą dłużej niż 10 lat, przy czym w wypadku Bieńczyckiego Placu Targowego było to aż 80% ogółu handlujących, natomiast w przypadku „Tomexu” i Mogińskiego Placu Targowego – 40%. Należy tu podkreślić, że 70% handlujących na Placu Bieńczyckim prowadzi działalność ponad 10 lat właśnie w tym miejscu (ryc. 4). W przypadku niemal 92% handlujących badany plac stanowi jedyne miejsce ich aktywności gospodarczej. Zaledwie nieco ponad 7% ogółu prowadzi działalność również na innych targowiskach, przy czym dotyczy to przede wszystkim sprzedawców na Bieńczyckim Placu Targowym (17%).

Ryc. 4. Okres prowadzenia działalności gospodarczej na omawianych placach targowych (A – na konkretnym placu targowym, B – w ogóle)

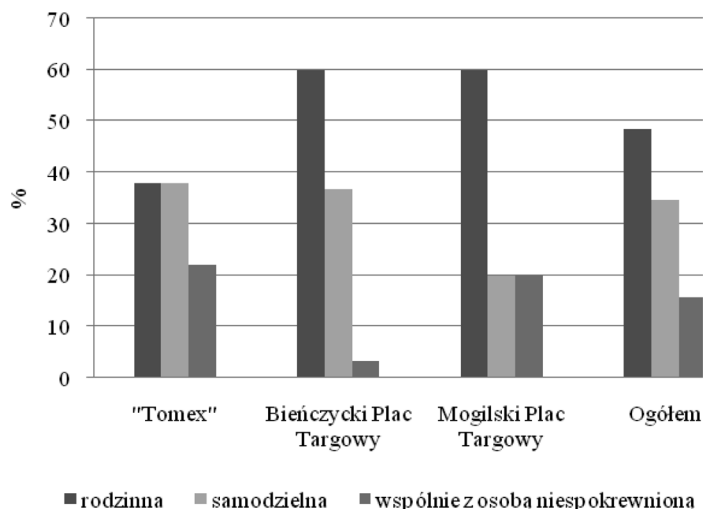

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Przedsiębiorcy zapytani o charakter prowadzonej działalności gospodarczej w niemal 49% przypadków określili ją jako rodzinną. Przy czym aż 60% handlujących na Placach Bieńczyckim i Mogińskim potwierdza rodzinność swojej działalności. Natomiast na „Tomexie” w 38% była to działalność rodzinna i w 38% działalność prowadzona wspólnie z osobą niespokrewnioną (ryc. 5).

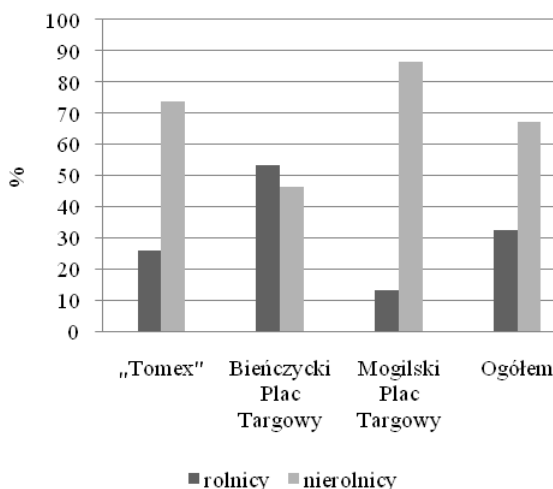
Zaledwie 33% badanych potwierdziło, że są rolnikami i sprzedają własne plody rolne. Wyjątek stanowił Bieńczycki Plac Targowy, gdzie nieco ponad połowa osób handlujących określiła się mianem rolników (ryc. 6).

Ryc. 5. Charakter prowadzonej działalności gospodarczej

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Ryc. 6. Struktura handlujących na analizowanych placach targowych – rolnicy i nierolnicy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Analiza zróżnicowania asortymentu oferowanego na poszczególnych targowiskach wykazała, że przedsiębiorcy najczęściej sprzedawali tekstylia, odzież i obuwie (ponad 27%) oraz owoce i warzywa krajowe (ponad 26%). Zauważono jednak pewien rodzaj wyspecjalizowania na poszczególnych placach. Na Bieńczyckim Placu Targowym dostępne były głównie owoce i warzywa krajowe (30%), a także kwiaty, sadzonki i akcesoria ogrodnicze (30%). Na terenie Placu Mogilskiego dominowała sprzedaż nabiału (40%). Zaobserwowano tam jednocześnie największe zróżnicowanie oferowanych produktów. Artykuły spożywcze stanowiły ponad 33%

ogółu dóbr, a owoce i warzywa, zarówno krajowe, jak i zagraniczne, po niemal 27%. W przypadku „Tomexu” dominował handel tekstyliami, odzieżą i obuwiem, i kategoria ta stanowiła aż 38% ogółu oferowanych towarów – 24% asortymentu stanowią tam owoce i warzywa krajowe (tab. 1).

Tab. 1. Zróżnicowanie towarów stanowiących przedmiot obrotu na badanych placach targowych w ujęciu szczegółowym

Plac targowy	Owoce i warzywa krajowe	Owoce i warzywa zagraniczne	Kwiaty, sadzonki, akcesoria ogrodnicze	Nabiał	Tekstylia, odzież, obuwie	Artykuły spożywcze (pieczywo, napoje itp.)	Inne
	% *						
„Tomex”	24,0	10,0	12,0	18,0	38,0	10,0	0,0
Bieńczycki	30,0	6,7	30,0	3,3	16,7	3,3	3,3
Mogilski	26,7	26,7	13,3	40,0	13,3	33,3	0,0
Ogółem	26,3	11,6	17,9	16,8	27,4	11,6	1,1

*Respondenci mieli możliwość wyboru więcej niż jednej odpowiedzi. W związku z tym suma wartości procentowych może stanowić więcej niż 100.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Przedsiębiorcy zapytani o opinię na temat wystąpienia zmian lub ich braku, które zaobserwowali w swoim najbliższym otoczeniu biznesowym, podkreślili, że w ostatnich latach zmniejszyła się liczba klientów. Zdecydowanie widoczne było to w wypadku Bieńczyckiego Placu Targowego (opinia ponad 93% respondentów) oraz Mogilskiego Placu Targowego (80%). W przypadku „Tomexu” 58% handlujących zauważyło tę tendencję, jednak z drugiej strony aż 30% respondentów nie zgodziło się z tym stwierdzeniem. Zdecydowana większość badanych (ponad 87%) dostrzegła duże zagrożenie dla swojej działalności gospodarczej w zbyt dużej liczbie sklepów wielkopowierzchniowych, zlokalizowanych w pobliżu prowadzenia ich działalności, które – zdaniem przedsiębiorców – odbierają im klientów.

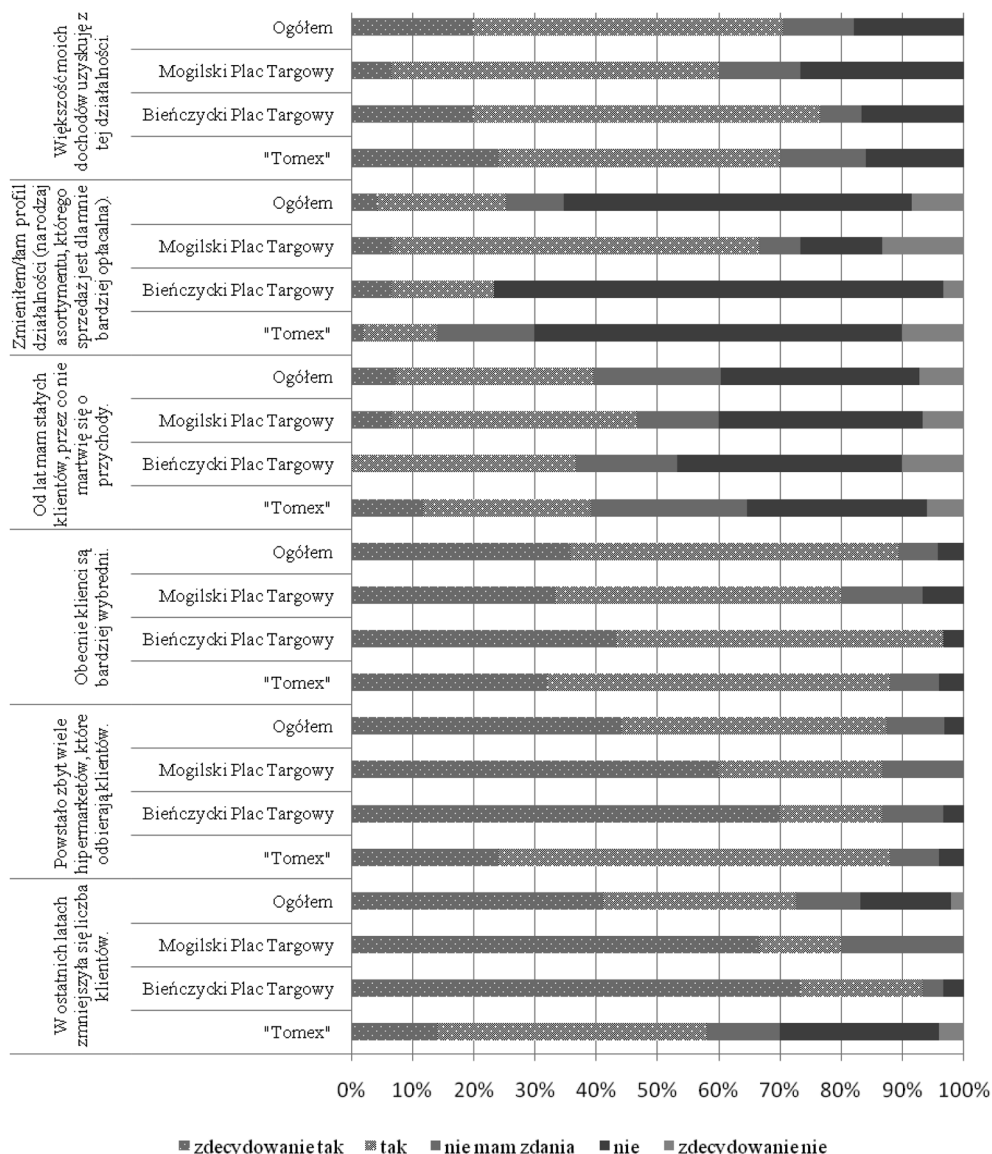
Niemal 90% ogółu respondentów stwierdziło również, że obecnie konsumenci są znacznie bardziej wymagający i wybredni. Można to uzasadnić wzrostem ich świadomości w zakresie dostępności i różnorodności obecnych na rynku produktów, jak również zróżnicowaną jakością towarów.

Aż 40% handlujących potwierdziło, że ma stałych klientów, dzięki czemu nie muszą się obawiać problemów ze zbytem towarów. W tym zakresie szczególnie wyróżnił się Mogilski Plac Targowy, gdzie niemal 47% przedsiębiorców potwierdziło taką sytuację. Niestety również ok. 40% badanych jest niepewna swojej działalności i stale musi zabiegać o nowych klientów. W tym zakresie szczególnie wyróżnia się Bieńczycki Plac Targowy, gdzie niespełna 48% przedsiębiorców nie ma stałego zbytu dla swoich towarów.

Ponad 65% badanych deklaruje, że od lat nie zmieniali profilu działalności i cały czas handlują tym samym asortymentem. Należy tu jednak zaznaczyć, iż w głównej mierze są to sprzedawcy na Bieńczyckim Placu Targowym (niemal 77%) oraz na „Tomexie” (70%). Natomiast prawie 67% przedsiębiorców prowadzących działalność na Mogilskim Placu Targowym potwierdziła zmianę jej profilu, mającą na celu większą opłacalność.

Ponad 70% respondentów deklaroowało, że działalność prowadzona na placu stanowi ich podstawowe źródło utrzymania. Blisko 16% przedsiębiorców z Bieńczyckiego Placu Targowego oraz „Tomexu” stwierdziło, że ma również inne źródła utrzymania. Natomiast w przypadku Mogińskiego Placu Targowego niemal 27% przedsiębiorców potwierdziło taką sytuację. Można stąd wnioskować, że zyski z realizowanej na Mogińskim Placu aktywności gospodarczej nie są wystarczające do utrzymania gospodarstwa domowego i przedsiębiorcy są zmuszeni do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu (ryc. 7).

Ryc. 7. Zmiany specyfiki handlu na badanych placach targowych w opinii handlujących

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Specyfika placów targowych najstarszej części Nowej Huty

Analiza wyników badań empirycznych umożliwiła zarówno charakterystykę mikroprzedsiębiorstw funkcjonujących na badanych przestrzeniach handlu detalicznego, jak i określenie specyfiki poszczególnych targowisk.

Mogilski Plac Targowy to najstarszy historycznie plac targowy usytuowany w starej części Nowej Huty, na osiedlu Wandy, na terenie należącym pierwotnie do wsi Mogiła – stąd wywodzi się nazwa placu. Zajmuje on powierzchnię nieco ponad 4 tys. m², a handel jest tu prowadzony w małych sklepikach okalających płytę targu, na straganach, wprost na płycie, a także przy wejściu na teren. Sprzedają tu zazwyczaj osoby od wielu lat związane z tą profesją. Aż 40% badanych przedsiębiorców prowadzi działalność od dłuższego czasu, bo ponad 10 lat. Aż 60% respondentów z tego placu określa charakter swojej działalności jako rodzinny, natomiast pozostałe 40% prowadzi działalność samodzielnie lub z osobą niespokrewnioną. Plac ten aktualnie ma charakter lokalny, z relatywnie niewielką liczbą handlujących. Wyspecjalizował się w sprzedaży nabiału – 40% sprzedawanych tam produktów stanowi właśnie ta kategoria. Jednak szczegółowa analiza asortymentu oferowanego na targowisku wykazała dość duży udział aż czterech grup produktów. Poza wspomnianym już nabiałem dużym zainteresowaniem cieszą się tu również artykuły spożywcze, np. pieczywo, napoje (33%), jak również owoce i warzywa krajowe (26,7%) i zagraniczne (26,7%). Tak duże zróżnicowanie asortymentu może być potwierdzeniem lokalności badanego placu. Stanowi on główne miejsce zaopatrzenia klientów mieszkających na sąsiadujących osiedlach w podstawowe produkty żywnościowe. Nie jest to plac, na który docelowo przyjeżdżają klienci z dalszej okolicy.

Bieńczycki Plac Targowy ma powierzchnię nieco ponad 7 tys. m². Powstał pod koniec lat 50. XX w. w Bieńczycach, na styku tzw. starej i nowej Nowej Huty, naprzeciwko osiedli Krakowiaków i Przy Arce. Uzyskane wyniki badań wskazują, że sprzedawcy na tym targowisku są najbardziej doświadczonymi i aktywnymi przedsiębiorcami, realizującymi działalność od dłuższego czasu i handlującymi również na innych placach. Istnieje szereg czynników przyczyniających się do takiej sytuacji. Z pewnością jest to dogodna lokalizacja względem dostępnych ciągów komunikacyjnych, stosunkowo duża liczba potencjalnych klientów zamieszkujących sąsiadujące z placem osiedla i gwarantujących stały zbytu na oferowane produkty, a także długoletnia historia z ugruntowanym w świadomości okolicznych mieszkańców asortymentem „wprost od rolników”. Ponad 80% respondentów prowadzi działalność gospodarczą dłużej niż 10 lat, przy czym 70% badanych właśnie na tym placu. Aż 60% ankietowanych prowadzących działalność gospodarczą na Placu Bieńczyckim potwierdza rodzinność swojej działalności, a niemal 37% prowadzi działalność samodzielnie.

Liczba handlujących pochodzących z Krakowa (53%) jest tu niemal równa liczbie sprzedawców przyjeżdżających z sąsiednich miejscowości: Kocmyrzowa, Michałowic, Łuczyc, Luborzyc, Proszowic, a nawet z nieco bardziej oddalonych, jak: Miechów, Mszana Dolna czy Zakliczyn (łącznie 48%). Ponadto niemal 17% ankietowanych twierdzi, że prowadzi podobną działalność również na innych placach targowych, np. na Placu Imbramowskim czy Mogilskim. Wskazuje to na większy niż na pozostałych dwóch placach poziom zaradności (przedsiębiorczości) mikroprzedsiębiorców, którzy poszukują zbytu dla swoich towarów również w innych miejscach skupiających handel detaliczny. Oferowane tu produkty to przede wszystkim owoce i warzywa krajowe (30%) oraz kwiaty, sadzonki i akcesoria ogrodnicze (30%). Należy zaznaczyć, że miejsce to skupia w dużym stopniu osoby, które poza handlem zajmują się produkcją sprzedawanych towarów. Z pełnym przekonaniem można ich nazwać przedsiębiorczymi rolnikami.

Centrum Handlowe „Tomex” to jeden z największych placów w Krakowie, o powierzchni blisko 22,5 tys. m². Powstał on w 1990 r. Nazwa centrum najprawdopodobniej pochodzi od imienia właściciela: Tomasza Szewca (Dzieszyński, Franczyk, 2006). Jest to targowisko typu tandeta. Handel płodami rolnymi i artykułami spożywczymi jest tutaj znaczny, lecz nie dominuje, gdyż przeważają przede wszystkim artykuły przemysłowe (Gołąb-Korzeniowska, 1997). Na „Tomexie” handlują osoby od wielu lat związane z tą profesją (40% zajmuje się handlem w ramach własnej działalności ponad 10 lat). W 38% jest to działalność rodzinna i w 38% prowadzona wspólnie z osobą niespokrewnioną. W przeważającej większości osoby handlujące na tym placu były mieszkańcami Krakowa (70%), z czego mieszkańcy Nowej Huty stanowili aż 57%. Dominuje tutaj handel tekstyliami, odzieżą i obuwiem, i ta kategoria stanowi aż 38% ogółu oferowanych towarów, natomiast 24% to owoce i warzywa krajowe. „Tomex” odwiedzają również osoby mieszkające w znacznie oddalonych od Nowej Huty dzielnicach Krakowa, np. na Podgórze, Krowodrze – z uwagi na tekstylia, odzież i obuwie sprzedawane tam w dość atrakcyjnych cenach. Spośród trzech badanych placów właśnie „Tomex” charakteryzuje największe oddziaływanie w zakresie przyciągania klientów spoza najbliższej okolicy. Funkcjonuje on w świadomości mieszkańców Krakowa i okolic jako duży plac w rodzaju tandety, na którym można dokonać zakupów taniej niż w innych miejscach. Ponadto klienci kupują właśnie tam z uwagi na wysoką jakość produktów oraz możliwość targowania ceny. Czynniki, które wpłynęły na rozwój tego targowiska, były przede wszystkim łatwa dostępność komunikacyjna oraz wielkość. Niebagatelną rolę odegrała również historia tego miejsca – niedługa, lecz w okresie transformacji społeczno-ekonomicznej ważna. To tutaj Rosjanie i Wietnamczycy w latach 90. handlowali towarami popularnymi wśród mieszkańców całego Krakowa i pobliskich miejscowości, można było tu kupić przedmioty importowane zza zachodniej granicy, niedostępne jeszcze w sklepach, a upragnione przez formujące się społeczeństwo epoki tuż postkomunistycznej.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy dowodzą, że mimo iż wszystkie trzy place stanowiące przedmiot badań znajdują się w jednej dzielnicy, w niezbyt dużym oddaleniu od siebie, widocznie różnią się zarówno pod względem oferowanego asortymentu czy struktury przedsiębiorców prowadzących tam działalność, jak i funkcji, którą pełnią dla okolicznych mieszkańców Nowej Huty i sąsiednich wsi oraz bardziej oddalonych części Krakowa.

Widoczna jest duża lokalność Mogińskiego Placu Targowego, na którego terenie handlują przedsiębiorcy z dużym, często ponad 10-letnim, doświadczeniem. Jednak ich aktywność gospodarczą, w przeważającej mierze mającą charakter rodzinny, ogranicza się jedynie do tego miejsca handlu detalicznego. Targowisko to jest najważniejszym miejscem zaopatrywania się lokalnej ludności w podstawowe produkty żywnościowe, co też gwarantują przedsiębiorcy oferujący szeroki wachlarz produktów. Czynnikiem ograniczającym rozwój tego placu są jego niewielkie rozmiary oraz zdecydowanie peryferyjne położenie względem pozostałej części miasta.

Bieńczycki Plac Targowy skupia na swoim terenie doświadczonych przedsiębiorców, aż w 60% prowadzących działalność gospodarczą wspólnie z członkami rodziny. Osoby te w większym stopniu niż w przypadku pozostałych dwóch targowisk podejmują ryzyko prowadzenia działalności również w innych miejscach do tego wyznaczonych. Ponad połowa prowadzących tu działalność gospodarczą to przedsiębiorcy rolnicy, którzy poza produkcją rolną zajmują się również handlem własnymi płodami rolnymi. Mimo stosunkowo niedużych rozmiarów tego placu, jego siła tkwi w niezwykle dogodnym położeniu względem wysoko zaludnionych osie-

dli nowohuckich oraz w dobrym skomunikowaniu, jak również dobrze ugruntowanej tradycji i świadomości klientów, dla których plac w Bieńczycach to miejsce zaopatrywania się w świeże produkty bezpośrednio od rolników (nierzadko mieszkających w okolicy), a także wyjątkowo duży wybór świeżych kwiatów.

Centrum Handlowe „Tomex” jest miejscem unikalnym w skali całego miasta. Z jednej strony zaopatruje pobliskich mieszkańców w produkty podstawowe, z drugiej – przyciąga ludność z całego Krakowa i okolic jako plac tandeta, na którym można kupić różnorodny towar po atrakcyjnej cenie, którą na dodatek można negocjować. Przy czym duże rozmiary placu, wielość oferowanego asortymentu i usług oraz bliskość do ciągów komunikacyjnych dają gwarancję dalszego rozwoju. Należy zauważyć, że rozwojowi „Tomexu” nie zaszkodziło najbliższe sąsiedztwo niezwykle popularnego sklepu wielkopowierzchniowego Centrum Handlowego Czyżyny (wraz ze sklepem Carrefour). A co interesujące, zarówno za sprawą „Tomexu”, jak i wspomnianego sklepu, wraz z nieodległym placem targowym w Bieńczycach, powstał w tamtejszej okolicy swojego rodzaju trakt zakupowy, który codziennie przemierzają mieszkańcy Nowej Huty robiący zakupy. Jednocześnie, jak wykazały wcześniejsze badania, za sprawą tych placów oraz pobliskich sklepów wielkopowierzchniowych zubożeniu uległa oferta sklepów osiedlowych w najstarszej części Nowej Huty – niegdyś bogata, aktualnie ograniczona do profilu spożywczego, używanej lub taniej odzieży, obuwia i aptek (Płaziak, 2014).

Czynniki, które – zdaniem autorek – warunkują zróżnicowanie badanych targowisk pod względem struktury asortymentowej oraz handlujących, a także wpływają na możliwości rozwoju, to przede wszystkim:

- położenie w przestrzeni miejskiej i dostępność komunikacyjna, warunkujące przyciąganie klientów spoza najbliższego sąsiedztwa,
- powierzchnia zajmowana przez poszczególne place, pozwalająca na oferowanie zróżnicowanych produktów i lokalizowanie nowych działalności handlowo-usługowych,
- tradycje handlu targowiskowego w danym miejscu, powodujące wśród klientów i handlujących powstawanie wyobrażenia o konkretnym placu (rodzaju, jakości i cenie asortymentu) – tworzenia swego rodzaju marki miejsca.

Literatura References

- Effects and Impact of Entrepreneurship Programmes in Higher Education*. (2012). Brussels: European Commission, DG Enterprise and Industry.
- Gądecki, J. (2012). *I Love Nowa Huta. Gentryfikacja Nowej Huty?*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Lichtarski, J. (red.). (2007). *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*. Wrocław: Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Piasecki, B. (red.). (2001). *Ekonomika i zarządzanie małą firmą*. Warszawa-Lódź.
- Piecuch, T. (2010). *Przedsiębiorczość, podstawy teoretyczne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Płaziak, M. (2014). Przemiany funkcji handlowo-usługowych w mieście postsocjalistycznym na przykładzie Nowej Huty. W: E. Kaczmarska, P. Raźniak (red.), *Spoleczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 85-100.
- Płaziak, M., Szymańska, A.I. (2014a). Rola placów targowych w strukturze przestrzenno-społecznej i ekonomicznej Nowej Huty. W: E. Kaczmarska, P. Raźniak (red.), *Spoleczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych*. 2, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (w druku).

- Plaziak, M., Szymańska, A.I. (2014b). Otwartość na innowacje jako przejaw przedsiębiorczości ludzi młodych na przykładzie studentów uczelni krakowskich. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 267-286.
- Sudoł, S. (2006). *Przedsiębiorstwo. Podstawy nauki o przedsiębiorstwie. Zarządzanie przedsiębiorstwem*. Warszawa: PWE.
- Urbaniec, M. (2014). Współczesne wyzwania edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 209-230.
- Wach, K. (2014). Paradygmat gospodarki przedsiębiorczej a polityka wspierania przedsiębiorczości. W: K. Zieliński (red.), *Formy i przejawy współczesnej przedsiębiorczości w Polsce*. Warszawa: Difin, 13-30.
- Wach, K. (2012). *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw. Rozwój przez umiędzynarodowienie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wiatrak, A.P. (2003). Pojęcie przedsiębiorczości, jej cele i rodzaje. W: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*. Tarnobrzeg. Wydawnictwo PWSZ.

Źródła internetowe

http://old.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-944.htm (2014, 30 października)
Sektor MŚP w Polsce i UE. Pozyskano z: <http://msp-24.pl/Sektor-MSP-w-Polsce-i-UE,8,78.html>

Monika Plaziak,

dr, adiunkt w Zakładzie Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Zainteresowania badawcze autorki dotyczą zagadnień gospodarki przestrzennej w kontekście czynników lokalizacji przedsiębiorstw, szczególnie czynnika personalnego. Prace badawcze odnoszą się również do zagadnień współpracy jednostek naukowych i badawczo-rozwojowych z sektorem MŚP, zwłaszcza w zakresie wdrażania nowych technologii i materiałów, w tym dotyczących budownictwa energooszczędnego i pasywnego. Ponadto autorka zajmuje się problematyką poziomu i jakości życia ludności, ze szczególnym uwzględnieniem małych i średnich miast Polski oraz miast postsocjalistycznych.

Monika Plaziak,

PhD, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management. Her research interests concern issues of the spatial development in the context of location factors of enterprises, especially – a personal factor. Monika Plaziak's research works also refer to issues of the cooperation of scientific and research-developmental organizations with the sector of small and medium-sized enterprises, especially within the area of implementing new technologies and materials concerning the energy-efficient and passive building. Furthermore, she analyses issues of the level and quality of life, with particular reference to small and medium-sized towns in Poland, and post socialist towns as well as the role of entrepreneurship in the development of regional and local spatial systems.

Anna Irena Szymańska, absolwentka studiów z zakresu zarządzania i marketingu Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu (Katedra Analizy Rynku i Badań Rynkowych – Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie). Adiunkt w Zakładzie Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Zainteresowania badawcze autorki oscylują wokół problematyki potrzeb, preferencji i zachowań rynkowych konsumentów, jak również zagadnień z obszaru przedsiębiorczości i innowacyjności przedsiębiorstw, ze szczególnym uwzględnieniem sektora MŚP.

Anna Irena Szymańska, graduated from University of Economics in Cracow, MA degree in Management and Marketing, PhD degree in economic sciences in the field of management sciences (Chair of Market Analysis and Marketing Research - Cracow University of Economics). Adjunct in the Department of Entrepreneurship and Spatial Management at Pedagogical University of Cracow. Her research interests are related to the issue of consumer needs, preferences and market behaviour as well as issues in the area of entrepreneurship and innovation with particular emphasis on the SME sector.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: mplaziak@up.krakow.pl (M. Płaziak)
e-mail: aszym@up.krakow.pl (A. Szymańska)

Łukasz Wściubiak

Uniwersytet Ekonomiczny
w Poznaniu

Innowacyjność przedsiębiorstw jako warunek rozwoju społeczno-gospodarczego w okresie zawirowań makroekonomicznych. Przykład małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii w Polsce

Innovativeness of enterprises as a condition for socio-economic development in the period of macroeconomic turbulence. The example of small and medium-sized high-tech enterprises in Poland

Streszczenie

Obserwowane w ostatnich latach zawirowania w otoczeniu makroekonomicznym skłaniają do głębszej refleksji nad znaczeniem innowacyjności przedsiębiorstw wysokich technologii w kreowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Z jednej strony podmioty te odznaczają się bardzo rozwiniętymi zdolnościami adaptacyjnym, a niekiedy wręcz umiejętnością aktywnego oddziaływania na otoczenie. Z drugiej strony należy pamiętać o wysokim poziomie ryzyka, nieodłącznie związanego z podejmowanymi działaniami innowacyjnymi. Celem niniejszej pracy jest ocena wpływu kryzysu gospodarczego na działalność małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii w Polsce oraz porównanie wyników przedsiębiorstw realizujących odmienne – głównie pod względem poziomu oryginalności wprowadzanych rozwiązań – strategie innowacyjne.

W artykule wykorzystano wyniki badań własnych autora, przeprowadzonych w połowie 2012 r. na celowo dobranej próbie 50 małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych z terenu całej Polski, prowadzących działalność zaliczaną do szeroko rozumianych branż wysokich technologii. Zakres czasowy badań obejmował lata 2009–2011.

Jak pokazują wyniki tych badań, przedsiębiorstwa odznaczające się wyższym poziomem innowacyjności w mniejszym stopniu odczuwały niekorzystne następstwa kryzysu gospodarczego oraz charakteryzowały się szybszym tempem rozwoju (przede wszystkim pod względem wzrostu zatrudnienia i przychodów z eksportu) w okresie stopniowej poprawy sytuacji makroekonomicznej.

Abstract

Turbulences in the macroeconomic environment, observed in recent years, lead toward deeper reflection on the importance of the innovativeness of high-tech enterprises in the creation of socio-economic development. These entities are characterised by a highly developed capacity for adaptation, and sometimes even the ability to actively influence their surroundings. However, this must be remembered together with the high level of risk inherent in innovation activity.

The purpose of this paper is to evaluate the impact of the economic crisis on the activity of small and medium-sized high-tech enterprises in Poland and to compare the results of companies pursuing different (mainly in terms of the level of originality of the solutions implemented) innovation strategies. The study employed the results of surveys conducted in 2012 among an intentionally selected group of 50 high technology SMEs. The scope of the research covered a wide range of different aspects

of innovation activity in the surveyed companies. The time range of the research covered the period of 2009-2011.

As the results of the research show, companies characterised by a higher level of innovativeness felt to a lesser degree the adverse effects of the economic crisis, and were characterised by a faster pace of development (particularly in terms of growth in employment and export revenue) during the gradual improvement of the macroeconomic situation.

Słowa kluczowe: innowacje; kryzys gospodarczy; małe i średnie przedsiębiorstwa; rozwój społeczno-gospodarczy; wysoka technologia

Keywords: economic crisis; socio-economic development; small and medium-sized enterprises; high technology; innovations

Wstęp

We współczesnej gospodarce innowacje postrzegane są nie tylko jako kluczowy instrument budowania przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw, lecz także jako ważny czynnik wzrostu gospodarczego. Pojęcie innowacji zostało wprowadzone do teorii ekonomii przez Josepha A. Schumpetera już w 1911 r., jednak przez wiele lat dorobek tego autora pozostawał wyraźnie niedoceniony, zaś jego ponowne odkrycie nastąpiło dopiero w latach 80. i 90. XX w., wraz z rozwojem prac nad endogenicznymi modelami wzrostu gospodarczego (Marciniak, 2010: 9-12). Zdaniem Schumpetera, następstwem wprowadzania innowacji jest proces „twórczej destrukcji”, polegający na niszczeniu istniejących struktur gospodarczych i zastępowaniu ich nowymi, bardziej efektywnymi.

Pogłębione badania nad czynnikami wzrostu gospodarczego wskazują jednak na pewne zróżnicowanie ich znaczenia, w zależności od stadium rozwoju osiągniętego przez dany kraj. Filarami wzrostu gospodarczego w krajach najniżej rozwiniętych są bowiem tanie zasoby nisko wykwalifikowanej siły roboczej, w krajach znajdujących się na średnim poziomie rozwoju – poprawa efektywności wykorzystania czynników wytwórczych, a dopiero w przypadku krajów wyżej rozwiniętych – innowacje (Płowiec, 2010: 269-272).

Obecnie Polska znajduje się w fazie przejściowej, pomiędzy stadium rozwoju stymulowanym czynnikami efektywnościowymi a gospodarką napędzaną przez innowacje (Soszyńska, 2012: 13-14). W tym kontekście coraz częściej zwraca się uwagę na niebezpieczeństwo znalezienia się w tzw. pułapce średniego dochodu, oznaczającej długookresowe spowolnienie tempa wzrostu gospodarczego i tym samym brak możliwości dogonienia krajów wysoko rozwiniętych (Radło, Ciesielska, 2013: 9). Zagrożenie to jest konsekwencją stopniowego wyczerpywania dotychczasowych rezerw wzrostu oraz niekorzystnej struktury polskiego przemysłu i eksportu.

Pewnego rodzaju paradoksem polskiej gospodarki może być fakt osiągnięcia przez nią względnego sukcesu – zarówno w okresie transformacji ustrojowej, jak i już po przystąpieniu do Unii Europejskiej – bez konieczności ponoszenia znaczących nakładów na badania i rozwój (B+R). Było to możliwe m.in. dzięki szerokiemu otwarciu na napływ kapitału zagranicznego oraz importowi gotowych rozwiązań technologicznych z zagranicy. Taki model rozwoju niesie za sobą jednak szereg niebezpieczeństw. Jednym z nich jest podporządkowanie działań w zakresie innowacji preferencjom inwestorów z krajów wysoko rozwiniętych, którzy w coraz mniejszym stopniu mogą być zainteresowani udostępnianiem nowoczesnych technologii, traktowanych przez nich jako zasób o znaczeniu strategicznym (Jasiecki, 2013: 360-363). W takiej sytuacji pilną koniecznością wydaje się zwiększenie krajowego potencjału innowacyjnego, m.in. przez rozwój rodzimego sektora przedsiębiorstw wysokich technologii.

Obserwowane w ostatnich latach zawirowania w otoczeniu makroekonomicznym skłaniają do głębszej refleksji nad znaczeniem innowacji w kreowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wraz z nasilającą się złożonością i niepewnością zjawisk gospodarczych we współczesnym świecie przedsiębiorstwa muszą bowiem wykazywać się coraz większą kreatywnością w poszukiwaniu źródeł przewagi konkurencyjnej oraz jej utrzymywaniem przez dłuższy czas (Pakulska, 2012: 57). Pomimo narastających trudności z dostosowaniem do zmian zachodzących w otoczeniu, współczesne przedsiębiorstwa stają także przed niespotykaną nigdy wcześniej możliwością aktywnego udziału w kreowaniu otaczającej rzeczywistości (Szymański, 2011: 170-171). Uwagi te w pierwszej kolejności odnoszą się do firm działających w obszarach zaliczanych do wysokich technologii.

Innowacje otwierają przed przedsiębiorstwami wiele nowych możliwości, równocześnie jednak pociągają za sobą także ponadprzeciętne ryzyko. Problem ten dotyczy przede wszystkim przedsiębiorstw realizujących najbardziej ambitne strategie innowacyjne, bazujące na wdrażaniu własnych, w pełni oryginalnych i nieznanych nawet w skali światowej rozwiązań. Z tego też względu celem niniejszej pracy jest ocena wpływu kryzysu gospodarczego na działalność małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii w Polsce oraz porównanie wyników przedsiębiorstw realizujących odmienne – głównie pod względem poziomu oryginalności wprowadzanych rozwiązań – strategie innowacyjne.

W artykule wykorzystano wyniki badań własnych autora przeprowadzonych w połowie 2012 r. na celowo dobranej próbie 50 małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych z terenu całej Polski, prowadzących działalność zaliczaną do szeroko rozumianych branż wysokich technologii. Zakres czasowy badań obejmował lata 2009–2011.

Podjęcie powyższego tematu wydaje się uzasadnione co najmniej z dwóch względów. Po pierwsze, o ile zarówno w krajowej, jak i zagranicznej literaturze przedmiotu można spotkać już dość wiele prac na temat niekorzystnego wpływu ostatniego kryzysu na działalność innowacyjną przedsiębiorstw (zob. np. Archibugi i in., 2013; Mizgajski, 2013; Świadek, 2013; Wziątek-Kubiak, 2013), o tyle w dalszym ciągu wyraźnie brakuje badań dotyczących przedsiębiorstw, które pomimo niesprzyjających warunków otoczenia decydują się na podjęcie wysiłku związanego z wprowadzaniem innowacji. Dotychczasowe badania w niewystarczającym stopniu uwzględniają także specyfikę funkcjonowania przedsiębiorstw zaliczanych do sektora wysokich technologii. Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, że choć problem wpływu innowacji na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstwa nie jest w literaturze przedmiotu zupełnie nowy, to jednak dostępne wyniki badań wskazują na dość złożony charakter tej zależności. Wpływ innowacji na wyniki przedsiębiorstwa w wielu wypadkach ma bowiem charakter jedynie pośredni, a poszczególne rodzaje innowacji mogą w odmienny sposób oddziaływać na różne wskaźniki opisujące kondycję ekonomiczną firmy (Gunday i in., 2011). Wydaje się też, że relacja między działalnością innowacyjną a wynikami przedsiębiorstwa w znacznej mierze jest uzależniona od wielu specyficznych czynników, np. wieku firmy, a nawet uwarunkowań kulturowych w jej otoczeniu (Rosenbusch i in., 2011).

Sektor wysokich technologii w strukturze polskiej gospodarki

Jakkolwiek wśród zdecydowanej większości autorów panuje daleko idąca zgodność co do roli, którą przedsiębiorstwa wysokich technologii odgrywają we współczesnej gospodarce, to jednak precyzyjne zdefiniowanie pojęcia *wysokie technologie* okazuje się już dużym wyzwaniem. Wydaje się bowiem, że wykaz dziedzin czy produktów zasługujących na to miano ma w dużym stopniu charakter arbitralny, a dodatkowo – wraz z postępującym rozwojem technologicznym – może on także ulegać pewnym zmianom.

Jako pewnego rodzaju drogowskaz można jednak przyjąć zestaw cech, które w literaturze przedmiotu przypisywane są przemysłom wysokich technologii. Przykładowo, Grudzewski oraz Hejduk (2008: 31) zaliczają do nich m.in.:

- wysoką intensywność prowadzonych prac badawczo-rozwojowych,
- wzmoczoną współpracę z ośrodkami naukowo-badawczymi,
- bardzo krótki cykl życia opracowywanych produktów i technologii,
- wysoką dynamikę zmian w zakresie wykorzystywanej infrastruktury technicznej,
- duże znaczenie ochrony patentowej oraz obrotu licencyjnego.

W praktyce najbardziej rozpowszechnionym podejściem jest metodologia opracowana dla potrzeb OECD, będąca podstawą gromadzenia większości danych statystycznych. Przewiduje ona podział poszczególnych branż przemysłu na cztery kategorie: wysoką technikę, średnio-wysoką technikę, średnio-niską technikę oraz niską technikę. Do wysokiej techniki zaliczone zostały te branże, których wielkość nakładów na B+R przekracza poziom 7% przychodów ze sprzedaży, natomiast do średnio-wysokiej techniki – branże charakteryzujące się intensywnością B+R na poziomie między 2,5% a 7% przychodów ze sprzedaży (GUS, 2013: 24). Aktualnie obowiązujące zaszeregowanie branż przemysłu przedstawiono w tab. 1. Ze względu na zakres tematyczny niniejszego opracowania pominięto branże zaliczane do średnio-niskiej oraz niskiej techniki.

Tab. 1. Klasyfikacja sekcji przetwórstwa przemysłowego według poziomów techniki: podejście dziedzinowe OECD

Symbol PKD 2007	Opis
Wysoka technika	
21	Produkcja podstawowych substancji farmaceutycznych oraz leków i pozostałych wyrobów leczniczych
26	Produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych i optycznych
30.3	Produkcja statków powietrznych i kosmicznych oraz podobnych maszyn
Średnio-wysoka technika	
20	Produkcja chemikaliów i wyrobów chemicznych
25.4	Produkcja broni i amunicji
27	Produkcja urządzeń elektrycznych
28	Produkcja maszyn i urządzeń, gdzie indziej niesklasyfikowana
29	Produkcja pojazdów samochodowych, przyczep i naczep, z wyłączeniem motocykli
30.2	Produkcja lokomotyw kolejowych oraz taboru szynowego
30.4	Produkcja wojskowych pojazdów bojowych
30.9	Produkcja sprzętu transportowego, gdzie indziej niesklasyfikowana
32.5	Produkcja urządzeń, instrumentów oraz wyrobów medycznych, włączając dentystyczne

Źródło: adaptacja własna na podstawie GUS, 2013: 209.

Przedstawione powyżej podejście nie jest niestety pozbawione pewnych wad. Ignoruje ono chociażby występujące w obrębie poszczególnych branż zróżnicowanie zaawansowania technologicznego przedsiębiorstw. W ten sposób do wysokiej techniki można zaliczyć nie tylko innowacyjne firmy farmaceutyczne, w szerokim zakresie wykorzystujące najnowsze osiągnięcia nauki, lecz także producentów tzw. leków generycznych czy nawet podmioty zajmujące się

wylącznie konfekcjonowaniem gotowych preparatów farmaceutycznych. Należy także zauważyć, że prezentowany podział został opracowany na podstawie danych pochodzących z kilkunastu najwyżej rozwiniętych państw OECD, stąd też niekoniecznie musi on odzwierciedlać sytuację przedsiębiorstw w innych krajach, w tym także w Polsce.

Pomimo trwających już od wielu lat przeobrażeń strukturalnych, przemysł wysokich technologii odgrywa w gospodarce polskiej marginalną rolę, a ich udział w produkcji sprzedanej przemysłu (tab. 2) nieznacznie tylko przekracza poziom 5%. Struktura przemysłu w Polsce jest natomiast niezmiennie zdominowana przez przedsiębiorstwa prowadzące działalność zaliczaną do średnio-niskiej i niskiej techniki. Co gorsza, nic nie wskazuje na to, aby w dającej się przewidzieć przyszłości obserwowany stan rzeczy mógł ulec zasadniczej zmianie.

Tab. 2. Produkcja sprzedana w sekcji przetwórstwa przemysłowego według poziomów techniki na podstawie metody dziedzinowej OECD w latach 2008–2012

Wyszczególnienie	Udział w produkcji sprzedanej (%) w latach				
	2008	2009	2010	2011	2012
Wysoka technika	5,2	5,4	6,9	5,4	5,3
Średnio-wysoka technika	25,9	26,3	27,7	27,5	27,0
Średnio-niska technika	33,8	33,7	33,5	35,8	35,5
Niska technika	35,1	34,6	32,0	31,3	32,2

Źródło: adaptacja własna na podstawie GUS, 2013: 127.

Dość podobny obraz wyłania się także z danych dotyczących udziału wyrobów wysokiej techniki w wymianie z zagranicą (tab. 3). W tym wypadku ostrożnym optymizmem może jednak napawać niewielka poprawa obserwowana w odniesieniu do eksportu.

Tab. 3. Udział importu i eksportu produktów wysokiej techniki w imporcie i eksporcie ogółem w latach 2008–2012

Wyszczególnienie	Udział produktów wysokiej techniki (%) w latach				
	2008	2009	2010	2011	2012
Eksport	4,3	5,7	6,0	5,2	6,0
Import	9,9	11,8	11,6	10,3	10,5

Źródło: GUS, 2013: 132.

Niewykluczone, że w pewnym stopniu jest to również rezultat aktywności koncernów międzynarodowych, lokujących w Polsce swoje zakłady produkcyjne – głównie ze względu na stosunkowo niskie (przynajmniej na tle krajów Europy Zachodniej) koszty pracy oraz ułatwiony dostęp do rynków państw Unii Europejskiej. Z drugiej strony należy jednak zauważyć, że działalność tego rodzaju zakładów w znacznej mierze sprowadza się, niestety, do montażu gotowych wyrobów z dostarczanych komponentów, a ich wkład w tworzenie dobrze płatnych miejsc pracy czy też korzystne oddziaływanie na lokalne przedsiębiorstwa okazuje się nader wątpliwy.

Wielkie korporacje międzynarodowe, podejmujące prace badawczo-rozwojowe na skalę niedostępną dla wielu państw, odgrywają niewątpliwie wiodącą rolę w rozwoju przemysłów wysokich technologii. Ważnym uzupełnieniem ich aktywności są także prężnie działające małe i średnie przedsiębiorstwa, które dzięki wykorzystaniu swoich atutów (m.in. elastyczności w działaniu oraz szybkości w reagowaniu na zmiany w otoczeniu) mogą stanowić bardzo efektywny mechanizm komercjalizacji najnowszych osiągnięć nauki. Obecność dużej liczby takich przedsiębiorstw jest jedną z cech charakterystycznych gospodarek krajów wysoko rozwiniętych (Jasiński, 2006: 43-45).

Kluczową rolę w działalności małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii odgrywa zjawisko przedsiębiorczości technologicznej. Najogólniej rzecz ujmując, jego istotą jest umiejętność transformacji obiecujących rozwiązań technologicznych w strumień korzyści ekonomicznych. Z tego też względu przedsiębiorca technologiczny powinien dysponować bardzo szerokimi kompetencjami, obejmującymi zarówno solidne przygotowanie biznesowe, jak i gruntowną wiedzę fachową, umożliwiającą zrozumienie coraz bardziej złożonych przemian zachodzących w obszarze technologii (Wściubiak, 2011: 64-67). Rozwój przedsiębiorczości technologicznej wymaga jednak nie tylko wysokiej jakości kapitału ludzkiego, lecz także właściwych rozwiązań w sferze instytucjonalnej, np. w zakresie efektywnej współpracy środowisk nauki i biznesu czy też źródeł finansowania rozwoju młodych, innowacyjnych firm.

Precyzyjne określenie rozmiarów populacji małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii w Polsce jest niewątpliwie zadaniem trudnym. Jednak dość wiarygodne wydają się szacunki Stawasza (2007: 268), z których wynika, że liczba tego rodzaju firm może wynosić nieco ponad 3 tys. jednostek, w tym ok. 1 tys. firm o profilu produkcyjnym. Przywoływane dane nie nastrajają wprawdzie szczególnym optymizmem, trzeba jednak pamiętać, że stanowią one po prostu odzwierciedlenie nie najlepszej pozycji polskiej gospodarki na międzynarodowej arenie technologicznej.

Metodyka badań

Wyniki zaprezentowane w dalszej części niniejszej pracy stanowią fragment szerszego projektu badawczego autora, dotyczącego szeroko pojętych uwarunkowań aktywności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii w Polsce. Podstawowym problemem związanym z realizacją tego przedsięwzięcia okazał się już sam dobór przedsiębiorstw do udziału w badaniu, przede wszystkim ze względu na opisane wcześniej problemy demarkacyjne sektora wysokich technologii oraz niedoskonałości powszechnie stosowanej metodologii OECD. Okoliczności te uniemożliwiają precyzyzną identyfikację działających w Polsce małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii (np. na podstawie danych pochodzących z bazy REGON), a co za tym także idzie – przeprowadzenie losowego doboru reprezentatywnej próby badawczej.

Dobór przedsiębiorstw do udziału w badaniu miał zatem charakter celowy i odbywał się na podstawie danych pochodzących z internetowej bazy firm TeleAdreson oraz analizy zawartości stron internetowych poszczególnych firm. Poszukiwano przedsiębiorstw produkcyjnych i produkcyjno-usługowych reprezentujących dziedziny zaliczane według metodologii OECD do wysokiej lub średniowysokiej techniki, dodatkowo także prowadzących własne prace badawczo-rozwojowe (ostatecznie w kilku uzasadnionych przypadkach zdecydowano się na odstąpienie od tego warunku).

Łącznie wytypowano 340 firm z terenu całej Polski, do których w maju i czerwcu 2012 r. skierowano drogą pocztową kwestionariusz ankietowy. Otrzymano 50 poprawnie wypełnionych ankiet (zwrotność na poziomie 14,7%), które zakwalifikowano do dalszych analiz. W kilku przypadkach ankiety zawierały wprawdzie niewielkie braki (ankietowani uchylali się od odpowiedzi na niektóre pytania), jednak okazały się one na tyle nieistotne, że nie zachodziła potrzeba ich eliminacji.

Zakres czasowy badań obejmował lata 2009–2011. Warto zwrócić uwagę, że w okresie tym można było zaobserwować zarówno kumulację negatywnych zjawisk w gospodarce światowej¹, jak i następującą po nim stopniową poprawę sytuacji makroekonomicznej (lata 2010–2011). Dzięki temu możliwa się stała nie tylko ocena bezpośrednich skutków oddziaływania kryzysu na badane przedsiębiorstwa, lecz także spojrzenie na ich działalność w nieco szerszej perspektywie, obejmującej również okres wychodzenia z kryzysu.

Charakterystyka próby badawczej

Biorąc pod uwagę kryterium wielkości, w badanej próbie znalazło się 14 mikroprzedsiębiorstw (0–9 zatrudnionych) oraz po 18 podmiotów zaliczających się do grona firm małych (10–49 zatrudnionych) oraz średnich (50–249 zatrudnionych). Przedsiębiorstwa te prowadziły działalność zaliczaną aż do 10 różnych branż, zaś najliczniej w tym gronie reprezentowani byli producenci maszyn i urządzeń elektrycznych, automatyki przemysłowej, aparatury kontrolno-pomiarowej, urządzeń i podzespołów elektronicznych oraz wyrobów i aparatury medycznej. Można zatem mówić o dość dużym rozdrobnieniu struktury branżowej tych przedsiębiorstw.

Co ciekawe, wśród badanych przedsiębiorstw dominowały podmioty o stosunkowo długim – minimum kilkunastoletnim – okresie obecności na rynku: zdecydowana większość z nich powstała na przełomie lat 80. i 90. XX w., a zatem w początkowej fazie transformacji ustrojowej w Polsce. Średni wiek tych przedsiębiorstw wynosił blisko 25 lat. Trudno znaleźć jednoznaczne wyjaśnienie niewielkiej obecności firm młodszych, tzn. założonych w okresie ostatnich kilkunastu lat. Być może jest to wynik specyfiki polskiej gospodarki, choć oczywiście nie można wykluczyć, że na obraz ten w jakimś stopniu wpłynęły także procedury i kryteria selekcji przedsiębiorstw przyjęte dla potrzeb niniejszych badań.

W zdecydowanej większości wypadków zarządzanie przedsiębiorstwem spoczywało w rękach osoby powiązanej z nim kapitałowo, tzn. właściciela (18 firm – 36,0%) bądź jednego ze współwłaścicieli (28 firm – 56,0%). Zaledwie 4 firmy (8,0%) były zarządzane przez zatrudnionych w nich menedżerów.

Warto podkreślić, że wśród badanych przedsiębiorców dominowały osoby doświadczone zarówno życiowo, jak i zawodowo. Ponad połowa przedsiębiorstw była bowiem zarządzana przez osoby w wieku powyżej 55 lat (tab. 4).

Tab. 4. Struktura badanych przedsiębiorstw według wieku przedsiębiorcy

Wiek przedsiębiorcy	Liczba firm	%
Powyżej 65 lat	6	12,0
Od 56 do 65 lat	24	48,0
Od 46 do 55 lat	11	22,0
Od 36 do 45 lat	3	6,0
Poniżej 36 lat	4	8,0
Brak odpowiedzi	2	4,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

¹ Zdaniem wielu autorów apogeum ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego przypadło właśnie na rok 2009, kiedy to niekorzystne następstwa zawirowań makroekonomicznych obserwowane były już w większości państw świata, w tym także w Polsce (zob. Paździor, 2013: 123–127).

Pod względem poziomu wykształcenia formalnego 10 osób (20,0%) legitymowało się stopniem naukowym doktora (w tym jedna osoba nawet stopniem doktora habilitowanego), 38 osób (76,0%) miało wykształcenie wyższe, a tylko 2 osoby (4,0%) – średnie. Znaczna część badanych (23 osoby – 46,0%) mogła także poszczycić się doświadczeniem zdobytym podczas pracy w instytucjach naukowo-badawczych lub komórkach B+R dużych przedsiębiorstw przemysłowych. Wydaje się jednak, że w gronie tym dominowały raczej osoby, które swoje związki ze sferą B+R zakończyły już dość dawno temu (nawet w początkowym okresie transformacji ustrojowej) i ze względów ekonomicznych zdecydowały się na założenie własnej firmy.

Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi zdecydowana większość firm, ponieważ aż 43 (86,0%), deklarowała realizację własnych prac B+R. W przypadku 21 firm (42,0%) działalność ta prowadzona była w sposób ciągły (przez wyodrębnioną komórkę B+R), zaś w przypadku 22 firm (44,0%) – w sposób doraźny (przez wytypowanych pracowników lub zawiązywane *ad hoc* zespoły). Trudno zatem dziwić się także rezultatom działalności innowacyjnej badanych przedsiębiorstw. Praktycznie wszystkie przedsiębiorstwa wprowadziły bowiem w latach 2009–2011 przynajmniej jeden nowy produkt: w przypadku 23 firm (46,0%) był to produkt odznaczający się nowością w skali światowej, w wypadku kolejnych 23 firm (46,0%) – produkt nowy w skali krajowej, a tylko 4 firm (8,0%) wprowadziły produkt nowy wyłącznie w skali danego przedsiębiorstwa. Ponadto niemal $\frac{3}{4}$ badanych podmiotów (37 firm – 74,0%) wprowadziło w analogicznym okresie przynajmniej jedną innowację procesową.

Natomiast zdecydowanie gorzej prezentuje się poziom umiędzynarodowienia badanych przedsiębiorstw (tab. 5). Wprawdzie tylko 6 firm (12,0%) zadeklarowało prowadzenie działalności wyłącznie na rynku krajowym, jednak także w przypadku kolejnych 17 firm (34,0%) znaczenie eksportu było raczej marginalne, zaś uzyskiwane z tego tytułu wpływy nie przekraczały 10% przychodów ze sprzedaży ogółem. Działalność eksportowa odgrywała znaczącą rolę praktycznie tylko dla co czwartego z badanych przedsiębiorstw.

Tab. 5. Struktura badanych przedsiębiorstw według udziału eksportu w uzyskiwanych przychodach ze sprzedaży

Udział eksportu w przychodach ze sprzedaży	Liczba firm	%
Powyżej 50%	7	14,0
Od 30 do 50 %	6	12,0
Od 10 do 30 %	14	28,0
Poniżej 10%	17	34,0
Brak eksportu	6	12,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wynik ten jest zastanawiający, gdyż – jak wskazuje wielu autorów (np. Spence, 2003) – ze względu na wysoce specjalistyczny charakter oferowanych produktów oraz ograniczone rozmiary rynku krajowego silna obecność na rynkach zagranicznych jest dla większości przedsiębiorstw wysokich technologii pewnego rodzaju koniecznością.

Wyniki badań

Na pytanie dotyczące negatywnych skutków kryzysu gospodarczego twierdzącej odpowiedzi udzieliło 30 przedsiębiorstw (60,0%). Ankietowani najczęściej wskazywali na²:

- spadek popytu na produkty przedsiębiorstwa – 20 firm,
- wzmożoną presję klientów na obniżkę cen – 5 firm,
- opóźnienia w płatnościach od kontrahentów oraz trudności we współpracy z instytucjami finansowymi – 5 firm,
- zahamowanie lub spowolnienie rozwoju przedsiębiorstwa – 4 firmy,
- wzrost kosztów produkcji spowodowany osłabieniem złotówki – 3 firmy.

Przedstawione powyżej wyniki zdają się zatem potwierdzać pogląd, iż w okresie ostatniego kryzysu gospodarczego podstawowym problemem dla przedsiębiorstw było dość gwałtowne załamanie się popytu. Sytuacja ta była spowodowana m.in. gruntowną zmianą nastawienia klientów, zarówno indywidualnych, jak i instytucjonalnych, którzy w obliczu niepewnych rokowań co do przyszłości ograniczali skalę dokonywanych zakupów do niezbędnego minimum (Simon, 2009: 15). Dodatkową przyczyną problemów leżących po stronie popytowej było także pogorszenie się ogólnej kondycji finansów publicznych. Część z respondentów zwracała bowiem uwagę na niekorzystne następstwa związane ze wstrzymaniem bądź opóźnieniem realizacji wielu projektów inwestycyjnych, finansowanych albo współfinansowanych ze środków publicznych. Zaskakująco niewielka okazała się natomiast skala problemów związanych z pogorszeniem płynności przedsiębiorstw oraz dostępem do zewnętrznych źródeł finansowania.

Oddziaływanie kryzysu na badane przedsiębiorstwa miało zatem charakter raczej selektywny. Obok przedsiębiorstw, które w istocie musiały stawić czoła większej skali problemów, nie brakowało także firm, dla których kryzys okazał się faktem czysto medialnym, bez znaczącego wpływu na prowadzoną działalność. Do podobnych wniosków, w odniesieniu do ogółu małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, dochodzą także autorzy raportu opracowanego na zlecenie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP), równocześnie wskazując, że kryzys w większym stopniu dotknął firmy średnie oraz eksporterów (Orłowski i in., 2010: 17).

Wyniki prezentowanych badań nie do końca potwierdzają jednak występowania takich prawidłowości w odniesieniu do małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii. Wprawdzie, biorąc pod uwagę wielkość przedsiębiorstw, negatywne następstwa kryzysu odczuło odpowiednio: 56,2% firm małych i mikro oraz 66,7% firm średnich, to jednak zgoła odmienną sytuację można zaobserwować w odniesieniu do kryterium zaangażowania w działalność eksportową. W przypadku przedsiębiorstw działających wyłącznie na rynku krajowym, bądź też sporadycznie tylko realizujących zlecenia zagraniczne (udział eksportu w przychodach ze sprzedaży poniżej 10%), negatywne skutki kryzysu odczuło bowiem aż 73,9% badanych, podczas gdy wśród firm działających na szerszą skalę na rynkach zagranicznych (udział eksportu w przychodach ze sprzedaży powyżej 10%) odsetek ten wynosił już tylko 48,1%. Duży wpływ na poprawę sytuacji eksporterów w czasie kryzysu mogło mieć gwałtowne osłabienie złotego, które paradoksalnie doprowadziło do znaczącego wzrostu opłacalności i konkurencyjności polskiego eksportu (zob. Paździór, 2013: 154).

Zasadniczym celem niniejszej pracy było jednak porównanie sytuacji przedsiębiorstw realizujących odmienne strategie w zakresie poziomu oryginalności wdrażanych innowacji. Dla potrzeb prowadzonych analiz badane firmy zostały podzielone na dwie grupy: wdrażające innowacje w pełni oryginalne (do tej kategorii zaliczono wszystkie podmioty, które w latach 2009–2011

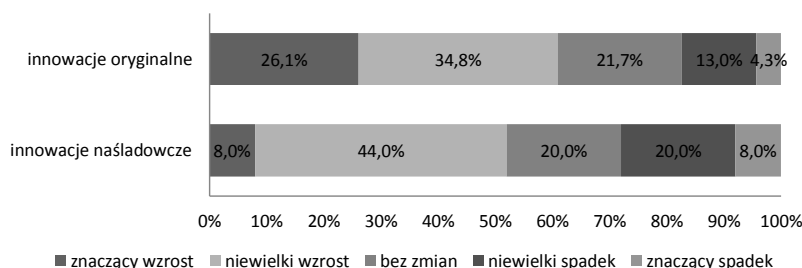
² W tym przypadku badane przedsiębiorstwa mogły wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

wprowadziły przynajmniej jedną innowację odznaczającą się nowością w skali światowej) oraz wdrażające innowacje o charakterze naśladowczym (tzn. przedstawiające nowość wyłącznie w skali kraju lub nawet tylko samego przedsiębiorstwa). Wśród przedsiębiorstw wdrażających innowacje w pełni oryginalne, charakteryzujące się nowością w skali światowej, negatywne skutki kryzysu odczuło 47,8% firm, natomiast w wypadku firm wprowadzających wyłącznie innowacje o charakterze naśladowczym odsetek ten był już znacząco wyższy i wynosił 70,4%.

Dla uzyskania bardziej pełnego obrazu sytuacji dokonano także porównania wybranych wyników ekonomicznych badanych przedsiębiorstw w latach 2009–2011. Ze względu na ogólnie znaną niechęć przedsiębiorstw do ujawniania informacji dotyczących prowadzonej działalności, w kwestionariuszu ankietowym zrezygnowano z zadawania pytań drażliwych, tzn. odwołujących się do szczegółowych wartości poszczególnych wskaźników ekonomicznych. Zostały one zastąpione pytaniami, w których ankietowani musieli dokonać jedynie ogólnej oceny zmian, odnotowanych w latach 2009–2011. Pod uwagę wzięto takie parametry, jak: wielkość zatrudnienia, przychody ze sprzedaży ogółem, przychody z eksportu, zysk netto oraz płynność finansową. Zastosowano 5-stopniową skalę ocen: znaczący wzrost, niewielki wzrost, bez zmian, niewielki spadek, znaczący spadek. Niestety, nawet pomimo wprowadzenia takiego zabiegu dwa przedsiębiorstwa z grupy firm reprezentujących niższy poziom innowacyjności odmówiły odpowiedzi na tak postawione pytania. W związku z tym w dalszej części opracowania zaprezentowane zostaną wyniki pochodzące z 23 firm wprowadzających innowacje o charakterze oryginalnym oraz 25 firm wdrażających innowacje naśladowcze.

Dokonując oceny zmiany wielkości zatrudnienia (ryc. 1), trudno nie zauważyć, że zdecydowanie korzystniej wypadają pod tym względem przedsiębiorstwa reprezentujące wyższy poziom innowacyjności. W tej bowiem grupie odnotowano zarówno zdecydowanie wyższy odsetek firm, w wypadku których nastąpił znaczący wzrost liczby pracowników, jak i wyraźnie mniejszą liczbę podmiotów dokonujących redukcji zatrudnienia.

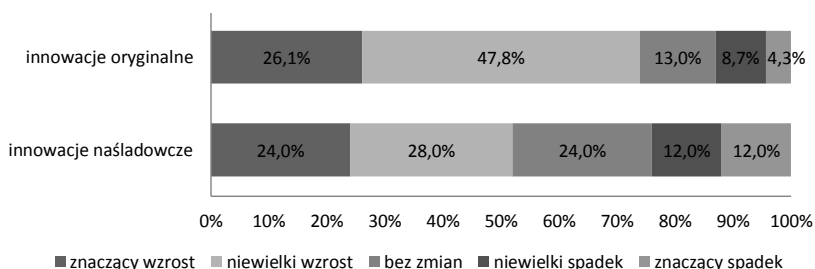
Ryc. 1. Zmiana wielkości zatrudnienia w badanych przedsiębiorstwach w latach 2009–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Dość podobna sytuacja wyłania się także w odniesieniu do zmiany wielkości osiąganych przychodów ze sprzedaży ogółem (ryc. 2) oraz przychodów z eksportu (ryc. 3), chociaż obserwowane różnice pomiędzy porównywanymi grupami przedsiębiorstw nie są już tak znaczące. Przykładowo, analizując dane dotyczące zmiany wielkości przychodów ze sprzedaży ogółem, można stwierdzić, że przewaga przedsiębiorstw opierających swoją działalność innowacyjną na własnych, w pełni oryginalnych rozwiązaniach była widoczna przede wszystkim w odniesieniu do firm, które odnotowały niewielki wzrost przychodów. Natomiast odsetek przedsiębiorstw mogących poszczycić się znaczącym wzrostem przychodów był już niemal identyczny w obu grupach.

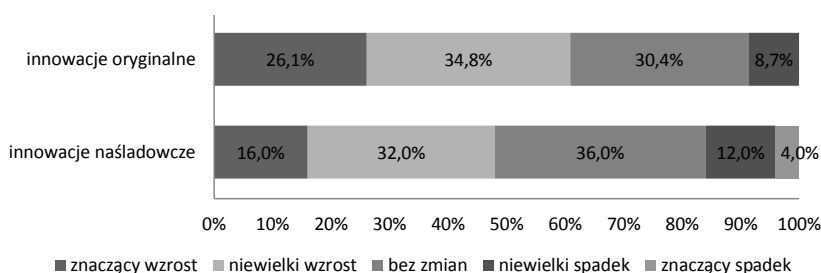
Ryc. 2. Zmiana wielkości przychodów ogółem badanych przedsiębiorstw w latach 2009–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Dodatkowo warto także zwrócić uwagę na stosunkowo wysoki odsetek przedsiębiorstw (niezależnie od reprezentowanego poziomu innowacyjności), w wypadku których wielkość osiągniętych przychodów z eksportu nie uległa zmianie (ryc. 3). Być może jednak przyczyną takiego stanu rzeczy należałoby doszukiwać się po prostu w niewielkim stopniu umiędzynarodowienia działalności znacznej części badanych firm.

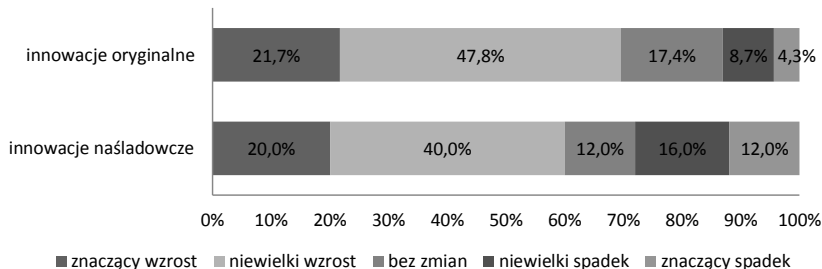
Ryc. 3. Zmiana wielkości przychodów z eksportu badanych przedsiębiorstw w latach 2009–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Mniej jednoznacznie przedstawia się natomiast ocena zmian w zakresie wielkości wypracowanego wyniku finansowego (ryc. 4). W tym wypadku zasadnicze różnice dotyczyły bowiem wyłącznie odsetka przedsiębiorstw, które w analizowanym okresie odnotowały spadek osiągniętych zysków. Takich podmiotów było odpowiednio: 13,0% wśród firm wdrażających innowacje w pełni oryginalne i aż 28,0% wśród firm wprowadzających innowacje naśladowcze.

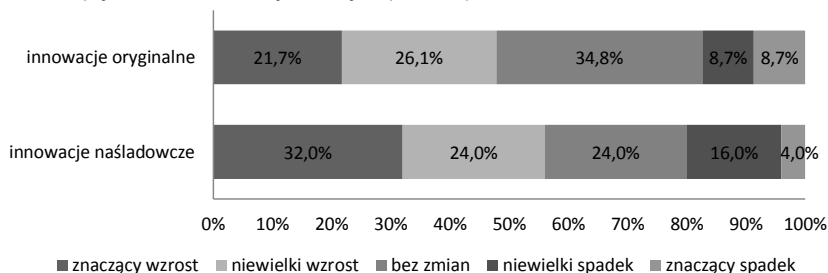
Ryc. 4. Zmiana wielkości zysku netto badanych przedsiębiorstw w latach 2009–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Do najbardziej zaskakujących wniosków prowadzi jednak analiza zmiany płynności finansowej badanych przedsiębiorstw (ryc. 5). Okazuje się bowiem, że w odniesieniu do tego wskaźnika wyraźnie lepiej prezentuje się sytuacja przedsiębiorstw wdrażających innowacje o niższym poziomie oryginalności.

Ryc. 5. Zmiana płynności finansowej badanych przedsiębiorstw w latach 2009–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych.

Nasuwa się tutaj oczywiście pytanie, czy przyczyną takiego stanu rzeczy nie było przypadkiem znaczące pogorszenie płynności finansowej tej grupy przedsiębiorstw w okresie kryzysu, zaś obserwowana w latach 2009–2011 poprawa nie jest wyłącznie odreagowaniem skutków wcześniejszych, negatywnych zjawisk. Przypuszczenie to nie znajduje jednak potwierdzenia w pozostałych wynikach przeprowadzonych badań, gdyż – jak już wspomniano wcześniej – ankietowane przedsiębiorstwa nie sygnalizowały występowania tego rodzaju problemów.

Zakończenie

Zaprezentowane wyniki badań zdają się potwierdzać tezę dotyczącą korzyści związanych z realizacją ambitnych strategii innowacyjnych, opierających się na wdrażaniu rozwiązań odznaczających się wysokim stopniem oryginalności. Co prawda zdecydowana większość badanych przedsiębiorstw stosunkowo dobrze poradziła sobie w trudnym okresie zawirowań makroekonomicznych, jednak w przypadku podmiotów odznaczających się wyższym poziomem innowacyjności odsetek przedsiębiorstw odczuwających negatywne skutki kryzysu gospodarczego był znacząco niższy. Podobną sytuację stwierdzono też w odniesieniu do firm zaangażowanych na szerszą skalę w działalność eksportową.

W okresie stopniowego wychodzenia z kryzysu gospodarczego przedsiębiorstwa reprezentujące wyższy poziom innowacyjności wypadały także zdecydowanie korzystniej pod względem wzrostu zatrudnienia oraz zwiększania przychodów z eksportu. W nieco mniejszym stopniu ich przewaga zarysowywała się natomiast w odniesieniu do wzrostu przychodów ze sprzedaży ogółem oraz zmiany wielkości wypracowywanego wyniku finansowego. Wyższy poziom innowacyjności nie przekładał się natomiast na wyraźne korzyści w zakresie poprawy płynności finansowej – tutaj bowiem nieco lepiej wypadały podmioty wdrażające innowacje o charakterze naśladowczym.

Wydaje się zatem, że wysoka zdolność adaptacyjna małych i średnich przedsiębiorstw, realizujących ambitne strategie innowacyjne, stanowi wystarczającą przeciwwagę dla ponadprzeciętnego poziomu ryzyka związanego z ich działalnością. Tego rodzaju przedsiębiorstwa, działające przede wszystkim w obszarach zaliczanych do wysokich technologii, mogą bez wątpienia przyczynić się do dalszego postępu społeczno-ekonomicznego oraz wnieść istotny wkład w modernizację polskiej gospodarki.

Formułując powyższe wnioski, nie można zapominać jednak o pewnych ograniczeniach. Wykorzystane w niniejszej pracy wyniki odnoszą się bowiem wyłącznie do stosunkowo nie-licznej, dobranej w sposób celowy grupy przedsiębiorstw, zaś kwestia oddziaływania kryzysu była tylko jednym z wielu wątków podjętych w trakcie badań. Należy zatem zachować daleko idącą ostrożność przy wszelkich próbach uogólnień.

Przedstawione rozważania z całą pewnością nie wyczerpują problematyki niekorzystnego wpływu otoczenia na działalność przedsiębiorstw o zróżnicowanym poziomie innowacyjności. Warto zatem pokusić się o przeprowadzenie podobnych badań w odniesieniu do innych grup przedsiębiorstw, niekoniecznie reprezentujących najbardziej zaawansowane technologicznie branże gospodarki. Niezwykle inspirujące mogą się także okazać dalsze badania dotyczące trudnej do uchwycenia zależności między prowadzoną działalnością innowacyjną a wynikami ekonomicznymi przedsiębiorstwa.

Literatura

References

- Archibugi, D., Filippetti, A., Frenz, M. (2013). Economic crisis and innovation: Is destruction prevailing over accumulation?. *Research Policy*, 42(2), 303-314.
- Grudzewski, W.M., Hejduk, I.K. (2008). *Zarządzanie technologiami. Zaawansowane technologie i wyzwanie ich komercjalizacji*. Warszawa: Difin.
- Gunday, G., Ulusoy, G., Kilic, K., Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance. *International Journal of Production Economics*, 133(2), 662-676.
- GUS (2013). *Nauka i technika w Polsce w 2012 roku*.
- Jasiecki, K. (2013). *Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Jasiński, A.H. (2006). *Innowacje i transfer technologii w procesie transformacji*. Warszawa: Difin.
- Marciniak, S. (2010). *Innowacyjność i konkurencyjność gospodarki*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Mizgajski, H. (2013). Aktywność innowacyjna MŚP w Polsce w czasach kryzysu. W: H. Mizgajski (red.), *Innowacyjność i przedsiębiorczość w sektorze MSP*. Kalisz: Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu, 5-19.
- Orłowski, W., Pasternak, R., Flaht, K., Szubert, D. (2010). *Procesy inwestycyjne i strategię przedsiębiorstw w czasach kryzysu*. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Pakulska, T. (2012). Zmiany w otoczeniu przedsiębiorstwa jako impuls rozwoju gospodarki kreatywnej. W: R. Sobiecki, J.W. Pietrewicz (red.), *Przedsiębiorstwo a narastająca niestabilność otoczenia*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 57-77.
- Paździor, A. (2013). *Kryzys finansowy i jego skutki dla gospodarki Polski i świata*. Warszawa: Difin.
- Płowiec, U. (2010). Kształtowanie gospodarki i społeczeństwa odpowiadających cywilizacji wiedzy. W: U. Płowiec (red.), *Innowacyjna Polska w Europie 2020. Szanse i zagrożenia trwałego rozwoju*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Radło, M.-J., Ciesielska, D. (2013). *Polska w pułapce średniego dochodu? Perspektywy konkurencyjności polskiej gospodarki i regionów*. Warszawa: Difin.
- Rosenbusch, N., Brinckmann, J., Bausch, A. (2011). Is innovation always beneficial? A meta-analysis of the relationship between innovation and performance in SMEs. *Journal of Business Venturing*, 26(4), 441-457.
- Simon, H. (2009). *33 sposoby na kryzys gospodarczy. Natychmiastowe rozwiązania dla twojej firmy*. Warszawa: Difin.
- Soszyńska, E. (2012). Modernizacja technologiczna, potencjał społeczny a wzrost gospodarczy – wnioski dla Polski. W: M.G. Woźniak (red.), *Gospodarka Polski 1990-2011. Tom 2. Modernizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 13-47.

- Spence, M. (2003). International strategy formation in small Canadian high-technology companies – a case study approach. *Journal of International Entrepreneurship*, 1(3), 277-296.
- Stawasz, E. (2007). Stymulowanie przedsiębiorczości środowiska naukowego w Polsce. W: P. Niedzielski, E. Stawasz, K. Poznańska (red.), *Innowacje, przedsiębiorczość i gospodarka oparta na wiedzy. Zeszyty Naukowe*, nr 453, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 8, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 265-276.
- Szymański, W. (2011). *Niepewność i niestabilność gospodarcza. Gwałtowny wzrost i co dalej?*. Warszawa: Difin.
- Świądek, A. (2013). Cykl koniunkturalny a źródła, ograniczenia i efekty działalności innowacyjnej w Wielkopolsce w latach 2009–2011. W: T. Leczykiewicz (red.), *Doświadczenia w zakresie transferu wiedzy do społeczeństwa i gospodarki. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 50. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, 183-194.
- Wściubiak, Ł. (2011). Stan i perspektywy rozwoju przedsiębiorczości technologicznej w Polsce. W: H. Mizgajski (red.), *Przedsiębiorczość i rozwój firm. Zeszyty Naukowe*, 193, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, 63-77.
- Wziątek-Kubiak, A. (2013). Kryzys działalności innowacyjnej polskich przedsiębiorstw. *Gospodarka Polski – Prognozy i Opinie. Raport nr 22*, 55-60.

Łukasz Wściubiak, dr inż., adiunkt w Katedrze Zarządzania i Analizy Zasobów Przedsiębiorstwa Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień przedsiębiorczości, innowacji, zarządzania własnością intelektualną oraz transferu technologii z nauki do biznesu.

Łukasz Wściubiak is a lecturer and PhD in the Department of Management and Enterprise Resources Analysis at the Poznan University of Economics. His research interests are focused on issues of entrepreneurship, innovation, intellectual property management and university-industry technology transfer.

Adres/Address: Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Katedra Zarządzania i Analizy Zasobów Przedsiębiorstwa
al. Niepodległości 10
61-875 Poznań, Polska
e-mail: lukasz.wsciubiak@ue.poznan.pl

Jerzy Janczewski

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna
w Łodzi

Czynniki sukcesu małego przedsiębiorstwa transportowego. Analiza wybranego przypadku

Success factors in a small transport company. A case analysis

Streszczenie

Główny powód działań podejmowanych przez funkcjonujące na rynku firmy – zarówno małe, jak i duże – to chęć osiągnięcia sukcesu. Celem niniejszego artykułu jest prezentacja czynników sukcesu w działalności małego przedsiębiorstwa w skomplikowanych realiach gospodarczych. W opracowaniu wskazano na specyfikę prowadzenia działalności transportowej w segmencie pasażerskich przewozów drogowych oraz na procesy dostosowania się do rynku podmiotów małych i mikro, wpływające na ich konkurencyjność. Postawiono tezę, że dla małej firmy niewątpliwym sukcesem jest sam fakt przetrwania i utrzymania się na rynku oraz jej stopniowy rozwój ilościowy i jakościowy. Aby potwierdzić tę tezę, posłużono się przykładem małego, rodzinnego przedsiębiorstwa ze środkowo-wschodniej Polski, które świadczy usługi przewozu osób w transporcie drogowym.

W artykule scharakteryzowano również regionalny, pasażerski transport drogowy w Polsce, jego konkurencję i prawne uwarunkowania, które decydują o podjęciu się zarobkowego przewozu osób. Na podstawie przeglądu literatury w tekście omówiono definicję sukcesu i kryteria jego oceny. Zaprezentowano także wybrane małe przedsiębiorstwo, przeprowadzono analizę SWOT i określono determinanty sukcesu tej firmy na rynku. Mogą one być wykorzystane w dalszych badaniach czynników sukcesu mikro i małych firm zajmujących się zarobkowym przewozem osób w transporcie drogowym.

Abstract

The main reason for activities undertaken by SMEs and large enterprises on the market is the intention of gaining success. The aim of this article is to present factors of success in the activity of small enterprises in complicated economy conditions. Presented here are the specific character of transportation activity in passenger traffic and the process of adaptation of SMEs to conform with market expectations, which influences their development and competitiveness. A thesis has been formulated that the market success of SMEs is the very fact of their survival and presence on the market, as well as their gradual development in regard to quality and quantity. To confirm this the example has been presented of a small family business, located in middle eastern Poland, specialising in the transport of passengers. Regional passenger transport on the Polish market has also been characterised in the article, along with the competitiveness and conditioning of professional passenger transport. The article contains definitions of the success of SMEs and evaluation criteria. It includes a presentation of small enterprises with a SWOT analysis and determination of success. These factors can be used in subsequent research work on success factors of SMEs in the passenger transport branch.

Słowa kluczowe: mikro i małe przedsiębiorstwo; sukces; zbiorowy przewóz osób

Keywords: collective transport of people; micro and small enterprise; success

Wstęp

Przedsiębiorstwa małe i mikro są grupą o specyficznych cechach, mającą szczególne atrybuty wynikające z możliwości wykorzystania zasobów własnych oraz zewnętrznych. Firmy te napotykają na inne problemy niż przedsiębiorstwa duże lub średnie. Ich funkcjonowanie na rynku oraz dalszy rozwój determinuje szereg czynników zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. W grupie tych przedsiębiorstw znajdują się firmy rodzinne, co niewątpliwie jest zaletą i czynnikiem stymulującym ich funkcjonowanie, ale utrudnia dokładne rozpoznanie i zbadanie procesów zachodzących wewnątrz przedsiębiorstw.

Przedsiębiorstwa mikro to przeważnie podmioty o jednolitym profilu, działające tylko w jednej branży, szczególnie w handlu, transporcie, naprawach, budownictwie lub w obsłudze nieruchomości i innych firm. Firmy te są pracodawcą dla blisko 25% zatrudnionych w gospodarce, co daje ok. 3,5–4,0 mln miejsc pracy (Tarnawa, Zadura-Lichota, 2013: 24). Analiza przychodów i kosztów wskazuje, że są one zazwyczaj zyskowne i w większości realizują inwestycje ze środków własnych, co niestety wynika z ich niskiej zdolności kredytowej (brak wymaganych przez banki komercyjne zabezpieczeń), a także z niskiej skłonności do ryzyka (Janczewski, 2012: 75).

Szczególnym przykładem przedsiębiorstw małych i mikro są niezależne podmioty zajmujące się zbiorowym przewozem osób w podmiejskim i regionalnym transporcie drogowym. Konkurują one skutecznie z dużymi przewoźnikami, np. PKS-em lub firmami komunikacji miejskiej, są rentowne, elastyczne i mają dobrą opinię wśród klientów. Przedsiębiorstwa te na trwałe wpisują się w system pasażerskiego transportu drogowego, który odgrywa ważną rolę w tworzeniu ekonomicznego, gospodarczego, społecznego i ekologicznego rozwoju regionów w Polsce, a także stanowi istotny wyznacznik kreowania konkurencyjności regionów oraz jest częścią regionalnego systemu innowacyjnego (Grad, 2008 W: Wyszomirski, 2012: 174).

Celem artykułu jest prezentacja małego przedsiębiorstwa świadczącego usługi przewozu osób w transporcie drogowym ze szczególnym uwzględnieniem czynników sukcesu, pozwalających mu się rozwijać i utrzymać na rynku. Za przykład posłużyła firma ze środkowo-wschodniej Polski. Wskazano również na specyfikę prowadzenia działalności transportowej w segmencie pasażerskich przewozów drogowych oraz na procesy dostosowania się do rynku podmiotów małych i mikro, wpływające na ich konkurencyjność.

Regionalny, pasażerski transport drogowy w Polsce

W transporcie pasażerskim w Europie dominują przewozy krótkodystansowe, które są rezultatem codziennej aktywności ludzi, wynikającej z potrzeby przemieszczania się do i z miejsc pracy, nauki czy rozrywki bądź sklepów. Przewozy te mogą być realizowane m.in. z wykorzystaniem możliwości transportu indywidualnego lub transportu zbiorowego – miejskiego albo regionalnego.

W Polsce ok. 18 mln osób ma najpopularniejszy typ prawa jazdy kategorii B. Analiza stosunku liczby mieszkańców Polski do osób z prawem jazdy kategorii B wykazuje, że ponad połowa mieszkańców potrzebuje sprawnego transportu zbiorowego. Zatem w przypadku niektórych grup ludności brak takich usług powoduje poważne następstwa, ze znaczącym pogorszeniem jakości życia i wykluczeniem społecznym włącznie. Najważniejsze grupy osób korzystających z transportu publicznego to: dzieci i młodzież, osoby w podeszłym wieku, emeryci i renciści, ludzie, którzy z różnych innych przyczyn (preferencje, stan zdrowia, kwestie finansowe) korzystają z transportu zbiorowego oraz osoby używające z transportu zbiorowego w zależności od potrzeb.

Regionalny, pasażerski transport drogowy jest organizowany i realizowany głównie przez przedsiębiorstwa komunikacji samochodowej, działające w formie prawnej jednoosobowych spółek Skarbu Państwa i przedsiębiorstw państwowych, a także przez przedsiębiorstwa prywatne, powstałe na podstawie majątku tych przedsiębiorstw, lub firmy niezależnie (Wyszomirski, 2012: 173). Przedsiębiorstwa niezależne to najczęściej firmy małe lub mikro zajmujące się specjalnym i regularnym przewozem osób w transporcie drogowym w relacji lokalnej i regionalnej.

Firmy takie mają również w ofercie przewozy incydentalne, zarówno krajowe, jak i międzynarodowe, oraz przewozy wahadłowe – ich udział w przewozach osób stale się zwiększa. Na liniach regularnych nadal dominującym przewoźnikiem są PKS-y, przy uzupełniającej roli małych przewoźników prywatnych. Natomiast odwrotna sytuacja jest w obsłudze regularnych przewozów specjalnych, gdzie przeważają mali przewoźnicy prywatni.

Najważniejszym rywalem regionalnego, pasażerskiego transportu drogowego – przejawiającym się wyborem określonego środka transportu przy przemieszczaniu się pasażerów – jest transport indywidualny. Realizuje się go własnymi samochodami osobowymi, które w Polsce stanowią podstawowy środek komunikacji pasażerskiej. Transport indywidualny rozwinął się szczególnie intensywnie po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i stale się rozwija. W 2012 r. statystycznie na 1 tys. mieszkańców przypadało 486 samochodów, zaś 10 lat wcześniej – w 2002 r. – wskaźnik ten wynosił ok. 285 (*Transport wyniki działalności*, 2012: 50).

Według danych Eurostatu, w 2010 r. samochody osobowe w Polsce wykonały pracę przewozową 298 mld pasażerokilometrów (o 4,6% więcej niż w 2009 r.), co oznacza 88,4% udziału w pracy w przewozach pasażerskich. Pozostałe 6,4% przypadło na autobusy, a 5,2% – na koleje (*Transport pod lupą*, 2013: 6). Zatem możliwość wyboru indywidualnego środka transportu jest wyzwaniem dla firm świadczących usługi transportu zbiorowego.

W 2012 r. autobusy, licząc przewozy osób a nie pracę przewozową, przetransportowały 497 mln osób – prawie dwa razy więcej od kolei. W transporcie autobusowym nadal największą rolę odgrywają przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 49 osób. W 2012 r. miały one 13,7 tys. autobusów o łącznej pojemności 750,7 tys. miejsc, co oznacza, że skupiały 81% autobusów oraz 85% pojemności tego taboru. Udział tych firm w ogólnej wielkości przewiezionych pasażerów w 2012 r. wyniósł 88%, a w wykonanej pracy przewozowej – 83% (*Transport wyniki działalności*, 2012: 53). Dominujący udział przewozów pasażerów w komunikacji krajowej stanowiły przewozy komunikacją regularną (ok. 82% przewozów ogółem).

W roli konkurenta w stosunku do regionalnego, pasażerskiego transportu zbiorowego występuje także transport lokalny realizowany przez komunikację miejską. Jego linie, często przekraczające granice macierzystych miast, docierają w głąb regionów i stanowią atrakcyjną alternatywę dla transportu regionalnego o odmiennej ofercie przewozowej, a także w sytuacji braku niezbędnej integracji obu rodzajów transportu.

Konkurencja występuje również wewnątrz samego regionalnego, pasażerskiego transportu drogowego. Znajduje ona odzwierciedlenie w obsłudze tych samych lub podobnych tras przez konkurujących przewoźników. Konkurencja ta obejmuje przewoźników eksploatujących pojazdy w różnym stopniu dostosowane do specyfiki rynku. Obok standardowych autobusów na rynku występują pojazdy wielkopojemne oraz midi- i minibusy. Te ostatnie w większości stanowią trzon taboru małych i mikro przedsiębiorstw.

W odróżnieniu od transportu lokalnego oraz kolejowego regionalny, pasażerski transport drogowy w zasadzie nie uzyskuje ze środków publicznych dopłat do realizowanych kursów, które pomimo refundacji ulg są nierentowne, a z punktu widzenia społecznego niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania i rozwoju obsługiwanego obszaru (Wyszomirski, 2012: 174).

Firmy zajmujące się transportem drogowym w Polsce zatrudniają ok. 260 tys. kierowców autobusów i 550 tys. kierowców samochodów ciężarowych. Biorąc pod uwagę zatrudnienie w obsługujących transport firmach: spedycja, części, materiały eksploatacyjne i inne, transport drogowy zatrudnia bezpośrednio i pośrednio ok. 1 mln osób, co odpowiada 7,5% wszystkich zatrudnionych w kraju (*Transport pod lupą*, 2013: 6).

Branża transportowa skupia firmy pracujące na niskich marżach. Przewoźnicy są obciążani licznymi podatkami, w tym – nielogicznie – od narzędzi pracy, czyli od środków transportu. Również dostęp do zawodu przewoźnika, a później rozpoczęcie i wykonywanie przewozu osób, jest utrudniany licznymi barierami administracyjnymi i finansowymi. Ostatnio duże znaczenie miała niestabilna cena paliwa, które stanowi ponad 1/3 kosztów działalności (*Transport pod lupą*, 2013). Nie bez znaczenia pozostają też koszty zatrudnienia pracowników. Wprawdzie obecnie – sierpień 2014 – ceny paliw osiągnęły rekordowo niski poziom, to nadal jest aktualne niebezpieczeństwo, że wkrótce znacznie wzrosną.

Podjęcie i wykonywanie przewozów osób w transporcie drogowym

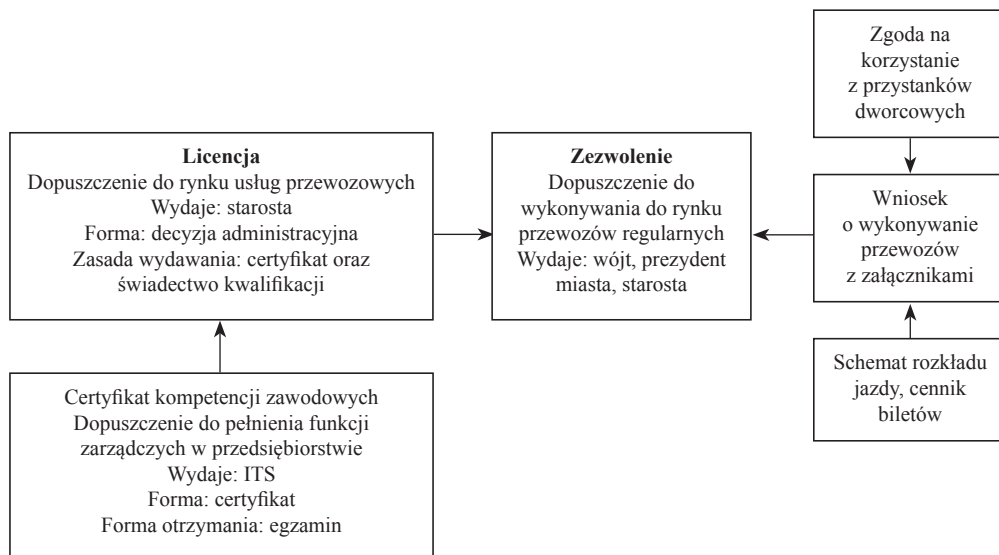
Przewozy realizowane transportem drogowym reguluje *Ustawa o transporcie drogowym*. Określa ona warunki dostępu do zawodu i rynku w transporcie drogowym stosownie do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej¹. Oprócz tej ustawy, z wykonywaniem przewozów drogowych wiąże się wiele innych dokumentów, m.in. *Ustawa o uprawnieniach do ulgowych przejazdów środkami transportu publicznego* czy *Ustawa o czasie pracy kierowców*. Zadania dotyczące transportu zbiorowego i dróg publicznych regulują odpowiednie artykuły ustawy o samorządzie wojewódzkim, powiatowym i gminnym wraz ze związanymi z tym zadaniami z zakresu zagospodarowania przestrzennego i ochrony środowiska.

Rozpoczęcie działalności w zakresie transportu drogowego wymaga uzyskania odpowiedniej licencji na wykonywanie transportu drogowego. Organem odpowiedzialnym za jej wydanie w transporcie krajowym jest starosta właściwy dla siedziby przedsiębiorcy. Licencji udziela się na wniosek przedsiębiorcy na okres nie mniej niż 2 lata, ale nie dłużej niż 50 lat. Wymogi stawiane podmiotom starającym się o licencję to: dobra reputacja, posiadanie w kierownictwie firmy przynajmniej jednej osoby z certyfikatem kompetencji zawodowych, sytuacja finansowa umożliwiająca podjęcie oraz prowadzenie działalności przewozowej, spełnianie przez kierowców określonych warunków, posiadanie tytułu prawnego do rozporządzania pojazdami wykorzystywanymi do przewozów. Pojazdy muszą spełniać warunki techniczne określone przepisami prawa. Sytuację finansową potwierdza się za pomocą rocznego sprawozdania finansowego lub dzięki przedstawieniu dokumentów na dysponowanie odpowiednimi środkami finansowymi. Proces podjęcia i warunki wykonywania regularnych przewozów osób w transporcie drogowym pokazano na ryc. 1.

Podmiot gospodarczy planujący wykonywanie regularnego transportu autobusowego jest zobowiązany do spełnienia wielu wymogów określonych w *Ustawie o transporcie drogowym*. W pierwszej kolejności konieczne jest posiadanie przez co najmniej jedną osobę w kierownictwie firmy Certyfikatu Kompetencji Zawodowych w Drogowym Transporcie Osób, wydawanego przez Instytut Transportu Samochodowego w Warszawie. Certyfikat poprzedzony jest egzaminem państwowym i stanowi dokument potwierdzający kwalifikacje oraz wiedzę niezbędne do podjęcia i wykonywania działalności gospodarczej w zakresie transportu drogowego.

¹ Zgodnie z Dyrektywą Rady nr 98/76/WE.

Ryc. 1. Proces podjęcia i wykonywania regularnych przewozów osób w transporcie drogowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ustawy o Transporcie Drogowym z dnia 6 września 2001 r.*

Podmiot starający się o licencję musi również dołączyć do wniosku szereg dokumentów. Licencja wydana na krajowy rynek przewozów zobowiązuje przedsiębiorcę do świadczenia usług tylko na terenie kraju. Firma mająca licencję może wystąpić z wnioskiem do odpowiednich organów o zezwolenie na wykonywanie przewozów regularnych oraz specjalnych. Wnioskujący o wydanie zezwolenia na realizację przewozów regularnych w transporcie krajowym musi dostarczyć następujące dokumenty: proponowany rozkład jazdy zawierający godziny odjazdów, długość linii komunikacyjnej podaną w kilometrach, odległość między przystankami, schemat połączeń komunikacyjnych z oznaczoną linią oraz przystankami, potwierdzenie uzgodnienia zasad na korzystanie z przystanków i dworców zawarte z organami nimi zarządzającymi, cennik przewozów, wykaz i liczbę pojazdów z określeniem liczby miejsc dla pasażerów, którymi wnioskujący zamierza realizować przewozy oraz licencję. Wnioskujący zobowiązany jest również do zamieszczenia informacji odnośnie rozkładu jazdy na tabliczkach dworcowych lub przystankowych, na których będą odbywały się odjazdy. Zezwolenie wydaje się przedsiębiorcy na okres 5 lat.

Analiza wybranego przypadku

Analizę wybranego przypadku przeprowadzono na przykładzie małego przedsiębiorstwa transportowego. Przedsiębiorstwo po 20 latach działalności zbudowało sobie markę na rynku. Obecnie właściciel firmy swoje doświadczenia przekazuje następcy. Przedsiębiorca nie wyraził zgody na ujawnienie nazwy i lokalizacji firmy, dlatego w publikacji nazywane jest ono przedsiębiorstwem X. Poniżej zaprezentowano omawiane przedsiębiorstwo, a następnie scharakteryzowano przejawy jego sukcesu.

Charakterystyka przedsiębiorstwa X

Analizowane przedsiębiorstwo² to firma z siedzibą w środkowo-wschodniej Polsce, świadcząca usługi przewozu osób w transporcie drogowym. Powstała w 1995 r. jako jednoosobowe przedsiębiorstwo osoby fizycznej świadczące usługi transportowe. W pierwszych latach działalności (1995–2000) zatrudniało ono dwie osoby i realizowało incydentalne przewozy osób w kraju i zagranicą. W 2005 r. zatrudnienie wzrosło do pięciu osób, a firma poszerzyła zakres usług o regularne i specjalne przewozy osób – tym samym zaczęła zdobywać inne rynki, kupować kolejne samochody oraz zatrudniać nowych pracowników. Obecnie, czyli w 2014 r., przedsiębiorstwo zatrudnia łącznie z właścicielem 13 osób.

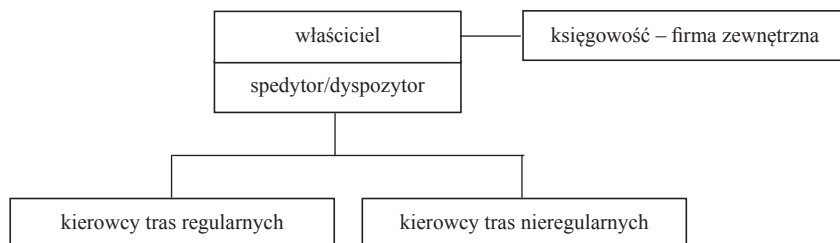
Tab. 1. Rachunek zysków i strat przedsiębiorstwa X w latach 2009–2012 (wersja skrócona)

Wyszczególnienie	2009	2010	2011	2012
Przychody ze sprzedaży netto	5 649 998,72	6 834 832,00	5 946 303,84	5 546 121,70
Koszty działalności ogółem	929 953,17	1 337 874,22	1 276 295,30	1 331 170,93
Koszty sprzedanych usług	3 701 395,73	4 034 477,15	3 662 811,68	3 143 765,78
Pozostałe zwiększenia / zmniejszenia zysku	-86 661,45	-15 500,19	61 929,96	97 155,19
Odsetki	0,05	45 366,81	54 440,17	0,00
Zysk brutto	1 105 311,22	1 432 614,01	890 826,73	974 029,80
Podatek dochodowy	210 009,13	272 196,66	169 257,08	185 394,00
Zysk netto	895 302,09	1 160 417,35	721 569,65	788 635,80

Źródło: M. Ślebocki, 2014: 62.

Przyjmując jako kryterium aktualne zatrudnienie (13 osób), firmę zalicza się do kategorii małych przedsiębiorstw, natomiast kryterium rocznych obrotów (5,6 mln zł w 2013 r) – jak pokazuje tab. 1 – umieszcza firmę w kategorii przedsiębiorstw mikro. Przedsiębiorstwo ma liniową strukturę organizacyjną charakterystyczną dla firm o wąskiej specjalności z niewielką liczbą pracowników (ryc. 2). Właściciel jednoosobowo zarządza zarówno pracą kierowców, jak i finansami oraz sprawami administracyjnymi. Księgowość firmy prowadzi wyspecjalizowane przedsiębiorstwo zewnętrzne.

Ryc. 2. Struktura organizacyjna przedsiębiorstwa X

Źródło: opracowanie własne.

² Informacje o firmie pochodzą z pracy dyplomowej Marka Ślebockiego realizowanej pod kierunkiem autora artykułu.

Analiza SWOT rozpatrywanego przedsiębiorstwa wskazuje na jego mocną pozycję finansową i rynkową oraz przewiduje dalszy rozwój (tab. 2). W przedsiębiorstwie zidentyfikowano większą liczbę mocnych stron niż słabych. Firma ma także możliwości dalszego rozwoju.

Tab. 2. Mocne i słabe strony, szanse i zagrożenia przedsiębiorstwa X

Mocne strony firmy X	Słabe strony firmy X
Duże doświadczenie w prowadzeniu działalności gospodarczej na rynku przewozów osób.	Duży wpływ otoczenia zewnętrznego, zarówno politycznego, jak i ekonomicznego.
Długoterminowe umowy partnerskie z biurami turystycznymi.	Uzależnienie od kursów walut – firma obsługuje wycieczki zagraniczne.
Stabilne zyski, niewielkie zadłużenie.	Wąska oferta usług dla klientów instytucjonalnych.
Szeroki asortyment oferowanych usług dla klientów indywidualnych.	Stosunkowo niska siła przetargowa wobec konkurencji.
Możliwość szybkiej realizacji usług.	Lokalny i regionalny charakter prowadzonej działalności.
Własne zaplecze logistyczne.	Niedostateczna jakość infrastruktury drogowej, uniemożliwiająca podniesienie atrakcyjności komunikacji zbiorowej.
Prosta struktura organizacyjna.	
Elastyczność w dostosowywaniu się do zmieniających się warunków rynkowych.	
Brak zadłużenia z tytułu kredytów i pożyczek.	
Silna pozycja na rynku gwarantująca bezpieczeństwo, pewność przewozu do szkół, pracy itp.	
Płynność finansowa i jakość usług.	
Szanse firmy X	Zagrożenia firmy X
Stałe poszerzanie oferty usługowej, wdrażanie kolejnych usług.	Rosnąca konkurencja w branży.
Zwiększanie skali działalności, oferowanie usług poza rynkami lokalnymi i regionalnymi, w tym rozwój linii regularnych.	Występowanie czynników powodujących zmniejszanie się popytu na przewozy: recesja, prognoza zmniejszenia ludności, starzenie się społeczeństwa itp.
Zwiększenie pozycji konkurencyjnej dzięki rozwojowi skali działalności.	Spadek wartości złotych.
Umacnianie się złotówki i polityka transportowa sprzyjająca małym przewoźnikom.	Wzrost kosztów działalności przedsiębiorstwa.
Rozwój gospodarczy kraju i wzrost potrzeb przewozowych.	Zmniejszanie się zysków netto przedsiębiorstwa w ostatnich trzech latach.
Współpraca z klientami instytucjonalnymi, np. biurami podróży, zakładami pracy.	Rozwój motoryzacji indywidualnej kosztem transportu zbiorowego.

Źródło: opracowanie własne.

Najważniejsze mocne strony przedsiębiorstwa to: duże doświadczenie w prowadzeniu działalności gospodarczej na rynku przewozów osób, długoterminowe umowy partnerskie z biurami turystycznymi, stabilne zyski, szeroki asortyment oferowanych usług – zwłaszcza dla klientów

indywidualnych, możliwość szybkiej realizacji usług, własne zaplecze logistyczne, prosta struktura organizacyjna, elastyczność w dostosowywaniu się do zmieniających się warunków rynkowych, brak zadłużenia z tytułu kredytów i pożyczek, silna pozycja na rynku gwarantująca bezpieczeństwo i pewność przewozu, płynność finansowa i wysoka jakość świadczonych usług. Firma może także liczyć na kreatywność i lojalność własnych pracowników. Elementy te pozwalają skutecznie wykorzystać płynące z otoczenia szanse, a także przeciwdziałać zagrożeniom.

Firma ma szansę poszerzać swoją ofertę usługową i wdrażać kolejne usługi, zwiększać skalę działalności, rozwijając przewozy na liniach regularnych oraz zdobywając kolejne rynki i nowych klientów. Szansą dla firmy jest również rozwój gospodarczy kraju, wzrost potrzeb przewozowych oraz umacnianie się złotówki.

Słabymi stronami firmy są: duża wrażliwość na otoczenie zewnętrzne, zarówno polityczne, jak i ekonomiczne, uzależnienie od kursów walut – gdyż przedsiębiorstwo obsługuje wycieczki zagraniczne – wąska oferta usług dla klientów instytucjonalnych i związana z tym niska siła przetargowa wobec konkurencji, a także funkcjonowanie raczej na rynku lokalnym. Ponadto – z powodu niedostatecznej jakości infrastruktury drogowej, np. węzłów drogowych, przystanków, itp. – firma ma w tym ostatnim obszarze ograniczone możliwości usprawniania swoich usług.

Największe zagrożenia dla firmy to: perspektywa zmniejszania się popytu na przewozy zbiorowe, spadek wartości złotówki, wzrost kosztów działalności przedsiębiorstwa i dalszy spadek zysków przedsiębiorstwa, rosnąca konkurencja w branży, a także ciągły rozwój motoryzacji indywidualnej.

Działalność transportowa analizowanego przedsiębiorstwa jest ograniczana przez wiele różnych czynników, z których najważniejsze to: koszty ponoszone na paliwo, wynagrodzenia, amortyzacja, leasing środków transportowych, serwis, podatki i opłaty z tytułu użytkowania taboru, infrastruktury i prowadzenia działalności transportowej, konkurencja, szara strefa oraz biurokracja. Na większość z tych czynników – takich jak ceny paliw, podatki i opłaty z tytułu użytkowania – przedsiębiorstwo nie ma żadnego wpływu lub wpływ ten jest znikomy. Mimo tylu czynników ograniczających działalność firma X osiąga sukcesy i stale się rozwija, zarówno ilościowo, jak i jakościowo.

Podsumowując analizę SWOT, należy stwierdzić, że przedsiębiorstwo X wykazuje spory potencjał rozwojowy. Jest rentowne, nie ma dużego zadłużenia kredytowego, a najważniejsze, czego mogłoby oczekiwać od otoczenia, to sprzyjająca lokalna polityka transportowa.

Przejawy sukcesu przedsiębiorstwa X

Analizowanie czynników sukcesu przedsiębiorstwa wymaga przyjęcia definicji sukcesu i określenia jego miar. Potocznie sukces definiowany jest jako osiągnięcie określonego celu, powodzenie, wygrywanie, zwycięstwo lub pomyślny wynik jakiegoś przedsięwzięcia. W literaturze przedmiotu można znaleźć przegląd różnych koncepcji i podziału czynników sukcesu przedsiębiorstwa (Lemańska-Majdzik, 2013; Grabowska-Drygas, 2010).

Kryteria oceny sukcesu przedsiębiorstwa najogólniej można podzielić na ilościowe i jakościowe. Kryteria ilościowe to m.in. zyski, przychody i ich dynamika, okres działania, liczba zatrudnionych, liczba innowacji, liczba klientów lub udział w rynku. Kryteria jakościowe to: satysfakcja przedsiębiorcy i pracowników, bezpieczeństwo zatrudnienia, kontynuowanie tradycji i autonomia.

Sukces przedsiębiorstwa jest zatem pojęciem wielowymiarowym i kompleksowym, a jego odczucia i kryteria oceny są zróżnicowane. Dla przedsiębiorców prowadzących małe firmy Lachiewicz wyodrębnia trzy formy sukcesu (Lachiewicz, 2013: 150). Są to:

- sukces związany z rozwojem małego przedsiębiorstwa, który polega na znacznej ekspansji rynkowej, wzroście wyników ekonomicznych, wprowadzaniu nowoczesnych technologii oraz produktów,
- sukces polegający na utrzymaniu przedsiębiorstwa, wiążący się z zachowaniem ciągłości i stabilności działania oraz z niedopuszczaniem do określonych perturbacji czy zjawisk kryzysowych i przejściem do następnych faz cyklu życia firmy w dobrej kondycji ekonomicznej, kadrowej i techniczno-technologicznej,
- sukces charakteryzujący się wyprowadzeniem przedsiębiorstwa z głębokich zaburzeń wewnętrznych i sytuacji kryzysowych, związany z zastosowanym różnorodnych działań obronnych i restrukturyzacyjnych oraz z uniknięciem upadku czy likwidacji firmy.

Dla analizowanego przedsiębiorstwa X niewątpliwym sukcesem jest sam fakt przetrwania i utrzymania się na rynku, a także jego rozwój ilościowy i jakościowy. Sukces tej firmy determinują takie elementy, jak:

- rentowność działalności i dynamika przychodów,
- okres działalności na rynku i pozycja rynkowa,
- struktura organizacyjna przedsiębiorstwa,
- szerokość oferty i jakość usługi,
- innowacje,
- motywacja przedsiębiorcy i pracowników.

Elementy te tworzą charakterystyczny zbiór, są zależne od siebie i współdziałają na zasadzie synergii. Dlatego nie powinny być rozpatrywane oddzielnie.

Analizowane przedsiębiorstwo X ma ugruntowaną pozycję finansową, o czym może świadczyć rachunek zysków i strat z lat 2009–2012³ zaprezentowany w tab. 1. W ostatnich pięciu latach firma osiągała bardzo dobre wyniki finansowe. Średnia rentowność sprzedaży kształtowała się w badanym okresie na poziomie 14,5% – mimo rosnących kosztów i spadku obrotów. Oznacza to, że 1 złotówka przychodów ze sprzedaży wygenerowała średnio ok. 14,5 groszy zysku netto. Jest to kwota zadowalająca z punktu widzenia branży, w której działa firma oraz z punktu widzenia profilu działalności. Również zadowalający był wskaźnik rentowności aktywów (średnio 20%) i wskaźnik rentowności kapitałów własnych (średnio 60%) (Ślebocki, 2013: 62). Należy tutaj zaznaczyć, że przedsiębiorstwo X obsługuje głównie rynek lokalny i regionalny, co znacznie determinuje zarówno przychody, jak i dynamikę, a tym samym ogranicza ich wzrost.

Przedsiębiorstwo po pierwszym lub drugim roku rozpoczęcia działalność na rynku nie może być określane mianem przedsiębiorstwa sukcesu. Analizowana firma ma 20-letnie doświadczenie w działalności transportowej i jest od dawna rozpoznawalna wśród wielu odbiorców usług transportowych. W trakcie swej działalności zdobyła dobrą reputację wśród klientów, która owocuje stale rosnącym zapotrzebowaniem na przewozy. O zwiększającym się zainteresowaniu ofertą firmy może świadczyć liczba wejść potencjalnych klientów na jej stronę internetową. Należy odnotować, że na przestrzeni ostatnich pięciu lat zwiększyła się ona niemal dziesięciokrotnie. W tym czasie przedsiębiorstwo pozyskało klientów instytucjonalnych reprezentujących takie instytucje, jak: biura podróży, zakłady pracy, szkoły, parafie.

Struktura organizacyjna przedsiębiorstwa jest dość prosta. Pozwala to właścicielowi i jednocześnie menedżerowi podejmować elastyczne decyzje i szybko dostosowywać firmę do aktualnych warunków na rynku. Spłaszczenie struktury organizacyjnej sprzyja zarządzaniu

³ Brakujące w tab. 1 dane z roku 2013 są zbliżone do wyników z 2012 r.

sytuacyjnemu i sprawia, że od fazy koncepcyjnej do fazy wdrożeniowej decyzji mija stosunkowo krótki okres. Najważniejsze decyzje są podejmowane przez właściciela, który odpowiada za przedsiębiorstwo całym swoim majątkiem.

Firma oferuje usługi przewozu osób w krajowym i zagranicznym transporcie drogowym, a w szczególności: obsługę wycieczek szkolnych, wyjazdów turystycznych i pielgrzymek, przewozy na szkolenia i konferencje, dowozy do lotniska, a także przewozy regularne w relacjach lokalnych i regionalnych. Regularne przewozy osób w krajowym transporcie drogowym firma traktuje jako podstawową działalność. Tabor składa się z nowoczesnych, kompleksowo wyposażonych pojazdów przeznaczonych do przewozu 20, 22 lub 34 osób. W ofercie przedsiębiorstwa znajduje się łącznie 13 pojazdów takich marek, jak: Mercedes Sprinter, Mercedes Vario, Volkswagen LT. W niedalekiej przyszłości właściciel zamierza powiększyć tabor transportowy. Jakość usługi transportowej w pasażerskim transporcie drogowym determinuje szereg czynników, z których najważniejsze to: bezpieczeństwo, punktualność, dostępność, cena, informacja i wygodne podróżowanie. Czynniki te w rezultacie przekładają się na zadowolenie klientów. Firma X ma nieformalny system zarządzania jakością, a jednym z jego zadań jest „stałe wsłuchiwanie się w głos klienta” i regularne badanie poziomu jego satysfakcji.

Rozwój firm zależy od wprowadzania innowacji. Przedsiębiorstwa, które je hamują, nie mają szans na rozwój, a nawet na przetrwanie na rynku. W małych firmach konieczna jest mocna motywacja właściciela do wdrażania innowacji, umiejętność przewidywania, intuicja, a także skłonność do podejmowania skalkulowanego ryzyka. W analizowanym przedsiębiorstwie transportowym zwiększanie przewozów wiąże się z tworzeniem nowych usług, zaspokajających ściśle określone potrzeby pasażerów. Punktem odniesienia jest porównanie użyteczności nowej usługi z alternatywą skorzystania przez jej potencjalnych klientów z transportu indywidualnego.

Kolejnym obszarem, w którym firma wdraża innowacje, jest tabor samochodowy. Przedsiębiorstwo, oprócz zakupów nowych pojazdów o niskiej emisji spalin zasilanych paliwami alternatywnymi, wprowadza różnego rodzaju usprawnienia techniczne i organizacyjne zmniejszające zużycie paliwa, podwyższające trwałość pojazdów, zwiększające ich zasób pracy, a także ułatwiające utrzymanie pojazdów w czystości.

Następnym przykładem są innowacje w obszarze narzędzi IT. Firma od kilku lat systematycznie wdraża nowe technologie komunikacyjne i informatyczne, które umożliwiają prowadzenie pojazdów w sieci transportowej, racjonalne zarządzanie tarem w ruchu, informowanie pasażerów na bieżąco o czasach odjazdu, sprzedaż biletów, zapewnienie osobistego bezpieczeństwa i koordynowanie oferty dostosowanej do popytu.

Dla każdego przedsiębiorcy celem jest sukces. Właściciel analizowanego przedsiębiorstwa stale dąży do sukcesu i osiąga go dzięki pewnym etapom. Pierwszym z nich było założenie firmy i uzyskanie niezbędnych uprawnień, pokonanie barier wejścia na rynek, przetrwanie na rynku i zwiększenie zysków z działalności firmy, a kolejnym – poszerzenie liczby oraz zakresu usług, zwiększenie liczby zadowolonych klientów, wykorzystanie doświadczeń w zdobywaniu następnych rynków, a w przyszłości i sukcesji firmy. Wszystko to nie byłoby możliwe bez determinacji właściciela firmy i jego wiary w siebie, skłonności do poświęceń oraz umiejętności znalezienia niszy rynkowej, a także ciężkiej pracy, pewnej dozy szczęścia i cech przywódczych. Przedsiębiorca nie ogranicza się wyłącznie do wykorzystywania szans rynkowych, lecz stale szuka dalszych kierunków rozwoju, a wszelkie trudności traktuje jak swoiste wyzwania.

Prowadzenie małej firmy transportowej również nie jest możliwe bez kadry pracowniczej. W analizowanym przypadku pracownicy identyfikują się z celami przedsiębiorstwa i dla właściciela są tak samo ważni jak klienci. Większość kadry to ludzie młodzi, do 40. roku życia. Osoby w wieku do 20 lat stanowią 20% ogółu pracowników, a osoby w wieku 21–30 lat to

40% pracowników. Pracownicy w wieku 31–40 lat to 20% ogółu kadry pracowniczej i tyle samo pracowników mieści się w przedziale wiekowym między 41. a 50. rokiem życia. Połowa zatrudnionych legitymuje się wyższym wykształceniem, co jest podstawowym atutem umożliwiającym przedsiębiorstwu osiągnięcie zamierzonych celów.

Podsumowanie

Prezentowane przedsiębiorstwo swój sukces zawdzięcza przede wszystkim ciągłemu rozwojowi, determinacji właściciela, wykorzystaniu zasobów materialnych i dużej efektywności pracowników. Pierwszoplanowe czynniki sukcesu w tej firmie, jak w większości mikro i małych przedsiębiorstwach, określone są w kategoriach ekonomicznych. Przedsiębiorstwo również szczególną uwagę kieruje na jakość usług, a tym samym na korzyści dla klientów: wygodę podróżowania, częstotliwość kursów, bezpieczeństwo, satysfakcje, nowe usługi. Kategorie te wzajemnie się przenikają. Nie bez znaczenia dla sukcesu firmy jest jej okres funkcjonowania na rynku i elastyczna struktura organizacyjna.

Wnioski płynące z analizy tego przypadku mogą stanowić podstawę do uogólnienia dla szerszej grupy małych przedsiębiorstw, także z innych branż. Mimo że firma funkcjonuje w warunkach nieprzychylnego otoczenia – duża ingerencja państwa i szczegółowe regulacje, nie-sprzyjająca polityka transportowa gmin i powiatów, konkurencja, brak zewnętrznego wsparcia finansowego – to jednak potrafi się do niego przystosować i wykorzystać do swojego rozwoju. Przedsiębiorstwo wypracowało strategię korzystania z własnych zasobów, a konkurencję traktuje jako inspirację do dalszych, wzmożonych działań. Firma z pozytywnym skutkiem wykorzystuje swoje zasoby na kolejnych rynkach, a jej doświadczenia mogą być przykładem dla innych, podobnych przedsiębiorstw świadczących usługi przewozu osób w podmiejskim i regionalnym transporcie drogowym.

Literatura References

- Janczewski, J. (2012). Problematyka zarządzania mikroprzedsiębiorstwem na rynku usług transportowych. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, Zarządzanie*, 1, 74–88.
- Grabowska, M., Drygas, M. (2010). *Determinanty sukcesu przedsiębiorstw. Konferencja Innowacje w Zarządzaniu i Inżynierii Produkcji. Konferencja KZZ Zakopane 2010 - Artykuły*. Polskie Towarzystwo Zarządzania Produkcją, 515–524. Pozyskano z: http://www.ptzp.org.pl/s80/Konferencja_KZZ_Zakopane_2010_Artykuły.
- Lachiewicz, S. (2013). *Formy i uwarunkowania sukcesu w małym biznesie. Zarządzanie i Finanse*, 4(1), 149–161. Pozyskano z: http://zif.wzr.pl/pim/2013_4_1_12.pdf.
- Lemańska-Majdzik, A., Tomski, P. (2013). O sukcesie przedsiębiorstwa. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, 98, Seria Administracja i Zarządzanie, 203–214. Pozyskano z: www.tstefaniuk.uph.edu.pl/zeszyty/archiwalne/98-2013_15.pdf
- Ślebocki, K. (2014). *Analiza możliwości rozwoju małej firmy transportowej*. Łódź: Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna. Inżynierska praca dyplomowa, materiał niepublikowany.
- Tarnawa, A., Zadura-Lichota, P. (red.). (2013). *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2011–2012*. Warszawa: Wydawnictwo PARP. Pozyskano z: *Transport pod lupą 2013 Raport*. (2014, 21 lipiec). Europejski Program Modernizacji Polskich Firm, Wydawnictwo Europejski Fundusz Leasingowy. Pozyskano z: http://www.efl.pl/aktualnosci/Transport_raport.pdf.

- Transport. Wyniki działalności w 2012 r.* (2014, 10 sierpień). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Pozyskano z: http://www.stat.gov.pl/gus/transport_lacznosc_PLK_HTML.htm.
- Ustawa o transporcie drogowym z dnia 6 września 2001 r. Dziennik Ustaw 2001 nr. 125, poz. 1371.* (2014, 10 sierpień). Pozyskano z: <http://www.gitd.gov.pl/pliki/prawo/ustawa1.pdf>.
- Wyszomirski, O. (2012). Kształtowanie funkcjonowania i rozwoju regionalnego pasażerskiego transportu drogowego w świetle ustawy o publicznym transporcie zbiorowym. W: E. Załoga (red.), *Pasażerski transport regionalny – współczesne wyzwania, Problemy transportu i logistyki*, 16. *Zeszyty Naukowe*, 713, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 173-187.

Jerzy Janczewski, inż. mechanik, doktor nauk ekonomicznych w zakresie zarządzania. Zainteresowania badawcze autora koncentrują się na logistyce zwrotnej oraz problematyce zarządzania przedsiębiorstwami mikro i małymi z branży usług motoryzacyjnych i transportu drogowego.

Jerzy Janczewski, Eng. mechanic, doctor of economic sciences in management's research interests focus on reverse logistics and management issues of micro and small enterprises in the industry of automotive service and road transport.

Adres/Address: Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna
Katedra Systemów Transportowych
ul. Rewolucji 1905 nr 64
90-222 Łódź, Polska
e-mail: jerzyjanczewski@poczta.onet.pl

Andrzej Tokarski

Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu

Kierunki ewolucji systemu upadłościowego w Polsce

Directions of evolution of the bankruptcy system in Poland

Streszczenie

Upadłość to jedna z najważniejszych instytucji gospodarki rynkowej. Poprawnie skonstruowana, normatywnie i prawidłowo wdrożona instytucjonalnie gwarantuje skuteczną ochronę wierzycieli oraz efektywną alokację środków produkcji. Polski ustawodawca zdecydował się na rozstrzygnięcie konfliktu interesów między dłużnikiem a jego wierzycielami na tle niewypłacalności w jednym postępowaniu sądowym. Zgodnie z art. 2 *Ustawy z dnia 28 lutego 2003 roku. Prawo upadłościowe i naprawcze* postępowanie należy prowadzić tak, aby roszczenia wierzycieli mogły zostać zaspokojone w jak największym stopniu, a jeśli racjonalne względy na to pozwolą, by dotychczasowe przedsiębiorstwo dłużnika zostało zachowane. Przedmiotem artykułu jest ukazanie możliwego kierunku ewolucji polskiego systemu upadłości na podstawie analizy obowiązujących przepisów prawa oraz opublikowanych wyników badań na temat upadłości, przeprowadzonych przez pracowników naukowych Szkoły Głównej Handlowej pod kierunkiem E. Mączyńskiej oraz przez Polską Agencję Przedsiębiorczości. Podstawowe metody badawcze wykorzystane w pracy to: analiza danych zastanych oraz obowiązujących przepisów prawa dotyczących upadłości przedsiębiorstw w Polsce, analiza wyników badań na temat funkcjonowania systemu upadłościowego w Polsce oraz przegląd literatury przedmiotu. W artykule omówiono również historię rozwoju prawa upadłościowego w naszym kraju oraz wyszczególniono etapy przebiegu postępowania upadłościowego. W zakończeniu zaprezentowano wnioski dotyczące funkcjonowania polskiego modelu postępowania upadłościowego, w którym dominuje restrykcyjny model instytucji upadłości, ukierunkowany przede wszystkim na ochronę wierzycieli wraz z propozycją stworzenia modelu pośredniego upadłości opracowanego przez S. Morawską.

Abstract

Bankruptcy is one of the most important institutions of the market economy. When properly constructed and normatively and institutionally implemented, it ensures the effective protection of creditors and the efficient allocation of production. A Polish legislator decided to resolve the conflict of interests between the debtor and its creditors against insolvency proceedings in one court hearing. In accordance with Art. 2 of the Act of 28 February 2003, Bankruptcy and Reorganisation proceedings should be conducted so that creditors can be met as far as possible and – if rational considerations permit – the existing debtor company has been preserved. The article aims to present the evaluation of the Polish bankruptcy system based on the analysis of existing laws and publish the results of research on bankruptcy. This article presents an analysis of literature, the applicable laws and the results of research published by the Warsaw School of Economics under the direction of E. Mączyńska and the Polish Agency for Enterprise Development on the current evaluation of the shape and direction of the bankruptcy system in Poland. The basic method employed is the analysis of existing data – existing legislation relating to the bankruptcy of enterprises in Poland, analysis of research results on the functioning of the Polish bankruptcy system and literature, which has allowed to present possible directions of evolution of the bankruptcy system in the Polish economy. The paper also presents

the history of the development of insolvency law in Poland and specified the stages of bankruptcy proceedings in Poland. At the end conclusions are drawn regarding the operation of the Polish model of insolvency proceedings in which the dominant model is the restrictive model of the bankruptcy institution focused primarily on the protection of creditors together with the proposal to create an indirect bankruptcy model developed by S. Morawska.

Słowa kluczowe: model instytucji upadłości; przebieg postępowania upadłościowego w Polsce; system upadłościowy; upadłość w Polsce

Keywords: model institution of bankruptcy; course of bankruptcy proceedings in Poland; bankruptcy system; bankruptcy in Poland

Wstęp

Upadłość to jedna z najważniejszych instytucji gospodarki rynkowej (Bauer, 2009a). Poprawnie skonstruowana, normatywnie i prawidłowo wdrożona instytucjonalnie gwarantuje skuteczną ochronę wierzycieli oraz efektywną alokację środków produkcji. Postępowanie upadłościowe jest zbiorowym postępowaniem egzekucyjnym. Stanowi ono alternatywę dla egzekucji singularnej (Morawska, 2013).

W związku z burzliwymi przemianami, których obecnie doświadcza globalna gospodarka, waga problematyki bankructw i upadłości jest trudna do przecenienia. (Mączyńska, 2013a). Konieczność oraz zasadność stałego monitorowania bankructw i upadłości przedsiębiorstw, ale też gospodarstw domowych, czyli tzw. upadłości konsumenckiej, wynika przede wszystkim z faktu, że zjawiska te stanowią nieodłączny element gospodarki rynkowej, stały element kapitalizmu. Nieprzypadkowo też mówi się, że kapitalizm, w którym nie zdarzają się bankructwa i upadłości, jest jak chrześcijaństwo bez piekła. Dotyczą one przedsiębiorstw, gospodarstw domowych i krajów (Adamska, Mączyńska, 2013).

Bankructwa i upadłości wiążą się z niemożnością regulowania zobowiązań płatniczych oraz pełnego spłacenia zaciągniętych długów. Dochodzi do tego w sytuacji, gdy wartość długów przekroczy wartość majątku (aktywów) dłużnika bądź w następstwie innych okoliczności (np. niewypłacalności kontrahentów) skutkujących utratą płynności.

Celem artykułu jest przedstawienie, na podstawie analizy literatury przedmiotu, obowiązujących przepisów prawa oraz wyników badań naukowych opublikowanych przez pracowników Szkoły Głównej Handlowej pod kierunkiem prof. E. Mączyńskiej oraz przez Polską Agencję Przedsiębiorczości, dotyczących obecnego kształtu oraz kierunku ewolucji systemu upadłościowego w Polsce (II Szansa..., 2011; Adamska, Mączyńska, 2013; Mączyńska, 2013a; Mączyńska, 2013b; Mączyńska, 2014).

Podstawowe metody wykorzystane w badaniach to: analiza danych zastanych obowiązujących przepisów prawa dotyczących upadłości przedsiębiorstw w Polsce, analiza wyników badań na temat funkcjonowania systemu upadłościowego w Polsce oraz przegląd literatury przedmiotu.

Historia rozwoju prawa upadłościowego w Polsce

Początki prawa upadłościowego w Polsce sięgają czasu zaborów. Aż do 1935 r. na terenie naszego kraju obowiązywały ustawodawstwa dzielnicowe:

- a) na terenie Królestwa Kongresowego – prawo odwołujące się do francuskiego kodeksu handlowego z 1807 r.,
- b) na pozostałych ziemiach zaboru rosyjskiego – art. 384–549 rosyjskiej ustawy postępowania sądowego handlowego z 1832 r.,

- c) na terenie zaboru pruskiego – ordynacja upadłościowa Rzeszy Niemieckiej z 1887 r.,
- d) na obszarach zaboru austriackiego – wraz z cieszyńską częścią województwa śląskiego z terenami Spiszu i Oraw – austriacka ustawa konkursowa z 1914 r. (Korol, Prusak, 2005)

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości prawo dotyczące niewypłacalności zunifikowano, a prawa zaborców zostały zastąpione przez rozporządzenia Prezydenta RP z mocy ustawy z 1934 r. o prawie upadłościowym oraz o postępowaniu układowym. 1 stycznia 1935 r. w życie weszły dwa rozporządzenia z 24 października 1934 r., tj. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe* oraz *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo o postępowaniu układowym*, które obowiązywały na całym terenie Rzeczypospolitej (Bauer, 2009b).

Dla uniknięcia sytuacji, w której z powodu negatywnych konotacji związanych ze słowem *upadłość* uciepieć miał ktoś niewypłacalny bez własnej winy, ówczesne prawo przewidywało osobną procedurę układową dostępną tylko dla podmiotów, które popadły w stan niewypłacalności bez własnej winy. W każdym jednak przypadku postępowanie dotyczące niewypłacalności musiało się toczyć przed sądem oraz pod nadzorem osób wyznaczonych przez sąd: nadzorcę sądowego i syndyka. W tym czasie wprowadzono też instytucje sędziego komisarza i sędziego sądu powszechnego – powołanego z imienia i nazwiska do nadzoru oraz prowadzenia w sądzie konkretnego postępowania upadłościowego lub układowego.

Przepisy prawa upadłościowego i naprawczego pozostawały praktycznie martwe w latach 1939–1989. Najpierw II wojna światowa, a potem gospodarka centralnie sterowana wykluczały zarówno potrzebę, jak i możliwość likwidacji podmiotu tylko dlatego, że nie był w stanie regulować własnych zobowiązań.

Począwszy od 1990 r., kiedy administracyjne sterowanie istnieniem podmiotów gospodarczych straciło rację bytu, powrócono do praktycznego stosowania przepisów rozporządzeń z 1934 r.

W sytuacji, gdy po roku 1989 słowo *upadłość* nieco straciło pejoratywne znaczenie, przedsiębiorcy zaczęli kreatywnie wykorzystywać regulacje postępowania układowego do unikania egzekucji – czyli sprzecznie z podstawowymi założeniami ustawy. Przyczyniło się do tego orzecznictwo Sądu Najwyższego, który zwracał wówczas uwagę na potrzebę ochrony interesu dłużnika i, nią się kierując, bardzo szeroko zinterpretował kryteria otwarcia postępowania układowego, włączając ogólny stan gospodarki do katalogu przyczyn zewnętrznych i niezależnych od dłużnika. W efekcie każdy przedsiębiorca mógł żądać ochrony przez otwarcie postępowania układowego. W jego trakcie dłużnik, samodzielnie sprawując zarząd, zwykle przenosił swój majątek i kontakty handlowe na inne podmioty. Kiedy po dwóch, trzech latach prowadzenia skomplikowanych procedur dotyczących ustalania listy wierzytelności i stanu masy dochodziło do głosowania nad układem, przedsiębiorstwo było niezdolne do zawarcia układu, co skutkowało umorzeniem postępowania układowego. Umorzenie to dawało dłużnikowi pełen zarząd majątkiem na czas potrzebny do złożenia i rozpatrzenia wniosku o ogłoszenie upadłości, a ten okres okazywał się wystarczający do kompletnego pozbawienia masy upadłości jakichkolwiek aktywów.

Standardowe postępowanie upadłościowe w tym okresie trwało ponad pięć lat i nie prowadziło do zaspokojenia wierzycieli niezabezpieczonych rzeczowo oraz nieuprzywilejowanych co do kategorii. Próbuąc zaradzić tym negatywnym zjawiskom, ustawodawca w 1997 r. znówelizował prawo upadłościowe. Była to nieudana nowelizacja, której najbardziej kontrowersyjny element stanowiło pozbawienie wierzycieli rzeczowych prawa do połowy wartości uzyskanych z ich sprzedaży na rzecz zabezpieczonych rzeczowo z dalszą kolejnością wpisu należności ZUS i Skarbu Państwa (*II szansa*, 2011).

Ostatecznie ustawodawca, wychodząc z założenia, że ustawa z 1934 r. jest niedostosowana do dzisiejszych realiów rynkowych, uchwalił w 2003 r. nową ustawę regulującą kwestie postępowania upadłościowego (Chłodnicka, 2007; *Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze*. Dz.U. 2009 nr 175, poz. 1361).

Zrównano wówczas dwie dotąd odrębne procedury – upadłościową i układową – i obie nazwano upadłością. Jako trzecią drogę wprowadzono postępowanie naprawcze, umożliwiające zawarcie układu z wierzycielami poza sądem, ale pod jego kontrolą. O ile postępowania likwidacyjne i układowe toczyły się zgodnie z procedurami wprowadzonymi ustawą, o tyle postępowanie naprawcze nie zaistniało w praktyce jako nowy instrument prawny. Przyczyną tego stanu było przede wszystkim bardzo rygorystyczne określenie kryteriów wszczęcia tego postępowania, co dyskwalifikowało oświadczenia o wszczęciu postępowania naprawczego już na samym początku.

Przebieg postępowania upadłościowego w Polsce

Postępowanie upadłościowe składa się z dwóch etapów. Pierwszy z nich, tzw. postępowanie w przedmiocie ogłoszenia upadłości, kończy się albo wydaniem postanowienia o ogłoszeniu upadłości, albo postanowieniem oddalającym wniosek o ogłoszenie upadłości. Sprawy o ogłoszenie upadłości rozpatruje sąd upadłościowy w składzie trzech sędziów zawodowych. Sądem upadłościowym jest sąd rejonowy – sąd gospodarczy.

Sąd oddala wniosek o ogłoszenie upadłości, jeżeli majątek niewypłacalnego dłużnika nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania. Może też oddalić wniosek o ogłoszenie upadłości (*Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze*. Dz.U. 2009 nr 175, poz. 1361, art. 12), jeżeli:

1. opóźnienie w wykonaniu zobowiązań nie przekracza trzech miesięcy, a suma niewykonanych zobowiązań nie przekracza 10% wartości bilansowej przedsiębiorstwa dłużnika,
2. stwierdzi, że majątek dłużnika jest obciążony hipoteką, zastawem, zastawem rejestrowym, zastawem skarbowym lub hipoteką morską w takim stopniu, że pozostały jego majątek nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania.

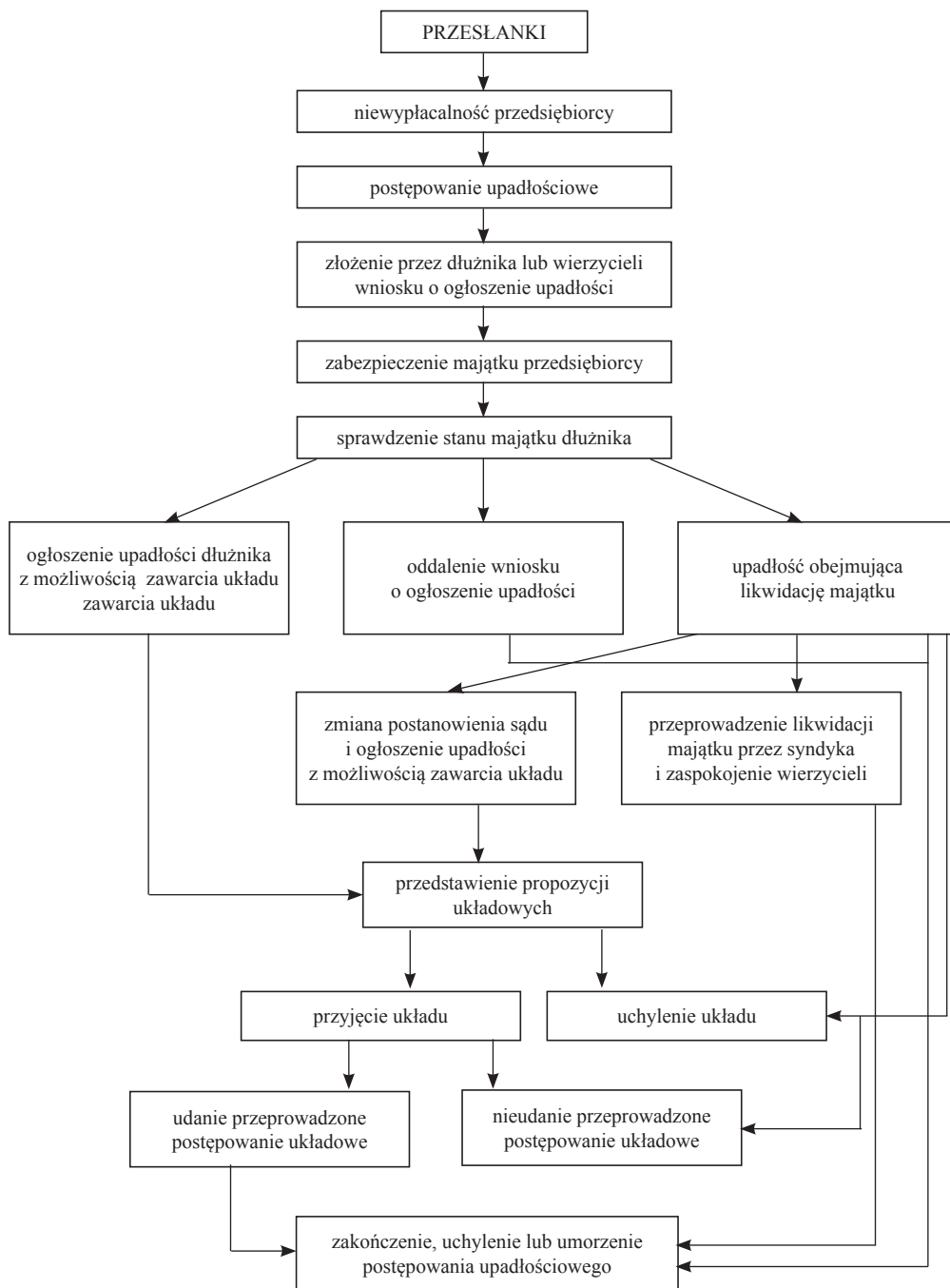
Zgodnie z prawem upadłościowym i naprawczym postanowienie w sprawie ogłoszenia upadłości sąd wydaje w ciągu dwóch miesięcy od dnia złożenia wniosku. Dwumiesięczny termin do wydania postanowienia w przedmiocie ogłoszenia upadłości ma charakter instrukcyjny.

Zasada szybkości postępowania odnosi się nie tylko do postępowania w pierwszej instancji, lecz także do postępowania odwoławczego – stąd też podczas nowelizacji prawa upadłościowego i naprawczego dodano unormowanie, zgodnie z którym sąd drugiej instancji rozpatruje wniosek w terminie miesiąca od dnia przedstawienia mu akt sprawy. Także ten termin ma instrukcyjny charakter.

Drugi etap to właściwe postępowanie upadłościowe. Może ono przybrać formę postępowania upadłościowego z możliwością zawarcia układu lub obejmującego likwidację majątku upadłego. Wybór postępowania, zgodnie z zasadą optymalizacji, uzależniony jest od możliwości zaspokojenia wierzycieli. Powinni oni być zaspokojeni w jak największym stopniu.

Przeprowadzenie sprawnego postępowania upadłościowego pozwala na szybki zwrot pieniędzy wierzycielom, zachowanie rentownych przedsiębiorstw, a tym samym poprawę wzrostu gospodarczego i zrównoważonego rozwoju gospodarki. Jest to szczególnie istotne w trudnych czasach kryzysu, kiedy gwałtownie rośnie liczba wniosków upadłościowych. Sprawny system, pozwalający na znalezienie szybkich i satysfakcjonujących wszystkie strony rozwiązań, możliwy jest dzięki stworzeniu przejrzystych procedur, ułatwiających spłatę zadłużenia oraz restrukturyzację rentownych przedsiębiorstw (*Warunki...*, 2014).

Ryc. 1. Przebieg postępowania upadłościowego w Polsce

Źródło: Korol, T., Prusak B. (2005). *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*. Warszawa: CeDeWu, 25.

Charakterystyka polskiego systemu upadłościowego

Ustawodawca polski jako prymat regulacji upadłościowych przyjął dążenie do zaspokojenia wierzycieli. Ta zasada, określana jako zasada optymalizacji, dotyczy zarówno postępowania upadłościowego, jak i naprawczego (Morawska, Czarpacka, 2009). Zgodnie z uzasadnieniem projektu *Ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze*: „w interesie społecznym leży, by nie dopuszczać do powstawania ciągów upadłościowych. Dlatego też każda niewypłacalność jakiegoś przedsiębiorcy winna jak najszybciej prowadzić do wszczęcia postępowania upadłościowego, które by umożliwiałoby jak najszybsze zaspokojenie wierzycieli z majątku niewypłacalnego dłużnika” (Morawska, Czarpacka, 2013).

Zgodnie z polskim prawem upadłościowym celem instytucji upadłości jest:

- zaspokojenie wierzycieli niewypłacalnego dłużnika: funkcja windykacyjna,
- niedopuszczenie do dalszych niewypłacalności, które są następstwem niepłacenia zobowiązań przez niewypłacalnego dłużnika: funkcja profilaktyczna,
- kształcenie wśród przedsiębiorców danych wzorów zachowań, które można określić jako postawę rzetelnego przedsiębiorcy: funkcja wychowawcza,
- w ograniczonym stopniu, funkcja oddłużeniowa (Morawska, 2013b).

Prawo upadłościowe i naprawcze przez rozbudowany system sankcji pełni również funkcję represyjną.

W przepisach prawa upadłościowego i naprawczego wymienione są następujące możliwości ogłoszenia upadłości:

- postępowanie upadłościowe obejmujące likwidację majątku dłużnika,
- postępowanie upadłościowe z możliwością zawarcia układu,
- postępowanie naprawcze (Zedler, 2003; Bauer, 2011).

Upadłość likwidacyjną sąd ogłasza wtedy, gdy występuje brak podstaw do ogłoszenia upadłości układowej. Wówczas zarząd nad majątkiem upadłego obejmuje syndyk, którego zadaniem jest wyprzedaż majątku w celu spłacenia wierzycieli z uzyskanych w ten sposób kwot (Gurgul, 2010). Upadłość likwidacyjna co do zasady nie prowadzi do kontynuowania działalności przez jednostkę (Łodzianna, Makuch, 2005). Upadłość likwidacyjna wymusza pozyskanie funduszy na spłatę wierzytelności przez sprzedaż jednostki jako całości, jej zorganizowanej części lub, w ostateczności, poszczególnych składników mienia, wchodzących w skład tzw. masy upadłości. Sędzia prowadzący postępowanie, zwany sędzią komisarzem, wyznacza syndyka do prowadzenia jednostki upadłej. Pierwszymi zadaniami syndyka po objęciu majątku upadłego jest sporządzenie spisu inwentarza, oszacowanie masy upadłości, a także przygotowanie planu likwidacyjnego określającego sposoby i terminy sprzedaży mienia, wskazującego ekonomiczne uzasadnienie dalszego prowadzenia działalności gospodarczej i zawierającego preliminarz wydatków. Równolegle tworzona jest lista wierzytelności. Roszczenia wierzycieli są dzielone na kategorie interesu, które w różnym stopniu będą zaspokajane. Po zatwierdzeniu planów podziału następuje faktyczna likwidacja majątku, czyli jego sprzedaż w drodze przetargu lub z wolnej ręki. Po spieniężeniu masy upadłości następuje podział uzyskanych funduszy – jednorazowo lub kilkukrotnie, w miarę postępów w sprzedaży. Całkowite zlikwidowanie masy upadłości kończy postępowanie upadłościowe.

Upadłość układową sąd ogłasza wtedy, gdy istnieją szanse na uratowanie firmy, a konkretnie, kiedy zostanie uprawdopodobnione, że w drodze układu wierzyciele zostaną zaspokojeni w wyższym stopniu niż zostaliby zaspokojeni po przeprowadzeniu postępowania upadłościowego, obejmującego likwidację majątku dłużnika. Nazwa pochodzi od układu, czyli szczególnej czynności prawnej, która kończy postępowanie. Celem upadłości układowej jest zaspokojenie wierzycieli uprawdopodobnionymi przyszłymi zyskami przedsiębiorstwa. Oznacza to dalsze

funkcjonowanie podmiotu, a więc również zachowanie miejsc pracy zatrudnionych w nim osób. Warunkiem koniecznym ogłoszenia upadłości z możliwością zawarcia układu jest przedstawienie realnych propozycji układowych, zapewniających spłatę zobowiązań dłużnika w wysokości nie niższej niż w przypadku likwidacji jego majątku. Propozycje układowe przedstawia dłużnik i uzasadnia je dołączoną do nich analizą sytuacji majątkowo-finansowej przedsiębiorstwa, jego pozycji konkurencyjnej, przewidywaniami dotyczącymi sytuacji na rynku, na którym działa jednostka, oraz analizą struktury ryzyka. Zasadniczym elementem propozycji układowych jest sposób restrukturyzacji zadłużenia przedsiębiorstwa, który może obejmować zmniejszenie sumy zobowiązań, rozłożenie ich na raty, odłożenie w czasie terminu spłaty lub konwersję wierzytelności na udziały i akcje (*Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze*, Dz. U. z 2009 r. nr 175, poz 1361, art. 270). Układ jest zatwierdzany przez sędziego komisarza po przyjęciu go przez zgromadzenie wierzycieli. Przedsiębiorstwo upadłego jest zarządzane przez dotychczasowy zarząd jednostki pod nadzorem powołanego nadzorca sądowego lub przez nowego zarządcę, w sytuacji odwołania dotychczasowego kierownictwa. Po wydaniu postanowienia o zawarciu układu i jego realizacji, czyli spłacie zobowiązań zgodnie z przyjętym harmonogramem, sąd wydaje postanowienie o wykonaniu układu, który stanowi podstawę wykreślenia z ksiąg wieczystych i rejestrów wpisów dotyczących upadłości. Jeżeli układ nie jest realizowany, sędzia może zdecydować o zamianie trybu postępowania na upadłość likwidacyjną (Świeboda, 2003).

Rozwiązaniem prawnym, które teoretycznie umożliwia oddalenie zagrożenia niewypłacalnością i upadłością, jest odrębne postępowanie naprawcze (Dziedzicak, 2004). Jego podstawowym celem jest restrukturyzacja potencjalnego bankruta i przywrócenie przedsiębiorstwu zdolności do funkcjonowania na rynku. Cel ten powinien być realizowany przez umożliwienie przedsiębiorcy przedstawienia planu naprawczego i zawarcia między nim a wierzycielami układu o restrukturyzacji jego zobowiązań. Z postępowania naprawczego i oddłużenia może skorzystać przedsiębiorca płacący swoje zobowiązania (z dopuszczalnym wyjątkiem sytuacji, kiedy ich nie płaci, ale suma niewykonanych zobowiązań nie przekracza 10% wartości bilansowej przedsiębiorstwa), ale przewidujący niewypłacalność firmy.

Dotychczasowa praktyka stosowania przepisów o postępowaniu naprawczym, w szczególności tych dotyczących dopuszczalności wszczęcia postępowania naprawczego, dowodzi, iż regulacja ta w obecnym kształcie jest niemal martwym prawem, które nie znajduje szerszego zastosowania (Morawska, Czarpacka, 2013). Obowiązujące przepisy uniemożliwiają wdrożenie postępowania naprawczego wobec przedsiębiorcy, który ma problemy finansowe, mimo że jego ogólna kondycja finansowa wskazuje na duże szanse uchronienia go przed ogłoszeniem upadłości. Wdrożenie planu naprawczego jest bowiem niemożliwe wobec przedsiębiorcy niewypłacalnego (w rozumieniu ustawy *Prawo upadłościowe i naprawcze*), który przeoczył odpowiedni moment na podjęcie działań restrukturyzacyjnych i zaistniały już względem niego pierwsze objawy niewypłacalności.

Postępowania naprawcze nie są atrakcyjnym i skutecznym sposobem rozwiązania problemów niewypłacalnego przedsiębiorcy. Badania prowadzone przez Szkołę Główną Handlową pod kierunkiem naukowym prof. E. Mączyńskiej potwierdzają, że przedsiębiorcy widzą w postępowaniu naprawczym raczej zagrożenie dla swojego wizerunku i pozycji rynkowej oraz niebezpieczeństwo postawienia w stan upadłości likwidacyjnej – w przypadku niepowodzenia zawarcia układu z wierzycielami – aniżeli szansę na wybrnięcie z doraźnych problemów i poprawę własnej konkurencyjności (Mączyńska, 2014).

W Polsce upadłość likwidacyjna, która nie daje szansy na reaktywację firmy, stanowi ok. 85% ogółu postępowań upadłościowych, układowa, która daje taką nadzieję – 14%, a udział postępowań naprawczych to mniej niż 1% (Dryll, 2013).

Niezależnie od przyjętego trybu przeprowadzenia postępowania upadłościowego ustawodawca wskazał na zasadnicze funkcje, które instytucja upadłości powinna spełniać, to jest:

- windykacyjną, związaną z zaspokojeniem w jak najwyższym stopniu wierzycieli
- niewypłacalnego dłużnika,
- profilaktyczną (prewencyjną), oznaczającą niedopuszczenie do kolejnych
- niewypłacalności jako następstw braku zapłaty za zobowiązania przez niewypłacalnego dłużnika,
- wychowawczą, czyli kształtowanie właściwych postaw i wzorców zachowań
- opartych o postawę rzetelnego przedsiębiorcy,
- sanacyjną, związaną z naprawą źle funkcjonujących podmiotów,
- oddłużeniową, oznaczającą oddłużenie zadłużonych jednostek (Babiarz-Mikulska, Czarpacka, Morawska, 2012).

W celu spełnienia tych funkcji konieczna jest wysoka efektywność postępowań upadłościowych.

Dysfunkcje systemu upadłości w Polsce

Profesor Mączyńska, na podstawie przeprowadzonych badań, stwierdza, że prawo upadłościowe i naprawcze w obecnym kształcie:

- nie gwarantuje przejrzystości i sprawności procedur upadłościowych,
- nie spełnia prawidłowo funkcji oczyszczania rynku z jednostek niewypłacalnych,
- nie przeciwdziała w należyтым stopniu upadłościom „reżyserowanym”, tj. ukierunkowanym na korzyści wąskiej grupy interesariuszy, z umyślnym naruszeniem interesów wierzycieli,
- nie sprzyja identyfikacji upadłości „reżyserowanych”,
- sprawia, że w praktyce – wbrew założeniom postępowania upadłościowego – aspekty upadłościowe dominują, zaś aspekty naprawcze są marginalizowane (Mączyńska, 2011).

Badania przeprowadzone przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości (*II szansa...*, 2011) wykazały, iż do podstawowych dysfunkcji przepisów polskiego prawa upadłości zalicza się następujące zjawiska.

- **Zbyt rygorystyczną definicję niewypłacalności w obecnym prawie upadłościowym.** Za niewypłacalnego uważa się taki podmiot, który zaprzestał wykonywania wymagalnych zobowiązań pieniężnych. Tym samym, z formalnego punktu widzenia, nieregulowanie drugiej z kolei wymagalnej faktury powoduje powstanie stanu niewypłacalności. W efekcie, prawie każdy przedsiębiorca prowadzący aktualnie działalność gospodarczą funkcjonuje w stanie niewypłacalności. Powoduje to obniżenie progu wrażliwości na moment rzeczywistego zaprzestania płatności i w konsekwencji jest jednym z czynników opóźnienia złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości, które często można liczyć w miesiącach lub latach. Formalny charakter – w większości przypadków – ma także przesłanka niewypłacalności w zakresie przewagi wysokości zobowiązań nad wartością majątku. Teoretycznie, przedsiębiorca powinien zawsze znać bieżącą rynkową wartość swojego majątku i w razie stwierdzenia, iż majątek ten ma wartość mniejszą niż suma zobowiązań, wystąpić o ogłoszenie upadłości. Praktyczne zastosowanie tego przepisu wyklucza działalność opartą o zewnętrzne źródła finansowania, a także związaną z dokonywaniem nakładów na majątek osób trzecich. W podobnej sytuacji jest większość podmiotów działających w uzasadnionym ekonomicznie przekonaniu o uzyskaniu przyszłych zysków. Również i w tym przypadku brak realizmu tej przesłanki doprowadza do jej faktycznego lekceważenia: podmioty gospodarcze działają często przez długi czas w sytuacji, w której teoretycznie powinny były zgłosić wniosek o własną upadłość.

- **Obniżenie efektywności postępowań układowych wskutek odium społecznego upadłości.** Doświadczenia lat 2003–2010 wskazują wyraźnie, iż włączenie procedury zawierania układu w ramy postępowania upadłościowego znacząco wpłynęło na negatywne postrzeganie przez kontrahentów przedsiębiorcy znajdującego się w upadłości układowej. O ile przedsiębiorca w toku postępowania układowego pozostawał pod swego rodzaju ochroną prawa, o tyle przedsiębiorca w toku postępowania upadłościowego, nawet z możliwością zawarcia układu, nadal jest postrzegany jako przedsiębiorca w upadłości, a zatem – niewiarygodny. W konsekwencji, z jednej strony jego kontrahenci nie są skłonni sprzedawać mu towarów lub usług z odroczonym terminem płatności, żądają pełnych przedpłat, z drugiej zaś – z ostrożnością traktują zobowiązania gwarancyjne. W efekcie, przedsiębiorca w toku takiego postępowania zamiast poprawiać swoją konkurencyjność na rynku, istotnie ją pogarsza.
- **Zbyt długi czas trwania procedur sądowych.** Czynnikiem utrudniającym praktyczne wykorzystanie możliwości zawarcia układu w postępowaniu upadłościowym jest długotrwałość procedur. W sytuacji, kiedy zaufanie rynku do przedsiębiorcy w stanie upadłości układowej drastycznie spada, każdy miesiąc pozostawania w tym stanie zmniejsza szanse na zawarcie układu i utrzymanie przedsiębiorcy na rynku. Uczestnicy obrotu mają świadomość długotrwałości procedur, dlatego nie są skłonni poddawać się im dobrowolnie – dopóki nie są do tego zmuszeni. Tymczasem podstawą efektywnego stosowania procedur upadłościowych jest doprowadzenie do sytuacji, w której przedsiębiorca mający problemy z wypłacalnością samodzielnie i dobrowolnie, w możliwie krótkim terminie od zaistnienia tej sytuacji, inicjuje szybką (o przewidywalnej i np. uregulowanej ustawowo długości czasu trwania postępowania) procedurę zawarcia układu bądź likwidacji. Średni czas trwania postępowania upadłości w Polsce wynosi ok. 3,5 roku, a przykładowo, średni czas trwania postępowania upadłościowego w Irlandii to 0,4 roku, w Japonii – 0,6 roku, a w Kanadzie – 0,8 roku (Morawska, Czarpacka, 2009).
- **Nieefektywne kanały publikacji orzeczeń.** Prawo upadłościowe i naprawcze posługuje się nieuporządkowanym systemem powiadamiania wierzycieli i innych zainteresowanych wynikiem postępowania o poszczególnych jego etapach. O ile ogólna idea zastąpienia indywidualnych doręczeń obwieszczeniem jest słuszna, i już sam fakt jej wprowadzenia przy uchwalaniu ustawy z 2003 r. skrócił przeciętne postępowanie o minimum rok, o tyle sposób jej realizacji pozostawia jeszcze pole do ulepszeń. W obecnej regulacji za podstawowe i oficjalne sposoby obwieszczeń uważa się: publikacje w Monitorze Sądowym i Gospodarczym, publikacje w prasie krajowej, publikacje w prasie lokalnej oraz wywieszenie obwieszczenia na tablicy ogłoszeń w budynku sądu. Taki sposób publikowania jest czasochłonny (w szczególności w odniesieniu do Monitora Sądowego i Gospodarczego, gdzie czas oczekiwania od zlecenia do publikacji wynosi 2–3 tygodnie), kosztowny (ogłoszenia prasowe), o zmniejszonej dostępności praktycznej (obwieszczenia w budynku sądu). Dodatkową wadą obwieszczeń zamieszczanych w Monitorze Sądowym i Gospodarczym jest ich mała dostępność dla przeciętnego uczestnika obrotu. Brak lub niedostateczne rozwinięcie zintegrowanego systemu informatycznego nie sprzyja skuteczności działań sądów oraz innych uczestników postępowania upadłościowego (Mączyńska, 2009).
- **Ograniczony profesjonalizm organów postępowania – sądów upadłościowych, syndyków, zarządców, nadzorców sądowych** (Mączyńska, 2009). Z problemem długości trwania procedur postępowania upadłościowego wiąże się też ograniczony profesjonalizm sądów upadłościowych, syndyków, zarządców i nadzorców sądowych. Obecnie, w zależności od okręgu sądowego, postępowanie o ogłoszenie upadłości może w Polsce trwać od 1 dnia do 2 lat. Przepis instrukcyjny, nakazujący sądowi rozpatrzyć taki wniosek w terminie 2 miesięcy,

nie zawsze jest przestrzegany. O ile sądy rejonowe, w których wydzielono osobne wydziały upadłościowe, w większości dysponują zarówno wiedzą, jak i możliwościami organizacyjnymi, aby wniosek o ogłoszenie upadłości rozpoznać w rozsądnym terminie, o tyle w sądach, w których sprawami upadłościowymi zajmują się sędziowie sądów gospodarczych, sprawność ta jest ograniczona. Wynika to z dwóch przyczyn: dużego obciążenia sądów gospodarczych zajmujących się zwykłymi sprawami cywilno-handlowymi oraz specjalizacji wydziałów upadłościowych, która umożliwia im szybsze wydawanie postanowień (sędziowie specjalizujący się tylko w jednym rodzaju postępowania nabierają naturalnej biegłości w jego stosowaniu). Istotnym czynnikiem jest brak doświadczenia rynkowego sędziów. Nie doceniając znaczenia czynnika czasu, są oni skłonni ignorować negatywne skutki przewlekłości postępowania dla jego końcowej efektywności. Czynnikiem ten, w przypadku postępowań układowych i naprawczych, ma znaczenie podstawowe. Tymczasem, dominującym podejściem jest podejście formalistyczne, niedopuszczające rozwiązań niestandardowych, wykraczających poza katalog podstawowy, przewidziany przez ustawę (choćby w zakresie treści propozycji układowych). Należy zauważyć, że wyspecjalizowane wydziały upadłościowe mają dużo większą praktykę od zwykłych wydziałów gospodarczych, zajmujących się problematyką upadłości tylko od czasu do czasu. Co za tym idzie, wydziały upadłościowe mają szersze umiejętności niestandardowego, dostosowanego do indywidualnych przypadków i szybszego działania. Procedurom i postępowaniom upadłościowym towarzyszy znaczny stopień analfabetyzmu ekonomicznego (*Bankructwo...*, 2010).

- **Trudno dostępna procedura naprawcza.** Praktyka stosowania postępowania naprawczego w latach 2003–2010 wskazuje, iż nie przyjęło się ono jako metoda rozwiązywania problemów z wypłacalnością przedsiębiorców. Z jednej strony, jako przyczyny podaje się rygorystyczne i nie do końca jasne kryteria dopuszczenia do takiego postępowania, a z drugiej – brak odpowiedniej informacji wśród przedsiębiorców o istnieniu tego typu procedury.
- **Rozbieżność między wartością bilansową przedsiębiorstwa dłużnika a realną wartością jego majątku.** Zgodnie z ustawą o rachunkowości, wartość bilansowa przedsiębiorstwa dłużnika to różnica między sumą jego aktywów a sumą wszystkich, wymagalnych i niewymagalnych, zobowiązań. Przyjmowanie wartości bilansowej w rozumieniu wartości księgowej prowadzi do oderwania jej od rzeczywistości. Wartość księgowa jest często pomniejszana w stosunku do realnego stanu rzeczy (przez amortyzację), jak również zawyżana (przez dodawanie praw niezbywalnych, *know-how*, rozliczeń międzyokresowych czynnych itp.). U podstaw regulacji art. 11 ust. 2 prawa upadłościowego i naprawczego leży maksymalizacja bezpieczeństwa wierzycieli, tę zaś można zapewnić tylko przez odnoszenie się do realnej wartości majątku dłużnika, nie zaś do zapisów księgowych. Zasady ogólne prawa upadłościowego są więc sprzeczne z jego szczegółowymi zapisami. Zatem, badając stosunek wartości majątku dłużnika do stanu jego zobowiązań, nie powinno się brać pod uwagę wartości księgowej majątku (w związku z jej oderwaniem od wartości realnej).
- **Skomplikowana procedura ustalenia listy wierzytelności.** W procedurze przewidywanej prawem upadłościowym i naprawczym ustalenie prawomocnej listy wierzytelności jest podstawową oraz najbardziej czasochłonną czynnością. Procedura ustalenia listy wierzytelności rozpoczyna się od obwieszczenia w Monitorze Sądowym i Gospodarczym. W obwieszczeniu tym podawany jest termin zgłaszania wierzytelności, ustalony przez sąd upadłościowy w wymiarze wynoszącym od 1 do 3 miesięcy. Od chwili obwieszczenia wierzyciele winni zgłosić swoje wierzytelności pod rygorem utraty prawa do kwestionowania czynności dokonanych w postępowaniu w okresie poprzedzającym ich zgłoszenie. Kolejnym etapem jest weryfikacja formalna zgłoszeń wierzytelności, której dokonuje sędzia komisarz. Każde

pojedyncze zgłoszenie badane jest pod kątem zachowania formalnych wymogów procesowych (liczba egzemplarzy, adresowanie, wskazanie sądu etc.) oraz wymogów prawa upadłościowego (10 wymogów z art. 245 prawa upadłościowego i naprawczego). Po przeprowadzeniu procesu weryfikacji sędzia komisarz zarządza przekazanie jednego egzemplarza zgłoszeń nadzorcy sądowemu: zarządcy, syndykowi. Ten, na podstawie ksiąg rachunkowych dłużnika, przygotowuje listę wierzytelności, która ma formę bardzo obszernego dokumentu, uwzględniającego m.in.: osobę wierzyciela, wielkość wierzytelności, kategorie jej zaspokojenia, zabezpieczenia, ewentualnie, informacje o warunku, potrąceniach i postępowaniu sądowym lub administracyjnym dotyczącym wierzytelności. Następnie nadzorca sądowy (zarządca, syndyk) przedstawia listę wierzytelności upadłemu dłużnikowi. Ten ma obowiązek ustosunkować się do zgłoszeń wierzytelności, wskazując, czy jest ono zasadne, czy nie. Stanowisko upadłego zostaje umieszczone na liście wierzytelności przy każdym pojedynczym zgłoszeniu. Po przygotowaniu takiej listy nadzorca sądowy przedkłada ją sędziemu komisarzowi. W tym czasie w postępowaniu zmierzającym do zawarcia układu nie ma możliwości głosowania nad układem, a tym samym przedsiębiorstwo w stanie upadłości znajduje się w stanie zawieszenia. Sytuacja ta nie sprzyja nawiązywaniu i utrzymywaniu stosunków gospodarczych z kontrahentami, a w efekcie pogłębia kryzys, w którym znalazło się przedsiębiorstwo.

Profesor Mączyńska wskazuje, iż zmiana w 2003 r. prawa upadłościowego w Polsce na prawo upadłościowe i naprawcze doprowadziła do zmarginalizowania naprawy na rzecz likwidacji i upadłości przedsiębiorstwa. Obecna konstrukcja prawna dotycząca postępowania naprawczego sprawia, że przedsiębiorcy w takim postępowaniu widzą raczej zagrożenie dla swojego wizerunku i pozycji rynkowej oraz niebezpieczeństwo postawienia w stan upadłości likwidacyjnej (w przypadku niepowodzenia układu z wierzycielami), aniżeli szansę na wybrnięcie z doraźnych problemów i poprawę własnej konkurencyjności (Mączyńska, 2008).

Instytucja upadłości w Polsce z jednej strony oparta jest na anachronicznych, sztywnych regulacjach prawnych, wymuszających automatyzm w podejmowaniu decyzji o upadłości, z drugiej zaś jej trzon stanowi zbiurokratyzowana organizacja wymiaru sprawiedliwości. Sądownictwo upadłościowe zostało ukierunkowane na przestrzeganie reguł proceduralnych a nie na racjonalność ekonomiczną rozstrzygnięcia (Morawska, 2013a).

Poza tym w Polsce występuje niedorozwój instytucjonalnej infrastruktury upadłości. Paradoksalnie, mimo rosnącej złożoności powiązań gospodarczych przedsiębiorstw i ich „usiecicowienia” w gospodarce globalnej oraz nasilania się zjawiska efektu domina bankructw, w Polsce nie istnieje ośrodek, który się tymi kwestiami zajmuje kompleksowo, interdyscyplinarnie – w tym edukacyjnie i badawczo (Mączyńska, 2009a). Ośrodki badań bankructw istnieją natomiast w innych krajach. Szczególnie pouczające są tu doświadczenia USA, gdzie istnieje Instytut Bankructwa – The American Bankruptcy Institute – ABI. Powstał on w 1982 r. w celu zapewnienia obiektywnych analiz kwestii upadłości. Zrzesza ponad 11 500 adwokatów, licytatorów, syndyków, bankierów, sędziów, kredytodawców, profesorów, księgowych i innych specjalistów. ABI stanowi centrum edukacji badań oraz rozwoju wiedzy o upadłości. Regularnie publikuje dane i opracowania na temat upadłości oraz systematycznie prezentuje w mediach rezultaty działań z tego obszaru.

Na brak w Polsce takiego typu jednostek analitycznych nakładają się białe plamy w statystyce upadłości. Istnieją jedynie statystyki ilościowe, i to niepełne, natomiast brakuje systematyzowanych, kompleksowych, porównywalnych statystyk ekonomiczno-finansowych dotyczących upadłych przedsiębiorstw oraz baz danych na ten temat (Mączyńska, 2014). Tego typu bazy danych są tym bardziej niezbędne, dlatego że struktury grup kapitałowych przedsiębiorstw

stają się coraz bardziej złożone – co oznacza, że bankructwo jednego z przedsiębiorstw grupy może z jednej strony wywołać łańcuch upadłości, a z drugiej – być zakamuflowane, ukryte w skomplikowanej, gęstej sieci powiązań biznesowych.

Sytuację sędziego komisarza orzekającego o upadłości przedsiębiorstwa bądź jego naprawie można porównać z medykiem, który orzeka o śmierci lub szansach uzdrowienia pacjenta. Ale żaden medyk nie mógłby przecież pracować bez zaplecza badawczego, baz danych o chorobach i ich przebiegu oraz leczeniu, bez wyników sekcji zwłok. Dlaczego zatem sędziowie – „medycy upadłościowi” – pozbawieni są rzetelnego zaplecza analitycznego? Grozi to błędami w orzeczeniach i nawet jeśli te orzeczenia będą zgodne z literą prawa, to mogą być niezgodne z logiką ekonomiczną.

Kierunki poprawy instytucjonalnej infrastruktury upadłości przedsiębiorstw w Polsce – Polityka Nowej Szansy

W Polsce potrzebne są następujące działania ukierunkowane na ograniczanie dysfunkcji w zakresie upadłości i napraw przedsiębiorstw:

- nowelizacja ustawy o prawie upadłościowym i naprawczym oraz rozważenie uchwalenia odrębnej ustawy naprawczej,
- wprowadzenie różnych ścieżek procesu naprawczego, dostosowanych do sytuacji finansowej przedsiębiorstwa,
- ustawowe określenie instrumentów finansowych wspierających procesy naprawcze,
- zmiana niekorzystnych dla procesów naprawczych przepisów podatkowych,
- doprecyzowanie roli i rodzajów podmiotów publicznych dysponujących dźwigniami finansowymi dla przedsiębiorstw realizujących programy naprawcze zatwierdzone przez sąd gospodarczy,
- zwiększenie finansowego udziału budżetu państwa oraz funduszy *mezzanine* w procesach naprawczych przedsiębiorstw lub przynajmniej poszerzenie zakresu działania funduszu wsparcia upadłości i procesów naprawczych, którym dysponuje Ministerstwo Skarbu,
- utworzenie instytucji wsparcia organizacyjno-prawnego i finansowego dla procesów naprawczych realizowanych przez przedsiębiorstwa,
- podjęcie szkoleń menedżerów – specjalistów od sytuacji kryzysowych (*company doctors*),
- doskonalenie systemu statystyki procesów naprawczych przez umożliwienie monitorowania procesów naprawczych w skali gospodarki i branż,
- utworzenie silnego ośrodka naukowego koordynującego prace badawcze, doradztwo, kształcenie i informację naukową w omawianym obszarze (Mączyńska, 2013).

Prusak (2011) wskazuje na następujące możliwe kierunki poprawy dysfunkcji instytucjonalnej infrastruktury upadłości przedsiębiorstw w Polsce:

- bardziej rygorystyczne egzekwowanie kar dla dłużników zbyt późno zgłaszających wnioszek o upadłość. Z drugiej strony, prowadzenie kampanii edukacyjnej wskazującej na zalety związane z przeprowadzeniem naprawy przedsiębiorstwa w ramach postępowania naprawczego oraz układowego i nakłaniającej do składania wniosków o ich wprowadzenie we wczesnych fazach kryzysu,
- stosowanie w polskim systemie upadłościowym procedury na wzór amerykańskiej *prepack*,
- powiązanie wynagrodzeń administratorów postępowania upadłościowego z uzyskiwanymi przez nich wynikami ekonomicznymi. W przypadku postępowań reorganizacyjnych warto rozważyć system administratorów w postaci udziałów lub akcji reorganizowanej spółki albo opcji na akcje,
- ograniczenie liczby procedur i skrócenie czasu prowadzenia postępowań upadłościowych,

- wprowadzenie procedur ułatwiających dostęp do środków finansowania przedsiębiorstwom zagrożonym upadłością lub będących w stanie upadłości o charakterze reorganizacyjnym,
- zacieśnienie współpracy administratorów postępowania upadłościowego z agencjami odpowiedzialnymi za pozyskiwanie inwestorów w celu sprzedaży jak największej liczby przedsiębiorstw-bankrutów w całości,
- budowę portalu internetowego zawierającego szeroki zakres informacji, m.in. o procesach upadłościowych, przedsiębiorstwach w stanie upadłości, aktywach upadłych podmiotów gospodarczych oferowanych do sprzedaży przez administratorów, wynikach postępowań upadłościowych,
- powołanie ośrodka naukowo-badawczego odpowiedzialnego za gromadzenie danych, prowadzenie badań oraz rozpowszechnianie wiedzy z obszaru upadłości.

W 2012 r. Departament Innowacji i Przemysłu Ministerstwa Gospodarki opublikował projekt pod nazwą *Polityka Nowej Szansy* (*Polityka Nowej Szansy*, 2012). Działania, które również wchodzi w zakres polityki nowej szansy, obejmują przeciwdziałanie piętnu porażki, które stygmatyzuje przedsiębiorcę na różnych płaszczyznach – począwszy od trudności w uzyskaniu wsparcia pochodzącego od instytucji otoczenia biznesu, oferowanego w ramach wspierania rozwoju przedsiębiorczości, a skończywszy na braku wsparcia psychologicznego. Działania w ramach *Polityki Nowej Szansy* koncentrują się na następujących obszarach:

- zapobieganie sytuacjom kryzysowym przedsiębiorstw (systemy wczesnego ostrzegania),
- przeciwdziałanie upadłości przedsiębiorstw (pozasądowe formy naprawy i restrukturyzacji),
- sprawne przeprowadzenie upadłości przedsiębiorstw (sądowe formy restrukturyzacji i likwidacji),
- nowa szansa (oddłużenie, działania po ogłoszeniu upadłości przedsiębiorstwa, ponowne podjęcie działalności gospodarczej),
- działania promocyjne (kampania informacyjno-promocyjna na rzecz promocji, dobrego zarządzania oraz racjonalnego podejścia do zagadnienia porażki biznesowej).

Zdaniem Ministerstwa Gospodarki większy akcent należy położyć na upowszechnienie procesu naprawy przedsiębiorstw. Oznacza to konieczność podejmowania najpierw decyzji o wszczęciu postępowania naprawczego, w dalszej kolejności układowego, a dopiero w razie braku przesłanek do restrukturyzacji – postępowania likwidacyjnego. Jednym z podstawowych celów postępowania powinna być kontynuacja działalności funkcjonujących organizmów gospodarczych we wszystkich tych przypadkach, w których jest to zgodne z racjonalnym gospodarowaniem. Daje to szansę m.in. na utrzymanie dotychczasowych miejsc pracy. Wytuczna utrzymania na rynku tych przedsiębiorstw (lub ich zorganizowanych części), które podjęły wysiłki związane z restrukturyzacją i dostosowaniem się do zmienionego otoczenia gospodarczego, powinna wynikać bezpośrednio ze znowelizowanych przepisów prawa.

Pośredni model instytucji upadłości w Polsce uwzględniający politykę drugiej szansy

Aktualnie w Polsce funkcjonuje restrykcyjny model instytucji upadłości, minimalnie ingerujący w mechanizmy rynkowe. Skutkiem przyjęcia restrykcyjnego modelu instytucji upadłości jest niedostosowana do realiów życia gospodarczego definicja upadłości, stanowiąca wąskie gardło, a także rozbudowany system sankcji, również karnych. Dodatkowo wskazać należy, że badania funkcjonowania sankcji karnych grożących za niezłożenie wniosku o ogłoszenie upadłości wykazują ich nieskuteczność – nie przyczyniają się one ani do terminowego składania wniosków o ogłoszenie upadłości (częściowo z braku świadomości ich istnienia u przedsiębiorców), ani do skuteczności postępowań upadłościowych. Poniżej przedstawiono sankcje za niezłożenie wniosku o ogłoszenie upadłości w odpowiednim terminie. Sankcje te, a przede wszystkim ich szeroki wybór, przesądzają o restrykcyjnym modelu postępowań upadłościowych w Polsce.

Według Morawskiej (2012, 2013a, b, 2014) na obecnym etapie rozwoju instytucjonalnego sądownictwa możliwe jest wdrożenie w praktyce pośredniego modelu instytucji upadłości z ograniczoną interwencją państwa w gospodarkę, który pozostawia sędziemu podjęcie decyzji o ogłoszeniu upadłości przedsiębiorcy, w szczególnych przypadkach podyktowanych sytuacją finansową czy względami społecznymi. Model ten powinien stanowić etap przejściowy do wdrożenia modelu opartego na polityce drugiej szansy, w którym państwo udzielałoby ograniczonej pomocy przedsiębiorcom w kryzysie. W czasach niepewności i niestabilności potrzebne są rozwiązania prawne dostosowane do różnych sytuacji, a takie może zapewnić model instytucji upadłości oparty na polityce drugiej szansy, z licznymi opcjami restrukturyzacyjnymi, pozostawiający sędziemu decyzyjność w zakresie ogłoszenia upadłości przedsiębiorstwa na podstawie jego analizy finansowej, z uwzględnieniem jej społeczno-ekonomicznych skutków. Odstąpienie od automatyzmu prawnego na rzecz analizy ekonomicznej, prowadzonej indywidualnie dla każdego przypadku, umożliwi elastyczne reagowanie w sytuacjach szczególnych, podyktowanych interesem ekonomicznym lub społecznym. W celu zapewnienia wdrożenia do praktyki sądowej modelu instytucji upadłości opartego na polityce drugiej szansy należy w okresie przejściowym zapewnić budowę infrastruktury upadłości, składającą się z platformy upadłościowej, systemu pomocy na ratowanie i restrukturyzację przedsiębiorców zagrożonych, funduszu złych długów. Zarówno w modelu pośrednim, jak i wykorzystującym politykę drugiej szansy należy zapewnić sądowi możliwość skierowania sprawy w pierwszej kolejności do mediacji, w celu uzgodnienia kompromisu między dłużnikiem a wierzycielami co do spłaty zobowiązań (Morawska, 2014).

Okres przejściowy jest niezbędny z uwagi na fakt, że na obecnym etapie wdrożenie do praktyki sądowej modelu opartego na polityce drugiej szansy jest niemożliwe z powodu niewydolności organizacji sądownictwa powszechnego, w szczególności jego biurokratycznej struktury, oraz niechęci sędziów do podejmowania tak ważkich z punktu widzenia gospodarki decyzji. Sędziowie wolą stosować prawo niż je tworzyć. Sędzia, orzekając o upadłości lub oddalając wniosek o ogłoszenie upadłości w sytuacji, gdy decyzja ta okaże się niekorzystna z punktu widzenia przedsiębiorcy czy gospodarki, zasłoni się w razie potrzeby obowiązującym prawem, niedającym mu swobody do podjęcia skutecznej i właściwej decyzji. W wielu przypadkach sędziowie odczuwający potrzebę podjęcia decyzji słusznej i sprawiedliwej podejmują ryzyko działania na krawędzi prawa. Jednak takie działanie może być dla nich niekorzystne w skutkach. W Polsce sędzię rozlicza się przede wszystkim ze stosowania prawa, a nie z rezultatów podjętych decyzji. Model pośredni, a tym bardziej wykorzystujący politykę drugiej szansy, może dać sędziom okazję do podejmowania decyzji słusznych z punktu widzenia ekonomicznego, a także wyznaczyć kierunek zmian organizacji wymiaru sprawiedliwości z biurokratycznej na zorientowaną na wyniki.

Zakończenie

Polski model postępowania upadłościowego, wzorowany na niemieckim, jest zdominowany przez sformalizowane procedury i wysokie wymagania formalne wobec stron, przy braku przymusu adwokackiego i niewielkim dostępie do bezpłatnej pomocy prawnej (Czarpacka, 2013a, b). Jednocześnie uruchomienie tej procedury wywołuje znaczną niepewność, czyli ryzyko, i to zarówno u dłużnika, jak i u jego wierzycieli. Dla dłużnika ryzyko utraty wiarygodności kredytowej i kupieckiej wskutek stygmatyzacji wynikającej z publicznego charakteru postępowania sądowego oznacza, że racjonalnym wyjściem z sytuacji jest odkładanie złożenia wniosku o upadłość aż do momentu, kiedy jego niezłożenie będzie groziło przeniesieniem zobowiązań wobec spółki na osobisty majątek przedsiębiorcy. Prywatni wierzyciele niewypłacalnego przed-

siębiorky mają z kolei pewność, że system przywilejów dla wierzycieli publiczno-prawnych powoduje, iż szanse na wyegzekwowanie w procedurze upadłościowej ich wierzytelności są niewielkie, przy dużym zaangażowaniu czasu i środków. Brak jednolitości orzecznictwa oraz informacji o stopie odzysku sprawia, że złożenie wniosku o upadłość, w ocenie większości przedsiębiorców, mija się z celem.

Polskie prawo dotyczące upadłości przedsiębiorstw jest dalece niedoskonałe. Skutkiem tego jest fakt, że likwidacja przedsiębiorstwa na podstawie prawa upadłościowego jest „eutanazją uleczalnych”. Przepisy prawne w wielu krajach Europy Zachodniej, i nie tylko tam, są wyraźnie nastawione na ratowanie przedsiębiorstw, które mają – z różnych przyczyn, często zupełnie od nich niezależnych – problemy ekonomiczne, grożące likwidacją firm (Sudoł, 2013).

Upadłość jest w Polsce procesem nieprzewidywalnym i poza rzeczywistą kontrolą najbardziej zainteresowanych, czyli niewypłacalnego przedsiębiorcy i jego wierzycieli. Wierzyciele, którzy także mają prawo wniesienia wniosku upadłościowego, często nie decydują się na ten krok z podobnych powodów. Zniechęcać ich może obowiązująca w polskim prawie upadłościowym mała kontrola i niewielka możliwość wpływu na prowadzenie procesu, np. brak możliwości rzeczywistego wpływu na wybór, wynagrodzenie i działanie syndyka.

Literatura References

- Adamska, A., Mączyńska, E. (2013). *Upadłości, bankructwa i naprawa przedsiębiorstw. Wybrane zagadnienia*. Warszawa: SGH.
- Babiarz-Mikulska, K., Czarpacka, A., Morawska, S. (2012). *Ocena efektywności procedur upadłościowych wobec przedsiębiorców. Aspekty prawne, ekonomiczne i organizacyjne*. Warszawa: Difin.
- Bankructwo czy upadłość. (2010). *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, 4.
- Bauer, K. (2009a). Wiarygodność informacji tworzonych przez jednostki w stanie upadłości likwidacyjnej. W: *Problemy współczesnej rachunkowości*. Warszawa: SGH.
- Bauer, K. (2009b). *Zarządzanie informacjami w procesie upadłościowo-naprawczym przedsiębiorstw*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Bauer, K. (2011). Teoretyczne i praktyczne aspekty wykorzystania rachunkowości przez podmioty w stanie upadłości prowadzącej do likwidacji majątku. W: *Rachunkowość w teorii i praktyce*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Chłodnicka, H. (2007). Regulacje prawne procesu upadłościowego a potrzeby ich zmian. *Forum Rachunkowości*, 3.
- Czarpacka, A. (2013a). Kierunki, cele i warunki skutecznej reformy prawa upadłościowego na tle europejskich reform postępowań upadłościowych. *Biuletyn PTE*, 1(60).
- Czarpacka, A. (2013b). Stenogram z konferencji pt. „Efektywność postępowań upadłościowych – wyniki badań, ich popularyzacja oraz wykorzystanie w praktyce”, która odbyła się 17 stycznia 2013 r. w siedzibie Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Warszawie.
- Dorozik, L. (2006). *Restrukturyzacja ekonomiczna przedsiębiorstw w świetle polskiego prawa upadłościowego i naprawczego*. Warszawa: PWE.
- II szansa dla przedsiębiorców. Raport z badań*. (2011). Warszawa: PARP.
- Dryll, I. (2013). Pod paragrafem. *Nowe Życie Gospodarcze*, 1/2(530/531).
- Dziedziczak, I. (2004). *Procesy upadłościowe i naprawcze w polskiej gospodarce*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Gurgul, S. (2010). *Prawo upadłościowe i naprawcze – komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

- Korol, T., Prusak, B. (2005). *Upadłość przedsiębiorstwa a wykorzystanie sztucznej inteligencji*. Warszawa: CeDeWu.
- Łodzianna, A., Makuch, B. (2005). *Upadłość likwidacyjna. Praktyczny poradnik dla syndyków*. Warszawa: Difin.
- Bankructwo czy upadłość*. (2010). *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, 4.
- Mączyńska, E. (2008). Zarządzanie w warunkach ekonomii niepewności. Systemy wczesnego ostrzegania. W: L. Lewandowska, *Nowe koncepcje zarządzania i finansowania rozwoju firm regionu łódzkiego*. Łódź: PTE.
- Mączyńska, E. (2009a). Bankructwa przedsiębiorstw jako niedostosowanie do przyszłości. Analiza w kontekście funkcjonowania sądów gospodarczych. W: *Finanse 2009 – teoria i praktyka*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Mączyńska, E. (2009b). Wnioski i rekomendacje. W: E. Mączyńska, *Meandry upadłości. Klęska czy druga szansa*. Warszawa: SGH.
- Mączyńska, E. (2011). Bankructwa przedsiębiorstw a nadzór właścicielski. W: E. Mączyńska, *Cykle życia i bankructwa przedsiębiorstw*. Warszawa: SGH.
- Mączyńska, E. (2013a). Bankructwa i upadłość przedsiębiorstw – podstawowe problemy i obszary badawcze. *Biuletyn PTE*, 1.
- Mączyńska, E. (2013b). *Procesy upadłościowe i naprawcze w Polsce na tle doświadczeń Unii Europejskiej*. Warszawa: SGH.
- Mączyńska, E. (2014). *Bankructwa przedsiębiorstw. Wybrane aspekty ekonomiczne i prawne*. Warszawa: OW SGH.
- Morawska, S. (2011). Efektywność postępowań upadłościowych. W: S. Morawska, *Ekonomia i prawo upadłości przedsiębiorstw. Zarządzanie przedsiębiorstwem w kryzysie*. Warszawa: SGH.
- Morawska, S. (2012). *Ekonomia i prawo upadłości przedsiębiorstw*. Warszawa: SGH.
- Morawska, S. (2013a). Efektywność oraz skuteczność postępowań upadłościowych na tle praktyki sądowej – perspektywa wierzycieli. *Biuletyn PTE*, 1.
- Morawska, S. (2013b). *Przedsiębiorca w obliczu kryzysu*. Warszawa: SGH.
- Morawska, S. (2014, 8 października). *Mediacja jako alternatywa dla postępowań upadłościowych*. Pozyskano z: <http://www.tnp.edu.pl/files/madiacje%20jako%20alternatywa%20dla%20postepowan%20upadlosciowych.pdf>
- Morawska, S., Banasik, P. (2014). Czas, koszty i skuteczność jako parametry prawnych instrumentów windykacji. *Zarządzanie i Finanse*, 12(3/1).
- Morawska, S., Czarpacka, A. (2009). Praktyka stosowania prawa upadłościowego a cele regulacji. W: E. Mączyńska, *Meandry upadłości. Klęska czy druga szansa*. Warszawa: SGH.
- Morawska, S., Czarpacka, A. (2013). Instytucja upadłości a odpowiedzialność menedżerów – badanie polskiej praktyki sądowej na tle rozwiązań w krajach Unii Europejskiej. W: E. Mączyńska, *Procesy upadłościowe i naprawcze w Polsce na tle doświadczeń Unii Europejskiej*. Warszawa: SGH.
- Płoch, J. (2013). Stenogram z konferencji pt. „Efektywność postępowań upadłościowych – wyniki badań, ich popularyzacja oraz wykorzystanie w praktyce”, która odbyła się 17 stycznia 2013 r. w siedzibie Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Warszawie.
- Polityka Nowej Szansy*. (2012). Departament Innowacji i Przemysłu Ministerstwo Gospodarki.
- Prusak, B. (2011). *Ekonomiczna analiza upadłości przedsiębiorstw: ujęcie międzynarodowe*. Wydawnictwa Fachowe CeDeWu.pl.
- Sudoł, S. (2013). Stenogram z konferencji pt. „Efektywność postępowań upadłościowych – wyniki badań, ich popularyzacja oraz wykorzystanie w praktyce”, która odbyła się 17 stycznia 2013 r. w siedzibie Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Warszawie.
- Świąboda, Z. (2003). *Prawo upadłościowe i naprawcze, Komentarz*. Warszawa: Lexis Nexis.
- Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze*. (Dz.U. 2009 nr 175, poz. 1361).
- Warunki prowadzenia firm w Polsce 2014*. (2014). *Raport Warsaw Enterprise Institute – Fundacji Związku Przedsiębiorców i Pracodawców*. Warszawa.
- Zedler, F. (2003). *Prawo upadłościowe i naprawcze*. Kraków: TNOiK.

Andrzej Tokarski, dr nauk ekonomicznych, adiunkt w Katedrze Rachunkowości Wyższej Szkoły Bankowej w Toruniu. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na zagadnieniach związanych z oceną kondycji ekonomiczno-finansowej podmiotu gospodarczego w aspekcie zagrożenia kontynuacji działalności oraz upadłością przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej. Autor lub współautor ok. 100 publikacji z zakresu rachunkowości, analizy finansowej i finansów przedsiębiorstw.

Andrzej Tokarski, PhD. in economics, an employee of the Department of Accounting School of Banking in Torun. His research interests focus on issues related to the assessment of economic and financial economic operator in terms of business continuity risks and bankruptcy of enterprises in the market economy. Author or co-author of about 100 publications in the fields of accounting, financial analysis and corporate finance.

Adres/Address: Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu
ul. Młodzieżowa 31A
87-100 Toruń, Polska
e-mail: tokarek16@o2.pl

Janusz Kot

Politechnika Świętokrzyska

Ewa Kraska

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

w Kielcach,

Uniwersytet Łódzki

Wybrane aspekty innowacyjności przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach województwa świętokrzyskiego

Selected aspects of innovative companies within the clusters of the Swietokrzyskie Voivodeship

Streszczenie

Głównym celem artykułu było wskazanie różnych aspektów podnoszenia innowacyjności przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach, z uwzględnieniem powiązań sieciowych z różnymi partnerami, rodzajów wdrożonych innowacji oraz ich źródeł, przy podkreśleniu współpracy z otoczeniem naukowym. Na początku tekstu omówiono zagadnienia teoretyczne dotyczące pojęcia klastrów w kontekście podnoszenia innowacyjności przedsiębiorstw. W części empirycznej przeprowadzono analizę i ocenę poziomu innowacyjności województwa świętokrzyskiego. Zaprezentowane zostały również wyniki badań przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach województwa świętokrzyskiego. Podstawową metodą badawczą był wywiad bezpośredni, realizowany przy wykorzystaniu wyspecjalizowanych ankietów. Badania zostały przeprowadzone w przedsiębiorstwach zlokalizowanych w klastrach województwa świętokrzyskiego. Ich wyniki wykazały, iż współpraca przedsiębiorstw z podmiotami zarówno ze sfery gospodarczej, jak i naukowej nabiera coraz większego znaczenia i znajduje coraz lepsze odzwierciedlenie w działaniach przedsiębiorstw zlokalizowanych w badanych klastrach. Jednym z głównych źródeł współpracy w analizowanych przedsiębiorstwach była współpraca przedsiębiorstw z innymi podmiotami gospodarczymi oraz jednostkami naukowymi.

Abstract

The main objective of this article is to present various aspects involved in boosting innovation within companies located in clusters. Some factors taken into account are network links with various partners, the types of innovations implemented, and their sources, with an emphasis on cooperation within the scientific community. At the beginning of the article theoretical issues are discussed, relating to the concept of clusters in the context of improving the innovativeness of enterprises. The empirical portion of this article presents the level of innovation of the Swietokrzyskie region and results of companies located in clusters within the Swietokrzyskie Voivodeship. The basic research method employed was direct interviewing conducted by specialised interviewers. The study was carried out on enterprises located in clusters within the Swietokrzyskie Voivodeship. Study results demonstrated that the cooperation of enterprises with entities, both economic and scientific, becomes increasingly important and is reflected increasingly in the activities of companies located in the clusters examined here. One of the main sources of innovation in the researched enterprises is cooperation with other entities and the wider scientific community.

Słowa kluczowe: innowacyjność; klastry; środowisko naukowe; współpraca

Keywords: clusters; cooperation; innovativeness of enterprises; scientific environment

Wstęp

Obecnie innowacje są jednym z najważniejszych czynników pozwalających przedsiębiorstwu pozostać na rynku przez długi czas. Jednak istotną barierą dla rozwoju przedsiębiorstw – związaną z opracowywaniem i wdrożeniem nowych rozwiązań zarówno produkcyjnych, jak i organizacyjnych – jest brak środków finansowych. Współpraca przedsiębiorstw w klastrach umożliwia nie tylko rozłożenie kosztów prowadzenia działalności innowacyjnej, lecz także pozwala na transfer wiedzy i innowacji. Dlatego też zaistniała konieczność analizy zakresu i form współpracy między przedsiębiorstwami będącymi w klastrach, gdzie istotne są nie tylko podmioty współpracy, lecz także powiązania i relacje między przedsiębiorstwami a: jednostkami badawczo-rozwojowymi, uczelniami wyższymi, instytucjami otoczenia biznesu oraz jednostkami samorządu terytorialnego. Celem opracowania była analiza poziomu innowacyjności przedsiębiorstw będących w klastrach województwa świętokrzyskiego. W artykule wskazano główne źródła innowacji w badanych przedsiębiorstwach, a także rodzaje wdrożonych innowacji oraz ich źródła, z uwzględnieniem współpracy z otoczeniem naukowym.

Klastry gospodarcze jako przestrzenna forma organizacji działalności gospodarczej

W literaturze przedmiotu – zarówno polskiej, jak i zagranicznej – istnieje wiele definicji opisujących klastry gospodarcze. Najczęściej przytaczaną jest ujęcie Portera: „geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (na przykład uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych i stowarzyszeń branżowych) w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale również współpracujących” (Porter, 2001: 246). Samo słowo *cluster*, używane w języku angielskim, oznacza grupę ludzi lub rzeczy, które znajdują się blisko siebie albo trzymających się razem (Szultka, 2004). Klastry to zarówno połączenia pionowe: dostawcy, odbiorcy współpracujący w łańcuchu wartości – kooperacja, jak i poziome: wspólni klienci, kanały dystrybucji – konkurencja (Porter, 2001). Jest to sposób organizacji systemu produkcyjnego, w którym geograficznie skoncentrowane podmioty – wyspecjalizowane w tym samych obszarach działalności – rozwijają wzajemne relacje rynkowe i pozarynkowe, czym wspólnie przyczyniają się do podniesienia poziomu swojej innowacji oraz konkurencyjności, a tym samym do zwiększenia obszaru działania (*European Trend Chart on Innovation*, 2003). Najogólniej klastry gospodarcze można nazwać terytorialną formą organizacji działalności gospodarczej, którą charakteryzują wszystkie poniższe cechy:

- współpraca między przedsiębiorstwami oparta jest na normach i wartościach danej społeczności, nie jest ona jednorazowa lecz powtarzalna,
- przestrzenna bliskość podmiotów działających w tym samym sektorze bądź pokrewnych sektorach przemysłu lub usług powoduje występowanie wzajemnej konkurencji,
- sieciowy charakter powiązań między podmiotami,
- koncentracja sektorowa,
- głównie pionowa integracja działalności gospodarczej, tj. połączenie odrębnych faz procesu produkcji, jak również dystrybucji oraz sprzedaży lub innych procesów gospodarczych, co prowadzi do komplementarności działań prowadzonych przez przedsiębiorstwa.

Klastry gospodarcze a innowacyjność przedsiębiorstw

Działalność innowacyjną podmiotu gospodarczego (aktywność innowacyjną) należy postrzegać jako szereg różnych działań ukierunkowanych na opracowywanie i wdrożenie innowacji, czyli zgodnie z definicją Schumpetera (Schumpeter, 1960): wprowadzenie na rynek nowego produktu, towaru bądź usługi; wprowadzenie nowej metody produkcji, niewypróbowanej w danej dziedzinie przemysłu; otwarcie nowego rynku zbytu, czyli takiego, na którym dany rodzaj krajowego przemysłu uprzednio nie działał – i to bez względu, czy rynek istniał wcześniej, czy nie; zdobycie nowego źródła surowców lub półfabrykatów; wprowadzenie nowej organizacji procesów gospodarczych w produkcji i w sferze cyrkulacji dóbr. Z kolei Drucker uważa, że innowacje dotyczą każdej sfery działalności przedsiębiorstwa – polegają one również na aktywnym identyfikowaniu zmian zachodzących w otoczeniu zarówno bliższym, jak i dalszym oraz na ciągłej analizie nowych możliwości ich wykorzystania dla tworzenia kolejnych innowacji (Drucker, 1998). Zatem to głównie przedsiębiorstwa są źródłem innowacji (Fiedor, 1979). Na zachodzące procesy innowacyjne w przedsiębiorstwie wpływa szereg czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Jednak istotne znaczenie w pobudzaniu innowacji w przedsiębiorstwach ma otoczenie konkurencyjne, tworzone przez relacje budowane z pozostałymi przedsiębiorstwami, które nie tylko dostarczają przedsiębiorstwu czynników produkcji lub są odbiorcą wytworzonych dóbr i usług, lecz także rywalizują z przedsiębiorstwem o dostępne zasoby. W klastrze – ze względu na przestrzenną bliskość różnego rodzaju podmiotów, tj.: odbiorców, dostawców, jednostek badawczo-rozwojowych, instytucji otoczenia biznesu – zachodzą wzajemne interakcje sprzyjające powstawaniu innowacji.

Warto wskazać, że Etzkowitz, mówiąc o działalności innowacyjnej, podkreślił, iż jest to produkt współpracy pomiędzy trzema typami instytucji: jednostkami sektora nauki, organów administracji rządowej i przedsiębiorstw sektora prywatnego (Etzkowitz, 2008). Efektem wzajemnych oddziaływań między wymienionymi podmiotami jest wzrost produktywności przedsiębiorstw (np. dzięki dostępowi do tanich, specjalistycznych czynników produkcji w obrębie klastra) oraz ich innowacyjności. Marshall w koncepcji dystryktu przemysłowego jako geograficznie wydzielonego obszaru zaznaczył, że występuje tam duża mobilność pracowników, która sprzyja procesowi dyfuzji innowacji, gdyż intensyfikuje przepływ wiedzy. Koncentracja na pewnym obszarze dużej liczby przedsiębiorstw pozwala na szybszy obieg informacji, wymianę doświadczeń, panuje tzw. duch innowacji (Ryśnik, 2008). Zatem można stwierdzić, że innowacje są efektem wymiany wiedzy z różnych obszarów (Zob. Hildreth, Kimble, 2004; Hargadon, 2000), zaś podmioty działające w klastrach integrują ją w nowy, odmienny sposób. Korzyści płynące dla przedsiębiorstw z kooperacji zostały wskazane w latach 80. przez kierunek GREMI. Interakcje pomiędzy podmiotami działającymi w określonej przestrzeni sprzyjają procesom uczenia się: powstawaniu i wymianie wiedzy nieskodyfikowanej, tworzeniu nowych form zbiorowego uczenia się oraz zarządzaniu dostępnymi zasobami (Maillat, 2002). Istotne jest również utrzymywanie przez przedsiębiorstwa relacji z dostawcami i odbiorcami spoza danego regionu, co zapewni dopływ nowej wiedzy i idei z zewnątrz (Matusiak, Stawasz, Jewtuchowicz, 2001), czyli dyfuzję *know-how*. Sieci powiązań między przedsiębiorstwami a sferą nauki (jednostkami badawczo-rozwojowymi) to element zapewniający w klastrze generowanie nowych technologii, umożliwiający przepływ innowacyjnych rozwiązań ze sfery nauki do przedsiębiorstw. Klastr skupia nie tylko różne podmioty, lecz także zasoby materialne i niematerialne – w tym najważniejsze zasoby wiedzy na danym obszarze – zatem dysponuje znacznie większymi zasobami niż pojedynczy podmiot gospodarczy. Stwarza to możliwość powstawania nowych produktów lub/ oraz usług. Fizyczna bliskość podmiotów ułatwia proces akumulacji wiedzy w przedsiębiorstwach, a rotacja pracowników zapewnia jej transfer, co sprzyja tworzeniu wszelkiego rodzaju innowacji.

W dobie budowy gospodarki opartej na wiedzy (GOW) klastry stały się główną osią regionalnych systemów innowacji (RSI)¹. Idealnie wpisują się w koncepcje regionu uczącego się Florydy, w których głównym źródłem produktywności i innowacyjności jest kreatywność oraz umiejętność uczenia się. Regiony takie funkcjonują jak magazyny wiedzy, tworzą odpowiednią infrastrukturę do przepływu wiedzy i innowacji oraz budowania relacji między podmiotami gospodarczymi a instytucjami otoczenia rynkowego (Florida, 1995). Źródłem innowacji w tych regionach jest gęsta sieć powiązań między przedsiębiorstwami a: uczelniami wyższymi, odbiorcami, dostawcami, klientami i innymi podmiotami. Występuje tu międzypokoleniowy przekaz zdobytej wiedzy (często niespisanej), doświadczeń i umiejętności (Tarajkowski, Wojtasiewicz, 2008).

Działalność innowacyjna klastrów w Polsce

Działalność innowacyjna w ramach współpracy w klastrach stała się na tyle ważną kwestią, że została włączona do formularzy: PNT-02: *Sprawozdanie o innowacjach w przemyśle* oraz PNT-02/u: *Sprawozdanie o innowacjach w sektorze usług*. Jednak zakres tych danych nadal wymaga pogłębionych badań. Według informacji zgromadzonych w GUS, w 2012 r. współpracę z podmiotami gospodarczymi w zakresie działalności innowacyjnej podjęło 6,0% ogółu przedsiębiorstw przemysłowych oraz 3,8% przedsiębiorstw z sektora usług. Głównymi partnerami współpracy w zakresie działalności innowacyjnej byli dostawcy wyposażenia, materiałów i komponentów oprogramowania. 17,7% ogółu przedsiębiorstw przemysłowych w latach 2010–2012 było aktywnych innowacyjnie, zaś z sektora usług – 13,9%. Współpracę dotyczącą działalności innowacyjnej w klastrach podjęło 13,1% przedsiębiorstw przemysłowych (w ogólnej liczbie podmiotów współpracujących w zakresie działalności innowacyjnej) oraz 18,3% przedsiębiorstw z sektora usług. Współpracę w ramach inicjatywy klastrowej najchętniej podejmują podmioty duże – co piąte przedsiębiorstwo – (*Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2010–2012*, 2013).

Poziom innowacyjności w województwie świętokrzyskim

Poziom innowacyjności województwa świętokrzyskiego znacznie odbiega od średniej krajowej i unijnej, stąd też zaliczane jest ono do regionów o skromnych wynikach w zakresie innowacyjności (*Regional Innovation Union Scoreboard*, 2014). W 2012 r. województwo miało 2,4% udziału w wytworzeniu PKB Polski (w cenach bieżących). PKB per capita w województwie stanowił 73,8% średniej krajowej. Według danych zgromadzonych w GUS, w województwie świętokrzyskim w 2012 r. w zakresie działalności innowacyjnej współpracowało 6,3% przedsiębiorstw przemysłowych oraz 3,1% przedsiębiorstw z sektora usług. Działalność innowacyjną prowadziło 13,12% przedsiębiorstw przemysłowych, zaś w Polsce – 12,9%. Głównym źródłem finansowania nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle były środki własne przedsiębiorstwa. W województwie świętokrzyskim 18,23% przedsiębiorstw przemysłowych stanowiły przedsiębiorstwa innowacyjne (tab. 1), tj. – zgodnie z definicją GUS – takie, które w badanym okresie wprowadziły na rynek przynajmniej jedną innowację produktową lub procesową (nowy albo istotnie ulepszony produkt bądź nowy lub istotnie ulepszony proces).

¹ Pod tym pojęciem należy rozumieć układ wzajemnych interakcji zachodzących pomiędzy różnymi podmiotami, tj. jednostkami gospodarczymi, jednostkami naukowo-badawczymi, instytucjami nauki i edukacji, jednostkami samorządu terytorialnego oraz instytucjami otoczenia biznesu.

Tab. 1. Innowacyjność gospodarki w województwie świętokrzyskiego na tle Polski w 2012 r.

Wyszczególnienie	Województwo świętokrzyskie	Polska
Przeciętne nakłady na działalność innowacyjną w przemyśle (w mln zł)	806,7	1346,0
Udział przedsiębiorstw przemysłowych, które prowadzą działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych (%)	13,12	12,90
Przedsiębiorstwa, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej (% ogółu)		
- przemysłowe, w tym:	6,3	6,0
- z sektora usług	3,1	3,8
Przedsiębiorstwa innowacyjne (w %)		
- przemysłowe	18,23	16,51
- z sektora usług	8,41	12,38
Źródła finansowania nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle (%):		
- własne	85,8	82,4
- środki budżetowe	0,0	2,2
- pozyskane z zagranicy (bezzwrotne)	13,8	8,0
- kredyty bankowe	0,4	7,4
Przeciętne nakłady na działalność innowacyjną w sektorze usług (w mln zł)	72,5	946,6
Liczba zgłoszonych wynalazków krajowych, w tym % udzielonych patentów	70,0 55,7	4410,0 41,9
Liczba zgłoszonych wzorów użytkowych krajowych, w tym % udzielonych praw ochronnych	21,0 81,0	941,0 54,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, <http://stat.gov.pl> (22.10.2014).

Innowacyjność przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach województwa świętokrzyskiego – wyniki badań

W 2014 r. przeprowadzono badania wśród członków następujących klastrów: Świętokrzysko-Podkarpackiego Klastra Energetycznego, klastra usługowego „Grono Targowe Kielce”, Świętokrzysko-Podkarpackiego Klastra Budowlanego, Wschodniego Klastra Odlewniczego „KOM-CAST” oraz Klastra Zdrowia i Turystyki „Uzdrowiska Perły Polski Wschodniej”. Badania zostały zrealizowane metodą PAPI przez przeszkolonych ankierów, z wykorzystaniem kwestionariusza badawczego. Na podstawie stron internetowych klastrów, na których zamieszczone są listy członków, wstępnie przygotowano listę adresową wszystkich przedsiębiorstw z siedzibą w województwie świętokrzyskim, które w nich działają. Według dostępnych danych w wymienionych klastrach znajdują się 103 przedsiębiorstwa z sektora MŚP, co stanowi 0,09% tych podmiotów zarejestrowanych w REGON w województwie świętokrzyskim w 2013 r. Ankierzy starali się dotrzeć do wszystkich wskazanych przedsiębiorstw, jednak w trakcie badania okazało się, że część z nich odmówiła udziału w badaniu, a niektóre przedsiębiorstwa były członkami dwóch klastrów (toteż z nimi przeprowadzono tylko jeden wywiad). W ten sposób zbadano 50 przedsiębiorstw będących członkami klastrów zlokalizowanych w województwie świętokrzyskim, w tym: 46% ogółu stanowiły mikroprzedsiębiorstwa, 30% – małe przedsiębiorstwa, 18% – średnie, zaś 6% – duże. Kolejnym krokiem było opracowanie zebranego materiału statystycznego w odpowiednim programie.

Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że członkowie świętokrzyskich klastrów najczęściej podejmują współpracę z: odbiorcami (96% badanych), dostawcami (92%), przedsiębiorstwami o podobnym profilu działalności gospodarczej (88%), jednostkami samorządu terytorialnego (70%), organizacjami branżowymi (68%), instytucjami finansowymi (68%). 66% respondentów podejmuje współpracę z instytucjami finansowo-ubezpieczeniowymi, 66% z uczelniami wyższymi (działającymi zarówno w regionie, jak i spoza regionu świętokrzyskiego), 56% z instytucjami otoczenia biznesu, 56% z jednostkami badawczo-rozwojowymi, 42% z indywidualnymi naukowcami. Otrzymane wyniki ankiety są zbieżne z wynikami badań zrealizowanymi przez prof. Gorynie i prof. Jankowską. Autorzy, przeprowadzając badania w trzech klastрах: motoryzacyjnym, kotlarskim oraz meblarskim, wykazali, iż przedsiębiorstwa w tych klastрах najczęściej współpracują z dostawcami i klientami (Gorynia, Jankowska, 2008).

Współpracę z uczelniami zadeklarowało 66% badanych (w tym 68% współpracuje z regionalnymi uczelniami, 32% z uczelniami spoza regionu świętokrzyskiego). Najczęściej przedsiębiorstwa współpracują z uczelniami przy pozyskiwaniu pracowników (44%), realizacji wspólnych projektów krajowych (39%) oraz prowadzeniu wspólnych działań marketingowych i promocyjnych (36%). Prawie co czwarte przedsiębiorstwo wskazało na współpracę przy wytwarzaniu dóbr i usług (24%), wspólną organizację projektów unijnych (24%) oraz szkoleń, konferencji i seminariów (24%). Prace badawczo-rozwojowe wspólnie prowadziło 21% badanych. W zakresie dystrybucji dóbr i usług współpracowało 21% respondentów. Tylko 10% badanych wspólnie aplikowało z uczelnią wyższą o środki zewnętrzne (ryc. 1).

Ryc. 1. Obszary współpracy między członkami klastrów a uczelniami wyższymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Analizując poziom współpracy przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach z otoczeniem naukowych, zbadano również ich powiązania z podmiotami z sektora badawczo-rozwojowego. Współpracę z jednostkami badawczo-rozwojowymi zadeklarowała ponad połowa badanych (56%). Najczęściej dotyczyła ona wytwarzania dóbr i usług (25,0%), prowadzenia wspólnych prac badawczo-rozwojowych (25,0%) oraz wspólnego aplikowania o środki zewnętrzne (14%).

Należy zauważyć, iż współczesną gospodarkę charakteryzuje sieciowość powiązań, stąd wynika, że żadne przedsiębiorstwo nie może funkcjonować bez nawiązywania relacji z innymi przedsiębiorstwami, uczelniami wyższymi, jednostkami naukowo-badawczymi czy jednostkami samorządu terytorialnego.

W procesie tworzenia innowacji w przedsiębiorstwie można wyróżnić ich dwa zasadnicze źródła: wewnętrzne (zasoby dostępne w przedsiębiorstwie) i zewnętrzne (szeroko rozumiane otoczenie) (Drucker, 1992). Wewnętrznymi źródłami innowacji są: wykwalifikowani pracownicy przedsiębiorstwa, prowadzone prace badawczo-rozwojowe, wykorzystywana technologia. Do zewnętrznych źródeł można zaliczyć: efekty współpracy z innymi podmiotami – zarówno gospodarczymi, jak i jednostkami naukowo-badawczymi – zakup licencji i patentów, udział w szkoleniach, seminariach i targach. Głównymi źródłami innowacji w badanych przedsiębiorstwach byli pracownicy (50%). Co drugie z nich wskazało na kooperację z innymi przedsiębiorstwami lub zrzeszeniami przedsiębiorstw (ryc. 2). Pozostałe przedsiębiorstwa wskazały na: szkolenia, seminaria, konferencje (38%), np. w zakresie organizacji innowacyjnych metod zarządzania, zakup licencji i patentów (27%), efekt realizacji wspólnych projektów unijnych (25%), wewnętrzne badania i rozwój (25%), efekt realizacji wspólnych projektów krajowych (23%), prowadzenie wspólnych prac badawczo-rozwojowych w klastrze (15%), przejęcie przedsiębiorstwa będącego w posiadaniu technologii (2%).

Ryc. 2. Źródła innowacji w badanych przedsiębiorstwach

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Za pomocą testu nieparametrycznego w programie SPSS przeprowadzono test w zakresie identyczności odpowiedzi grup przedsiębiorstw (mikro, małe, średnie, duże) dotyczących źródeł innowacji. W tym celu wykorzystano nieparametryczną analizę wariancji Kruskala-Wallisa, ma ona bowiem zastosowanie w sytuacji, kiedy badaniu poddawane są różnice pomiędzy więcej niż dwiema niezależnymi grupami pomiarów wyrażonych na skali porządkowej (Francuz, Mackiewicz, 2006). Porównanie obliczonej wartości statystyki H Kruskala-Wallisa z wartością krytyczną w tablicy statystyczne rozkładu chi-kwadrat dla $k-1=4-1=3$ stopni swobody pozwoliło wykazać, iż w tej analizie obserwacji – spośród zmiennych zależnych – występują istotne różnice między grupami w źródłach innowacji, przy ustalonym poziomie istotności $\alpha=0,05$. Mając na uwadze zróżnicowanie liczebności w poszczególnych grupach badanych przedsiębiorstw, zastosowano odpowiednie wagi (obserwacje przeważono wagą odnoszącą się do liczebności w poszczególnych grupach przedsiębiorstw: mikro, małe, średnie, duże), aby uzyskać nieobciążone estymatory. Różnorodność odpowiedzi pojawiła się w kategoriach: kooperacja z innymi przedsiębiorstwami lub zrzeszeniami przedsiębiorstw oraz szkolenia, seminaria, konferencje, np. w zakresie organizacji innowacyjnych metod zarządzania. Kooperacja z innymi przedsiębiorstwami albo zrzeszeniami przedsiębiorstw była źródłem innowacji głównie w przedsiębiorstwach dużych i mikro, zaś szkolenia, seminaria i konferencje w średnich (tab. 2).

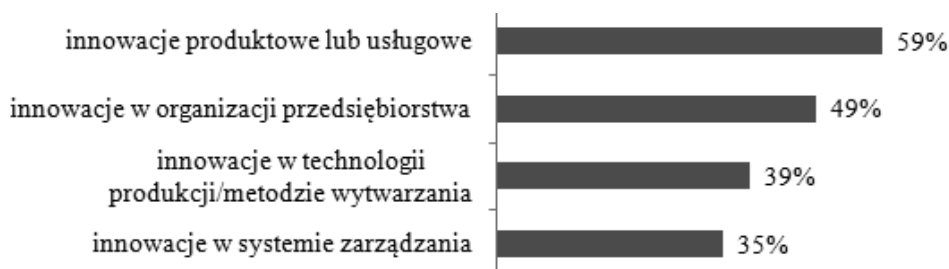
Tab. 2. Źródła innowacji w przedsiębiorstwach w zależności od wielkości przedsiębiorstwa. Poziom istotności wyników i wartości krytyczne (różnice i podobieństwa w rozkładach odpowiedzi w różnych grupach przedsiębiorstw)

Źródła innowacji w przedsiębiorstwach	Test Kruskala-Wallisa i poziom istotności wyników w zakresie różnic i podobieństw (N=49)
Zakup licencji i patentów	H=0,576 p=0,902
Wewnętrzne badania i rozwój	H=7,781 p=0,051
Przejęcie przedsiębiorstwa będącego w posiadaniu technologii	H=0,000 p=1,000
Prowadzenie wspólnych prac badawczo-rozwojowych w klastrze	H=4,766 p=0,190
Efekt realizacji wspólnych projektów krajowych	H=2,230 p=0,526
Kooperacja z innymi przedsiębiorstwami lub zrzeszeniami przedsiębiorstw	H=8,326 p=0,040
Efekt realizacji wspólnych projektów unijnych	H=2,491 p=0,477
Szkolenia, seminaria, konferencje, np. w zakresie organizacji innowacyjnych metod zarządzania	H=9,713 p=0,021
Pracownicy przedsiębiorstwa	H=5,673 p=0,129

Źródło: opracowanie własne.

Celem wprowadzania każdej innowacji jest podnoszenie skuteczności funkcjonowania przedsiębiorstwa, jego efektywności techniczno-produkcyjnej oraz ekonomicznej (Berliński, 2003). Stąd też kolejne pytanie dotyczyło rodzaju wdrożonych innowacji w ciągu ostatnich trzech lat. 59% badanych wskazało, że wytworzyło nowe produkty lub usługi, 49% wprowadziło zmiany w organizacji przedsiębiorstwa, 39% zmieniło technologie produkcji/metody wytwarzania, a 35% wprowadziło zmiany w systemie zarządzania (ryc. 3). Zatem najwięcej wdrożonych było innowacji produktowych/usługowych i organizacyjnych. Jest to niewątpliwie efekt absorpcji wiedzy z otoczenia w wyniku powiązań kooperacyjnych (np. handlowych, produkcyjnych, finansowych) badanych firm z innymi przedsiębiorstwami lub ich zrzeszeniami. Innowacje produktowe mogą być również efektem naśladownictwa konkurentów działających w branży i próbą dorównania im.

Ryc. 3. Rodzaje innowacji wdrożonych przez przedsiębiorstwa zlokalizowanych w klastrach w ciągu ostatnich trzech lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Kolejnej analizie poddano obserwacje w zakresie rodzajów wdrożonych innowacji w grupach przedsiębiorstw. Stwierdzono, że występują istotne różnice między grupami w zakresie wdrożenia innowacji w technologii produkcji/metodzie wytwarzania, przy ustalonym poziomie istotności $\alpha=0,05$. Najwięcej innowacji w tym zakresie wprowadziły przedsiębiorstwa duże, najmniej zaś mikro (tab. 3).

Tab. 3. Różnice i podobieństwa w rozkładach odpowiedzi według wielkości przedsiębiorstw

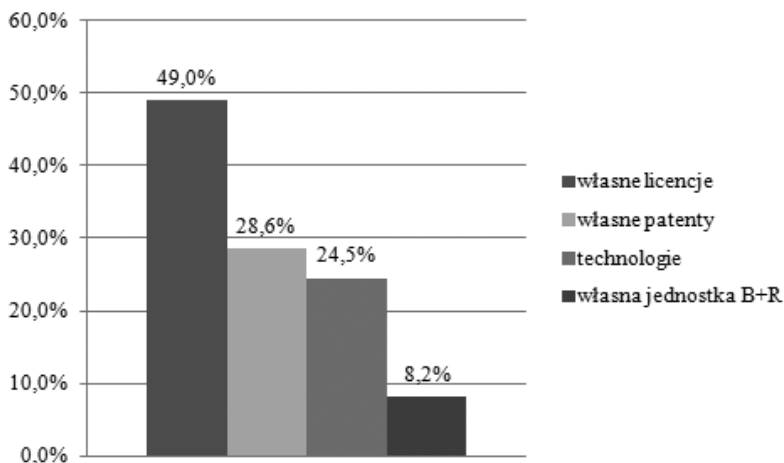
Rodzaje innowacji	Test Kruskala-Wallisa i poziom istotności wyników w zakresie różnic i podobieństw (N=49)
Innowacje produktowe lub usługowe	H=1,314 p=0,726
Innowacje w organizacji przedsiębiorstwa	H=1,078 p=0,782
Innowacje w technologii produkcji/metodzie wytwarzania	H=21,139 p=0,000
Innowacje w systemie zarządzania	H=7,483 p=0,058

Źródło: opracowanie własne.

Poziom innowacyjności badanych przedsiębiorstw można zbadać przez pryzmat posiadanych licencji i patentów, zaawansowanie technologiczne oraz zaplecze B+R. Co drugie przedsiębiorstwo ma własne licencje, co trzecie – własne patenty, 24% – technologie, zaś 8% – własną jednostkę badawczo-rozwojową (ryc. 4). Zatem większość przedsiębiorstw działa w oparciu o własne licencje. Mimo braku własnej jednostki B+R firmy mają własne patenty. 32% respondentów wskazało, że dzięki działalności w klastrze podniosło poziom innowacyjności.

Poziom innowacyjności według grup przedsiębiorstw jest zróżnicowany, co wykazał test Kruskala-Wallisa. W tej analizie obserwacji – spośród zmiennych zależnych – występują istotne różnice między grupami w zakresie: posiadania własnych patentów, technologii starszych niż 3 lata, technologii starszych niż 10 lata oraz posiadania własnej jednostki B+R, przy ustalonym poziomie istotności $\alpha=0,05$ (tab. 4). Najwięcej własnych patentów mają przedsiębiorstwa duże, zaś najmniej małe. Technologie starsze niż 3 lata są najczęściej wykorzystywane przez przedsiębiorstwa duże, zaś technologie starszych niż 10 lat używają głównie przedsiębiorstwa mikro i małe. Najwięcej własnych jednostek B+R mają przedsiębiorstwa duże.

Ryc. 4. Poziom innowacyjności przedsiębiorstw

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Tab. 4. Różnice i podobieństwa w rozkładach odpowiedzi dotyczących poziomu innowacyjności przedsiębiorstwa według wielkości przedsiębiorstw

Poziom innowacyjności przedsiębiorstw	Test Kruskala-Wallisa i poziom istotności wyników w zakresie różnic i podobieństw (N=49)
Własne licencje	H=5,291 p=0,152
Własne patenty	H=9,959 p=0,019
Technologie starsze niż 3 lata	H=12,838 p=0,005
Technologie starsze niż 5 lat	H=5,077 p=0,166
Technologie starsze niż 10 lat	H=8,292 p=0,040
Własna jednostka B+R	H=11,540 p=0,009

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Podsumowanie

Kooperacja między przedsiębiorstwami a: dostawcami, odbiorcami, uczelniami wyższymi, jednostkami B+R jest jedną z najważniejszych form dyfuzji wiedzy, co sprzyja powstawaniu wszelkiego rodzaju innowacji, a w efekcie – zdobyciu i utrzymaniu przewagi konkurencyjnej w dłuższym okresie. Często innowacyjność staje się środkiem koniecznym do przetrwania na coraz trudniejszym rynku, w konkurencyjnym otoczeniu. Badania wykazały, iż przedsiębiorstwa zlokalizowane w klastrach województwa świętokrzyskiego charakteryzują się dużą skłonnością do współpracy – zarówno z jednostkami sektora gospodarczego, publicznego i finansowego, jak i z otoczeniem naukowym. W dobie funkcjonowania w warunkach gospodarki opartej na wiedzy szczególnego znaczenia nabiera współpraca jednostek gospodarczych z podmiotami szeroko rozumianego otoczenia naukowego. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że przedsiębiorstwa, chociaż nie mają w swych strukturach jednostek B+R, posiadają własne patenty i licencje oraz wprowadzają różnego rodzaju innowacje. Jest to niewątpliwie efekt

wykorzystania potencjału: zarówno pracowników naukowych (42% badanych współpracuje z indywidualnymi naukowcami), jak i zaplecza naukowo-badawczego dostępnego w regionie świętokrzyskim. Współpraca przedsiębiorstw ze środowiskiem naukowym zapewnia dopływ innowacyjnych rozwiązań do przedsiębiorstw, nie jest tak kosztowną formą transferu wiedzy w porównaniu do zakupu licencji czy patentów. Głównym źródłem finansowania innowacji w przedsiębiorstwach są środki własne, stąd coraz więcej przedsiębiorstw współpracuje z uczelniami wyższymi (66% badanych) oraz z przedsiębiorstwami z branży (88%). Przedsiębiorstwa najczęściej współpracowały z uczelniami wyższymi w zakresie: pozyskiwania pracowników, realizacji wspólnych projektów krajowych, prowadzenia działań marketingowych i promocyjnych. Pracownicy przedsiębiorstw oraz współpraca z kooperantami były głównymi źródłami innowacji. Największy poziom innowacyjności reprezentują duże przedsiębiorstwa: mają więcej patentów niż przedsiębiorstwa mikro i małe, posiadają własne jednostki B+R oraz wykorzystują najnowsze technologie.

Prezentowane wyniki badań wskazują na znaczącą rolę środowiska naukowego dla powstawania i wdrażania innowacji. Potwierdza to przekonanie, że współcześnie szkoły wyższe odpowiadają nie tylko za przekazywanie wiedzy czy prowadzenie działalności naukowo-badawczej, lecz także za odpowiednią jakość kapitału ludzkiego, tzw. pracowników wiedzy (Mowery, Sampat, 2005). Wiedza generowana w uczelniach wyższych i w laboratoriach naukowo-badawczych jest absorbowana do przedsiębiorstw dzięki kooperacji.

Warto także zauważyć, iż poziom innowacyjności województwa świętokrzyskiego na tle Polski – mierzony udziałem przedsiębiorstw przemysłowych prowadzących działalność innowacyjną w ogólnej liczbie przedsiębiorstw – jest wyższy od średniej krajowej. Podobnie kształtuje się wskaźnik dotyczący udziału przedsiębiorstw współpracujących w zakresie działalności innowacyjnej. Wskaźnik przedsiębiorstw przemysłowych uznanych za innowacyjne w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w województwie świętokrzyskim również był wyższy od średniej krajowej. Znamienne jest także to, iż udział środków pozyskanych z zagranicy (bezwrotnych) na finansowanie nakładów na działalność inwestycyjną był znacząco wyższy od średniej krajowej. Wskaźniki te, dotyczące całego województwa, mogły być również kształtowane przez osiągnięcia przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach. Podsumowując, można stwierdzić, iż zarówno postępujący rozwój współpracy i powiązań sieciowych, jak i wartości wskaźników dotyczących innowacyjności gospodarki województwa świętokrzyskiego dobrze rokuje dla rozwoju województwa w przyszłości oraz mogą się przyczynić do przełamania istniejących stereotypów.

Wyniki badań charakteryzują zjawiska i procesy zachodzące w badanej próbie. Uogólnienie ich na populację klastrów w Polsce nie byłoby właściwe ze względu na poziom rozwoju gospodarczego województwa świętokrzyskiego i stan zaawansowania działających w nich klastrów, a także poziom zaawansowania technologicznego przedsiębiorstw w nich zlokalizowanych. Wyniki badań mają walor ogólności w odniesieniu do przedsiębiorstw działających w klastrach województwa świętokrzyskiego, mimo iż klastry te cechują się odmienną charakterystyką gałęziowo-branżową. Badania nad klastrami wymagają kontynuacji, przy czym istniejąca metodologia pozwala na osiągnięcie wiarygodnych wyników. Barię natomiast jest pozyskanie danych ilościowych. Sukces badań nad klastrami zależy zatem od woli współpracy przedsiębiorstw i koordynatorów klastrów.

Literatura References

- Berliński, L. (2003). *Projektowanie i ocena strategii innowacyjnych: inżynieria strategii przedsiębiorstwa*. Bydgoszcz: AJG Zakład Pracy Chronionej.
- Drucker, P.F. (1998). *On the Profession of Management*. Boston: Harvard Business Scholl Press.
- Etzkowitz, H. *The Triple Helix: Industry, University, and Government in Innovation*. Routledge.
- Fagerberg, J., Mowery D.C., Nelson, R. (red.). (2005). *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- Fiedor, B. (1979). *Teoria innowacji*. Warszawa: PWN.
- Florida, R. (1996). Toward the learning region. *Futures*, 27(5).
- Francuz, P., Mackiewicz, R. (2006). *Liczy nie wiedzą skąd pochodzą*. Lublin: KUL.
- Gorynia, M., Jankowska, B. (2008). Klastry a konkurencyjność i internacjonalizacja przedsiębiorstw Wielkopolski. *Gospodarka Narodowa*, 5–6, 91–109.
- Hargadon, A., Sutton, R.I. (2000). Building Innovation Factory. *Harvard Business Review*, 78 (3).
- Hildreth, P., Kimble, C. (2004). *Knowledge Networks: Innovation Through Communities of Practice*. London: Idea Group Publishing.
- Maillat, D. (2002). *Globalizacja, terytorialne systemy produkcyjne i środowiska innowacyjne. Rector's Lectures*. Kraków: Akademia Ekonomiczna.
- Matusiak, K.B., Stawasz, E., Jewtuchowicz A. (red.). (2001). *Zewnętrzne determinanty rozwoju innowacyjnych firm*. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Porter, M.E. (2001). *Porter o konkurencji*. Warszawa: PWE.
- Szulik, S. (red.). (2004). *Klastry. Innowacyjne wyzwanie dla Polski*. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Schumpeter, J.A. (1960). *Teoria rozwoju gospodarczego*. Warszawa: PWN.
- European Trend Chart on Innovation. Thematic Report Cluster Policies, Covering Period up to March 2003*, European Comission Enterprise Directorate General.

Ewa Kraska, mgr, doktorantka w Katedrze Gospodarki Regionalnej i Środowiska Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego. Asystent w Instytucie Ekonomii i Administracji Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania naukowe autorki są skupione na zagadnieniach związanych z tworzeniem i rozwojem klastrów (m.in. uwarunkowaniami powstawania klastrów, tworzeniem powiązań sieciowych w gospodarce), rozwojem lokalnym i regionalnym, przedsiębiorczością i formami jej wspierania, instytucjami otoczenia biznesu.

Ewa Kraska, is scientific and research interests focus on the issues connected with clusters formation and functioning (among others determinants of clusters formations, creation of network links in economy), local and regional development, entrepreneurship and forms of supporting it, institution of the business environment.
She is a junior lecturer at the Institute of Economy and Administration of the Jan Kochanowski

Adres/Address: Uniwersytet Jana Kochanowskiego
Wydział Zarządzania i Administracji
Instytut Ekonomii i Administracji
ul. Świętokrzyska 21A
25-406 Kielce, Polska
e-mail: ekraska@ujk.edu.pl

Janusz Kot, dr hab., profesor, Politechnika Świętokrzyska, Wydział Zarządzania i Modelowania Komputerowego, Katedra Zarządzania i Marketingu. Obszar zainteresowań badawczych autora to: zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym, polityka rozwoju regionalnego, konkurencyjność i innowacyjność regionalna i lokalna, strategie rozwoju regionalnego i lokalnego, zarządzanie strategiczne w jednostkach terytorialnych, gospodarka regionalna i lokalna, struktury klastrowe i sieciowe w rozwoju regionalnym i lokalnym.

Janusz Kot, PhD, professor, Kielce University of Technology, Faculty of Management and Computer Modelling, Department of Management and Marketing. Area of research interest: Regional and local management, policy of regional and local development, competitiveness and innovativeness of regions, strategies of regional and local development, strategic management in economic and territorial entities, regional and local economy, clusters and networking in regional and local economy.

Adres/Address: Politechnika Świętokrzyska
Wydział Zarządzania i Modelowania Komputerowego
Katedra Zarządzania i Marketingu
Al. Tysiąclecia Państwa Polskiego 7
25-314 Kielce, Polska
e-mail: jkot@tu.kielce.pl

Kaja Kudelko

Uniwersytet Ekonomiczny
w Krakowie

Zarządzanie zasobami ludzkimi w zespole projektowym na przykładzie grupy choreograficznej

Human resource management in a project team on the example of a dancer's group

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza zarządzania zasobami ludzkimi w zespole projektowym. W pracy posłużono się metodą *case study*. Do analizy studium przypadku wybrano organizację występu scenicznego grupy choreograficznej.

Wykazano, że grupa choreograficzna spełnia kryteria zespołu projektowego. Następnie przedstawiono studium przypadku projektu, polegającego na organizacji występu scenicznego grupy choreograficznej, który miał być oprawą artystyczną trasy koncertowej jednej z polskich wokalistek.

Badanie przypadku organizacji występów scenicznych grupy choreograficznej pozwoliło na określenie specyficznych uwarunkowań funkcjonowania tego typu zespołu projektowego. Umożliwiło też zidentyfikowanie trudności w zarządzaniu zasobami ludzkimi, wynikających z realizacji projektu tanecznego.

Abstract

In this article the author aims to analyse human resources management in a project team. The method applied in this paper was that of a case study. The subject chosen for analysis was the case of organising the stage performance of a group of back-up dancers.

The paper demonstrated that a dancers' group fulfills the criteria of a project team. Subsequently, a case study of the project was presented, which was the organisation of a top Polish musical artist's back-up dancers during a concert tour.

The method used in the article concerning the case of organising on-stage performances of a dancers' group enabled the assessment of the specific conditionings of the operation of this type of project team. It also enabled the identification of difficulties in human resources management resulting from the realisation of the dance project.

Słowa kluczowe: grupa choreograficzna; zarządzanie zasobami ludzkimi; zespół projektowy

Keywords: dancers' group; human resources management; project team

Wstęp

Zasoby ludzkie odgrywają kluczową rolę w każdej organizacji. Pojęcie *zasoby ludzkie* odnosi się do „pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwie wraz z ich wykształceniem i doświadczeniem zawodowym, niezbędnym do wykonywania pracy na zajmowanym stanowisku” (Tyrańska, 2012: 11). Termin ten zastąpił wcześniej używane określenia, takie jak: *sila robocza* czy *personel*. Ludzie postrzegani są jako zasób w przedsiębiorstwie, ponieważ przyczyniają się

do jego ogólnej sprawności (Król, 2006: 51). Uściślając to założenie, Pocztowski (2003: 36) zaznacza, że nie tyle ludzie stanowią zasób, co sami dysponują ucieleśnionymi w nich zasobami, dzięki którym mogą pełnić różne funkcje w organizacji. Z tego powodu ma ona ograniczoną władzę nad zasobami ludzkimi. To pracownicy sami decydują o stopniu swojego zaangażowania w pracę. Dlatego pojęcie *zasoby ludzkie* jest terminem wartościującym. Zdaniem Szałkowskiego (2006: 12) zasoby ludzkie nie mogą być traktowane przedmiotowo, ponieważ w procesie wytwarzania pełnią funkcję podmiotu. To ludzie, wykonujący określoną pracę, decydują o efektywności wykorzystania pozostałych zasobów: surowców, kapitału czy informacji. Od jakości kapitału ludzkiego zależy efektywność działania przedsiębiorstw i możliwości realizacji założonych celów. Dlatego obecnie, w odniesieniu do zasobów ludzkich, często stosuje się także pojęcie *kapitał ludzki*. Termin ten rozpowszechnił Schultz w latach 60. XX w., dla zaakcentowania wpływu kwalifikacji pracowników na wzrost gospodarczy (Za: Wilk, 2010: 11). Jakość kapitału ludzkiego wiąże się z wiedzą, umiejętnościami pracowników, a także ich zdolnościami i predyspozycjami osobowościowymi. Z tego względu umiejętne zarządzanie zasobami ludzkimi jest bardzo ważną funkcją zarządzania organizacją.

Większość działań podejmowanych przez organizację ma charakter typowy i rutynowy. Wynikają one ze specyfiki jej działalności lub pełnionych przez nią funkcji. Specyficzną formą angażowania zasobów ludzkich w organizacji, poza jej standardowymi działaniami, jest tworzenie zespołów projektowych. Zgodnie z definicją sformułowaną przez Project Management Institute, projekt oznacza „tymczasowe przedsięwzięcie podejmowane w celu wytworzenia unikalnego wyrobu, dostarczenia unikalnej usługi lub uzyskania unikalnego rezultatu” (Kasperek, 2011: 9). Do realizacji projektu powoływany jest specjalny zespół określany mianem zespołu projektowego lub zespołu zadaniowego. Jest on interdyscyplinarnym zespołem wykonawców o wysokich kwalifikacjach, który realizuje swoje zadania niezależnie od rutynowej działalności organizacji (Trocki, 2012: 19-20). Na jego czele stoi kierownik projektu odpowiedzialny za pracę zespołu i powodzenie całego przedsięwzięcia.

Przedmiotem projektów mogą być różne przedsięwzięcia, np. wytworzenie nowego produktu, wdrożenie systemu informatycznego, wejście na rynek z nowym wyrobem, prowadzenie badań naukowych (Ogonek, 2004: 16-17). Projekty nie są realizowane wyłącznie w przedsiębiorstwach. Pawlak (2006: 18-19) podaje przykłady innego rodzaju projektów, m.in.: przeprowadzenie kampanii wyborczej, wzniesienie budynku, opracowanie nowego leku czy też organizacja tournée orkiestry muzycznej.

Celem niniejszego artykułu jest analiza zarządzania zasobami ludzkimi w zespole projektowym. Do analizy studium przypadku wybrano organizację występu scenicznego grupy choreograficznej. Założono, że grupę taką można traktować jako specyficzny przypadek zespołu projektowego. Jest to nowe ujęcie badawcze zespołu projektowego. Wśród licznych badań empirycznych, realizowanych w tej dziedzinie, trudno znaleźć badania odnoszące się do grup tanecznych w ujęciu zespołu projektowego. Z tego względu uznano, że podjęcie tego tematu jest interesujące i nowatorskie. W tekście starano się dowieść, że grupa choreograficzna spełnia kryteria zespołu projektowego i można analizować jej funkcjonowanie z tego punktu widzenia. Tworzy ona zespół projektowy powołany do przygotowania i przedstawienia cyklu tanecznych występów scenicznych. W pracy posłużono się metodą *case study*. Metoda ta, inaczej zwana studium przypadku, należy do jakościowych metod badawczych. Sama jej nazwa sugeruje, że dotyczy badania pojedynczych obiektów i nie jest jej celem formułowanie ogólnych wniosków odnośnie całych zbiorowości (Czakon, 2013: 109). Podstawowa koncepcja metody *case study* polega na szczegółowym badaniu jednego przypadku – lub ewentualnie niewielkiej liczby przypadków – przy wykorzystaniu wybranych metod. Celem tego badania jest możliwie jak

najdogłębniesze rozpoznanie tego przypadku. Pozwala to na lepsze zrozumienie badanej rzeczywistości (Silverman, 2008: 168). Poszczególne przypadki nie musi potwierdzać uniwersalnych prawidłowości (Czakoń, 2013: 93). Dane wykorzystane do badania pochodzą z bezpośredniej obserwacji.

Grupa choreograficzna jako zespół projektowy

Grupę choreograficzną tworzy zespół taneczny, którego zadaniem jest wykonanie układu tanecznego według ustalonej choreografii. Grupę taneczną z całą pewnością można uznać za zespół projektowy.

Omawiając cechy charakterystyczne grupy choreograficznej, spełniające kryteria zespołu projektowego, można wskazać na (Chrościcki, 2001: 2):

1. realizację projektu – grupa choreograficzna realizuje przedsięwzięcie, które jest unikatowe i nowatorskie,
2. cel działania – grupa choreograficzna ma jasno określony cel działania,
3. wytyczone ramy czasowe i budżetowe przedsięwzięcia,
4. ściśle określone kierownictwo grupy choreograficznej,
5. członków zespołu dobieranych na podstawie kompetencji,
6. określoną strukturę wewnętrzną zespołu,
7. środowisko realizacji projektu mające wpływ na działania zespołu,
8. występowanie ryzyka nieosiągnięcia założonego celu.

Grupa choreograficzna realizuje projekt, czyli takie przedsięwzięcie, które ma charakter jednorazowy, unikatowy i nowatorski. Tym projektem jest przygotowanie, a następnie zaprezentowanie układu tanecznego według zaplanowanej choreografii. Pokaz taneczny to unikatowe przedsięwzięcie, ponieważ choreografia jest tworzona dla konkretnego zespołu, na określonej okazji. Przygotowana inscenizacja może być wykonywana kilkakrotnie, ale jest pojedynczym dziełem, przypisanym do jednego twórcy i wykonawców. Choreografia stanowi autorski projekt jej twórcy. Jest dziełem nowatorskim, gdyż każdy układ taneczny różni się od powstających wcześniej, nawet jeśli wykonuje go ta sama grupa. Sytuację występu scenicznego również uznaje się za działanie innowacyjne i niepowtarzalne. Za względu na specyfikę pokazów na żywo za każdym razem jest to inny występ. Nie można odtworzyć dwóch identycznych pokazów. Elementami projektu choreograficznego są: taniec, choreografia i występ sceniczny.

Grupa taneczna ma jasno określony cel działania. Jest nim przygotowanie i zaprezentowanie występu lub cyklu występów scenicznych. Taneczne występy artystyczne mogą przyjmować formę koncertów, pokazów lub spektakli tanecznych. Mogą to być inscenizacje wystawiane w teatrach muzycznych, pokazy realizowane na specjalne okazje, np. festyny i imprezy okolicznościowe, występy towarzyszące koncertom wokalistów i zespołów muzycznych, występy dzieci i młodzieży uczestniczących w zajęciach szkół tanecznych, konkursy tańca itp.

Osiągnięcie efektu finalnego odbywa się w drodze realizacji poszczególnych celów częściowych. Każdy z nich wiąże się z wykonaniem i koordynacją wielu złożonych zadań. Do poszczególnych celów szczegółowych projektu choreograficznego należą m.in.:

- ustalenie celu finalnego, formy występu i jego przeznaczenia,
- określenie ram czasowych i finansowych przedsięwzięcia,
- stworzenie choreografii,
- wybór i opracowanie oprawy muzycznej,
- wybór kostiumów, rekwizytów, elementów scenografii,
- nawiązanie współpracy z dostawcami usług potrzebnych do realizacji projektów,
- szkolenie tancerzy i przeprowadzenie prób zespołu,
- realizacja występu scenicznego.

Projekt choreograficzny jest ograniczony czasowo. Ma ściśle określony początek i koniec. Zwykle okres jego realizacji, od momentu przyjęcia zlecenia realizacji projektu do końcowego przedstawienia jego efektów, jest stosunkowo krótki. Stanowi to pewne ograniczenie i równocześnie wyzwanie, aby w ustalonym, krótkim czasie zrealizować cel oraz poszczególne etapy prowadzące do ostatecznego wyniku. Realizacja projektu tanecznego wiąże się także z koniecznością poniesienia kosztów. Do najważniejszych składników kosztów tego przedsięwzięcia należy zaliczyć:

- wynagrodzenie kierownika projektu,
- wynagrodzenie członków zespołu,
- wydatki rzeczowe związane z realizacją projektu, np. na zakup kostiumów, rekwizytów,
- wydatki za usługi związane z realizacją projektu, np. fryzjerskie, kosmetyczne, cateringowe, transportowe, wynajem sal i sprzętu, usługi muzyczne, usługi związane z oświetleniem i nagłośnieniem sceny.

Grupa choreograficzna działa pod ściśle określonym kierownictwem, któremu jest podporządkowana. Kierownik grupy odpowiada za realizację i powodzenie całości przedsięwzięcia. Zwykle pełni podwójną funkcję: jest choreografem tworzącym układy taneczne oraz trenerem odpowiedzialnym za wyszkolenie i przygotowanie tancerzy. Realizuje on cztery podstawowe zadania kierownika projektu (Pawlak, 2006: 204):

- planowanie – w ramach którego ustala cele i środki do ich osiągnięcia, tworzy choreografię,
- organizowanie – polegające na stworzeniu struktury organizacyjnej projektu, zbudowaniu zespołu tanecznego,
- kierowanie – obejmujące organizowanie i nadzorowanie pracy tancerzy, przypisanie im zadań i ról, dbanie o integrację i dobre relacje w zespole, szkolenie tancerzy, przypisanie zadań innym osobom współpracującym z zespołem,
- monitorowanie – odnoszące się do weryfikacji postępów prac z założonymi celami.

Członkowie grupy tanecznej dobierani są do zespołu na podstawie kompetencji. Przede wszystkim ważne są ich umiejętności taneczne, doświadczenie sceniczne i opanowanie techniki tańca. Ale nie są to jedyne kryteria. Istotne są również predyspozycje fizyczne. Narzędziem pracy tancerza jest jego ciało, uwarunkowane indywidualną budową anatomiczną. Pożądanymi cechami fizycznymi jest proporcjonalna budowa ciała, wyćwiczone mięśnie, plastyczność i wytrzymałość. Umożliwiają one wszechstronność ruchową i biegłość w wykonywaniu różnych ewolucji tanecznych. Tancerze muszą mieć także określone kompetencje intelektualne, aby byli zdolni do szybkiego uczenia się i zapamiętywania choreografii, oraz koordynację wzrokowo-ruchową. Innymi niezbędnymi zdolnościami tancerzy jest muzykalność, poczucie rytmu oraz umiejętność odbioru i odczuwania muzyki. Jak podkreśla Kulesza (2000: 15), tancerza powinna cechować duża wrażliwość emocjonalna, która przejawia się w świadomym przeżywaniu różnych uczuć i doznań oraz umiejętności ich przekazywania za pomocą ruchu. Zewnętrznym odzwierciedleniem doświadczanych emocji są ruchy, gesty i mimika. Wiąże się z tym eksponowanie własnej indywidualności i osobowości. Zdaniem Rudnickiej (2012: 34) tancerz odciska na choreografii swoje własne piętno i dzięki swojej osobowości nadaje jej charakter, buduje indywidualne role sceniczne.

Członkowie grupy choreograficznej muszą też wykazywać się pewną dozą pewności siebie i być świadomi swoich umiejętności. Brak zdecydowania i niepewność nie robią na scenie dobrego wrażenia. Ponadto ważna jest odporność na stres. Zbyt silne go przeżywanie może utrudnić lub uniemożliwić dobre zatańczenie przed publicznością.

W grupie choreograficznej istnieje ustalona struktura wewnętrzna. Określa ją skład grupy i podział ról pomiędzy jej członkami. Liczba osób w grupach choreograficznych jest zróżnicowana.

Zależy to od wymogów i okoliczności występu. Zdarzają się niewielkie, kilkuosobowe zespoły, np. towarzyszące na scenie wokaliście podczas jego występu. Działają też zespoły kilkunastoosobowe lub większe, czego przykładem może być formacja taneczna biorąca udział w konkursie tańca.

Zasadniczo, poszczególni tancerze nie powinni się różnić pod względem umiejętności i stylu tańca. W występach grup choreograficznych dobry efekt daje podobieństwo i synchronizacja wykonywanych ruchów. W grupie jednak mogą się znajdować jednostki wybitne, przeznaczone do specjalnych zadań, np. tańczące partie solowe. W przypadku organizacji większych inscenizacji, gdzie wykorzystuje się kilka czy kilkanaście utworów, nie każda z osób musi być zaangażowana we wszystkie fragmenty występu.

Jak w każdym zespole projektowym, także w grupie choreograficznej bardzo ważna jest odpowiednia motywacja członków, nastawienie na osiągnięcie rezultatów i podporządkowanie się kierownikowi. W przypadku tego typu grupy szczególnie ważne są współpraca, umiejętność pracy w zespole i dobra komunikacja. Wszyscy członkowie grupy są zaangażowani w wynik pracy, odczuwają wzajemną odpowiedzialność i współzależność.

Grupa choreograficzna działa w pewnym otoczeniu, w którym funkcjonują różni interesariusze, zainteresowani projektem i jego końcowym rezultatem. Należą do nich:

- zleceniodawca projektu – osoba, która zleca wykonanie projektu choreograficznego. Zleceniodawcą może być kierownictwo firmy macierzystej zespołu, np. dyrekcja teatru muzycznego, lub osoba bądź grupa organizująca koncert albo inną imprezę okolicznościową. Grupa choreograficzna może również samodzielnie podjąć się wykonania projektu, np. podejmując decyzję o udziale w konkursie tańca.
- odbiorcy projektu – najczęściej stanowią znacznie szerszą grupę niż zleceniodawcy. Odbiorcami są widzowie podczas występu grupy choreograficznej.
- dostawcy dóbr i usług – osoby lub organizacje zaopatrujące zespół w potrzebne dobra, np. kostiumy, rekwizyty, elementy scenografii, a także świadczące usługi na rzecz zespołu, m.in. charakteryzatorskie, cateringowe, transportowe, związane z obsługą sceny.
- współpracownicy – których udział, ze względu na posiadane kompetencje, jest niezbędny dla osiągnięcia celu projektu, np. scenograf, projektant strojów, twórca oprawy muzycznej, prawnik.
- sponsorzy – którzy wspierają finansowo realizację projektu, zwykle w zamian za promocję siebie lub firmy.

Realizacja projektu tanecznego wiąże się z ryzykiem jego niewykonania lub niewłaściwego wykonania. Na etapie przygotowania wiąże się ono z ograniczeniem czasowym. Grupa choreograficzna może zostać niewystarczająco przygotowana z powodu zbyt małej ilości czasu na treningi i próby. W efekcie w trakcie występu scenicznego mogą się pojawiać pomyłki, co w oczywisty sposób obniża jego jakość. Ryzyko może również dotyczyć przekroczenia zaplanowanych kosztów. Zagrożeniem są także zaniedbania ze strony współpracowników i dostawców, które mogą wprowadzać chaos i dezorganizację.

Problemy mogą też wynikać z braku wystarczających kompetencji członków zespołu. Zawsze istnieje obawa, że ktoś wybrany do grupy nie podoła choreografii i nie będzie w stanie nauczyć się jej w ograniczonym czasie. Występowi publicznemu zawsze również towarzyszy pewne ryzyko. Jest to za każdym razem jednorazowa próba pokazania się przed daną publicznością. Ewentualnych potknięć nie da się naprawić, gdyż nie ma okazji na powtórne zaprezentowanie się przed tymi samymi widzami. Tancerze mogą się poczuć sfrustrowani i zdemotywowani, zwłaszcza gdy przygotowanie przedsięwzięcia kosztowało ich wiele czasu i wysiłku. Zawsze też istnieje obawa, że pokaz zostanie źle przyjęty przez widzów.

Studium przypadku organizacji występu scenicznego grupy choreograficznej

Badany przypadek dotyczył projektu polegającego na organizacji występu scenicznego grupy choreograficznej, który miał stanowić oprawę artystyczną trasy koncertowej jednej z polskich wokalistek¹. Do realizacji tego projektu został powołany kierownik projektu, wyznaczony przez piosenkarkę, który następnie utworzył zespół projektowy i pokierował nim. Studium tego przypadku badane było za pomocą metody obserwacji uczestniczącej, z punktu widzenia osoby, która była w niego bezpośrednio zaangażowana i pełniła funkcję kierownika projektu. Trasa koncertowa wokalistki była realizowana w okresie od maja do października 2014 r. Podczas niej zorganizowano 35 koncertów, granych w różnych miastach na terenie całej Polski. Koncerty odbywały się w ramach różnych festiwali i gal telewizyjnych oraz imprez okolicznościowych, tj. festynów z okazji lokalnych świąt i koncertów okolicznościowych w miejscowościach turystycznych. Koncerty te zamawiane były przez władze miejskie i gminne oraz instytucje radiowe i telewizyjne. Grupa choreograficzna towarzyszyła wokalistce na scenie i przedstawiała swój układ choreograficzny, dostosowany do poszczególnych utworów muzycznych.

Wymagania ogólnie sformułowane względem tego projektu obejmowały choreografię taneczną do 11 utworów muzycznych. Wokalistka chciała, aby cały występ przedstawiał jedną, spójną opowieść. Z tego względu układy taneczne prezentowane przy kolejnych piosenkach artystki musiały tworzyć zwartą całość. Choreografie do poszczególnych utworów miały się ze sobą tematycznie wiązać i logicznie przechodzić z jednej w drugą, tworząc pewną opowieść.

Wybór kierownika odbył się po przeprowadzeniu kilku rozmów kwalifikacyjnych. Wybrana osoba jest znana na rynku tanecznym jako tancerka i choreografka. Ma wysokie kwalifikacje oraz wieloletnie doświadczenie taneczne. W tej roli uczestniczyła wcześniej w wielu podobnych projektach. Do zadań kierownika projektu należało przede wszystkim:

- zorganizowanie grupy choreograficznej,
- stworzenie choreografii,
- wyszkolenie członków zespołu w zakresie tej choreografii,
- przeszkolenie wokalistki i przeprowadzenie z nią prób,
- występowanie wspólnie z zespołem podczas koncertów.

Dla potrzeb realizacji projektu dobrana została grupa czteroosobowa: dwie kobiety i dwóch mężczyzn. Kierownik projektu także brał udział w występach jako jeden z tancerzy. Do jego obowiązków należała również współpraca z innymi osobami, które świadczyły pewne usługi pomocnicze. Pomagał m.in. w wyborze kostiumów scenicznych. W ciągu całego koncertu wykorzystywane były cztery różne stroje, odpowiednie dla kolejnych scen z przedstawianej historii. Kierownik uczestniczył także w projektowaniu scenografii i rekwizytów.

Czas realizacji projektu był bardzo krótki: 45 dni od momentu przyjęcia zlecenia przez kierownika projektu do terminu pierwszego występu. W tym czasie musiała zostać zrealizowana pierwsza część projektu obejmująca przygotowanie choreografii i wyszkolenie tancerzy. Druga część – występy sceniczne – trwała przez kolejne 75 dni. Koncerty odbywały się w odstępach ok. tygodniowych.

¹ Ze względu na specyfikę informacji zawartych w poniższej pracy oraz ich poufność zgodnie z *Ustawą z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych* (Dz. U. nr 182, poz. 1228) oraz zgodnie z *Ustawą z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych* (Dz. U. nr 133, poz. 883) autorka artykułu jest zobowiązana do nieujawniania jakichkolwiek informacji (w szczególności danych osobowych) umożliwiających identyfikację osób i instytucji przedstawionych w artykule.

Kierownik otrzymał wynagrodzenie dla siebie i tancerzy. W ramach tej sumy samodzielnie dokonywał podziału środków na wynagrodzenie własne oraz tancerzy. Koszty podróży, zakwaterowania i wyżywienia podczas koncertów były rozliczane osobno i w całości pokrywane przez zleceniodawcę. Podobnie wydatki rzeczowe związane z realizacją projektu, np. na zakup kostiumów, rekwizytów, oraz wydatki za usługi związane z obsługą koncertów, np. fryzjerskie, kosmetyczne, cateringowe, usługi związane z oświetleniem i nagłośnieniem sceny.

Realizacja projektu odbywała się w kilku etapach. Na wstępie kierownik projektu przystąpił do planowania całego przedsięwzięcia. Dotyczyło ono rozłożenia w czasie wszystkich niezbędnych działań. Jedną z pierwszych czynności było komponowanie choreografii, a także rozplanowanie przestrzenne tancerzy na scenie i ich przemieszczania się podczas występu. Odrębną choreografię kierownik opracował dla wokalistki, która wyraziła chęć wykonywania niektórych sekwencji tanecznych wraz z tancerzami. Jej poziom trudności był niższy niż w przypadku partii tancerzy, ale nawiązywał do całościowej kompozycji utworu. Kierownik zaproponował również sposób wykorzystania rekwizytów w tańcu. Uwzględnił też wkomponowanie w choreografię niektórych elementów scenografii. Równocześnie przeprowadził z tancerzami wstępne rozmowy dotyczące ewentualnego udziału w projekcie.

Ze względu na bardzo ograniczony czas wykonania całości przedsięwzięcia, kierownik projektu szybko przystąpił do kolejnego etapu realizacji projektu, w którym nastąpił ostateczny wybór tancerzy do zespołu choreograficznego oraz planowanie innych spraw organizacyjnych. Należały do nich m.in. spotkania z kostiumologiem w celu zaakceptowania proponowanych strojów pod względem ich funkcjonalności w tańcu. Przeprowadził także rozmowy i konsultacje ze scenografem i z twórcą rekwizytów.

Trudności pojawiające się na etapie rekrutacji tancerzy wynikały głównie z faktu, że projekt był bardzo czasochłonny, zarówno w fazie przygotowań i treningów, jak i na etapie koncertów. Wielu tancerzy w Polsce oprócz działalności artystycznej ma też inne obowiązki, do których należą praca zawodowa lub studia. Dlatego część z nich nie była w stanie zobowiązać się do pełnej dyspozycyjności na tak długi czas, na jaki przewidywana była realizacja przedsięwzięcia. W ramach czynności organizacyjnych na tym etapie zadaniem kierownika było przede wszystkim zorganizowanie miejsca i określenie terminów prób tanecznych.

Kolejnym etapem projektu było kierowanie pracą zespołu w okresie przygotowawczym do występów scenicznych, obejmującym szkolenie tancerzy i wyćwiczenie zaplanowanej choreografii.

Ograniczenia w zakresie czasu realizacji oraz przyznanych środków finansowych nie pozwoliły na dodatkowy rozwój tancerzy, np. wysłanie ich na szkolenia z doskonalenia techniki tańca lub w zakresie ogólnorozwojowym. Licząc się z tym, kierownik projektu od razu zdecydował się na zaangażowanie tancerzy, których umiejętności i kompetencje były wystarczające dla prawidłowej realizacji projektu i którzy nie wymagali dodatkowych szkoleń, poza szkoleniem w zakresie choreografii. Wybrani tancerze byli zdolni i odpowiednio doświadczeni, więc nie mieli trudności z opanowaniem techniki tańca ani z zapamiętaniem choreografii. Umieeli też nadać jej odpowiedni wyraz artystyczny. Było to potwierdzeniem, że na etapie selekcji tancerzy zostały wybrane właściwe osoby. Zasadniczo nie było podziału na poszczególne role, ponieważ tancerze wykonywali wspólne układy. Wyjątki stanowiły fragmenty choreografii, w którym jeden z mężczyzn wykonywał partie indywidualne i partnerował wokalistce w wybranych scenach.

Dodatkowym wyzwaniem było szkolenie wokalistki w zakresie choreografii. Wprawdzie nie wykonywała ona tak skomplikowanej choreografii jak tancerze, ale w wybranych fragmentach utworów miała za zadanie tańczyć razem ze wszystkimi. Jej kroki były znacznie łatwiejsze,

ze względu na to, że nie jest ona zawodową tancerką, a poza tym miała się skoncentrować przede wszystkim na śpiewie. Piosenkarka musiała jednak poznać i opanować kilka prostych układów, żeby wkomponować się w całość przedstawienia. Powodowało to konieczność wygospodarowania dodatkowego czasu na szkolenie wokalistki oraz na wspólne próby artystki z tancerzami z zespołu.

Kierownik projektu podtrzymywał także współpracę z innymi uczestnikami projektu, tj. osobami zaopatrującymi zespół w kostiumy i rekwizyty, scenografem oraz realizatorem dźwięku.

Ostatnia i najdłużej trwająca faza realizacji projektu polegała na odtwarzaniu choreografii podczas kolejnych koncertów. Zadaniem kierownika projektu było delegowanie tancerzy na występy, zapewnienie ich udziału w określonych czasie i miejscu oraz wykonanie wraz z nimi choreografii. Realizacja zaplanowanych układów tanecznych na koncertach przebiegała bez zakłóceń. Tancerze byli dobrze przygotowani i pewni swoich umiejętności.

Podczas koncertów zdarzały się czasem niespodziewane sytuacje, związane z niedopatrzeniem obsługi technicznej i ekipy wspomagającej. Było to np. popsucie się rekwizytu albo awaria jakiegoś elementu scenografii. Zdarzyło się także uszkodzenie stroju jednej z tancerek. Takie sytuacje nie były zawinione przez kierownika projektu ani przez członków grupy, wprowadzały jednak dezorientację na scenie i wymagały szybkiej reakcji członków zespołu.

Największe komplikacje, jakie pojawiły się na etapie koncertów, dotyczyły dyspozycyjności tancerzy. Podczas zawierania umów członkowie zespołu zadeklarowali pełną dyspozycyjność na czas, który obejmowała trasa koncertowa. Jednak zleceniodawca nie określił precyzyjnie terminów występów. Trasa koncertowa była modyfikowana przez cały czas jej trwania. Pojawiały się nieprzewidziane wcześniej występy, które były w ostatniej chwili organizowane przez menedżera artystki. Czasami ulegały zmianie wcześniej zadeklarowane terminy. Dlatego nie wszyscy tancerze mogli uczestniczyć w występach ze względu na swoje prywatne plany. Pojawiała się zatem konieczność szybkiego poszukiwania zastępstwa za osoby z głównego składu. Nie było to łatwe ze względu na okres wakacyjny, w którym odbywała się trasa koncertowa. Wprowadzenie zastępcy w miejsce stałego członka grupy wiązało się też z koniecznością organizowania dla niego prób i szkolenia, często w bardzo ograniczonym czasie.

Duży problem stanowił stosunkowo krótki okres realizacji projektu. Od momentu przyjęcia zlecenia do pierwszego występu scenicznego upłynęło ok. półtora miesiąca. Dawało to bardzo mało czasu na stworzenie choreografii, znalezienie tancerzy i ich szkolenie. Pracę dezorganizowały nagle zmiany i wydarzenia częściowo nieprzewidywane, a częściowo wynikające z decyzji zleceniodawcy.

Również komunikacja ze zleceniodawcą, wokalistką, była skomplikowana. Kontaktowała się ona najczęściej przez swojego menedżera lub asystentki, którzy nie zawsze byli wystarczająco dobrze poinformowani albo też nie zawsze przekazywali właściwe informacje w odpowiednim czasie.

Problemy, które pojawiły się podczas realizacji projektu, pozwalają na sformułowanie następujących wniosków.

- Przy projektach dotyczących organizacji występów scenicznych grupy choreograficznej bardzo ważne są różnorodne kompetencje kierownika projektu. Osoba ta, oprócz umiejętności tanecznych i dydaktycznych, musi wykazywać cechy dobrego organizatora, być energiczna i komunikatywna oraz powinna umieć sprawnie działać w sytuacjach stresowych.
- W tego typu projektach ważny jest odpowiedni wybór tancerzy. Muszą oni mieć duże i wszechstronne umiejętności taneczne oraz doświadczenie sceniczne. Nie ma bowiem czasu na doszkalanie członków grupy i podnoszenie ich kwalifikacji.
- Istotne jest precyzyjne określenie warunków umowy przed rozpoczęciem realizacji projektu.

Dotyczy to kwestii wynagrodzeń, uwzględniających gratyfikację zarówno za udział w występach scenicznych, jak i w próbach.

- Ważne jest także precyzyjne ustalenie wszystkich wiążących terminów koncertów i zabezpieczenie się przez konsekwencjami zmian dokonywanych w ostatniej chwili.
- Doświadczenie pokazało, że nie zawsze osoby powołane do pośredniczenia między zleceniodawcą a kierownikiem właściwie wywiązywały się z tego obowiązku. To wskazuje na ogromną wagę sprawnej i skutecznej komunikacji między różnymi podmiotami zaangażowanymi w projekt.
- W przypadku realizacji tego typu projektów, które wymagają od członków grupy dużego zaangażowania przez dłuższy czas, dobrze byłoby zabezpieczyć się przed ich ewentualną niedyspozycyjnością, wynikającą z różnych sytuacji losowych, np. choroby.
- Pracując w małej grupie, dobra znajomość kierownika z członkami zespołu ułatwia współpracę i porozumiewanie się. Jednak kierownik, z racji pełnionej funkcji, powinien starać się zachować pewien dystans, aby móc egzekwować od pracowników wypełnianie ich obowiązków.

Uwagi końcowe

Zasady zarządzania zasobami ludzkimi znajdują zastosowanie w wielu różnych formach działalności organizacji, w tym m.in. w pracy zespołów projektowych. Efektywność i skuteczność działania zespołu projektowego zależy od wielu czynników. Należy do nich m.in. wybór kompetentnego kierownika projektu, dobór członków zespołu o odpowiednich kwalifikacjach, właściwe ukształtowanie struktury zespołu z jasno określonymi obowiązkami i rolami, a także efektywna współpraca i komunikacja w zespole.

Badanie przypadku organizacji występów scenicznych grupy choreograficznej pozwoliło na określenie specyficznych uwarunkowań funkcjonowania tego typu zespołu projektowego. Umożliwiło też zidentyfikowanie trudności w zarządzaniu zasobami ludzkimi, wynikających z realizacji projektu tanecznego. W tego typu przedsięwzięciach ważny jest przede wszystkim wybór właściwego kierownika projektu, przed którym stoi wiele wyzwań. Zwykle pełni on równocześnie kilka funkcji: tancerza, choreografa, szkoleniowca i organizatora. Członkowie zespołu projektowego muszą się odznaczać wysokimi umiejętnościami tanecznymi i doświadczeniem scenicznym. Mimo że w organizacji trasy koncertowej należy wykazać się dużą elastycznością i spontanicznością, istotne jest precyzyjne sformułowanie warunków umowy między kierownikiem projektu a zleceniodawcą, obejmujące kwestie wynagrodzeń na każdym etapie realizacji projektu, terminów występów scenicznych oraz zasad i form komunikacji. Ważne jest też zabezpieczenie ewentualnego zastępstwa za poszczególnych członków zespołu, zwłaszcza przy długoterminowych projektach, na wypadek różnych nieprzewidzianych okoliczności losowych. Praca z grupami tanecznymi sprzyja zachowaniu nieformalnych relacji, jednak kierownik musi umieć utrzymać autorytet w celu zachowania dyscypliny i egzekwowania obowiązków od członków zespołu.

Wnioski wynikające z analizy badanego przypadku mogą stanowić wskazówki do realizacji podobnych projektów. Ograniczenia niniejszych badań wiążą się z brakiem możliwości porównania ich wyników z rezultatami innych autorów, ze względu na brak dostępnych publikacji dotyczących funkcjonowania zespołów tanecznych w ujęciu zespołów projektowych. Niniejszy artykuł, zgodnie z przyjętą metodą *case study*, ogranicza się do analizy jednego przypadku. Jednakże, rozwijając ten kierunek badań, w przyszłości warto byłoby wzbogacić je przykładami innych grup choreograficznych. Pozwoliłoby to na porównanie uzyskanych wyników oraz sformułowanie bardziej ogólnych wniosków dotyczących funkcjonowania grup choreograficznych jako specyficznych zespołów projektowych.

Literatura References

- Chrościński, Z. (2001). *Zarządzanie projektem – zespołami zadaniowymi*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Człon, W. (2013). Zastosowanie studiów przypadku w badaniach nauk o zarządzaniu. W: W. Człon (red.), *Podstawy metodologii w naukach o zarządzaniu*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer S.A.
- Kasperek, M. (2011). *Zarządzanie projektem*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Król, H. (2006). Podstawy koncepcji zarządzania zasobami ludzkimi. W: H. Król, A. Ludwiciński (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kulesza, B. (2000). *Taniec w edukacji szkolnej*. Gdańsk: Wydawnictwo DJ.
- Ogonek, K. (2004). Zarządzanie projektem. W: P. Wachowiak, S. Gregorczyk, B. Grucza, K. Ogonek (red.), *Kierowanie zespołem projektowym*. Warszawa: Difin.
- Pawlak, M. (2006). *Zarządzanie projektami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pocztowski, A. (2003). *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Rudnicka, Z. (2012). *Tancerz, szkoła i scena*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina.
- Silverman, D. (2008). *Prowadzenie badań jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szałkowski, A. (2006). Personel w systemie zarządzania przedsiębiorstwem. W: A. Szałkowski (red.), *Podstawy zarządzania personelem*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Trocki, M. (2012). Projekty i pojęcia pokrewne. W: M. Trocki (red.), *Nowoczesne zarządzanie projektami*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Tyrańska, M. (2012). Zarządzanie zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie. W: M. Tyrańska (red.), *Współczesne tendencje w zarządzaniu zasobami ludzkimi*. Warszawa: Difin.
- Wilk, A. (2010). *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Logistyki.

Kaja Kudelko, studentka na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Autorka ma tytuł licencjata. Obecnie kontynuuje naukę na studiach magisterskich. Zainteresowania badawcze łączy ze swoim hobby. Jest tancerką, choreografką i nauczycielką tańca.

Kaja Kudelko, the author is the student of Cracow University of Economics, Faculty of Management. She received a bachelor's degree. Currently she is studying a master's study. Her research interests are connected with the hobby. She is a professional dancer, choreographer of major polish pop-stars and dance teacher.

Adres/Address: Kaja Kudelko
ul. Wysłouchów
30-611 Kraków
e-mail: kajakud@wp.pl

Marta Zygiel

Uniwersytet Warszawski

Jak zostać przedsiębiorcą zagranicznym w Polsce? Prawne i praktyczne aspekty prowadzenia działalności gospodarczej przez przedsiębiorców zagranicznych w Polsce

**How to become a foreign entrepreneur in Poland? Legal and practical aspects
of business activity of foreign entrepreneurs in Poland**

Streszczenie

Niniejsza praca ma na celu przedstawienie prawnych aspektów związanych z prowadzeniem działalności w Polsce przez przedsiębiorców zagranicznych. Autorka opisała dopuszczalne formy działalności gospodarczej, umożliwiające rozwój strategii biznesowej zagranicznych przedsiębiorców na terenie naszego kraju. Przedmiotem analizy są również praktyczne aspekty związane z rejestracją w Polsce nowych firm. Celem artykułu jest wskazanie wielości dopuszczalnych form prowadzenia działalności wraz z praktycznym aspektem dla utworzenia i prowadzenia działalności gospodarczej. Autorka ukazała, iż dzięki proceduralnym ułatwieniom przedsiębiorcą można zostać w jeden dzień, nawet na odległość: składając wymagane dokumenty za pośrednictwem internetowych formularzy wymaganych w celu wpisania do rejestru zarówno jednoosobowej firmy, jak i spółki. Jednocześnie opisała niedoskonałości systemów elektronicznych służących do rejestrowania działalności, podkreślając tym samym, iż ułatwienia w utworzeniu i prowadzeniu własnej działalności przede wszystkim występują w teorii, zaś w praktyce przedsiębiorcy nadal muszą dopełnić szeregu formalności.

Abstract

This study aims to identify the legal aspects of business activity in Poland of foreign entrepreneurs. In the following study we can find the legal aspects and business practices for foreign entrepreneurs. The author describes the acceptable forms of economic activity, enabling the development of the business strategy of foreign entrepreneurs in Poland. The analysis also presents the practical aspects of the registration of new companies in Poland. The purpose of the article is to indicate the multiplicity of permissible forms of business activity with the practical aspect of establishing and conducting business activity. The author has simultaneously indicated that, owing to procedural facilitation, we can now become entrepreneurs in one day, even long-distance, by submitting the required documents through online forms required for entry into the register of both sole proprietorships as well as larger companies. Simultaneously, the author has pointed out that electronic systems used for the online registration of companies are not completely valid, which is why the facilitation of creating and managing further business activity works, above all, in theory, but in practice entrepreneurs still have to fulfill a series of formalities.

Słowa kluczowe: działalność gospodarcza; handel; przedsiębiorca; przedsiębiorczość

Keywords: business activity; entrepreneur; enterprise; trade

Wstęp

W obowiązujących w Polsce przepisach prawa stosowana jest zasada swobody działalności gospodarczej, co oznacza, iż każdy ma prawo do podjęcia działalności gospodarczej według własnego wyboru na równych prawach. Jednak w przypadku przedsiębiorców zagranicznych zasada ta nie ma zastosowania. Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej¹ wprowadza pewnego rodzaju ograniczenia dotyczące podmiotów zagranicznych. W katalogu ograniczeń należy wyróżnić ograniczenia podmiotowe – określające, kto może podejmować działalność – a także ograniczenia przedmiotowe, zawierające przesłanki, które muszą zostać spełnione przed podjęciem działalności. W świetle obowiązujących regulacji przedsiębiorcy zagraniczni mogą prowadzić działalność gospodarczą w Polsce w formie:

- spółki handlowej: osobowej lub kapitałowej,
- oddziału przedsiębiorcy zagranicznego,
- przedstawicielstwa przedsiębiorcy zagranicznego,
- indywidualnej działalności gospodarczej (w tym w ramach spółki cywilnej).

Do najpopularniejszych form prowadzenia działalności należą spółki handlowe, w szczególności spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Jednak inwestorzy zagraniczni często korzystają także z możliwości utworzenia oddziału, który pozwala im w Polsce na prowadzenie działalności w takim samym zakresie, jak w kraju ich siedziby.

Formy prowadzenia działalności gospodarczej

W *Ustawie o swobodzie działalności gospodarczej z dnia 2 lipca 2004 r.* (dalej: USDG) zostały określone zasady właściwe dla prowadzenia działalności gospodarczej przez przedsiębiorców zagranicznych. W art. 13 wprowadzono podział podmiotów uprawnionych do prowadzenia działalności na:

1. osoby zagraniczne z państw członkowskich Unii Europejskiej, państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym – oraz z państw niebędących stroną umowy o EOG, które zawarły stosowne umowy z UE i jej państwami członkowskimi,
2. cudzoziemców, obywateli innych państw niż podmioty przynależące do EOG,
3. osoby zagraniczne inne niż wymienione w punktach 1 i 2.

Podział ten wskazuje na uwarunkowania prawne dotyczące podmiotów zagranicznych, które chcą rozpocząć w Polsce swoją działalność. Osoby zagraniczne wymienione w punkcie 1 oraz cudzoziemcy i obywatele innych państw niż podmioty przynależące do EOG, wskazane w punkcie 2, podlegają traktowaniu narodowemu w zakresie podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej na terytorium RP, co oznacza, iż mogą podejmować i prowadzić swoją działalność gospodarczą na terenie Polski na takich samych zasadach, jak polscy obywatele. Natomiast w przypadku podmiotów opisanych w punkcie 3 ustawa wprowadza pewne ograniczenie, wskazując, iż mogą one wykonywać działalność gospodarczą w Polsce jedynie w określonych formach, tj. w formie spółki komandytowej, komandytowo-akcyjnej z ograniczoną odpowiedzialnością i akcyjnej.

Zgodnie z art. 85 USDG przedsiębiorcy zagraniczni mogą tworzyć swoje oddziały na terytorium RP pod warunkiem istnienia zasady wzajemności i w przypadku, gdy nie sprzeciwia się

¹ *Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej*, Dz. U. 2010 r. nr 220, poz. 1447 z późn. zm.

temu ratyfikowana umowa międzynarodowa. Na tej samej zasadzie, co obywatele polscy, swoje oddziały mogą tworzyć osoby zagraniczne z państw członkowskich Unii Europejskiej i państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym. Art. 93 USDG wskazuje, iż oprócz oddziałów przedsiębiorcy zagraniczni mogą tworzyć na terytorium RP również swoje przedstawicielstwa. Ustawodawca nie uzależnia utworzenia przedstawicielstwa od istnienia zasady wzajemności, jednakże ogranicza zakres jego działalności. Za pomocą przedstawicielstwa przedsiębiorca zagraniczny nie może wykonywać działalności gospodarczej, a jedynie działalność w zakresie reklamy i promocji swojego przedsiębiorstwa.

Obowiązujące w Polsce przepisy prawa wskazują, iż niektórzy cudzoziemcy mogą zakładać i prowadzić działalność gospodarczą na takich samych zasadach, jak obywatele polscy (art. 13 USDG). Oznacza to, iż mogą oni podejmować i prowadzić każdą dopuszczoną polskim prawem formę działalności gospodarczej. Do grupy tych cudzoziemców należą emigranci, którzy mają w Polsce:

- 1) zezwolenie na pobyt stały,
- 2) zezwolenie na pobyt rezydenta długoterminowego UE,
- 3) zezwolenie na pobyt czasowy udzielone członkowi rodziny cudzoziemca w celu połączenia z rodziną,
- 4) zezwolenie na pobyt czasowy udzielone na podstawie zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego UE, udzielonego przez inne niż Polska państwo członkowskie UE, jeżeli taka osoba uzasadni swoje zamieszkiwanie w Polsce,
- 5) zezwolenie na pobyt czasowy udzielone członkowi rodziny cudzoziemca, który ma pobyt rezydenta długoterminowego UE przyznany przez inne państwo niż Polska i który uzasadni swoje zamieszkiwanie w Polsce, jeżeli taki członek rodziny przebywał z cudzoziemcem w innym państwie członkowskim UE i chce razem z nim przebywać w Polsce,
- 6) zezwolenie na pobyt czasowy udzielone w celu podjęcia lub kontynuacji stacjonarnych studiów wyższych albo stacjonarnych studiów doktoranckich w Polsce,
- 7) zezwolenie na pobyt czasowy i pozostają w związku małżeńskim, zawartym z obywatelem polskim mieszkającym w Polsce (małżonkowie obywateli polskich mają prawo do prowadzenia działalności gospodarczej wynikające z faktu małżeństwa, o ile ich podstawą pobytu jest zezwolenie na pobyt czasowy),
- 8) status uchodźcy,
- 9) ochronę uzupełniającą,
- 10) zgodę na pobyt tolerowany,
- 11) korzystają w Polsce z ochrony czasowej,
- 12) mają ważną Kartę Polaka.

Pozostali cudzoziemcy, którzy chcą prowadzić własną działalność gospodarczą – np. przebywający w Polsce na podstawie wizy czy też ci, którzy przebywają za granicą, a rejestracja działalności gospodarczej nie wymaga ich fizycznej obecności w Polsce – mogą podejmować i wykonywać działalność gospodarczą wyłącznie w formie spółek prawa handlowego, tj.:

- spółki komandytowej,
- spółki komandytowo-akcyjnej,
- spółki z ograniczoną odpowiedzialnością,
- spółki akcyjnej.

Każdy przypadek rozpoczęcia działalności winien być jednak rozpatrywany indywidualnie, gdyż umowy międzynarodowe między poszczególnymi państwami a Polską mogą wprowadzać dodatkowe ograniczenia lub uprawnienia. Warto zauważyć, iż cudzoziemiec, który chce zało-

żyć jedną z czterech spółek uregulowanych w Kodeksie Spółek Handlowych, nie musi mieć prawa do pobytu w Polsce. Taka praktyka może zostać zastosowana, gdy cudzoziemiec jest jedynie właścicielem firmy, a jego obecność w Polsce nie jest wymagana, przykładowo może zarejestrować firmę np. przez internet.

Procedura rejestracji spółki z o.o. wymaga, aby przed rozpoczęciem działalności przyszły przedsiębiorca ukończył pozytywnie cztery odrębne procedury biurowe, tj.: spisał umowę u notariusza, złożył w banku depozyt kapitału zakładowego, zarejestrował spółkę w KRS i uzyskał w urzędzie skarbowym status płatnika VAT. Warto zwrócić uwagę, że w ostatnich latach polscy ustawodawcy przeprowadzili prawdziwą rewolucję w procedurze rejestracji najmniejszych, jednoosobowych działalności gospodarczych, od 2012 r. umożliwiając korzystanie z uproszczonego trybu zawiązywania i rejestracji spółki z o.o., tj. z tzw. trybu S24. Zawiązanie i rejestracja spółki z o.o. za pomocą systemu S24 odbywa się przez dostępne w internecie formularze, które umożliwiają wykorzystanie wzorca umowy bez formy aktu notarialnego i bez konieczności ponoszenia kosztów taksy notarialnej. Mimo iż przepisy zapewniają obywatelom innych państw możliwość prowadzenia w Polsce działalności gospodarczej na takich samych zasadach, jak obywatele polscy, to jednak w przypadku elektronicznej rejestracji spółki z o.o. wiążą się z tym pewne komplikacje. Podczas rejestracji spółki przez internet wymagane jest podanie nr PESEL wspólnika oraz członka zarządu. Ponieważ cudzoziemcy nie mają takiego numeru, pozostaje im rejestracja drogą zwykłą, u notariusza, oraz złożenie dokumentów w formie pisemnej we właściwym sądzie rejestrowym, co wpływa na zwiększenie kosztów rejestracji. Oczywiście, cudzoziemiec może wystąpić o nadanie numeru PESEL, co więcej, jeśli zameldowany jest w Polsce na ponad trzy miesiące, z wnioskiem takim występuje właściwy organ gminy. Również minister spraw wewnętrznych na pisemny wniosek osoby zainteresowanej może nadać numer PESEL, w przypadku jeśli odrębne przepisy zobowiązują do jego posiadania. Jednak obie procedury, z uwagi na ich pisemną formę, wiążą się z oczekiwaniem na formalną odpowiedź. W takim przypadku szybszą formą rejestracji spółki z o.o. dla cudzoziemców może się okazać forma zwykła, w której miejsce na PESEL w formularzu papierowym można przekreślić, a ponieważ obywatele polscy mający indywidualny numer identyfikacji można przypuszczać, że raczej wybiorą drogę elektroniczną rejestracji, co w efekcie skróci czas oczekiwania dla cudzoziemca.

W klasycznej formie rejestracji spółki z o.o. akt notarialny spółki musi być sporządzony przez notariusza w Polsce. A zatem przy czynnościach, podczas których stawiającym się jest cudzoziemiec nieposługujący się językiem polskim, potrzebna jest obecność tłumacza przysięgłego, co generuje kolejne koszty, gdyż uproszczona forma rejestracji spółki z o.o. w trybie S24 nie wymaga ani zawarcia umowy spółki w formie aktu notarialnego, ani obecności tłumacza przysięgłego. Tu wystarczy osoba, która pomoże wypełnić formularz internetowy w języku polskim. Kolejnym ważnym elementem rejestracji spółki S24 jest brak obowiązku pokrycia całego kapitału zakładowego przed zarejestrowaniem spółki za pomocą S24. Oznacza to, że pokrycie kapitału zakładowego następuje już po uzyskaniu wpisu spółki z o.o. do rejestru przedsiębiorców prowadzonego przez Krajowy Rejestr Sądowy. Warto także zauważyć, że w przypadku internetowej rejestracji spółki pokrycie kapitału zakładowego w spółce możliwe jest wyłącznie przez płatność gotówką, co stanowi istotną różnicę w stosunku do klasycznej formy rejestracji spółki.

Obecnie można zaobserwować częste awarie i niedostępność systemu S24, co stanowi kolejną przeszkodę dla skorzystania z tej uproszczonej formy rejestracji. Pozostaje mieć nadzieję, że prace w systemie mają na celu nie tylko wprowadzenie zmian zwiększających swobodę w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej, lecz także konserwację systemu celem zapewnienia bezpieczeństwa obrotu.

Niemniej jednak, oprócz spełnienia wymogów proceduralnych, do prowadzenia działalności gospodarczej niezbędne jest także budowanie relacji biznesowych, sztuka negocjacji, znajomość obowiązujących w Polsce przepisów prawa oraz zasad wolnego rynku. W tych kwestiach decydujący się na rozpoczęcie działalności inwestorzy mogą skorzystać ze wsparcia m.in. Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, która jako agencja rządowa podlegająca ministrowi właściwemu ds. gospodarki zajmuje się realizacją programów rozwoju gospodarki wspierających działalność innowacyjną i badawczą małych i średnich przedsiębiorstw. Agencja, w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju polskiej gospodarki, wspiera aktywność międzynarodową przedsiębiorstw, rozwój regionalny, wzrost eksportu, rozwój zasobów ludzkich oraz wykorzystywanie nowych technologii, m.in. przez bezpłatną ofertę szkoleń i doradztwo biznesowe. Warto pamiętać, iż działania Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości wspierają nie tylko nowo powstałe firmy, lecz także osoby dopiero planujące założyć działalność gospodarczą. Również Unia Europejska, wychodząc naprzeciw potrzebom przedsiębiorców, przygotowała Europejską Kartę Małych Przedsiębiorstw, promując tym samym aktywność gospodarczą i udział w rynku małych przedsiębiorstw. W dokumencie tym unia nie tylko podkreśliła rolę podmiotów prowadzących działalność gospodarczą dla rozwoju regionalnego, lecz także zobowiązała się do wspierania przedsiębiorców przez zapewnienie przeglądu i uproszczenia obowiązujących regulacji prawnych na szczeblu krajowym i europejskim. Dzięki tej inicjatywie Komisja Europejska nałożyła na wszystkie państwa członkowskie obowiązek stosowania uproszczonych procedur, administracji online oraz systemu jednego okienka. Nie ulega wątpliwości, że komisja oraz państwa członkowskie czynią starania, by ich polityka uwzględniała rolę, jaką odgrywają przedsiębiorstwa we wzroście gospodarczym i dla tworzenia nowych miejsc pracy. Należy więc zauważyć, iż prowadzenie działalności gospodarczej niesie ze sobą szereg korzyści nie tylko dla przedsiębiorcy, lecz także dla regionu, gdyż zapewnia jego rozwój i innowacyjność oraz pomaga walczyć z bezrobociem.

Wnioski

Podsumowując, z uwagi na to, że coraz więcej osób z zagranicy prowadzi działalność gospodarczą w Polsce, działania podejmowane przez regulatorów prawa powinny maksymalnie upraszczać wszelkie formularze i procedury związane z zakładaniem i prowadzeniem firm, szczególnie online. Formularz S24 miał zachęcać do rejestracji działalności gospodarczej w Polsce oraz ułatwiać rejestrację i skracać jej czas do niezbędnego minimum. Wraz z nowelizacją KSH pojawiły się propozycje zmiany formularza elektronicznego, polegające na dodaniu kolejnych opcji, takich jak możliwość podejmowania elektronicznych uchwał w spółce z o.o. utworzonej przy wykorzystaniu wzorca udostępnionego w systemie. Nie ulega wątpliwości, że formularze służące do elektronicznej rejestracji oraz prowadzenia działalności powinny być stale modyfikowane i dostosowywane do potrzeb ich użytkowników. Przede wszystkim jednak powinny być szeroko dostępne, szybkie i intuicyjne, ponieważ w innym przypadku nikt nie będzie z nich korzystał – skoro rejestracja papierowa ma szerszy zakres i dla cudzoziemców wydaje się być droższa, ale szybsza.

Literatura References

Borkowski, A., Szydło, M. i in. (2009). Zagraniczne podmioty działalności gospodarczej. W: *Administracyjne prawo gospodarcze*. Wrocław.

- Lichniak, I. (2009). *Nauka o przedsiębiorstwie*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Piecuch, T. (2010). *Przedsiębiorczość: podstawy teoretyczne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Różański, J. (2010). *Przedsiębiorstwa zagraniczne w Polsce. Rozwój – finansowanie – ocena*. Warszawa.
- Szażyk, Z., Szafrąński, A. (2011). *Publiczne prawo gospodarcze*. Warszawa.
- Szafrąński, D. (2010). Przedsiębiorca zagraniczny jako kategoria normatywna w świetle ustawy o swobodzie działalności gospodarczej. *Przegląd Prawa Handlowego*, 1.
- Szanciło, T. (2006). *Formy prowadzenia działalności gospodarczej przez podmioty zagraniczne*. Warszawa.

Wykaz aktów prawnych

- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. 2010 r. nr 220, poz. 1447 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2011 r. nr 264, poz. 1573 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (Dz.U. 2006 r. nr 144, poz. 1043 z późn. zm.)
- Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, opublikowany w załączniku nr 2 do Dz.U. 2004 nr 90, poz. 864 z późn. zm.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 25 czerwca 2008 r. „Small Business Act” [COM(2008) 394 wersja ostateczna – nieopublikowany w Dzienniku Urzędowym].

Marta Zygier, mgr, absolwentka studiów magisterskich na kierunku Prawo na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, ze specjalizacją prawo gospodarcze i pracą dyplomową o temacie *Oddział i przedstawicielstwo przedsiębiorcy zagranicznego*. Ukończyła magisterskie studia uzupełniające na kierunku Administracja ze specjalizacją finanse publiczne i administracja państwowa. Obecnie słuchacz studiów doktoranckich na kierunku Prawo na Uniwersytecie Warszawskim. Wielokrotna laureatka stypendium rektora dla najlepszych doktorantów.

Marta Zygier, master's degree majoring in law at the Faculty of Law and Administration at Warsaw University with a specialization in business law and a master thesis concerning branch and a representative office of a foreign entrepreneur. Graduated MA complementary studies on the administration with a specialization in public finance and public administration. Currently PhD student majoring in law at Warsaw University. Multiple winner of the scholarship Rector for the best doctoral students.

Adres/Address: Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: zygier.marta@gmail.com

Paweł Marek Woroniecki

Uniwersytet Jagielloński

Regulacje prawne dotyczące operowania przez przedsiębiorców w sferze turystyki a funkcjonowanie samorządu terytorialnego

Provisions of a law referring to operating by entrepreneurs in the sphere of tourism and functioning of territorial self-government

Streszczenie

Przedmiot niniejszego opracowania dotyczy ram prawnych działalności realizowanej przez przedsiębiorców w sferze turystyki. W tym zakresie analiza odnosi się przede wszystkim do regulacji zawartych w *Ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych* (tekst jednolity: Dz. U. z 2014 r., poz. 196 z późn. zm.). Prowadzone rozważania zmierzają do realizacji dwóch celów badawczych. Pierwszym z nich jest przedstawienie statusu prawnego, jaki mają wybrane kategorie podmiotów gospodarczych działających w turystyce. Drugi sprowadza się do odpowiedzi na pytanie o rolę samorządu terytorialnego w działalności wspomnianych wyżej podmiotów. W odniesieniu do drugiego celu postawiono tezę, że samorząd terytorialny odgrywa istotną rolę w tej działalności.

Analiza, którą przeprowadzono, po pierwsze pozwala na sformułowanie wniosku, że przedsiębiorcy turystyczni mają złożony status prawny, a po drugie potwierdza tezę o istotnej roli samorządu terytorialnego w działalności przedsiębiorców turystycznych. Przejawia się ona w szerokim zakresie uprawnień realizowanych przez marszałka województwa na podstawie ustawy o usługach turystycznych, np. w myśl art. 7 ust. 1, 2 i 3 ustawy marszałek województwa prowadzi specjalny rejestr dla przedsiębiorców turystycznych.

Abstract

The subject of this article refers to the legal frameworks of activity run by entrepreneurs in the sphere of tourism. In this realm the analysis concerns, firstly, regulations contained in the Tourism Services Act of 29 August 1997 (consolidated text: Journal of Laws of 2014, item 196, as amended). The ongoing considerations are aimed at carrying out two research goals. The first goal is to describe the legal status held by selected categories of economic entities active in tourism. The second goal is reduced to the answer to the question of what is the role of the territorial self-government in the activity of the above-mentioned entities. With reference to the second goal, the thesis has been submitted that the territorial self-government plays an important role in this activity.

The analysis that has been made firstly allows the formulation of the conclusion that tourism entrepreneurs have a complicated legal status and, secondly, confirms the truthfulness of the thesis about the important role of the territorial self-government in the activity of tourism entrepreneurs. This role manifests itself in the wide range of powers of the marshal of the voivodeship on the basis of the Tourism Services Act (for example, according to article 7 items 1, 2 and 3 of the Tourism Services Act, the marshal of the voivodeship runs a special register for tourism entrepreneurs).

Słowa kluczowe: marszałek województwa; przedsiębiorca; rejestr; turystyka

Keywords: entrepreneur; marshal of the voivodeship; register; tourism

Wstęp

Słusznie podkreśla się, że turystyka – ze względu na swoją interdyscyplinarność – jest związana z różnymi sektorami, co z kolei powoduje, że jej rozkwit istotnie oddziałuje na zwiększenie liczby osób pracujących chociażby w sferze usług pośrednio powiązanych z turystyką oraz pobudza rozbudowę infrastruktury technicznej (Krzymień, 2005: 31). Zwłaszcza otwarcie Polski na świat w latach 90. ubiegłego wieku pozwoliło zmodyfikować obsługę ruchu turystycznego, sprywatyzować i unowocześnić infrastrukturę, stworzyć kolejne biura podróży oraz dawać specjalistyczne wykształcenie osobom pracującym w tej branży (Bachvarov, 2005: 12). Natomiast na płaszczyźnie normatywnej trzeba pamiętać o rozwiązaniach prawnych wynikających z przepisów *Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych* (tekst jednolity: Dz. U. z 2014 r., poz. 196 z późn. zm.). W dokumencie tym zostały doprecyzowane warunki, na jakich przedsiębiorcy mogą świadczyć usługi turystyczne w Polsce lub poza jej terytorium, o ile na terytorium Polski doszło do zawarcia z klientami umów o świadczenie takich usług (art. 1 ustawy). Przedmiotem prowadzonych rozważań są normatywne ramy, w których musi się mieścić działalność turystyczna prowadzona przez podmioty gospodarcze.

Celami badawczymi niniejszego opracowania jest, po pierwsze, przedstawienie statusu prawnego wybranych podmiotów prowadzących działalność w zakresie turystyki oraz, po drugie, odpowiedź na pytanie, jaką rolę w tej działalności odgrywa samorząd terytorialny. Opierając się na analizie przepisów ustawy o usługach turystycznych, można – w nawiązaniu do drugiego celu badawczego – postawić tezę o dużym znaczeniu samorządu terytorialnego w działalności turystycznej prowadzonej przez przedsiębiorców, na co wskazują przede wszystkim liczne kompetencje przyznane marszałkowi województwa, a wynikające choćby z art. 5 ust. 5 czy też art. 7 ust. 1 tejże ustawy.

Wyznaczenie tego statusu oraz nakreślenie zadań samorządu terytorialnego we wspomnianym wyżej zakresie nastąpi w drodze analizy treści aktualnie obowiązujących aktów normatywnych, a także przez odwołanie się do wyników analiz prowadzonych w doktrynie prawa.

Prawne aspekty realizacji przedsięwzięć w zakresie turystyki stanowią przedmiot licznych badań i opracowań. Analiza dostępnych publikacji pozwala stwierdzić, że zainteresowania naukowców nakierowane były w głównej mierze na dość szczegółowe, a przy tym zróżnicowane kwestie z tego obszaru badawczego. Niniejsze opracowanie również wpisuje się w ten szeroki nurt badawczy, ponieważ koncentruje się jedynie na wybranych rozwiązaniach prawnych zawartych głównie we wspomnianej na wstępie *Ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych* oraz – w zakresie uzasadnionym podjętą tematyką – w innych aktach prawnych. Pomimo istnienia, jak już zasygnalizowano, sporej liczby publikacji prezentujących w ujęciu prawnym zagadnienia związane z szeroko rozumianą turystyką, to jednak ze względu na doniosłość, a przy tym złożoność tych kwestii, cały czas istnieje potrzeba prowadzenia dalszych badań nad tą problematyką.

Klasyfikacja podstawowych pojęć i ich znaczenie

Ustawa o usługach turystycznych posługuje się specyficznym zestawem pojęć o ustalonym znaczeniu. Już z samego tytułu tego aktu prawnego można wnioskować, że podstawową rolę odgrywa pojęcie *usługi turystyczne*, obejmujące wszelkie usługi realizowane na rzecz turystów lub odwiedzających dane miejsce, w tym m.in. usługi przewodnickie oraz hotelarskie (art. 3 pkt 1 ustawy o usługach turystycznych). A zatem do terminów ściśle związanych z prawną kategorią usługi turystycznej należy zaliczyć pojęcia *turysta* oraz *odwiedzający*. O ile w potocznym rozumieniu te dwa terminy bywają utożsamiane, o tyle na gruncie wspomnianej ustawy mają one specyficzne znaczenie. Turysta to bowiem osoba odbywająca podróż do miejscowości

niestanowiącej jej stałego miejsca pobytu, maksymalnie na okres 12 miesięcy, której cel nie obejmuje podjęcia stałej pracy, a jednocześnie osoba ta korzysta co najmniej z jednego noclegu (art. 3 pkt 9 ustawy o usługach turystycznych). Natomiast odwiedzającym jest – jak stanowi art. 3 pkt 10 ustawy – osoba, która – z jednej strony – odbywa podróż do miejscowości niestanowiącej jej stałego miejsca pobytu i nie zamierza podejmować stałego zatrudnienia w docelowej miejscowości, a z drugiej – nie korzysta z noclegu.

Kolejnym ważnym pojęciem – obok usługi turystycznej – jest pojęcie *impreza turystyczna*, pod którym należy rozumieć zgrupowanie przynajmniej dwóch usług turystycznych tworzących jednolity program oraz objętych wspólną ceną, o ile usługi te uwzględniają nocleg lub zajmują czas przekraczający jedną dobę albo jeżeli w programie została przewidziana zmiana miejsca pobytu (art. 3 pkt 2 ustawy o usługach turystycznych). Trafnie wskazuje się w piśmiennictwie na jednolitość programu i sumaryczność ceny za wszelkie usługi jako na istotne elementy imprezy, podkreślając jednocześnie, że partycypantowi imprezy nie są znane m.in. koszty pojedynczych usług, a przypadki, w których turyści zlecają zaaranżowanie dla nich wycieczki po cenie kosztorysowej, w oparciu o kosztorys opracowany przez turystów, należą do sporadycznych (Nesterowicz, 2012: 25).

Odwołując się do pojęcia imprezy turystycznej, ustawodawca zdefiniował termin *organizator turystyki*, wskazując, że jest to przedsiębiorca zajmujący się organizacją imprez turystycznych (art. 3 pkt 5 ustawy o usługach turystycznych). Samo pojęcie *organizacja imprez turystycznych* jest szerokie, bowiem obejmuje nie tylko ich przygotowanie i realizację, lecz także ich oferowanie (art. 3 pkt 4 ustawy).

Inaczej przedstawia się definicja pojęcia *pośrednik turystyczny*. Jest to przedsiębiorca realizujący zlecenia klienta, a jego działalność wyraża się w dokonywaniu czynności zarówno faktycznych, jak i prawnych dotyczących zawierania umów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych (art. 3 pkt 6 ustawy o usługach turystycznych). Przedsiębiorcą jest także agent turystyczny, z tym że on zajmuje się stałym pośrednictwem w zakresie zawierania umów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, a swoje czynności wykonuje na rzecz wspomnianych już organizatorów turystyki, legitymujących się zezwoleniami w Polsce lub też na rzecz pozostałych usługodawców z siedzibą w Polsce (art. 3 pkt 7 ustawy).

Przedstawione wyżej prawne definicje organizatora turystyki, pośrednika turystycznego oraz agenta turystycznego wskazują, że podstawowym elementem wspólnym statusu tych podmiotów jest to, iż zostali oni zakwalifikowani do kategorii przedsiębiorców. Ma to poważne konsekwencje prawne, bowiem – jak stanowi art. 3 pkt 14 ustawy o usługach turystycznych – pojęcie *przedsiębiorca* stosowane jest na określenie przedsiębiorcy i przedsiębiorcy zagranicznego w takim znaczeniu, jakie wynika z *Ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej* (tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r., poz. 584 z późn. zm.). Co więcej, prowadzenie działalności gospodarczej polegającej na organizowaniu imprez turystycznych albo pośredniczeniu – chodzi w tym przypadku o realizację zleceń klientów – w zawieraniu kontraktów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych stanowi działalność regulowaną w takim rozumieniu, jakie prezentuje ustawa o swobodzie działalności gospodarczej, i jednocześnie wymaga dokonania wpisu do rejestru organizatorów turystyki i pośredników turystycznych (art. 4 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych). Od razu należy jednak zastrzec, że ustawodawca nie zakwalifikował jako działalności regulowanej działalności gospodarczej agentów turystycznych zajmujących się stałym pośrednictwem w procesie zawierania umów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, realizowanym na rzecz podmiotów będących organizatorami turystyki legitymujących się wpisem do odpowiedniego rejestru, lub też na rzecz pozostałych usługodawców, których siedziba znajduje się w Polsce (art. 4 ust. 2 ustawy

o usługach turystycznych). Równocześnie w pełni należy się zgodzić z wyrażaną w literaturze przedmiotu opinią o istnieniu związku między tworzeniem strategii w zakresie turystycznego promowania regionu a postępującym wzrostem gospodarki turystycznej, jak również o dającym się dostrzec wzroście liczby oferowanych – w ramach intensywnej rywalizacji konkurencyjnej – usług turystycznych i dążeniu do znalezienia kolejnych ich odbiorców (Kruczek, Walas, 2004: 53). Słusznie wskazuje się, że tym, czego poszukują turyści podczas swoich podróży, są wrażenia, na wspomnienie których będą odczuwać zadowolenie, i kiedy uda im się doświadczyć takich wrażeń, są skłonni korzystać z takiej oferty również w przyszłości oraz zachęcać do niej inne osoby – co z kolei ma pozytywny wpływ na wyniki gospodarcze (Nieżgoda, 2013: 101).

Działalność regulowana w obszarze turystyki

Wspomniany wyżej art. 4 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych nawiązuje do kluczowego – dla określenia statusu prawnego podmiotów prowadzących działalność w zakresie turystyki – terminu, którym jest *działalność regulowana* – jednocześnie odwołując się do postanowień ustawy o swobodzie działalności gospodarczej.

Otóż w art. 5 pkt 5 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej ustawodawca określił, że pojęcie działalności regulowanej oznacza „działalność gospodarczą, której wykonywanie wymaga spełnienia szczególnych warunków, określonych przepisami prawa”. Istotny jest przy tym nałożony przez ustawodawcę na przedsiębiorców obowiązek przechowywania wszelkich dokumentów koniecznych do wykazania, że spełnione są warunki wymagane do zajmowania się działalnością regulowaną (art. 69 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej). W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że profil planowanej działalności gospodarczej będzie istotnie wpływał na wybór odpowiedniej dla niej formy prawnej, przy czym forma ta może później, tj. już po uruchomieniu działalności, ulec zmianie (Sokół, 2011: 31).

Nawiązując jeszcze do rozwiązań prawnych wynikających z przepisów ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, trzeba przywołać jej art. 64 ust. 1 stanowiący, że jeżeli w przepisie jakiejś innej ustawy postanowiono, iż określony typ działalności stanowi działalność regulowaną w ujęciu ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, to wówczas warunkiem uzyskania statusu przedsiębiorcy uprawnionego do wykonywania tejże działalności jest – po pierwsze – spełnienie szczególnych warunków określonych w przepisach tej ustawy oraz – po drugie – wcześniejsze dokonanie wpisu do rejestru działalności regulowanej. W pełni należy podzielić wyrażany w piśmiennictwie pogląd, że przedsiębiorca nie może rozpocząć działalności regulowanej do momentu aż wszelkie ustawowe warunki nie zostaną przez niego dopełnione (Szydło, 2004: 9).

Przechodząc na grunt ustawy o usługach turystycznych, trzeba się odwołać w szczególności do art. 5 ust. 1 pkt 2 tej ustawy, który rozstrzyga, że na przedsiębiorcy wykonującym działalność gospodarczą polegającą na organizowaniu imprez turystycznych, jak również pośredniczeniu na zlecenie otrzymane od klientów w zawieraniu kontraktów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, ciąży obowiązek zapewnienia klientom, że w razie swojej niewypłacalności – po pierwsze – klienci korzystający z imprezy turystycznej będą mieli pokryte koszty powrotu do miejsca, z którego wyruszyli, lub miejsca planowanego powrotu, o ile ze strony organizatora turystyki albo pośrednika turystycznego taki powrót – wbrew obowiązкови – nie został zapewniony. Jak stanowi ten sam art. 5 ust. 1 pkt 2, drugi obowiązek aktualizujący się w razie wspomnianej niewypłacalności polega na zapewnieniu klientom, że zapłacone przez nich kwoty na poczet imprezy turystycznej zostaną im zwrócone, jeżeli nie dojdzie do realizacji tej imprezy na skutek okoliczności leżących po stronie organizatora turystyki albo pośrednika turystycznego, jak również osób działających w imieniu tych podmiotów. I wreszcie trzecia powinność, nało-

żona przez analizowany art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o usługach turystycznych, polega na tym, że w razie wystąpienia rzeczowej niewypłacalności klienci muszą mieć zapewniony zwrot części opłat uiszczonych jako zapłata na poczet imprezy turystycznej (chodzi tutaj o tę część opłat, która odpowiada części imprezy niezrealizowanej wskutek okoliczności leżących po stronie organizatora turystyki albo pośrednika turystycznego, jak również osób działających w imieniu tych podmiotów), przez podpisanie odpowiednich umów gwarancyjnych lub umowy ubezpieczenia zawartej na rzecz podmiotów będących klientami bądź też, pod pewnymi warunkami, przez przyjmowanie od klientów wpłat jedynie na specjalny rachunek powierniczy. Jednocześnie, w myśl art. 5 ust. 5 ustawy o usługach turystycznych, do zakresu uprawnień marszałka województwa należy występowanie na rzecz podmiotów będących klientami w sprawach o wypłatę pieniędzy z tytułu takich umów, jak: gwarancja bankowa, gwarancja ubezpieczeniowa lub umowa ubezpieczenia, zgodnie z postanowieniami takich umów.

W kontekście powyższych unormowań wynikających z ustawy o usługach turystycznych warto się odwołać do wyrażanego w literaturze przedmiotu trafnego spostrzeżenia, że wprowadzone do tej ustawy rozwiązania prawne głównie mają na celu prewencyjną ochronę interesów konsumentów, tak aby były one zabezpieczone już na bardzo wczesnym etapie, kiedy np. strony nie są jeszcze związane odpowiednim stosunkiem umownym (Trojanowski, 2003: 187). Słusznie również podkreśla się w literaturze, że – jak wynika z art. 5 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych – umowa ubezpieczenia stanowi tylko jeden ze sposobów zabezpieczenia (wśród innych, alternatywnych wobec niej form zabezpieczenia) roszczeń przysługujących klientom, jakim jest zobowiązany legitymować się podmiot będący przedsiębiorcą lub pośrednikiem turystycznym (Kowalewski, 2013: 173).

Rola samorządu terytorialnego w działalności turystycznej przedsiębiorców

Już w jednym z pierwszych przepisów ustawy o usługach turystycznych ustawodawca wyjaśnił, że zadania spoczywające na marszałku województwa – wyszczególnione w tej ustawie – „są zadaniami z zakresu administracji rządowej” (art. 2a ustawy o usługach turystycznych). W kontekście tej regulacji należy zwrócić uwagę na trafne spostrzeżenie wyrażane w literaturze przedmiotu, że swoisty charakter mają zadania nałożone na województwo samorządowe z uwagi na fakt, iż na poziomie wojewódzkim równolegle swoją działalność prowadzi rozbudowana administracja rządowa, co w konsekwencji wymusiło dokonanie faktycznego rozdziału zadań, które jednocześnie muszą się uzupełniać (Zimmermann, 2012: 224).

Zgodnie z art. 43 ust. 1 *Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa* (tekst jednolity: Dz. U. z 2013 r., poz. 596 z późn. zm.), „Marszałek województwa organizuje pracę zarządu województwa i urzędu marszałkowskiego, kieruje bieżącymi sprawami województwa oraz reprezentuje województwo na zewnątrz”. Z kolei w myśl art. 7 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych, marszałek województwa jest tym organem, któremu zostało powierzzone prowadzenie odpowiedniego rejestru, przy czym co do zasady chodzi o marszałka właściwego według siedziby przedsiębiorcy, a gdy przedsiębiorca zagraniczny otworzył w Polsce oddział, stosując przepisy ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, to wówczas za organ właściwy do prowadzenia takiego rejestru uznaje się tego marszałka, który jest właściwy według siedziby oddziału. Natomiast, jak stanowi art. 7 ust. 2 ustawy o usługach turystycznych, przedsiębiorca może wybrać marszałka, który będzie właściwy w sprawie prowadzenia rejestru, pod warunkiem jednak, że chodzi o przedsiębiorcę, który – po pierwsze – ma siedzibę i prowadzi działalność jako organizator turystyki na obszarze kraju należącego do Unii Europejskiej, kraju mającego status członka w Europejskim Porozumieniu o Wolnym Handlu – będącego stroną traktatu w sprawie Europejskiego Obszaru Gospodarczego lub też Konfederacji Szwajcarskiej,

a po drugie, który nie powołał oddziału na terenie Polski, ale chciałby zająć się organizacją imprez turystycznych na tym obszarze.

Wpis do wspomnianego wyżej rejestru dokonywany jest na skutek wniosku składanego przez przedsiębiorcę, w którym muszą zostać podane w szczególności takie informacje, jak: nazwa firmy przedsiębiorcy, jej siedziba oraz adres (jeżeli przedsiębiorcą jest osobą fizyczną, podaje adres zamieszkania), przedmiot prowadzonej przez niego działalności, zasięg terytorialny realizowanej działalności (czy dotyczy on obszaru kraju, krajów europejskich lub krajów pozaeuropejskich) oraz główne miejsce prowadzenia działalności i oddziałów (art. 7 ust. 3 pkt 1, 3, 4 i 5 ustawy o usługach turystycznych).

Przepisy prawa nakazują marszałkowi województwa przesyłanie ministrowi od spraw turystyki kopii licznych dokumentów, wśród których znajdują się m.in. zaświadczenia o dokonaniu wpisu do rejestru, decyzje o wykreśleniu danego podmiotu albo zakazujące prowadzenia działalności ujętej w rejestrze wydawane z urzędu, decyzje o wykreśleniu danego podmiotu z rejestru wydawane na skutek wniosku tego podmiotu, decyzje stwierdzające prowadzenie działalności jako organizatora turystyki lub pośrednika turystycznego bez uzyskania koniecznego wpisu w rejestrze (art. 8 ust. 1 pkt 1, 3, 4 i 5 ustawy o usługach turystycznych). Na bazie kopii m.in. wspomnianych wyżej dokumentów prowadzona jest przez ministra od spraw turystyki Centralna Ewidencja Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych (art. 8 ust. 2 ustawy o usługach turystycznych).

Szczególnie istotna rola wspomnianej Centralnej Ewidencji wyraża się w tym, że są do niej wpisywani przedsiębiorcy, których z urzędu wykreślono z rejestru i którzy są objęci zakazem prowadzenia działalności wyszczególnionej w rejestrze, jak również przedsiębiorcy, którzy bez obowiązkowego wpisania się do rejestru prowadzili działalność, a także przedsiębiorcy, wobec których zostało wszczęte postępowanie w przedmiocie usunięcia z rejestru (art. 8 ust. 4 pkt 1, 2 i 3 ustawy o usługach turystycznych).

Bez wątpienia status prawny przedsiębiorców działających w sferze turystyki zależy również od możliwości weryfikacji ich postępowania przez podmioty administracji, w tym marszałka województwa, co zostało dość szczegółowo unormowane w art. 9 ustawy o usługach turystycznych. Otóż ustawodawca dał ministrowi od spraw turystyki i marszałkowi województwa upoważnienie do kontrolowania działalności gospodarczej wykonywanej przez przedsiębiorcę, przy czym przedmiotem kontroli może być w szczególności zgodność realizowanej działalności z wpisem w rejestrze, stosowanie się do wymogów prowadzenia działalności gospodarczej wskazanych w ustawie, zgodność pomiędzy prowadzoną działalnością gospodarczą a podpisanymi umowami agencyjnymi oraz stosowanie przez podmioty gospodarcze, dające zlecenie agentom, wymogów prowadzenia działalności gospodarczej wynikających z ustawy (art. 9 ust. 1 pkt 2, 3, 4 i 5 ustawy o usługach turystycznych). Jeżeli w wyniku kontroli minister właściwy do spraw turystyki stwierdzi, że doszło do uchybień w zakresie sposobu realizowania działalności gospodarczej, wówczas jest on zobowiązany wystąpić do odpowiedniego marszałka województwa o przedsięwzięcie stosownych kroków (art. 9 ust. 2 ustawy o usługach turystycznych).

W kontekście powyższych regulacji wyjaśnienia wymaga pojęcie *umowa agencyjna*. Stosownie do art. 758 § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jednolity: Dz. U. z 2014 r., poz. 121 z późn. zm.), w umowie agencyjnej agent, czyli podmiot przyjmujący zlecenie, przyjmuje zobowiązanie – mieszczące się w ramach działalności jego przedsiębiorstwa – do odpłatnego pośredniczenia w sposób stały w procesie zawierania umów z klientami na rzecz przedsiębiorcy udzielającego zlecenia albo nawet do zawierania umów z klientami w imieniu tegoż przedsiębiorcy. Jak stanowi z kolei art. 758¹ § 1 *Kodeksu cywilnego*, wynagrodzenie agenta przyjmuje formę prowizji, o ile umowa nie stanowi inaczej.

Wracając do regulacji zawartych w ustawie o usługach turystycznych, trzeba wspomnieć o upoważnieniu przysługującym ministrowi do spraw turystyki i marszałkowi województwa, na podstawie którego mogą oni kontrolować działalność polegającą na organizowaniu imprez turystycznych i pośredniczeniu – na podstawie zleceń udzielonych przez klientów – w procesie zawierania umów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, wykonywaną przez przedsiębiorców czy też inne osoby, wobec których nie nastąpiło zgłoszenie do właściwego rejestru w zakresie, jaki jest konieczny do stwierdzenia, czy wykonywana działalność stanowi działalność regulowaną (art. 9 ust. 1a ustawy o usługach turystycznych). Co więcej, wspomniany wyżej minister i marszałek mają prawo kontrolować działania agentów turystycznych oraz pozostałych osób trudniących się zawieraniem z klientami umów w przedmiocie imprez turystycznych (czynności te wykonywane są w imieniu innych podmiotów, tj. organizatorów turystyki) celem sprawdzenia, czy podczas zawierania takich umów dochowano obowiązków wynikających z ustawy (art. 9 ust. 1b ustawy o usługach turystycznych).

Jak stanowi art. 9 ust. 3 pkt 1 ustawy o usługach turystycznych, do kompetencji marszałka województwa należy wydawanie z urzędu decyzji w przedmiocie wykreślenia przedsiębiorcy z właściwego rejestru, jak również zakazujących realizowania działalności wpisanej do rejestru na okres trzech lat, o ile spełnione są warunki wynikające z art. 71 ust. 1 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej. W art. 71 ust. 1 pkt 1 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej ustawodawca nakazuje organowi zajmującemu się prowadzeniem rejestru działalności regulowanej wydać decyzję zakazującą realizowania przez podmiot gospodarczy działalności wpisanej do rejestru, jeżeli złożone przez niego oświadczenie, wymienione w art. 65 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, nie odpowiadało stanowi faktycznemu. W rzeczonym oświadczeniu przedsiębiorca potwierdza, że spełnia warunki wykonywania danej działalności regulowanej, przy czym złożenie takiego oświadczenia musi nastąpić wcześniej niż wpisanie danego przedsiębiorcy do rejestru działalności regulowanej dokonywane przez organ prowadzący ten rejestr (art. 65 ust. 1 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej).

Kolejne przyczyny wydania przez organ zajmujący się prowadzeniem rejestru działalności regulowanej decyzji o zakazie jej wykonywania to: nieusunięcie przez przedsiębiorcę naruszeń warunków koniecznych do jej wykonywania w okresie wskazanym przez ten organ, jak również ustalenie przez tenże organ, iż warunki konieczne do realizowania takiej działalności przez przedsiębiorcę zostały naruszone w sposób rażący (art. 71 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej).

Wracając na grunt przepisów ustawy o usługach turystycznych, należy zauważyć, że przedsiębiorca wykreślany jest z rejestru w drodze decyzji podejmowanej przez marszałka województwa na skutek wniosku przedsiębiorcy zaprzestającego wykonywania działalności wpisanej do rejestru, a ponadto marszałek ma kompetencje do wydawania m.in. decyzji – wydaje ją z urzędu – stwierdzającej realizowanie działalności przez podmiot będący organizatorem turystyki lub pośrednikiem turystycznym bez obowiązkowego wpisania się do rejestru i wprowadzającej trzyletni zakaz realizowania działalności jako organizator turystyki lub pośrednik turystyczny (art. 9 ust. 3 pkt 2 i 3 ustawy o usługach turystycznych).

Kończąc rozważania dotyczące roli samorządu terytorialnego w działalności przedsiębiorców w sferze turystyki, warto zauważyć, że marszałek województwa ma obowiązek wykreślić z rejestru – wydając w tym zakresie odpowiednią decyzję – przedsiębiorcę w nim widniejącego m.in. wtedy, kiedy ten, występując wobec klientów w roli agenta turystycznego, popełnia uchybienie polegające na niewskazywaniu w sposób jednoznaczny w treści umów podpisywanych z klientami odpowiedniego organizatora turystyki przez niego, tj. przedsiębiorcę, reprezentowanego (art. 10b ust. 1 pkt 1 ustawy o usługach turystycznych).

Status przedsiębiorców działających w obszarze turystyki analizowany przez pryzmat uprawnień przysługujących klientom

Przedstawiona wyżej regulacja skorelowana jest z dalszymi, ujętymi przez ustawodawcę w osobny rozdział, unormowaniami ustawy o usługach turystycznych, dotyczącymi uprawnień przyznanych klientom. W tej części opracowania analiza objęła właśnie określenie statusu prawnego przedsiębiorców turystycznych wyznaczanego przez wybrane przepisy, których przedmiotem są uprawnienia klientów.

Przede wszystkim należy mieć na uwadze treść art. 11 ustawy o usługach turystycznych, która stanowi: „W zakresie nieuregulowanym ustawą do umów z klientami zawieranych przez organizatorów turystyki i pośredników turystycznych stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego oraz inne przepisy dotyczące ochrony konsumenta”. Słusznie zwraca się uwagę w piśmiennictwie, iż płonne były nadzieje na to, że nieuczciwi przedsiębiorcy zostaną usunięci z przestrzeni gospodarczej na skutek funkcjonowania wolnego rynku (Kierzyk, 2002: 28).

Jeżeli chodzi o ustawę o usługach turystycznych, to w jej art. 11a ust. 1 pkt 1, 2 i 3 prawodawca nałożył na organizatora turystyki odpowiedzialność z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, przy założeniu, że takie niewykonanie (nienależyte wykonanie) nie było następstwem wyłącznie: po pierwsze, działania lub zaniechania klienta, po drugie, działania lub zaniechania osób trzecich niebiorących udziału w realizacji usług określonych umową, o ile nie było możliwe przewidzenie ani uniknięcie takich działań (zaniechań), albo – po trzecie – siły wyższej. Jednakże, w myśl ust. 2 tego samego art. 11a, brak odpowiedzialności organizatora turystyki z przyczyn wyżej wymienionych nie zdejmuje z niego obowiązku niesienia pomocy – w trakcie imprezy turystycznej – klientowi, który doznał szkody.

Co więcej, zgodnie z art. 11b ust. 1 ustawy o usługach turystycznych wykluczona została możliwość wyłączenia lub ograniczenia odpowiedzialności wynikającej z wyżej wymienionego art. 11a, z zastrzeżeniem jednak postanowień wskazanych w ust. 2 i 3 tegoż artykułu 11b. Stosownie do ust. 2 analizowanego art. 11b ustawy o usługach turystycznych istnieje wprawdzie możliwość ograniczenia odpowiedzialności za szkodę, którą poniósł klient na skutek braku wykonania lub wykonania w sposób nienależyty umowy w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, ale jedynie w przypadku, gdy zostało to przewidziane w umowie międzynarodowej sygnowanej przez Polskę. Z kolei na podstawie ust. 3 rzeczzonego art. 11b dopuszczalne jest limitowanie przez organizatorów turystyki – w treści umów z klientami – odpowiedzialności z tytułu niewykonania albo wykonania w sposób nienależyty usług podczas imprezy turystycznej, polegające na ograniczeniu tej odpowiedzialności do kwoty nieprzekraczającej podwójnej ceny takiej imprezy w odniesieniu do każdego z klientów. Jednakże – o czym należy pamiętać – ustawodawca w ust. 4 rozważanego art. 11b wprowadził zasadę, że tego ostatniego ograniczenia kwotowego nie można stosować, gdy chodzi o szkody na osobie.

Nie sposób odmówić słuszności wyrażanej w literaturze przedmiotu ocenie stwierdzającej, że: „Konstrukcja art. 11a i 11b jest klarowna – organizator odpowiada za szkodę niezależnie od tego, czy powstała na skutek deliktu czy też niewykonania zobowiązania, granice tej odpowiedzialności wyznaczają enumeratywnie określone okoliczności egzoneracyjne” (Walczak, 2007: 114).

W kolejnym unormowaniu zamieszczonym w art. 12 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych ustawodawca podkreśla, że jeżeli klientom składane są – przez organizatora turystyki lub pośrednika turystycznego – propozycje odnośnie imprez turystycznych albo usług turystycznych i udostępniane przez nich odpowiednie informacje na piśmie, w tym w formie broszur, folderów bądź katalogów, to muszą oni – tzn. wspomniani organizatorzy lub pośrednicy – dokładnie i zrozumiale przedstawić w takich materiałach liczne dane wyszczególnione w kolejnych 10

punktach analizowanego art. 12 ust. 1. Dla przykładu, w tymże art. 12 ust. 1 pkt 1, 2, 3, 4, 5 i 6 ustawodawca nakazuje powiadomić o cenie wymienionych wyżej imprez lub usług albo o sposobie jej ustalenia, miejscu pobytu bądź trasie imprezy, rodzaju, klasie, kategorii lub charakterystyce środków transportu, położeniu, rodzaju i kategorii obiektu zakwaterowania (stosownie do regulacji obowiązujących w kraju pobytu), liczbie i rodzaju posiłków, programie zwiedzania oraz atrakcjach turystycznych. Nie wolno przy tym zapominać, że zgodnie z art. 12 ust. 1a o usługach turystycznych klient nie może być wprowadzany w błąd przez tego rodzaju informacje.

Trafnie wskazuje się w piśmiennictwie na istotne znaczenie wymogów stawianych przez przepisy wobec wspomnianych wyżej informacji, w tym reklamowych, podkreślając, że choć nie ma pewności, że podróżujący będzie czerpał przyjemność z dobrze zrealizowanej umowy dotyczącej podróży, to jednak rodzi się domniemanie, że przysporzy mu ona odpowiedniej satysfakcji, a w przypadku, gdyby do tego nie doszło, to brak jest podstaw do ponoszenia przez biuro podróży odpowiedzialności za fałszywe wyobrażenia turysty – o ile jednak umowa i dostarczone mu materiały reklamowe nie były przyczyną tych mylnych wyobrażeń (Ciemniński, 2005: 368).

W myśl art. 13 ust. 2 ustawy o usługach turystycznych na organizatorze turystyki ciąży obowiązek przekazania klientowi informacji na temat szczególnych zagrożeń dla życia oraz zdrowia w odwiedzanych stronach, jak też o możliwości ubezpieczenia się w tym zakresie – przy czym ustawodawca zastrzega, że dotyczy to również zagrożeń zaistniałych po podpisaniu umowy. Jak słusznie zauważa się w literaturze przedmiotu w kontekście powyższego unormowania, osoba będąca turystą „musi mieć zatem świadomość niebezpieczeństw i zagrożeń mogących wystąpić w czasie realizacji programu wycieczki” (Wałachowska, 2013: 71).

Ważną regulacją chroniącą interesy klientów jest unormowanie, w myśl którego nie można podnosić ceny ustalonej w umowie, chyba że w kontrakcie wyraźnie przewidziano taką możliwość, a jednocześnie przez organizatora turystyki zostanie udokumentowane, że podwyżka ceny jest konsekwencją wystąpienia jednej z przyczyn, którą może być: wzrost kosztów transportu, podwyżka różnego rodzaju opłat, w tym urzędowych, podatków, opłat z tytułu usług lotniskowych, załadunkowych lub przeładunkowych uiszczanych na terenie portów morskich i lotnisk, oraz wzrost cen walut (art. 17 ust. 1 pkt 1, 2 i 3 ustawy o usługach turystycznych). Ceny wynikającej z umowy nie można jednak podnieść w ciągu 20 dni poprzedzających datę wyjazdu (art. 17 ust. 2 ustawy o usługach turystycznych).

Podsumowanie

Status prawny polskich przedsiębiorców zajmujących się działalnością turystyczną jest złożony. Wniosek ten płynie z całokształtu przeprowadzonej analizy. Należy zwłaszcza zauważyć, że na gruncie *Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych* zostały wyodrębnione różne kategorie tych przedsiębiorców, w tym organizatorzy turystyki, pośrednicy turystyczni i agenci turystyczni (zob. art. 3 pkt 5, 6 i 7 tej ustawy). Zakwalifikowanie danego podmiotu do jednej z tych kategorii istotnie determinuje jego status prawny, np. powołany w niniejszym opracowaniu art. 11a rzeczzonej ustawy, dotyczący odpowiedzialności z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy w przedmiocie świadczenia usług turystycznych, znajduje zastosowanie tylko do organizatorów turystyki.

Okolicznością kształtującą status prawny podmiotów organizujących imprezy turystyczne i pośredniczących w procesie zawierania umów w przedmiocie świadczenia usług turystycznych jest zakwalifikowanie przez prawodawcę ich czynności do działalności regulowanej, w rozumieniu przyjętym przez *Ustawę z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej* – o kwalifikacji tej stanowi art. 4 ust. 1 ustawy o usługach turystycznych. Jednocześnie art. 4 ust. 2 ustawy o usługach turystycznych określa ważne odstępstwo od wspomnianej wyżej kwalifikacji.

Kolejną istotną kwestią poruszoną w niniejszym opracowaniu była funkcja, jaką ma do spełnienia samorząd terytorialny wobec przedsiębiorców turystycznych. W świetle ustaleń dokonanych na podstawie analizy przepisów ustawy o usługach turystycznych potwierdzono prawdziwość tezy o kluczowej roli samorządu terytorialnego w tym zakresie. Rola ta wyraża się w licznych uprawnieniach przyznanych przez ustawę o usługach turystycznych marszałkowi województwa, który w szczególności prowadzi odpowiedni rejestr dla podmiotów działających w sferze turystyki (zob. przede wszystkim art. 7 ust. 1, 2 i 3 tej ustawy), kontroluje ich działalność wspólnie z ministrem właściwym do spraw turystyki (zob. w szczególności art. 9 ust. 1, 1a, 1b tej ustawy), jak również wydaje wobec nich odpowiednie decyzje, gdy stwierdzi, że nie dopełnili określonych wymogów (zob. m.in. art. 9 ust. 3 pkt 3 tej ustawy).

Oczywiście, ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania, nie było możliwe przedstawienie w nim wszystkich kwestii, które wiążą się z prawną problematyką realizacji przedsięwzięć gospodarczych w obszarze turystyki, z uwzględnieniem funkcjonowania samorządu terytorialnego. W szczególności można zatem zaproponować, jako swego rodzaju kontynuację prezentowanej tutaj analizy, głębszą refleksję na temat rozwiązań prawnych wynikających z *Ustawy z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej* (Dz.U. z 1999 r. nr 62, poz. 689 z późn. zm.). Warto bowiem przypomnieć, że zgodnie z art. 1 ust. 2 tej ustawy „Polska Organizacja Turystyczna tworzy warunki współpracy organów administracji rządowej, samorządu terytorialnego i organizacji zrzeszających przedsiębiorców z dziedziny turystyki, w tym samorządu gospodarczego i zawodowego, oraz stowarzyszeń działających w tej dziedzinie”.

Akty prawne

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r., poz. 121 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r., poz. 196 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r., poz. 596 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej (Dz.U. z 1999 r. nr 62, poz. 689 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r., poz. 584 z późn. zm.).

Literatura

References

Bachvarov, M. (2005). Społeczno-demograficzne i geopolityczne zmiany na świecie i ich konsekwencje dla turystyki. *Folia Turistica*, 16, 5-16.

Cięmiński, M. (2005). Naprawienie uszczerbku polegającego na utraconej przyjemności z podróży. *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, 2, 355-391.

Kierzyk, T. (2002). Ochrona konsumentów na rynku usług turystycznych. *Rejent*, 12, 28-44.

Kowalewski, E. (2013). Ubezpieczenia turystyczne. W: M. Nesterowicz (red.), *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej. Monografie i Opracowania Naukowe Nr 4*. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, 161-178.

Kruczek, Z., Walas, B. (2004). Promocja regionu turystycznego (cele, środki i organizacja promocji). *Folia Turistica*, 15, 49-68.

Krzymień, B.M. (2005). Polityka Unii Europejskiej a turystyka jako czynnik rozwoju regionalnego. *Folia Turistica*, 16, 17-35.

- Nesterowicz, M. (2012). *Prawo turystyczne*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
- Niezgoda, A. (2013). Rola doświadczenia w zachowaniach konsumenta na rynku turystycznym. Koncepcja ekonomii doświadczeń i marketingu doznań. *Folia Turistica*, 28(1), 91-106.
- Sokół, A. (2011). Formy prawne prowadzonej działalności gospodarczej. W: P. Mućko, A. Sokół, *Jak założyć i prowadzić działalność gospodarczą w Polsce i wybranych krajach europejskich*. Warszawa: CeDeWu, 29-58.
- Szydło, M. (2004). Reglamentacja podejmowania działalności gospodarczej w nowej ustawie o swobodzie działalności gospodarczej. *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego*, 12, 2-14.
- Trojanowski, A. (2003). Ochrona praw konsumentów usług turystycznych (uwagi uzupełniające). *Rejent*, 11, 184-198.
- Walczak, U. (2007). Geneza problemu w prawie europejskim i pojęcie szkody niemajątkowej. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 1, 101-160.
- Wałachowska, M. (2013). Odszkodowanie za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o podróż i zadośćuczynienie za „zmarowany urlop”. W: M. Nesterowicz (red.), *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej. Monografie i Opracowania Naukowe Nr 4*. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, 65-86.
- Zimmermann, J. (2012). *Prawo administracyjne*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.

Paweł Marek Woroniecki, doktor nauk prawnych, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

Jest pracownikiem Katedry Polityki Gospodarczej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W granicach jego zainteresowań naukowych znajdują się w szczególności rozwiązania prawne dotyczące dochodów publicznych, różnych obszarów życia gospodarczego oraz instytucji ważnych dla finansów państwa.

Paweł Marek Woroniecki, doctor of legal science, Jagiellonian University in Cracow

He is an employee of the Chair of Economic Policy of the Faculty of Law and Administration of the Jagiellonian University in Cracow. Within the reach of his research interests, there are particularly legal solutions concerning public incomes, various fields of economic life and institutions important for the national finances.

Adres/Address:

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Polityki Gospodarczej
ul. Bracka 12
31-005 Kraków, Polska
e-mail: pawel.woroniecki@uj.edu.pl

Krzysztof Sala

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Baza noclegowa jako czynnik rozwoju regionów w Polsce

The accommodation sector as a factor in the development of regions in Poland

Streszczenie

Celem publikacji jest przedstawienie złożoności zjawisk związanych z wpływem bazy noclegowej na politykę regionalną. Artykuł prezentuje znaczenie bazy noclegowej, a w szczególności hotelarskiej, dla rozwoju województw w Polsce. Ukazuje historyczny rozwój bazy noclegowej w kontekście znaczenia na rynku regionalnym. Tłumaczy jej rolę jako istotnego i ważnego elementu wpływającego na współczesną sytuację regionów w naszym kraju, a także jako kluczowej szansy na zmianę bieżącego często niekorzystnego stanu gospodarczego. W publikacji przedstawiono wpływ bazy hotelarskiej na sytuację w miastach i na wsiach. Turystyka oraz powiązane z nią hotelarstwo coraz częściej stają się instrumentem polityki regionalnej, aktywizacji społeczności lokalnych oraz budowy podstaw rozwoju gospodarczego. Należy tutaj również dodać wpływ na świadomość społeczną, identyfikację i postawy społeczne, rozwój zrównoważony oraz działania na rzecz podwyższania konkurencyjności i atrakcyjności regionów. W publikacji, oprócz prezentacji analizy danych statystycznych i dostępnych materiałów dotyczących rozwoju bazy noclegowej, oceniono również zachodzące w niej zmiany, a także podjęto próbę prognozy rozwoju bazy noclegowej w Polsce, w obliczu nowej sytuacji gospodarczej. Prognozy, której charakter w dużym stopniu będzie uzależniony od napływu inwestycji zagranicznych, powstawania nowych firm czy opłacalności zaciągania kredytów. Nie bez znaczenia będzie również rozwój sytuacji gospodarczej na świecie i w Polsce, integracja kolejnych krajów z Unią Europejską czy też napływ środków unijnych w ramach regionalnych programów operacyjnych. Na podstawie wyników analiz i studiów prezentowanych w tekście można wysnuć wnioski, że baza noclegowa w kluczowy sposób zmienia rzeczywistość gospodarczą regionów i przyczynia się do poprawy ich sytuacji ekonomicznej. Dotyczy to zarówno obszarów miejskich, jak i obszarów wiejskich, które w większym stopniu różnią od średniego poziomu rozwoju kraju.

Abstract

The article aims to present the meaning of the accommodation sector, and particularly of hotel management, in the development of provinces in Poland. It presents the historical development of the accommodation sector in the context of its meaning on the regional market. The paper shows the meaning of the accommodation sector as an essential and important element influencing the contemporary situation of regions in our country, and also as a key opportunity to change the current, often disadvantageous economic situation. The paper illustrates the influence of the accommodation sector on the situation in cities and in the countryside. Tourism and its related hotel business are, increasingly more often, becoming an instrument of regional policy, activation of local societies, and the construction of the foundations of economic development. One should also add here the influence on social awareness, identification and social attitudes, sustainable development and activities in the interest of increasing the competitiveness and attractiveness of regions. The publication, presenting

the data analysis of statistical and accessible materials concerning the development of the accommodation sector, evaluates the changes that have taken place, and also attempts to foresee the future in the face of the new economic situation. Prognoses, the character of which will, to a large degree, be dependent on the influx of foreign investments, the formation of new companies or the profitability of contracting credits. Also of significance will be the development of the economic situation both globally and in Poland, the integration of subsequent countries with the European Union, or the inflow of EU resources within the framework of regional operating programs.

Słowa kluczowe: baza noclegowa; konsumenci; region; rozwój

Keywords: accommodation; consumers; development; region

Wstęp

Baza noclegowa jest jednym z kluczowych czynników zagospodarowania turystycznego regionu. W jej skład wchodzi różnego rodzaju obiekty noclegowe i urządzenia towarzyszące, pozwalające turystom na przebywanie poza miejscem zamieszkania w warunkach zbliżonych do ich stałych warunków pobytu. Rozwój bazy noclegowej nie pozostaje bez wpływu na gospodarczy i społeczny rozwój regionów. Można tutaj wymienić co najmniej kilka czynników, które mają ścisły związek ze zmianami związanymi z bazą noclegową:

- ożywienie gospodarcze regionu,
- wzrost atrakcyjności inwestycyjnej,
- poprawa infrastruktury,
- zwiększenie liczby miejsc pracy,
- wzrost dochodów z podatków.

Tak jak w przypadku innych dziedzin gospodarki, rozwój bazy noclegowej jest uwarunkowany przez czynniki zewnętrznie i wewnętrzne. Należy tutaj wymienić przede wszystkim wzrost liczby podróży turystycznych i mobilności mieszkańców, które bezpośrednio wpływają na kształtowanie wielkości bazy noclegowej na danym obszarze.

Przedmiot artykułu stanowi charakterystyka bazy noclegowej jako istotnego elementu zagospodarowania regionów w Polsce. Celem publikacji jest przedstawienie bazy noclegowej, w szczególności hotelarskiej, jako istotnego czynnika przyspieszającego modernizację i postęp w rozwoju regionów w Polsce. Tezą, którą postawiono w tekście, jest założenie, że baza noclegowa znacząco zmienia sytuację gospodarczą regionów.

W artykule zaprezentowano najnowsze dane statystyczne, wzbogacone o zebrane już wcześniej informacje, dotyczące możliwie jak najszerzego zakresu przestrzennego. Publikacja powstała na podstawie ogólnodostępnych danych statystycznych, a także literatury i źródeł internetowych. Metodą badawczą, którą zastosowano w tekście, była krytyka piśmiennicza literatury obejmującej poruszaną tematykę. Podejście badawcze uwzględniało dane ilościowe i jakościowe dotyczące bazy noclegowej i jej wpływu na gospodarkę regionów. Narzędzie badawcze stanowiła analiza danych zastanych.

Wybór tematu publikacji wynikał z zainteresowań osobistych autora oraz z faktu ciągłego rozrostu bazy noclegowej i zwiększania liczby hoteli w Polsce na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Dzieje się tak pomimo zmiennej i niepewnej sytuacji gospodarczej. Taki stan rzeczy nie może być obojętny na obszary, na których dochodzi do takich zjawisk. Dostępna do tej pory literatura nie wyczerpuje tematyki omawianego zagadnienia, albowiem opisuje rozwój regionów pod wpływem całokształtu turystyki (Kandefer) lub wpływ bazy noclegowej tylko na wybrane regiony w Polsce (Świątak, Tul-Krzyszczuk).

Historyczna rola i tendencje w rozwoju bazy noclegowej na rynku turystycznym

Rozwój bazy noclegowej i zakładów hotelarskich następował wraz ze wzrostem ruchliwości ludzkiej i z postępem technicznym. Już od zarania dziejów człowiek potrzebował miejsca do spania. Usługi noclegowe należą do podstawowych usług turystycznych (Gaworecki, 2010: 260).

Istnienie bazy noclegowej od zawsze znacząco wpływało na ożywienie i rozwój gospodarczy danego obszaru. Budowane w starożytnej Grecji państwowe pandokia olśniewały przepychem i bogactwem wystroju. Umiejscowione w centrach miast służyły nie tylko jako obiekty hotelarskie, lecz także jako centra wymiany handlowej. W ten sposób przyczyniały się do rozwoju gospodarczego ośrodków miejskich. W państwie rzymskim rozwinięta baza zajazdów, usytuowana wzdłuż sieci utwardzanych dróg, stanowiła ważny element zagospodarowania szlaków handlowych i położonych na ich trasie jednostek osadniczych. Znacznie ułatwiała zagospodarowanie rozległych ziem Imperium Rzymskiego i przyspieszała ich awans cywilizacyjny.

W średniowieczu klasztory miały obowiązek przyjmowania wędrowców, udzielania im noclegu, wyżywienia i podstawowej opieki. Początkowo nakaz ten wypełniano bezpłatnie, z czasem jednak przyjął formę zarobkową. Najgęstsza sieć przyklasztornego zakwaterowania mogła się poszczycić Szwajcaria.

Historia hotelarstwa i bazy noclegowej w Polsce sięga czasów wczesnego średniowiecza i początków formowania się państwowości polskiej. Pierwowzorem dzisiejszych hoteli były hospicja, karczmy wiejskie i gospody miejskie (szynki) (Błądek, Tulibacki, 2003). Pierwsze polskie hospicjum przy kościele św. Michała w Poznaniu datuje się na 1170 r. To od tego momentu możemy mówić o zorganizowanym świadczeniu usług noclegowych w Polsce. Początkowo gospody były miejscem spotkań bogatego mieszczaństwa, z czasem stały się instytucjami życia cechowego. Dogodna lokalizacja na traktach handlowych i przymus propinacyjny przyczyniały się do zwiększania ich dochodów. Gospody były miejscami urzędowania poborców cel i myta, a także ośrodkami handlu płodami rolnymi i wyrobami rzemieślniczymi. W zasadzie średniowieczne karczmy i gospody w niezmiennej formie przetrwały do końca XVII w. Koniec XVII stulecia wiąże się z powstaniem pierwszego w Polsce hotelu Marywill w Warszawie. Obiekt ten pełnił funkcję nie tylko bazy noclegowej, lecz także centrum handlowego. Wkrótce powstały inne podobne obiekty w innych miastach w Polsce – Hotel Polski, Hotel Pruski, hotel Pod Białym Orłem.

Przełom XIX i XX w. przyniósł zmianę jakości w hotelarstwie. Powstały wówczas hotele wzorowane na arystokratycznych pałacach i rezydencjach. Hotele typu *palace* (pałacowego) były przeznaczone dla bogatego ziemiaństwa, kupców i finansistów, którzy pragnęli się otaczać zbytkiem typowym dla rodzin arystokratycznych. Takie hotele powstały we wszystkich metropoliach europejskich, m.in.: Ritz w Paryżu, Savoy w Londynie, Europejski w Warszawie, Bristol w Warszawie, Francuski w Krakowie, Ritz w Białymstoku, Pod Orłem w Bydgoszczy oraz Bristol – otwarty w 1901 r. Obowiązujące wówczas reguły hotelarstwa przewidywały oferowanie gościom dużej wygody i szeregu usług. Pojawiły się hotelowe restauracje, kawiarnie, lodziarnie, miejsca do gry w bilard, sklepy, a także pralnie.

Kolejne zmiany w bazie noclegowej przyniósł XX w. Pojawia się wtedy turysta – osoba podróżująca dla przyjemności i satysfakcji oraz w celach poznawczych. Urządzonym z przepychem hotelom przybywa tańszej konkurencji w postaci moteli, pensjonatów, schronisk, domów wycieczkowych, gospodarstw agroturystycznych czy kwater prywatnych. Rynek usług noclegowych uległ głębokiej dywersyfikacji pod względem ilościowym i jakościowym. Stała się sprostać zróżnicowanym gustom – od wymagających, bogatych klientów począwszy, skończywszy na osobach poszukujących najprostszych i najtańszych rozwiązań noclegowych (Sala, 2008). Współczesne hotelarstwo to hotele butikowe, kurortowe, biznesowe czy też spa.

Z drugiej strony dynamicznie rozwija się agroturystyka, starająca się spełnić oczekiwania najmniej wymagających klientów.

Proces przekształceń i zmian jeszcze się nie skończył. Nadal możemy zaobserwować postęp i rozwój bazy noclegowej, który ma na celu sprostanie wymogom zmieniającego się rynku. Baza noclegowa pozostająca w symbiozie z otoczeniem coraz bardziej wpływa na jego rozwój.

Znaczenie bazy noclegowej w rozwoju regionów w Polsce

Obecny rozwój hotelarstwa w Polsce to powstawanie zarówno luksusowych hoteli, jak i obiektów niższych kategorii, które w większym stopniu zaspokajają istniejący popyt na miejsca noclegowe. W latach 90. w Polsce opracowano strategię rozwoju turystyki i bazy noclegowej, z którą były związane wielkie plany dotyczące m.in. zmniejszenia bezrobocia, zwiększenia przedsiębiorczości mieszkańców czy promocji regionów. Analizując liczbę obiektów hotelarskich w poszczególnych regionach w Polsce, możemy zauważyć duże zróżnicowanie (tab. 1).

Tab. 1. Liczba obiektów hotelarskich w poszczególnych województwach w latach 2004–2012

Województwo	2004	2005	2006	2009	2012
łódzkie	50	50	52	67	103
mazowieckie	117	120	117	171	173
małopolskie	146	152	158	251	287
śląskie	110	112	112	147	169
lubelskie	29	30	37	36	71
podkarpackie	45	49	54	89	105
podlaskie	21	22	21	19	28
świętokrzyskie	29	31	36	59	73
lubuskie	53	52	54	63	66
wielkopolskie	122	125	131	206	216
zachodniopomorskie	57	64	72	90	104
dolnośląskie	150	146	161	205	218
opolskie	26	26	24	29	36
kujawsko-pomorskie	70	73	78	94	94
pomorskie	90	94	102	125	170
warmińsko-mazurskie	80	85	86	89	101
suma	1195	1231	1295	1740	2014

Źródło: BDL GUS.

Analizując dane zawarte w tab. 1, można zauważyć, że najbardziej rozwiniętą bazą hotelarską wyróżniają się regiony dolnośląski, małopolski i wielkopolski. Najłabszy poziom rozwoju hotelarstwa prezentują województwa podlaskie, opolskie i świętokrzyskie. Małopolska jest liderem w zakresie rozwoju infrastruktury hotelowej. W latach 2007–2009 zanotowano tutaj przyrost liczby hoteli pięciogwiazdkowych o ponad 66%, a trzygwiazdkowych o 30%. Region ten mógł się również poszczycić w 2009 r. wysokim wskaźnikiem: 57,4 miejsc w hotelach na 10 tys. mieszkańców, a także pozycją lidera wśród regionów w 2012 r.

Podlasie należy do województw o najslabiej rozwiniętej infrastrukturze hotelowej. W latach 2007–2009 dynamika przyrostu liczby hoteli wyniosła tu niespełna 27%, zaś wzrost liczby miejsc noclegowych osiągnął niecałe 16%. Wskaźnik liczby hoteli na 10 tys. mieszkańców wynosił w tym regionie w 2009 r. zaledwie 15,2. Poziom inwestycji ulokował region na 15 miejscu. Na taki stan rzeczy wpływa wiele czynników. Przede wszystkim należy tu wymienić różnice w atrakcyjności turystycznej, dostępności komunikacyjnej czy nakładach promocyjnych. Można stwierdzić, że pomimo kryzysu i spadku aktywności gospodarczej liczba obiektów hotelarskich rośnie. Rozwój rynku noclegowego pogłębia również dysproporcje pomiędzy regionami w naszym kraju. Do województw dysponujących największą liczbą obiektów i miejsc noclegowych kierowany jest główny strumień inwestycji, baza noclegowa rozwija się tam w sposób bardziej dynamiczny niż w województwach o niższym nasyceniu miejscami noclegowymi. Do czynników, które w największym stopniu będą wpływać na aktywizację gospodarczą regionów, należy rozwój infrastruktury komunikacyjnej, w tym autostrad i dróg szybkiego ruchu, modernizacja szlaków kolejowych i lotnisk. Regiony zajmujące czołowe miejsca pod względem rozwoju infrastruktury hotelowej to województwa dobrze skomunikowane. Poprawa dostępności komunikacyjnej będzie oznaczała wzrost atrakcyjności inwestycyjnej dla podmiotów zewnętrznych, a tym samym szanse na poprawę sytuacji ekonomicznej w danym regionie. Dotyczy to w szczególności województw ściany wschodniej, w których występuje stosunkowo słaby poziom rozwoju szlaków komunikacyjnych. Inne czynniki, które mogą wpłynąć na poprawę sytuacji, to:

- skuteczniejsza promocja kraju, regionu,
- tworzenie nowych atrakcji i produktów turystycznych,
- wzrost zamożności społeczeństwa.

Tab. 2. Wzrost liczby hoteli w Polsce w latach 2002–2012 w podziale na województwa

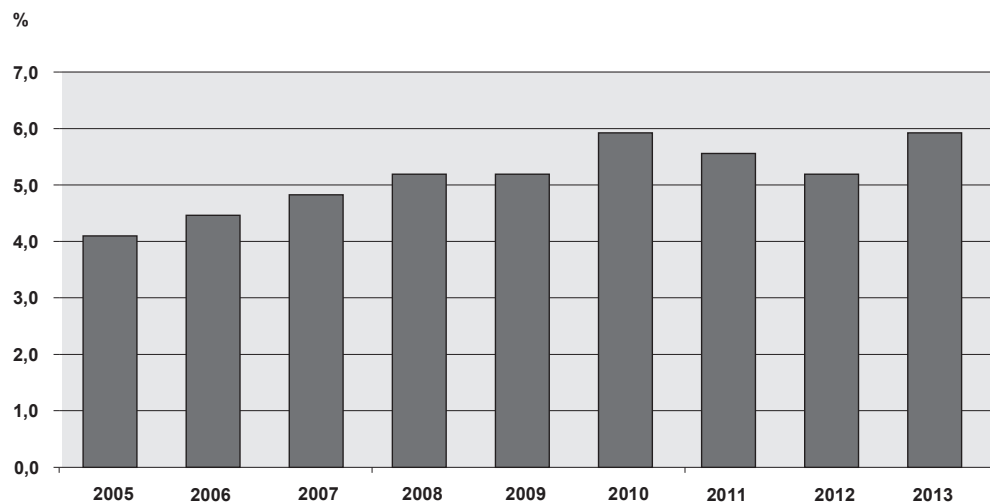
Województwo	Różnica między rokiem 2002 a 2012
łódzkie	45
mazowieckie	62
małopolskie	178
śląskie	95
lubelskie	33
podkarpackie	70
podlaskie	8
świętokrzyskie	46
lubuskie	19
wielkopolskie	112
zachodniopomorskie	46
dolnośląskie	66
opolskie	17
kujawsko-pomorskie	40
pomorskie	82
warmińsko-mazurskie	37

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Analiza danych zawartych w tab. 2 pozwala stwierdzić, że w żadnym z regionów w Polsce nie zmniejszyła się liczba obiektów hotelarskich. Natomiast największe zmiany zanotowano w regionach małopolskim, wielkopolskim i śląskim.

Baza noclegowa należy do czynników, które w decydujący sposób wpływają na sukces określonego regionu turystycznego. Polski rynek noclegowy należy do najsłabiej rozwiniętych w krajach UE. W 2007 r. na 10 tys. mieszkańców Polski przypadały 44 miejsca noclegowe w hotelach i obiektach podobnych (wg Eurostat). Według szacunków Instytutu Hotelarstwa z lipca 2009, wskaźnik ten wzrósł w ostatnich latach i przekracza obecnie 53 miejsca na 10 tys. mieszkańców. Niezależnie od stopnia nasycenia całego kraju hotelami występują duże dysproporcje między poszczególnymi regionami: najwyższe nasycenie – województwo warmińsko-mazurskie (60,8 miejsca w hotelu na 10 tys. mieszkańców), najniższe nasycenie – województwo lubelskie (11,1 miejsca w hotelu na 10 tys. mieszkańców). Istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój gospodarczy regionów w Polsce są miejsca pracy generowane przez bazę noclegową i inne usługi turystyczne (ryc. 1). Wpływa to bowiem bezpośrednio na sytuację materialną społeczeństwa, a także na potencjał gospodarczy danego regionu.

Ryc. 1. Udział pracujących w turystyce w stosunku do zatrudnienia ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Udział osób pracujących w branży turystycznej – w tym w bazie noclegowej – do ogółu zatrudnionych w poszczególnych regionach nie jest równomierny. Największy odsetek przypada na województwa o wzmożonej aktywności turystycznej, takie jak zachodniopomorskie, małopolskie czy warmińsko-mazurskie. Najniższy odsetek można zaobserwować w województwach wielkopolskim, łódzkim i kujawsko-pomorskim.

Rola bazy noclegowej w rozwoju i przekształceniach funkcji dużych miast

Baza noclegowa w dużych miastach odgrywa istotną rolę, przede wszystkim w rozwoju i aktywizacji turystyki biznesowej. Turystyka biznesowa to sektor turystyki, w którym podróże są powiązane z wykonywanym zawodem lub mają pomóc zatrudnionemu w bardziej efektywnej pracy, a także mogą być nagrodą od pracodawcy za dobrze wykonane zadania (Sidorkiewicz, 2011). Turystykę biznesową cechuje wysoka specjalizacja oraz osiąganie wyższych zysków niż w przypadku pozostałych rodzajów turystyki. Jest ona często utożsamiana z wyjazdami służbowymi, czyli wszystkimi podróżami, których cele są związane z pracą lub interesami zawodowymi podróżującego. W ramach tego rodzaju aktywności możemy wyróżnić:

- indywidualne podróże służbowe,
- turystykę kongresową,
- turystykę targową,
- turystykę motywacyjną,
- szkolenia, kursy,
- turystykę korporacyjną.

Cechą charakterystyczną dla turystyki biznesowej są wyższe o ok. 50% wydatki turystów w stosunku do wydatków ponoszonych przez osoby podróżujące w celach wypoczynkowych.

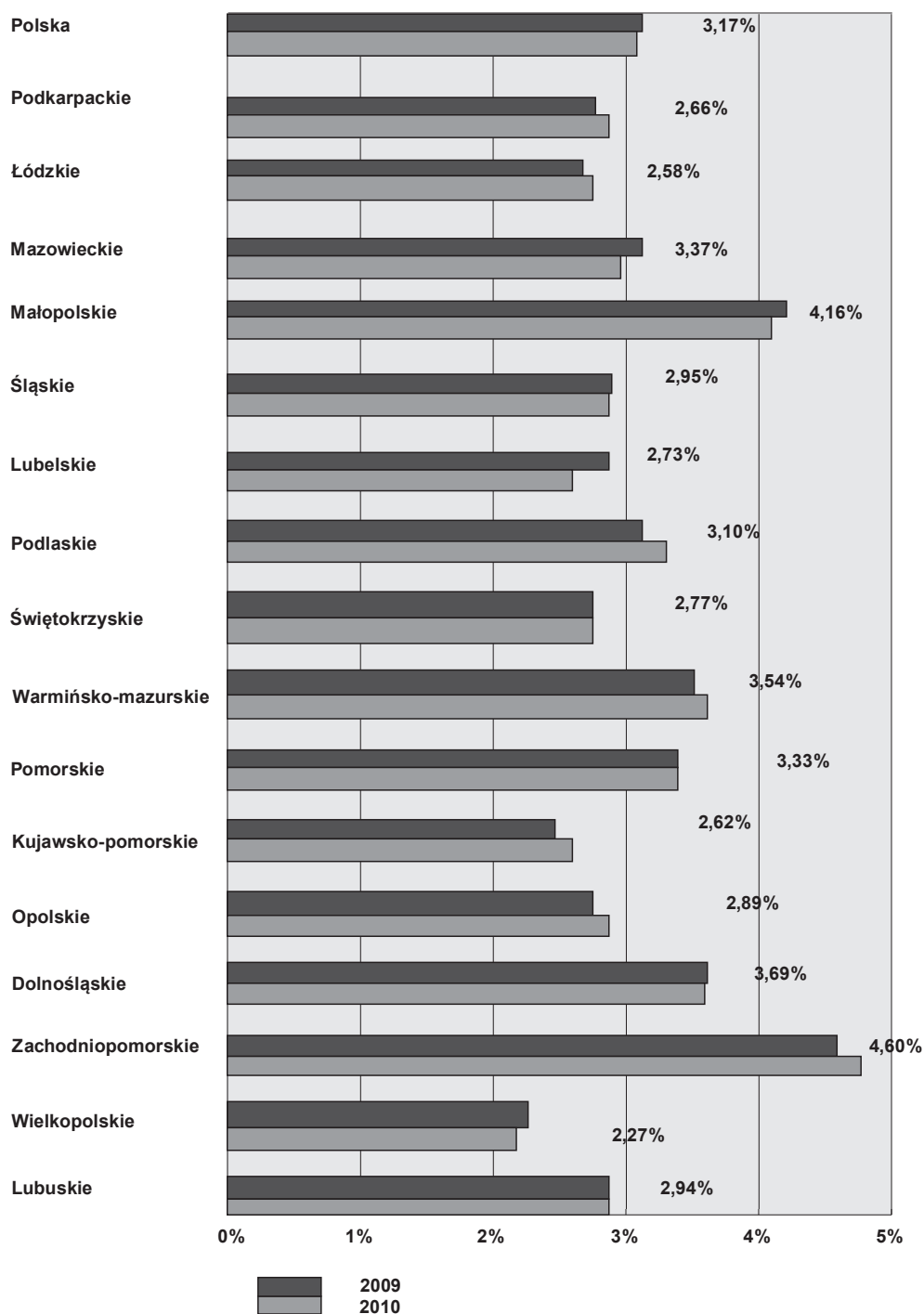
W Polsce turystyka biznesowa odgrywa coraz istotniejszą rolę w gospodarce. Przemiany gospodarcze, globalizacja, duża skala inwestycji zagranicznych i wzrost wymiany towarowej stanowią o dynamice podróży służbowych. Niezaprzeczalnym atutem Polski jest również położenie w centralnej Europie na transgranicznych szlakach komunikacyjnych. Cele biznesowe należą do najistotniejszych motywów przyjazdów do Polski (ryc. 2).

Z punktu widzenia rozwoju gospodarczego dużych ośrodków miejskich największe znaczenie ma zbiorowa forma podróży w interesach. Z tego powodu można wskazać na turystykę kongresową i targową jako formy, które w dynamiczny sposób wymuszają zmiany oblicza miast. Wiele ośrodków miejskich, również w Polsce, czerpie ogromne korzyści z tego rodzaju aktywności (Turkowski, 2010). Turyści biznesowi są ważnymi klientami hoteli. Mimo że zamieszkują w hotelach krócej niż turyści podróżujący w celach rekreacyjnych, to wydają na usługi dwukrotnie więcej pieniędzy. Są więc dla hoteli najważniejszymi klientami.

Podróżujący służbowo oczekują od hoteli czegoś więcej niż tylko wygodnych pokoi. Hotele biznesowe i konferencyjne powinny być przede wszystkim wyposażone w dostateczną liczbę sal i pomieszczeń konferencyjnych (Sala, 2008). Do tego należy dodać odpowiednie wyposażenie i obsługę. Pokoje w hotelach biznesowych powinny mieć wydzieloną część do pracy i wyposażenie w zaplecze techniczne: kilka linii telefonicznych, fax, dostęp do internetu. Ponadto goście powinni mieć do dyspozycji bogaty pakiet usług towarzyszących: saunę, basen, kręgielnię, kasyno, rozbudowaną gastronomię. Aby sprostać wymaganiom tak specyficznego rynku, należy zapewnić odpowiedni standard jednostek hotelarskich. Procentowy udział obiektów konferencyjnych w poszczególnych województwach przedstawia tab. 3.

Dane zawarte w tab. 3 wyraźnie wskazują, że regiony mazowiecki, małopolski i dolnośląski są najlepiej przygotowane do organizacji imprez biznesowych. Taki stan rzeczy wynika z dużej koncentracji firm, inwestycji zagranicznych i ważnych przedsięwzięć w tych regionach. Natomiast najgorsza sytuacja występuje w województwach opolskim, świętokrzyskim i lubuskim.

Ryc. 2. Udział turystyki biznesowej w ogólnej liczbie przyjazdów do Polski wg województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Instytutu Turystyki, 2013.

Tab. 3. Obiekty konferencyjne w Polsce wg województw w 2010 r.

Województwo	Odsetek
mazowieckie	15,8%
małopolskie	15,0%
dolnośląskie	9,6%
pomorskie	9,5%
śląskie	9,2%
wielkopolskie	9,2%
warmińsko-mazurskie	6,6%
zachodniopomorskie	5,1%
kujawsko-pomorskie	3,7%
łódzkie	3,6%
podkarpackie	2,8%
lubelskie	2,8%
podlaskie	2,7%
lubuskie	1,9%
świętokrzyskie	1,7%
opolskie	0,8%

Źródło: K. Cieślowski, badania własne: prezentacja *Turystyka biznesowa jako atrakcyjny produkt w marketingu polskich destynacji*.

Jako przykład pozytywnego wpływu turystyki biznesowej na rozwój obszaru miejskiego może służyć Kraków i Małopolska. Do 2000 r. nie było w tym regionie żadnego hotelu pięciogwiazdkowego. Obecnie turysta biznesowy w samym Krakowie ma do dyspozycji ponad 10 hoteli tej kategorii. Do tego należy doliczyć obiekty w innych kategoriach. W Krakowie powstało w sumie 130 hoteli. Miasto ma też najwyższy współczynnik liczby pokoi (107) na 10 tys. mieszkańców. Obecnie w Krakowie budowane są dwa obiekty, które w znaczący sposób przyczynią się do wzbogacenia oferty biznesowej. Będzie to Centrum ICE Kraków oraz Kraków Arena w dzielnicy Czyżyny. Centrum ICE Kraków będzie dysponowało trzema salami konferencyjnymi o łącznej pojemności 3,2 tys. osób. Obiekt będzie umożliwiał organizowanie kongresów, konferencji, koncertów, spektakli i wystaw na niespotykaną dotychczas w mieście skalę. Czyżyńska Kraków Arena będzie dawała możliwość organizacji przede wszystkim imprez sportowych, ale także targowych, kulturalnych i biznesowych z udziałem do 18 tys. osób. Obiekt będzie udostępniał również lokale pod działalność komercyjną. Powyższe inwestycje nie byłyby możliwe, gdyby nie wzrost atrakcyjności Krakowa jako miejsca nie tylko do zwiedzania, lecz także do biznesu.

Podobna sytuacja występuje w Warszawie, która jest największym rynkiem turystyki biznesowej w Polsce. W 2009 r. stolica dysponowała ponad 18,5 tys. miejsc noclegowych w 63 hotelach. Mogła się także pochwalić najwyższym w kraju stopniem wykorzystania pokoi – przekraczającym 55%. Atrakcyjność Warszawy na rynku biznesowym wynika z lokalizacji większości central przedsiębiorstw i firm zagranicznych w Polsce.

Rejonem o znacznym wpływie turystyki biznesowej i obiektów służących temu celowi jest województwo śląskie. Wynika to z kumulacji w tym regionie dużych firm przemysłowych,

które stanowią naturalny cel podróży służbowych. Katowice mogą się pochwalić znaczącą bazą noclegową: w 2009 r. było tutaj 15 obiektów hotelarskich we wszystkich kategoriach, a także nowymi inwestycjami pobudzającymi rozwój gospodarczy miasta.

Oprócz wymienionych regionów turystyka biznesowa najsilniej wpływa na rozwój gospodarczy w regionach dolnośląskim i wielkopolskim. Zarówno Wrocław, jak i Poznań to miasta o dużym potencjale gospodarczym. Duży napływ inwestycji zagranicznych od początku lat 90. zrodził potrzebę modernizacji i powstania nowych obiektów hotelarskich. Zmieniły one oblicze ekonomiczne tych miast, przyczyniając się dodatkowo do wzrostu atrakcyjności w zakresie organizacji różnego rodzaju imprez biznesowych i nie tylko. Wystarczy dodać, że oba miasta były gospodarzami Euro 2012. Międzynarodowe Targi Poznańskie to wydarzenie biznesowe, którego obsługa ściśle współpracuje z branżą noclegową. Każda inwestycja w obiekty hotelarskie to nowe miejsca pracy, wzrost dochodów budżetowych z tytułu podatków oraz ogólne ożywienie i popularyzacja dla danego regionu. Należy mieć nadzieję na dalszy wzrost udziału inwestycji w gospodarce. W 2009 r. Poznań i Wrocław miały odpowiednio 47 i 37 obiektów hotelarskich. W całej Polsce w 2014 r. było ok. 50 hoteli pięciogwiazdkowych.

Znaczenie gospodarstw agroturystycznych w rozwoju obszarów wiejskich

Agroturystyka to forma aktywności, którą prowadzi się na terenach rolniczych. Może być połączona z pracą u osoby zapewniającej nocleg. Traktowana jest jako alternatywne do rolnictwa źródło dochodu mieszkańców wsi (Knecht, 2009: 9).

Idea wypoczynku na wsi ma XIX-wieczne korzenie. Istniejący w tamtych czasach ruch regionalistyczny propagował oraz popierał formy lokalnych inicjatyw gospodarczych i kulturalnych. Kariera i rozwój podmiejskich miejscowości zaczęły się w Polsce przed I wojną światową. Pierwszymi masowymi uczestnikami tego rodzaju aktywności były bogatsze warstwy mieszczańskie (Drzewiecki, 1997). Miejscami spędzania czasu na wsi były zarówno domy rolników, jak i pierwsze domy letniskowe. Popularnością cieszyły się wsie położone w otoczeniu aglomeracji miejskich (Świder) oraz te zlokalizowane w dalszych odległościach (Pomiechówek, Skolimów, Zakopane). Duże zasługi w organizowaniu turystyki wiejskiej w Polsce miała założona w 1937 r. Spółdzielnia Turystyczna „Gromada”. To głównie w wyniku jej działalności nastąpił dynamiczny rozwój takich miejscowości wiejskich, jak Krynica, Muszyna, Tleń i Wieluń (Drzewiecki, 2002). W latach 60. popularny w Polsce stał się wypoczynek w miejscowościach wiejskich Warmii i Mazur (Dąbrówno, Stare Juchy). Natomiast w latach 70. nowym terenem ekspansji agroturystycznej zostały Bieszczady (Wetlina, Komańcza). Rozwój turystyki wiejskiej nastąpił tutaj najpóźniej ze względu na zniszczenie i wyludnienie wsi.

Od początku lat 90. agroturystyka znajduje się w fazie dynamicznego rozwoju, zarówno w zakresie ilościowym, jak i jakościowym. Czynniki odpowiedzialnymi za taki stan rzeczy jest liberalna polityka państwa oraz potrzeby rynkowe gospodarzy i turystów (Czerwińska-Jaskiewicz, 2013). Na wsiach, zwłaszcza w regionach Mazowsza i Podlasia, istnieją znaczne, niewykorzystane rezerwy zasobów mieszkaniowych, które można wykorzystać jako kwatery agroturystyczne. Agroturystyka to szansa na zatrudnienie oraz czerpanie dochodów z innych usług, np. gastronomicznych, w razie nieopłacalności rozwoju rolnictwa lub przemysłu. Z punktu widzenia nabywcy usług korzystanie z gospodarstw agroturystycznych to sposób na tanie spędzanie wolnego czasu, zwłaszcza podczas kryzysu, a także praktyczna odpowiedź na panujące współcześnie trendy w zakresie ekologii (Sikorska, Kojszczak, 2000). Biorąc pod uwagę szerszy aspekt gospodarczy, rozwój infrastruktury agroturystycznej przyczynia się do:

- podnoszenia standardu i estetyki domów,
- ochrony tradycyjnych i zabytkowych budynków,
- dostarczanie pracy rzemiosłom budowlanym,

- zapewnienia zbytu produkcji rolnej,
- podtrzymywania lokalnej tradycji i świadomości środowisk wiejskich,
- podnoszenia jakości i standardów życia ludności wiejskiej,
- zapewnienie zakwaterowania na obszarach, na których przemysł hotelowy nie występuje (Sznajder, Przezbórska, 2006).

Znaczny odsetek gospodarstw na wsi jest nastawiony na obsługę turystów zagranicznych, w szczególności niemieckich. Takiemu celowi podporządkowano kosztowne wykończenie wnętrz oraz wyposażenie pokoi w luksusowe meble. Gospodarstwa takie mogą liczyć na uzyskiwanie wyższych dochodów w porównaniu do kwater przeznaczonych wyłącznie dla turystów krajowych.

Do miejscowości wiejskich o wybitnym potencjale agroturystyki należy Bałtów w województwie świętokrzyskim. Na terenie wsi, której liczba mieszkańców nie przekracza 800 osób, istnieje ok. 30 gospodarstw agroturystycznych. Miejscowość ta może być wzorem do naśladowania dla innych wsi w Polsce. Rozwój gospodarczy miejscowości, inwestycje w infrastrukturę i atrakcje przyczyniły się do zwiększenia ruchu turystycznego, którego wielkość wynosi ok. 300 tys. osób rocznie. Bałtów nie poprzestaje na swoich dotychczasowych dokonaniach, lecz nadal inwestuje w nowe atrakcje. Przyczynia się to nie tylko do zawodowej aktywizacji mieszkańców, lecz także do podtrzymywania miejscowych tradycji w rzemiośle, pszczelarstwie i produkcji rolnej.

Pomimo niezaprzeczalnych zalet agroturystyki dla gospodarki, rozwój gospodarstw agroturystycznych w Polsce jest nierównomierny. Polska jest krajem bardzo zróżnicowanym pod względem umiejscowienia liczby takich gospodarstw w poszczególnych regionach. Prekursorami agroturystyki w Polsce były przede wszystkim województwa północnej i południowej części kraju i faktycznie to one przodują w ogólnej statystyce liczby gospodarstw agroturystycznych (tab. 4).

Tab. 4. Liczba gospodarstw agroturystycznych w Polsce wg województw w latach 2007–2011

Województwo	2007	2010	2011
dolnośląskie	592	603	638
kujawsko-pomorskie	333	465	256
lubelskie	408	476	430
lubuskie	164	268	95
łódzkie	167	254	180
małopolskie	1590	1687	1344
mazowieckie	378	460	360
opolskie	112	130	110
podkarpackie	1074	1298	989
podlaskie	629	615	609
pomorskie	770	777	622
śląskie	384	392	384
świętokrzyskie	355	326	291
warmińsko-mazurskie	869	1154	743
wielkopolskie	474	559	418
zachodniopomorskie	491	718	383

Źródło: opracowanie własne wg danych GUS.

Dane wymienione w tab. 4, dotyczące obiektów agroturystycznych, szczegółowo obrazują ich rozłożenie w poszczególnych województwach. Cała baza gospodarstw agroturystycznych liczyła w 2007 r. 8790 obiektów, natomiast w 2010 i 2011 r. odpowiednio 10 182 i 7852 obiekty. Największe nasycenie obiektami noclegowymi występuje w województwach małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim, najmniejsze zaś w regionach opolskim, łódzkim i lubuskim.

Powodem nierównomiernego rozwoju agroturystyki w regionach jest przede wszystkim:

- zróżnicowanie przyrodnicze kraju,
- nierównomierność ekonomiczna regionów,
- przeszłość historyczna,
- położenie geograficzne (odległość od dróg i źródeł komunikacji).

W 2010 r., który był wyjątkowy dla agroturystyki, usługi agroturystyczne świadczyło w Polsce ponad 10 tys. gospodarstw, które oferowały 51 tys. miejsc. Największa liczba gospodarstw agroturystycznych występowała w województwie małopolskim: 1687. Ministerstwo Rolnictwa przewiduje, że w 2015 r. gospodarstw agroturystycznych będzie w Polsce ponad 10 tys., a turystycznych na wsi – 7,5 tys.

Podsumowanie

Rozwój bazy noclegowej, w tym również zakładów hotelarskich, w znacznym stopniu przyczynia się do modernizacji gospodarczej regionów w Polsce. Należy tu wspomnieć przede wszystkim o nowych, cennych miejscach pracy, które dodatkowo – oprócz samych obiektów – dostarczają dochodów podatkowych. Baza noclegowa wpływa na poprawę infrastruktury turystycznej, stanowiąc zachętę dla potencjalnych turystów w zakresie spędzania wolnego czasu, zaś firmy przyciągając w zakresie turystyki biznesowej. Nie bez znaczenia jest również jej rola w tworzeniu nowych produktów i atrakcji turystycznych.

Współdziałanie podmiotów gospodarczych, władz samorządowych i operatorów bazy noclegowej może się w przyszłości przyczynić do jeszcze wydajniejszej restrukturyzacji regionów. Chodzi tutaj przede wszystkim o koordynację działań, przyciąganie inwestycji zagranicznych i powstawanie nowych firm.

Literatura

References

- Błądek, Z., Tulibacki, T. (2003). *Dzieje krajowego hotelarstwa: od zajazdu do współczesności: fakty, obiekty, ludzie*. Warszawa: Wydawnictwo Albus.
- Czerwińska-Jaskiewicz, M. (2013). *Marketing w agroturystyce*. Warszawa: Difin.
- Drzewiecki, M. (1997). *Agroturystyka*. Bydgoszcz: Instytut wydawniczy „Świadek”.
- Drzewiecki, M. (2002). *Podstawy agroturystyki*. Bydgoszcz: Wydawnictwo OPO.
- Gaworecki, W. (2010). *Turystyka*. Warszawa: Wydawnictwo PWE.
- Knecht, D. (2009). *Agroturystyka w agrobiznesie*. Warszawa: C.H. Beck.
- Sala, J. (2008). *Formy współczesnego hotelarstwa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytet Ekonomiczny Kraków.
- Sidorkiewicz, M. (2011). *Turystyka biznesowa*. Warszawa: Difin.
- Sikorska, G., Kojaszczak, W. (2000). *Kwatera agroturystyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Polska Fundacja Promocji i Rozwoju Małych i Średnich Przedsiębiorstw.

Sznajder, M., Przezbórska, L. (2006). *Agroturystyka*. Warszawa: PWE.

Turkowski, M. (2010). *Marketing usług hotelarskich*. Warszawa: PWE.

Marcinkiewicz, C. (2013). *Rozwój i stan polskiej agroturystyki*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.

Zawada, A., *Rozwój hotelarstwa na ziemiach polskich*.

Ustawa z dnia 29.08.1997 r. o usługach turystycznych. Dz. U. z 2001 r. nr 55, poz. 578.

Raport końcowy dla badania ewaluacyjnego pn. „Wpływ usług turystycznych na rozwój gospodarczy regionu”.

Krzysztof Sala, absolwent Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych (specjalność Studia Europejskie) na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie (studia magisterskie), zakończonych dyplomem na podstawie pracy *Realizacja polityki ekorozwoju w krajach skandynawskich*, podyplomowych studiów w zakresie zarządzania jakością i ochroną środowiska w Wyższej Szkole Zarządzania i Bankowości w Krakowie oraz Kolegium Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie (zakończzone uzyskaniem tytułu doktora nauk ekonomicznych na podstawie rozprawy *Nowe rodzaje turystyki jako przejaw postmodernizmu zachowań konsumenckich w Polsce*). Autor ma wieloletnie doświadczenie w praktyce gospodarczej na różnych stanowiskach zawodowych, w tym menedżerskich, oraz doświadczenie w pracy naukowo-dydaktycznej zdobyte na uczeniach publicznych i prywatnych. Działa jako trener w szkoleniach finansowanych z UE w ramach programu Kapitał Ludzki z zakresu szeroko rozumianej turystyki i zarządzania. Do głównych obszarów zainteresowań autora należą polityka gospodarcza i turystyczna Polski oraz UE, przedsiębiorczość w sektorze małych i średnich firm oraz zarządzanie strategiczne.

Krzysztof Sala, The graduate of International Economic relations at university to Economic in Cracow (Master's studies) finished with the diploma on the basis the work „ the Realization of the policy sustainable development in countries of Scandinavian”, postgraduate studies within the range quality managements and with the environmental protection in the Higher School of the Management and the Banking in Cracow and the College of the Management and Finance of the Main Commercial School in Warsaw, finished with the obtainment of the title of the doctor of economic sciences on the basis trials „ New kinds of the tourism as the indication post-modernism of behaviours of consumer in Poland”. Long experience in effect economic on different professional positions , in this positions of manager. The experience on the job scientific-didactic gained on teachings public and private. The participation as the coach in trainings financed with EU within the framework of the program „ The Human Capital” from the range concerning of the widely understood tourism and the management. To main areas of interests numbers the economic policy and tourist of Poland and the European Union , the enterprise in the sector of small and average firms and the strategic management.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: krzysztofosal@onet.pl

Tomasz Padło

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Granice państwowe jako atrakcja turystyczna i szansa rozwoju obszarów peryferyjnych

State borders as a tourist attraction and an opportunity for the development of peripheral areas

Streszczenie

Badania atrakcyjności turystycznej granic państwowych mają niedługą tradycję i skupiają się raczej na obszarze pogranicza niż na nich samych. Sama granica, traktowana jako linia oddzielająca dwa kraje, w wielu częściach świata przyciąga turystów, choć określenie jej wpływu na turystykę regionu jest często utrudnione z uwagi na fakt, że jej „doświadczanie” jest zazwyczaj jedynie elementem szerszej aktywności turystycznej. Potencjał turystyczny granic – szczególnie ich silnie umocnionych odcinków oraz tych mających nietypowy przebieg, np. trójkątów i enklaw – wydaje się niewykorzystany. Tymczasem przykłady DMZ w Korei czy przejścia granicznego Wagah na granicy indyjsko-pakistańskiej pokazują, że wykorzystanie turystyczne granicy może być istotnym elementem rozwoju regionu. Szczególnie atrakcyjne wydają się granice pełniące wyraźne funkcje rozdzielające odmienne systemy gospodarcze bądź cywilizacje. Niewykorzystane w tym kontekście są granice zewnętrzne Unii Europejskiej, dawna żelazna kurtyna oraz granice byłego Związku Radzieckiego, które na wielu odcinkach do dzisiaj zachowały cechy minionego systemu. Wraz z rozwojem alternatywnych form turystyki wykorzystanie atrakcyjności granic może stanowić czynnik rozwoju obszarów peryferyjnych.

Abstract

Researching the tourism attractiveness of state borders does not have a very long tradition and focuses more on the borderlands rather than the actual border itself. The border, considered to be a dividing line between two countries, attracts tourists in many parts of the world, but determining its impact on the tourism of the region is often difficult due to the fact that its “experience” is usually only part of a wider range of tourism activities. The tourism potential of state borders, especially the stronger sections and those with interesting routes, e.g. triplexes and enclaves, seems unused, while examples of the DMZ in Korea or the Wagah border crossing on the border between India and Pakistan show that the use of the border may be an important element of the development of a region. The boundaries performing distinct functions, separating different economic systems, or civilizations, seem to be particularly attractive. In this context, the external borders of the European Union are unused; the former Iron Curtain and the borders of the former Soviet Union, which in many places still retain features of the previous system. The attractiveness of the borders may have an impact for the development of peripheral areas with the development of alternative forms of tourism.

Słowa kluczowe: atrakcyjność; granica; pogranicze; turystyka

Keywords: attractiveness; border; borderland; tourism

Wstęp

Granica w ujęciu politycznym stanowi zazwyczaj barierę dla aktywności przestrzennej, ale równocześnie jej przekroczenie powoduje u podróżnego poczucie zmiany, opuszczenia jednego terytorium i wkroczenia na inny obszar. Przekraczanie granic jest integralną częścią podróżowania, niemniej granica sama w sobie stanowi w powszechnym odczuciu pewną ograniczającą konieczność. W dobie zacieśniania współpracy w ramach Unii Europejskiej jedną z bardziej obrazowych korzyści integracji, wymienianą często w dyskursie publicznym, jest wdrożenie układu z Schengen znoszącego m.in. kontrolę graniczną. W tej sytuacji granica przestaje być barierą w sensie fizycznym. W tym kontekście celowe wydaje się zadanie pytania o zasadność zajmowania się tezą zawartą w tytule artykułu, skoro granice polityczne, szczególnie jej funkcje ograniczające i kontrolujące, tak usilnie próbuje się znieść. Odpowiedzią niech będzie cytat wskazujący, że już samo przekraczanie granicy może być jedną z motywacji przyjazdu do konkretnego regionu: „[...] na odcinku kilku metrów przechodzimy z jednego geograficznego podmiotu do innego, który wygląda dokładnie tak samo, ale jest wyjątkowy, ma inną nazwę, jest na wiele sposobów zupełnie odrębnym światem od tego, który właśnie opuściliśmy... To poczucie przechodzenia z jednego świata w inny zachwyca i fascynuje” (Ryden, 1993: 1). Ta odrębność światów jest w wielu przypadkach przerysowana, nie ulega jednak wątpliwości, że fascynacja, o której pisze Ryden, często nam w tym procesie towarzyszy. Świadczy o niej choćby mnogość zdjęć wykonywanych na granicach przy znakach i słupkach granicznych oraz pozostałych elementach infrastruktury z nią związanych. „Przekraczanie granicy”, które w sensie dosłownym oznacza właśnie to przechodzenie „z jednego geograficznego podmiotu do innego”, w języku ma znaczenie szersze, nierzadko odnoszące się do transcendencji, co podkreśla znaczenie tej czynności. Samo przemierzanie szlaków karpaccich przebiegających wzdłuż polsko-słowackiej granicy dla wielu turystów było podwójnie ekscytujące z racji możliwości postawienia stopy po drugiej stronie granicy, a pierwsze wyjazdy zagraniczne – z niezwykle rozbudowaną wyjazdową procedurą biurokratyczną – wyraźnie podkreślały wyjątkowość tego niecodziennego procesu.

Celem artykułu, opierającego się na wspomnianym fenomenie, jest wskazanie możliwości rozwoju funkcji turystycznych wykorzystujących granice państwowe. Granice są wprawdzie obiektem licznych opracowań geograficznych, również w ramach geografii turystyki, jednak ich atrakcyjność umożliwiająca rozwój funkcji turystycznej dotyczy zazwyczaj obszaru szeroko pojętego pogranicza. Tymczasem przedmiotem pracy jest granica państwowa traktowana właśnie jako linia, względnie pas ziemi, oddzielająca od siebie terytoria dwóch państw. Takie określenie celu pozwala zadać pytania badawcze o stosowane praktyki w wykorzystaniu granicy do rozwoju turystyki, o charakter granicy temu rozwojowi sprzyjający oraz możliwości wykorzystania tych praktyk w polskich warunkach. Dla osiągnięcia celu przeprowadzono analizę wykorzystującą metody jakościowe. Przystudiowano przypadki wykorzystania granicy w celach turystycznych w różnych częściach świata oraz skonfrontowano je z potencjalną atrakcyjnością granic europejskich, szczególnie polskich. Posłużono się w tym m.in. metodami humanistycznymi zaproponowanymi przez Squire’a (1994): analizą treści przewodników turystycznych, map i programów wycieczek. W badaniach użyto również opisu wyjaśniającego, opartego na metodzie dedukcyjnej. Wsparciem umożliwiającym osiągnięcie celu były również obserwacje poczynione w trakcie badań terenowych.

Granica jako tło

Już w najoczywistszych znaczeniach semantycznych granica odnosi się do krańca czegoś, nosi w swojej nazwie ograniczenie przestrzeni. Szczególnie silna w tym kontekście jest granica państwowa, którą definiuje choćby *Ustawa z dn. 12 października 1990 r. o ochronie granic państwowych*.

Artykuł 1 ustawy brzmi: „Granicą Rzeczypospolitej Polskiej, zwaną dalej »granicą państwową«, jest powierzchnia pionowa przechodząca przez linię graniczną, oddzielająca terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego. Granica państwowa rozgranicza również przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi” (Dz.U. 1990 nr 78, poz. 461). Podobną definicję, wybiegającą oczywiście poza obszar RP, podają Baczwarow i Suliborski, zastępując powierzchnię pionową „wymyśloną kurtyną” (2002: 72), czy Otok uwzględniający dodatkowo w swojej definicji obszary ograniczone granicą, a niemające niczyjej suwerenności (2009: 80). Ten specyficzny charakter granicy państwowej, polegający na wyraźnym „odgrodzeniu” jednego terytorium od innego, sprawia, że jest jednym z ważnych obiektów badań w geografii politycznej (Redclift, 2006; Prescott, 1965, 1987; Sobczyński, 2006 za: Bańskim, 2010). Trzeba jednak pamiętać, że sama granica przyjmuje częściej charakter narzędzia badawczego niż przedmiotu badań, które to narzędzie koncentruje się częściej na terytoriach nią ograniczonych niż na niej samej (Bański, 2010). Tymczasem, mimo liniowego charakteru, jej znaczenie w geografii jest dużo szersze i obejmuje m.in. geografii turystyki, mimo że pozostaje w jej bocznym, niedocenianym wciąż nurcie, którego rola, a tym samym rola granic, systematycznie rośnie (Timothy, 2000). Mimo że turystyka oparta o granicę państwową jest obiektem licznych opracowań, rzadko dotyczy jej bezpośrednio. W polskiej literaturze geograficznej zajmowano się szeroko współpracą transgraniczną w różnych skalach przestrzennych (m.in.: Kitowski, 1996, 1998, 2006; Mync, Szul, 1999; Heffner, 2002; Mogiła i in., 2011). Komornicki (1999) w swojej pracy poświęconej granicom analizował m.in. ruch graniczny, ale potraktował go głównie jako bariery. Współpraca transgraniczna w oparciu o trójstyki granic była natomiast przedmiotem zainteresowania Kałuskiego (2006), który jednak nie koncentrował się na ich atrakcyjności turystycznej. Tematyka wpływu granic państwowych na rozwój turystyki była znacznie rzadziej podejmowana. Można tutaj jedynie wymienić badania Kałuskiego (1993), Potockiego na pograniczu polsko-czeskim (2009) czy prace zbiorowe pod redakcją Bilińskiego i Sawaryna (2003) oraz IGiPZPAN dotyczącą pogranicza polsko-słowackiego (Więckowski i in., 2012). Niewątpliwie najpełniejszym opracowaniem na temat funkcji turystycznych granic jest monografia Więckowskiego (2010), który jednak – podobnie jak inni autorzy – skoncentrował się głównie na obszarze pogranicza, sygnalizując jedynie atrakcyjność samej granicy. Także literatura zagraniczna, bogata w prace na temat współpracy transgranicznej, również w sferze turystyki pomija kwestie samej granicy, koncentrując się bardziej na obszarach przyległych (Więckowski, 2010). Mimo że w licznych opracowaniach podkreśla się istotną rolę turystyki dla rozwoju obszarów pogranicza (Eriksson, 1979; Zhao, 1994; Paasi, Raivo, 1998; Timothy, 2000a), nieliczne są opracowania koncentrujące się na samej linii granicy. Wśród tych niewielu badaczy podejmujących tę tematykę należy wymienić przede wszystkim Timothy’ego (1995; 2000a; 2000b), którego prace będą jeszcze przywoływane.

W języku polskim określenie *granica* jest dość szerokie i nie uwidacznia choćby różnicy między granicą wyznaczoną w głównej mierze przez naturę (ang. *frontier*) a granicą wyznaczoną przez człowieka, odnoszącą się m.in. do dzisiejszego podziału politycznego świata (ang. *boundary*) (Blacksell, 2008). Tymczasem fizycznym ograniczeniem w rozwoju przestrzennym społeczeństw i państw budowanych w oparciu o te społeczeństwa były bariery naturalne, rozumiane właśnie jako *frontier*, występujące w postaci pasm górskich, rzek, mokradeł, puszczy, pustyni itd. – choć paradoksalnie niektóre z tych barier, jak np. rzeki, pełniły czy pełnią czasem funkcję łączącą (Rykiel, 2006). Dzisiaj obszary te często stanowią atrakcję turystyczną dzięki ich morfologicznym atrybutom lub relatywnie późnemu zagospodarowaniu, sprzyjającemu zachowaniu pierwotnego środowiska. Powoduje to, że obecnie funkcjonuje na świecie 227 transgranicznych obszarów chronionych, w tym 82 w Europie (Lysenko i in., 2007). Można

tutaj podać przykład Pirenejów stanowiących granicę francusko-hispańską, a obejmujących ochroną m.in. obszar Pyrenees-Mont Perdu, wpisany na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, parki narodowe Argentera i Mercantour na alpejskim pograniczu francusko-włoskim, dolinę dolnej Odry czy Tatry w swojej polskiej i słowackiej części. Granica państwowa na tych obszarach nie decyduje jednak o atrakcyjności tych terenów, a jedynie je wykorzystuje, często stanowiąc wręcz barierę dla rozwoju turystyki m.in. przez ograniczanie możliwości przemieszczania się, jak to mam miejsce na pograniczu albańsko-macedońskim, serbsko-bułgarskim czy do niedawna na karpackich oraz sudeckich odcinkach pogranicza polsko-czechosłowackiego.

Obszary graniczne wielu państw cechuje pewien zespół korzyści i przewag wykorzystywanych w różnych dziedzinach gospodarki i często sprzyjających rozwojowi turystyki. Sama turystyka graniczna, według Timothyego i Walla (2001), może być badana co najmniej z dwóch perspektyw przestrzennych: turystyki, która zawdzięcza swoje istnienie granicy, ale nie koncentruje się bezpośrednio na niej, oraz turystyki skoncentrowanej na samej granicy. Timothy (2000) w ramach pierwszego typu wymienia m.in.: prostytucję, hazard, turystykę alkoholową czy turystykę zakupową, które szczególnie dynamicznie rozwijają się na wielu obszarach pogranicza dzięki odmiennym uregulowaniom prawnym i podatkowym lub po prostu przez zróżnicowany poziom rozwoju gospodarczego. Przykładem obszarów wzmózonej koncentracji prostytucji jest więc zarówno południowa część pogranicza amerykańsko-meksykańskiego, jak i wschodnia część pogranicza niemiecko-czeskiego, z poczesną pozycją miasta Cheb na mapie europejskich usług seksualnych (Boyes, Cywiński, 2003). Hazard stał się impulsem rozwojowym Utah dzięki liberalnemu prawu, pozwala też się rozwijać Macau, zachowującemu wyjątkowy status nawet po przyłączenia do Chin, czy egipskiej Tabie, korzystającej z bliskości Izraela i masowej turystyki w tamtejszym Eljacie (Felsenstein, Freeman, 2002). Turystyka alkoholowa to domena z jednej strony stref wolnocłowych, czego wyraz dają m.in. miłośnicy rejsów na bałtyckich promach, z drugiej – obszarów o zróżnicowanym obciążeniu podatkowym i akcyzowym produktów spirytusowych, czego efekt do niedawna obserwowaliśmy np. wzdłuż południowej granicy Polski. W końcu turystyka zakupowa, której rozwojowi sprzyjają m.in. zróżnicowana polityka podatkowa, korzystny kurs walutowy, różnorodny asortyment czy bardziej elastyczny czas pracy. Szczególnym przykładem są tutaj np. pogranicze szwedzko-norweskie, luksembursko-belgijskie czy niemiecko-szwajcarskie. Do wymienionych typów turystyki granicznej, zaproponowanych przez Timothy’ego, można jeszcze dodać np. turystykę narkotykową, której przykład stanowi od lat Holandia czy Maroko (szczególnie Szafszawan w górach Rif), a do których dołączają kolejne stany USA i Urugwaj.

Pograniczny charakter wymienionych rodzajów turystyki wynika z bariery odległości. Silnie zogniskowane potrzeby nie wymagają rozwoju usług komplementarnych, dlatego odległość od granicy jest głównym czynnikiem lokalizacyjnym. Jednak – podobnie jak w odniesieniu do granic naturalnych – również w tym przypadku granica wprawdzie stwarza pewne możliwości rozwoju turystyki przez kreowanie społecznego i ekonomicznego tła dla tego rodzaju działalności, ale sama w sobie atrakcją nie jest.

Granica jako podmiot

Początki turystyki masowej, z powodu barier transportowych, wysokich kosztów czy ograniczeń czasowych, kierowały rzesze turystów w stronę ośrodków miejskich. W ciągu ostatnich dekad, wraz z ograniczeniem wymienionych barier, aktywność turystyczna zaczęła obejmować obszary peryferyjne (Butler, 2002). Tereny pogranicza, z całym bagażem ograniczeń utrudniających rozwój turystyki, zaczęły być dla turystów coraz atrakcyjniejsze. Sama granica, w jej rozumieniu jako linii oddzielającej dwa terytoria, zaczęła stanowić cel aktywności podróży niezależnie od wspomnianych wyżej impulsów rozwoju turystyki na obszarach pogranicza.

Spektakularnym przykładem atrakcyjności granic są granice reliktowe, które dziś już nie istnieją, ale które w przeszłości stanowiły ważną granicę polityczną. Najbardziej znanymi przykładami są Wielki Mur Chiński, Mur Hadriana i mur berliński. Nie jest przypadkiem, że każda z wymienionych granic miała postać muru. Ich atrakcyjność turystyczna wynika bowiem z istotnej funkcji rozdzielającej. W każdym wypadku mieliśmy do czynienia ze swoistym „miejscem spotkań” odrębnych cywilizacji, których relacje oparte na konflikcie wymagały stworzenia wyraźnej bariery zapobiegającej przenikaniu. Mur Hadriana wyznaczający w II w. n.e. północny zasięg wpływów Cesarstwa Rzymskiego został wpisany w 1987 r. na *Listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO*. W tym samym roku umieszczono na niej Wielki Mur Chiński. Oba miały być zaporą dla najeźdźców z Północy, oba z funkcji nie do końca się wywiązały, ale pozostają charakterystycznym świadectwem swoich epok. Z kolei mur berliński, stanowiący najbardziej charakterystyczny element kontaktu XX-wiecznych imperiów, pozostaje jedną z głównych atrakcji turystycznych niemieckiej stolicy (Light, 2000), czego wyrazem są nie tylko liczne muzea i ekspozycje poświęcone jego historii, ale może przede wszystkim szereg reliktyw i instalacji aktywnie współtworzących tkankę miasta (ryc. 1).

Ryc. 1. Mur berliński stanowi istotny element symboliczny miasta

Źródło: fotografia autora.

Wciąż istniejące granice mają, zdawałoby się, ograniczone możliwości przyciągania turystów – chociażby z racji konfliktu między służbą ochroną granicy a chętnymi do jej oglądania, szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę, że obszary przygraniczne często objęte są obostrzeniami dotyczącymi poruszania się w nich czy fotografowania. Z drugiej strony granice łatwo dostępne dla turystów wydają się dla nich mniej atrakcyjne. Łatwiej o fascynację granicą pełniącą wyraźną funkcję rozróżniającą, za czym często idzie charakter samej granicy, próbującej fizycznie odseparować te odmienne światy. Trudniej o budowanie produktu turystycznego wykorzystującego fascynację granicą w przypadku państw należących do strefy Schengen, w której usunięto z krajobrazu fizyczne bariery, tym samym ograniczając możliwości „przeżywania” granicy.

Prawdopodobnie najchętniej odwiedzaną granicą dla samej granicy jest strefa zdemilitaryzowana (DMZ) pomiędzy Koreą Południową a KRLD. Tylko w 2009 r. odwiedziło ją ponad 6 mln turystów (Lee, Kang, 2013). Wokół strefy udostępniono dla zwiedzających szereg obiektów, m.in. tunele, obserwatoria, stację kolejową Dorasan czy wioskę Panmundżom, będącą jedynym punktem kontaktu oficjeli z obu krajów. Dodatkowo brak działalności ludzkiej w tej strefie przyczynił się do ekspansji wielu rzadkich gatunków flory i fauny, w tym blisko 1600 gatunków roślin, 201 gatunków ptaków, 52 gatunki ssaków oraz 106 gatunków ryb (*Korea National Tourism Organization*, 2004). Jednak to nie przyroda, a przede wszystkim symboliczny charakter granicy oddzielającej odmienne systemy polityczne – będące dodatkowo do niedawna symbolem zimnowojennego podziału świata – przyciąga tak wielu turystów.

Więcej szczęścia w dążeniu do zjednoczenia kraju mieli Wietnamczycy – mimo to pamięć podziału kraju z czasów wojny wciąż jest żywa i znajduje swoje odbicie również w wykorzystaniu dawnej strefy demarkacyjnej do celów turystycznych. Występuje to jednak w szerszym kontekście dynamicznie rozwijającej się turystyki wojennej, o czym pisze Didier Lauras we wstępie do projektu fotograficznego Patricka Zachmanna *Distro – War Tourism In Vietnam* (www.magnumphotos.com/C.aspx?VP3=SearchResult&ALID=2TYRYDA8TPED).

Równie rozpoznawalną granicą konfliktu jest ta indyjsko-pakistańska. Trudne relacje historyczne między tymi państwami konserwuje wciąż niezakończony konflikt o Kaszmir. Mimo że oba kraje szachują się wzajemnie swoim arsenałem jądrowym, demonstracja sił w położonym pomiędzy Lahore i Amritsar Wagah – jednym z dwóch czynnych przejść granicznych na liczącej ok. 3000 km długości granicy – wydaje się mieć mniej poważny charakter. Opuszczanie flag, odbywające się każdego dnia na ok. 2 godziny przed zachodem słońca, przyciąga codziennie dziesiątki tysięcy turystów (Mehdi, 2005), którzy są świadkami tego niezwykle wydarzenia:

„Tłumy zbierają się po obu stronach bramy, klaszcząc i krzycząc «Pakistan Zindabad!» i «Jai Hind!»). Nabieram powietrza jakby w oczekiwaniu na rozpoczęcie meczu i faktycznie po zamknięciu bramy rozpoczyna się rywalizacja między dwoma drużynami. Ta w kolorze khaki to indyjskie siły ochrony pogranicza. Pakistańscy Rangersi z kolei lśnią czernią swoich strojów. Każdy z graczy ma ponad 180 cm wzrostu, budzący przerażenie zarost na twarzy oraz imponujący turban na głowie.

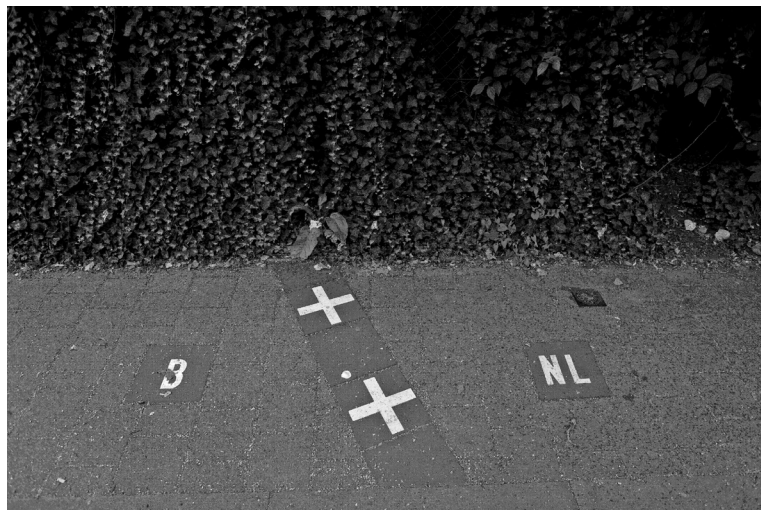
Oficjalnym celem ceremonii jest jednoczesne opuszczenie flag przed zachodem słońca, ale gdy wartownicy z obu stron zaczynają tańczyć agresywne, bezdotykowe tango, prawdziwy cel ceremonii staje się jasny: danie upustu głębokiej wrogości i wzajemnej niechęci między Indiami i Pakistanem. Niezamierzonym efektem ubocznym ceremonii jest zdemaskowane podobieństwo między obu stronami” (Jacobs, 2012).

Przytoczone dwa przykłady wykorzystania potencjału granic jako atrakcji turystycznej są prawdopodobnie najbardziej spektakularne, czego wyrazem są miliony turystów co roku je odwiedzających. Cechą obu jest napięta sytuacja między sąsiadującymi państwami, przejawiająca się w ograniczonych relacjach międzynarodowych i, zazwyczaj, w olbrzymich różnicach kulturowych bądź/i ekonomicznych. W obu przypadkach przyciąga zatem wyartykułowana we wstępie słowami K.C. Rydena odmiennosc obu stron, mimo że w żadnym z nich nie dochodzi do fizycznego przekroczenia granicy. Rzekome podobieństwo obu stron konfliktu, stwierdzone przez Jacobsa, o tyle mija się z prawdą, że granica indyjsko-pakistańska jest więcej niż tylko granicą państwową, ścierają się bowiem na niej dwie z zaproponowanych przez Huntingtona cywilizacji: hinduistyczna i islamska (Huntington, 2007). Obie omówione granice egzemplifikują więc dwa typy zróżnicowania współczesnego świata: ekonomiczny, z silną podbudową ideologiczną w przypadku obu Korei, oraz cywilizacyjny. Sposób ograniczenia przestrzeni w oparciu o te dwa rodzaje konfliktów sugeruje, że właśnie na stykach szczególnie dużych konfliktów potencjał rozwoju turystyki bazującej na granicach jest największy.

Timothy (2000) zwraca też uwagę na inną cechę granic, przyciągającą uwagę turystów, mianowicie ich niecodzienny przebieg. Wymienia w tej grupie miejsca połączenia trzech granic, tzw. trójstyki, oraz enklawy. Miejsca styku trzech granic są na świecie powszechne, choć nie zawsze łatwo dostępne z racji ich peryferyjnego charakteru. W różny sposób ich potencjał jest też wykorzystywany. Zazwyczaj ogranicza się on do podkreślenia nietypowości miejsca przez umieszczenie pamiątkowego obelisku (np. granice czesko-austriacko-niemiecka, fińsko-norwesko-szwedzka) lub tablicy informacyjnej (np. granica polsko-litewsko-rosyjska). Szczególnym przypadkiem jest punkt styku czterech granic stanowych w USA: Arizony, Kolorado, Nowego Meksyku i Utah. Tak niecodzienne miejsce spowodowało rozwinięcie w jego otoczeniu grupy usług turystycznych w ramach tzw. Four Corners Monument. Stany Zjednoczone są jednak krajem szczególnie pod względem wykorzystania granic, zwłaszcza na pograniczu kanadyjskim. Dość wspomnieć o The Haskell Free Library and Opera House na granicy Quebec i Vermont czy Peace Arch oraz International Peace Garden na granicy Waszyngtonu z Kolumbią Brytyjską, przyciągającym 200 tys. turystów rocznie.

Również enklawy – których jest na świecie 262, w tym 17 tzw. realnych (*true enclaves*) (Vinokurov, 2007) – z racji swojego niecodziennego statusu politycznego mogą stanowić interesującą destynację turystyczną. Przykładem są włoskie Campione otoczone terytorium Szwajcarii czy hiszpańska Llívia położona wewnątrz terytorium Francji (Timothy, 1996). Jednak najlepszym przykładem wykorzystania potencjału enklawy z podmiotową rolą jej granic jest niewątpliwie belgijskie Baarle Hertog – zespół 22 enklaw leżących na terytorium Holandii. Skrupulatnie wyznaczona granica stanowi dużą atrakcję turystyczną, szczególnie że na swojej drodze napotyka szereg obiektów (ryc. 2). Skomplikowana dla mieszkańców kwestia przynależności państwowej, obejmująca m.in. odmienną politykę podatkową, rekompensowana jest istotnym rozwojem usług turystycznych bazujących niemal wyłącznie na tej niedogodności.

Ryc. 2. Budowanie produktu turystycznego w oparciu o nietypowy przebieg granicy w enklawie Baarle Hertog

Źródło: fotografia autora.

Granica jako potencjał

Europa stanowi swoistą przestrzeń kontaktu na wielu płaszczyznach: cywilizacyjnej i religijnej na południu i wschodzie, ideologicznej – chwilowo nieistniejącej – w centrum, czego symbolem był mur berliński, czy polityczno-gospodarczej, na pewnych odcinkach pokrywającej się z dawną ideologiczną, rozumianej jako zewnętrzna granica Unii Europejskiej. Wydaje się, że potencjał rozwoju turystyki na tak wyraźnie zarysowanych pograniczach jest wyjątkowo duży, tymczasem doświadczenia w tej kwestii są niewielkie i dość nieoczywiste – jeśli odnotujemy, że jednym z prymusów wykorzystania potencjału granicy jest Finlandia. Tanja Löytynoja, analizując rozwój funkcji turystycznych na granicy fińsko-rosyjskiej, zwraca uwagę na trzy typy konstruktów budowanego w oparciu o jej atrakcyjność: unaocznienie i przedstawienie, opowiedzenie i jej doświadczenie (2007). Löytynoja zwraca uwagę, że produkty turystyczne związane z granicą towarzyszą innym elementom atrakcyjności, jak np. historii wydarzeń wojennych (m.in. bitwy na drodze Raate) czy ciekawostce geograficznej w postaci najbardziej na wschód wysuniętego punktu Unii Europejskiej¹. Tworzenie produktu turystycznego przyjmuje więc postać budowania małych, lokalnych muzeów, stawiania pamiątkowych obelisków, wykorzystania słupków granicznych czy infrastruktury towarzyszącej – jak chat z paleniskiem, parkingów itp. Równie istotne są dwa kolejne typy konstruktów. Historia opowiadana przez przewodników czy upowszechniana w postaci broszur pełni funkcję uzupełniającą, a szczególnie ciekawe i silnie przyciągające turystów wydaje się oferowane doświadczenie przekraczania granicy. Kilka lokalnych firm wyspecjalizowało się w organizowaniu różnych programów turystycznych opierających się na zainscenizowanym przekroczeniu granicy, kontroli paszportowej z udziałem rosyjskojęzycznych aktorów ubranych w mundury, wzbogaconych stereotypowymi elementami rosyjskiej kultury, np. piciem wódki w ziemiance. Taka forma przedsiębiorczości rozwinęła się nawet w gminach (kuntach) niegraniczących z Rosją. Dzięki temu granica stała się swoistym miejscem doświadczeń (*a place of experiences*) (Cresswell, 2004) oddziałującym na turystów mocniej niż fizyczne przejawy obecności granicy.

Południowa, lądowa granica Unii Europejskiej – pomijając departamenty zamorskie Francji – ogranicza się do dwóch hiszpańskich przyczółków w Maroku (Ceuta i Melilla) oraz granicy turecko-bułgarskiej, turecko-greckiej oraz dość kuriozalnej turecko-cypryjskiej. Kuriozalnej, ponieważ mimo że Cypr Północnego nikt poza samą Turcją nie uznaje, funkcjonowanie granicy pozostaje niezaprzeczalnym faktem. W wymienionych przypadkach granica ma ograniczone możliwości stania się główną atrakcją turystyczną, jednak dzięki swej funkcji oddzielającej dwa odmienne światy może stanowić element uzupełniający w aktywności turystycznej, szczególnie dla turystów poszukujących alternatywy dla śródziemnomorskich plaż i antycznych zabytków. Dobrym tego zwiastunem jest informacja o granicy hiszpańsko-marokańskiej zaczerpnięta z Lonely Planet, niekwestionowanego lidera wśród anglojęzycznych przewodników, mającego 1/4 globalnego rynku (Tegelberg, 2010) i będącego swoistą „biblią”, czasem wręcz traktowaną dogmatycznie, dla wielu turystów:

„Ceuta jest prawdziwą niespodzianką dla przybywających tu ze strony Maroka. Podobnie jak niegdyś w Berlinie Zachodnim, granica oddzielająca oba kraje wygląda jak wielki eksperyment społeczny wymyślony przez rywalizujące ze sobą systemy polityczne. Pozostawiając za sobą zebraków i naganiaczy, przekracza się strefę graniczną - 400 metrów ziemi niczyjej z nieregularnie rozmieszczonymi barykadami (część kosztującego 30 mln € ogrodzenia wzniesionego

¹ Po akcesji Cypru w 2004 r. punkt utracił swoje znaczenie, ale na podstawie bilateralnej umowy fińsko-cypryjskiej dalej za taki uchodzi.

przez UE w celu zapobiegania nielegalnej imigracji) – aby znaleźć się w migoczącym światłami świecie kultury hiszpańskiej, świecie zadbanych placów, pięknych budynków i barów tapas otwartych do późnych godzin nocnych. Samo to doświadczenie jest warte podróży.” (<http://www.lonelyplanet.com/morocco...>)

Europejski system nadzorowania granic Eurosur – którego zadaniem jest ograniczanie niekontrolowanego przepływu migrantów do Unii Europejskiej, a który w Ceucie czy Melilli przyjmuje formę podwójnych, 6-metrowej wysokości zasieków zwieńczonych drutem kolczastym – jest powszechnie krytykowany m.in. za podkreślanie różnic społecznych i kulturowych między Unią Europejską a krajami sąsiednimi czy tzw. konteneryzację przestrzeni (*spatial containerisation*) (Boedeltje, Van Houtum, 2008). Tworzone są w jego kontekście metafory nawiązujące do podziału świata na linii Północ – Południe, jak np.: „nowy mur wstydu”, „złota kurtyna” czy Forteca Europa (Driessen, 1996). Niemniej obie hiszpańskie enklawy, mimo kontrowersji narosłych wobec tego projektu, mają możliwości, aby ten niecodzienny potencjał wykorzystać, podobnie jak to zaczyna czynić Cypr.

Granica od 1974 r. oddzielająca Republikę Cypru od Cypru Północnego, będącego pod jurysdykcją turecką, dzieli również samą jego stolicę. Przejście graniczne w Nikozji, na ulicy Ledra, jest według portalu tripadvisor 10. największą atrakcją stolicy (www.tripadvisor.co.uk/Attraction...). Co więcej, na 11 piętrze pobliskiego wieżowca Shacolas Tower mieści się Muzeum – Obserwatorium Ledra (piąte miejsce w wymienionym rankingu) umożliwiające zapoznanie się z historią podziału wyspy oraz obserwację przez lornetki struktury całego miasta. Cypryjska granica, podobnie jak hiszpańsko-marokańska, symbolicznie oddziela od siebie huntingtonowskie cywilizacje, co dodatkowo znajduje wyraz w symbolicznym znakowaniu przestrzeni, widocznym m.in. w usypanych na wzgórzach flagach Północnego Cypru z centralnie umieszczonym półksiężycem, co może stanowić dodatkową atrakcję.

Również inne granice cywilizacyjne, stanowiące fizyczną barierę dla kontaktu między obu stronami, powoli stają się atrakcją turystyczną, wbrew woli ich „projektantów”. Nasilenie polityki ograniczającej nielegalne przepływy migracyjne z Meksyku do USA za prezydentury George’a W. Busha skutkowało rozwojem systemu ochrony granic, zbliżonego do Eurosur. Mury, zasieki, drut kolczasty, zaorana ziemia, monitoring i inne elementy infrastruktury granicznej przyciągają całe rzesze amatorów tego typu atrakcji.

Bardziej subtelna forma przybiera oddolne i niezamierzone tworzenie walorów turystycznych na pograniczu izraelsko-palestyńskim. Niesławny mur wybudowany przez stronę izraelską, mocno krytykowany za tworzenie wrażenia gettyfikacji Palestyńczyków, stał się podstawą licznych akcji artystycznych w postaci m.in. całej serii murali wykonanych przez Banksy’ego.

Podsumowanie i dyskusja

Znaczenie turystyczne granic państwowych, poza nielicznymi studiami przypadków, jest wciąż słabo zbadane (Timothy, 2000a). Poza niewielkim zainteresowaniem ze strony naukowców, może to wynikać również z faktu obiektywnych trudności z tego typu badaniami, rzadko bowiem motywacją turysty jest tylko sama granica. Ponadto trudno stwierdzić, kiedy „konsumpcja” tego produktu występuje. Przykładem może być spisana przez autora relacja Bartosza Trzewika z jego wyjazdu do Doniecka w sierpniu 2014 r., dla którego „przeżycie granicy” było jednym z elementów wyjazdu, czego statystyki nie są w stanie wychwycić:

„Pojechałem do Doniecka, aby naocznie przekonać się, jak wygląda konflikt we wschodniej Ukrainie [...]. Granica między terenami kontrolowanymi przez Ukrainę a tymi opanowanymi przez separatystów była jednym z celów wyjazdu. [...] Myślę, że jest to miejsce interesujące, szczególnie dla mężczyzn. Prowizoryczne umocnienia, kontrola bagażu, a zwłaszcza baterie

dział skierowane w stronę wroga wraz z częstą wymianą ognia słyszaną w oddali sprawiają, iż odnosi się wrażenie, że wjeżdża się do zupełnie innego świata”.

Granica traktowana jako strefa kontaktu wydaje się mniej atrakcyjna niż jako linia oddzielająca (Timothy, 1995). Przytoczone przykłady dowodzą, że nie w pełni uzasadniona jest teza Erikssona (1979), który twierdził, że poziom atrakcyjności obszarów granicznych zależy od środowiska naturalnego, społecznego i kulturowego w pobliżu granicy oraz stopnia swobody lub trudności w jej przekraczaniu. Przykłady wykorzystania atrakcyjności turystycznej granic pokazują, że to granice cywilizacyjne oraz mocno różniące granice ekonomiczne zdają się mieć największy potencjał rozwojowy. Granice pomiędzy Koreą Południową a KRLD, indyjsko-pakistańska, amerykańsko-meksykańska czy izraelsko-palestyńska są tego najlepszym dowodem, choć nie zawsze idzie za tym kreowanie produktu turystycznego. Mimo że w ostatnich dekadach zmienia się rola granic w kierunku obszarów kontaktu i współpracy (Häkli, Kaplan, 2002) – co szczególnie widać na przykładzie zacieśniania współpracy w ramach Unii Europejskiej – wydaje się, że ich potencjał rozwojowy, również w krajach europejskich, nie jest w pełni wykorzystany. Z jednej strony dotyczy on południowych granic Unii Europejskiej, z drugiej – jej granicy wschodniej i dawnej żelaznej kurtyny, mających duże znaczenie symboliczne (Paasi, 1996; Medvedev, 1999), których wykorzystanie turystyczne można by istotnie wzbogacić o elementy historyczne, jak w przypadku działania instytucji i przedsiębiorców niemieckich czy fińskich. Na odcinkach dawnej granicy polsko-radzieckiej zachowało się wiele fragmentów tzw. *sistiemy*, która poza dużymi walorami poznawczymi stanowiłaby doskonałą kanwę do edukacji historycznej. Przykład fiński pokazuje, że nie jest trudno wykreować popyt na tego typu produkt. Dodatkowym argumentem za ich wykorzystaniem może być fakt, że na obszarach peryferyjnych granice siłą rzeczy stanowią istotny czynnik rozwoju regionów (Butler, 1996; Saarinen, 2003), w tym kontekście niewykorzystany. Tymczasem doświadczenia europejskie pokazują, że o ile granice reliktowe stanowią ważny element aktywizacji turystycznej regionów, czego przykładem są Mur Hadriana i mur berliński, a może w przyszłości również trójkąt trzech cesarzy (Padło, 2014), o tyle wykorzystanie obecnych granic występuje w bardzo ograniczonej skali.

Również występujące w Europie enklawy i trójstyki, odznaczające się naturalną predyspozycją do przyciągania turystów z uwagi na swoją nietypowość, są relatywnie rzadko wykorzystane. Jest to o tyle dziwne, że przypadek Baarle Hertog w oczywisty sposób prezentuje zalety wypromowania swojej niezwykłości.

Dzisiejszy turysta coraz częściej poszukuje bardziej alternatywnych form dla swojej aktywności. Granica wywołująca nierzadko ekscytację, oferująca różnorodność kulturową, a czasem nawet pewną dozę niebezpieczeństwa wpisuje się w dynamicznie rozwijające się formy turystyki jak *special interest tourism* czy *political tourism*. Paradoksalnie więc granice pełniące funkcje zaścianków czy nawet dezintegracyjne (Moraczewska, 2008) mogą tych turystów do siebie przyciągać.

Mimo wspomnianych ograniczeń badawczych, stanowiących niedoskonałość również tej pracy, celowym wydaje się podjęcie szerszych i bardziej precyzyjnych badań na temat możliwości wykorzystania granic do rozwoju opartej o nie funkcji turystycznej. Więckowski (2010) zauważa, że w Polsce praktycznie nie ma atrakcji turystycznych stworzonych przez człowieka na samej granicy. Nie jest to do końca precyzyjne, gdyż później sam zwraca uwagę na cztery zagospodarowane turystycznie trójstyki – choć w ograniczony sposób. Niemniej przytoczone przykłady pokazują, że potencjał polskich granic jest pod tym względem niewykorzystany, co w kontekście braku badań na ten temat otwiera nowe pole badawcze.

Literatura References

- Baczwarow, M., Suliborski, A. (2002). *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce*. Warszawa-Lódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bański, J. (2010). Granica w badaniach geograficznych. *Przegląd Geograficzny*, 82, 4, 489-508.
- Biliński, J., Sawaryn, D. (red.). (2003). *Turystyka czynnikiem integracji międzynarodowej*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie.
- Blacksell, M. (2008). *Geografia polityczna*. Warszawa: PWN.
- Boedeltje, F., van Houtum, H. (2008). The abduction of Europe: A plea for less 'unionism' and more Europe. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 99, 361-365.
- Boyes, R., Cywiński, P. (2003). *Sezon na Europę*. Warszawa: Czytelnik.
- Butler, R.W. (1996). The Development of Tourism in Frontier Regions: Issues and Approaches. W: Y. Gradus, H. Lithwick (red.), *Frontiers in Regional Development*. Lanham: Rowman & Littlefield, 213-229.
- Butler, R.W. (2002). The Development of Tourism in Frontier Regions: Issues and Approaches. W: S. Krakover, Y. Gradus (red.), *Tourism in Frontier Areas*. Oxford: Lexington Books.
- Cresswell, T. (2004). *Place: a short introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Driessen, H. (1996). At the edge of Europe: Crossing and marking the Mediterranean divide. W: L. O'Dowd, T.M. Wilson (red.), *Borders, Nations and States*. Aldershot: Ashgate Publishing Company.
- Eriksson, G.A. (1979). Tourism at the Finnish-Swedish-Norwegian borders. W: G. Gruber, H. Lamping, W. Lutz, J. Matznetter, K. Vorlaufer (red.), *Tourism and Borders: Proceedings of the IGU Group, Geography and Tourism Recreation*. Frankfurt: Institut für Wirtschafts-und Sozialgeographie der Johann Wolfgang Goethe Universität, 151-162.
- Felsenstein, D., Freeman, D. (2002). Gambling on the Border: Casinos, Tourism Development, and the Prisoners' Dilemma. W: S. Krakover, Y. Gradus (red.), *Tourism in Frontier Areas*. Oxford: Lexington Books.
- Häkli, J., Kaplan, D.H. (2002). Learning from Europe? Borderlands in Social and Geographical Context. W: D.H. Kaplan, J. Häkli (red.), *Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Heffner, K. (2002). Efektywność współpracy w euroregionach na granicy polsko-czeskiej. W: A. Stasiak (red.), *Euroregiony wschodniego pogranicza – założenia i osiągnięcia*. Białystok: Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, 255-268.
- Huntington, S. (2007). *Zderzenie cywilizacji*. Warszawa: Muza.
- Jacobs, F. (2014, 30 września). Peacocks at Sunset. *New York Times*. Pozyskano z <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/07/03/peacocks-at-sunset/>
- Kałuski, S. (1993). *Turystyka kwalifikowana jako czynnik rozwoju regionalnego obszarów przygranicznych Polski*. Warszawa: Fundacja im. Friedricha Eberta.
- Kałuski, S. (2006). Border trip points as transborder cooperation regions in Central and Eastern Europe. W: J. Kitowski (red.), *Regional trans-border co-operation in countries of Central and Eastern Europe – a balance of achievements*. Warszawa: Geopolitical Studies, 14, 27-36.
- Kitowski, J. (red.). (1996). *Problemy regionalnej współpracy transgranicznej*. Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej – Filia w Rzeszowie, 10.
- Kitowski, J. (red.). (1998). *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – próba syntezy*. Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej – Filia w Rzeszowie, 15.
- Kitowski, J. (red.). (2006). *Regional trans-border co-operation in countries of Central and Eastern Europe – a balance of achievements*. Warszawa: Geopolitical Studies, 14.
- Komornicki, T. (1999). Granice Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990–1996. *Geopolitical Studies*, 5. Warszawa: IGIPIZ PAN.
- Korea National Tourism Organization (2004). *Master plan for development of peace tourism belt in the DMZ and its vicinity*. Seoul: Government Printer.

- Lee, T.J., Kang, E.-J. (2013). Living with war. The Korean truce. W: R. Butler, W. Suntikul (red.), *Tourism and War: Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility*. Routledge, 121-131.
- Light, D. (2000). Gazing on communism: Heritage tourism and post-communist identities in Germany, Hungary and Romania. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 2, 2, 157-176.
- Löytynoja, T. (2007). National Boundaries and Place-making in Tourism: Staging the Finnish-Russian Border. *Nordia Geographical Publications*, 36, 4, 35-45.
- Lysenko, I., Besançon, C., Savy, C. (2007). 2007 UNEP-WCMC Global List of Transboundary Protected Areas. Pozyskano z: <http://www.tbpa.net/page.php?ndx=78>, dostęp: 30 września 2014.
- Medvedev, S. (1999). Across the line: Borders in post-Westphalian landscapes. W: H. Eskelinen, I. Liikanen, J. Oksa (red.), *Curtains of iron and gold. Reconstructing borders and scales of interaction*. Aldershot: Ashgate, 43-56.
- Mehdi, S.S. (2005). A Peace Museum on the Wagah Border. *South Asian Journal*, 10, 116-126.
- Mogila, Z., Zaleski, J., Zathay, M. (2011). Wykorzystanie przygranicznego położenia terenów znajdujących się w zachodniej części Polski dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Wrocław.
- Moraczewska, A. (2008). *Transformacja funkcji granic Polski*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Mync, A., Szul, R. (red.). (1999). *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym*. Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW.
- Otok, S. (2009). *Geografia polityczna*. Warszawa: PWN.
- Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: Wiley.
- Paasi, A., Raivo, P.J. (1998). Boundaries as barriers and promoters: Constructing the tourist landscapes of Finnish Karelia. *Visions in Leisure and Business*, 17, 3, 30-45.
- Padło, T. (2014). *Koniec świata*. Kraków: Universitas.
- Potocki, J. (2009). *Funkcje turystyki w kształtowaniu transgranicznego regionu górskiego Sudetów*. Wrocław: Wydawnictwo WTN.
- Prescott, J.R.V. (1965). *Geography of Frontiers and Boundaries*. London: Hutchinson University Library.
- Prescott, J.R.V. (1987). *Political Frontiers and Boundaries*. London: Unwin Hyman.
- Redclift, M.R. (2006). *Frontiers: Histories of Civil Society and Nature*. Cambridge: MIT Press.
- Ryden, K.C. (1993). *Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Rykiel, Z. (2006). *Podstawy geografii politycznej*. Warszawa: PWE.
- Saarienen, J. (2003). The Regional Economics of Tourism in Northern Finland: The Socio-economic Implications of Recent Tourism Development and Future Possibilities for Regional Development. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 3, 91-113.
- Sobczyński, M. (2006). Geografia granic i pograniczy w badaniach łódzkiego ośrodka geograficznego. *Folia Geographica-Oeconomica, Acta Geographica Lodziensia*, 7, 19-36.
- Squire, S.J. (1994). Accounting for cultural meanings: the interface between geography and tourism studies re-examined. *Progress in Human Geography*, 18, 1, 1-16.
- Szul, R. (1999). Rola granicy w gospodarce – próba ujęcia teoretycznego. W: A. Mync, R. Szul (red.), *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym*. Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, 227-232.
- Tegelberg, M. (2010). Hidden sights: Tourism, representation and „Lonely Planet Cambodia”. *International Journal of Cultural Studies*, 13(5), 491-509.
- Timothy, D.J. (1995). Political boundaries and tourism: borders as tourist attractions. *Tourism Management*, 16, 7, 525-532.
- Timothy, D.J. (1996). Small and isolated: the politics of tourism in international exclaves. *Acta Turistica*, 8(2), 99-115.
- Timothy, D.J. (2000a). Tourism in the borderlands: economic development and cross-frontier cooperation. W: S. Krakover, Y. Gradus (red.), *Tourism in Frontier Regions*. Baltimore: Lexington Books.
- Timothy, D.J. (2000b). Borderlands: An Unlikely Tourist Destination? *IBRU Boundary and Security Bulletin*, 57-65.

- Timothy, D.J., Wall, G. (2001). *Tourism and Political Boundaries*. London: Routledge.
- Vinokurov, E. (2007). *A Theory of Enclaves*. Lanham: Lexington Books.
- Więckowski, M. (2010). *Turystyka na obszarach przygranicznych Polski*. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Więckowski, M. i in. (2012). *Pogranicze polsko-słowackie. Dostępność transportowa a turystyka*. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Zhao, X. (1994). Barter tourism along the China-Russia border. *Annals of Tourism Research*, 24, 401-403.

Źródła internetowe

- www.lonelyplanet.com/morocco/the-mediterranean-coast-and-the-rif/ceuta-sebta, 2014, 30 września.
- www.magnumphotos.com/C.aspx?VP3=SearchResult&ALID=2TYRYDA8TPED, 2014, 30 września.
- www.tripadvisor.co.uk/Attraction_Review-g190383-d2067161-Reviews-Ledra_Street_Crossing_Point-Nicosia_Nicosia_District.html, 2014, 30 września.
- Dz.U. 1990 nr 78, poz. 461.

Tomasz Padło, dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej.

W pracy naukowej zainteresowany postrzeganiem przestrzeni, geografiami granic, również reliktowych oraz geografiami społeczną Europy Środkowej. Współzałożyciel Fundacji Bezgranica zajmującej się promocją wiedzy za pomocą sztuk wizualnych.

Tomasz Padło, PhD, Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography.

His field of interest focuses on the perception of geographical space, geography of boundaries, including relict borders and social geography of Central Europe. Co-founder of the Bezgranica Foundation involved in the promotion of knowledge through visual arts.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Instytut Geografii

ul. Podchorążych 2

30-084 Kraków, Polska

e-mail: tpadlo@up.krakow.pl

Witold Warcholik

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Perły Małopolski – impreza biegowa jako okoliczność do rozwoju przedsiębiorczości w obrębie i sąsiedztwie obszarów chronionych**Pearls of Malopolska – a running event as a factor for the development of entrepreneurship within and adjacent to protected areas****Streszczenie**

W pracy zweryfikowano hipotezę, iż obecność imprez biegowych jest okolicznością sprzyjającą rozwojowi przedsiębiorczości na terenie i w sąsiedztwie parków narodowych, w obrębie których wytyczono trasy zawodów sportowych. W tekście wykorzystano dokumentację 10 edycji Perły Małopolski i wnioski z czynnego udziału autora w tej cyklicznej imprezie biegowej, organizowanej od 2013 r. w Pienińskim Parku Narodowym, Ojcowskim Parku Narodowym, Babiogórskim Parku Narodowym, Tatrzańskim Parku Narodowym i Gorczańskim Parku Narodowym. Perły Małopolski to nie tylko wydarzenie sportowe, lecz także nowatorski produkt na rynku usług turystycznych. W imprezie biorą udział zarówno wewnątrzni odbiorcy, czyli gospodarze i mieszkańcy jednostek, przez które przebiega trasa biegu, jak i zewnętrzni uczestnicy: biegacze, ich rodziny, turyści, przedsiębiorcy. Cykl ten stał się więc ważnym czynnikiem kształtowania pozytywnego wizerunku danego miejsca. W opracowaniu wykazano duże rezerwy w możliwościach włączania się w opisaną inicjatywę podmiotów lokalnych, znajdujące potwierdzenie w szerszej grupie opracowań nad klimatem dla rozwoju przedsiębiorczości turystycznej w Małopolsce. Cykl Perły Małopolski jest przykładem relacji organizator – lokalny gospodarz, w której władze lokalne, przedsiębiorcy i zarządzający obszarem chronionym stopniowo otwierają się na innowacyjne formy użytkowania i gospodarowania, postrzegając je jako szanse a nie zagrożenie.

Abstract

The study verified the premise that the presence of running events constitutes a factor conducive to the development of entrepreneurship in and adjacent to national parks, within which routes for competitions are marked. In order to write the article, documentation was employed from ten editions of Pearls of Malopolska and the conclusions of the author's active participation in this regular, cross-country running event, which has been organised since 2013 in the following National Parks: Pieninski, Ojcowski, Babiogorski, Tatrzanski and Gorczanski. Pearls of Malopolska is a sporting event but also an innovative product on the tourist services market. The event involves internal recipients, i.e. the hosts and residents of units through which the routes run, as well as external participants such runners, their families, tourists and businessmen. Pearls of Malopolska has become an important factor in shaping the positive image of a given place. The author has demonstrated large reserves of possibilities of involvement in the described initiative of local entities, which has been confirmed in a larger group of studies on the climate for the development of business tourism in the Malopolska region). The Pearls of Malopolska cycle is an example of the relationship between the administrator and the local host, in which local authorities, businesses and managers of the protected

area gradually open up to innovative forms of use and management, seeing it as an opportunity and not as a threat.

Słowa kluczowe: biegi górskie; Małopolska; park narodowy; Perły Małopolski; przedsiębiorczość
Keywords: entrepreneurship; Małopolska; Pearls of Małopolska; national park; trial running

Wstęp

Przedsiębiorczość można traktować jako szczególny typ aktywności człowieka, uzewnętrzniający się podczas pracy, zabawy i działalności społecznej (Huczek, 2009), a polegający na wykorzystywaniu postrzeganych w otoczeniu okazji przez realizację przedsięwzięć, głównie o charakterze innowacji lub rewitalizacji. W obliczu lawinowo rosnącego zainteresowania Polaków bieganiem rodzą się pytania o skalę presji biegaczy na otoczenie, a także o reakcję na ich obecność, przykładowo pojawianie się postaw przedsiębiorczych wśród podmiotów funkcjonujących w gminach, w których wypoczywają, trenują i startują w imprezach sportowych.

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy imprezy biegowe mogą się stać okolicznością sprzyjającą rozwojowi przedsiębiorczości na obszarach, na których wytyczono trasę zawodów, w tym terenów objętych ochroną prawną. Temat zrealizowano w oparciu o dokumentację i wnioski z udziału autora w produkcji turystyki regionalnej – Perły Małopolski. Ta cykliczna impreza biegowa, w ramach której odbywają się anglosaskie biegi górskie, marsze nordic walking oraz zawody dla dzieci, organizowana jest od 2013 r. w pięciu małopolskich parkach narodowych: PPN, OPN, BPN, TPN i GPN. Podstawowe charakterystyki inicjatywy, organizowanej przez Biuro Promocji Regionów Sp. z o.o., zawarto w tab. 1.

Tab. 1. Wybrane statystyki cyklu imprez biegowych Perły Małopolski

Impreza w cyklu	Data	Liczba uczestników							
		Zapi-sani	W tym kobiety	Zap. 21 km	Ukoń-czyli 21 km	Zap. 10 km	Zap. 3 km	Zap. NW	Zap. dzieci
Skała, OPN	21.04.2013	667	187	303	234	176	72	51	65
Szczawnica, PPN	19.05.2013	451	131	212	155	118	38	38	45
Małe Ciche, TPN	30.06.2013	468	156	214	159	128	47	42	37
Zawoja, BPN	25.08.2013	436	153	178	144	118	36	50	53
Rabka, GPN	20.10.2013	551	177	229	183	145	50	47	79
Skała, OPN	13.04.2014	1059	367	421	364	333	67	81	155
Szczawnica, PPN	1.06.2014	1013	378	339	218	316	96	108	151
Rabka, GPN	29.06.2014	761	267	273	207	224	72	85	107
Zawoja, BPN	24.08.2014	827	288	305	217	247	76	85	117
Kościelisko, TPN	12.10.2014	917	343	293	225	258	101	98	166

Źródło: na podstawie regulaminów 10 edycji cyklu Perty Małopolski.

Turystyka sportowa, jako nowe zjawisko w zakresie usług, coraz częściej pojawia się w literaturze w kontekście ogromnego potencjału rozwojowego (Hadzik, 2008; Klisiński, 2005; Krawczyk, 2006; Lenartowicz, 2001; Wojdakowski, Krawczyński, 2008). Dzieńdziura (2008) zwraca uwagę, iż przedmiotem konsumpcji w sferze turystyki i sportu są niemal identyczne usługi i dobra turystyczne: usługi transportowe, noclegowe, gastronomiczne, kulturalno-rozrywkowe, wypoczynkowe itp. Wśród głównych składowych, które w polskich warunkach tworzą rozwój lokalny rozumiany jako wzrost potencjału danej jednostki terytorialnej oraz poziomu życia jej mieszkańców (Brol, 1996; Hauser i in., 1997; Parysek, 1997; Warda, Kłosowski, 2001), wymienia się m.in. usługi i zasoby sportowo-rekreacyjne (Klasik, Kuźnik, 1998; Śniadek, 2011). Sport jest coraz częściej postrzegany jako jeden z determinantów konkurencyjności miast i regionów (Pawlak, Smoleń, 2011), dostrzega się także szanse rozwoju regionów dzięki organizowaniu dużych przedsięwzięć sportowych (Szromnik, 2010). Usługi o charakterze sportowo-rekreacyjnym wpływają na wzrost atrakcyjności regionu turystycznego i obecnie, dzięki wykorzystaniu naturalnych walorów danego terenu, powodują, że dany region jest konkurencyjny wobec innych i może liczyć na przyjazdy gości na masową skalę (Gołembski, 2005). Problematyką opracowywania strategii rozwoju turystyki i rekreacji w regionie zajmowali się m.in.: Cudowska-Sojko (2011), Kornak, Rapacz (2001), Kozak (2010), Kupiec (2008), Meyer, Milewski (2009) i Zalech (2010). Odrębną grupę prac stanowią te na temat czynników decydujących o skuteczności strategii dotyczącej sportu i rekreacji – kultury fizycznej – w regionie (Dzieńdziura, 2008; Klasik, 2006; Klasik, Kuźnik, 1998; Śniadek, 2011; Zmyślony, 2008) oraz roli promocji sportu w strategii rozwoju jednostek administracyjnych (Bąk, 2010; Bosiacki, Śniadek, 2011; Kogut-Jaworska, 2011; Kowalski, 2011; Matecki, Semrau, 2006; Mirek, 2011; Rogala, 2011).

W 2012 r. zaszły istotne zmiany w systemie finansowania parków narodowych, które przekształcono z państwowych jednostek budżetowych w państwowe osoby prawne. Obecna forma pozwala parkom na pozyskiwanie środków z prowadzonej przez nie działalności gospodarczej i przeznaczanie ich na realizację różnych zadań. Ta sytuacja wymusza przedsiębiorczość uwzględniającą ochronę przyrody – nadrzędny cel, ale zarazem pozyskiwanie środków na funkcjonowanie.

Polski rynek artykułów dla biegaczy wycenia się na kwotę od 1,5 do 3 mld zł, z tendencją wzrostową o 30–40% w skali roku. Popularność biegania wynika m.in. z faktu, że można je uprawiać wszędzie. Obecnie w Polsce wyraźnie obserwowany jest trend, który polega na szukaniu przez klientów nisz związanych z samym bieganiem. Mocno na popularności zyskują biegi górskie, w tym na długich dystansach. Biegacze, po pierwszej fali zainteresowania maratonami ulicznymi, po schodach, tyłem czy też w szpilkach, szukają nowych wyzwań na terenach atrakcyjnych krajobrazowo. Nic więc dziwnego, że w dużej mierze obszarami ich zainteresowania stają się parki narodowe i inne tereny chronione.

Wydarzenia sportowe, w tym imprezy biegowe, są elementem turystyki sportowej, zaś sami biegacze oraz podróżujący z nimi kibice stają się turystami aktywnymi – osobami, które udają się poza miejsce zamieszkania dla podjęcia rekreacji ruchowej w wybranych dyscyplinach turystycznych lub sportowych (Lubowiecki-Vikuk, Paczyńska-Jędrycka, 2010). W Polsce rosnącą liczebnie grupą są osoby podróżujące jako turyści sportowi, postrzegający imprezę biegową jako zasadniczy dodatek do zaplanowanego pakietu usług turystycznych. Taka forma spędzania wolnego czasu stanowi przeciwwagę dla – jak to określa Brzozowski (2009) – bezmyślnego gospodarowania czasem wolnym, obnażającego alkoholowo-seksualno-narkotyczne podłoże turystyki.

Przedsiębiorczość w obszarze chronionym?

Wśród zadań polskich parków narodowych – obok zachowania środowiska naturalnego i ochrony elementów cennych przyrodniczo, funkcji dydaktycznej i naukowo-badawczej – istotną funkcję pełnią zadania gospodarcze oraz zaspokajanie potrzeb turystycznych i innych potrzeb społeczno-kulturalnych ludności. Ich istnienie na danym obszarze wpływa na sytuację ekonomiczną gmin, w których są położone – zarówno negatywnie, ponieważ wpływają na możliwości prowadzenia działalności gospodarczej oraz wysokość wpływów z podatków do kas gminnych, jak i pozytywnie – ze względu na możliwości rozwoju usług związanych z obsługą ruchu turystycznego.

Parki narodowe czerpią dochody z trzech grup źródeł (za art. 8h *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*; Dz. U. 2004 nr 92, poz. 880, art. 8c, ust. 4):

- a) dotacji z budżetu państwa, pożyczek z NFOŚiGW oraz z wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej, a także środków pochodzących z budżetu UE,
- b) wpłat dobrowolnych, spadków, zapisów i darowizn oraz świadczeń rzeczowych,
- c) wpływów:
 - nawiązek orzeczonych wobec sprawców skazanych za wykroczenia przeciwko środowisku,
 - z tytułu najmu dzierżawy lub użytkowania nieruchomości, sprzedaży majątku ruchomego,
 - prowadzenia działalności rolniczej,
 - przedsięwzięć organizowanych na rzecz ochrony przyrody i sprzedaży produktów uzyskiwanych w ramach realizacji zadań wynikających z planu ochrony,
 - sprzedaży materiałów edukacyjnych, informacyjnych i naukowych,
 - udostępniania informacji o środowisku i jego ochronie, z opłat za udostępnianie informacji o zasobach przyrodniczych, kulturowych i kartograficznych,
 - opłat za udostępnianie oraz za wstęp do parku narodowego lub na niektóre jego obszary,
 - opłat pobieranych w związku z działalnością edukacyjną parku oraz za wstęp do obiektów związanych z tą działalnością.

Współpraca z organizatorami biegowych imprez może stanowić dla parków narodowych wariant źródeł dochodów w zakresie kilku wyżej wymienionych grup wpływów, w tym głównie najmu lub użytkowania nieruchomości, sprzedaży produktów uzyskiwanych w ramach realizacji zadań, materiałów edukacyjnych i informacyjnych, opłat za udostępnianie informacji oraz za wstęp, a także udostępnianie niektórych jego obszarów.

Portfel polskich imprez biegowych

Wyróżnia się wiele bodźców zachęcających biegaczy amatorów do udziału w imprezach biegowych, takich jak biegi przełajowe, biegi górskie w stylu alpejskim i anglosaskim. Należą do nich: relaks, zabawa, oderwanie od dnia codziennego, pokonanie własnych słabości, nawiązywanie nowych kontaktów, integracja ze środowiskiem biegowym, kolekcjonowanie medali, koszulek czy też numerów startowych i, wreszcie, rywalizacja oraz poprawianie własnych wyników sportowych. Według badań ARC Rynek i Opinia – instytutu badawczego, który od 12 lat przeprowadza cykliczne pomiary statystyczne, pozwalające na obserwację trendów w sporcie – bieganie stało się najbardziej popularną aktywnością Polaków (tab. 2). Spośród 3 mln polskich miłośników joggingu ok. 500 tys. corocznie zaopatruje się w profesjonalny sprzęt biegowy (wydając średnio od 1000 do 2000 zł), a pozostali sympatycy aktywności fizycznej przeznaczają na ekwipunek związany ze swoją pasją średnio 200 zł rocznie (Błaszczak, 2013).

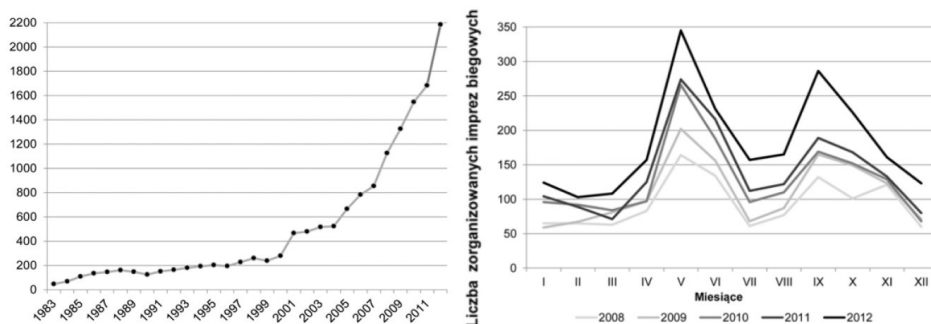
Tab. 2. Odestek Polaków uprawiających bieganie

Rodzaj aktywności	Osoby deklarujące regularne uprawianie wybranych form aktywności (próba reprezentatywna N = 1808)			
	2009	2010	2011	2012
Bieganie	12%	20%	26%	36%
Gimnastyka i ćwiczenia sprawnościowe	8%	12%	14%	23%

Źródło: *Sponsoring Monitor 2012/2013*.

Na krajowym rynku sportowym od początku XXI w. zauważalny jest także znaczny wzrost liczby imprez biegowych (ryc. 1) – w okresie 2011–2012 aż o 30% (w 2012 r. w polskich miastach i na terenach wiejskich zorganizowano 2186 imprez biegowych). Obecnie na kilku wielkich wydarzeniach biegowych w Polsce liczba biegaczy przekracza 10 tysięcy, a w rocznym kalendarzu w każdy dzień wolny od pracy biegacz ma do wyboru co najmniej 20 zawodów biegowych. Biegacze trenują indywidualnie przez cały rok kalendarzowy, natomiast z punktu widzenia dystrybucji produktów przemysłu biegowego oraz presji biegaczy na obszary chronione istotne są przede wszystkim dwie kulminacje okresów startowych (ryc. 1): kwiecień–maj i wrzesień–październik. Ze względu na czynnik presji na środowisko – obok gwarancji bezpieczeństwa biegaczy – organizatorzy, przykładowo Perły Małopolski, zmuszeni są do wprowadzania limitów liczby uczestników.

Ryc. 1. Imprezy biegowe w Polsce

Źródło: Dzięgieł, Lubowiecki-Vikuk (2013).

Stale rosnąca liczba imprez dostępnych na rynku biegowym mobilizuje organizatorów, wśród których przeważają podmioty prywatne, do dostarczania jak najlepszego, wręcz innowacyjnego produktu, aby wygrać z istniejącą konkurencją. Większość imprez nie jest finansowana tylko i wyłącznie z opłat startowych uczestników, konieczne jest dofinansowanie ze strony samorządu oraz wkład sponsorów.

Wykazany wyżej lawinowy trend zapotrzebowania na usługi związane z utrzymaniem zdrowia i dobrej kondycji wymusza na samorządach lokalnych tworzenie tego typu oferty turystyczno-rekreacyjnej. Dla gmin Skała, Szczawnica, Poronin, Kościelisko, Zawoja i Rabka organizacja cyklicznej imprezy biegowej Perły Małopolski jest szansą, aby stworzyć warunki do przedsiębiorczych zachowań, zarówno przez indywidualne inicjatywy społeczności lokalnej, jak i formę zinstytucjonalizowaną.

Perły Małopolski jako produkt turystyczny

Województwo małopolskie jest jednym z najbardziej atrakcyjnych przyrodniczo rejonów kraju, co ma bezpośredni wpływ na rozwój turystyki tego terenu, przodującego w wielu wskaźnikach charakteryzujących gospodarkę turystyczną. Przykładowo, na obszarach objętych projektem Perły Małopolski dobre warunki rozwoju przedsiębiorczości turystycznej występują w regionie tatrzańskim i w Szczawnicy (Bednarczyk, 2004).

W przypadku cyklu imprez Perły Małopolski należy traktować kompleksowo walory turystyczne w obrębie wytyczonych tras biegowych, wyszczególnione przez Lijewskiego i in. (1985) z punktu widzenia motywów, którymi kieruje się turysta (tab. 3). Biegacze i kibice przyjeżdżają na trasę biegu zarówno ze względu na walory wypoczynkowe, skutecznie regenerujące siły fizyczne i psychiczne, jak i krajoznawcze oraz specjalistyczne – jeśli taki sposób biegania, z odrzuceniem aspektu rywalizacji, traktować jako formę turystyki kwalifikowanej.

Tab. 3. Walory turystyczne tras w ramach cyklu Perły Małopolski

Walory	Przykłady walorów	Obecność walorów na trasie Perel Małopolski				
		OPN	PPN	BPN	TPN	GPN
Walory przyrodnicze dla turystyki masowej	Góry, obszary o atrakcyjnym krajobrazie	x	x	x	x	x
Walory przyrodnicze dla turystyki kwalifikowanej	Umożliwiające uprawianie turystyki górskiej i wspinaczkowej, speleologii, turystyki ekologicznej		x	x	x	x
Walory pozaprzyrodnicze dla turystyki masowej	Zabytkowe obiekty sakralne, obronne lub rezydencje, ośrodki wypoczynkowe, muzea i galerie sztuki, sklepy, restauracje, obiekty kulturalno-rozrywkowe, miejsca kultu religijnego, folklor	x	x	x	x	x
Walory pozaprzyrodnicze dla turystyki kwalifikowanej	Muzea specjalistyczne, unikatowe obiekty architektury	x	x			

Źródło: kategorie za: A. Kowalczyk (2001).

W aspekcie terytorialnym cykl imprez biegowych Perły Małopolski jest elementem złożonego produktu turystycznego (*community tourism product*), oferowanego przez Małopolskę. Klasyfikując za Altkornem (2001), produktem rzeczywistym (*tangible product*) są zasoby – walory – turystyczne obszaru objętego ochroną w ramach małopolskich parków narodowych.

Natomiast jako produkt poszerzony (*augmented product*) traktować należy usługi pożądane, ale nie niezbędne – w analizowanym przypadku wchodzące w zakres cyklu Perły Małopolski. W rozszerzonym znaczeniu – (Medlik, 1995) – będzie to całość doświadczeń biegacza od chwili opuszczenia miejsca zamieszkania do czasu powrotu.

Z punktu widzenia potencjalnego turysty, tu biegacza, produkt turystyczny może być zdefiniowany jako pakiet składników materialnych i niematerialnych, opartych na możliwościach spędzenia wolnego czasu w miejscu docelowym (Strzelecki, 2009). Jest więc postrzegany przez biegacza jako przeżycie dostępne za określoną cenę, w wypadku imprezy biegowej – cenę pakietu startowego (tab. 4). W tej istotnej odsłonie finansów rynku biegowego ceny pakietów startowych zależą od wielkości imprezy, jej prestiżu i lokalizacji, długości i rodzaju trasy, zawartości pakietu startowego oraz świadczeń na rzecz uczestnika na trasie, czyli np. napojów izotonicznych. W przypadku cyklu Perły Małopolski dobrą przedsiębiorczą praktyką organizatora jest bezpłatny start dzieci zawodników biorących udział w zawodach.

Tab. 4. Koszty pakietów startowych i nagrody finansowe w cyklu Perły Małopolski

Impreza w cyklu	Opłata wpisowa przed zawodami [zł]			Opłata wpisowa w dniu zawodów [zł]			Nagrody finansowe m. 1–3 [zł]
	21 km	Biegi NW 10 km	Bieg i NW 3–5 km	21 km	Biegi NW 10 km	Bieg i NW 3–5 km	
I Skała, OPN	50–70	50–70	20	90	90	30	50–150
I Szczawnica, PPN	40–70	35–65	20–40	120	100	70	-
I Małe Ciche, TPN	50–70	45–65	35–40	120	100	70	-
I Zawoja, BPN	50–70	45–65	35–40	120	100	70	-
I Rabka, GPN	50–70	45–65	35–40	120	100	70	-
II Skała, OPN	60–80	55–75	45–55	95	85	65	50–250
II Szczawnica, PPN	50–70	45–65	35–45	90	85	60	50–250
II Rabka, GPN	50–70	45–65	35–45	90	85	60	50–250
II Zawoja, BPN	50–70	45–65	35–45	90	85	60	50–250
II Kościelisko, TPN	50–70	45–65	35–45	90	85	60	50–250

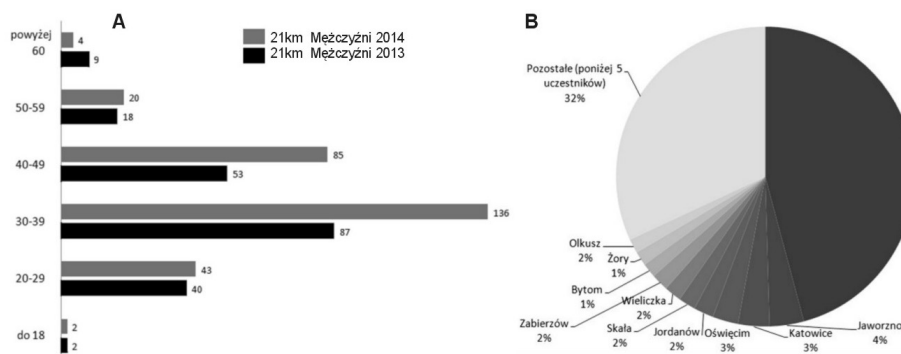
Źródło: na podstawie regulaminów imprez Perły Małopolski.

Przy opracowaniu oferty turystycznej dla entuzjastów rekreacyjnego biegania należy dokonać odpowiedniej segmentacji rynku oraz określić profil biegacza. Przykładowo, Goman (2012) polskiego biegacza klasyfikuje jako mężczyznę w wieku 20–29 lat, praktykującego biegi od co najmniej dwóch lat i regularnie startującego w zawodach, przy czym najczęściej na dystansie 10 km. Już na etapie organizacji imprezy biegowej podmioty zainteresowane przygotowaniem oferty dla biegaczy i towarzyszących im osób mają otwarty dostęp do szczegółowych danych statystycznych w zakresie ich liczebności, wieku, płci i pochodzenia (ryc. 2). Informacje te można również wykorzystać jako dane do weryfikacji oferty, po analizie ogólnodostępnych list rankingowych.

Wyniki analiz wspomnianych danych statystycznych mogą stanowić istotne uzupełnienie materiałów do szerszych badań z zakresu turystyki w obszarach chronionych, nie tylko w wymiarze sportowym, m.in. natężenia ruchu odwiedzających i turystów, poszerzonego profilu turysty-biegacza, co ważne, uwzględniającej członków rodzin i kibiców (ryc. 3).

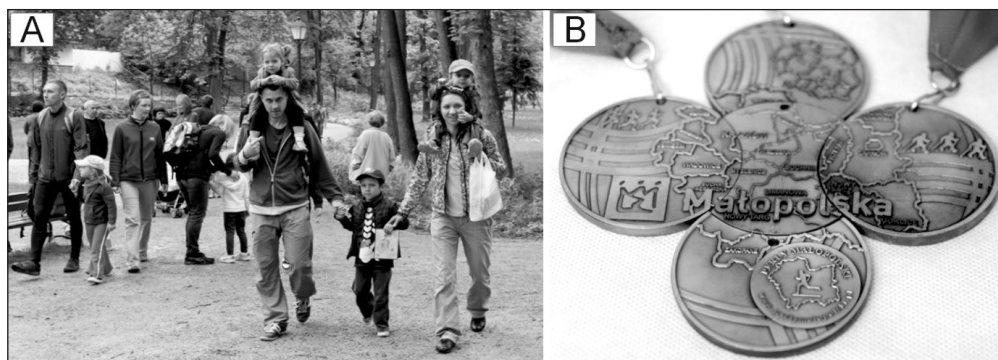
Ryc. 2. Profil biegacza jako narzędzie segmentacji rynku przy opracowaniu oferty turystycznej (I edycja cyklu Perły Małopolski – Skąła 2013):

- A) Przykładowa struktura wieku i płci uczestników biegu na 21 km,
B) Pochodzenie uczestników edycji biegu Skąła w 2013 r.

Źródło: na podstawie tabel wyników zawodów Perły Małopolski. Skąła 2013.

Ryc. 3. Cykl imprez biegowych Perły Małopolski: A) Poszerzony profil biegacza-turysty sportowego,
B) Medale pięciu edycji cyklu z 2013 r.

Perły Małopolski a postawy przedsiębiorcze

Wśród czynników wpływających na proces przedsiębiorczy – delimitowanych jako wewnętrzne i zewnętrzne (Safin, 2003), wewnątrz-organizacyjne i otoczenia (Kraśnicka, 2002) – w przypadku organizacji imprez o charakterze sportowym w małopolskich obszarach chronionych istotną rolę odgrywają takie uwarunkowania kulturowe (Sztompka, 1998), jak: system uznawanych wartości i przekonań, tradycje przedsiębiorczości oraz klimat społeczny, uzupełnione czynnikami przyrodniczymi. Współpraca Biura Promocji Regionów Sp. z o.o. z władzami lokalnymi, sponsorami, wolontariuszami i przedstawicielami parków narodowych, przy realizacji 10 edycji projektu Perły Małopolski, to przykład warunków do kreowania postaw przedsiębiorczych. Opiera się ona na innowacyjnym użytkowaniu zasobów finansowych i materialnych oraz kapitału ludzkiego i społecznego.

Imprezy biegowe jako wydarzenia sportowe, a jednocześnie nowatorski produkt na rynku usług turystycznych, mogą przynosić znaczne przychody dla przedsiębiorstw lokalnych oraz wpływać na gospodarkę turystyczną w regionie. Zagospodarowanie turystyczne, dotyczące

okresowych wydarzeń o charakterze sportowym, turystycznym i rekreacyjnym, oraz warunki stworzone do zaspokajania tego typu potrzeb mieszkańców, odwiedzających i turystów mogą być postrzegane w różny sposób. Mogą być jakościowym czynnikiem lokalizacji i rozwoju działalności przedsiębiorstw różnych branż (Majewska, 2006), wpływającym na poprawę konkurencyjności regionu, albo – jako forma restrukturyzacji lokalnej gospodarki – pełnić funkcję gospodarki wzbogacającej inne funkcje na danym terenie.

Wydarzenia sportowe, takie jak Perły Małopolski, obok korzyści gospodarczo-ekonomicznych dostarczają prestiżu miejscu, w którym są organizowane. Otoczenie stanowią zarówno wewnątrzni odbiorcy: mieszkańcy i społeczność danej jednostki, jak i zewnątrzni uczestnicy, czyli przedsiębiorcy, inwestorzy i turyści. Stąd imprezy sportowe stają się ważnym czynnikiem kształtowania pozytywnego wizerunku danego miejsca (Kowalski, 2011). Biegowe imprezy sportowe nie są z reguły utożsamiane z ich głównym organizatorem, ale raczej z miejscowością, gminą czy też parkiem narodowym, w których się odbywają. Władze samorządowe wymagają od potencjalnych organizatorów wydarzeń biegowych przedstawienia programów, kosztorysów, projektów i regulaminów organizacji, co świadczy o ich złożoności i wieloaspektowości (Dzięgiel, Lubowiecki-Vikuk, 2013).

Projekt Perły Małopolski jest doskonałym przykładem propagowania rozwoju turystyki, rekreacji i sportu na szczeblu lokalnym, ale – co istotne – w podejściu zgodnym z koncepcją produktu turystycznego większego obszaru: Małopolski. Gwarantuje to podmiot organizujący imprezę, koordynujący ją z poziomu Urzędu Marszałkowskiego. Pewnym symbolem tej spójności jest fakt, iż nieprzypadkowo uczestnicy pięciu edycji biegów otrzymują na mecie medale o dziwnych na pierwszy rzut oka kształtach. Każdy na awersie zawiera symbol parku narodowego, natomiast na rewersie – fragment mapy Małopolski, która staje się kompletna po złożeniu wszystkich medali w koniczynę (ryc. 3). Ukończenie biegów o określonej długości w 5 parkach narodowych jest podstawą do nadania złotych (21 km), srebrnych (10 km) lub brązowych (3 km) certyfikatów Perły Małopolski, umożliwiających niżkowy udział w kolejnych inicjatywach na szczeblu małopolskim, koordynowanych przez Biuro Promocji Regionów Sp. z o.o. Obecnie certyfikaty złote ma 38 osób, srebrne – 30, a brązowe – 13 (stan na 2014 r.).

Wskaźniki dynamicznie rosnącego zainteresowania Polaków bieganiem, w tym zorganizowanymi imprezami biegowymi, pozostają niestety niewspółmierne ze skalą zaangażowania – szerzej: postawami przedsiębiorczymi – samorządów lokalnych. Przykładowo, pozostają w niewielkim stopniu zauważone w kontekście korzyści marketingowych i edukacyjnych. Duże rezerwy w wykorzystaniu możliwości włączania się w opisaną inicjatywę dotyczą także zaangażowania lokalnych przedsiębiorstw prywatnych. Na liście oficjalnych partnerów i sponsorów imprezy dostrzec można – wśród ponadregionalnych marek: Mizuno, Nikwax, Idee Kaffee, Polar, Oshee, Ceneria.pl, MaratonyPolskie, Park Wodny Kraków, Motive Kraków – także ich wąską grupę: Kinga Pienińska, Beskid.TV, BeskidSki, WPieniny.pl. Godnym uwagi przykładem współpracy organizatora z wydawnictwem Compass jest wyposażenie wszystkich pakietów startowych w mapy turystyczne parków narodowych, w których organizowane są Perły Małopolski.

Podsumowanie

Imprezy biegowe, jak przykładowo cykl Perły Małopolski, stanowią okoliczność sprzyjającą rozwojowi przedsiębiorczości na terenie i w sąsiedztwie parków narodowych, w obrębie których wytyczono trasy zawodów sportowych. Scharakteryzowana wyżej impreza jest przykładem relacji organizator – lokalny gospodarz, w której władze lokalne, przedsiębiorcy i zarządzający obszarem chronionym stopniowo otwierają się na innowacyjne formy użytkowania

i gospodarowania. W imprezie biegowej biorą udział zarówno gospodarze i mieszkańcy jednostek, przez które przebiega trasa biegu, jak i przyjezdni biegacze, ich rodziny oraz turyści. Jest to więc nie tylko wydarzenie sportowe, lecz także nowatorski produkt na rynku usług turystycznych. Perły Małopolski stały się ważnym czynnikiem kształtowania pozytywnego wizerunku takich miejsc, jak: Szczawnica, Skała, Małe Ciche, Zawoja czy Rabka oraz innych miejscowości, znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie małopolskich parków narodowych. Niepokojącą obserwacją są stwierdzone duże rezerwy w możliwościach włączania się w opisaną inicjatywę podmiotów lokalnych, znajdujące potwierdzenie w szerszej grupie opracowań nad klimatem dla rozwoju przedsiębiorczości turystycznej w Małopolsce (Dryglas, Wach, 2007). Wykazano w nich m.in. niską interakcję przedsiębiorstw turystycznych z pozostałymi podmiotami otoczenia regionalnego oraz niedostosowanie inicjatyw samorządowych do potrzeb przedsiębiorstw turystycznych. Należy więc pamiętać, by od podmiotów organizujących imprezy rekreacyjno-sportowe w parkach narodowych wymagać takich metod postępowania, które spowodują, że władze samorządowe, przedsiębiorcy i zarządzający obszarami chronionymi staną się wrażliwymi na innowacje i zmiany, ale co istotne, zaczną je postrzegać jako szanse a nie zagrożenie.

Literatura References

- Altkorn, J. (2001). *Marketing w turystyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bąk, E. (2010). Rola sportu w strategii rozwoju miasta Poznania, czyli dlaczego „Poznań stawiana sport. W: B. Sojkin (red.), *Sport w Poznaniu i Wielkopolsce*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Bednarczyk, M. i in. (2004). *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce a integracja europejska*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Błaszczak, A. (2013). *Miłośnicy biegania dają zarobić*. Pozyskano z: <http://ekonomia.rp.pl/> [2013, 7 maja].
- Bosiacki, S., Śniadek, J. (2011). Sport jako instrument promocji miasta na przykładzie Poznania. W: B. Sojkin, Z. Waśkowski (red.), *Zarządzanie polskim sportem w gospodarce rynkowej*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Brol, R. (1996). Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego W: M. Obrębalski (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Wrocław: Akademia Ekonomiczna.
- Brzozowski, T. (2009). Społeczeństwo informacyjne a gospodarowanie czasem wolnym. Etyczne konsekwencje desakralizacji życia społecznego. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 5, 69-82.
- Cudowska-Sojko, A. (2011). Rola turystyki w rozwoju regionu – aspekt teoretyczny. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79.
- Dryglas, D., Wach K. (2007). Klimat dla rozwoju przedsiębiorczości turystycznej w Małopolsce w świetle badań empirycznych. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 2, 46-51.
- Dzieńdziura, K. (2008). Kapitał społeczny a rozwój potencjału turystycznego regionu. W: K. Dzieńdziura, P. Zmysłony (red.). *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki w regionie*. Sulechów: PWSZ.
- Dzięgiel, A., Lubowiecki-Vikuk, A. (2013). Imprezy biegowe jako specyficzny rodzaj wydarzeń sportowych. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 12(2), 119-135.
- Gołębski, G. (2005). *Kompendium wiedzy o turystyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goman, M. (2012). Jak biegają Polacy – raport Runner's World. *Runner's World*, 8(36), 42-49.

- Hadzik, A. (2010). Wybrane aspekty uczestnictwa w turystyce sportowej w kraju i regionie. W: S. Boisiacki (red.). *Gospodarka turystyczna w XXI w. Problemy i perspektywy rozwoju w skali regionalnej i lokalnej*. Poznań: AWF.
- Hausner, J., Kudłacz, T., Szlachta, J. (1997). Instytucjonalne przesłanki regionalnego rozwoju Polski. Synteza wyników badań. *Studia KPZK PAN*, 106.
- Huczek, M. (2009). Zarządzanie jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 5, 88-98.
- Klasik, A. (2006). *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*. Katowice: Wyd. AE, 279.
- Klasik, A., Kuźnik, F. (1998). Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego. W: S. Dolata (red.). *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Klisiński, J. (2005). Turystyka sportowa jako dyscyplina akademicka i składowa zarządzania sportem. W: H. Mruk (red.). *Marketingowo o sporcie*. Poznań: Sport & Business Foundation.
- Kogut-Jaworska, M. (2011). Wdrażanie i monitorowanie strategii rozwoju sportu i rekreacji w samorządach lokalnych. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79.
- Kornak, A., Rapacz, A. (2001). *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Kowalczyk, A. (2001). *Geografia turystyki*. Warszawa: PWN.
- Kowalski, J. (2011). Marka i komunikacja marketingowa w wydarzeniach sportowych. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79, 169-176.
- Kozak, M.W. (2010). Turystyka: niewykorzystana szansa rozwojowa regionów?. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4.
- Kraśnicka, T. (2002). *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*. Katowice: Wyd. AE, 115.
- Krawczyk, Z. (2006). Współczesne trendy w rozwoju turystyki. W: J. Kosiewicz, K. Obodyński (red.), *Turystyka i rekreacja. Wymiary teoretyczne i praktyczne*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Kupiec, L. (2008). Turystyka czynnikiem rozwoju regionu. W: A.F. Bocian (red.), *Podlasie – dwie dekady transformacji*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Lenartowicz, M. (2001) Nowy obszar badań – turystyka sportowa. *Kultura Fizyczna*, 1–2.
- Lijewski, T., Mikułowski, B., Wyrzykowski, J. (1992). *Geografia turystyki Polski*. Warszawa: PWE.
- Lubowiecki-Vikuk, A., Paczyńska-Jędrycka, M. (2010). *Współczesne tendencje w rozwoju form rekreacyjnych i turystycznych*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 13.
- Majewska, J. (2006). Wyzwalanie ducha przedsiębiorczości w środowisku społecznym gminy dla rozwoju lokalnego. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 2, 91-100.
- Matecki, P., Semrau, J. (2006). Sport jako element budowy przewagi konkurencyjnej miast i regionów. W: H. Mruk, K. Kropielnicki, P. Matecki (red.), *Marketing dla sportu*. Poznań: Wydawnictwo Sport & Business Foundation.
- Medlik, S. (1995). *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*. Warszawa: PWN.
- Meyer, B., Milewski D. (2009). *Strategia rozwoju turystyki w regionie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mirek, J. (2011). Sport i rekreacja jako czynnik podnoszenia atrakcyjności gmin uzdrowiskowych na przykładzie Krynicy-Zdroju. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79.
- Parysek, J. (1997). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: UAM.
- Pawlak, Z., Smoleń, A. (2011). Sport kwalifikowany jako wyznacznik rozwoju lokalnego i regionalnego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79.
- Rogala, A. (2011). Rola sportu w strategii rozwoju miasta. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79.
- Safin, K. (2003). *Zarządzanie małą firmą*. Wrocław: Wyd. AE.
- Strzelecki, K. (2009). Miasto i gmina Miastko jako produkt turystyczny. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 5, 254-265.

- Szromnik, A. (2010). *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*. wyd. III poprawione, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Sztompka, P. (1998). Zaufanie: podstawa relacji społecznych. W: *Krytyczna teoria organizacji*. Warszawa: WSPiZ im. L. Koźmińskiego, 10.
- Śniadek, J. (2011). Sport i rekreacja w strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek samorządu terytorialnego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 79.
- Warda, J., Kłosowski, W. (2001). Wdrażanie lokalnych projektów rozwojowych. Jak radzić sobie z konfliktem. *Rozwój Regionalny*, 2–3.
- Wojdakowski, P., Krawczyński B. (2008). Turystyka sportowa: motywy wyjazdów a rdzeń produktu, W: J. Klisiński (red.). *Teoria i praktyka marketingu w sporcie i biznesie sportowym*, Bytom: WSEiA.
- Zalech, M. (2010). Polityka turystyczna na szczeblu lokalnym – zakres, zadania, działania, determinanty. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 53.
- Zioło, Z. (2009). Rola przedsiębiorczości w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 5, 10-18.
- Zmysłony, P. (2008). *Partnerstwo i przywództwo w regionie turystycznym*. Poznań: Akademia Ekonomiczna.

Witold Warcholik, dr nauk o Ziemi, inżynier geodezji, pracownik Zakładu Turystyki i Badań Regionalnych Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Autor publikacji z zakresu turystyki, geomorfologii, kartografii i GIS. Miłośnik Krakowa, licencjonowany przewodnik miejski, pilot wycieczek, a w czasie wolnym biegacz, entuzjasta turystyki górskiej i fotografii.

Witold Warcholik, doctor of Earth Sciences, geodetic engineer, currently employed at Department of Tourism and Regional Studies at Pedagogical University of Cracow. Author of several publications on tourism, geomorphology, cartography and GIS, an avid Cracow fan, licensed Cracow city guide and a tour guide. Marathon runner, mountaineering enthusiast and a photographer.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Turystyki i Badań Regionalnych
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: warwitek@gmail.com

Marcin Popiel

Uniwersytet Jagielloński

Innowacyjne rozwiązania w dostosowywaniu przestrzeni miejskiej i rozwoju turystyki dla osób z niepełnosprawnością na przykładzie wybranych miast europejskich

Innovative solutions in adapting urban space and tourism development for people with disabilities on the example of selected European cities

Streszczenie

Okolo 80 mln osób w Europie ma jakiś stopień niepełnosprawności. Większość z nich mieszka na obszarach miejskich. Oczywiście jest, że ludzie ci mają takie same zdolności, aspiracje i motywacje do podróżowania jak osoby zdrowe, jednak z drugiej strony niepełnosprawni napotykają na znacznie więcej barier niż osoby pełnosprawne. Jest to szczególnie widoczne na obszarach miejskich. To sprawia, że pełny i równy udział niepełnosprawnych w turystyce i życiu codziennym staje się niemożliwy. Dlatego wiele miast europejskich – w obliczu wyzwania, jakim jest podniesienie poziomu dostępności swoich ulic, zabytków, atrakcji turystycznych czy budynków – wprowadza liczne innowacyjne koncepcje i rozwiązania, często wykorzystujące nowe technologie i metody projektowania. Miasta dostrzegły potencjał, który tkwi w grupie niepełnosprawnych turystów, i zaczęły wprowadzać szereg usprawnień, gdyż dostosowywanie przestrzeni miejskiej do potrzeb niepełnosprawnych – zarówno mieszkańców, jak i gości – niesie korzyści w długoterminowej stabilności. Niniejsza praca ma na celu przedstawienie wiedzy na temat dostępności i adaptacji przestrzeni miejskiej, usług i produktów oraz omówienie zrównoważonego rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych.

Abstract

There are approximately 80 million people with disabilities living in Europe. Most of them live in cities. It is obvious that this group has the ability, aspiration and motivation to travel like normal healthy people, but on the other hand they also have significantly more barriers in their way, which healthy people do not have, especially in urban areas. This makes it impossible for handicapped people to be fully involved in tourism and everyday life. That is why many European cities face the challenge of improving the level of accessibility of their streets, monuments, attractions and buildings, introducing many innovative approaches and solutions using new technologies and design solutions. They have recognised the potential of handicapped tourists and introduced a number of improvements, because making urban spaces more accessible both to citizens and visitors will bring benefits in the long-term sustainability of heritage sites. This paper aims to generate relevant knowledge about accessibility and universal design concepts, with special emphasis on improving the accessibility of historical towns and the sustainable development of the available tourism.

Słowa kluczowe: dostępność; innowacje; niepełnosprawność; przestrzeń miejska; turystyka; zrównoważony rozwój

Keywords: accessibility; disability; innovations; sustainable development; tourism; urban space

Wstęp

Turystyka to dynamicznie rozwijająca się branża w Europie. Dlatego osoby niepełnosprawne – czy też starsze – stają się obecnie rosnącą grupą konsumentów zainteresowanych na podróże, sport czy inne usługi lub produkty związane z rekreacją i wypoczynkiem. Mimo szybkiego rozwoju nadal jednak – do pewnego stopnia – turystyka osób z dysfunkcjami jest zjawiskiem rzadkim. Wynika to głównie z braku wiedzy na temat rynku turystycznego osób ze specjalnymi potrzebami, a także braku dialogu, koordynacji i wymiany informacji między różnymi szczeblami rządu, lokalnych samorządów i przedsiębiorstw branży turystycznej.

Osoby niepełnosprawne mają prawo i mogą chcieć podróżować tak jak reszta społeczeństwa (Darcy, Daruwalla, 1999). Podczas przemieszczania się każdy turysta napotyka na problemy, zauważono jednak, że niewspółmiernie mocniej oddziałują one na osoby ze specjalnymi potrzebami, czyli turystów niepełnosprawnych. Pomimo wielu działań prowadzonych przez Unię Europejską doświadczanie podróży przez osoby niepełnosprawne wciąż określane jest przede wszystkim przez pryzmat tych trudności, którym muszą sprostać. Mowa o ograniczeniach m.in. w sferze transportu, niedostosowanej bazy noclegowej i miejsc turystycznych czy niewystarczającej informacji turystycznej oraz odpowiednio wyszkolonego personelu do pracy z tą konkretną grupą społeczną (Popiel, 2013).

Od początku lat 90. XX w. Komisja Europejska aktywnie interesowała się promowaniem zrównoważonego rozwoju społecznego we wszystkich obszarach życia, działalności czy sektorach biznesowych państw członkowskich. Jacques Delors jako przewodniczący Komisji Europejskiej w 1993 r. wezwał do bycia bardziej społecznie odpowiedzialnym i do podjęcia walki z wykluczeniem społecznym, ponieważ jest to sprzeczne z wolnością obywatelską (Nicolae, 2008). Te same słowa powtórzono w Lizbonie w marcu 2000 r., kiedy Rada Europejska postulowała większą empatię i bardziej zrównoważone podejście, a także wdrażanie dobrych praktyk w zakresie kształcenia ustawicznego, organizacji pracy, równości szans, integracji społecznej i zrównoważonego rozwoju (Nicolae, 2008). „Likwidacja barier pomiędzy niepełnosprawnymi a pełnosprawnymi obywatelami należy do szczególnych obowiązków demokratycznego państwa prawa urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej” (*Rzecznik Praw Obywatelskich*, 2011: 5).

Istnieje wiele sfer życia, które wymagają zrównoważonego rozwoju i walki z wykluczeniem. Z pewnością jedną z nich jest turystyka, ale priorytet stanowi codzienność, w której żyjemy. Większość Europejczyków mieszka na obszarach miejskich. W związku z tym dostosowywanie produktów i usług do potrzeb osób z różnymi ograniczeniami powinno się zaczynać właśnie tam. Dostępność oznacza, że osoby niepełnosprawne mają dostęp – na równi z innymi – do środowiska fizycznego, transportu, technologii informacyjnych i komunikacyjnych, edukacji, a także do innych usług i udogodnień (Donnelly, 2003). Dostępność jest warunkiem uczestnictwa w społeczeństwie i gospodarce, dlatego też znoszenie barier jest kluczowe w strategii europejskiej w sprawie niepełnosprawności na lata 2010–2020 (European Commision, 2012).

Zapewnienie dostępności nie jest łatwym zadaniem, ale w dzisiejszych czasach ludzie w Europie – a także na całym świecie – potrzebują dostępnych miast, infrastruktury i technologii komunikacyjnych. Inwalida nie powinien być traktowany jako ciężar, a dostęp do towarów, usług i przestrzeni miejskiej musi być normą, a nie – jak to jest teraz – wyjątkiem (European Commision, 2012). W szybko zmieniającym się świecie miasta europejskie są coraz bardziej uznawane i cenione za ich wkład w poprawę jakości życia ich mieszkańców oraz tych, którzy przyjeżdżają tam jako turyści (Ambrose, Balmas, Barragán Iturriaga, Medina Higuera, Orejas, 2013).

W związku z powyższym celem niniejszego artykułu jest prezentacja wysiłków wybranych miast europejskich, zmierzających do usunięcia barier w środowisku miejskim, oraz promowanie równego udziału osób niepełnosprawnych nie tylko – w wąskim znaczeniu – w turystyce, lecz także w społeczeństwie. W tekście zaprezentowano kilka wybranych, innowacyjnych i inspirujących dobrych praktyk na rzecz środowiska życia, pracy oraz turystyki bez barier.

Zakres przestrzenny pracy obejmuje kraje członkowskie Unii Europejskiej. Zaprezentowano przykład miasta Ávila w Hiszpanii, które jest jednym z pionierów w udostępnianiu przestrzeni oraz warunków życia i uprawiania turystyki dla niepełnosprawnych. Zapewnia tym samym pełny i równy udział tych osób w społeczeństwie, życiu lokalnym i turystyce. Kolejnym przykładem są starania Krakowa, który wprowadził szereg udogodnień dla niepełnosprawnych, poprawiając tym samym standard ich życia i dostęp do turystyki.

Niepełnosprawność a dostępność przestrzeni publicznej

„Przestrzeń publiczna to miejsce spotkań, pracy, rekreacji – to przestrzeń, w której ludzie przeemieszczają się z domu do pracy i z powrotem. Plac, rynek, skwer, bulwar, ulica – to miejsca, w których przebywają mieszkańcy i turyści, to obszar, gdzie następują interakcje i działania sprzyjające integracji lokalnych społeczności. Przestrzeń publiczna jest «sercem miasta», które powinno tętnić życiem, jednoczyć mieszkańców i tworzyć pole do inicjatyw, pobudzania wyobraźni i rozwoju. Przestrzeń, która będzie przyjazna wszystkim, czyli dostępna dla każdego i bez względu na jego sprawność ruchową lub poznawczą zapewni pełną integrację społeczną jej użytkowników, stanie się miejscem zacieśniania więzi międzyludzkich i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego” (Wysocki, 2009: 3).

Funkcjonalność oraz dostępność przestrzeni miejskiej wiąże się z oczywistą poprawą jakości życia codziennego osób niepełnosprawnych, ale także z rozwojem turystyki tej grupy społecznej. „Poprzez ułatwiony dostęp do usług można stworzyć osobom niepełnosprawnym warunki do realnego udziału w życiu społecznym” (*Rzecznik Praw Obywatelskich*, 2011: 5). Dostępność zależy od rodzaju oraz stopnia niepełnosprawności i zdecydowanie wykracza swym zasięgiem poza sam typ fizyczny. Według Darcy’ego (1998) dostęp charakteryzują trzy główne wymiary:

- dostęp fizyczny, który obejmuje osoby z fizyczną niepełnosprawnością, wymagającą często użycia wózków inwalidzkich czy pomocy spacerowych, a ponadto zapewnienia dodatkowych udogodnień, jak np.: poręcze, rampy, podnośniki i inne,
- dostęp sensoryczny, który obejmuje osoby z upośledzeniem słuchu lub wzroku czy z innymi zaburzeniami; osoby te wymagają wówczas specjalistycznych świadczeń, jak np.: oznakowania dotykowe, znaki wizualne, etykiety, systemy audiowizualne, sygnały dźwiękowe dla wind i przejść dla pieszych oraz inne,
- dostęp komunikacyjny, który obejmuje osoby mające trudności ze słowem pisany, mówionym i czytany czy z zaburzeniami mowy i słuchu.

Uwarunkowania prawne dotyczące dostępności dla niepełnosprawnych

Zarówno w krajowym, jak i w międzynarodowym ustawodawstwie znajdują się zapisy, które zapewniają pełnoprawny dostęp do środowiska oraz przestrzeni publicznej i zajmują się eliminowaniem wykluczenia społecznego, a także wyrównywaniem szans osób niepełnosprawnych.

Konstytucja RP zawiera zapis, że „nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny” (*Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 32). W myśl przytoczonej informacji wszyscy obywatele są zatem równi i oznacza to, iż nie ma miejsca na dyskryminację. Kolejnym dokumentem prawnym w Polsce, który pomaga

osobom niepełnosprawnym, jest uchwała Sejmu RP – *Karta Praw Osób Niepełnosprawnych* – przyjęta w 1997 r. Podkreślono w niej, że osoby z dysfunkcjami mają prawo do samodzielnego i niezależnego życia. Ponadto warto zwrócić uwagę, że w dokumencie tym wprost została wymieniona turystyka w kontekście prawa osób niepełnosprawnych do: „pełnego uczestnictwa w życiu publicznym, społecznym, kulturalnym, artystycznym, sportowym oraz rekreacji i turystyce odpowiednio do swych zainteresowań i potrzeb” (*Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, §1, ust. 10).

Prawodawstwo międzynarodowe kładzie szczególny nacisk na aspekty przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu z powodu niepełnosprawności i stara się wyrównać szanse osób niepełnosprawnych oraz zmienić sposób ich traktowania. Kluczowe znaczenie dla upowszechnienia tych idei miało przyjęcie 20 grudnia 1993 r. na 48. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ *Standardowych Zasad Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych* (ang. *The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*), które zostały opracowane na podstawie doświadczeń zdobytych w trakcie Dekady Osób Niepełnosprawnych, zorganizowanej pod egidą Narodów Zjednoczonych (1983–1992) (Wysocki, 2009).

Standardowe zasady sformułowane przez ONZ to kolejny dokument, który mimo że nie jest prawnie wiążący, stał się podstawowym dokumentem, prawem zwyczajowym wykorzystywanym przy tworzeniu polityk wielu organizacji, państw i władz lokalnych w kwestii niepełnosprawności (Wysocki, 2009). Przepisy odnoszą się do podstawowych działań, które powinny zostać podjęte przez władze na różnych szczeblach zarządzania w celu poprawy warunków życia i aktywności osób niepełnosprawnych. Głównym celem tych zasad jest równość szans jako podstawowe prawo człowieka.

Dokument obejmuje 22. zasady, które określają wytyczne dla polityki w zakresie niepełnosprawności oraz propozycje konkretnych działań. Dotyczą one odpowiedzialności, podejmowania działań i współpracy. Wskazano również obszary o decydującym znaczeniu dla jakości życia i osiągania pełnego udziału i równości (Wysocki, 2009). Podstawową zasadą dotyczącą środowiska naturalnego – a w szczególności przestrzeni publicznej – jest zasada 5. mówiąca o dostępności. Brzmi ona: „Państwa (organizacje, władze lokalne) powinny zdawać sobie sprawę z ogromnego znaczenia problemu dostępności w procesie wyrównywania szans we wszystkich sferach życia społecznego. Wobec osób dotkniętych jakąkolwiek formą niepełnosprawności. Państwa powinny:

- inicjować programy działania zmierzające do udostępnienia im środowiska
- fizycznego,
- wprowadzić rozwiązania ułatwiające dostęp do informacji i środków komunikacji międzyludzkiej” (*United Nations*, 1993).

Cenną inicjatywą, która bazuje na standardowych zasadach, było przyjęcie *Deklaracji Barcelońskiej* przez 56. przedstawicieli miast europejskich podczas Konferencji „Miasto i niepełnosprawni” w 1995 r. (Wysocki, 2009). *Deklaracja Barcelońska* – podobnie jak standardowe zasady – jest dokumentem uniwersalnym, który wskazuje cele polityki władz lokalnych i opiera się na podstawowych prawach człowieka, równym korzystaniu ze wszystkich aspektów życia publicznego, w tym także prawa do samodzielnego uczestnictwa w wydarzeniach lokalnych.

Niepełnosprawność, dostępność a miasta europejskie

Europejskie miasta często charakteryzują się wyjątkową historią, która nierzadko sięga wstecz wielu wieków, a nawet tysiącleci. Ich bogate dziedzictwo – jako pozostałość po przodkach – od wielu pokoleń wyraźnie ukształtowało miasta, w których obecnie wielu z nas ma swoje rodziny

i wiedzie codzienne życie (Ambrose, Balmas, Barragán Iturriaga, Medina Higuera, Orejas, 2013). Przestrzeń publiczna czy środowisko miejskie to obszary spotkań, pracy i rekreacji. To również rodzaj przestrzeni, w której ludzie poruszają się z pracy do domu lub na odwrót (Wysocki, 2009). Te tętniące życiem obszary miejskie składają się z wielu różnych elementów – zarówno fizycznych, jak i kulturowych, m.in.: ulic, mostów, pomników (historycznych i edukacyjnych), budynków sakralnych, terenów zielonych, placów targowych oraz miejsc organizacji wielu różnych obrzędów i festiwali, w szczególności w miastach historycznych (Ambrose, Balmas, Barragán Iturriaga, Medina Higuera, Orejas, 2013).

Wiele europejskich miast jest doskonałym kierunkiem turystycznym dla podróżnych z Europy i innych części świata. Mimo spadkowych tendencji gospodarczych miasta wciąż zwiększają przychody z turystyki. Jak wskazuje sondaż Eurobarometru, główną atrakcją i motywacją do podejmowania aktu podróżowania dla turystów w 2011 r. były:

- środowisko (32%),
- dziedzictwo kulturowe (27%),
- rozrywka (14%) (*Attitudes of Europeans*, 2012).

Ponieważ liczba turystów z roku na rok się zwiększa, turystyka stała się częścią strategii rozwoju wielu krajów i miast, będąc skutecznym motorem wzrostu gospodarczego i rozwoju, który sprzyja aktywizacji społecznej, tworzeniu miejsc pracy i dobrobytu społeczności (Ambrose, Balmas, Barragán Iturriaga, Medina Higuera, Orejas, 2013).

Chociaż wiele miast europejskich stanowi ważny i malowniczy element historii i kultury tego kontynentu, wielu turystów wciąż ma ograniczony dostęp do tego dziedzictwa. Głównym problemem jest niewystarczający poziom informacji, nieprzystosowany transport i niedostosowana baza noclegowa oraz usługi, które ograniczają swobodę osób niepełnosprawnych podczas korzystania z tych miejsc i produktów turystycznych (Deichmann, 2004).

Zgodnie z konwencją ONZ o prawach osób niepełnosprawnych ok. 15% światowej populacji, czyli ok. 650 mln ludzi, żyje z jakimś rodzajem niepełnosprawności. Zatem grupa ta stanowi największą na świecie mniejszość (Mahmoudi, Fanaei, 2010). Ze względu na zmiany społeczne i demograficzne wzrasta również liczba niepełnosprawnych w Europie (ponad 80 mln), a także rośnie liczba osób starszych. Jest oczywiste, że przedstawiciele tych grup społecznych chcą podróżować i wielu z nich – zwłaszcza seniorzy – ma sporo wolnego czasu, który mogą w tym celu wykorzystać. Ta grupa społeczna podnosi zatem popyt na dostępne środowisko, transport i usługi, które dodadzą wartości rynkowej w segmencie turystyki dostępnej.

Aby sprostać temu zapotrzebowaniu rynku, przed osobami odpowiedzialnymi za zarządzanie i ochronę miast stoi duże wyzwanie, jakim jest poprawa dostępności ulic, zabytków i budowli, przy jednoczesnym zagwarantowaniu zachowania ich dziedzictwa kulturowego. Powstało wielu innowacyjnych rozwiązań w celu uzyskania dostępu w szerokim zakresie ustawień, korzystając z nowych technologii i rozwiązań projektowych. Przekonanie, które panowało przez wiele lat, że wymagania dostępności i konserwatorskie potrzeby są ze sobą sprzeczne i nie można ich pogodzić, obecnie okazuje się błędne, gdyż nadrzędnemu pojęciu powszechnej dostępności udaje się znaleźć rozwiązania nawet w najbardziej wrażliwych sytuacjach.

Istnieje wiele różnych projektów prowadzonych przez europejskie miasta. Jednym z nich jest utworzenie Ligi Miast Historycznych i Dostępnych. Celem tego i innych projektów jest poprawa dostępności miast, a jednocześnie promowanie zrównoważonego rozwoju turystyki oraz ochrony dziedzictwa kulturowego. W skrócie najważniejszymi założeniami tego projektu są:

- wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań, które umożliwią osobom niepełnosprawnym w pełni cieszyć się z dziedzictwa kulturowego i historycznego,

- wspieranie rozwoju turystyki i społecznego wizerunku miasta,
- opracowanie projektów pilotażowych, które mogą być inspiracją dla innych fundacji, władz lokalnych i zainteresowanych stron,
- służenie jako centrum wymiany dobrych praktyk w dziedzinie dostępności,
- dawanie przykładu, zwiększanie świadomości, stymulowanie pomysłów i zachęcanie innych do działania.

Projekt obejmuje kompleksową koncepcję przystosowywania i udostępniania, co pociąga za sobą poprawę w czterech głównych obszarach:

- środowisko i przestrzeń publiczna,
- transport i infrastruktura transportowa,
- informacja i komunikacja, a także połączone z tym infrastruktury i technologie,
- produkty i usługi.

Wybrane przedsiębiorcze i innowacyjne rozwiązania w dostosowywaniu przestrzeni miejskiej i rozwoju turystyki dla osób niepełnosprawnych

Przykład dobrych praktyk miasta Ávila

Ávila jest jednym z najstarszych i najpiękniejszych miast w Hiszpanii. Jej słynne średnio-wieczne mury stoją na straży wielowiekowej spuścizny historycznej i kulturowej. Miasto to jest również jednym z wiodących, dostępnych i dostosowanych dla wszystkich kierunków turystycznych w Hiszpanii. W ostatnich latach przeprowadzono wiele działań, aby stworzyć ofertę integracyjną miasta, w którym każdy może się cieszyć życiem i pobytem na równych zasadach. Dostępność i integracja stały się mottem Urzędu Miasta Ávila (ryc. 1). Ta myśl przewodnia oraz duży nakład pracy pozwoliły na osiągnięcie wielu sukcesów, w tym zdobycie nagrody Królowej Zofii oraz zajęcie pierwszego miejsca w 2011 r. w europejskim rankingu dostępnych miast (<http://www.avilaturismo.com/en/avila-and-accessibility>). Oznacza to, że miasto jest gotowe zaprosić wszystkich turystów, bez względu na ich stan zdrowia czy niepełnosprawność.

Ryc. 1. Tablica na ścianie Urzędu Miasta Ávila

Źródło: www.avilaturismo.com/en/avila-and-accessibility [data dostępu: 22.10.2014].

Od 2002 r. działająca na terenie Ávili Fundacja ONCE oraz władze gminy dokładają wszelkich starań, aby miasto było dostępne dla wszystkich. W następstwie tych osiągnięć w 2010 r. dołączyło ono do Ligi Miast Historycznych i Dostępnych, aby dawać przykład w kwestii powszechnej dostępności oraz w celu wymiany doświadczeń i wiedzy z innymi ekspertami w tej dziedzinie.

Szczegółowy plan adaptacji przestrzeni publicznej oraz usług i produktów turystycznych w mieście został opracowany w 2011 r. w oparciu o metodologię Ligi Miast Historycznych i Dostępnych. Metoda ta zawiera katalogowanie różnych budynków i tras za pomocą kodów do wskazywania potrzeb w zakresie poprawy czterech głównych obszarów:

- mobilności,
- postrzegania,
- lokalizacji,
- komunikacji.

W Ávili zostały podjęte następujące działania – wykorzystujące innowacje w dziedzinie technologii i urządzeń – w celu uczynienia przestrzeni publicznej bardziej dostępnej i uatrakcyjnienia miasta pod kątem turystyki dla wszystkich:

- montaż światła przy przejściach dla pieszych z dźwiękowym systemem ostrzegania i Cyber Pass (aplikacją, która na żądanie wysyła na telefon dźwięk informujący o zielonym świetle za pomocą bluetootha),
- system geolokalizacji w planie dostępności obiektów i usług miasta (aplikacja wykrywa luki w sferze dostępności na interaktywnej mapie miasta GISEMAC),
- uniwersalnie zaprojektowane audioprzewodniki w dziewięciu językach, w tym hiszpańskim, w języku migowym i opartym na międzynarodowym systemie znaków,
- udostępnienie największej atrakcji turystycznej: murów miejskich dla osób o każdym rodzaju niepełnosprawności (szerokie przejścia, audioprzewodniki, itd.) (ryc. 2).

Ryc. 2. Mury miejskie dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych

Źródło: www.avilaturismo.com/en/avila-and-accessibility [data dostępu: 22.10.2014].

Przykład dobrych praktyk w Krakowie

Kraków wprowadził w środowisku miejskim szereg udogodnień dla niepełnosprawnych. Promuje także równy udział tych osób w społeczeństwie i uczy ludzi na specjalne potrzeby tej grupy. Przykładem może być inicjatywa Fundacji Aktywnej Rehabilitacji oraz środowiska osób niepełnosprawnych, w ramach której na dworcu autobusowym w Krakowie wykonano murale mające pobudzić empatię i pozwolić lepiej zrozumieć osoby niepełnosprawne (ryc. 3).

Ryc. 3. Murale na Regionalnym Dworcu Autobusowym w Krakowie

Źródło: M. Popiel.

Kraków to duże miasto ze starym centrum oraz nowymi obszarami przemysłowymi, dlatego postęp w dostępności komunikacji dla wszystkich jest tu bardzo mile widziany. Krakowskie lotnisko wprowadziło szereg udogodnień, dzięki którym niepełnosprawność nie pozbawia turystów możliwości podróżowania samolotem. Przed podróżą zaleca się poinformować linię lotniczą, biuro podróży lub obsługę lotniska o rodzaju niepełnosprawności i związanych z nią potrzebach. Umożliwia to wcześniejsze przygotowanie odpowiedniej pomocy i sprawną obsługę na terenie lotniska. Zaleca się poinformować o:

- rodzaju niepełnosprawności,
- trudnościach z przemieszczaniem się,
- problemach z odbiorem komunikatów (wizualnych i głosowych) na lotnisku,
- rodzaju używanego sprzętu medycznego lub pomocniczego, jak np. wózek inwalidzki,
- lekach przyjmowanych podczas podróży,
- asyście psa przewodnika,
- specjalnych wymaganiach dotyczących jedzenia (www.krakowairport.pl [data dostępu: 12.10.2014]).

Na krakowskim lotnisku osoby niepełnosprawne mają prawo do specjalnej asysty na terenie portu oraz podczas lotu. Wynika to z przepisów unijnych (*Rozporządzenie WE1107 z dn. 5 lipca 2006 r.*). Ponadto istnieje specjalne niebieskie ścieżki, czyli system oznaczeń i paneli przywoławczych, które ułatwiają osobom niepełnosprawnym poruszanie się po lotnisku oraz dojazd do obiektów terminalowych.

Do obsługi osób niepełnosprawnych przystosowane zostały również osobne stanowiska odprawy. Mają one obniżone blaty, wygodne dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, oraz dedykowane miejsca siedzące w razie oczekiwania na kolejne loty (www.krakowairport.pl [data dostępu: 18.11.2014]) (ryc. 4).

Transport miejski to kolejny ważny element poruszania się w Krakowie. Wspierane przez ukierunkowaną politykę dotyczącą transportu miasto poprawiło przestarzałą infrastrukturę komunikacyjną oraz system informacji. Zostały wprowadzone następujące rozwiązania:

- prawie wszystkie autobusy są niskowejściowe i niskopodłogowe, ze specjalnymi poręczami i zapowiedziami głosowymi (do końca 2014 r. planuje się wyposażenie wszystkich tramwajów w te udogodnienia),
- zaprojektowano przystanki w kontrastującym kolorze, który jest łatwiej dostrzegalny dla słabowidzących,

Ryc. 4. Stanowisko do odpraw turystów niepełnosprawnych

Źródło: M. Popiel.

- środki transportu zaopatrzone w dostosowane podjazdy oraz pochylnie dla osób na wózkach,
- na wielu przystankach umieszczono specjalne, chropowate nawierzchnie, które informują niewidomych o zbliżaniu się do krawędzi chodnika i konieczności zachowania ostrożności,
- niektóre przystanki tramwajowe mają specjalne podwyższenia – platformy – ułatwiające osobom na wózkach wjazd do tramwaju,
- wprowadzono przyciski opisane dodatkowo alfabetem Braille’a,
- dodano specjalne przyciski z emblematem osoby niepełnosprawnej, które znajdują się niżej od tradycyjnych, umożliwiając tym samym podróżowanie bez barier dla osób poruszających na wózkach (ryc. 5).

Dzięki tym działaniom komunikacja miejska w Krakowie przestaje być niedostępna dla niepełnosprawnych.

Ryc. 5. Dodatkowe przyciski dla niepełnosprawnych do otwierania drzwi w komunikacji miejskiej

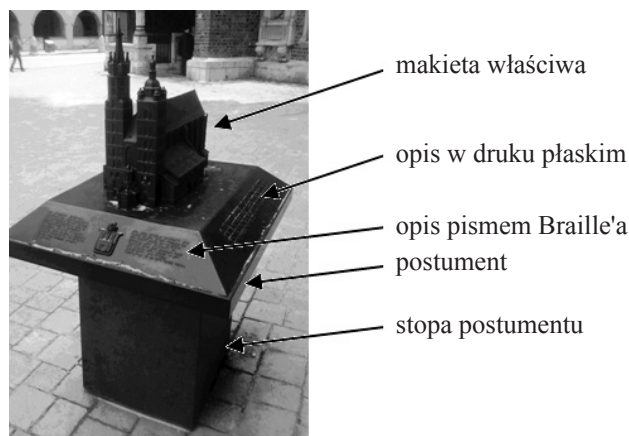
Źródło: M. Popiel.

W Krakowie większość obiektów bazy noclegowej i gastronomicznej w obrębie starego miasta jest dostosowana do obsługi turystów niepełnosprawnych, gdyż dużą uwagę zwraca się na likwidację barier architektonicznych. W znalezieniu i odpowiednim wyborze noclegu czy usługi gastronomicznej służą pomocą punkty Małopolskiego Systemu Informacji Turystycznej, które w swojej bazie mają wiele obiektów z udogodnieniami dla niepełnosprawnych. Ponadto opis bazy noclegowej, dedykowanej osobom z dysfunkcjami, można znaleźć w przewodniku *Turystyka bez barier – Kraków. Przewodnik turystyczny dla osób niepełnosprawnych mających problem z poruszaniem się*.

W kwestii udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz przybliżania turystom atrakcji turystycznych Kraków znalazł rozwiązanie dla osób niepełnosprawnych, dzięki któremu zarówno osoby poruszające się na wózkach czy niewidome, jak i turyści z każdym innym rodzajem niepełnosprawności mogą się bliżej zapoznać z atrakcjami miasta. W 12 miejscach w centrum Krakowa znajdują się makiety dotykowe, które nazwano Drogą Królewską dla Niepełnosprawnego Turysty. Jest to projekt zrealizowany przez Urząd Miasta Krakowa, którego celem było stworzenie atrakcyjnej trasy turystycznej dla osób z dysfunkcjami wzroku oraz niepełnosprawnością ruchową. Jest to pierwsze tego typu przedsięwzięcie w Polsce. Na Drogę Królewską dla Niepełnosprawnego Turysty składa się 12 makiet (9 na postumentach, a 3 to instalacje wiszące).

Makiety stojące składają się z makiety właściwej danej atrakcji, jej opisu alfabetem Braille'a i w druku płaskim, postumentu oraz stopy postumentu. Dzięki specjalnie zaprojektowanym postumentom możliwe jest podjechanie wózkiem inwalidzkim, aby zapoznać się z makietą (ryc. 6). Na instalacjach wiszących również znajdują się dwa rodzaje opisów, są one zawieszane na odpowiedniej wysokości i mają charakter płaskorzeźby.

Ryc. 6. Makieta stojąca Bazyliki Mariackiej

Źródło: M. Popiel.

Dla osób niepełnosprawnych planowanie i organizacja pobytu w obcym mieście mogą być często problematyczne. W zależności od rodzaju niepełnosprawności podróżni muszą zwracać uwagę na różne elementy spełniające ich potrzeby. W Krakowie wydano specjalny przewodnik: *Turystyka bez barier – Kraków. Przewodnik turystyczny dla osób niepełnosprawnych mających problem z poruszaniem się* pomocny przy planowaniu poruszania się po mieście. Opisano

w nim obiekty, które są udostępnione dla osób z różnymi dysfunkcjami. Poza typowymi dla tego rodzaju publikacji informacjami: mapkami, historią, legendami, przewodnik został wzbogacony o takie szczegóły, jak: liczba schodów, dostępność toalet czy wysokość krawężników. Zawiera również dział praktycznych wskazówek odnośnie planowania przyjazdu do Krakowa, wyszukiwaniu noclegu oraz samej organizacji pobytu.

Podsumowanie

Obecnie kwestia dostępności różnych elementów środowiska miejskiego oraz usług i produktów dla osób niepełnosprawnych jest bardzo ważna. Niepełnosprawni są integralną częścią społeczeństwa i nie można im ograniczać swobody przy poruszaniu się po przestrzeni miejskiej ani w uprawianiu turystyki i korzystania z prawa do wypoczynku. Dlatego wiele elementów otoczenia należy dostosowywać do potrzeb różnych osób, w myśl projektowania uniwersalnego. Nie jest to łatwe, ale – jak można zauważyć na przytoczonych przykładach – nie jest też rzeczą niemożliwą. Innowacyjne projekty i technologie mogą być rozwiązaniem, które pomogą w procesie personalizacji i adaptacji. Nowoczesne rozwiązania i zwiększenie dostępności miast dla turystów niepełnosprawnych może być impulsem do dalszych działań na rzecz tej grupy społecznej.

Literatura References

- Ambrose, I., Balmas, S., Barragán Iturriaga, A., Medina Higuera, M., Orejas, M. (2013). *Accessible Routes in Historical Cities – A best practice guide for the planning, design, implementation and marketing accessible routes in historical urban environments*. Bruksela: European Foundation Centre, ASBL.
- Darcy, S. (1998). *Anxiety to Access: Tourism patterns and experiences of NSW people with physical disabilities*. Sydney: Tourism New South Wales.
- Darcy, S., Daruwalla, P.S. (1999). The trouble with Travel: People with disabilities and Tourism. *Social Alternatives*, 18(1), 41-46.
- Deichmann, J. (2004). *Accessible urban spaces – a challenge for urban designers*. Copenhagen: The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, June 9-11 2014.
- Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. New York: Cornell University Press.
- European Commission (2011). *European Commission's proposal to the Gothenburg European Council: A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*. Brussels: COM.
- European Commission (2012). *Access – City Award 2012: Rewarding and inspiring accessible cities across the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Mahmoudi, A., Fanaei, K. (2010). Revision of urban spaces to make it accessible for disabled people in order to achieve the aim of “city for all”. W: M. Schrenk, V.V. Popovich, P. Zeile (red.), *Cities for everyone – Liveable, Healthy, Prosperous*. Vienna: CORP – Competence Center of Urban and Regional Planning, 1217-1222.
- Nicolae, I. (2008). Corporate Social Responsibility and Human Rights in the Context of the European Union. *The Canadian Centre for German and European Studies, Working Paper Series*, 16.
- Popiel, M. (2013). Turystyka osób niepełnosprawnych w gospodarce opartej na wiedzy. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 23, 119-134.
- Rzecznik Praw Obywatelskich (2011). *Zasada równego traktowania – prawo i praktyka. Dostępność infrastruktury publicznej dla osób z niepełnosprawnościami. Analiza i zalecenia*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.

United Nations (1993). *The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*. New York: United Nations.

Wysocki, M. (2009). *Dostępna przestrzeń publiczna. Samorząd równych szans*. Kraków: Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego.

Źródła internetowe

www.avilaturismo.com/en/avila-and-accessibility (2014, 10 września).

www.krakowairport.pl (2014, 12 października)

Marcin Popiel, geograf, pilot wycieczek, z zamiłowania turysta. Absolwent kierunku geografia na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Od 2012 r. doktorant Uniwersytetu Jagiellońskiego na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi. Interesuje się badaniami nad atrakcjami turystycznymi oraz regionalizacją turystyczną. Specjalizuje się w zakresie innowacyjności i zarządzania w turystyce i hotelarstwie.

Marcin Popiel, geographer, tour leader, for whom traveling is a great passion. Graduated geography at the Pedagogical University of Cracow. From 2012 a PhD student at the Jagiellonian University, Faculty of Biology and Earth Sciences. Is interested in the study of regionalization and tourism attractions. Specializes in the field of innovation and management in tourism and hospitality.

Adres/Address: Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7
30-387 Kraków, Polska
e-mail: marcin.popiel@uj.edu.pl

Anna Dubińska

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Aktywność fizyczna i turystyczna wśród uczestników Uniwersytetów Trzeciego Wieku na przykładzie Krakowa

**Physical and tourist activity among students of Universities of the Third Age
on the example of Cracow**

Streszczenie

W artykule przedstawiono problematykę aktywności fizycznej i turystycznej wśród słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku działających na terenie Krakowa. Celem pracy jest zwrócenie uwagi na konieczność poszerzenia oferty w zakresie aktywizacji ruchowej osób starszych oraz wspierania działalności oferowanej przez wskazane jednostki. Do prezentacji zagadnienia wykorzystano część wyników badań zgromadzonych w ramach większego projektu badawczego. Dane uzyskano na podstawie kwestionariuszy ankietowych (m.in. IPAQ), wypełnianych na następujących krakowskich uczelniach: UTW przy Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN, UTW przy Uniwersytecie Rolniczym im. Hugona Kołłątaja, UTW przy Uniwersytecie Jagiellońskim. W sumie analizie poddano 116 ankiet. Postępujący proces starzenia się populacji rodzi konieczność podjęcia działań zmierzających zarówno ku poprawie jakości życia poszczególnych jednostek, jak i funkcjonowania państwa jako organizmu. Jedną z szans na utrzymanie zdrowia i sprawności fizycznej ludzi jest stwarzanie im możliwości do podejmowania aktywności fizycznej oraz turystycznej. Wśród badanych wszyscy spełniali normę WHO dla osób starszych (500–1000 MET min/tydz.) w zakresie minimalnej aktywności ruchowej w czasie wolnym. Podczas wyjazdów krajowych seniorzy, jako jeden z głównych sposobów spędzania czasu, wybierali aktywność ruchową. Wskazano pole do działania dla wszelkich instytucji publicznych i niepublicznych zajmujących się organizacją czasu dla osób starszych, których problemem nie jest brak chęci do podejmowania różnych aktywności, lecz deficyt środków finansowych. Dzięki odpowiedniej współpracy w skali regionu i kraju należy wprowadzać programy wspierające aktywizację seniorów oraz działalność UTW. Sprawna osoba starsza to wyższy poziom samodzielności i samoobsługi, a w konsekwencji mniejsze koszty opieki zdrowotnej i socjalnej.

Abstract

The article presents the issues of physical and tourist activity among the elderly.

The aim of the study is to draw attention to the need of broadening the range of possibilities in terms of the physical activation of older people and promoting activities offered by the indicated units. To present the issue, the author used part of the test results from the framework of a larger research project. Data was obtained during tests (e.g. IPAQ) conducted among students of the Cracow University of the Third Age (UTA) at the Pedagogical University (UP), University of Agriculture (UR) and Jagiellonian University (UJ). A total of 116 questionnaires was analysed. The progressive ageing of the population gives rise to the need of taking action to improve the quality of life of individuals and the functioning of the state as an organism. One of the opportunities for maintaining the health and fitness of the population is tourism activity and exercise undertaken by its members. All respondents

met the WHO standard for minimum physical activity in leisure time for older people (500 – 1,000 MET-min/week). During domestic trips seniors chose physical activity as one of the leading ways of spending time. The scope indicated for all public and private institutions involved in the organisation of time for older people, whose problem is not the lack of willingness to take on different types of physical activity but rather the lack of funds. Appropriate cooperation in the region and the country should allow for the introduction of programs created to support the activation of seniors and the functioning of UTAs. A physically fit elderly person means a higher level of independence and self-service, consequently resulting in lower expenditure on health and social care.

Słowa kluczowe: aktywność fizyczna; IPAQ; turystyka; Uniwersytet Trzeciego Wieku

Keywords: physical activity; IPAQ; tourism; University of the Third Age

Wstęp

W pracy podjęto temat aktywności fizycznej i turystycznej wśród osób starszych. Zagadnienie to jest niezmiernie istotne z uwagi na postępujący proces starzenia się społeczeństwa, a w związku z tym – konieczność podjęcia działań zmierzających zarówno ku poprawie jakości życia poszczególnych jednostek, jak i funkcjonowania państwa jako organizmu. Według prognoz przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) do 2035 r. nastąpi znaczny wzrost odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym. Ich udział będzie wynosił aż 26,7% ogółu społeczeństwa polskiego – ok. 9,6 mln osób (Ciura, Szymańczak, 2012). Demograficzne starzenie się ludności w Polsce nie jest procesem nieoczekiwanym i nie odbiega od większości społeczeństw europejskich. Jedną z szans na utrzymanie zdrowia i sprawności fizycznej ludzi jest podejmowanie przez nich aktywności turystycznej oraz fizycznej – zaplanowanej, o ustalonej strukturze, powtarzanej, a także nastawionej na poprawę lub utrzymanie wydolności organizmu. Warto zauważyć, iż problem aktywności seniorów często podejmowany jest na forum światowym: 2012 r. ogłoszony był Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej.

W Polsce na bieżąco organizuje się różnego rodzaju wydarzenia: konferencje, debaty, festiwale, kampanie informacyjne czy regionalne Dni Seniora, podczas których omawiane są problemy tej grupy wiekowej oraz wypracowuje się możliwe sposoby ich rozwiązań, głównie w zakresie aspektów zdrowotnych i społecznych.

Problem aktywności fizycznej osób starszych, w tym również uczestników Uniwersytetów Trzeciego Wieku, jest coraz częściej poruszany w literaturze polskiej i zagranicznej. Dobroczynny wpływ odpowiedniej i systematycznej aktywności fizycznej na zmniejszenie umieralności i zapadalności na wiele chorób udowodniono w licznych badaniach epidemiologicznych [m.in.: Schnohr i wsp., 2006; Samitz i wsp., 2011; Rossi i wsp., 2012; Chomistek i wsp., 2013; Shortreed i wsp., 2013]. Wiele publikacji skupia się również wokół tematyki częstotliwości, czasu trwania oraz intensywności wysiłku fizycznego i aktywności turystycznych podejmowanych przez seniorów [Duda, 2009; Gouveia i wsp., 2013; Hołowiecka i wsp., 2012; Knapik i wsp., 2009; Palacios – Cena i wsp., 2012; Rowiński i wsp., 2010; Spychała i wsp., 2012; Włodarek i wsp., 2012; Żarow i wsp., 2003]. Omawiane zagadnienie coraz częściej opisywane jest na podstawie badań realizowanych wśród słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku [Garbara i wsp., 2012; Halińska, Tracz, 2013; Krzepota i wsp., 2013; Koziół, Trafiałek, 2007; Laredo, 2007; Markiewicz, 2012; Morgulec i wsp., 2011; Pośpiech i wsp., 2011; Regulaska, 2012]. Przegląd artykułów naukowych, szczególnie krajowych, pozwala stwierdzić, że większość ocen sprawności funkcjonalnej seniorów dokonywana jest na podstawie badań ankietowych, m.in. skali czynności życia codziennego ADL (Activities of Daily Living) oraz skali Barthel, czy przy wykorzystaniu kwestionariuszy IPAQ (Międzynarodowego Kwestionariusza Aktywności Fizycznej) lub SDPAR (Seven Day Physical Activity Recall).

Starzenie się w świetle biologicznym i ekonomicznym

Starzenie się (łac. *sensescere*) to powszechny i naturalny proces życiowy, który rozpoczyna się już od 20–25. roku życia, powodując niekorzystne zmiany w zakresie funkcjonowania narządów i układów w organizmie. Uzależniony jest on od indywidualnych cech osobniczych i nie ma powiązania z osiągnięciem określonego pułapu wiekowego.

Przyjmuje się umowne granice zawarte w następujących przedziałach:

- wiek przedstarczy (45–59 lat),
- wczesna starość (60–74 lat),
- późna starość (75–89 lat), zawierająca tzw. sędziwą starość (IV wiek) – powyżej 80. roku życia,
- długowieczność (powyżej 90 lat).

Wskazuje się na trzy możliwe ścieżki postępowania procesu starzenia: tryb chorobowy, tryb zwykły (zmiany w organizmie zgodne z wiekiem kalendarzowym) oraz tzw. tryb korzystny (zdrowy), w którym proces demencji zostaje spowolniony (Duda, 2013).

W demografii i naukach ekonomicznych przyjmuje się podział na:

- młodszy wiek poprodukcyjny (60–69 lat),
- starszy wiek poprodukcyjny (70–79 lat),
- starość sędziwa (80 lat i więcej) (Ciura, Szymańczak, 2012).

Starzenie się i starość to zjawiska obarczone wieloma stereotypami. Jednym z przejawów tzw. wiekizmu jest postrzeganie osoby starszej jako jednostki zmęczonej życiem, niedołądnej, samotnej i bezradnej. W celu stworzenia pożądanego i rzeczywistego wizerunku seniorów niezbędne jest promowanie ich społecznej oraz zawodowej aktywności czy kształtowanie, szczególnie ważnych dla tej grupy wiekowej, dobrych relacji z otoczeniem przez udzielanie im różnego rodzaju wsparcia społecznego (Blecharz, Siekańska, 2013).

Jedną z takich form może być stwarzanie seniorom możliwości czynnego udziału w aktywności fizycznej. Ważną rolę rekreacji i rehabilitacji ruchowej w kształtowaniu oblicza starości dostrzegali już Demel, Wroczyński, Szwarc, Humen. Działania przez nich podejmowane skupiały się wokół zagadnień związanych z wychowaniem ku starości i obejmowały wychowanie do czasu wolnego i aktywności fizycznej. Dwie ostatnie składowe już wtedy określone były jako ważne czynniki zapobiegające przekwitaniu. Ponadto wskazywano na doniosłą rolę rekreacji ruchowej i turystyki, które pozwalają poprawić samopoczucie, a także zdrowie psychiczne (Chelmiński, Hądzalek, 2012).

Uniwersytety Trzeciego Wieku

Biorąc pod uwagę obecny trend do kształtowania gospodarki opartej na wiedzy (GOW), niezmiernie ważną rolę odgrywają szkoły wyższe oraz tworzone w ramach ich struktur kierunki kształcenia i doszkalania, które powinny korespondować z wyzwaniem cywilizacyjnym (Borowiec, 2008). Tę zależność zauważył już w XVII w. Komeński w dziele *Pampaedia*, pisząc: „a skoro starość jest częścią życia, przeto jest częścią szkoły, a więc szkołą, musi więc mieć swoich nauczycieli, swoje przepisy, swoje cele i studia i swoją karność, aby postępy w życiu starców były możliwe” (Nowocień, 2012: 121). Jedną z korespondujących z tym założeniem form organizacji, która jednocześnie odpowiada na potrzeby współczesnych czasów, są Uniwersytety Trzeciego Wieku (UTW). Priorytetami działalności tych placówek dydaktycznych są: wspieranie rozwoju seniorów, poprawa jakości życia osób starszych oraz ich aktywizacja. Idea tworzenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku wywodzi się z Francji. Pierwszy z nich powstał w 1973 r. w Tuluzie, a jego założycielem był Pierre Vellas. W wyniku współpracy i kontaktów naukowych profesor Haliny Szwarc (doktor medycyny, gerontologa, w latach 1970–1971

prorektor Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie) ze wspomnianym powyżej profesorem został utworzony pierwszy UTW w Polsce. Dnia 12 listopada 1975 r. inaugurowano rok akademicki na Studium III Wieku w Warszawie. Obecnie na terenie naszego kraju działa blisko 110 Uniwersytetów Trzeciego Wieku, które łącznie zrzeszają ponad 25 tysięcy słuchaczy. W Polsce możemy wyróżnić trzy typy Uniwersytetów Trzeciego Wieku:

- działające przy uczelniach wyższych, kierowane najczęściej przez pełnomocnika rektora danej uczelni,
- powołane w ramach działalności stowarzyszeń popularnonaukowych,
- inne, działające najczęściej przy domach kultury, bibliotekach, domach dziennego pobytu, ośrodkach pomocy społecznej (*Uniwersytety Trzeciego Wieku*, 2014).

Główne cele statutowe działalności UTW zawierają się w upowszechnianiu inicjatyw edukacyjnych, aktywizacji intelektualnej, psychicznej, społecznej i fizycznej osób starszych, poszerzaniu wiedzy i umiejętności seniorów, ułatwianiu kontaktów z takimi instytucjami, jak: służba zdrowia, ośrodki kultury, ośrodki rehabilitacyjne i inne, czy podtrzymywaniu więzi społecznych i komunikacji międzyludzkiej między osobami starszymi i ich otoczeniem (*Uniwersytety Trzeciego Wieku*, 2014). W szerokiej ofercie programowej tych placówek możemy odnaleźć wykłady, seminaria, konwersatoria, lektoraty, sekcje lub koła zainteresowań, kluby i zespoły tematyczne, warsztaty artystyczne, ale również – co najważniejsze – zajęcia ruchowe, rekreacyjne i rehabilitacyjne, imprezy kulturalne, turystyczne i okolicznościowe. W niektórych uniwersytetach wprowadzono zajęcia wakacyjne, m.in. letnie wyjazdy oraz zajęcia rekreacyjne.

Aktywności fizyczna i jej rola w życiu człowieka

Aktywność fizyczna, ze względu na swój szeroki zakres, jest pojęciem trudnym do zdefiniowania. Przybierać ona może najrozmaitsze formy, takie jak prace domowe lub zawodowe, a także różnego rodzaju ćwiczenia fizyczne. Dokonując przeglądu literatury, odnajdziemy definicje przyjmujące za środek ciężkości aspekty humanistyczne bądź biologiczne. Według Barankiewiczza aktywność fizyczna jest „podejmowaniem w ramach wypoczynku czynnego różnego rodzaju zabaw, ćwiczeń i dyscyplin sportu, dla przyjemności, rekreacji i zdrowia, poprawy zdolności wysiłkowej, zdobywania specjalnych sprawności i umiejętności fizycznych, zapobiegania powstawaniu chorób cywilizacyjnych (poprawa sprawności układu krążenia, ruchowego, oddechowego, przeciwdziałania stresowi psychicznemu), zwiększeniu korzystnych wpływów na zdolność do pracy fizycznej i umysłowej” (Drabik, 1996: 215). Wśród pojęć o podejściu ukierunkowanym na aspekt biologiczny aktywność fizyczna definiowana jest przez Caspersena, Powella, Christensona jako „każdy ruch ciała wyzwany przez mięśnie szkieletowe, który powoduje wydatek energetyczny” (Osiński, 2003: 320). Ostatnie ze wskazanych pojęć pozwala na zaliczenie do aktywności fizycznej zarówno chodzenia, sprzątanía, pracy zawodowej, jak i aktywności fizycznej podejmowanej dla wypoczynku i odnowy sił. Obie definicje łączy to, że aktywność fizyczna „jest niezbędna człowiekowi na każdym etapie jego życia i w każdej grupie wiekowej” (Kiełbasiewicz-Drozdowska, 2001). Często bywa ona określana jako tzw. szansa na pozytywne starzenie, gdyż daje osobom ją podejmującym szereg korzyści:

- pozytywnie wpływa na większość układów w organizmie i ich funkcjonowanie, niezbędnych do utrzymania niezależności i samodzielności w zakresie czynności dnia codziennego,
- pełni funkcję profilaktyczną w zakresie niepełnosprawności i chorób charakterystycznych dla wieku starszego, m.in. związanych z układem krążenia, dolegliwościami bólowymi w chorobach układu ruchu, a także pomaga opanować stres czy otyłość,
- jest formą rehabilitacji społecznej; udział seniorów w zorganizowanych zajęciach ruchowych umożliwia im zaistnienie w grupie, zawiązanie nowych znajomości oraz wzmacnia poczucie własnej wartości, dodając wiary w bycie potrzebnym społeczeństwu (Marchewka, 2013).

Ważnym jest, aby przed przystąpieniem do jakiegokolwiek aktywności fizycznej dobrać jej rodzaj i czas trwania do potrzeb, możliwości osobniczych, wieku, płci i stanu zdrowia danej osoby. Zwłaszcza u ludzi starszych zalecana jest wizyta u lekarza. W celu wskazania odpowiedniej liczby i obciążeń wykonywanych ćwiczeń w zakresie prewencyjnego i prozdrowotnego działania aktywności fizycznej dla osób starszych, zaleca się stosowanie do norm wyznaczonych przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), przedstawionych w tabeli poniżej (tab. 1).

Tab. 1. Rekomendacje WHO dotyczące aktywności fizycznej osób dorosłych

18–64 lat:
1. Co najmniej 150 min/tydz. tlenowej aktywności fizycznej* o umiarkowanej intensywności** lub co najmniej 75 min o dużej intensywności***.
2. Jednorazowa aktywność fizyczna powinna być wykonywana przez co najmniej 10 min, zwiększenie czasu trwania tlenowej aktywności fizycznej o umiarkowanej intensywności do 300 min/tydz. lub 150 min aktywności o dużej intensywności może dawać dodatkowe korzyści zdrowotne.
3. Co najmniej 2 razy/tydz. powinny być wykonywane ćwiczenia siłowe angażujące duże grupy mięśniowe.
65 lat < :
1. Starsze osoby o słabej mobilności powinny podejmować aktywność fizyczną w celu zwiększenia poczucia równowagi, koordynacji i zapobiegania upadkom co najmniej 3 razy/tydz.
2. Powyższe rekomendacje należy dostosować do stanu zdrowia danej osoby!

* Tlenowa aktywność fizyczna – związana z dłuższymi wysiłkami, w których energia uzyskiwana jest na drodze utleniania związków chemicznych, nie prowadzi do zwanego potocznie „zakwaszenia organizmu”.

** Umiarkowana intensywność – aktywność fizyczna oznacza wysiłek przeciętny z nieco wzmożonym oddychaniem (i nieco przyspieszoną akcją serca).

*** Duża intensywność – oznacza ciężki wysiłek, zmuszający do silnie wzmożonego oddychania (i przyspieszonej akcji serca).

Źródło: opracowanie własne na podstawie WHO, *Physical Activity and Older Adults*, 2014.

Omówienie badań

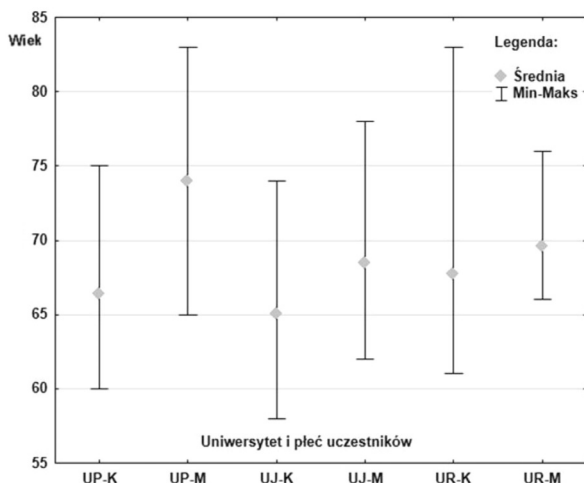
Podstawowym celem szerszego projektu badawczego była ocena poziomu aktywności fizycznej i stopnia uczestnictwa w aktywnościach turystycznych słuchaczy z Uniwersytetów Trzeciego Wieku, zlokalizowanych w różnych częściach kraju. Zależność tę zbadano m.in. ze względu na płeć, wiek, miejsca zamieszkania, dochody czy charakterystykę jednostki prowadzącą dany uniwersytet. W pracy wykorzystano Międzynarodowy Kwestionariusz Aktywności Fizycznej IPAQ oraz – w przypadku aktywności turystycznej – samodzielnie skonstruowany kwestionariusz ankietowy. Dodatkowo zastosowano metodę wywiadu bezpośredniego z koordynatorami poszczególnych placówek. W niniejszym artykule postanowiono zaprezentować wybrane dane dotyczące słuchaczy UTW z Krakowa. W tekście przedstawiono odpowiedzi na następujące pytania:

- W jakim wymiarze czasowym w skali tygodnia uczestnicy Uniwersytetów Trzeciego Wieku z Krakowa podejmują aktywność fizyczną w czasie wolnym oraz czy jej ilość i intensywność jest zgodna z rekomendacjami Światowej Organizacji Zdrowia (WHO)?,
- Jakie rodzaje aktywności fizycznej i turystycznej są najczęściej podejmowane przez uczestników Uniwersytetów Trzeciego Wieku?,
- Jaka jest przyczyna braku podejmowania aktywności fizycznej?,
- Czym charakteryzuje się aktywność turystyczna słuchaczy UTW?.

W badaniach uczestniczyło 116 osób (kobiet i mężczyzn) w wieku 50+, którzy uczęszczają na zajęcia organizowane w ramach Uniwersytetów Trzeciego Wieku na terenie Krakowa. Wskazana granica wieku jest najczęściej przyjmowaną w przeprowadzaniu badań ekonomicznych i traktowana jest jako okres poprodukcyjny. W znaczeniu społeczno-biologicznym trzeci wiek („złoty wiek”, „jesień życia”) to ostatni – po młodości i wieku średnim – etap życia człowieka, do którego zalicza się umownie ludzi po 50. roku życia. Do badania wytypowano słuchaczy z UTW przy Uniwersytecie Pedagogicznym (UP), UTW przy Uniwersytecie Rolniczym (UR), UTW przy Uniwersytecie Jagiellońskim (UJ). Przed rozpoczęciem ankietowania wszyscy uczestnicy zostali zapoznani z celem badań i ich planowanym przebiegiem. Udział w projekcie badawczym był dobrowolny, a sondaż diagnostyczny przeprowadzono anonimowo.

Średnia wieku badanych na poszczególnych uniwersytetach nie różniła się istotnie. Przy uwzględnieniu płci badanych przedstawiała się ona jak na ryc. 1. Średnia wieku na wszystkich badanych uniwersytetach wynosiła dla kobiet 66 lat, a dla mężczyzn – 70.

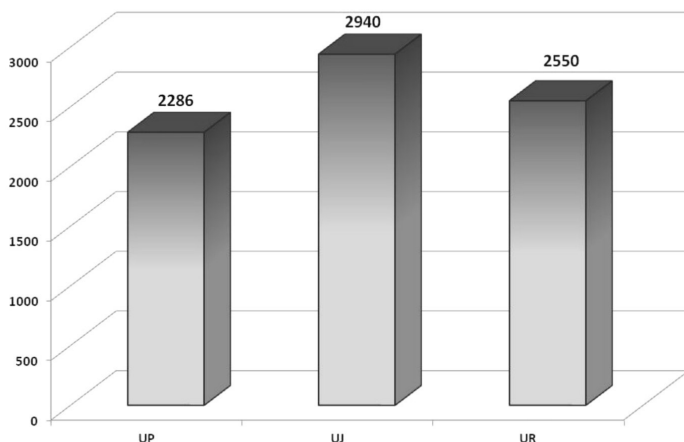
Ryc. 1. Średnia wieku badanych według poszczególnych uniwersytetów z podziałem na płeć uczestników (z uwzględnieniem wartości minimalnej i maksymalnej)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ważnym wskaźnikiem w zakresie oceny podejmowanej aktywności fizycznej jest całkowity uśredniony wysiłek fizyczny podejmowany w czasie wolnym, podany w MET min/tydzień. Jest to jednostka określająca intensywność bezwzględną wykonywanego wysiłku. Odnosi się do ilości wykonanej pracy i wyraża koszt energetyczny aktywności fizycznej. 1 MET odpowiada konsumpcji energetycznej w stanie spoczynku i wynosi 3,5 ml O₂/kg/min lub wydatkowaniem 1 kcal/1 kg/1 h. Dla osób starszych zaleca się minimalną, tygodniową dawkę aktywności fizycznej w czasie wolnym w wysokości 500–1000 MET min (Marchewka, 2013). Wśród słuchaczek UTW w Krakowie zawierała się ona w przedziale 2286–2940 MET min/tydz. (ryc. 2).

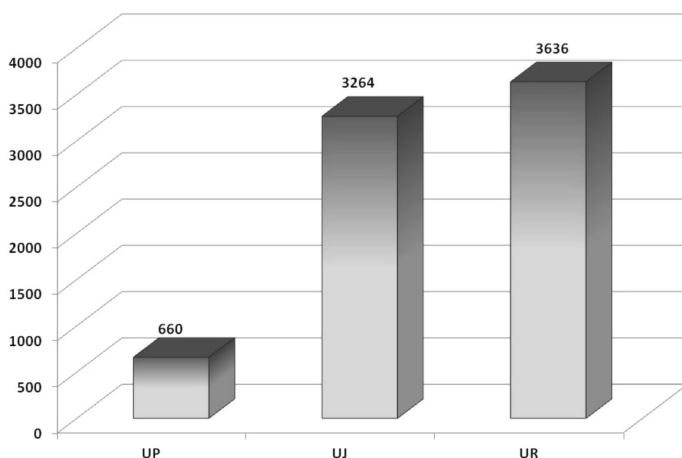
Ryc. 2. Całkowity uśredniony wysiłek fizyczny kobiet w czasie wolnym w MET min/tydz. (z podziałem na badane uczelnie)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Wśród słuchaczy UTW w Krakowie zanotowano wyniki o wartości od 660–3636 MET min/tydz. (ryc. 3).

Ryc. 3. Całkowity uśredniony wysiłek fizyczny mężczyzn w czasie wolnym w MET min/tydz. (z podziałem na badane uczelnie)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż mężczyźni odznaczali się mniejszą całkowitą aktywnością fizyczną w czasie wolnym w okresie tygodniowym. Dużym problemem jest aktywizacja ruchowa mężczyzn, w tym również nakłonienie ich do udziału w zajęciach rekreacyjnych bądź edukacyjnych w ramach działalności UTW (stanowią oni zaledwie ok. 10% grupy słuchaczy). Jednakże w świetle wytycznych WHO wszyscy badani spełniają zalecaną normę tygodniowej

aktywności fizycznej, wyznaczoną dla osób mało i umiarkowanie aktywnych. Wśród podejmowanych zajęć ruchowych dominują: marsze, nordic walking, biegi, gimnastyka, ćwiczenia rozciągające (pilates) i basen.

Zachowania turystyczne

Słuchacze UTW z Krakowa w zakresie zachowań turystycznych przejawiali następujące tendencje:

- najczęściej uczestniczyli w wyjazdach krajowych 1-dniowych (średnio 3 razy w roku). Na kolejnych miejscach usytuowały się wyjazdy 2–4-dniowe (średnio 2 w roku) i krajowe 5-dniowe oraz dłuższe (średnio 1 w roku),
- jako cele wyjazdów krajowych kolejno wskazywane były: wypoczynek, poznanie i odwiedziny krewnych, natomiast w zakresie wyjazdów zagranicznych: cele poznawczy i wypoczynkowy,
- seniorzy w znacznym stopniu samodzielnie organizowali wyjazdy, w dalszej kolejności pojawiała się korzystanie z usług biur podróży bądź udział w wyjazdach organizowanych przez Uniwersytety Trzeciego Wieku,
- dominującą porą przeznaczaną na wyjazdy turystyczne, w wypadku wyjazdów krajowych, jest okres od marca do maja, a w odniesieniu do wyjazdów zagranicznych: od czerwca do sierpnia (co pokrywa się z tendencją dla ogółu społeczeństwa),
- głównym kierunkiem wyjazdów są ośrodki miejskie zlokalizowane w Europie Południowej,
- seniorzy podróżują najczęściej z osobami towarzyszącymi; w wypadku wyjazdów krajowych są to znajomi, a przy wycieczkach zagranicznych – rodzina,
- jako środek transportu przy wyjazdach krajowych wybierany jest samochód, natomiast przy podróżach zagranicznych autokar, a w sporadycznych przypadkach samolot; tendencję tę można tłumaczyć wiekiem badanych, który może wskazywać na obniżenie percepcji przy samodzielnym prowadzeniu pojazdów bądź problemami zdrowotnymi podczas lotów,
- podczas wyjazdów krajowych badani przeznaczali swój czas głównie na wypoczynek, zwiedzanie i – co godne uwagi – na aktywność fizyczną, a w trakcie wyjazdów zagranicznych na wypoczynek, zwiedzanie i życie towarzyskie.

Za główne przyczyny braku udziału zarówno w wyjazdach turystycznych, jak i aktywnościach fizycznych podawane były: brak środków finansowych, brak osoby chętnej do towarzyszenia w podróży oraz obowiązki domowe uniemożliwiające oddalanie się od miejsca zamieszkania, np. opieka nad osobą chorą czy zwierzęciem. W tym zakresie możemy odnaleźć pole do działania dla wszelkich instytucji publicznych i niepublicznych zajmujących się organizacją czasu dla osób starszych. Dzięki odpowiedniej współpracy w skali regionu i kraju należy wprowadzać programy wspierające aktywizację osób starszych, których problemem nie jest brak chęci do podejmowania wszelakich aktywności lecz deficyt środków finansowych. W odniesieniu do samych uniwersytetów spowodowany jest on w głównej mierze brakiem odpowiedniej infrastruktury czy możliwości podjęcia regularnej współpracy z organizatorami rekreacji ruchowej w zakresie udostępnienia i opłacenia zaplecza (lokum i sprzęt) niezbędnego do organizacji zajęć.

Podsumowanie

Aktywizacja ruchowa osób starszych jest ważnym, ale niezwykle trudnym zadaniem do wykonania. Przekonanie seniorów o korzystnym wpływie ćwiczeń fizycznych na ich zdrowie i samopoczucie leży w interesie nie tylko ich samych, lecz także instytucji społecznych. W niniejszej pracy w świetle małej próby badanych mężczyzn, wynikającej z ich znikomego uczestnictwa

w zajęciach edukacyjnych i ruchowych oferowanych przez Uniwersytety Trzeciego Wieku (zwykle stanowią oni niespełna 10% słuchaczy), wskazać można pole do dalszych badań w celu określenia przyczyn takiego stanu rzeczy. Sprawna osoba starsza to wyższy poziom samodzielności i samoobsługi, a w konsekwencji – mniejsze koszty opieki zdrowotnej i socjalnej. Jak pokazują wyniki badań przeprowadzone m.in. przez prof. Kozieł i Kaczmarczyk (2008), ludzie starsi, którzy są aktywni intelektualnie, prezentują ogólnie wyższy wskaźnik zachowań prozdrowotnych, mają lepsze nawyki żywieniowe, częściej podejmują zachowania profilaktyczne i praktyki służące zdrowiu, wykazują bardziej pozytywne nastawienie psychiczne. Literatura przedmiotu dostarcza licznych informacji na temat pozytywnych działań UTW nastawionych na wdrażanie szeroko rozumianej profilaktyki gerontologicznej, co skutkuje podejmowaniem prozdrowotnego stylu życia. Badania przeprowadzone przez Broczek (2007) potwierdzają, że słuchacze Uniwersytetów Trzeciego Wieku mają dużą świadomością korzystnego wpływu podejmowania aktywności fizycznej na opóźnienie procesów starzenia, plasując ją na pierwszym miejscu wśród takich czynników, jak: aktywność zawodowa, aktywność intelektualna, zdrowy tryb życia, więzi społeczne i rodzinne, optymizm czy dieta. Dla prowadzenia działań na szerszą skalę niezbędne jest jednak mocne wsparcie ze strony państwowych jednostek administracyjnych, by – jak mawiał św. Jan Paweł II (2000) – dla wszystkich seniorów ćwiczenia fizyczne i aktywność turystyczna były „częścią ich poszukiwania wyższych wartości, które kształtują charakter i dają im poczucie godności i sukcesu we własnych oczach i w oczach innych”.

Literatura References

- Blecharz, J., Siekańska, M. (2013). Psychologiczne aspekty starzenia się i starości. W: A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J.A. Żołądz (red.), *Fizjologia starzenia się – profilaktyka i rehabilitacja*. Warszawa: PWN, 48-59.
- Borowiec, M. (2008). Rola szkolnictwa wyższego w procesie kształtowania gospodarki opartej na wiedzy. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 4, 24-36.
- Broczek, K. (2007). Starzenie się i starość w opinii słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku Szkoły Głównej Handlowej i studentów Akademii Medycznej w Warszawie. W: M. Dąbrowski (red.), *E-mentor*, 4 (21), Warszawa: SGH, 62-66.
- Chelmicki, J., Hądzelek, K. (2012). Włodzimierz Humen (1904–1972), Halina Szwarc (1921–2002) – pionierzy aktywności fizycznej i rekreacji osób dorosłych i w trzecim wieku. W: J. Nowocien, K. Zuchora (red.), *Aktywność fizyczna i społeczna osób trzeciego wieku*. Warszawa: AWF, 152-162.
- Chomistek, A.K., Manson, J.E., Stefanick, M.L., Lu, B., Sands-Lincoln, M., Going, S.B., i wsp. (2013). The Relationship of Sedentary Behavior and Physical Activity to Incident Cardiovascular Disease: Results from the Women's Health Initiative. *Journal of the American College of Cardiology*, 61, Wshington: JACC, 2346-2354.
- Ciura, G., Szymańczak, J. (2012). Starzenie się społeczeństwa polskiego. *Infos*, 12(126), BAS, 1-4.
- Drabik, J. (1996). *Aktywność fizyczna w treningu zdrowotnym osób dorosłych*. cz. II, Gdańsk: AWF, 215.
- Duda, B. (2009). *Aktywność, sprawność i wydolność fizyczna a komponenty morfologiczne u osób w wieku średnim*. Gdańsk: AWFis.
- Duda, K. (2013). Proces starzenia się. W: A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J.A. Żołądz (red.), *Fizjologia starzenia się – profilaktyka i rehabilitacja*. Warszawa: PWN, 1-31.
- Grabara, M., Borek, Z. (2011). Niektóre aspekty uczestnictwa w rekreacji ruchowej w opinii aktywnych fizycznie słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku. *Turystyka i Rekreacja*, 7, Warszawa: AWF, 115-120.

- Gouveia, E.R., Maria, J.A., Beunen, G.P., Blimkie, C.J., Fena, E.M., Freitas, D.L. (2013). Functional fitness and physical activity of Portuguese community – residing older adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 21, Champagin: Human Kinetics, 1-19.
- Hasińska, Z., Tracz, E. (2013). Rola Uniwersytetów Trzeciego Wieku w aktywnym starzeniu się. *Nauki społeczne*, 1(7), Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny, 91-102.
- Harańczyk, A. (2008). Potencjał rozwojowy szkół wyższych Małopolski. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 4, 37-59.
- Hołowiecka, B., Grzelak-Kostulska, E. (2012). Turystyka osób starszych w Polsce – uwarunkowania społeczno-demograficzne. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 259, 95-108.
- Jan Paweł II (2000). *Sport misją i świadectwem, Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański*.
Pozyskano z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/modlitwy/ap_29102000.html
- Kiełbasiewicz-Drozdowska, I. (2001). Osobowościowe i społeczne uwarunkowania rekreacji. W: I. Kiełbasiewicz-Drozdowska, W. Siwiński (red.), *Teoria i metodyka rekreacji (zagadnienia podstawowe)*. Poznań: AWF, 53.
- Knapik, A., Rottermund, J., Myśliwiec, A., Plinta, R., Gruca, M. (2011). Aktywność fizyczna a samoocena zdrowia osób w starszym wieku. *Przegląd Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego i narodowego Instytutu Leków w Warszawie*, 2, Rzeszów, 195-204.
- Kozieł, D., Trafiałek, E. (2007). Kształcenie na Uniwersytetach Trzeciego Wieku a jakość życia seniorów. *Gerontologia Polska*, 15(3), 104-108.
- Kozieł, D., Kaczmarczyk, M., Naszydlowska, E. (2008). Wpływ kształcenia w Uniwersytecie Trzeciego Wieku na zachowania zdrowotne ludzi starszych. S. Głuszek (red.), *Studia Medyczne*, 12, 23-28.
- Krzepota, J., Biernat, E., Florkiewicz, B. (2013). Poziom aktywności fizycznej słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku o zróżnicowanym indeksie masy ciała. *Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu*, 19(2), 200-205.
- Laredo, P. (2007). Revisiting the Third Mission of Universities: Toward a Renewed Categorization of University Activities?. *Higher Education Policy*, 20, 441-456.
- Marchewka, A. (2013). Aktywność fizyczna – oręż przeciw niepełnosprawności osób w wieku starszym. W: A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J.A. Żołądź (red.), *Fizjologia starzenia się – profilaktyka i rehabilitacja*. Warszawa: PWN, 386-429.
- Marcinkiewicz, A. (2012). Uniwersytet Trzeciego Wieku jako instytucja przeciwdziałająca marginalizacji osób starszych. *Ogrody nauk i sztuk*, 2, 458-467.
- Morgulec-Adamowicz, N., Rutkowska, I., Rekowski, W. i in. (2011). Zajęcia aktywności fizycznej na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce. *Gerontologia Polska*, 19(3-4), 190-198.
- Nowocien, J. (2012). Wokół problematyki pozytywnego starzenia się człowieka. W: Nowocien, J., Zuchora, K. (red.), *Aktywność fizyczna i społeczna osób trzeciego wieku*. Warszawa: AWF, 108-126.
- Osiński, W. (2003). *Antropomotoryka*, wyd. II, Poznań: AWF, 320.
- Palacios-Cena, D., Alonso-Blanco, C., Jimenez-Garcia, R., Hernandez-Barrera, V., Carrasco-Garrido, P., Pileño-Martinez, E., i wsp. (2011). Time trends in leisure time physical activity and physical fitness in elderly people: 20 year follow – up of the Spanish population national health survey (1987–2006). *BMC Public Health*, 11, 799-810.
- Pośpiech, D., Zając-Gawlak, I., Pridalova i in. (2011). Wpływ aktywności ruchowej na cechy somatyczne związane ze zdrowiem słuchaczek Uniwersytetów Trzeciego Wieku z Katowic i Chorzowa. *Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku*, 15, Szczecin: Wydawnictwo Promocyjne „Albatros”, 347-354.
- Regulska, A. (2012). Działalność uniwersytetów trzeciego wieku w aspekcie aktywizacji seniorów. *Roczniki Pedagogiczne*, 1, 109-127.
- Rossi, A., Dikareva, A., Bacon, S.L., Daskalopoulou, S.S. (2012). The impact of physical activity on morality in patients with high blood pressure: a systematic review. Zanchetti, A. (red.), *Journal of Hypertension*, 30, 1277-1288.
- Rowiński, R., Śniegocka, K. (2010). Sprawność fizyczna oraz aktywność (rekreacyjna i turystyczna) seniorów w środowiskach małej wsi i wielkiego miasta. W: *Turystyka i Rekreacja*, 6, 151-163.
- Samitz, G., Egger, M., Zwahlen, M. (2011). Domains of physical activity and all – cause mortality: systematic review and dose – response meta – analysis of cohort studies. W: *International Journal of Epidemiology*, 40, 1382-1400.

- Schnohr, P., Lange, P., Scharling, H., Jensen, J.S. (2006). Long – term physical activity in leisure time and mortality from coronary heart disease, stroke, respiratory diseases and cancer. The Copenhagen Heart Study. W: *European Journal of Cardiovascular Prevention and Rehabilitation*, 13, 173-179.
- Shortreed, S.M., Peeters, A., Forbes, A.B. (2013). Estimating the effect of long – term physical activity on cardiovascular disease and morality: evidence from the Framingham Heart Study. W: *Heart*, 99, 649-654.
- Spychała, A., Graja-Zwolińska, S. (2012). Aktywność turystyczna wielkopolskich seniorów. W: *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 256, 54-63.
- Włodarek, D., Majkowski, M., Majkowska, L. (2012). Physical activity of elderly people living In district Koprzywnica (Poland). W: *Roczniki Państwowego Zakładu Higieny*, 63, 111-117.
- Żarów, R., Gołąb, S., Chrzanowska, M., Matusik, S., Sobiecki, J. (2003). Physical activity of the adult men (short communication). W: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, LVIII, 538-542.

Źródła internetowe

- Uniwersytety Trzeciego Wieku* (2014, 25 października). Pozyskano z: <http://www.utw.pl/index.php?id=10>
- WHO. Physical Activity and Older Adults* (2014, 26 października). Pozyskano z: http://www.who.int/dietphysicalactivity/factsheet_olderadults/en/

Anna Dubińska, magister turystyki i rekreacji ze specjalizacją obsługa ruchu turystycznego (AWF im. B. Czecha w Krakowie). Ukończyła podyplomowo studia z geografii (UP w Krakowie) i uzyskała przygotowanie pedagogiczne. Uczestniczka programu Erasmus (UCB Birmingham). Obecnie doktorantka na jednej z krakowskich uczelni. Swoje zainteresowania ukierunkowała na aktywność fizyczną i turystyczną, szczególnie w odniesieniu do osób starszych. Pilot wycieczek, muzyk, entuzjastka biegania, podróżowania i śpiewu.

Anna Dubińska, graduated Tourism and Recreation with specialization in the field of Tourist Services (Academy of Physical Education the name of B. Czech in Cracow). Completed postgraduate studies: Geography (Pedagogical University of Cracow) and Pedagogy. Erasmus program participant (UCB Birmingham). Currently a PhD student in one of Krakow's universities. Focused her interest on physical and tourist activity, particularly in relation to older people. Tour guide, musician, marathon runner, travel and singing enthusiast.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: ania.dubinska@gmail.com

Przedsiębiorczość w edukacji i działaniach instytucji publicznych

Entrepreneurship in education and activities of public institutions

Danuta Piróg

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego

Entrepreneurial competences: theoretical deliberations and their illustrations in higher education

Streszczenie

Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości były i nadal są uznawane za istotny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego układów przestrzennych. Będąc znaczącym elementem kapitału ludzkiego, są one zarówno kluczową determinantą powstawania i efektywnego prosperowania przedsiębiorstw, a także pomyślnego wejścia na rynek pracy najmniejszej, jak i rozwijania kariery zawodowej. Badacze reprezentujący różne dyscypliny naukowe są zgodni, że w warunkach kryzysu gospodarczego i turbulentnego rynku pracy kompetencje te stanowią fundament efektywnego funkcjonowania jednostki w społeczeństwie na różnych płaszczyznach życia zawodowego i pozazawodowego.

Studia literatury jednoznacznie dowodzą, że kompetencje, które powszechnie uznawane są za odnoszące się do przedsiębiorczości, mają wybitnie eklektyczny charakter, co skutkuje pluralizmem pojęciowym i mnogością ich klasyfikacji.

Celem artykułu jest:

- dokonanie analizy wyników teoretycznych prac poświęconych kompetencjom z grupy przedsiębiorczość, ze szczególnym uwzględnieniem ich zakresu oraz roli we współczesnej wizji rozwoju społeczno-gospodarczego,
- egzemplifikacja nurtu kompetencyjnego w wyżej wymienionym zakresie w postkartezjańskim modelu uniwersytetu.

Abstract

Entrepreneurial competences have been and are still considered the crucial factor in socio-economic development. As a significant element of social capital, these competences are key factors in creating and developing new enterprises, a successful transition into the labour market, and furthering professional careers. Several socio-psychological studies prove that, in a period of economic crisis and turbulent labour market, entrepreneurial competences are responsible for the enhancement of people's social life activities.

The literature review shows various approaches towards research into entrepreneurial competence types. Therefore, the competences, which are commonly perceived as entrepreneurial, have a very eclectic character, i.e. they are defined in a variety of ways and categorised into a variety of groups. The aim of this article is to:

- Analyse various theoretical studies devoted to entrepreneurial competences/ business competences with a particular emphasis on their role in the current vision of socio-economic development;
- Exemplify this "entrepreneurial competence stream" in the previously mentioned aspects within a post-Cartesian university model.

Słowa kluczowe: edukacja akademicka; kompetencje z zakresu przedsiębiorczości; rynek pracy; szkoła wyższa

Keywords: entrepreneurial competences; academic education; higher education; labour market; university

Wstęp

W rozważaniach dotyczących czynników rozwoju gospodarczego regionów w różnej skali układów przestrzennych szczególne miejsce zajmuje profesjonalizm, który wyraża się w zakresie opanowanych przez człowieka kompetencji i ich poziomie (Białasiewicz, 2008). Kapitał ludzki, a dokładnie jego jakość ujawniającą się głównie w kwalifikacjach, zastępuje się kapitałem opartym na wiedzy i umiejętnościach podmiotu (m.in.: Osuch, 2010; Bielecki, 2011; Górniak, 2014; Piróg, 2013b).

W Polsce wzrost naukowego zainteresowania kompetencjami w tym wymiarze rozpoczął się w latach 90. XX w. i w dużej mierze wynikał z transformacji gospodarki. Rodząca się wówczas gospodarka rynkowa generowała zapotrzebowanie na specjalistów mających umiejętności niezbędne do aktywnego uczestnictwa w poszczególnych etapach przemian. Należały do nich przede wszystkim: restrukturyzacja przemysłu, pojawianie się nowych typów przedsiębiorstw korporacyjnych, rozwój instytucji finansowych, banków i giełdy, proces integracji Polski z Unią Europejską oraz zmiany wynikające z nasilającej się globalizacji.

Przemiany gospodarcze spowodowały także, że kształcenie akademickie zaczęło się odbywać w warunkach rosnących aspiracji społeczeństwa w zakresie uzyskania wyższego wykształcenia, bowiem przez długi czas stanowiło ono gwarancję zdobycia atrakcyjnego zatrudnienia. Nieograniczony niemal dostęp do studiowania zwiększył prawdopodobieństwo wzrostu odsetka absolwentów, u których formalny dokument ukończenia uczelni wyższej – tradycyjnie świadczący o posiadaniu wysokiej jakości kompetencji – nie zawsze odzwierciedlał rzeczywistość (Sztanderska i in., 2005a,b) albo nie gwarantował nabycia takich umiejętności, które pozwalałyby im na stworzenie sobie miejsca pracy lub pozyskanie satysfakcjonującego zatrudnienia (Piróg, 2013a).

Od początku podjęcia badań dotyczących roli kompetencji w jakości funkcjonowania człowieka w społeczeństwie w różnych sferach życia publicznego i prywatnego, duże znaczenie – zwłaszcza w aspekcie poruszania się przez niego na rynku pracy – przypisywano kompetencjom z zakresu przedsiębiorczości. Ich ważny wpływ na tempo rozwoju gospodarczego zaczęto mocno podkreślać podczas kryzysu. Kompetencje te są bowiem kluczowym czynnikiem powstawania oraz rozwoju indywidualnej działalności gospodarczej, kreowania nowych miejsc pracy, pomyślnego wejścia na rynek pracy najemnej czy budowania kariery zawodowej (McMillan, Woodruff, 2002; Mitchelmore, Rowley, 2010). Ponadto badania empiryczne wskazują, że są one w dużej mierze odpowiedzialne za jakość funkcjonowania jednostki na turbulentnym rynku pracy (Piróg, 2014).

Waga i skala kompetencji przedsiębiorczych w gospodarce opartej na wiedzy spowodowała, że stały się one przedmiotem badań i dyskusji specjalistów różnych dyscyplin. Odmienność perspektyw badawczych w procesie eksploracji tych zagadnień skutkuje zarówno różnym definiowaniem przedsiębiorczości, jak i kompetencji jej przynależnych (Gołębiowski, 2014).

Celem artykułu jest:

- dokonanie przeglądu teoretycznych prac poświęconych konceptualizacji kompetencji z zakresu przedsiębiorczości i próba syntezy zmierzającej do ukazania ewolucji pojęcia w ostatnim trzydziestoleciu,
- nakreślenie współczesnej roli wyższej edukacji w kształtowaniu kompetencji studentów wraz z egzemplifikacją nurtu kompetencyjnego w postkarterzańskim modelu uniwersytetu.

Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości – różne oblicza i interpretacje

Termin *kompetencja* ma wiele znaczeń i choć pojawił się w literaturze naukowej stosunkowo niedawno, stał się przedmiotem badań specjalistów, m.in. z zakresu pedagogiki pracy, polityki społecznej, ekonomii, socjologii, psychologii, zarządzania szkolnictwem wyższym oraz dydaktyki szkoły wyższej. Wielod dziedzinowy charakter pojęcia *kompetencja* skutkuje mnogością spojrzeń na nie i w konsekwencji powstaniem wielu definicji, których pogłębiona analiza ujawnia jego eklektyzm. Różnorodność ta jest również związana ze współwystępowaniem dwóch sposobów rozumienia kompetencji, które w języku angielskim są odzwierciedlone za pomocą słów *competency* i *competence*. Pierwszy termin wywodzi się ze Stanów Zjednoczonych, gdzie kompetencje mają podłoże behawioralne i są ujmowane jako sposób zachowania, który wpływa na powodzenie wykonywanych zadań (Boyatzis, 1982 W: Strzebońska, Dobrzyńska, 2011). W tym rozumieniu kompetencje zbudowane są zazwyczaj ze składowych wiedzy, umiejętności i przejawianych postaw, które to postawy są uzewnętrznioną, wyuczoną – w różnych środowiskach – skłonnością człowieka do określonych zachowań i działań.

Inne rozumienie terminu *kompetencje* mieści się pod wyrazem *competence*. Termin ten, powstały na gruncie brytyjskim, skupia się na wystandaryzowanych wynikach wykonywanych działań, przypisanych np. do zawodu czy stanowiska pracy. Przy czym procedurze standaryzacji podlegają nie zachowania prowadzące do realizacji celu, ale efekty tych działań. Wymagane jest, aby wiedza, umiejętności i postawy wchodzące w zakres danej kompetencji były uszczegółowione w oparciu o ustalone i powszechnie dostępne kryteria (Mikuła, Pietruszka-Ortyl, 2007), np. efekty uczenia się przyjęte w Europejskich i Krajowych (Polskich) Ramach Kwalifikacji. Kompilacyjny charakter kompetencji, oprócz ryzyka nieścisłości terminologicznych, powoduje trudności w jednoznacznym określeniu, czy dane kompetencje są nabywane w procesie kształcenia – głównie wiedza, umiejętności, postawy – czy też są atrybutami i zdolnościami danej osoby. Cechą wspólną rozumienia kompetencji przez badaczy z wymienionych dyscyplin naukowych jest nawiązywanie do zachowań podmiotu, będących efektem współgrania ze sobą wiedzy, umiejętności i postaw. W tym triadowym ujęciu kompetencji wskazuje się, iż obejmują one zarówno zakresy nabyte, np. wiedzę, umiejętności, zakresy nabyte lub wrodzone, np.: otwartość, odpowiedzialność, jak i te, które mogą być wyłącznie wrodzone, czyli uzdolnienia.

W Polsce – mimo bardzo dużego zainteresowania naukowców problematyką kształcenia w zakresie przedsiębiorczości – stosunkowo skromne są badania dotyczące konceptualizacji tego pojęcia czy ustaleń, które kompetencje należy uznawać za fundamentalne dla osoby określanej mianem przedsiębiorczej. Dominują opracowania podnoszące kwestie kształtowania postaw przedsiębiorczych u uczniów na różnych szczeblach kształcenia (por.: Rachwał, 2005; Gabała, 2005; Błazejewski, 2006; Milewska, 2006; Borowiec, Rachwał, 2011). Należy jednak zaznaczyć, że charakterystyki postawy przedsiębiorczej w wymienionych opracowaniach w znacznej mierze opierają się na posiadanych przez podmiot kompetencjach. I tak np. Rachwał do cech odpowiedzialnych za wykształcenie postawy przedsiębiorczości zalicza m.in. kreatywność, skłonność do wyważonego ryzyka, gotowość do podejmowania nowych wyzwań (Rachwał, 2005). Podobnie Strojny uznał, że fundamentem osobowości przedsiębiorczej jest jej kreatywność i umiejętność rozwiązywania problemów (Strojny, 2007). Wszystkie składowe postawy przedsiębiorczej, nazywane wówczas cechami, dziś stanowią kanon kompetencji z zakresu przedsiębiorczości.

Dokonano także zestawienia kompetencji, które mogą być miarą przedsiębiorczości w odniesieniu do uczących się dzieci i młodzieży. Są to: komunikacja, współpraca, przedsiębiorczość, elastyczność, analiza potrzeb klientów, efektywność, niezależność, umiejętność rozwiązywania problemów, planowanie i organizowanie własnej pracy, kształcenie ustawiczne, panowanie nad stresem (Świłło, 2012: 73-74). Wskazano również na znaczenie kompetencji biznesowych, które mogą być budowane w szkolnictwie przez nabywanie wiedzy ekonomicznej, wiedzy i umiejętności

związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej, kompetencji społecznych oraz umiejętności osobistych, ze szczególnym naciskiem na postawę przedsiębiorczości (Kurek i in., 2012).

Kompetencje zaliczane do przedsiębiorczych były przedmiotem częstych teoretycznych i empirycznych eksploracji naukowych w literatury zagranicznej. Analiza interpretacji tego pojęcia przez różnych badaczy ujawnia różnorodność jego pojmowania, przede wszystkim pod względem zakresu pojęcia i spojrzenia na strategię nabywania tej grupy kompetencji (Markowska, 2011). U podstaw pluralizmu leży wielość perspektyw badawczych problematyki przedsiębiorczości w ogóle (perspektywa ekonomiczna, socjologiczna, psychologiczna, edukacyjna) oraz eklektyczny charakter kompetencji jako kategorii pojęciowej.

W latach 90. XX w., definiując kompetencje z zakresu przedsiębiorczości, podkreślano rolę kroków prowadzących do założenia indywidualnej działalności gospodarczej i skupiano się na kompetencjach menadżerskich oraz biznesowych. Dominowała orientacja na wiedzę człowieka w pięciu zakresach: *wiem co, dlaczego, jak, kto, kiedy*, która miała stanowić swoisty klucz do zrealizowania zadania, czyli otworzenia indywidualnej działalności gospodarczej. W wymienionych obszarach wiedzy niezbędne jest także zaistnienie umiejętności oraz postaw (np.: w komponencie *wiem kto* potrzebne są umiejętności społeczne, zaś w *wiem kiedy* – umiejętność planowania, przewidywania), ale najważniejszym efektem kształcenia są szeroko pojęte wiadomości (Johannisson, 1993).

Takie spojrzenie na kompetencje z zakresu przedsiębiorczości powodowało, że kształcenie nakierowane na ich osiągnięcie mogło być i było adresowane głównie do kierunków studiów dedykowanych problematyce ekonomicznej. Stosunkowo szybko zmiany zachodzące w gospodarce, procesy globalizacji i integracji stały się fundamentalnymi przesłankami do stwierdzenia, że kompetencje przedsiębiorcze powinny mieć znacznie szerszy zakres i nie mogą odnosić się jedynie do zakładania firmy. Stąd w definiowaniu kompetencji przedsiębiorczych zwrócono również uwagę na to, że istnieją umiejętności pozwalające przede wszystkim efektywnie realizować podjęte zadania, będące rezultatem wcześniejszej eksploracji potrzeb rynku (Chandler, Hanks, 1994). Podkreślono, że istotne są zarówno umiejętności zapewniające zauważenie potrzeby na rynku, jak i czynności prowadzące do wykorzystania szansy jej wypełnienia, np.: rozpoznawanie, przewidywanie, planowanie, wykorzystanie, pozyskanie (Erikson, 2002). Ta konceptualizacja pojęcia miała charakter instruktażu poszerzonego nie tylko w aspekcie zakresu, lecz także celu oraz strategii działania.

W literaturze można także się spotkać z definiowaniem kompetencji z zakresu przedsiębiorczości, które majoryzuje spojrzenie relacyjne. Pojęcie oparte jest na relacji między umiejętnościami związanymi ze zbudowaniem koncepcji służącej rozwojowi (rynku) a strategiami i organizacją działań umożliwiających jej zrealizowanie oraz poziomem zaangażowania jednostki w cały proces (Man i in., 2002).

Holistycznie i w sposób pogłębiony kompetencje z zakresu przedsiębiorczości pojmowała Bird. W ich definiowaniu badaczka zaakcentowała zagadnienie postaw oraz nakreśliła wiele umiejętności i cech jednostki, które powinna mieć osoba przedsiębiorcza. Swoje założenia oparła na współwystępowaniu wiedzy, umiejętności oraz postaw. W efekcie wyróżniła kompetencje na trzech poziomach:

- motywów i cech podmiotu (tolerancja, kontrola, gotowość do podejmowania ryzyka, wysoka motywacja do osiągania założonych celów),
- ról społecznych i koncepcji samego siebie (docenianie relacji międzyludzkich w kontekście biznesowym, troska o wysoką jakość pracy, asertywność, pewność siebie, stosunek do podejmowania działań prowadzących do pokonania trudności),
- wiedzy i umiejętności (podstawy finansów, rachunkowości, zarządzania, zasady skutecznego przywództwa, komunikacja) (Bird, 1995).

Ostatnio w rozważaniach dotyczących kompetencji z zakresu przedsiębiorczości pojawiają się propozycje ich pojmowania jako umiejętności osiągania celów dzięki innowacyjnym sposobom postępowania, identyfikowania, przewidywania i wykorzystywania możliwości biznesowych. Poszukiwanie nowych ścieżek do osiągania celów, czyli nieszablonych i skutecznych metod działań, powoduje, że za niezbędną kompetencję osoby przedsiębiorczej uznaje się przede wszystkim kreatywność i zdolność trafnej predykcji (Lans i in., 2010).

Cechą wspólną wszystkich analizowanych koncepcji kompetencji z zakresu przedsiębiorczości jest odniesienie się przez autorów do wybranych obszarów wiedzy, umiejętności i postaw jako dróg do nabywania tych kompetencji. Różnice ujawniają się w przypisywaniu wagi wyszczególnionym efektom kształcenia w procesie działań przedsiębiorczych oraz w proporcji komponentów wymienionej triady w strategii realizacji celów (tab. 1).

Tab. 1. Ewolucja konceptualizacji kompetencji z zakresu przedsiębiorczości

Ujęcie	Akcent	Relacje: wiedza, umiejętności, postawy	Przedstawiciele/Definicja
instruktażowe	zadanie	wiedza	Johannisson (1993) Wiedza, która pozwala odpowiadać na pytania: kto, kiedy, co, dlaczego, jak, oraz umiejętność planowania, przewidywania nowych rzeczywistości (działalności gospodarczej) i sprawiania, że staną się faktem.
instruktażowe poszerzone	działanie	wiedza + umiejętności	Chandler, Hanks (1994); Erikson (2002) Umiejętność rozpoznania, przewidzenia, zaplanowania i wykorzystania szansy połączona z wiedzą na temat pozyskiwania zasobów.
relacyjne	relacje/interakcje	umiejętności	Man i in. (2002) Relacja między umiejętnościami zbudowania koncepcji rozwoju i strategiami działań umożliwiającymi jej zrealizowanie a poziomem zaangażowania jednostki w proces (umiejętności koncepcyjne, organizacyjne, strategiczne i zaangażowanie).
pogłębione triadowe	współwystępowanie	wiedza + umiejętności + postawy	Bird (1995) Kompetencje obejmujące trzy sfery: • motywów i cech podmiotu, • ról społecznych i koncepcji samego siebie, • wiedzy i umiejętności.
kreatywno-predykcyjne	innowacja/nieszablonowość	umiejętności (wyróżniające)	Lans i in. (2010) Umiejętności osiągania celów przez innowacyjne sposoby postępowania, zwłaszcza identyfikowania, przewidywania i wykorzystywania możliwości (biznesowych).

Źródło: opracowanie własne.

Oprócz prób zdefiniowania pojęcia kompetencji z zakresu przedsiębiorczości ustalono zestaw kompetencji, które charakteryzują osobę przedsiębiorczą. Najnowszą propozycją w tym zakresie, będącą efektem przeglądu bogatej literatury tematu, jest opracowanie autorstwa Mitchelmore i Rowley (2010). Zestawiły one 25 kompetencji, które inni specjaliści podejmujący tę problematykę najczęściej uwzględniali w swoich badaniach, i podzieliły je na kompetencje osobowościowe, osobiste oraz menadżerskie. W świetle tej pracy osoba, którą można określić mianem kompetentnej z zakresu przedsiębiorczości, powinna je mieć przynajmniej w podstawowym zakresie.

Pierwszą grupę stanowią kompetencje osobowościowe. Najczęściej pojmowane są one jako te umiejętności, które decydują o skuteczności funkcjonowania jednostki w różnych sytuacjach – ściśle wiążą się z cechami osobowości i mogą być wykształcane dzięki treningowi społecznemu. Do kluczowych kompetencji z zakresu przedsiębiorczości z tej grupy zaliczono siedem umiejętności lub postaw. Najważniejsze znaczenie ma pewność siebie rozumiana jako mocna i realistyczna wiara w swoje predyspozycje oraz kompetencje. W tym ujęciu stanowi ona podstawę do przekonania o możliwości osiągnięcia postawionych celów oraz do gotowości do podejmowania decyzji, co determinuje efektywność każdego działania realizowanego zarówno w roli przedsiębiorcy, jak i wartościowego pracownika najemnego. Z nią ściśle wiąże się umiejętność samooceny, która z kolei została wskazana jako podstawa do budowania i rozwoju pozytywnego wizerunku oraz szacunku do samego siebie. Za niezbędną kompetencję osobowościową uznano radzenie sobie z trudnościami pojmowane jako duch walki, niepoddawanie się w sytuacji niepowodzenia i wyciąganie wniosków z porażki. Osoba posiadająca tę kompetencję ma pełną świadomość, że niepowodzenie to naturalny etap w rozwoju, nieodłączny element w dążeniu do sukcesu, kreujący sposobność do wyższej efektywności w przyszłości. W działaniach przedsiębiorczych konieczna jest otwartość wobec szeroko pojętej różnorodności, odmiennych poglądów, stanowisk, filozofii działania, dlatego podkreślono znaczenie tolerancji. Kolejne kompetencje z tej grupy to: autoprezentacja, troska o wysoką jakość i poczucie umiejscowienia kontroli (ang. LOC, *Locus of Control*). Pierwsza z nich oznacza umiejętność zaprezentowania siebie i swoich pomysłów w sposób pozytywnie wyróżniający się w porównaniu z innymi osobami. Druga dotyczy sytuacji, kiedy osoba wykonująca produkt czy usługę ma potrzebę i umiejętność wykonania jej w jakości oczekiwanej, a nawet przewyższającej założone standardy (lepiej, szybciej, taniej, dokładniej). Trzecia to umiejętność opanowania, samokontroli, niepoddawania się wpływom i naciskom.

Najliczniejszy zbiór tworzą kompetencje behawioralne, do których zalicza się dziesięć różnych umiejętności i postaw. Należy do nich wola sukcesu, czyli umiejętność motywowania siebie i innych do podejmowania wyzwań, nowych zadań, rozwiązywania pojawiających się trudności oraz problemów. Człowiek przedsiębiorczy musi mieć również umiejętność podejmowania ryzyka, która polega na zdolności decydowania w sytuacji niepewności i akceptowania ewentualnych niepożądanych konsekwencji swojej decyzji. Kluczowe jest podejmowanie ryzyka, z którego skutkami dana osoba jest w stanie sobie poradzić. Powinna temu towarzyszyć wytrwałość rozumiana jako konsekwentne i pełne zaangażowanie realizowanie celów mimo napotkanych trudności oraz witalność i energia, czyli stała gotowość do działań, ruchu, wysiłku, które także mają służyć osiągnięciu założonych rezultatów.

Kompetencje przedsiębiorcze buduje również inicjatywność, która oznacza aktywność wyrażoną gotowością i rzeczywistym podejmowaniem różnych zadań, braniem odpowiedzialności, realizowaniem większego zakresu działań niż wynika to z podstawowych obowiązków. Bliskie,

ale nie tożsame z wcześniej wymienionymi, są dwie kolejne kompetencje, czyli innowacyjność oraz kreatywność. Innowacyjność jest stałym poszukiwaniem nietypowych rozwiązań, wprowadzaniem zmian, które są praktyczne i skuteczne. Kreatywność to umiejętność zidentyfikowania luki na rynku i wymyślenia sposobu na to, aby ją wypełnić. Obejmuje to także robienie dobrze znanych rzeczy w nowy sposób. Z kreatywnością wiąże się kolejna kompetencja – poszukiwanie i wykorzystywanie szans, czyli szczególnie, wyróżniająca kogoś umiejętność oraz intuicja, tzw. nos do odkrywania nowych pól do działania.

Do podgrupy kompetencji behawioralnych zaliczono także asertywność i potrzebę autonomii. Asertywność w zakresie kompetencji przedsiębiorczych definiowana jest jako umiejętność świadomego korzystania ze swojego prawa do obrony i zachowywania własnych potrzeb bez agresji, przemocy czy używania swojej pozycji w pełnym poszanowaniu innych osób. Potrzeba autonomii to kompetencja ujawniająca się w przejmowaniu kontroli, przewodzeniu grupie tak, by zaakceptowała naszą koncepcję działań i nasze argumenty. Niekiedy potrzeba autonomii i kontroli może grozić przyjęciem postawy dyktatora. Aby tego uniknąć, osoba przedsiębiorcza musi mieć bardzo wysoką potrzebę osiągania celów i sukcesów przy niskim pragnieniu władzy.

Kompetencje menadżerskie związane są z zarządzaniem pracownikami lub współpracą w zespole. Dotyczą one zarówno kompetencji miękkich, z zakresu kierowania oraz organizacji pracy, jak i kompetencji specjalistycznych – odnoszących się do konkretnych zakresów wiedzy fachowej. Bardzo ważna jest umiejętność formułowania celów i wytrwałość, czyli jasne i zrozumiałe werbalizowanie celów działań oraz dążenie do ich realizacji pomimo trudności. Konieczne są w tym procesie wytężona praca, cierpliwość, wytrzymałość, spokój, opanowanie i nieokazywanie niezadowolenia. Tej kompetencji powinna towarzyszyć kolejna, czyli poszukiwanie informacji. Oznacza ona umiejętność rzetelnego zgromadzenia potrzebnych danych, które są niezbędne do podjęcia trafnej decyzji. Jako ważną kompetencję menadżerską wskazano systematyczne planowanie, czyli przygotowywanie przemyślanego planu realizacji każdego działania, oraz rozwiązywanie problemów polegające na wykorzystaniu swojej wiedzy i umiejętności do pokonania zarówno drobnych przeszkód, jak i złożonych trudności, wynikających w toku realizowania celów.

Człowiek przedsiębiorczy powinien także mieć wysokie kompetencje interpersonalne, czyli umieć dostrzegać i szanować potrzeby innych osób, właściwie wyrażać uczucia i emocje, być świadomym i czuć potrzebę robienia dobrego wrażenia. Umiejętność ta to również dostosowywanie swoich działań do różnych kontekstów społecznych. Kompetencje interpersonalne pozostają w ścisłej zależności z kolejnymi dwiema umiejętnościami, tj.: perswazją oraz komunikowaniem się. Perswazja w kontekście kompetencji przedsiębiorczych jest umiejętnością przekonywania innych osób czy całych grup – współpracowników, kontrahentów, klientów do swojego produktu, pomysłu. Komunikowanie się to zdolność transferu idei, planów, pomysłów do pracodawców, pracowników, współpracowników czy klientów tak, by mieli poczucie pełnej świadomości i jasności tychże.

Dynamiczne zmiany w każdej dziedzinie życia, w tym w obszarze innowacji, powodują również konieczność posiadania obycia technicznego, czyli umiejętności podążania za zmianami technologicznymi, dokształcania się w tym zakresie, poszerzania znajomości najnowszych i powszechnie stosowanych rozwiązań technologicznych (Mitchellmore, Rowley, 2010) (tab. 2).

Tab. 2. Klasyfikacja kompetencji z zakresu przedsiębiorczości

Kompetencje		
osobowościowe (społeczne)	behawioralne (osobiste)	menadżerskie
<ul style="list-style-type: none"> • pewność siebie • poczucie umiejscowienia kontroli • radzenie sobie z trudnościami • tolerancja • troska o wysoką jakość • umiejętność autoprezentacji • umiejętność samooceny 	<ul style="list-style-type: none"> • asertywność • gotowość do podejmowania ryzyka • inicjatywność • kreatywność • potrzeba autonomii • umiejętność poszukiwania i wykorzystywania szans • umiejętność podejmowania ryzyka • witalność i energia • wola sukcesu • wytrwałość 	<ul style="list-style-type: none"> • komunikacja interpersonalna • umiejętność formułowania celów • umiejętność komunikowania się • umiejętność perswazji • umiejętność poszukiwania informacji • umiejętność rozwiązywania problemów • umiejętność systematycznego planowania • obycie techniczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Mitchelmore, J. Rowley, 2010.

Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości w obszarze szkolnictwa wyższego

Uznanie zasadności rozwijania różnych kompetencji, w tym przedsiębiorczych, u młodzieży akademickiej oraz rzeczywiste wdrażanie takiej wizji kształcenia na szczeblu wyższym to konsekwencją oddziaływania wielu czynników. Jednym z nich jest wskazanie w dokumentach unijnych potrzeby rozwijania kompetencji przedsiębiorczych u młodzieży akademickiej. W zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie do kompetencji transferowalnych zaliczono: porozumiewanie się w języku ojczystym, porozumiewanie się w językach obcych, kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne, kompetencje informatyczne, umiejętność uczenia się, kompetencje społeczne i obywatelskie, świadomość i ekspresję kultur oraz poczucie inicjatywy i przedsiębiorczość.

Kolejny czynnik to wdrażanie Krajowych Ram Kwalifikacji, które obecnie odbywa się na wszystkich uczelniach wyższych. Fundamentem tej koncepcji jest skoncentrowanie się w projektowaniu planów i programów na efektach kształcenia, do których należą kompetencje.

Zainteresowaniu szkolnictwa wyższego włączaniem kompetencji z zakresu przedsiębiorczości do puli efektów kształcenia – zarówno do programu nauczania, jak i do poszczególnych kursów – sprzyja zachodząca transformacja uniwersytetu z modelu kartezyjańskiego na post-kartezyjański (Jałowiecki, 1998). W pierwszym z wymienionych modeli nauka jest uprawiana dla czystego poznania i realizacji wewnętrznych celów środowiska naukowego. W drugim głównym celem nauki jest jej aplikacyjny charakter, a wyniki badań są kierowane do określonych odbiorców. Koncentracja uwagi przesuwana się z celów wewnętrznych na zewnętrzne, czyli na zaspokajanie potrzeb społeczeństwa. Wielość tychże i złożony charakter warunków życia społecznego indukują potrzebę badań interdyscyplinarnych. Zaczynają się rozwijać nauki pogranicza. To z kolei uruchamia zmiany modelu powiązań między naukowcami w procesie badawczym z hierarchicznego w kierunku hierarchii horyzontalnej, ponieważ znaczącą rolę zaczyna odgrywać współpraca międzynarodowa. Konstruowanie międzynarodowych grup badaczy ekspertów jest elementem tworzenia jednolitego systemu kształcenia, np. w Unii Europejskiej. Wskazane uwarunkowania wywołują potrzebę i zarazem stwarzają klimat do wykształcenia znacznie bardziej różnorodnych kompetencji wśród naukowców i studentów.

Kolejnym bodźcem do kształcenia w tym zakresie na uniwersytetach są aktualne realia rynku pracy, które wymuszają na absolwentach umiejętność konkurowania w celu pozyskania zatrudnienia lub założenie własnej działalności gospodarczej i starania, aby przynosiła ona oczekiwane zyski. Jak wskazują badania, wiele z kompetencji zaliczanych w literaturze tematu do przedsiębiorczych należy do tych, które będą niezbędne pracownikowi albo przedsiębiorcy na rynku pracy w niedalekiej przyszłości (Górnjak, 2014).

Wreszcie, istotnym czynnikiem wpływającym na prawdopodobny wzrost zainteresowania szkolnictwa wyższego kompetencjami z zakresu przedsiębiorczości są wyniki badań naukowych. Te dowiodły, że edukacja – zwłaszcza na poziomie wyższym – znacznie bardziej niż doświadczenie pracy jest źródłem i pierwotnym bodźcem do wykształcenia kompetencji przedsiębiorczych. Zwłaszcza innowacyjność i inicjatywność są tymi umiejętnościami, które stanowią fundament przedsiębiorczości i ściśle zależą od ukończonego etapu edukacji (Maxwell, Westerfield, 2002).

Uznaniu potrzeby wykształcenia kompetencji przedsiębiorczych w szkole wyższej powinno towarzyszyć określenie, które z nich są niezbędne do efektywnego funkcjonowania absolwenta na rynku pracy i mogą być rozwijane na każdym studiach wyższych – bez względu na ich kierunek. Jak wskazują międzynarodowe badania¹ dotyczące tego zagadnienia, przedstawiciele pracodawców oraz naukowców byli ze sobą w tym zakresie częściowo zgodni. Zarówno naukowcy, jak i przedsiębiorcy wskazali po dwie te same kompetencje jako najistotniejsze (w pierwszej piątce), czyli: innowacyjne myślenie oraz podejmowanie decyzji, jedną tę samą kompetencję jako bardzo istotną (w drugiej piątce), tj.: skuteczne negocjowanie, i odpowiednio trzy te same kompetencje jako ważne (w trzeciej piątce), czyli: budowanie zespołu, intuicję oraz podejmowanie wyważonego ryzyka. Generalnie akademicy przypisywali wymienionym kompetencjom niższe znaczenie niż pracodawcy. Przykładowo przedsiębiorcy wskazali podejmowanie decyzji na pierwszym miejscu, a akademicy na trzecim; przedsiębiorcy przypisali drugie miejsce innowacyjnemu myśleniu, a nauczyciele uczelni wyższych – pozycję piątą (tab. 3).

Obie grupy respondentów wskazały osiem kompetencji z zakresu przedsiębiorczości, które – ich zdaniem – powinny być opanowane w toku edukacji na poziomie wyższym, bez względu na kierunek kształcenia. Są to:

- budowanie zespołu,
- innowacyjne myślenie,
- komunikacja,
- ocena możliwości biznesowych,
- podejmowanie decyzji,
- rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów,
- rozpoznawanie możliwości biznesowych,
- umiejętność negocjacji (Izquierdo, Deschoolmeester, 2010).

Przedsiębiorcy uznali te umiejętności za fundamentalne lub jedno z ważniejszych w każdym rodzaju pracy i w różnych regionach świata. Nauczyciele akademicki ocenili je jako właściwe dla kształcenia na szczeblu wyższym i na tyle uniwersalne, aby mogły być osiągane w obrębie studiów na każdym kierunku.

Tworzenie warunków do uświadamiania posiadanych i nabywania nowych kompetencji przedsiębiorczych w szkołach wyższych powinno się odbywać w trojaki sposób, tj. przez:

- nauczanie – uczenie się o przedsiębiorczości (*teaching “about” entrepreneurship*),

¹ Badaniami objęto 1870 firm o różnym stażu, różnej wielkości i odmiennym profilu oraz 60 pracowników naukowych z 30 krajów.

Tab. 3. Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości a szkolnictwo wyższe: ilustracje empiryczne

Opinie pracowników naukowych (nauczycieli akademickich)	Opinie przedsiębiorców
1. Poszukiwanie szans biznesowych 2. Ocena szans biznesowych 3. Podejmowanie decyzji 4. Współpraca 5. Innowacyjne myślenie 6. Wykrywanie i rozwiązywanie problemów 7. Radzenie sobie z niepewnością 8. Komunikacja 9. Skuteczne negocjowanie 10. Radzenie sobie ze stresem 11. Podejmowanie wyważonego ryzyka 12. Budowanie zespołu 13. Intuicja 14. Szeroki pogląd rynku (znajomość) 15. Współpraca w grupie	1. Podejmowanie decyzji 2. Innowacyjne myślenie 3. Wykrywanie i rozwiązywanie problemów 4. Szeroki pogląd rynku (znajomość) 5. Komunikacja 6. Skuteczne negocjowanie 7. Poszukiwanie szans biznesowych 8. Ocena szans biznesowych 9. Współpraca 10. Współpraca w grupie 11. Budowanie zespołu 12. Intuicja 13. Radzenie sobie z niepewnością 14. Radzenie sobie ze stresem 15. Podejmowanie wyważonego ryzyka

Źródło: Izquierdo i in., 2005; Izquierdo, Deschoolmeester, 2010.

- nauczanie – uczenie się dla przedsiębiorczości (*for entrepreneurship*),
- nauczanie – uczenie się przez przedsiębiorczość (*through entrepreneurship*).

Wybór jednej strategii lub wykorzystanie ich wszystkich w dowolnych kombinacjach, jednocześnie bądź modułowo, zależy od stopnia i profilu kształcenia. Zakłada się, że każdy student, bez względu na kierunek studiów, powinien – przede wszystkim przez właściwy dobór metod kształcenia – mieć stworzone warunki do nabywania formalnych kompetencji przedsiębiorczych, tj.: innowacyjności, kreatywności, komunikacji społecznej, współpracy w zespole, rozwiązywania problemów (Lackeus, 2013). Im lepiej te kompetencje zostaną przez niego opanowane, tym rzetelniej jest przygotowany do dorosłego życia w aspekcie stworzenia sobie miejsca pracy, poszukiwania i skutecznego pozyskania pracy najmniejszej, rozwoju kariery zawodowej i rozwoju osobistego.

Podsumowanie

Przedstawiony w niniejszym artykule przegląd literatury ujawnił lukę w polskim piśmiennictwie, dotyczącą aktualnej próby konceptualizacji pojęcia kompetencji z zakresu przedsiębiorczości. Wskazane wydaje się zatem nasilenie badań teoretycznych, realizowanych na styku nauk społeczno-ekonomicznych oraz dydaktyki szkoły wyższej, które zaowocowałyby pogłębioną, multidyscyplinarną refleksją polskich badaczy nad tym zagadnieniem w kontekście wcześniejszych ustaleń specjalistów z innych krajów. Działanie to mogłoby się przyczynić do upowszechnienia przekonania różnych środowisk dydaktyczno-naukowych o zasadności wykształcania kompetencji z zakresu przedsiębiorczości na szczeblu wyższym i do wdrożenia tej koncepcji w realia praktyki edukacyjnej na uniwersytetach.

Poziom wykształcanych u studentów kompetencji jest tzw. niematerialnym zasobem uczelni, narzędziem w konkurencji o nowych kandydatów na studia w danej jednostce. Upowszechnianie informacji o ich zakresie i poziomie może być stymulowane przez zewnętrznych interesariuszy szkolnictwa wyższego, tj. kandydatów na studia, studentów, absolwentów, inne uczelnie

wyższe, komisje akredytacyjne, państwo, samorządy lokalne i pracodawców (Bielecki, 2011). Krajowe Ramy Kwalifikacji jednoznacznie odnoszą się do wiedzy, umiejętności i kompetencji jako podstawowych trzech rezultatów procesu edukacyjnego. Kompetencje stają się standardem w konstrukcji i realizacji kształcenia na poziomie wyższym, są podstawą do zatrudnienia potencjalnych pracowników przez pracodawców oraz zakładania własnej działalności gospodarczej. Rosnąca świadomość studentów i naukowców-nauczycieli akademickich o roli umiejętności nabywanych na studiach w budowaniu konkurencyjności absolwenta na rynku pracy i jakości jego funkcjonowania w dorosłym życiu może spowodować, iż ta grupa efektów kształcenia wyższego ma ogromną szansę na rzeczywiste, trwałe zafunkcjonowanie w filozofii edukacji uniwersyteckiej w Polsce.

Literatura

References

- Białasiewicz, M. (2008). Przedsiębiorczość – pożądana kompetencja. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego*, 1, 7-16.
- Bielecki, P. (2011). Kompetencje absolwentów studiów wyższych w świetle ogólnoeuropejskich badań CHEERS, REFLEX i TUNNG. W: K. Jędralska, K. Bernais (red.), *Kompetencje absolwentów studiów ekonomicznych. Perspektywa nauki i biznesu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 13-66.
- Bird, B. (1995). Towards a theory of entrepreneurial competency. W: J.A. Katz, R.H. Brockhaus (red.), *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth*. Greenwich: CT: JAI Press, 51-72.
- Błazejewski, W. (2006). Problemy rozwoju postaw przedsiębiorczych u gimnazjalistów. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 2, 242-248.
- Borowiec, M., Rachwał, T. (2011). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych na lekcjach geografii wyzwaniem edukacyjnym w procesach globalizacji. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 7, 321-332.
- Boyatzis, R.E. (1982). *The competent manager: a model for effective performance*. London: Wiley.
- Chandler, G., Hanks, S. (1994). Founder Competence, the Environment, and Venture Performance. *Entrepreneurship Theory & Practice*. 18 (3), 77-89.
- Erikson, T. (2002). Entrepreneurial capital: the emerging venture's most important asset and competitive advantage. *Journal of Business Venturing*, 17, 275-290. DOI: 10.1016/S0883-9026(00)00062-8
- Gabała, J. (2005). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1, 145-152.
- Gołębiowski, G. (2014). Przedsiębiorczość w Polsce w świetle badań Global Entrepreneurship Monitor. *Studia BAS*, 1(37), 9-25.
- Górnika, J. (red) (2014). *Kompetencje Polaków a potrzeby polskiej gospodarki. Raport podsumowujący IV edycję badań BKL z 2013 r.* Warszawa: PARP.
- Izquierdo, E., Deschoolmeester, D., Salazar, D. (2005). *The importance of competencies for entrepreneurship: A view from entrepreneurs and scholars' perspective*. Pozyskano z: http://www.espaee.espol.edu.ec/images/documentos/publicaciones/documentos_trabajo/entrepreneurship/Importance.pdf (ostatni dostęp: 2014, 20 października)
- Izquierdo, E., Deschoolmeester, D. (2010). What Entrepreneurial Competencies should be emphasized in Entrepreneurship and Innovation Education at the Undergraduate Level? W: A. Fayolle (red.), *Handbook of Research on Entrepreneurship Education: International Perspectives*, 3. Gheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Jałowiecki, B. (1998). Rola uniwersytetu w rozwoju regionalnym. *Zagadnienia Naukoznawstwa*, 4(138).

- Johannisson, B. (1993). Entrepreneurial Competence and Learning Strategies. W: R. Larsson, L. Bengtsson, K. Eneroth, A. Malm (red.), *Research in Strategic Change*. Lund: Lund University Press, 77-99.
- Kurek, S., Rachwał, T., Szubert, M. (2012). Kształtowanie kompetencji biznesowych uczniów gimnazjum w świetle opinii nauczycieli na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach europejskiego projektu FIFOB, *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 24-36.
- Lackeus, M. (2013). *Developing entrepreneurial competencies. An action-based approach and classification in entrepreneurial education*. Chalmers University of Technology, Gothenburg, Sweden. Pożyczono z: <http://vcplis.com/wp-content/uploads/2013/11/Lackeus-Licentiate-Thesis-2013-Developing-Entrepreneurial-Competencies.pdf>
- Lans, T., Biemans, H., Mulder, M., Verstegen, J. (2010). Self-awareness of mastery and improvability of entrepreneurial competence in small businesses in the agrifood sector. *Human Resource Development Quarterly*, 21(2), 147-168. DOI: 10.1002/hrdq.20041
- McMillan, J., Woodruff, Ch. (2002). The central role of entrepreneurs in transition economies. *Journal of Economics Perspectives*, 16(3), 153-170. DOI: 10.1257/089533002760278767
- Man, T., Lau, T., Chan, K.F. (2002). The competitiveness of small and medium enterprises. A conceptualization with focus on entrepreneurial competencies. *Journal of Business Venturing*, 17(2), 123-142.
- Markowska, M. (2011). *Entrepreneurial Competence Development. Triggers, Processes & Consequences*. JIBS Dissertation Series No. 071. Pozyskano z: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:458043/FULLTEXT02.pdf>
- Maxwell, J.R., Westerfield, D.L. (2002). Technological entrepreneurship: characteristics related to the adoption of innovative technology. *SAM Advanced Management Journal*, 67(1), 9-21.
- Mikuła, B., Pietruszka-Ortyl, A. (2007). Kompetencje pracowników w perspektywie strategicznego zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 747, 52.
- Milewska, M. (2006). Rozbudzanie postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży wiejskiej. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 2, 249-255.
- Mitchelmore, S., Rowley, J. (2010). Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 16(2), 92-111.
- Osuch, W. (2010). *Kompetencje przedmiotowe i dydaktyczne nauczycieli geografii oraz studentów geografii – kandydatów na nauczycieli*. Kraków: Wyd. Naukowe UP.
- Piróg, D. (2013a). Absolwenci szkół wyższych na rynku pracy w warunkach kryzysu. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 302-316.
- Piróg, D. (2013b). Wybrane determinanty tranzykcji absolwentów studiów wyższych na rynek pracy. Dylematy współczesnego rynku pracy. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe UE w Katowicach*, 160, 131-138.
- Piróg, D. (2014). The impact of degree programme educational capital on the transition of graduates to the labour market. *Studies in Higher Education*, 1-15. DOI:10.1080/03075079.2014.914916
- Rachwał, T. (2005). Kształtowanie postaw u uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1, 137-144.
- Strojny, J. (2007). Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji. W: P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: FPiAKE, 205-211.
- Strzebońska, A., Dobrzyńska, M. (2011). Kompetencje jako przejaw kapitału ludzkiego. W: J. Górniak (red.), *Bilans kapitału ludzkiego w Polsce. Raport podsumowujący pierwszą edycję badań realizowaną w 2011 roku*. Warszawa: PARP, 26-39.
- Sztanderska, U., Minkiewicz, B., Bąba, M. (2005a). Absolwent na rynku pracy. *Forum Akademickie*, 6.
- Sztanderska, U., Minkiewicz, B., Bąba, M. (2005b). Absolwent na rynku pracy. II, *Forum Akademickie*, 7-8.
- Świłło, I. (2012). Jestem przedsiębiorczy – kształtowanie postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży z wykorzystaniem innowacyjnych technik i narzędzi”. Prezentacja projektu. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 71-77.

Danuta Piróg, dr, adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Jej zainteresowania naukowe dotyczą przede wszystkim zróżnicowania kulturowego Europy i tożsamości jej mieszkańców, przygotowania kandydatów na nauczycieli geografii i przyrody do przyszłej pracy zawodowej oraz efektywności studiów geograficznych w aspekcie potrzeb rynku pracy. Swoje doświadczenie naukowe pogłębiała przez czynny udział w krajowych i międzynarodowych projektach badawczych lub kierowanie nimi. Aktualnie zajmuje się głównie wielowymiarowymi analizami czynników warunkujących procesy tranzykcji absolwentów szkół wyższych na rynek pracy.

Danuta Piróg, PhD, an assistant professor at the Pedagogical University of Cracow (Institute of Geography). Her research interests are focus on intercultural education, European education, practical preparation of students (candidates for the geography teaching profession) and the effectiveness of geographical studies in the context of the needs of the labour market. She has been a member of various scientific projects on national and European level. Currently her scientific surveys are devoted to multidimensional analysis of determinants of HE graduates transition into the labour market.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: dbutryn@up.krakow.pl

Marek Ziarko

Zespół Szkół

w Świątnikach Górnych

Sławomir Dorocki

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Rose Boutron

Collège Robert Goupil

w Beaugency

Planowanie kariery zawodowej w procesie kształcenia we Francji

Planning a professional career in the educational process in France

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie doświadczeń francuskiej edukacji w zakresie przygotowania uczniów do wyboru zawodu. W tekście zaprezentowano główne działania podejmowane na szczeblu szkoły średniej (*école secondaire*), na poziomie *collège*. Na tym etapie uczeń wybiera dalszą ścieżkę edukacyjną. Doradztwo oraz planowanie kariery zawodowej ma we Francji bardzo bogatą tradycję, sięgającą początków XX w. Jednakże dopiero ustawa o edukacji z lipca 1989 r. narzuciła szkole obowiązek prowadzenia poradnictwa i informacji na temat edukacji i pracy zawodowej. Z kolei ustawa o poradnictwie zawodowym z kwietnia 2005 r. zobowiązała szkoły do opracowania własnego projektu edukacyjnego w zakresie poradnictwa zawodowego. W projekt ten – obok szkoły i nauczycieli – powinni być zaangażowani rodzice uczniów, doradcy zawodowi, tzw. *conseiller d'orientation*, i profesjonaliści z samorządu lokalnego, organizacji branżowych, firm i stowarzyszeń. Organizacjami pomocnymi w wyborze zawodu są także: Krajowa Agencja Pracy (*Pôle Emploi*), Centrum Informacji i Dokumentacji Młodzieżowej CIDJ (*Centre d'Information et de Documentation Jeunesse*), Krajowe Biuro Informacji o Kształceniu i Zawodach ONISEP (*Office National d'Information sur les Enseignements et les Professions*) czy Centrum Studiów i Badań Kwalifikacji Zawodowych CEREQ (*Centre d'Etudes et de Recherches sur les Qualifications*). W procesie szkolnym wszyscy uczniowie gimnazjum i liceum uczestniczą w programie edukacyjnym, tzw. ścieżce odkrywania drogi zawodowej i edukacyjnej, którego celem jest przedstawienie w miarę szerokiego spektrum dostępnych zawodów oraz dróg kształcenia. Na etapie gimnazjum wspomniana ścieżka jest jednym ze sposobów nabywania wiadomości i kompetencji wspólnych każdej aktywności zawodowej – mowa tu o kompetencjach społecznych i obywatelskich oraz takich cechach, jak niezależność i inicjatywa. Na etapie liceum ścieżka odkrywania drogi zawodowej i edukacyjnej jest kontynuowana i dostosowana do założeń reformy liceów, która weszła w życie w roku szkolnym 2010. W ramach tzw. nowego liceum do dyspozycji ucznia oddano nowe narzędzia: wsparcie spersonalizowane (*accompagnement personnalisé*, dwie godziny zajęć tygodniowo), mentoring i możliwości korygowania obranej drogi edukacyjnej. Wprowadzenie do programu ostatniej klasy *collège* opcji odkrywanie zawodów (DP3) w roku szkolnym 2005 było odpowiedzią na coraz bardziej widoczne nieprzystosowanie młodych ludzi do realiów rynku pracy, wynikające z niewystarczającego przygotowania ich na ten ważny w drodze do niezależności i samorealizacji krok. Należy stwierdzić, że chociaż francuska oświata

względnie późno zorientowała się w usterkach systemu na linii szkoła – praca, podjęte zostały dość szeroko zakrojone, wszechstronne działania mające tę sytuację poprawić. Za wcześniej jeszcze, by oceniać, na ile reforma z 2005 r. okaże się skuteczna, ale liczba różnych działań i inicjatyw na rzecz zwiększenia świadomości ekonomicznej wśród młodzieży oraz lepszego przygotowania jej do podjęcia pracy zawodowej daje dobry wzór dla innych krajów.

Abstract

The aim of this study is to provide insight into the experiences of the French education system in preparing students for making career choices. The text focuses on the key steps taken when students enter secondary school (*école secondaire*) at the junior level of high school (*college*). This is when young people have the opportunity to choose which path of education they will follow next.

Vocational guidance and planning in France has a very rich tradition, dating back to the beginning of the 20th century. However, it was only the Education Act of July 1989 that placed schools under an obligation to provide information as well as educational and career guidance. Then, the Act of April 2005 on vocational guidance made it compulsory for each school to develop its own educational project on vocational guidance. The project aims to involve not only the school and teachers, but also the students' parents, career advisors, known as *conseiller d'orientation*, as well as professionals, with the assistance of the local authorities, trade organisations, companies and associations. Other organisations, whose role is to assist in the selection of a vocational career are the National Employment Agency (*Pôle Emploi*), the Centre of Information for Youth – CIDJ (*Centre d'Information et de Documentation Jeunesse*), the National Office for Education and Career Information – ONISEP (*Office National d'Information sur les Enseignements et les Professions*), and the Centre for Studies and Research on Qualifications – CEREQ (*Centre d'Etudes et de Recherches sur les Qualifications*). All students at junior and senior secondary level participate in an educational program called the "Pathway to the discovery of educational and vocational options", which aims to set forth a fairly comprehensive range of available professions and educational alternatives. At the junior secondary level, the above-mentioned pathway is one way of gaining knowledge and skills common to all types of professional activity, i.e. social and citizenship skills, as well as qualities such as independence and initiative. At the senior level, the "Pathway to the discovery of educational and vocational options" is continued and adjusted to comply with the objectives of the reform of senior secondary schools, implemented in 2010. All students of the "new senior secondary" school are to have new tools at their disposal: two hours per week of personalised assistance (*accompagnement personnalisé*), mentoring and opportunities to review their current career path. The introduction, in 2005, of a new option called "discovering occupations" – DP3 – to the curriculum of the final year of *collège* was a response to the increasingly obvious maladjustment of young people to the realities of the job market, stemming from a lack of proper guidance prior to taking such an important step on the road to independence and self-fulfillment.

It must be said that, although French educational authorities were slow to note the existence of system faults at the school/work level of co-operation, they took quite far-reaching and comprehensive measures to rectify the situation. It is still too early to pass judgement on the effectiveness of the 2005 reform, however, the introduction of diverse actions and initiatives geared towards increasing economic awareness among young people and improved guidance enabling them to take up employment, are commendable and a worthy example for other nations.

Słowa kluczowe: doradztwo zawodowe; Francja; kształcenie; program; szkolnictwo

Keywords: career counseling; education; France; schools; teaching program

Wstęp

Na podstawie wyników europejskiego projektu FIFOB prowadzonego w Niemczech, Polsce, Austrii, na Łotwie, w Portugalii, na Węgrzech i w Wielkiej Brytanii można zauważyć,

że w opinii pracodawców oraz specjalistów od europejskiego rynku pracy absolwenci szkół nie są wyposażeni w tzw. kompetencje biznesowe związane z funkcjonowaniem w świecie biznesu i przygotowania do zawodu (Kurek, Rachwał, Szubert, 2012). Znaczenie kompetencji biznesowych jest ważne zarówno w aspekcie wchodzenia absolwentów szkół na rynek pracy czy rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw, jak i w rozwoju społeczno-gospodarczym układów przestrzennych różnej skali (m.in. Kurek, Rachwał, 2010, 2011; Naudé, 2008; Wach, 2007). Innym ważnym elementem kształcenia w aspekcie wejścia na rynek pracy jest planowanie kariery zawodowej. Potwierdzają to wyniki badań realizowanych w ramach projektu FIFOB, w którym poddano analizie proces kształtowania kompetencji biznesowych (kształcenia przedzawodowego) w dwóch ostatnich latach obowiązkowej edukacji. Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród polskich nauczycieli stwierdzono, że uczeń powinien umieć analizować kierunek dalszej nauki i kariery zawodowej w kontekście własnych predyspozycji i przez ocenę swoich możliwości. Potwierdza to tezę, że kształcenie w zakresie edukacji przedzawodowej na etapie gimnazjalnym jest niezwykle ważne, gdyż ten etap często decyduje o dalszej karierze zawodowej młodzieży. Dodatkowo, w kształceniu przedzawodowym konieczne jest obecnie odejście od teorii na rzecz realiów, przez likwidację bariery dzielącej edukację i rynek pracy w zakresie lokalnym i krajowym. Celem niniejszego artykułu jest przedstawianie miejsca planowania kariery zawodowej w procesie kształcenia we Francji w oparciu o plany i treści nauczania oraz zalecenia ministerstwa edukacji. Opisane doświadczenia francuskie stanowią przykład instytucjonalnej próby przygotowania młodzieży do wyboru zawodu oraz kształtowania postaw przedsiębiorczych. Omówione w tekście techniki i metody realizacji założeń edukacyjnych są – według autorów – atrakcyjne dla uczniów i godne odnotowania na gruncie polskiej edukacji.

Zagadnienia nauczania przedsiębiorczości oraz tematyka przygotowania młodzieży do wstąpienia na rynek pracy była podejmowana m.in. przez Borowiec (2009), Brzegowego (2014), Dorockiego (2014), Kilar (2013), Kurek (2011), Oleksiuka (2013), Piróg (2005), Rachwał (2011), Wacha (2007) i Ziolo (2012). Jednakże w tych opracowaniach tematyka planowania kariery zawodowej była ograniczona do krajowych doświadczeń lub szczebla akademickiego. W poniższym tekście autorzy starali się zapoznać czytelnika z najnowszymi działaniami podjętymi we francuskich szkołach średnich.

Artykuł w swym założeniu ma również stanowić podstawę do podjęcia dyskusji o przygotowaniu młodzieży do planowania własnej kariery zawodowej w Polsce.

System szkolnictwa we Francji

Podwaliny pod współczesny system edukacji we Francji położyła reforma Julesa Ferry'ego (1881–1882). Według jej założeń szkoła miała być obowiązkowa i bezpłatna, a także laicka, co oznaczało, iż przestrzeń szkolna oraz treści nauczania nie dopuszczały manifestowania symboli ani dogmatów religijnych. Zasady powszechności, bezpłatności i laickości systemu szkolnego obowiązują we francuskiej oświacie do dziś, a każde dziecko między 6. a 16. rokiem życia podlega obowiązkowi szkolnemu. Wyjątkiem laickości systemu szkolnego jest Alzacja i Lotaryngia, w których w wyniku uwarunkowań historycznych religia jest obecna w szkołach państwowych.

Znacząca większość szkół we Francji podlega bezpośredniej kontroli francuskiego Ministerstwa Edukacji Narodowej (*Ministère de l'Éducation Nationale, de la Jeunesse et de la Vie associative*, MENJVA). Również szkoły prywatne w większości działają w ramach kontraktu z MENJVA, co oznacza, że muszą się dostosować do jego dyrektyw oraz oficjalnych programów nauczania. Pozostałe szkoły prywatne, niezwiązane kontraktem, obejmują znikomy odsetek

dzieci w wieku szkolnym. We Francji dopuszczalne jest również nauczanie w domu, ale są to marginalne przypadki. System szkolnictwa jest bardzo scentralizowany. Dyplomy wydawane przez szkoły są oparte na programach wspólnych dla wszystkich placówek, toteż są uznawane na wszystkich krajowych szczeblach edukacji. Również rekrutacja nauczycieli odbywa się na szczeblu centralnym: za pośrednictwem specjalnych instytucji kształcących nauczycieli – dla szkół podstawowych – oraz w drodze konkursu lub przydziału (*affectation*) po zdaniu państwowego egzaminu zwanego *agrégation* – dla szkół średnich.

W szkole podstawowej (*école élémentaire*) dziecko 6-letnie wkracza na pierwszy stopień kształcenia, trwający pięć lat. Na ten pierwszy etap nauki składają się: kurs przygotowawczy (*cours préparatoire*), kurs podstawowy (*cours élémentaire*, dwa poziomy) oraz kurs średni (*cours moyen*, dwa poziomy). W trakcie tych kursów dziecko uczy się czytać – dzięki lekturze tekstów, pisać – na zajęciach z redagowania tekstu, oraz liczyć – nabywając podstaw arytmetyki. Dziecko ma także styczność z językiem obcym, zazwyczaj angielskim, oraz informatyką. Zajęcia ze wszystkich przedmiotów zwykle są prowadzone przez tego samego nauczyciela.

Kolejny stopień to szkoła średnia (*école secondaire*), podobnie jak w Polsce podzielona na dwa poziomy, zwane we Francji cyklami. Cykl pierwszy to *collège* – odpowiednik naszego gimnazjum. *Collège* przyjmuje dzieci 11-letnie, a nauka w nim trwa cztery lata. Z przejściem ze szkoły podstawowej do *collège* nie są związane żadne egzaminy. Wspomnieć należy, iż we Francji obowiązuje numeracja lat szkolnych odwrotna niż w Polsce – jest ona malejąca, toteż uczeń *collège* rozpoczyna naukę w klasie szóstej, a kończy w trzeciej. Na tym etapie poszczególne kursy są już wyodrębnione. Są to: język francuski, matematyka, historia-geografia, wychowanie obywatelskie, nauki o życiu i ziemi, technologia, sztuki plastyczne, języki obce, wychowanie muzyczne, wychowanie fizyczne i sportowe, fizyka-chemia. Nauczają nauczyciele wyspecjalizowani w danej dziedzinie. Cykl pierwszy kończy się egzaminem i otrzymaniem dyplomu zwanego *brevet*. Na tym etapie uczeń ma możliwość wyboru dalszej ścieżki edukacyjnej. Drugi cykl, czyli liceum (*lycée*), obejmuje trzy klasy: drugą, pierwszą oraz końcową. We Francji wyróżnia się dwa typy liceów: liceum profilowane (ogólnokształcące i techniczne) oraz liceum zawodowe. W pierwszym przypadku po pierwszym roku nauki uczeń dokonuje wyboru pomiędzy ścieżką ogólną bądź technologiczną, a jego nauka kończy się egzaminem maturalnym (*baccalauréat*) o orientacji ogólnej lub technologicznej. Z kolei licea zawodowe (*lycée professionnel*) dają możliwość uzyskania dyplomu technika danej specjalności już po zaledwie roku lub dwóch latach nauki – jest to tzw. Certyfikat Kwalifikacji Zawodowych CAP (*Certificat d'aptitude professionnelle*) albo Dyplom Szkolenia Zawodowego BEP (*Brevet d'enseignement professionnel*). Nauka może trwać także trzy lata i kończy się maturą zawodową (*baccalauréat professionnel*) – dyplom ten poświadcza nabycie wysokich kwalifikacji zawodowych. Większość francuskich licealistów wybiera opcję maturalną, jest ona bowiem punktem wyjścia do dalszego kształcenia na uniwersytecie lub w którejś z prestiżowych wielkich szkół (*Grandes Ecoles*).

Miejsce kursów planowania kariery zawodowej w szkole średniej we Francji

Doradztwo i planowanie kariery zawodowej mają we Francji bardzo bogatą tradycję. W 1910 r. powstała w Paryżu instytucja informacji zawodowej (*service d'information professionnelle*), której celem miało być określanie uzdolnień dzieci i zapoznanie ich z perspektywami edukacyjnymi, mające na celu rozwijać ich talenty. W 1919 r. ustawą Astier stworzono biura orientacji zawodowej (*offices d'orientation professionnelle*) kierujące dzieci ze szkół podstawowych do nauki zawodu. Do 1930 r. oferta instytucji poradnictwa zawodowego była skierowana tylko do przyszłych pracowników fizycznych i biurowych. W 1928 r. został stworzony w Paryżu

Krajowy Instytut Poradnictwa Zawodowego (*Institut National d'Orientation Professionnelle*), przekształcony w 1939 r. w Krajowy Instytut Badań nad Pracą i Poradnictwa Zawodowego (*Institut national d'étude du travail et d'orientation professionnelle*, INETOP). Instytut ten, podległy od 1941 r. Konserwatorium Sztuk i Profesji (*Conservatoire National des Arts et Métiers*) – najstarszej we Francji placówce o charakterze wyższej szkoły zawodowej – oferuje studia w zakresie nauk społecznych, psychologii poradnictwa i psychologii pracy oraz specjalizuje się w kształceniu przyszłych doradców zawodowych.

Świadomość, że edukacja nie może być oderwana od realiów rynku pracy, oraz przekonanie, że jednym z zadań szkoły jest również przygotowanie uczniów do podjęcia drogi zawodowej, znalazły swój wyraz we francuskim ustawodawstwie. Ustawa o edukacji z lipca 1989 r. głosi, iż „częścią prawa do kształcenia jest prawo do poradnictwa i informacji na temat edukacji i pracy zawodowej”. Z kolei ustawa o poradnictwie z kwietnia 2005 r. zakłada, że szkoły „opracowują [...] swój projekt edukacyjny i poradnictwa zawodowego przy pomocy rodziców, nauczycieli, doradców i innych kompetentnych profesjonalistów. Przyczynia się do tego odpowiednia administracja, samorząd lokalny, organizacje branżowe, firmy i stowarzyszenia”. Oba te akty stanowią, że oświata jest priorytetem narodowym, wskazując jednocześnie na konieczność przygotowania dla każdego ucznia indywidualnego planu rozwoju edukacyjno-zawodowego.

Wśród celów narodowej polityki w zakresie poradnictwa zawodowego wymienia się m.in. umiejętność znalezienia własnej drogi rozwoju zawodowego w kształceniu podstawowym. Zadanie to realizowane jest dzięki większej indywidualizacji wsparcia zawodowego oraz lepszej jakości i dostępności świadczonych usług doradczych, a także dzięki przekazywaniu rzetelnych informacji na temat trendów na rynku pracy i podejmowaniu konkretnych działań zapobiegających wykluczaniu grup docelowych, takich jak młodzież z problemami w nauce lub ze środowisk społecznie upośledzonych. Kładzie się także większy nacisk na zwiększanie świadomości społecznej podmiotów społecznych w kwestii poradnictwa, w kontekście uczenia się przez całe życie – weryfikacja umiejętności i doświadczenia zawodowego osób dorosłych, kształcenie ustawiczne. Uznaje się, że „wybór własnej ścieżki kariery nie jest wyłącznie problemem ucznia, młodego człowieka czy nawet jego rodziny. Jest to także akt, którego konsekwencje mają wyraźnie społeczny charakter. Jednym z takich społecznych kontekstów decyzji o dalszej drodze edukacji, a w dalszej perspektywie funkcjonowania w określonej roli zawodowej, jest wpływ, jaki ma – lub może mieć – na nią szkoła. Dlatego okres pobytu w szkole powinien być przez uczniów wykorzystany na zdobycie informacji o różnych zawodach i ich wymaganiach, na odkrycie własnych możliwości, ustalenie celów na przyszłość oraz uświadomienie sobie swoich słabych stron, ewentualnych ograniczeń czy braków” (Dziewulak, 2013).

Za świadczenie usług i poradnictwo na rzecz młodzieży w szkołach średnich i wyższych odpowiedzialne są Ministerstwo Edukacji Narodowej (MENJVA) oraz Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Badań Naukowych (*Ministère de l'Enseignement Supérieur et de la Recherche Scientifique*, MESRS). Większość usług związanych z doradztwem i pośrednictwem zawodowym, leżących w gestii Ministerstwa Edukacji Narodowej, jest świadczona w szkołach, które są odpowiedzialne za monitorowanie wszystkich uczniów w pierwszym roku po ukończeniu nauki, w Centrach Informacji i Poradnictwa (*Centre d'information et d'orientation*, CIO) oraz ich agencjach podległych temu ministerstwu.

Orientacja szkolno-zawodowa (*orientation scolaire et professionnelle*) polega na proponowaniu uczniom różnych ścieżek zawodowych, które mogą podjąć w zależności od zainteresowań, wyników w nauce oraz cech osobowościowych. Liczne parametry pozwalające ustalić predyspozycje danej osoby mogą zostać określone dzięki testom psychometrycznym, kwestionariuszom lub testom projekcyjnym. Metod jest wiele i muszą się one opierać przede

wszystkim na swobodzie wyboru zainteresowanej osoby. Celem jest osiągnięcie przez ucznia lepszego samorozumienia, a dzięki temu doprowadzenie go do podejmowania właściwych decyzji zawodowych.

Osobą zajmującą się we Francji doradztwem zawodowym jest doradca zawodowy, tzw. *conseiller d'orientation*, lub nauczyciel, który przeszedł odpowiednie przeszkolenie w zakresie doradztwa. Od 1991 r. doradca zawodowy musi mieć wykształcenie psychologiczne, stąd też często stosuje się określenie psycholog doradztwa zawodowego (*conseiller d'orientation-psychologue*, CO-P). Doradcy pracują głównie w placówkach edukacyjnych oraz w CIO. Pomagają oni młodym ludziom w podejmowaniu decyzji dotyczących przyszłej pracy i przygotowania do niej. Dostarczają uczniom i rodzicom dodatkowe informacje na poziomie regionalnym, ogólnokrajowym, europejskim i światowym, dotyczące rynku pracy, trendów rozwojowych na świecie, zawodów i zatrudnienia, wykorzystania posiadanych uzdolnień i talentów. Ich zadania w szkołach średnich i wyższych są bardzo różne. Najważniejsze z nich to:

- gromadzenie, opracowywanie i aktualizowanie informacji o zawodach lub stanowiskach pracy, instytucjach kształcenia zawodowego oraz możliwościach uzyskiwania kwalifikacji, jak również o potrzebach rynku pracy,
- systematyczne monitorowanie uczniów, przyczyniające się do stworzenia warunków sprzyjających osiągnięciu sukcesów,
- informowanie uczniów, studentów i ich rodzin o procedurach orientacyjnych, instytucjach edukacyjnych i ścieżkach zawodowych,
- prowadzenie indywidualnego poradnictwa wobec uczniów, studentów i ich rodziców,
- przeprowadzanie zajęć pozwalających na ewaluację uczniów i studentów,
- prowadzenie zajęć aktywizujących, przygotowywanie młodzieży do świadomego planowania kariery zawodowej,
- pomoc uczniom i studentom w realizacji projektów szkolnych i zawodowych,
- doradztwo techniczne dla dyrektora placówki i grona pedagogicznego w zakresie przygotowania działań dydaktycznych zorientowanych na poradnictwo,
- współuczestnictwo w działaniach prowadzonych przez innych członków grona pedagogicznego (www.education.gouv.fr).

Obecnie francuski system charakteryzuje duża różnorodność służb świadczących usługi w zakresie informacji i poradnictwa. Zaletą tej sytuacji jest szeroka gama technik, praktyk oraz osób wykonujących powyższy zawód w całym kraju. Oprócz samych szkół i wspomnianych Centrów Informacji i Poradnictwa, we Francji działa bardzo wiele instytucji publicznych, półprywatnych i prywatnych oferujących porady, wsparcie i ukierunkowanie w zakresie budowy własnej ścieżki zawodowej, wspierających i uzupełniających działalność informacyjno-poradniczą realizowaną przez doradców szkolnych. Warto wymienić chociażby Krajową Agencję Pracy (*Pôle Emploi*), Centrum Informacji i Dokumentacji Młodzieżowej (CIDJ) (*Centre d'Information et de Documentation Jeunesse*), Krajowe Biuro Informacji o Kształceniu i Zawodach (ONISEP) (*Office National d'Information sur les Enseignements et les Professions*) czy Centrum Studiów i Badań Kwalifikacji Zawodowych (CEREQ) (*Centre d'Etudes et de Recherches sur les Qualifications*). Celem tego ostatniego jest prowadzenie badań i analiza rynku pracy, zatrudnienia i realizowanych szkoleń. CEREQ przygotowuje i opracowuje materiały na temat bieżącej i przewidywanej sytuacji rynkowej w obszarze zapotrzebowania na konkretne zawody. Informacje przekazywane są następnie do ONISEP, który rozpowszechnia je wśród zainteresowanych uczniów i nauczycieli kształcenia zawodowego (Dziewulak, 2013).

Odkrywanie zawodów i orientacja aktywna

Wybór zawodu jest dziś rozumiany jako proces, ciąg decyzji, który zaczyna się we wczesnym dzieciństwie i trwa przez całe życie. Ponieważ młody człowiek większą część swojego aktywnego czasu spędza w szkole, to właśnie ona powinna przygotować go wyboru zawodu i kierunku kształcenia. Za kluczowy okres w procesie orientacji uznaje się ostatni rok *collège*, kiedy to uczeń decyduje o wyborze szkoły średniej drugiego stopnia. Od liceum zaczyna się już bowiem kształcenie zawodowe, a młody człowiek musi być gotowy podjąć decyzję dotyczące swojej przyszłości. Dlatego też wszyscy uczniowie gimnazjum i liceum uczestniczą w programie edukacyjnym, tzw. ścieżce odkrywania drogi zawodowej i edukacyjnej (*parcours de découverte des métiers et des formations*), którego celem jest przedstawienie im w miarę szerokiego spektrum dostępnych zawodów oraz dróg kształcenia. Program ten pozwala uczniom m.in.:

- zrozumieć związek pomiędzy ich aktualną pracą na lekcjach a ścieżką edukacyjną, którą tworzą,
- poszerzyć ich horyzonty osobiste przez wyjście poza zakres profesji i wykształcenia, z którymi stykają się w rodzinie lub otoczeniu,
- umożliwić im nabycie wiadomości, umiejętności i nawyków przydatnych przez całe życie.

Program ten jest jednym z elementów zapobiegającym wczesnemu porzucaniu szkoły przez młodzież. Ponadto przyczynia się do wzmocnienia sektorów naukowych i technicznych oraz uczy poszanowania zasady równości szans. Krajowy program rozwoju szkół zdefiniowany w 2005 r. zakłada, że ścieżka odkrywania drogi zawodowej i edukacyjnej ma pozwolić podnieść poziom kwalifikacji w danym przedziale wiekowym: 100% na pierwszym poziomie kwalifikacji, 80% wśród maturzystów oraz u połowy absolwentów wyższych uczelni. Ścieżka jest opracowywana przez dyrektora placówki oświatowej przy udziale całego grona pedagogicznego, a przy jej tworzeniu wykorzystywane są wszelkie dostępne środki i materiały, m.in. dostarczone przez ONISEP i CIO, uniwersyteckie centrum informacji i poradnictwa SCUIO, misje lokalne, publiczne agencje ds. pracy i partnerów publicznych i prywatnych (*Le parcours de découverte des métiers et des formations*, www.education.gouv.fr).

Na etapie gimnazjum wspomniana ścieżka jest jedną z dróg nabywania wiadomości i kompetencji wspólnych dla każdej aktywności zawodowej. Są to zatem kompetencje społeczne i obywatelskie. Kształtowane są również wśród uczniów takie cechy, jak samodzielność i aktywność. Uczniowie zostają objęci ścieżką w drugim roku nauki – według nazewnictwa francuskiego jest to klasa piąta, *cinquième*. Wtedy też zaczyna się stopniowe prezentowanie im rozmaitych profesji oraz sposobów kształcenia. W pierwszym roku program obejmuje wizyty w przedsiębiorstwach i zakładach pracy oraz spotkania i wywiady z profesjonalistami z różnych dziedzin, pozwalające uczniom zapoznać się z wieloma zawodami i branżami. W roku drugim (klasa *quatrième*) uczniowie poznają istniejące drogi kształcenia – spędzają jeden dzień w liceum, Centrum Kształcenia Zawodowego (*Centre de formation d'apprentis*, CFA) lub innej placówce edukacyjnej. Trzeci rok programu przypada na ostatnią klasę gimnazjum (*troisième*). Wówczas przewiduje się m.in. „obserwację środowiska pracy zawodowej”. Każdy uczeń w trakcie nauki w gimnazjum spędza co najmniej 10 dni w jakimś przedsiębiorstwie. Wszyscy uczniowie odbywają również zindywidualizowane rozmowy orientacyjne.

Uczniowie mogą też skorzystać z opcji fakultatywnej odkrywania zawodów (*découverte professionnelle*) w wymiarze trzech lub sześciu godzin tygodniowo. Opcja fakultatywna trzygodzinna, tzw. DP3, jest narzędziem uzupełniającym kulturę ogólną uczniów i pogłębiającym znajomość świata zawodowego o aspekty ekonomiczne i społeczne. W żaden sposób nie warunkuje ona przyszłej orientacji uczniów. Uczniowie po zakończeniu gimnazjum mają pełną swobodę wyboru dalszej ścieżki kształcenia. Główne jej cele to:

- poznanie zawodów: pokazanie uczniom, jak wygląda codzienna praca pilota, piekarza, webmastera czy pielęgniarki,
- poznanie środowiska pracy: jak zorganizowana jest praca w dużej lub małej firmie, w administracji, w laboratorium badawczym itp.,
- poznanie ścieżek kształcenia: jakie dyplomy można zdobyć, gdzie i jak można się do nich przygotować (szkolenia, przyuczanie do zawodu, kształcenie ustawiczne), gdzie można zasięgnąć potrzebnych informacji (CIO, ONISEP itd.).

Zajęcia w ramach DP3 są przygotowywane i prowadzone przez zespół animatorów z wielu dziedzin: nauczycieli gimnazjalnych i licealnych, doradców zawodowych itp. Mogą one obejmować m.in. wywiady i spotkania z profesjonalistami przedstawiającymi swój zawód lub ze starszymi uczniami i studentami opowiadającymi o swych wyborach edukacyjnych, wyszukiwanie informacji i analizę dokumentów, tworzenie raportów i dokumentacji na podstawie zebranych materiałów, wizyty, obserwacje i staże w przedsiębiorstwach w administracji, warsztatach, zakładach produkcyjnych oraz laboratoriach, a także tworzenie reportaży na temat zawodów, przedstawianie zdobytych doświadczeń na forum klasy, udział w panelach dyskusyjnych.

Kompetencje wyniesione z udziału w opcji DP3 są sprawdzane, a osiągnięte wyniki uwzględnione w dyplomie *brevet*. Opcja ta spotkała się z bardzo pozytywnym odzewem ze strony uczniów i ich rodziców, w rezultacie jest już obecna w ok. 80% francuskich *collège*.

Moduł sześciogodzinny odkrywania zawodów, DP6, został skonstruowany w oparciu o te same zasady co opcja DP3, ale przewidziano w nim więcej czasu na poznanie środowiska zawodowego: przedsiębiorstwa, licea zawodowe lub też CFA. Jest on przeznaczony dla uczniów, którzy zdecydowali już, że po ukończeniu gimnazjum chcą podjąć naukę zawodu. Udział w DP6 ma im zatem pomóc w stworzeniu ich indywidualnego projektu (*La découverte professionnelle en classe de troisième*, www.education.gouv.fr/).

Na etapie liceum ścieżka odkrywania drogi zawodowej i edukacyjnej jest kontynuowana i dostosowana do założeń reformy liceów, która weszła w życie w roku szkolnym 2010. W ramach tzw. nowego liceum do dyspozycji ucznia oddano nowe narzędzia: wsparcie spersonalizowane (*accompagnement personnalisé*, dwie godziny zajęć tygodniowo), mentoring i możliwości korygowania obranej drogi edukacyjnej. Pierwsza klasa liceum (we Francji nazywana drugą, *deuxième*) to etap, kiedy uczeń określa swoje cele i wybiera interesujące go dziedziny wiedzy oraz powiązane z nimi metody. Jest w ten sposób wspomagany w ukierunkowaniu na wybór matury i studiów wyższych. Ma do dyspozycji dwie godziny tygodniowo wsparcia spersonalizowanego w celu opracowania projektu kształcenia i orientacji. W klasie drugiej (zwanej pierwszą, *première*) każdy uczeń spędza dzień na wyższej uczelni: uniwersytecie, w uniwersyteckim instytucie technologicznym (IUT), pomaturalnym studium technicznym (STS) lub studium przygotowującym do wielkich szkół (CPGE). Jest to początek przygotowania do orientacji aktywnej. W klasie końcowej (*terminale*) rada klasowa wydaje na koniec pierwszego trymestru swoją opinię i formułuje zalecenia odnośnie intencji ucznia w kwestii kształcenia pomaturalnego. Uczeń jest przygotowywany do orientacji aktywnej i otrzymuje pomoc przy procedurach związanych z wyborem uczelni oraz składaniem podań.

Orientacja aktywna to z kolei szereg działań informacyjnych, doradczych i towarzyszących, skierowanych do przyszłych maturzystów ze strony pracowników uniwersyteckich przy współudziale opiekunów klas i dyrektorów liceów. Działalność ta wpisuje się w kluczowe cele nowego liceum, które ma lepiej przygotowywać uczniów dzięki bardziej postępowym, otwartym i sprawiedliwym działaniom na rzecz wyboru ścieżki zawodowej. Pierwszym i najważniejszym punktem orientacji aktywnej jest informacja. Lepsza wiedza o treściach edukacyjnych, procentowej zdawalności na egzaminach czy szansach na zatrudnienie w danym zawodzie

pozwała przyszłym studentom dokonać przemyślanych wyborów. Orientacja ta jest aktywna, ponieważ angażuje zarówno ucznia, jak i uniwersytet lub inną uczelnię wyższą w proces prowadzący do podjęcia decyzji: umacnia ucznia w jego pierwotnym wyborze bądź zaleca mu wybór kierunku albo sektora, w którym jego szanse będą największe. Dlatego też wśród oferowanych metod znaleźć można m.in. wymiany organizowane między liceami a wyższymi uczelniami, pilotowane przez komisje kierowane przez rektorów. Aż do 2001 r. zajęcia te były skierowane do uczniów klasy maturalnej, którzy przygotowywali z rodzicami i opiekunami klas swoje plany kształcenia wyższego. Rada klasy, złożona z dyrektora, nauczycieli danej klasy, doradcy edukacyjnego oraz przedstawicieli uczniów i rodziców – która począwszy od pierwszego trymestru skupia szczególną uwagę na kwestii orientacji – wydaje opinię i zalecenia dla każdego ucznia, aby pomóc mu dokonać najodpowiedniejszego dla niego wyboru. Od roku szkolnego 2011 zajęcia te objęły także uczniów klasy *première*. Była to odpowiedź na oczekiwania uczniów, którzy potrzebowali informacji koniecznych do realizacji ich projektów rozwoju zawodowego. Można stwierdzić, że orientacja ta ma na celu antycypować przyszłe wybory uczniów. Wedle jej założeń każdy licealista, który chce kontynuować naukę na wyższej uczelni, powinien móc otrzymać przejrzyste i obiektywne informacje o całości oferty edukacyjnej oraz zindywidualizowane porady odnośnie sektora, który zamierzałby wybrać, jak też wszelkich stawianych przezeń wymagań. Ma też zostać przeszkolony w wyszukiwaniu informacji przydatnych w procesie podejmowania wyboru oraz procedur wstępnego zapisu na studia, który w przypadku większości wyższych uczelni odbywa się drogą elektroniczną, na specjalnie w tym celu utworzonej platformie (*Orientation active: une aide individualisée pour les lycéens*, www.education.gouv.fr).

Inicjatywy i narzędzia wspierające szkoły w przygotowywaniu uczniów do podjęcia świadomego i przemyślanego wyboru zawodu

Wprowadzenie do programu ostatniej klasy *collège* opcji odkrywanie zawodów DP3 w roku szkolnym 2005 było odpowiedzią na coraz bardziej widoczne nieprzystosowanie młodych ludzi do realiów rynku pracy, wynikające z niewystarczającego przygotowania ich na ten ważny w drodze do niezależności i samorealizacji krok (Dorocki, Brzegowy, 2014a). Pomimo wprowadzenia do szkół średnich zajęć z doradcami zawodowymi, dysponującymi sporą gamą narzędzi i mającymi pomóc młodym ludziom określić ich predyspozycje i ukierunkować ich wybory, na jaw wyszła kolejna bolączka trapiąca przyszłe pokolenie pracowników: brak wiedzy o funkcjonowaniu współczesnej gospodarki. Od uczniów oczekuje się dokonania wyboru i wstąpienia na ścieżkę kształcenia, która doprowadziłaby ich do odnalezienia i zajęcia właściwego miejsca jako osoby pracującej – jednocześnie jednak ci młodzi ludzie niewiele wiedzą o tym, co właściwie czeka ich po ukończeniu kształcenia zawodowego. Nie wiedzą, jak funkcjonują firmy i przedsiębiorstwa ani jak wygląda codzienność w zawodzie, który zamierzają obrać. Nie wiedzą, czego pracodawcy mogą oczekiwać od nich, a czego oni mogą oczekiwać od pracodawców. Brakuje im nawet podstawowej wiedzy na temat funkcjonowania relacji zwierzchnik – podwładny w środowisku pracy. Zadaniem opcji DP3 ma być zatem uzdrowienie istniejącej sytuacji, ale należy wspomnieć, że stopniowe wypełnianie tej luki informacyjnej zaczęło się już pod koniec lat 90. poprzedniego stulecia, a inicjatorami zmiany były same przedsiębiorstwa.

Wśród prekursorów nowego podejścia była branża budowlana, długo uznawana za sektor, do którego trafiają młodzi ludzie, którzy nie mają jasnej wizji swojej przyszłości i właściwie nie do końca wiedzą, co chcą ani co potrafią robić. „Budowlanka” była kompromisem, wyborem niejako przymusowym – przecież coś trzeba było wybrać. Równocześnie taki przypadkowy wybór mógł się okazać trafny. Inicjatywa ze strony firm miała podłoże czysto pragmatyczne:

w niedalekiej przyszłości niektóre branże czekała nieuchronna wymiana siły roboczej i zaistniała potrzeba przyciągnięcia nowych pracowników. Firmy zrozumiały, że to one muszą wyciągnąć rękę do młodych ludzi i wyjść do nich z atrakcyjną propozycją, a szkoła jest na to najlepszym miejscem. Rozliczne inicjatywy lokalne – głównie ze strony stowarzyszeń działających na rzecz przybliżenia szkoły ze środowiskiem pracy, takich jak Stowarzyszenie Młodzież i Przedsiębiorstwo (AJE – *Association Jeunesse et Entreprise*), pioniera w tej dziedzinie – mocno wsparły te działania. Niektóre wielkie firmy, np. Coca Cola, SFR czy Siemens, stworzyły nawet na użytek nauczycieli gimnazjalnych specjalne zestawy pedagogiczne, komiksy, płyty DVD itp. Za pośrednictwem Centrum Badań i Zasobów dla Nauczycieli Kształcenia Zawodowego CERPET ponad 1 tys. nauczycieli odbyło w 200 firmach partnerskich (Peugeot, McDonald's, LaPoste, Nestlé, IKEA i in.) trzydniowe staże, mające lepiej ich przygotować do prowadzenia zajęć w ramach opcji DP3. Jedną z najaktywniejszych organizacji pozarządowych działających na tym polu jest 100000 Przedsiębiorców (100000 *Entrepreneurs*), stowarzyszenie założone w 2007 r. przez przedsiębiorcę Philippe Hayata (Dorocki, Brzegowy, 2014b). Działania stowarzyszenia skierowane są do młodzieży w wieku 13–25 lat, od gimnazjalistów po studentów, a ich celem jest przekazanie im kultury przedsiębiorczości podczas prezentacji i wykładów prowadzonych w placówkach oświatowych przez przedsiębiorców i szefów firm, których przeszkoliło stowarzyszenie. Dzięki takim spotkaniom młodzi ludzie zdobywają wiele przydatnych wiadomości o tym, jak działają przedsiębiorstwa różnych sektorów gospodarki, jakie problemy mogą napotkać i jak sobie z nimi radzić. Uczniowie dowiadują się, jak dostosowywać firmę do zmian w gospodarce, jak wyrobić sobie stabilną pozycję na rynku, jak pozyskiwać nowych klientów oraz dostają wiele innych informacji z zakresu ekonomii i przedsiębiorczości. Wszystkie wiadomości przekazane są w przejrzysty i ciekawy sposób, poparte przykładami zaczerpniętymi z doświadczeń prelegentów. Działania organizacji 100000 Przedsiębiorców objęły od 2007 r. ponad 200 000 uczniów i studentów. Obecnie stowarzyszenie dysponuje siecią ponad 4,5 tys. partnerów przedsiębiorców i 3,5 tys. nauczycieli, organizując w ciągu roku szkolnego ok. 1850 spotkań. Zainteresowanie tą formułą okazało się tak wielkie, że zapotrzebowanie przekroczyło możliwości stowarzyszenia, które w rezultacie połączyło siły z *Entreprendre pour Apprendre* – zrzeszeniem 20 stowarzyszeń zorientowanych na promowanie przedsiębiorczości wśród młodych ludzi i rozwijanie ich kompetencji w tej dziedzinie (*Liaisons sociales magazine*, 2009).

Wśród materiałów mających podnieść świadomość uczniów w zakresie tworzenia i funkcjonowania firm właściwie nie było przystępnie opracowanych podręczników, a istniejące pomoce edukacyjne w większości miały charakter teoretyczny. Był to impuls do stworzenia nowych narzędzi, za pośrednictwem których młodzież szkolna mogłaby poznać ten temat. Do najciekawszych należą dwie publikacje szczególnie polecane przez Ministerstwo Edukacji: *Lucy i Valentin... zakładają firmę* oraz *Przedsiębiorstwo (wreszcie) objaśnione nastolatkom*.

W pierwszej pozycji jej twórcy – studenci-przedsiębiorcy – sięgnęli po formułę komiksu, aby w zabawny a zarazem wciągający sposób pokazać młodym ludziom, jak wygląda tworzenie firmy od podstaw. Jak mówi główny pomysłodawca, Guilhem Bertholet: „W ramach AJEL (stowarzyszenie młodych przedsiębiorców z Lyonu) organizowaliśmy prelekcje w klasach ponadmaturalnych, żeby uwrządzić młodych ludzi na punkcie zakładania firm. Zdaliśmy sobie sprawę, że praktycznie w ogóle ich to nie rusza. Podczas jednego z wystąpień zapytaliśmy, kto chciałby któregoś dnia otworzyć własną firmę. 80 osób na sali i ani jedna ręka nie poszła w górę... Dlatego stworzyliśmy ten komiks: żeby uświadomić młodym, że założenie firmy to taka sama droga kariery jak każda inna. [...] Początkowo miał być przeznaczony dla licealistów,

ale potem uznaliśmy, że warto, aby zapoznali się z nim także uczniowie gimnazjów. Młodzież w tym wieku ma bardzo ograniczone postrzeganie przedsiębiorcy. Dla nich to starszy facet stojący na czele wielkiej firmy. Mają za mało wiadomości, tak naprawdę nie wiedzą co to znaczy być przedsiębiorcą” (*Lucy et Valentin créent leur entreprise: une manière ludique de sensibiliser les jeunes*, www.apce.com). Komiksowe perypetie młodych przedsiębiorców przeplatają się z dodatkowymi objaśnieniami każdego etapu zakładania firmy. Całość uzupełnia zestaw testów i ćwiczeń do przeprowadzenia na lekcjach.

Kolejną interesującą pozycją jest książka Bertranda Pointeau *L'Entreprise (enfin) expliquée aux ados*, czyli *Przedsiębiorstwo (wreszcie) objaśnione nastolatkom*. Jej autor, dyrektor francuskiego wydziału Bain & Company – światowego giganta w dziedzinie konsultingu – postawił sobie za cel w przystępny i rzeczowy sposób przedstawić młodzieży, ich rodzicom oraz nauczycielom świat przedsiębiorstw. Książka traktuje o wszystkich przedsiębiorstwach: małych i dużych, francuskich i zagranicznych, przemysłowych, handlowych i usługowych oraz opisuje w jasny sposób ich funkcjonowanie. Jak mówi autor: „Rozmawiamy czasem w domu o przedsiębiorstwie, o aktualnościach ze świata ekonomii. Moje dzieci ciekawią te tematy, ale zarazem podchodzą do nich nieufnie. Okazuje się, że ta tematyka jest dla nich mało przejrzysta. [...] Większość informacji dociera do nich poprzez mass-media, a one donoszą przede wszystkim o krachach finansowych, bankructwach, skandalach i konfliktach społecznych... Młodzieży brak podstawowych wiadomości, a przecież 70% obecnych uczniów gimnazjów i liceów będzie w pewnym momencie swojego życia pracować w jakimś przedsiębiorstwie” (<http://www.nathan.fr/entreprise-expliquee-aux-ados/>). Pointeau przedstawia różne drogi kariery zawodowej pracowników i przedsiębiorców, kobiet i mężczyzn, z którymi młodzi ludzie mogą się utożsamiać. Treść przedstawiona jest obiektywnie, bez przejawiania, i ma na celu poprowadzić młodego człowieka ku refleksji nad jego przyszłą orientacją zawodową. Książka w prosty sposób, bez specjalistycznego żargonu, pokazuje na licznych, autentycznych przykładach, jak funkcjonuje przedsiębiorstwo i co stanowi o jego sukcesie lub porażce. Znalazło się w niej też miejsce na rozdziały poświęcone trwałemu rozwojowi, zawodom przyszłości oraz aktualnym tematom: etyce zawodowej, sprawiedliwości społecznej czy globalizacji.

Zarówno według uczniów, jak i nauczycieli korzystających z tych narzędzi i materiałów edukacyjnych zastosowane w nich metody aktywizujące oraz silne powiązanie treści nauczania z rzeczywistością gospodarczą pozwala w sposób atrakcyjny i praktyczny przygotować młodzież do odpowiedzialnego i zaplanowanego wejścia na rynek pracy.

Podsumowanie

Należy stwierdzić, że chociaż francuska oświata dość późno zorientowała się w usterkach systemu na linii szkoła – praca, podjęte zostały dość szeroko zakrojone, wszechstronne działania mające tę sytuację poprawić. Za wcześniej jeszcze, by oceniać, na ile reforma z 2005 r. okaże się skuteczna. Jednakże liczba oraz różnorodność działań i inicjatyw na rzecz zwiększenia świadomości ekonomicznej i postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży oraz lepszego przygotowania jej do podjęcia pracy zawodowej daje dobry przykład innym krajom. Spośród przedstawionych działań na szczególne uznanie zasługują próby przełamania bariery pomiędzy szkołą a miejscem pracy lub uczelnią. Przenikanie się tych środowisk nie tylko wpływa na lepszą orientację wśród uczniów dokonujących wyboru drogi dalszego kształcenia, lecz również pozwala pracodawcom wpływać na działania w zakresie przygotowania do wyboru zawodu podejmowane przez szkołę.

Literatura References

- Borowiec, M. (2009). Rola edukacji w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 5, 37-47.
- Czerepaniak-Walczak, M. (2001). Doradztwo w reformowanej szkole-gimnazjum jako ośrodek doradztwa. W: B. Wojtasik (red.), *Podejmowanie decyzji zawodowych przez młodzież i osoby dorosłe w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej*. Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, 345-360.
- Diagnozowanie zapotrzebowania na kwalifikacje i umiejętności na lokalnych i regionalnych rynkach pracy. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. (2009). Warszawa.
- Dorocki, S., Brzegowy, P. (2014a). Miejsce przedsiębiorczości w systemie edukacyjnym Francji i jej wpływ na aktywizację gospodarczą regionów. O idei l'esprit d'entreprise. *Horyzonty wychowania*, 13(26), 287-302.
- Dorocki, S., Brzegowy, P. (2014b). Uwarunkowania przestrzennego zróżnicowania postaw przedsiębiorczych we Francji. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 10, 148-163.
- Dument, L. (2009). Le travail raconté aux ados. *Liaisons sociales magazine*, Novembre.
- Dziewulak, D. (2013). Doradztwo edukacyjno-zawodowe w szkolnictwie zawodowym w Polsce i w wybranych państwach Unii Europejskiej. *Analizy*, 4(93), 1-8.
- Kilar, W., Kurek, S., Rachwał, T. (2013). Kształtowanie kompetencji osobistych i społecznych w szkolnictwie zawodowym dla sektora handlu detalicznego w świetle opinii partnerów społecznych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 273-288.
- Kurek, S., Rachwał, T. (2011). Development of entrepreneurship in ageing populations of the European Union. *Procedia. Social and Behavioral Science*, 19, 397-405.
- Kurek, S., Rachwał, T. (2010). The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union. *Europa XXI*, 19, Warszawa: PAN, 127-142.
- Kurek, S., Rachwał, T., Szubert, M. (2012). Kształtowanie kompetencji biznesowych uczniów gimnazjum w świetle opinii nauczycieli na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach europejskiego projektu FIFOB. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 24-36.
- Naudé, W. (2008). Entrepreneurship in Economic Development. *Research Paper 20. World Institute for Development Economics Research*, 1-47.
- Oleksiuk, A. (2013). Fenomen przedsiębiorczości akademickiej: mit czy rzeczywistość w perspektywie przyspieszenia rozwoju regionalnego w Europie?. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula*, 1(35), 73-92.
- Piróg, D. (2005). Miejsce i rola edukacji europejskiej w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości w kontekście współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1, 213-220.
- Pointeau, B. (2008). *L'Entreprise expliquée aux ados*. Paris: Nathan.
- Skup, M., Litwinowicz, A. (2011). *Innowacyjne metody modernizacji oferty edukacyjnej na podstawie francuskich dobrych praktyk*. Białystok: AR ADMIS.
- Tadeusiewicz, G. (1997). *Edukacja w Europie: szkoła, nauczyciel, doradztwo zawodowe*. Łódź: PWN.
- Wach, K. (2007). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian. W: P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 120-127.
- Zioło, Z. (2012). Miejsce przedsiębiorczości w edukacji. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 10-23.

Źródła internetowe

- <http://eduscol.education.fr/cid45784/option-facultative-ou-module-de-decouverte.html> (2014, 21 października)
- <http://lucyetalentin.com/> (2014, 23 października)
- <http://www.100000entrepreneurs.com/> (2014, 23 października)
- http://www.ac-versailles.fr/public/jcms/p1_49625/decouverte-professionnelle-en-classe-de-troisieme (2014, 21 października)

<http://www.admission-postbac.fr/> (2014, 21 października)
<http://www.apce.com/cid68781/lucy-et-valentin-creent-leur-entreprise-une-maniere-ludique-de-sensibiliser-les-jeunes.html?pid=281> (2014, 23 października)
<http://www.centre-info.fr>
<http://www.cereq.fr>
<http://www.cidj.com/article-metier/conseillere-conseiller-d-orientation-psychologue>
http://www.education.gouv.fr/pid25535/bulletin_officiel.html?cid_bo=57114 Orientation active. Conseil d'orientation anticipé pour la rentrée 2011 (2014, 21 października)
<http://www.education.gouv.fr/cid1067/conseiller-d-orientation-psychologue-c.o.p..html>
<http://www.education.gouv.fr/cid157/la-decouverte-professionnelle-en-classe-de-troisieme.html> (2014, 21 października)
<http://www.education.gouv.fr/cid4717/orientation-active-pour-les-lyceens.html> (2014, 21 października)
<http://www.education.gouv.fr/cid24356/parcours-decouverte-des-metiers-des-formations.html> (2014, 21 października)
<http://www.entreprendre-pour-apprendre.fr/> (2014, 23 października)
<http://www.fondation-entreprendre.org/> (2014, 23 października)
<http://www.france.fr/etudier-en-france/le-systeme-scolaire-francais-de-la-maternelle-au-lycee.html> (2014, 19 października)
http://www.french.hku.hk/dcmScreen/lang2043/systeme_educatif.htm (2014, 19 października)
<http://www.journaldunet.com/management/vie-personnelle/interview/bertrand-pointeau-l-entreprise-expliquee-aux-ados-il-faut-sensibiliser-tres-tot-les-jeunes-aux-rouages-de-l-entreprise.shtml> (2014, 21 października)
<http://www.www.koweziu.edu.pl>
<http://www.nathan.fr/entreprise-expliquee-aux-ados/> (2014, 23 października)
<http://www.onisep.fr/Ressources/Univers-Metier/Metiers/conseiller-ere-d-orientation-psychologue>
<http://www.orientation-pour-tous.fr/metier/orientation-scolaire-et-professionnelle,12554.html>
<http://www.pole-emploi.fr/accueil/>

Sławomir Dorocki, dr, absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia (Instytut Europeistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim). Adiunkt w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Zainteresowania badawcze autora skupiają się wokół problematyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowania przestrzeni europejskiej oraz procesów integracji europejskiej i uwarunkowań historycznych.

Sławomir Dorocki, graduated from Pedagogical University in Krakow MS degree in geography, PhD. in history (Institute of European Studies of the Jagiellonian University). Adiunkt (assoc. professor) at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography. His research interests are tied with regional problems and processes of socio-economic regionalization, with particular emphasis on the diversity of Europe, processes of European integration and historical conditions.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: sdorocki@up.krakow.pl

- Marek Ziarko,** mgr, absolwent filologii romańskiej na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Studia podyplomowe “Diplôme d’Études Supérieures Spécialisées, Certificat d’Aptitude à l’Administration des Entreprises” na Université Lille. Studia podyplomowe na kierunku geografia na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Nauczyciel języka francuskiego i geografii. Zainteresowania autora: zagraniczna literatura geograficzna ze szczególnym uwzględnieniem krajów romańskich, historia myśli geograficznej.
- Marek Ziarko,** M.A. – Secondary and Vocational School Complex in Świątniki Górne, graduate of the Faculty of Romance Philology at the Pedagogical University of Cracow. Postgraduate course “Diplôme d’Études Supérieures Spécialisées, Certificat d’Aptitude à l’Administration des Entreprises” at Lille University. Postgraduate course in geography at the Pedagogical University of Cracow. Teacher of French and geography. Interests: foreign literature on geography with a special emphasis on the romance countries, history of the geographical thought.
- Adres/Address:** Zespół Szkół w Świątnikach Górnych
ul. Bruchnalskiego 35
32-040 Świątniki Górne, Polska
e-mail: marekziarko@interia.pl
- Rose Boutron,** nauczycielka, koordynatorka UNESCO w Gimnazjum Robert Goupil w Beaugency. Wykładowczyni języka francuskiego z opcją *découverte professionnelle* (odkrywanie zawodów).
- Rose Boutron,** professeur, coordinatrice UNESCO pour le collège Robert Goupil de Beaugency. Enseignante du français avec l’option “*découverte professionnelle*”.
- Adres/Address:** Le collège Robert Goupil
4, rue de la Croix Nas
45190 Beaugency, Francja
e-mail: rose.boutron@wanadoo.fr

Mariola Tracz

Polskie Towarzystwo Geograficzne

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i nauczycieli – studium porównawcze

The subject of the basics of entrepreneurship in the opinions of students and teachers – comparison study

Streszczenie

Celem podjętych rozważań jest przedstawienie postaw uczniów wobec przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. W opracowaniu zaprezentowano wyniki analizy strategii w zakresie kształcenia przedsiębiorczości w polskim systemie oświatowym na tle istniejących rozwiązań w innych krajach Unii Europejskiej. Omówiono dotychczasowe badania nad stosunkiem uczniów, nauczycieli i rodziców do tego przedmiotu po jego wprowadzeniu do szkół ponadgimnazjalnych. W drugiej części artykułu opisano wyniki badań przeprowadzonych w losowo wybranych szkołach ponadgimnazjalnych w roku szkolnym 2012/2013 na temat znaczenia przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w kształceniu ogólnym oraz jego rangi w szkole w ocenie uczniów i nauczycieli.

Abstract

The aim of this paper is to present the attitude of students towards the subject of the *basics of entrepreneurship*. The study presents the results of the analysis concerning the strategy for shaping entrepreneurship in the Polish education system against existing solutions in other EU countries. The paper also contains a description of hitherto studies on the attitudes of students, teachers and parents on this subject following its introduction into high schools. In the second part of the article, the authors present the results of questionnaire research in selected high schools in Poland in the school year of 2012/2013 on the significance of the subject on foundations of entrepreneurship in the general curriculum and its rank in the school in the opinion of the students and teachers.

Słowa kluczowe: edukacja; nauczyciel; podstawy programowe; podstawy przedsiębiorczości; uczeń

Keywords: curriculum; education; entrepreneurship course; students; teachers

Wstęp

Zachodzące zmiany społeczno-gospodarcze i technologiczne są istotnym wyzwaniem dla edukacji. W wielu raportach, np. OECD, Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej, wskazywane są braki i niedociągnięcia systemów edukacyjnych, a nawet jest mowa o ich głębokim kryzysie, ponieważ nie odpowiadają one na wyzwania, przed którymi stają obecnie młodzi ludzie. W ostatnich dwóch dekadach obserwujemy wyraźny dynamizm w modernizacji procesu kształcenia i wychowania w naszym kraju. Zmiany te ukierunkowane są na demokratyzację życia szkolnego oraz zwiększenie atrakcyjności szkoły przez budowanie oferty edukacyjnej uwzględniającej w szerszym niż dotąd zakresie autentyczne potrzeby i zainteresowania uczniów. Z tych raportów i opracowań jednoznacznie wynika, że edukacja powinna

wspierać zarówno realizację ogólnowsiatowych wyzwań współczesności, jak i wszechstronny rozwój pojedynczej osoby, w tym wypadku ucznia. Jednym z istotnych zadań systemu edukacji i działań dydaktycznych podejmowanych przez nauczycieli jest przygotowanie młodych ludzi do ustawicznej pracy nad sobą, samokształcenia i uczenia się przez całe życie oraz odpowiedzialności za przyszłość swoją i innych.

W tym kontekście istotne jest pytanie o kanon wykształcenia ogólnego w czasach, kiedy społeczność przemysłowa ustępuje miejsca społeczności informacyjnej, a dostęp do informacji i sposoby jej praktycznego zastosowania nabierają istotnego znaczenia w rozwoju i innowacyjności gospodarki oraz podnoszeniu jakości życia społecznego. Edukacja nie stanowi procesu wyizolowanego, jest ściśle powiązana z procesami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi. Przyjęte po 1989 r. rozwiązania w systemie oświaty w Polsce istotnie zmieniły nie tylko system szkolnictwa, lecz także kanon wykształcenia ogólnego. Mocno zostało zaakcentowane m.in.: przygotowanie obywateli do życia w demokracji, gospodarka oparta na zasadach liberalizmu i prawa rynku, pluralizm polityczny i kulturowy, członkostwo w UE, globalny i lokalny kontekst zmian społeczno-gospodarczych. Wyrazem tych zmian w podejściu do kształcenia są opracowane przez MEN podstawy programowe, ramowe plany nauczania oraz wymagania egzaminacyjne. Nie ulega wątpliwości, że dokumenty te określają politykę edukacyjną państwa oraz wyznaczają kierunki działań dydaktycznych, zmierzających do przygotowania młodych ludzi do aktywnego uczestnictwa w szybko zmieniającej się rzeczywistości.

Ramowe plany nauczania, zawierające zestaw przedmiotów i liczbę godzin przeznaczoną na ich realizację w poszczególnych typach szkół, są też informacją dla nauczycieli, uczniów i rodziców, jaką ma rangę dany przedmiot w kształceniu ogólnym. Wprowadzenie nowego przedmiotu podstawy przedsiębiorczości do szkół ponadgimnazjalnych w 2002 r. stanowiło odpowiedź na zachodzące w kraju przemiany społeczno-gospodarcze. Jego celem było pobudzanie przedsiębiorczości wśród społeczeństwa (Dorocki i inni, 2011; Rachwał, 2004, 2008; Rachwał i inni, 2009; Tracz, 2005, 2006; Tracz, Rachwał, 2007; Wach, 2008, 2013; Zioło, 2005, 2012).

Cel i metody badań

Z punktu widzenia efektywności procesu kształcenia istotne jest podejmowanie refleksji nad jego funkcjonowaniem, m.in. przez poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu przyjęte rozwiązania systemowe są realizowane w praktyce i spełniają pokładane w nich nadzieje. Niniejsze opracowanie ma na celu zdiagnozowanie rangi przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w systemie szkolnym w świetle przyjętych rozwiązań systemowych oraz w ocenie uczniów i nauczycieli. Autorka przeprowadziła badania ankietowe wśród uczniów liceów ogólnokształcących i techników oraz wywiady z nauczycielami tego przedmiotu. Miały one na celu poznanie dwóch zagadnień:

- opinii uczniów i nauczycieli o przedmiocie podstawy przedsiębiorczości, tj. ocenę jego rangi w szkole, przydatności i motywacyjnych aspektów poznawanych treści na lekcjach podstaw przedsiębiorczości,
- faktów dotyczących ważności edukacyjnej treści nauczania z podstaw przedsiębiorczości.

Badania ankietowe przeprowadzono pod koniec roku szkolnego 2012/2013 w losowo wybranych 23 szkołach, w tym 13 liceach ogólnokształcących i 10 technikach. Ogółem badaniem objęto 734 uczniów klas pierwszych szkół ponadgimnazjalnych, gdyż w wyniku wprowadzonych w 2009 r. zmian programowych uczniowie tej klasy realizują obligatoryjne kształcenie z podstaw przedsiębiorczości. Natomiast informacje od nauczycieli o zainteresowaniu uczniów przedmiotem podstawy przedsiębiorczości i jego randze w szkole uzyskano w drodze wywiadu.

Ponadto zebrane dane porównano z wynikami badań nad zainteresowaniem uczniów przedmiotem podstawy przedsiębiorczości przeprowadzonych w latach 2004–2013, celem ustalenia zmian zachodzących w nastawieniu uczniów do przedmiotu. Zastosowanie metody porównawczej pozwoliło ustalić trend w ocenie rangi podstaw przedsiębiorczości w procesie kształcenia w odbiorze społecznym.

Przedsiębiorczości w polskiej szkole na tle funkcjonujących rozwiązań w Unii Europejskiej

Unia Europejska kształceniu w zakresie przedsiębiorczości przypisuje kluczowe znaczenie w rozwoju gospodarczym i podnoszeniu jej konkurencyjności w świecie. Wyrazem tego są m.in. zalecenie Parlamentu Europejskiego z 2006 r. w sprawie kompetencji w procesie uczenia się przez całe życie, gdzie wśród ośmiu wyróżnionych kompetencji znalazła się przedsiębiorczość. Równolegle zwiększanie potencjału obywatelskiego w zakresie przedsiębiorczości realizowane jest dzięki różnym programom, np. Europa 2020, Mobilna młodzież, Programowi na rzecz rozwoju umiejętności i zatrudnienia.

Dane opublikowane w 2012 r. przez agendę Komisji Europejskiej – Europejską Sieć Informacji o Edukacji (EURYDICE) z 31 krajów, w tym wszystkich krajów członkowskich UE, wskazują, że w kształceniu w zakresie przedsiębiorczości w szkołach stosowane są różne strategie. Do najczęściej spotykanych należą:

- treści realizowane w ramach przedmiotów społecznych, ekonomicznych i matematycznych w szkołach podstawowych,
- treści realizowane w ramach przedmiotów społecznych, ekonomicznych i matematycznych w szkołach średnich niższego i wyższego poziomu,
- samodzielny przedmiot w szkołach średnich niższego stopnia (*Nauczanie przedsiębiorczości...*, 2012).

W ⅔ badanych krajów kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest realizowane w ramach przedmiotów społecznych, ekonomicznych lub matematycznych na różnych poziomach kształcenia. Natomiast tylko w ośmiu krajach wyodrębniono samodzielny przedmiot na poziomie szkoły średniej niższego stopnia, często jako przedmiot uzupełniający. Polska jest jedynym krajem w tej grupie, gdzie przedsiębiorczość jest realizowana jako obligatoryjny przedmiot nauczania w szkole średniej wyższego poziomu – szkole ponadgimnazjalnej.

Przytoczone fakty pokazują, że kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest jednym z priorytetów polskiej polityki edukacyjnej. W latach 1999–2009 treści z przedsiębiorczości były realizowane na poziomie gimnazjum w ramach lekcji wiedzy o społeczeństwie oraz w szkole ponadgimnazjalnej jako oddzielny przedmiot w wymiarze dwóch godzin w trzyletnim cyklu kształcenia. Od 1 września 2009 r., kiedy w szkole ponadgimnazjalnej wprowadzono koncepcję kształcenia profilowanego, ranga tego przedmiotu wzrosła. Uczniowie klas pierwszych szkół ponadgimnazjalnych realizują kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, a więc większym niż przedmioty przyrodnicze: biologia, fizyka, chemia i geografia oraz społeczne: wiedza o społeczeństwie, na których realizację przeznaczono jedną godzinę tygodniowo.

Cele i treści kształcenia z podstaw przedsiębiorczości od 2002 r. podlegały szerokim dyskusjom i ocenom w odniesieniu do zadań szkoły i oczekiwanych efektów kształcenia (Rachwał, 2004, 2008; Rachwał i inni, 2009; Wach, 2008). Zapisy w aktualnej podstawie programowej są wynikiem debat prowadzonych wśród nauczycieli i środowiska akademickiego nad istotą i celowością kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w polskiej szkole. W wypracowanej strategii na rzecz rozwoju przedsiębiorczości cele nauczania tego przedmiotu zdefiniowano w trzech obszarach:

- wiedzy (podstaw wiedzy ekonomicznej i funkcjonowania wybranych instytucji oraz rynku),
- umiejętności (społecznych, osobistych, intelektualnych),
- postaw (norm etycznych, otwartości na zmiany, kreatywności, odpowiedzialności).

We współczesnych realiach gospodarczych szczególnego znaczenia nabiera kształcenie przedsiębiorczości w szkołach zawodowych. Do tej grupy młodzieży obecnie adresowanych jest wiele programów wspomagających kształcenie w tym zakresie.

W świetle przyjętej polityki edukacyjnej oraz rozwiązań przedstawionych w dokumentach opracowanych przez MEN należy przyjąć, że przedsiębiorczość to przedmiot przyszłości. Tak też jest odbierany przez wielu ekonomistów, ekspertów edukacji oraz nauczycieli (Szypuła, 2012; Wach, 2013).

Ranga przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w polskim systemie szkolnym w świetle dotychczasowych badań

Dla nauczyciela w procesie kształcenia ważne jest poznanie nastawienia uczniów do przedmiotu szkolnego, co ułatwia planowanie działań dydaktycznych ukierunkowanych na rozwój u uczniów zainteresowań poznawanymi treściami. Od momentu wprowadzenia podstaw przedsiębiorczości do szkół obserwujemy zainteresowanie badaczy poznanie stosunku uczniów do tego przedmiotu oraz jego rangi w procesie kształcenia. Na łamach publikacji *Edukacja – Przedsiębiorczość* ukazało się kilka opracowań podejmujących tę problematykę. W kolejnych latach publikowano raporty z badań nad poziomem edukacji ekonomicznej i zainteresowaniem tematyką przedsiębiorczości wśród młodzieży.

Do jednych z pierwszych należą badania Osuchów przeprowadzone w 2004 r. Objęły one uczniów i rodziców w trzech krakowskich liceach ogólnokształcących. Uzyskane dane potwierdziły wysoką akceptację społeczną dla przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w szkole, wyrażoną przez uczniów i rodziców (91% badanych) oraz częste deklaracje uczniów dotyczące zainteresowania poznawaną tematyką i jej praktycznym wykorzystaniem w życiu (Osuch, Osuch, 2005).

Wyniki badań przeprowadzonych przez Osucha w tych samych krakowskich szkołach ponadgimnazjalnych w 2011 r. ukazały istotne różnice w ocenie przedmiotu podstawy przedsiębiorczości przez uczniów i rodziców. Badaniem została objęta podobna grupa uczniów i rodziców jak w 2004 r. Odnotowano niższe wyniki dotyczące zasadności wprowadzenia przedmiotu do szkoły ponadgimnazjalnej niż w 2004 r. – szczególnie negatywnie byli nastawienie do tej decyzji uczniowie renomowanego liceum. Deklarowane zainteresowanie poznawanymi treściami z podstaw przedsiębiorczości nie uległo zasadniczym zmianom, ale znacznie mniej uczniów było zadania, że prawdopodobnie wykorzysta tę wiedzę i umiejętności w dalszym życiu niż w 2004 r. (Osuch, 2011). Badania te potwierdziły także zróżnicowane zainteresowanie uczniów treściami nauczania – uwidoczniły się zagadnienia wzbudzające duże zainteresowanie młodzieży. Ze względu na małą próbę badawczą trudno zebrane dane uogólnić na pozostałe licea ogólnokształcące. Jednak są to istotne informacje dla nauczycieli podstaw przedsiębiorczości w tych szkołach, gdyż ukazały istniejący problem w nauczaniu treści z tego zakresu.

Równie istotnych informacji o realizacji edukacji ekonomicznej w szkołach ponadgimnazjalnych dostarczył w 2005 r. raport opracowany przez Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie. Zebrane dane wydają się być dowodem na to, że przedmiot podstawy przedsiębiorczości ma raczej niską rangę w szkole. Nauczyciele przypisują mu większe znaczenie w procesie kształcenia niż uczniowie oraz dyrektorzy szkół. Jest to zrozumiałe, gdyż

wiąże się z ich zatrudnieniem, ale może również świadczyć o dużym, emocjonalnym zaangażowaniu nauczycieli w nauczanie tego przedmiotu. Zarówno uczniowie, jak i nauczyciele mają świadomość, że dyrektorzy w większym stopniu zwracają uwagę na te przedmioty, które uczniowie wybierają na maturze. Wart odnotowania jest fakt, że w opinii uczniów nauczyciele podstaw przedsiębiorczości stosują na lekcjach różne metody kształcenia (*Raport zbiorowy...*, 2005). Jest to cenna informacja, która powinna zachęcić innych nauczycieli do stosowania aktywizujących metod nauczania na lekcjach podstaw przedsiębiorczości.

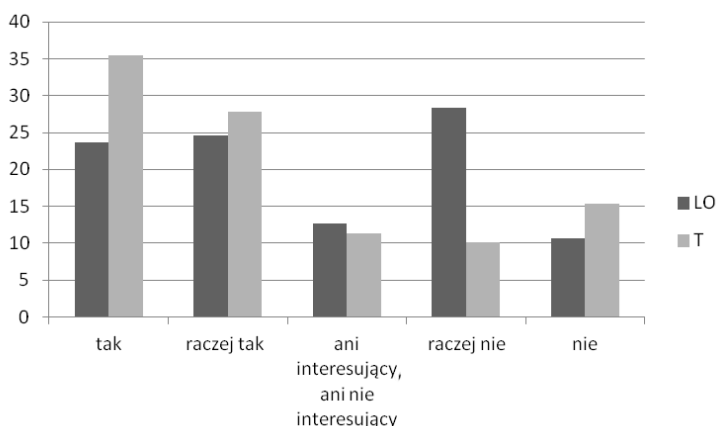
Ciekawe dane zostały zebrane przez Kuklińską i Moranowskiego w wyniku badań ankietowych przeprowadzonych w 232 szkołach ponadgimnazjalnych na przełomie 2010/2011 r. Opublikowany raport z badań ujawnił, że w ocenie nauczycieli zainteresowanie uczniów przedmiotem podstawy przedsiębiorczości jest wyższe niż w ocenie samych uczniów. Tylko 13,1% uczniów uznało, że przedmiot ten jest dla nich „zdecydowanie interesujący”, a 43,4% oceniło go jako „raczej interesujący”. Z kolei 31,2% nauczycieli wskazało na bardzo wysokie zainteresowanie uczniów przedmiotem, a 58,8% uważa je za wysokie. W ocenie ½ ankietowanych uczniów wiedza, którą zdobywają na lekcjach podstaw przedsiębiorczości, może się przydać w dalszym życiu bądź karierze zawodowej. Liczba uczniów, którzy zdecydowanie stwierdzili, że wiedza ta będzie im przydatna, jest niższa: ok. 33%. Badania uwidoczniły także różnice w ocenie uczniów i nauczycieli w odniesieniu do przydatności wybranych treści nauczania w życiu zawodowym. Nauczyciele częściej wskazywali na następujące zagadnienia: planowanie i podejmowanie działalności gospodarczej, rozwijanie umiejętności związanych z poszukiwaniem pracy. Natomiast uczniowie częściej wymieniali: lokaty bankowe, rolę i funkcjonowanie banków w gospodarce, gospodarcze konsekwencje integracji Polski z UE (Kuklińska, Moranowski, 2009).

Z kolei badania Ziółkowskiej-Weiss (2014) wskazują na zmienność zainteresowań uczniów przedmiotem podstawy przedsiębiorczości. Uczniowie trzecich klas licealnych deklarowali znacznie wyższe zainteresowanie tymi zagadnieniami niż ich koledzy z klas pierwszych. Niewątpliwie wiek, doświadczenie oraz dalsze plany związane z edukacją powodują, że uczniowie klas trzecich znacznie pozytywniej odbierają ten przedmiot. Natomiast młodzież z klas pierwszych, która rozpoczyna edukację w nowej szkole, bardziej ukierunkowuje swoją uwagę na zajęcia związane z wybieranym profilem kształcenia.

Uczniowie i nauczyciele o podstawach przedsiębiorczości – wyniki badań

Ze względu na przyjęty cel badań jednym z istotnych pytań było to dotyczące zainteresowania młodzieży przedmiotem podstawy przedsiębiorczości. Możemy stwierdzić, że blisko połowa uczniów liceów ogólnokształcących (48,8%) i ponad połowa z techników (63,3%) deklaruje zainteresowanie tym przedmiotem (ryc. 1). W obu typach szkół blisko ¼ badanych deklarowała brak zainteresowania przedmiotem (LO: 22,7%, T: 25,4%). Warto także zauważyć, że uwidoczniła się grupa uczniów, która ma obojętny stosunek do przedmiotu (LO: 13,4%, T: 11,9%). Dane te dają podstawę do stwierdzenia, że zmiany podstawy programowej dokonane w 2009 r. oraz zwiększenie liczby godzin na nauczanie przedmiotu w porównaniu z innymi (np. przyrodniczymi) nie wpłynęły pozytywnie na postawę młodych ludzi wobec podstaw przedsiębiorczości. Wyniki badań potwierdziły zaobserwowaną przez innych badaczy zmianę w postrzeganiu przedmiotu przez uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Częściej deklarują oni brak zainteresowania przedmiotem – szczególnie proces ten nasila się w liceach ogólnokształcących.

Ryc. 1. Deklarowane zainteresowanie uczniów klas pierwszych szkół ponadgimnazjalnych przedmiotem podstawy przedsiębiorczości (%)

Objaśnienia: LO – liceum ogólnokształcące, T – technikum.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie wywiadów przeprowadzonych z nauczycielami przedsiębiorczości w ankietowanych szkołach możemy stwierdzić, że obserwują oni także mniejsze zainteresowanie uczniów liceów ogólnokształcących tematyką poruszaną na lekcjach podstaw przedsiębiorczości niż miało to miejsce w pierwszych latach po wprowadzeniu przedmiotu do szkół. Przyczyn tego stanu upatrują m.in. w zbyt wczesnym profilowaniu klas (25,6%), odbieraniu tego przedmiotu przez uczniów jako mało ważny (31,0%), braku matury z tego przedmiotu (23,5%) oraz w małym zainteresowaniu uczniów szkołą (12,3%).

Interesujące wydają się wypowiedzi uczniów szkół ponadgimnazjalnych o randze podstaw przedsiębiorczości w kształceniu ogólnym. Poproszono uczniów o wypisanie przedmiotów szkolnych, które ich zdaniem są: przedmiotami ważnymi, przedmiotami interesującymi i przedmiotami przydatnymi w życiu codziennym. W tych trzech grupach najczęściej uczniowie szkół ponadgimnazjalnych wpisywali podstawy przedsiębiorczości w grupie przedmiotów przydatnych w życiu codziennym (LO: 21,4%, T: 29,6%). Natomiast niewiele osób umieściło podstawy przedsiębiorczości w grupie przedmiotów ważnych (LO: 2,6%, T: 3,7%). W tej grupie badani najczęściej wymieniali matematykę, język polski, język obcy i przedmioty profilu. Natomiast opinie nauczycieli o randze edukacyjnej przedmiotu różniły się od opinii uczniów. Nauczyciele w rozmowie wskazywali na interesujące treści poruszane na tym przedmiocie, co w ich ocenie powinno wpływać na zainteresowanie młodzieży przedmiotem. Podobnie jak uczniowie byli zgodni co do dużej przydatności treści z podstaw przedsiębiorczości w życiu codziennym i dalszej karierze zawodowej.

Uzyskane opinie młodych ludzi o randze przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w szkole potwierdziły jego praktyczny charakter opisany w podstawie programowej. Daje to podstawę do wnioskowania o tym, że jego ranga w ocenie uczniów nie zmieniła się istotnie w odniesieniu do wcześniej prowadzonych badań (*Raport zbiorowy...*, 2005; Kuklińska, Moranowski, 2009). Ankietowani uczniowie zaliczyli podstawy przedsiębiorczości do grupy przedmiotów łatwych – takiego zdania była połowa uczniów z techników (51,1%) i większość licealistów (68,5%) (tab. 1). Również nauczyciele pytani o stopień trudności przedmiotu stwierdzili, że nie sprawia

on większych trudności. Niemniej jednak średnia ocen uzyskiwana z podstaw przedsiębiorczości przez uczniów nie należy do wysokich. Znaczna grupa uczniów uzyskała z przedmiotu na koniec roku szkolnego oceny w przedziale 2,9–3,5 (78% badanych).

Tab. 1. Opinie uczniów o trudności przedmiotu podstawy przedsiębiorczości (%)

Przedmiot	Typ szkoły	
	liceum ogólnokształcące	technikum
bardzo łatwy	32,1	18,0
raczej łatwy	36,4	33,1
ani trudny, ani łatwy	21,1	29,5
raczej trudny	9,8	15,3
bardzo trudny	0,6	4,1

Źródło: opracowano na podstawie badań ankietowych.

Jednym z ważnych celów nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości jest przygotowanie młodzieży do aktywnego uczestnictwa w życiu zawodowym oraz rozwijania postaw przedsiębiorczych. Realizowane jest to przez zestaw treści kształcenia, które mają pobudzić zainteresowanie młodzieży poznawaną tematyką oraz zachęcić ją do dalszego poszukiwania i samokształcenia. Zapytano więc uczniów o treści, które uważają za ciekawe, i te, które są w ich ocenie mało interesujące. Również nauczycieli zapytano o treści wzbudzające zainteresowanie uczniów. Wyniki przedstawiono w tab. 2.

Tab. 2. Zainteresowanie treściami nauczania z podstaw przedsiębiorczości w ocenie uczniów i nauczycieli

	Uczniowie	Nauczyciele
	<ul style="list-style-type: none"> • poszukiwanie pracy • pisanie CV • zarządzanie pieniędzmi, giełda • rozliczenia PIT-ów • podatki i ubezpieczenia • reklama • zakładanie i prowadzenie własnej firmy • funkcjonowanie przedsiębiorstwa • rola państwa w funkcjonowaniu gospodarki • komunikacja interpersonalna • współpraca międzynarodowa 	<ul style="list-style-type: none"> • funkcjonowanie przedsiębiorstwa • rola państwa w funkcjonowaniu gospodarki • zarządzanie pieniędzmi, giełda • rozliczenia PIT-ów • sytuacja na rynku pracy • pisanie CV • podatki i ubezpieczenia • komunikacja interpersonalna • reklama • współpraca międzynarodowa

Źródło: opracowano na podstawie badań ankietowych.

Przedstawiony zestaw tematyki wzbudzającej zainteresowanie badanych uczniów nie odbiega istotnie od wyników uzyskanych przez innych naukowców (Osuch, Osuch, 2004; Osuch, 2012; Kuklińska, Moranowski, 2009; Ziółkowska-Wess, 2014). Możemy zatem mówić o akceptacji społecznej w odniesieniu do podejmowanej tematyki z zakresu przedsiębiorczości w procesie nauczania. Natomiast uwidoczniły się wyraźne różnice w ocenie nauczycieli i uczniów w grupie wybranych zagadnień. Uczniowie jako mniej interesujące treści wskazali: funkcjonowanie przedsiębiorstwa i rolę państwa w funkcjonowaniu gospodarki. Natomiast nauczyciele uznali, iż właśnie te tematy są interesujące dla uczniów.

Należy jednak mieć świadomość zmienności nastawienia uczniów do przekazywanych im treści. Należałoby zatem podjąć badania nie tylko nad metodami kształcenia stosowanymi przez nauczycieli na lekcjach, lecz także nad koncepcją podręczników szkolnych do tego przedmiotu, aby uzyskać pełny obraz czynników oddziałujących na rozwój zainteresowań treściami nauczania. Dla wielu nauczycieli podręcznik jest ważnym środkiem dydaktycznym, często ważniejszym niż dla ucznia. To z niego nauczyciele czerpią inspiracje do organizacji procesu nauczania, przykłady, informacje, dane statystyczne.

Dyskusja

Prowadzone badania nad zainteresowaniem uczniów podstawy przedsiębiorczości oraz jego rangą w szkole ponadgimnazjalnej dają podstawy do stwierdzenia, iż maleje społeczna akceptacja dla wprowadzenia podstaw przedsiębiorczości do szkół ponadgimnazjalnych jako samodzielnego przedmiotu nauczania. O ile w pierwszym okresie nastawienie pozytywne do tego rozwiązania było stosunkowo wysokie wśród młodzieży, nauczycieli i rodziców, to obecnie jest ono mniejsze. Wzrasta liczba uczniów deklarujących brak zainteresowania tym przedmiotem. Szczególnie widoczne jest to w liceach ogólnokształcących. Młodzi ludzie z tych szkół, często o sprecyzowanej ścieżce kariery ukierunkowanej na dalsze kształcenie uniwersyteckie, nie wykazują tak dużego zainteresowania przedmiotem, jak ich koledzy w technikach. Dla uczniów ze szkół o profilu zawodowym podejmowana tematyka jest ważnym elementem w przygotowaniu do życia zawodowego. Wielu z nich bezpośrednio po ukończeniu szkoły szuka zatrudnienia, co prawdopodobnie wpływa na ich większe zainteresowanie problematyką podejmowaną na lekcjach podstaw przedsiębiorczości.

Mimo mniejszego deklarowanego zainteresowania młodzieży szkół ponadgimnazjalnych przedmiotem, przypisują oni jednak treściom nauczania z podstaw przedsiębiorczości ważną rolę w życiu codziennym. Uczniowie uznali za przydatne w kształceniu tematy dotyczące m.in.: rynku pracy, zakładania własnej działalności gospodarczej oraz funkcjonowania wybranych instytucji finansowych.

Na rozwój zainteresowań uczniów przedmiotem wpływa wiele czynników. Analiza wyników badań prowadzonych w latach 2004–2014 uwiaryściła, iż w przypadku podstaw przedsiębiorczości są to: treści nauczania, działania dydaktyczne podejmowane przez nauczyciela (metody kształcenia i środki dydaktyczne) oraz indywidualne aspiracje i dalsze plany edukacyjne młodzieży. Nie bez znaczenia pozostaje środowisko uczenia się, a więc dyrektorzy, nauczyciele, rodzice, rówieśnicy i media. Te czynniki są stosunkowo mało rozpoznane w odniesieniu do budzenia zainteresowań uczniów przedmiotem podstawy przedsiębiorczości.

Obecnie w Polsce młodzi ludzie funkcjonują w systemie rynkowym od urodzenia, a dzięki szkole i mediom docierają do nich różne informacje z życia społeczno-gospodarczego, które powinni rozumieć, interpretować i oceniać. W tej sytuacji może bardziej zasadne byłoby wprowadzenie edukacji o przedsiębiorczości na niższym etapie edukacji. Raport Komisji Europejskiej z 2012 r. pokazuje, że większość krajów tę tematykę wprowadza się w szkole podstawowej i szkole średniej niższego szczebla.

Podsumowanie

W świetle zmian programowych wdrożonych w 2009 r. w polskim systemie oświaty rodzi się pytanie, na ile przyjęte rozwiązania kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w szkole ogólnokształcącej spełniają swoją funkcję. Nie jest to przedmiot maturalny, nie są nim także zainteresowane uczelnie ekonomiczne przy rekrutacji studentów. Nauczanie tego przedmiotu ukierunkowane jest raczej na rozumienia elementarnych procesów ekonomicznych i gospodar-

czych oraz opanowanie podstawowych umiejętności. Powoduje to, że przedmiot traktowany jest przez wielu uczniów i nauczycieli jako wybitnie praktyczny. Fakty te nie pozostają bez wpływu na opinie uczniów i rodziców o przedmiocie i jego realnej randze w procesie kształcenia, co potwierdziły badania nad zainteresowaniem uczniów.

W obecnej sytuacji, w której szkoła ponadgimnazjalna jest mocno sprofilowana i straciła charakter ogólnokształcący, należy podjąć szeroką debatę nad założeniami w zakresie przedsiębiorczości a ich praktyczną realizacją w szkole. Istotna wydaje się ponowna dyskusja w środowisku akademickim i nauczycielskim nad przyjętą strategią realizacji kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Istnieje wiele opracowań i raportów o podstawie programowej, celach i zadaniach kształcenia z podstaw przedsiębiorczości, ale stosunkowo niewiele miejsca poświęcono ocenom przyjętego rozwiązania systemowego. Na ile istniejący od 2002 r. osobny przedmiot w szkole ponadgimnazjalnym sprzyja realizacji zamierzonych celów pobudzania obywatelskiej przedsiębiorczości oraz odpowiada na potrzeby poznawcze uczniów oraz ogólne cele kształcenia?

Kolejnym zagadnieniem jest strategia realizacji treści z przedsiębiorczości. Czy ma to być nadal osobny przedmiot, czy raczej integracja tej tematyki na różnych przedmiotach szkolnych? Na rolę przedmiotów szkolnych dla kształcenia przedsiębiorczości zwrócił uwagę Ziolo (2011). Wprowadzenie wątków tematycznych z przedsiębiorczości na poszczególnych przedmiotach sprzyja kompleksowemu rozpatrywaniu zjawisk i procesów. Nie jest to łatwe zadanie, bowiem dotychczasowa praktyka z realizacją tematycznych ścieżek edukacyjnych w polskim systemie oświaty zakończyła się niepowodzeniem. Niemniej jednak zmierzenie się z tym problemem wymaga ponownego przemyślenia. W wielu krajach europejskich takie rozwiązanie zastosowano w nauczaniu tematyki o przedsiębiorczości w szkole ogólnokształcącej. Tygodniowego wymiaru zajęć dydaktycznych dla uczniów nie zwiększymy ze względu na efektywność uczenia się. Dlatego należy dobrze zaplanować przedmioty, które istotnie wpływają na wykształcenie ogólne młodych ludzi, aby mogli sprostać wyzwaniom w życiu społecznym i zawodowym związanym z postępowaniem technologicznym.

Rozwiązanie powyższych kwestii wymaga podjęcia szerokiej debaty i badań empirycznych. Niewiele wiemy o ukrytym programie realizowanym przez treści podstawy programowej z przedsiębiorczości. System wartości oraz ich kształtowanie w procesie kształcenia i wychowania ma istotne znaczenie dla rozwoju relacji społecznych, a także przestrzegania zasad etycznych i moralnych przez obywateli w sferze gospodarczej i politycznej. Pojawiają się sygnały o pewnych niekorzystnych zjawiskach w tym zakresie. Edukacja powinna je diagnozować i podejmować działania służące ich eliminacji.

Literatura References

- Dorocki, S., Kilar, W., Rachwał, T. (2009). Założenia i cele projektu: Krok w przedsiębiorczość dla nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 7, 308-310.
- Kuklińska, K., Moranowski, P. (2009). *Przedmiot podstawy przedsiębiorczości oczami nauczycieli i uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Raport z badań*. Pozyskane z: www.file/C:/Users/nicon/Downloads/Raport%20badan.pdf
- Nauczanie podstaw przedsiębiorczości w szkole: programy, strategie. Raport Komisji Europejskiej*. EU-RYDICE, Komisja Europejska, kwiecień 2012. Pozyskano z: www.eurydice.org.pl

- Osuch, E., Osuch, W. (2005). Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i rodziców. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 1, 195-202.
- Osuch, W. (2012). Podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów krakowskich szkół – szansa i oczekiwania. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 8, 37-46.
- Rachwał, T., Kilar, W., Kudelko, J., Tracz, M., Wach, K. (2008). Projekt podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 4, 312-324.
- Rachwał, T. (2009). Ocena projektu zmian podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości (przedstawiona przez MEN w 2008 r. w ramach reformy systemu oświaty). *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 5, 349-372.
- Raport zbiorowy z badań środowisk szkolnych w zakresie realizacji edukacji ekonomicznych w polskich szkołach ponadgimnazjalnych. Praca zbiorowa.* (2005). Warszawa: CODN.
- Szypuła, J. (2010). Wiedza dziś – sukces jutro. Przedsiębiorczość w strategii rozwoju edukacji w Polsce. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 8, 64-70.
- Tracz, M. (2005). O niektórych kryteriach doboru treści nauczania do podstawy programowej i programu nauczania z podstaw przedsiębiorczość. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 1, 207-211.
- Tracz, M. (2006). Rola i znaczenie „podstaw przedsiębiorczości” w kształceniu ogólnym. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 2, 222-225.
- Tracz, M., Rachwał, T. (2007). Przedmiot podstawy przedsiębiorczości – założenia realizacji a przygotowanie nauczycieli, *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 3, 286-296.
- Wach, K. (2008). Entrepreneurship Education in Poland. *ERENET Profile*, 3(11), 36-44.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 9, 246-256.
- Zioło, Z. (2005). Światowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 1, 9-16.
- Zioła, Z. (2012). Miejsce przedsiębiorczości w edukacji. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 8, 10-23.
- Ziółkowska-Weiss, K. (2014). Problematyka podstaw przedsiębiorczości w opinii uczniów szkoły ponadgimnazjalnej. Przydatność w życiu czy konieczność. *Przedsiębiorczość - Edukacja*, 10, 366-376.

Mariola Tracz, dr, geograf, dydaktyk geografii, członkini Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Zainteresowania naukowe autorki skupiają się wokół dydaktyki geografii (programy nauczania, edukacja geograficzna a rozwój kompetencji, kształcenie nauczycieli geografii i podstaw przedsiębiorczości, historia geografii i jej dydaktyki), geografii społeczno-gospodarczej (polityka edukacyjna państwa, edukacja a rozwój gospodarczy).

Mariola Tracz, PhD., geographer, geography educator, member of the Polish Geographical Society, interested in: geography education (curriculum development, geography education and competency development, geography and entrepreneurship teacher training, history of geography and their didactics) socio-economic geography (educational policy, education and economic development).

Adres/Address: Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: mtracz-62@o2.pl

Agnieszka Świętek

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Działania publiczne na rzecz grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym na przykładzie romskiej mniejszości etnicznej w województwie małopolskim

State action for groups at risk of social and economic exclusion on the example of the Roma ethnic minority in the Malopolskie Voivodeship

Streszczenie

Romska mniejszość etniczna w Polsce, licząca ok. 25 tys. przedstawicieli – podobnie jak w innych krajach europejskich – jest grupą zagrożoną wykluczeniem społecznym. To negatywne zjawisko szczególnie dotyczy ludności romskiej występującej licznie w województwie małopolskim, zamieszkającym przez Romów od dawna osiadłych i najbiedniejszych w Polsce. Na rzecz polskich Romów od 2004 r. podejmowane są działania publiczne mające na celu podniesienie ich poziomu życia do poziomu większości polskiego społeczeństwa. W ostatnim czasie były one realizowane w ramach Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013.

Przedmiotem rozważań autorki podejmowanych w artykule są działania publiczne prowadzone w wyniku Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce jako narzędzia walki z wykluczeniem społecznym i ekonomicznym Romów w województwie małopolskim. Ich celem jest analiza rodzaju i efektywności zadań realizowanych przez władze państwowe w ramach programu na rzecz małopolskich Romów. Dla realizacji tego celu badawczego autorka dokonuje w artykule analizy treści i danych statystycznych ze sprawozdań z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce za lata 2004–2012. Dane te zestawia z wynikami własnych badań na temat poziomu życia Romów w województwie małopolskim, przeprowadzonych metodą sondażu diagnostycznego w 2013 r. na grupie badawczej 197 dorosłych Romów.

Dokonana analiza wykazuje, że największą celowością spośród realizowanych działań charakteryzują się te podejmowane w zakresie edukacji. Działania na rzecz poprawy sytuacji bytowej Romów – mimo że pochłaniają znaczne środki – mają niewielką efektywność, o czym świadczy niski standard wielu romskich domów oraz ich brak wyposażenia w podstawową infrastrukturę. Jednak dla autorki niniejszego tekstu najbardziej niepokojące jest bardzo niskie zainteresowanie beneficjentów programu (głównie urzędów pracy) zadaniami w zakresie walki z bardzo wysokim bezrobociem wśród małopolskich Romów (ok. 90%).

Abstract

The Roma ethnic minority in Poland (of about 25,000 representatives), as in other European countries, is a group at risk of social exclusion. This negative phenomenon particularly concerns the long settled and poorest Polish Roma in the Malopolskie Voivodeship. In 2004 state authorities commenced public actions to raise their standard of living to the level of the Polish majority. These were implemented recently in the “Program for the Roma community in Poland” for the years 2004-2013.

In the article, the author considers public action taken during the “Program for the Roma commu-

nity in Poland” as a tool to fight the social and economic exclusion of the Roma in the Malopolskie Voivodeship. The aim of this article is to analyse and evaluate actions and their effectiveness, conducted by state authorities, during the program for the Roma in Malopolska. In order to achieve this goal, in the article, the author analyses data from statistical reports on the implementation of the “Program for the Roma community in Poland” for the years 2004 – 2012 and compares them with the results of her own research on the standard of living of the Roma in Malopolska. The research was carried out in 2013 using the method of a diagnostic survey, on a research group of 197 adult Roma.

The analysis shows that, of all the actions implemented during the program, the most effective are those in the field of education. The efficiency of the public activities carried out to improve the living conditions of the Roma, despite the fact that they consume significant resources, is very low. Further evidence of this is also the low standard and poor furnishing (basic infrastructure) of many Roma households. Instead, for the author, the most worrying is the very low interest of the beneficiaries of the program (mainly Labour Offices) in the fight with a very high level of unemployment among the Roma in Malopolska (approx. 90%).

Słowa kluczowe: działania publiczne; poziom życia; Romowie; wykluczenie społeczne

Keywords: public action; social exclusion; quality of life; Roma

Wstęp

Współczesne tendencje w gospodarce światowej, otwarciu granic, a w szczególności rosnące dysproporcje w dochodach ludności sprawiają, że w ostatnim czasie w Polsce coraz liczniejsze stają się grupy zagrożone wykluczeniem społecznym i ekonomicznym. Wolno postępujące zróżnicowanie narodowościowe polskiego społeczeństwa powoduje, że do ich grona zalicza się coraz częściej już nie tylko bezrobotnych i niepełnosprawnych, lecz także osoby odmiennego wyznania oraz przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych. Charakter działań państwowych na rzecz tych ostatnich – zgodnie z ideą multikulturowości – zakłada ekonomiczną, polityczną i kulturową równość wszystkich obywateli, prawo grup mniejszościowych do zachowania swej tożsamości, przy współudziale we wszystkich dziedzinach życia w danym kraju, a także nakłada na władze obowiązek wspierania grup odmiennych kulturowo. Przykładem takich działań, mających wpływ na lokalną sytuację społeczną i ekonomiczną kilkudziesięciu miejscowości w województwie małopolskim, są działania publiczne na rzecz Romów.

Problematyka romska – niemal niepodejmowana we współczesnych polskich badaniach geograficznych – jest ważnym tematem zarówno poszukiwań naukowych, jak i dyskursu publicznego w innych krajach europejskich. Wynika to z tego, że Romowie są największą i budzącą najwięcej kontrowersji mniejszością etniczną w Europie, której liczba szacowana jest na 10–12 mln (Nowicka, 2007). Są oni również jedną z najliczniejszych grup mniejszościowych w Polsce, zamieszkujących głównie południową część kraju. Najwięcej Romów – ok. 3,5 tys. (ryc. 1) – zamieszkuje województwo małopolskie. Jest to równocześnie najbiedniejsza grupa Romów w Polsce, prowadzących od wieków osiadły tryb życia.

Badania geograficzne dotyczące sytuacji społeczno-ekonomicznej romskiej mniejszości etnicznej w województwie małopolskim nie były jak dotąd prowadzone. Jedynym opracowaniem o tej tematyce, lecz dotyczącym województwa świętokrzyskiego, jest *Raport z badań problemu „Mapa społeczna Romów w województwie świętokrzyskim 2001”* autorstwa Zakrzewskiego (2002). Pewne informacje dotyczące poziomu życia Romów w województwie małopolskim porusza w swojej pracy Leśniak (2009), która analizuje aktywność zawodową i problemy społeczne swych romskich respondentów. Cenne są również wyniki badań i wnioski z raportów:

The map displays the following approximate data for the number of Roma individuals per voivodeship:

Voivodeship	Approximate Number of Roma Individuals
Warmińsko-Mazurskie	~100
Pomorskie	~100
Kujawsko-Pomorskie	~100
Łódzkie	~100
Świętokrzyskie	~100
Małopolskie	~100
Wielkopolskie	~100
Opolskie	~100
Śląskie	~100
Łódzkie	~100
Kujawsko-Pomorskie	~100
Pomorskie	~100
Warmińsko-Mazurskie	~100
Łódzkie	~100
Świętokrzyskie	~100
Małopolskie	~100
Wielkopolskie	~100
Opolskie	~100
Śląskie	~100

Romowie na rynku pracy pod red. Paszko, Sułkowskiego i Zawickiego (2007) oraz *Aktywizacja zawodowa Romów* pod red. Zawickiego (2007). Stan badań nad sytuacją społeczno-ekonomiczną Romów dużo szerzej prezentowany jest natomiast w literaturze zagranicznej, a najobszerniej w raportach unijnych: *Quality of life in ethnically diverse neighbourhoods* (2011) i *Living conditions of the Roma: Substandard housing and health* (2012).

W Polsce działania władz państwowych na rzecz Romów podejmowane są w ramach Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce od 2004 r., lecz pomimo ponoszenia znacznych wydatków na ten cel, efektywność tych działań w województwie małopolskim wydaje się niska. Istnieje niewiele prac naukowych, w których badacze dokonują ewaluacji działań państwa w wyniku programu. Do tych nielicznych, wartościowych prac należy zaliczyć: publikację *Krajowe i wspólnotowe polityki publiczne wobec mniejszości romskiej – mapa aktywności społeczno-gospodarczej Romów* pod red. Mazura (2010) oraz artykuł *Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003* autorstwa Jaśko i Mirgi (2009). Natomiast jedyną publikacją, w której autorzy popierają swoje oceny wynikami własnych badań empirycznych poziomu życia Romów, jest raport unijny *Ocena zakresu i ukierunkowania Poddziałania 1.3.1 POKL w kontekście efektów wcześniejszych działań na rzecz społeczności romskiej* (2008). Niestety, wskazane w raporcie wyniki badań oparte są na wywiadach przeprowadzonych na grupie zaledwie

214 romskich respondentów z sześciu województw Polski (w tym 54 Romów z województwa małopolskiego), wybranych techniką kuli śnieżnej, który to dobór budzi wątpliwości autorki, jeśli chodzi o reprezentatywność próby.

Mając na uwadze powyżej wskazaną niszę badawczą, autorka postanowiła w toku badań i analiz zweryfikować tezę o niskiej efektywności działań publicznych na rzecz Romów w województwie małopolskim. Przedmiotem artykułu są działania publiczne podejmowane w ramach Programu na rzecz społeczności Romskiej w Polsce jako narzędzia walki z wykluczeniem społecznym i ekonomicznym Romów w województwie małopolskim. Celem pracy jest poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jakie są założenia Programu...?,
- Jakie są rodzaje działań podejmowanych w ramach Programu..?,
- Jaka jest wysokość środków publicznych przeznaczanych na realizację tych działań?,
- Jaka jest efektywność działań podejmowanych w ramach Programu... w województwie małopolskim?.

Dla realizacji celu badawczego autorka wykorzystwała w pracy dwie metody badawcze: analizę treści zasadniczej (założeń merytorycznych) i danych statystycznych ze sprawozdań z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce za lata 2004–2012, a także analizę wybranych pozycji polskiej literatury cyganologicznej oraz samodzielnie wykonała badania poziomu życia Romów w województwie małopolskim metodą sondażu diagnostycznego (wywiadami bezpośrednimi). Sondaż diagnostyczny przeprowadzono w 2013 r. przy pomocy kwestionariusza wywiadu. Grupę badawczą stanowiło 197 dorosłych Romów zamieszkujących 89 gospodarstw domowych. Na podstawie wywiadów z dorosłymi Romami w ich miejscach zamieszkania zgromadzono dane dotyczące poziomu życia 485 przedstawicieli romskiej mniejszości etnicznej (respondentów i ich rodzin). Obszar badawczy obejmował 12 miejscowości województwa małopolskiego zamieszkałych licznie przez Romów, zróżnicowanych pod względem typu: gminy miejskie, wiejskie, miejsko-wiejskie i liczby mieszkańców – od małych wsi po duże miasta. Zaliczono do nich następujące miejscowości – uporządkowane pod względem liczby ludności ogółem: Krośnice (gm. Krościenko n/ Dunajcem), Ochotnicę Dolną, Czarny Dunajec, Andrychów, Maruszynę (gm. Szaflary), Limanową, Maszkowice (gm. Łącko), Czarną Górę (gm. Bukowina Tatrzańska), Tarnów, Nowy Targ, Nowy Sącz oraz Kraków.

Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce jako narzędzie walki z wykluczeniem społecznym i ekonomicznym Romów

Definicje wykluczenia społecznego w literaturze z zakresu nauk społecznych zwykle tworzone są w ujęciu partycypacyjnym, jako ograniczenie albo całkowity brak uczestnictwa jednostek i grup społecznych w różnych sferach życia społecznego lub publicznego bądź – w ujęciu dystrybucyjnym – jako: „ograniczenie lub brak dostępu do ważnych zasobów i usług społecznych, zwłaszcza takich jak dostęp do rynku pracy [...], oświaty (wykształcenie), systemu świadczeń społecznych i opieki zdrowotnej” (Jasińska-Kania, Łodziński, 2009). Druga ze wskazanych definicji pozwala zaliczyć Romów w województwie małopolskim do grupy zagrożonych wykluczeniem nie tylko społecznym, lecz także ekonomicznym.

W literaturze można spotkać liczne przykłady potwierdzające ten fakt. Dowodem są choćby wyniki badań Jasińskiej-Kani (2009) nad postawami Polaków wobec mniejszości, z których wynika, że powyżej 70% dorosłych Polaków badanych w województwie małopolskim godzi się na przyjazd Romów do Polski i deklaruje aprobatę dla nadania im polskiego obywatelstwa, lecz już tylko połowa zgadza się, żeby zostawali oni członkami władz lokalnych bądź zawierali

związki małżeńskie z członkami ich rodzin. Podobną postawę wykazuje polska młodzież w województwie małopolskim. Badania Wężowicz-Bochenek i Ślosarczyk (2007), przeprowadzone w gimnazjum w Łososinie, wskazują, że 84% badanych polskich uczniów opowiada się za przyjazdem na stałe emigrantów do Polski, lecz wśród nich 19% nie życzy sobie, by byli wśród nich Romowie. Główną przyczyną tych poglądów jest mała wiedza Polaków na temat Romów i żywy w polskiej świadomości negatywny stereotyp Cygana.

O wykluczeniu ekonomicznym Romów świadczą z kolei ich problemy z funkcjonowaniem na rynku pracy i dostępem do oświaty. Oba te czynniki wzajemnie się warunkują i napędzają. Stopa bezrobocia wśród dorosłych przedstawicieli mniejszości romskiej w województwie małopolskim – zgodnie z raportami z realizacji tytułowego Programu... – od lat utrzymuje się na poziomie ok. 90%. Realizacja obowiązku szkolnego przez romskie dzieci jest od kilku lat na dość wysokim poziomie (ok. 90%), lecz romscy uczniowie nadal zmagają się w szkołach z barierą językową, trudnościami integracyjnymi i brakiem odpowiednich materiałów dydaktycznych. Kwestie te zostaną podniesione w dalszej części artykułu, lecz już jedynie zasygnalizowane w tym miejscu fakty należy traktować jako symptomy wykluczenia społecznego Romów w województwie małopolskim.

Na rzecz walki z wykluczeniem społecznym i ekonomicznym Romów w województwie małopolskim podejmowane są od 2001 r. publiczne działania w ramach pilotażowego, a następnie – od 2004 r. – ogólnopolskiego Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce. Jest to pierwszy ogólnopolski program państwowy stworzony do walki z wykluczeniem społecznym mniejszości romskiej w Polsce. Po wcześniejszym przeprowadzeniu jego testowej wersji w województwie małopolskim (Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003), w 2004 r. został wprowadzony na terenie całej Polski. Program ogólnopolski trwał w latach 2004–2013. Od 2014 r. działania na rzecz Romów miały być realizowane w ramach Programu Integracji Społecznej Romów w Polsce na lata 2014–2020, lecz zgodnie z aktualną wiedzą autorki – zdobytą na podstawie wywiadów z asystentami romskimi (Romami silnie zaangażowanymi dotychczas w realizację programu) – w bieżącym roku środków z tego programu nadal nie uruchomiono. Rozpocznie się on zatem zapewne z dużym opóźnieniem.

Twórcami i wykonawcami programu w latach 2004–2013 byli: MSWiA (obecnie MAiC), jednostki samorządowe, organizacje romskie oraz organizacje pozarządowe (strona internetowa MSWiA). Finansowaniem programu zajmowały się: rząd, samorządy terytorialne, organizacje pozarządowe, a część środków pozyskiwano z europejskich funduszy pomocniczych. Rocznie na realizację programu przeznaczano ok. 10 mln zł ze specjalnej rezerwy budżetu państwa, ok. 300 tys. zł z budżetu MSWiA oraz ok. 700 tys. zł z budżetu Ministra Edukacji Narodowej. Pewne mniejsze kwoty, uzupełniające budżet programu, pochodziły z fundacji oraz organizacji międzynarodowych i krajowych. Procedura pozyskiwania środków przebiegała drogą konkursu otwartego. Uczestniczyły w nich: jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe lub inne podmioty prowadzące działalność publiczną, np. uczelnie, placówki pedagogiczne, kościoły, media. Środki unijne pozyskiwane były w ramach Komponentu romskiego PO KL na podstawie konkursu projektów (strona internetowa MSWiA).

Celem programu było wyrównanie poziomów życia i szans między Romami a większością polskiego społeczeństwa w dziedzinach: edukacji, zatrudnienia, zdrowia, higieny, warunków lokalowych i umiejętności funkcjonowania w społeczeństwie obywatelskim. Szczegółowe cele programu w ramach poszczególnych dziedzin zestawiono w poniższej tabeli (tab. 1).

Tab. 1. Dziedziny realizowane w ramach Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013

Dziedzina działań	Szczegółowe cele programu
Edukacja	<ul style="list-style-type: none"> • zwiększenie współczynnika ukończenia szkoły • poprawa frekwencji oraz wyników nauczania dzieci i młodzieży romskiej • ułatwienie młodzieży romskiej kontynuowania nauki w szkołach ponadpodstawowych i wyższych
Romowie a społeczeństwo obywatelskie	<ul style="list-style-type: none"> • integracja społeczna Romów przez edukację obywatelską • umożliwienie Romom pełnego uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim
Przeciwdziałanie bezrobociu	<ul style="list-style-type: none"> • zmniejszenie współczynnika bezrobocia • przeciwdziałanie długotrwałemu i dziedzicznemu bezrobociu • aktywizacja Romów na rynku pracy dzięki systemowi szkoleń organizowanych przez urzędy pracy
Zdrowie	<ul style="list-style-type: none"> • objęcie szerszym dostępem do opieki lekarskiej • poprawa stanu higieny
Sytuacja bytowa	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa sytuacji mieszkaniowej Romów • poprawa sytuacji sanitarnej
Bezpieczeństwo, przeciwdziałanie przestępstwom popełnianym na tle etnicznym	<ul style="list-style-type: none"> • wyczulenie policji oraz przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości na przestępstwa popełniane na tle etnicznym i przypadki dyskryminacji • przeciwdziałanie przekonaniu o niskiej szkodliwości społecznej takich czynów • przekonanie Romów do konieczności współpracy z policją w celu zwalczania tych przestępstw • budowa zaufania Romów do organów ścigania
Kultura i zachowanie romskiej tożsamości etnicznej	<ul style="list-style-type: none"> • promowanie postawy otwartości na inne kultury, także wśród Romów • inwentaryzacja i opieka nad miejscami martyrologii romskiej z okresu II wojny światowej • przywrócenie społeczeństwu polskiemu pamięci o romskich ofiarach wojennych
Wiedza o społeczności romskiej	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa stanu wiedzy na temat społeczności romskiej wśród Polaków • poprawa wizerunku Romów w społeczeństwie polskim oraz zmiana negatywnych stereotypów

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej MSWiA.

Rozkład środków na poszczególne działania w ramach programu był każdego roku bardzo nierównomierny. Przykładem może być rok 2012 (wg ostatniego opublikowanego przez MAiC raportu z realizacji programu), w którym łączny budżet programu wynosił 12 966 645 zł. Spośród licznych zadań realizowanych w wyniku programu w omawianym roku ponad połowę środków (62%) pochłonęły działania w dziedzinie edukacji. Znaczącą ilość środków – niemal $\frac{1}{4}$ – przeznaczono na działania w dziedzinie *sytuacja bytowa* (22%). W przypadku pozostałych dziedzin udziały te były znacznie mniejsze. Niepokojące jest przeznaczenie bardzo niewielu środków na ważną dziedzinę *praca – bezrobocie* (2%), a w ramach dziedziny *bezpieczeństwo, przestępstwa na tle etnicznym* w ostatnim badanym roku nie sfinansowano żadnego działania (ryc. 2).

Ryc. 2. Podział środków na poszczególne działania programu w 2012 r. w Polsce

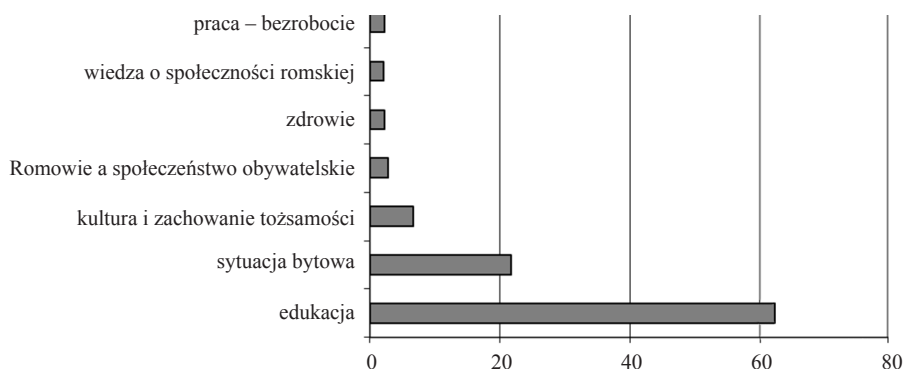

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MSWiA.

Cele Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce zakładają – jak wskazano powyżej – bardzo szeroki zakres możliwych do realizacji działań. Ich rzeczywiste podjęcie jest jednak uzależnione od rodzaju projektów zgłoszonych przez beneficjentów do corocznych konkursów. Jeśli w danej dziedzinie nie zgłoszono żadnych projektów, to w danym roku nie były one realizowane.

Zgodnie z ostatnim raportem z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce za rok 2012 z puli przygotowanych środków, w przypadku większości dziedzin, wykorzystano zaledwie po kilka procent dostępnych kwot, a na realizację działań w dziedzinie *bezpieczeństwo...* nie spożytkowano żadnych środków. Najczęściej wykorzystywano środki w dziedzinie *edukacja* (przede wszystkim dzięki dużej aktywności szkół aplikujących o środki) i w dziedzinie *sytuacja bytowa*, które głównie były przeznaczone na poprawę sytuacji mieszkaniowej Romów (wnioskodawcami w tym wypadku były samorządy terytorialne). W ramach tych dwóch dziedzin spożytkowano odpowiednio 62,2% i 21,7% dostępnych środków (ryc. 3).

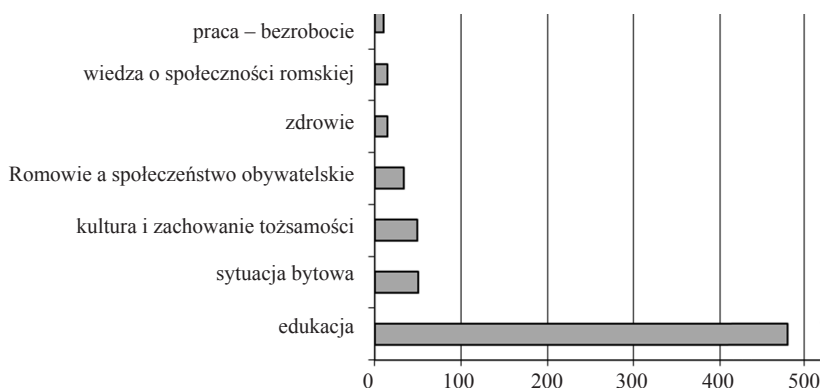
Ryc. 3. Stopień wykorzystania środków publicznych przewidzianych na realizację dziedzin Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 r. (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 r.

W 2012 r. ogólna liczba działań podjętych w Polsce w ramach programu była bardzo niewielka. Najwięcej zadań zrealizowano w dziedzinie *edukacja* – 480, w dziedzinie *sytuacja bytowa* – 51, a w dziedzinie *kultura i zachowanie romskiej tożsamości etnicznej* – 49. Najmniejszym zainteresowaniem beneficjentów cieszyły się dziedziny: *wiedza o społeczności romskiej*, *zdrowie* oraz *praca – bezrobocie*. Jak już wspomniano, najgorzej wypadła dziedzina *bezpieczeństwo...*, w ramach której w 2012 r. nie zrealizowano ani jednego działania (ryc. 4).

Ryc. 4. Liczba zrealizowanych zadań w ramach dziedzin Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 r.

Tak silne zróżnicowanie wykorzystania dostępnych środków w poszczególnych dziedzinach prawdopodobnie wynika z kilku przyczyn: braku zainteresowania beneficjentów uzyskiwaniem pieniędzy z programu na zadania realizowane w danej dziedzinie, braku umiejętności pisanie wniosków, rygorystycznej oceny i częstego odrzucania projektów przez oceniających je wojewodów, nieodpowiednio dobranych celów (zakresów działań) niektórych dziedzin programu lub po prostu – zbyt wysokich środków przewidzianych na ich realizację.

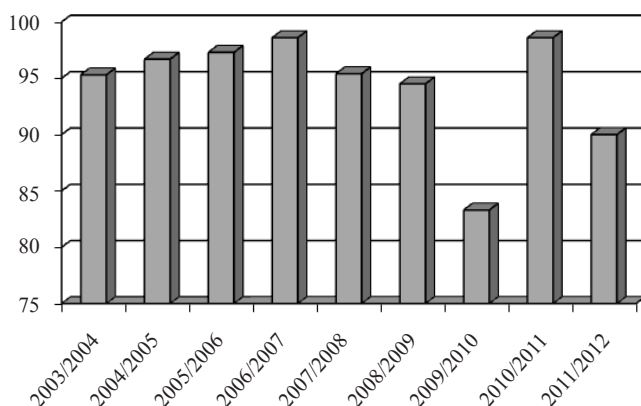
Autorka artykułu za najbardziej prawdopodobne uznaje pierwsze trzy z nich. W dalszej części tekstu skupia się na realizacji działań z poszczególnych dziedzin w województwie małopolskim, by określić ich celowość i rzeczywisty wpływ na poziom życia Romów w województwie małopolskim.

Realizacja Programu na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim

Pierwszą i najważniejszą – zdaniem autorki – dziedziną programu jest edukacja. Romowie w województwie małopolskim są bowiem grupą o niskim poziomie wykształcenia, co powoduje ich złą sytuację na rynku pracy. Wśród Romów w 12 badanych miejscowościach województwa małopolskiego aż w czterech: Krośnicy, Limanowej, Maruszynie i Maszkowicach udział dorosłych bez żadnego wykształcenia przekraczał 60%. Osoby z wyższym wykształceniem – kilka % badanych – pojawiły się jedynie w Czarnej Górze. Większość dorosłych respondentów miała wykształcenie podstawowe. Istnieje zatem silna potrzeba podniesienia poziomu wykształcenia Romów, do której najlepszą drogą jest ułatwienie dostępu do edukacji młodszemu pokoleniu.

Głównymi problemami edukacji romskich dzieci w województwie małopolskim, zdiagnozowanymi w programie, są bardzo niski poziom realizacji obowiązku szkolnego i niska frekwencja szkolna romskich uczniów. Pomimo działań programu poziom realizacji obowiązku szkolnego romskich dzieci w województwie małopolskim w badanych 10 latach nie wykazywał jednoznacznych pozytywnych tendencji. W pierwszych latach trwania programu wzrósł, w okresie 2007–2010 spadał, po czym wahał się, by w roku szkolnym 2011/2012 wynieść 90% (ryc. 5).

Ryc. 5. Stopień realizacji obowiązku szkolnego przez dzieci romskie w woj. małopolskim w latach szkolnych 2003/2004–2011/2012 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce za lata 2003–2012.

Analiza drugiego wskaźnika edukacyjnego: poziomu frekwencji, dla odmiany świadczy jednoznacznie o poprawie obecności uczniów romskich na lekcjach. Od 2003 r. jego poziom rośnie stale: od 70,7% w roku szkolnym 2003/2004 po 80% w roku szkolnym 2011/2012. Wzrost ten jest zatem wyraźny.

Przeprowadzone przez autorkę wywiady bezpośrednie z pracownikami szkół i romskimi rodzicami pozwalają pozytywnie ocenić zatrudnienie w nich – w wyniku działań programu – nauczycieli wspomagających i asystentów romskich. Wszyscy respondenci jednogłośnie przyznawali, że dzięki ofiarnej pracy asystentów nastąpiło nawiązanie współpracy między szkołami a rodzicami, dzięki czemu romscy rodzice chętnie posyłają dzieci do szkoły, a te mają większą szansę na jej ukończenie. Należy również docenić występujący dzięki programowi duży odsetek uczniów romskich uczęszczających na zajęcia wyrównawcze (w roku szkolnym 2011/2012 objęto nimi 42% dzieci romskich realizujących obowiązek szkolny) oraz możliwość uczestniczenia dzieci w zorganizowanym wypoczynku (62%). Asystenci romscy, nauczyciele i dyrektorzy w badanych szkołach zgodnie twierdzili, że bez pomocy finansowej z programu prawidłowa realizacja obowiązku szkolnego przez romskie dzieci byłaby niemożliwa.

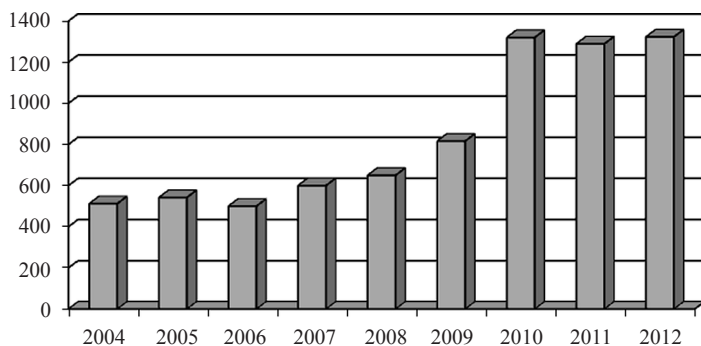
Realizacja założeń programu w kolejnych trzech jego dziedzinach: *Romowie a społeczeństwo obywatelskie, bezpieczeństwo, przeciwdziałanie przestępstwom popełnianym na tle etnicznym* oraz *Przeciwdziałanie bezrobociu* pozostawia natomiast bardzo wiele do życzenia. Zdaniem autorki najważniejszą z nich jest dziedzina ostatnia, gdyż jej głównym celem jest przeciwdziałanie bezrobociu. W 2012 r. w ramach programu na podejmowane w jej zakresie działania przeznaczono niecałe 89 tys. zł. Niestety, nie przyniosły one żadnego skutku. Świadczy o tym

bardzo wysoka (ok. 90%) stopa bezrobocia wśród Romów w województwie małopolskim, która zgodnie z danymi z lat 2004–2012 wręcz rośnie. Potwierdzają to wyniki badań własnych autorki. Spośród badanych 12 miejscowości jedynie w Maruszynie połowa dorosłych Romów utrzymywała się z pracy. W pozostałych miejscowościach przeważającymi źródłami utrzymania były: renta, emerytura lub pomoc społeczna.

Próby podejmowane przez beneficjentów programu na rzecz walki z bezrobociem Romów są niewystarczające, choć w poszczególnych latach pochłaniały znaczne sumy. W 2011 r. na walkę z bezrobociem wydano niemal 242 tys. zł. Jedynymi projektami godnymi uwagi ze względu na ich rezultaty okazały się dwa działania: Zatrudnienie – szansą na lepsze życie, zainicjowane przez Towarzystwo Krzewienia Kultury i Tradycji Romskiej „Kałe Jakha” oraz zorganizowany przez Stowarzyszenie „Mocni Razem” kurs obsługi kas fiskalnych (Zbiorca informacja MAiC).

Również bardzo niewielu Romów zostało objętych szkoleniami podnoszącymi lub zmieniającymi ich kwalifikacje zawodowe. Od 2004 r. ich liczba wynosiła zaledwie od 1 do 10 rocznie (w latach 2006 i 2009 nie zorganizowano żadnego), a jedynie w roku 2012 – 15. Przyczyną tego jest bardzo mała aktywność urzędów pracy w zakresie podejmowania działań na rzecz zatrudnienia i podnoszenia kwalifikacji dorosłych Romów. Spośród celów programu w dziedzinie *zdrowie* podjęto realizację dwóch z nich: objęcie Romów badaniami profilaktycznymi i szczepieniami. Ich realizacja jest zasadna, gdyż wielu romskich respondentów, z którymi spotkała się autorka, uskarżało się na zły stan zdrowia. Stworzona na podstawie badań struktura demograficzna Romów w poszczególnych miejscowościach pokazuje, że udział osób starszych (powyżej 60 roku życia) w romskich rodzinach jest bardzo mały (kilka %), gdyż przez choroby Romowie często nie dożywają starości. Duży wzrost liczby Romów objętych badaniami i szczepieniami w latach 2004–2012 pozwala stwierdzić, że w tej dziedzinie programu następuje wyraźny postęp, a działania mogą być ocenione pozytywnie. Z roku na rok zwiększa się w województwie małopolskim liczba Romów uczestniczących w tym przedsięwzięciu zdrowotno-profilaktycznym, poprawiając ich dostęp do służby zdrowia (ryc. 6). Zaznaczyć jednak należy, że nadal nie jest realizowany zawarty w programie cel organizacji „białych dni” na romskich osiedlach i w osadach. Należałoby również zwiększyć liczbę pielęgniarek środowiskowych działających w społecznościach romskich. W 2012 r. w analizowanym województwie pracowało ich tam zaledwie trzy.

Ryc. 6. Liczba Romów objętych badaniami profilaktycznymi i szczepieniami w woj. małopolskim w latach 2004–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce za lata 2004–2012.

Ważną dziedziną programu z punktu widzenia liczby zrealizowanych działań i wielości przeznaczanych środków jest *sytuacja bytowa*. Zgodnie z badaniami własnymi autorki, stan mieszkań romskich gospodarstw domowych jest silnie zróżnicowany ze względu na ich strukturę własności, rodzaj zabudowy i poziom infrastruktury. Znaczny odsetek Romów w badanych miejscowościach zamieszkuje lokale socjalne (w Limanowej, Nowym Sączu i Ochotnicy Dolnej ponad 70%), a lokale własnościowe często mają bardzo niski standard. Badania wyposażenia romskich domostw w infrastrukturę podstawową wykazują, że w małych miejscowościach i na wsiach, np. Krośnicy, Maszkowicach, Romowie nadal często mieszkają w lokalach bez bieżącej ciepłej wody i kanalizacji.

W ramach realizacji programu w województwie małopolskim od początku prowadzono wiele działań służących poprawie sytuacji mieszkaniowej Romów. Corocznie pochłaniały one bardzo duże sumy, przykładowo w 2011 r. wyniosły one prawie 3 mln zł, a w roku kolejnym – niemal 1 mln zł. Znaczna część środków była przeznaczana na remonty mieszkań i doprowadzanie do domów mediów. W analizowanym województwie w latach 2004–2012 wyremontowano w sumie 610 mieszkań, z czego najwięcej (130) w 2010 r. Realizacja tych działań nie może zostać jednak oceniona pozytywnie ze względów praktycznych oraz etycznych. Z praktycznego punktu widzenia remonty nie przynoszą trwałej poprawy sytuacji mieszkaniowej badanych. Gdy porównamy łączną liczbę wyremontowanych mieszkań (610) z ogólną liczbą Romów w województwie małopolskim (3,5 tys.) oraz uwzględnimy fakt, że romskie gospodarstwa domowe są duże (średnia liczba ich członków w badanych miejscowościach wynosi 5,5), to okaże się, że statystycznie w przeciągu ostatnich 10 lat wyremontowano niemal każdy romski dom. Nadal niski standard lokali – w tym stan wyposażenia w podstawową infrastrukturę – pozwala stwierdzić, że działania te były nieskuteczne. Z drugiej strony – zdaniem autorki – silna ingerencja w sytuację bytową Romów może powodować tendencję do zaniedbywania przez nich lokali, oczekiwania na pomoc władz lokalnych, a czasem wręcz wzrost ich roszczeniowej postawy w tym zakresie. Powyższe opinie oparte są na spostrzeżeniach poczynionych przez autorkę podczas prowadzenia badań poziomu życia Romów w województwie małopolskim.

Dwoma ostatnimi dziedzinami realizowanymi w ramach programu są: *kultura i zachowanie romskiej tożsamości etnicznej oraz wiedza o społeczności romskiej*.

Zadania realizowane w województwie małopolskim w ramach drugiej z nich są bardzo nieliczne i według autorki stanowią niejako efekt uboczny działań w zakresie kultury i tożsamości etnicznej. Dla podtrzymania i popularyzacji kultury romskiej przeprowadzane są różne i liczne inicjatywy, lecz liczebnie dominuje organizacja wystaw oraz festiwali kultury i historii romskiej. W zakresie zachowania tożsamości etnicznej działania skupiają się głównie na upamiętnianiu historii zagłady Romów podczas II wojny światowej, np. Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów. Wśród innych cennych inicjatyw należy wymienić organizację konferencji tematycznych, realizację filmu edukacyjnego o romskich rzemiosłach, a nade wszystko uruchomienie na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie studiów podyplomowych Romowie w Polsce. Historia, prawo, kultura, stereotypy etniczne (Zbiorca informacja MAiC). Największe środki na omawiane działania w województwie małopolskim przeznaczono w roku 2011, kiedy to łącznie na obie dziedziny wydano ponad 1 mln zł, choć większość (786 tys. zł) na kulturę i zachowanie romskiej tożsamości etnicznej. Szczególnie zainteresowanie aplikowaniem o środki na te zadania, w przeciwieństwie np. do dziedziny *praca – bezrobocie*, wynika – zdaniem autorki – z wdzięczności podejmowanych działań, ich atrakcyjności i łatwości w wykazywaniu efektów, co jest wymagane od beneficjentów w końcowej fazie realizacji projektu.

Podsumowanie

Działania realizowane w województwie małopolskim w ramach Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce są liczne, lecz ocena ich efektywności jest niejednoznaczna. Spośród nich, ze względu na największą ilość przeznaczanych środków finansowych, na szczególną uwagę zasługują inicjatywy podejmowane w ramach dziedzin: *edukacja* i *sytuacja bytowa*. Działania w zakresie edukacji, choć oczywiście wymagają udoskonalenia i kontynuacji, należy ocenić jako zasadne i potrzebne. Działania w dziedzinie *sytuacja bytowa* mogą z kolei – zdaniem autorki – powodować negatywne skutki społeczne w lokalnych środowiskach polsko-romskich (w przeciwieństwie do działań edukacyjnych), gdyż często przyjmują charakter jednorazowej, wręcz demotywującej pomocy materialnej. Zapewne nie przyniosą więc one efektów w walce z wykluczeniem społecznym Romów ani trwałej poprawy poziomu ich życia w województwie małopolskim.

Co ważne, oprócz oceny realizowanych zadań, należy się również pochylić nad tymi celami, które z braku zainteresowania beneficjentów – choć ważne – nie są w ramach programu podejmowane wcale lub są realizowane w niewystarczającym stopniu. Szczególną uwagę należy zwrócić na zadania – a raczej ich brak – w dziedzinie *praca – bezrobocie*. Wysoka stopa bezrobocia wśród Romów powoduje bowiem nie tylko ich problemy materialne, lecz także społeczne. Walka z tym, nierzadko długotrwałym, zjawiskiem powinna być priorytetem w dalszych działaniach na rzecz małopolskich Romów. Obok bezrobocia drugim ważnym, a nieporuszanym w programie, problemem romskich społeczności jest żywy i negatywny stereotyp Cygana, nadal funkcjonujący w polskiej świadomości oraz będący źródłem dyskryminacji Romów. Na rzecz walki z tym negatywnym zjawiskiem w ramach programu powinny być podejmowane inicjatywy mające na celu zwiększenie wiedzy polskich obywateli o kulturze i historii Romów – autorka bynajmniej nie ma tu na myśli kolejnych romskich festiwali, które – jej zdaniem – bardziej prezentują atrakcyjny dla publiczności folklor aniżeli żywą kulturę.

Analiza działań podejmowanych w ramach Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w województwie małopolskim wykazała, że wymaga on pewnych zmian i uzupełnień. Realizowane zadania są w większości cenne i celowe, lecz ich wdrożenie wymaga dokładnej ewaluacji, nastawionej na poszukiwanie rozwiązań bardziej długofalowych, a nie doraźnych. Program, pomimo swych wad, powinien być kontynuowany, gdyż bez niego stopień wykluczenia społecznego Romów w województwie małopolskim z pewnością ulegnie pogłębieniu, a poziom ich życia będzie się sukcesywnie obniżał. Teza ta wymaga oczywiście weryfikacji w toku okresowych, dalszych badań empirycznych nad poziomem i jakością życia ludności romskiej. Oprócz prowadzenia kolejnych badań konieczna jest również szeroka dyskusja naukowa nad przyczynami niepowodzeń w poszczególnych dziedzinach programu i podjęcie próby zaprojektowania w nim zmian opartych nie tylko – jak dotąd – na opiniach osób zaangażowanych w pracę w środowisku romskim, lecz nade wszystko na obiektywnych wynikach prac badawczych.

Literatura References

- Jasińska-Kania, A. (2009). Wykluczanie z narodu: dystanse społeczne wobec mniejszości narodowych i migrantów. W: A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce, mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 39-57.

- Jasińska-Kania, A., Łodziński, S. (2009). Wprowadzenie. Obszary i formy wykluczania etnicznego w Polsce. Koncepcje teoretyczne i badania empiryczne. W: A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce, mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar.
- Jaśko, B., Mirga, E. (2009). Ocena realizacji edukacyjnej części Pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003. Raport. W: P. Borek (red.), *O Romach w Polsce i w Europie. Tożsamość, historia, kultura, edukacja*. Kraków: Collegium Columbinum, 369-404.
- Leśniak, M. (2009). *Romowie. Bliscy, czy dalecy? Realizacja zadań w ramach Rządowego Programu na Rzecz Społeczności Romskiej w Polsce*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o., Oficyna Wydawnicza AFM.
- Living conditions of the Roma: Substandard housing and health* (2012), Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Mazur, S. (red.) (2010). *Krajowe i wspólnotowe polityki publiczne wobec mniejszości romskiej – mapa aktywności społeczno-gospodarczej Romów*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Nowicka, E. (2007). Romowie i świat współczesny. W: P. Borek (red.), *Romowie w Polsce i Europie*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 124-147.
- Paszko, A. (2004). Pilotażowy Program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001–2003 (komunikat). W: Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 165-176.
- Paszko, A., Sułkowski, R., Zawicki, M. (red.). (2007). *Romowie na rynku pracy*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Quality of life in ethnically diverse neighbourhoods* (2011). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Ślosarczyk, I., Wężowicz-Bochenek, B. (2007). Edukacja młodzieży romskiej w polskiej szkole na przykładzie gimnazjum w Łososinie. W: W. Osuch (red.), *Wybrane problemy edukacyjne i kulturowe niektórych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*. Kraków: Geoinfo, 101-112.
- Walczak, M., Talewicz-Kwiatkowska, J., Skrzyński, M., Wójcik, P., Kutyło, Ł. (2008). *Raport opracowany na zlecenie Władzy Wdrażającej Programy Europejskie w ramach projektu ewaluacyjnego: Ocena zakresu i ukierunkowania Poddziałania 1.3.1 POKL w kontekście efektów wcześniejszych działań na rzecz społeczności romskiej*. Kutno: ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o.
- Zakrzewski, L. (2002). *Raport z badań problemu: „Mapa społeczna Romów w województwie świętokrzyskim 2001”*. Kielce: EPRD Biuro Polityki Gospodarczej i Rozwoju Regionalnego.
- Zawicki, M. (red.). (2007). *Aktywizacja zawodowa Romów*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Zbiornicza informacja dotycząca decyzji Ministra AiC w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację zadań* (2012). Warszawa: MaiC.

Źródła internetowe

- Sprawozdanie z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 roku* (2013, 2 luty), pozyskano z:
<http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole-1/6978,Sprawozdania-z-realizacji-Programu-na-rzecz-spolednosci-romskie-j-w-Polsce-w-201.html>
- Strona internetowa MSWiA* (2012, 10 grudnia), pozyskano z:
http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/192/285/Tresc_pilotazowego_programu_rzadowego_na_rzecz_spolednosci_romskiej_w_wojewodzt.html
http://www.msw.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html

Agnieszka Świętek, urodzona w Krakowie, absolwentka kierunku geografia, na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie, doktor nauk o ziemi w zakresie geografii. Jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym na stanowisku adiunkta w Zakładzie Dydaktyki Geografii Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Prowadzi zajęcia dydaktyczne m.in. z dydaktyki geografii, edukacji regionalnej, regionu Małopolska. Jej zainteresowania obejmują trzy zakresy badawcze: dydaktykę geografii, problematykę przedsiębiorczości oraz sytuację romskiej mniejszości etnicznej w Polsce.

Agnieszka Świętek, was born in Cracow and graduated from the Faculty of Geography at the Pedagogical University of Cracow, Ph.D. in geography. She is a university lecturer employed in the Department of Didactic Geography, Institute of Geography at the Pedagogical University of Cracow. She runs classes from: geography teaching, regional education, Malopolska region. Her interests comprise three research areas: geographical education, issues of entrepreneurship and the situation of Roma ethnic minority in Poland.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Dydaktyki Geografii
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: swietekaga@wp.pl

Agnieszka Świętek

Wiktor Osuch

Tomasz Rachwał

Sławomir Kurek

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Projekt „Common Goals – Common Ways” jako przykład aktywizacji grupy Romów zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym

The project "Common Goals – Common Ways" as an example of activation of Roma group at risk of social and economic exclusion

Streszczenie

W związku z coraz słabszym zainteresowaniem instytucji edukacyjnych tak potrzebnym współcześnie kształceniem zawodowym oraz nawiązywaniem i utrzymywaniem przez szkoły zawodowe kontaktu z podmiotami rynku pracy, jak również potrzebą świadomego planowania kariery zawodowej uczniów, podjęto badania dotyczące aktywizacji grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym – Romów. Badania realizowano w latach 2012–2014 w trzech krajach: w Niemczech (głównie przykłady z Bawarii), w Szkocji oraz w Polsce. Dotyczyły one szkolnictwa zawodowego oraz możliwości transferu innowacji w kontekście docelowej aktywizacji mniejszości romskiej na Węgrzech. W tym celu wykorzystano prace badawcze prowadzone w ramach międzynarodowego projektu „Common Goals – Common Ways”, pokazując rolę i zadania poszczególnych partnerów zagranicznych w przygotowaniu, testowaniu oraz wdrażaniu programu kształcenia Romów w kontekście ich przyszłej aktywizacji zawodowej. Pomimo różnych uwarunkowań kulturowych, społecznych, ekonomicznych oraz integracyjnych edukacja młodych Romów, a zwłaszcza usuwanie wszelkich barier edukacyjnych, stanowi najważniejszy aspekt przyszłej aktywizacji zawodowej, rozwoju motywacji i kształtowania postaw przedsiębiorczych mniejszości romskiej w wielu krajach Unii Europejskiej, w tym na Węgrzech i w Polsce.

Abstract

Due to the declining interest of educational institutions in vocational training much needed today, and in establishing and maintaining contact between vocational schools and labour market entities, as well as the needs of conscious career planning by students, research was undertaken for the activation of those groups at high risk of social and economic exclusion, including the Roma population. This study was undertaken in the years 2012–2014 in three countries: Germany (chiefly examples from Bavaria), Scotland and Poland in the field of vocational education and the possibility of transferring innovation within the context of the target activation of the Roma minority in Hungary. In this regard, research work carried out within the framework of the international project titled “Common Goals – Common Ways” was used, showing the role and responsibilities of each of the foreign partners in the preparation, testing, and implementation of the program of educating the Roma population in the context of their future professional activation. In spite of the different

cultural, social, economic, and integration backgrounds of the young Roma people, education, and especially the removal of all educational barriers, is the most important aspect of the future of professional activation, as well as developing motivation and shaping entrepreneurial attitudes of the Roma minority in many EU countries, including Hungary and Poland.

Słowa kluczowe: edukacja mniejszości romskiej; szkolnictwo węgierskie; transfer innowacji

Keywords: education of the Roma minority; Hungarian education system; transfer

Wstęp

Współczesne dynamiczne przemiany społeczno-gospodarcze stawiają coraz większe wyzwania edukacyjne przed systemem oświaty w zakresie przygotowania młodych ludzi do życia zawodowego i wejścia na rynek pracy. Szczególną rolę odgrywa tu kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży w toku edukacji szkolnej na różnych etapach kształcenia i osób dorosłych w ramach procesu uczenia się przez całe życie (Najda, Wach, 2008), wpływające na możliwości aktywnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym, w tym wejścia na rynek pracy i samozatrudnienia (Daszkiewicz, 2014; Kurek, Rachwał, 2009; Piróg, 2014, 2015; Rachwał, 2010; Wach, 2013, 2014). W związku z tym szerokie jest zainteresowanie ośrodków naukowo-badawczych oraz instytucji oświaty problematyką edukacji w zakresie przedsiębiorczości, w tym aktywizacji zawodowej młodzieży, czego przykładem jest realizacja wielu projektów badawczych i wdrożeniowych z tego zakresu (np. Dorocki et al. 2011; Kurek et al. 2012; Rantanen et al., 2015; Wach, 2015). Szczególne miejsce w tym zakresie obejmują badania wpływu różnych czynników (społecznych, psychologicznych i innych) na zainteresowanie podejmowaniem działalności gospodarczej (Benhabib et al., 2014; Jimenez, Wach, 2014; Kilar, Rachwał, 2014; Kosała 2014; Rantanen et al., 2015; Kulig-Moskwa, Strzelczyk, 2014; Kwieciński, Młodzińska-Granek, 2014; Rokhman, Ahamed, 2015; Safin, 2014; Wach, 2015; Zbierowski, 2014). Z drugiej strony, w ostatnich latach obserwuje się zmniejszające się zainteresowanie instytucji systemu oświaty tak potrzebnym obecnie kształceniem zawodowym, co wynika zarówno z intensywnej promocji wykształcenia ogólnego i akademickiego, jak i z obniżenia rangi wykształcenia zawodowego w świadomości społecznej. W efekcie w wielu krajach obserwuje się coraz słabsze zainteresowanie szkołami zawodowymi oraz, w konsekwencji, braki w dostępie do dobrze wykwalifikowanych fachowców reprezentujących różne zawody. Jednocześnie zauważa się trudności w nawiązywaniu i utrzymywaniu przez szkoły zawodowe kontaktu z podmiotami rynku pracy, jak również potrzebę kształtowania przez szkoły umiejętności świadomego planowania kariery zawodowej uczniów. Jest to szczególnie istotne w przypadku jednej z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym – Romów. W nawiązaniu do tych przesłanek w latach 2012–2014 podjęto prace badawcze w ramach międzynarodowego projektu „Common Goals – Common Ways” w trzech krajach: Niemczech (głównie na przykładach rozwiązań edukacyjnych z Bawarii), Szkocji oraz Polsce. Swoim zakresem objęły one rozpoznanie dobrych praktyk w systemie szkolnictwa zawodowego oraz możliwości transferu innowacji w kontekście docelowej aktywizacji mniejszości romskiej na Węgrzech.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest projekt „Common Goals – Common Ways” jako przykład międzynarodowego działania na rzecz aktywizacji grupy Romów zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym. Celem tekstu jest odpowiedź na trzy pytania badawcze:

1. Jakie problemy społeczno-ekonomiczne spotyka większość Romów na Węgrzech?
2. Jak projekt „Common Goals – Common Ways” odpowiada na potrzeby w zakresie poprawy sytuacji społecznej i ekonomicznej mniejszości romskiej na Węgrzech?
3. Jakie rozwiązania edukacyjne transferowane są z innych krajów i wdrażane na Węgrzech w ramach projektu?

Dla kompletności opracowania ważniejsze wnioski z realizacji projektu, przykłady dobrych praktyk i rekomendacje dla węgierskiego systemu oświaty przedstawiono na tle analizy rozmieszczenia i sytuacji społeczno-ekonomicznej romskiej mniejszości etnicznej w Europie.

Podjęta przez autorów tematyka sytuacji społeczno-ekonomicznej Romów w innych krajach europejskich, rzadko będąca przedmiotem rozważań polskich badaczy, jest szeroko dyskutowana w literaturze zagranicznej. Wyjątkiem pod tym względem jest artykuł Wójcik (2011), na którego wyniki badań autorzy wielokrotnie się powołują. Wielu danych dotyczących sytuacji społeczno-ekonomicznej Romów w Europie, na podstawie wyników badań empirycznych, dostarczają natomiast raporty instytucji unijnych, z których najważniejsze to: *Quality of life in ethnically diverse neighbourhoods* (2011) i *Living conditions of the Roma: Substandard housing and health* (2012). Wielu cennych informacji dostarcza również raport *Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.* (2011).

Dość obszerna jest natomiast polska literatura dotycząca edukacji romskich uczniów w Polsce. Jej analiza oraz badania własne autorów pozwoliły na zaproponowanie w ramach przedstawianego projektu skutecznych rozwiązań możliwych do przeniesienia na grunt węgierski i mogących usprawnić tamtejszy system edukacji romskich uczniów. Bardzo uboga jest natomiast liczba publikacji polskich, których przedmiotem jest sytuacja edukacyjna uczniów romskich w innych krajach. W tym przypadku autorzy korzystali z literatury zagranicznej. W ramach unijnego projektu „CENTIME – From the Margin to the Centre”, koordynowanego przez austriackich geografów, przedstawiono szereg praktycznych rozwiązań w zakresie edukacji grup mniejszości w Europie, w tym w szczególności wśród Romów. Fridrich (2006) opracował teoretyczne założenia identyfikacji grup mniejszości w aspekcie regionalnym. Aktualną sytuację mniejszości romskiej w austriackim Oberwart przedstawiła Probst-Thayanandasivam (2006), uwzględniając wpływ uwarunkowań historycznych na rozmieszczenie tej grupy, jak również efekt zamachu terrorystycznego na Romów w 1995 r. oraz późniejsze, bardzo pozytywne relacje z mieszkańcami miasta. O trudnej sytuacji Romów w Rumunii pisali Poruncia i Nichersu (2006), podkreślając wyjątkowo niekorzystne warunki materialne tej grupy – zwłaszcza mieszkaniowe i ubogie wyżywienie – co nie sprzyjało efektywności edukacji w szkole. Istotnym problemem jest niewystarczające zaangażowanie władz lokalnych w pomoc, jak również wsparcie rodziców romskich, niedostrzegających długotrwałych korzyści w edukacji swoich dzieci.

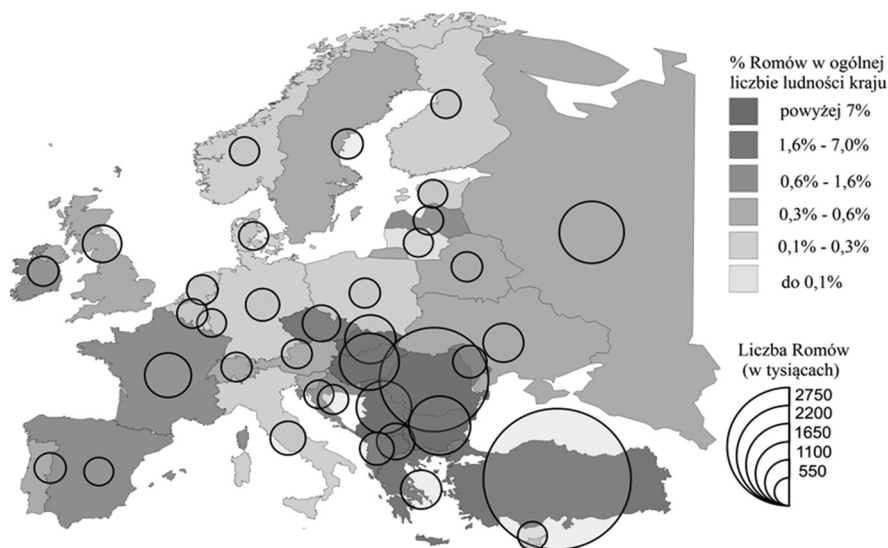
Zupełnie odmienna sytuacja materialna charakteryzuje Romów w Finlandii (Grönfors, Trotta-Tuomi, 2006). Mogą oni liczyć na pomoc zarówno władz lokalnych, władz oświatowych, jak i wsparcie ze strony samych Romów.

Jednym z niewielu dostępnych opracowań anglojęzycznych na temat prób usprawniania edukacji romskich uczniów na Węgrzech jest publikacja *A Successful School Integration Program* (Kézdi, Surányi, 2009). Program ten – w przeciwieństwie do projektu „Common Goals – Common Ways” – nie zawiera jednak propozycji wdrożenia na Węgrzech rozwiązań skutecznie stosowanych w innych krajach europejskich. W niniejszym artykule autorzy postanowili więc zaprezentować projekt będący odpowiedzią na to zapotrzebowanie.

Romska mniejszość etniczna w Europie

Romska mniejszość etniczna jest największą mniejszością w Europie – liczy szacunkowo ok. 10–12 mln osób (Nowicka, 2007). Według szczegółowych informacji Komitetu Ekspertów Rady Europy ds. Romów i Osób Wędrujących, w 2009 r. najwięcej Romów mieszkało w południowej i wschodniej Europie. Zdecydowanie największa ich liczba przebywała na terenie Rumunii – 1,85 mln, Bułgarii – 0,75 mln oraz Węgier – 0,7 mln, a także Serbii (z wyłączeniem Kosowa) – 0,6 mln i Słowacji – 0,5 mln (ryc. 1). Ponadto liczne społeczności romskie występowały również w państwach na pograniczu Europy i Azji: w Turcji – 2,75 mln i Rosji – 0,825 mln. Prócz wskazanych, obecnie Romowie zamieszkują także licznie zaludnione kraje Europy Zachodniej. Powyżej 100 tys. Romów mieszkało w Hiszpanii (0,725 mln), Francji (0,4 mln), Wielkiej Brytanii (0,225 mln), Włoszech (0,14 mln) oraz w Niemczech (0,105 mln) (*Unijne ramy dotyczące...*, 2011).

Ryc. 1. Liczba i rozmieszczenie Romów w Europie

Źródło: opracowanie A. Świętek na podstawie danych Rady Europy i Eurostat.

Sytuacja społeczna Romów w Europie – przykłady konfliktów z mieszkańcami

Historia mniejszości romskiej w Europie pokazuje liczne przykłady trudnych relacji Romów z ludnością krajów europejskich. Także w ostatnich latach można zaobserwować narastające przykłady konfliktów między migrującymi Romami a mieszkańcami poszczególnych krajów europejskich, wyraźnie przeciwnych ich osiedlaniu się na terenie ich państw. Przyczyną owych konfliktów stało się poniekąd ostatnie rozszerzenie Unii Europejskiej w 2007 r. i otwarcie granic dla państw licznie zamieszkałych przez Romów: Bułgarii i Rumunii, ponieważ zaraz po wstąpieniu do struktur unijnych tych dwóch krajów wiele biednych romskich rodzin wyruszyło na zachód w poszukiwaniu szansy na lepsze życie. W pierwszej kolejności dotarli oni do Włoch. W okolicach dużych miast włoskich założyli nielegalne obozowiska, które z kolei stały się przyczyną niechęci i krytyki rodzimych mieszkańców, a czasem nawet bardziej desperackich kroków, jak np. prób podpażeń w celu pozbycia się niechcianych przybyszów. Z tego

właśnie powodu, aby uniknąć narastających niepokojów społecznych i coraz częstszych, niebezpiecznych sytuacji, Roberto Maroni – ówczesny minister spraw wewnętrznych Włoch – ogłosił w trzech regionach: Kampanii, Lombardii i Lazio, wprowadzenie stanu wyjątkowego (Mirga, 2010).

Nieco inne przyczyny stały się źródłem nowych konfliktów na Węgrzech. W latach 2008–2009 doszło tam do ok. 30 ataków na Romów z użyciem broni, w wyniku których śmierć poniosło sześć osób. We Włoszech Romowie byli głównie krytykowani za zaśmiecanie miast, żebractwo i wyłudzenie pomocy socjalnej, natomiast przyczyny niechęci na Węgrzech zaczynają być uzasadniane bardzo niebezpieczną ideologią, noszącą znamiona faszyzmu. W ostatnich latach skrajnie nacjonalistyczna partia Jobbik zdobyła znaczne poparcie wyborców i dostała się do węgierskiego parlamentu, otwarcie głosząc antycygańskie poglądy. Dotychczas jej celem było organizowanie marszów nienawiści w miastach węgierskich, licznie zamieszkałych przez Romów (Mirga, 2010).

Według Mirgi (2010), w niektórych zamożnych krajach europejskich, dotkniętych kryzysem gospodarczym, populistyczni politycy wykorzystują podatny grunt, podsuwając sfrustrowanym mieszkańcom za kozła ofiarnego imigrantów, a na ich dyskryminacji budują swój kapitał polityczny. Dowodem na tę tezę może być fakt, że w ostatnich latach w Holandii i Szwecji skrajnie nacjonalistyczne partie, głoszące antyromskie hasła, zyskują duże poparcie społeczne, a we Francji i Włoszech nawet 80% obywateli popiera antyromskie działania władz państwowych (Mirga, 2010). Spośród niedawnych wydarzeń warto przytoczyć przykłady ze Słowacji i z Francji. Jak donosiła w 2013 r. Polska Agencja Prasowa, w Koszycach, na osiedlu Lunik IX, na którym może mieszkać wg szacunków nawet 8 tys. Romów, miejscowa ludność postawiła kolejny – czternasty już na terenie Słowacji – mur, aby oddzielić się od romskich sąsiadów. Także w sąsiednich Czechach znane są częste przypadki lokalnych konfliktów mieszkańców z Romami. Również w 2013 r. rząd francuski z pomocą francuskich policjantów przeprowadził w Marsylii wysiedlenia 200 nielegalnie obozujących Romów oraz zapowiedział dalszą likwidację nielegalnych obozowisk Romów, a także odsyłanie ich do krajów, skąd pochodzą – głównie Rumunii i Bułgarii.

Sytuacja społeczna i ekonomiczna Romów na Węgrzech – problemy aktywizacji zawodowej

W powszechnym spisie ludności na Węgrzech, przeprowadzonym w 1990 r., narodowość romską zadeklarowało 143 tys. osób, a w roku 2001 liczba ta wzrosła do 190 tys. Organizacje działające na rzecz ochrony praw ludności romskiej dysponują jednak danymi, które szacują liczbę Romów na Węgrzech na ok. 400 tysięcy do 1 miliona obywateli węgierskich, czyli nawet ok. 10% populacji kraju (Wójcik, 2011). Najliczniejszą grupę Romów na obszarze współczesnych Węgier, bo aż 2/3, stanowią tzw. Cyganie węgierscy (*magyar cigányok*). Językiem ojczystym zdecydowanej większości Romów na Węgrzech jest język węgierski (aż 87%). Tylko ok. 8% posługuje się oficjalnie językiem romskim, zaś językiem beás (dialekt języka rumuńskiego) ok. 5%. Języki te, zgodnie z węgierskim prawem, podlegają ochronie prawnej jako języki mniejszościowe (Kemény, Janky, Lengyel, 2004).

Rozmieszczenie ludności romskiej na obszarze Węgier nie jest jednolite, a istotny wpływ na migrację romskiej ludności miała polityka państwa węgierskiego prowadzona po II wojnie światowej. Polegała ona na likwidacji koczowisk romskich oraz zmuszaniu Romów do przenoszenia się na wieś i do małych miejscowości. Wskutek dynamicznego rozwoju przemysłu i dużego zapotrzebowania na siłę roboczą nastąpiły również migracje Romów do miast – podobnie jak w innych krajach socjalistycznych w tym czasie – zwłaszcza do Budapesztu. Upadek systemu socjalistycznego, zapewniającego obywatelom pracę i mieszkania, oraz wpro-

wadzenie gospodarki rynkowej po 1989 r. przyczyniły się do pogorszenia sytuacji materialnej Romów. Nastąpił wzrost bezrobocia oraz poziomu ubóstwa wśród przedstawicieli tej grupy społecznej – dotychczas wykonywali oni bowiem proste prace w zakładach przemysłowych, niewymagające wykształcenia. Po 1989 r. w pierwszej kolejności stali się ofiarami procesów restrukturyzacji i prywatyzacji. Główną przyczyną był, utrzymujący się do dziś, niski poziom wykształcenia Romów, który z kolei generuje bardzo wysoką stopę bezrobocia. Aż 82% młodych węgierskich Romów ma zaledwie wykształcenie podstawowe, a tylko 1,2% – wyższe. Szacuje się, że po 1989 r. bezrobocie w tej grupie społecznej wynosiło 74% wśród mężczyzn i aż 83% wśród kobiet, choć aktualnie w samym Budapeszcie sytuacja ta jest nieco lepsza. Bardzo podobnie przedstawia się sytuacja Romów w Polsce.

Z racji braku miejsc pracy dla Romów w miastach, obecnie na Węgrzech obserwowany jest powolny wzrost ich migracji na obszary wiejskie (Wójcik, 2011) – czego dla odmiany w Polsce nie stwierdzono. Aktualnie aż 60% ludności romskiej zamieszkuje obszary wiejskie, zwłaszcza północno-wschodnią część Węgier (51%) oraz południowy Kraj Zadunajski (20%). Tereny te charakteryzują się niewielkim stopniem uprzemysłowienia i znacznym wskaźnikiem bezrobocia, co ma istotne znaczenie dla sytuacji materialnej Romów. W samym Budapeszcie mieszka ok. 12 tys. Romów (Wójcik, 2011).

Większość programów aktywizacji zawodowej mniejszości romskiej na Węgrzech jest nieskuteczna. Brak własnej inicjatywy oraz roszczeniowa postawa, ukształtowana w poprzednim systemie społeczno-gospodarczym, powodują, że w nowych warunkach zarówno proces motywacji, jak i aktywność w poszukiwaniu pracy, a także wykazywaniu postaw przedsiębiorczych, w tym podwyższaniu własnych kwalifikacji, są dalece niewystarczające. Od 2005 r. wprowadzono na Węgrzech aż 27 programów aktywizacji zawodowej Romów, które niestety w większości okazały się nieskuteczne. W zakresie realizowania programów aktywizacji zawodowej Romów w wielu krajach sytuacja wydaje się być zatem podobna. Według Osucha i Dwojak (2009), także w Polsce – pomimo wprowadzania wielu lokalnych projektów aktywizacji zawodowej mniejszości romskiej – nie udało się ich zakończyć sukcesem ani Romom nie udało się utrzymać ich miejsc pracy na dłuższy czas. Inną kwestią jest fakt, że działania podejmowane w Polsce przez Urzędy Pracy (do czego są zobowiązane w ramach realizacji rządowego Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce), mające na celu aktywizację zawodową tej grupy, są dalece niewystarczające. Od 2004 do 2013 r., w kolejnych latach podejmowano rzadkie próby organizacji szkoleń podnoszących lub zmieniających kwalifikacje zawodowe Romów. Należy tu nadmienić, że nie przynosiły one efektów, a liczba przedstawicieli mniejszości romskiej w nich uczestniczących w poszczególnych województwach była bardzo niewielkie – zwykle kilka osób.

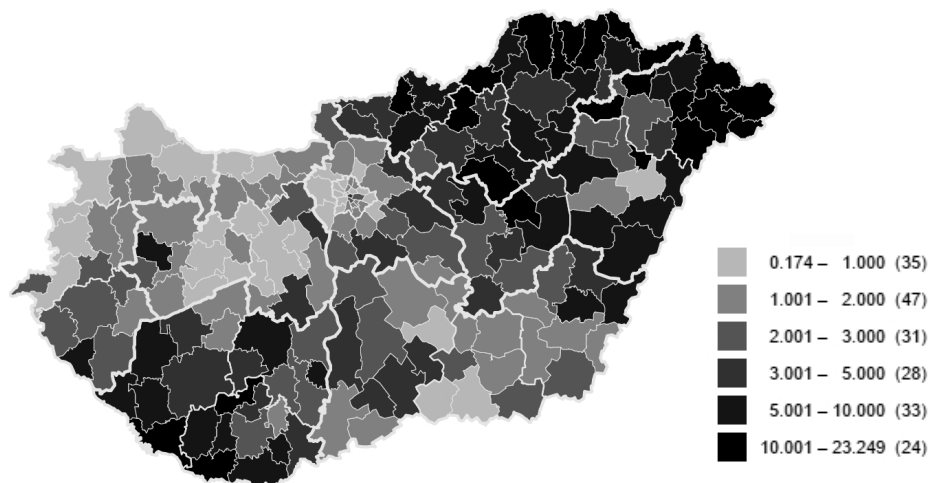
Pewnym sukcesem w tym zakresie mogą się poszczycić władze austriackiego miasta Oberwart, którym udało się na dłuższy czas stworzyć miejsca aktywizacji zawodowej dla 62 obywateli mniejszości romskiej, a zwłaszcza kobiet, realizując projekt „Mri Buti” („Moja praca”) i współpracując z austriackim Caritasem, o czym szczegółowo pisał Osuch (2008). Projekt dotyczył dalszego wykorzystania używanej odzieży dostarczanej przez Caritas ze zbiorów: prania, segregowania, wykonywania drobnych napraw – szycia, prasowania – oraz systemu jej dystrybucji do sklepów w celu sprzedaży po okazyjnych cenach. W projekcie tym pracownicy sami określili wymiar czasu pracy i stopień własnego zaangażowania, a tym samym wysokość zarobków, które były co prawda ograniczone, ale zależały od czasu pracy i poprawności wykonywanych zadań.

Także na Węgrzech w regionach objętych dużym bezrobociem spotyka się ostatnio rozwiązania polegające na obowiązkach przeprowadzenia robót publicznych na rzecz miasta w zamian za zasiłek i świadczenia socjalne. Wśród obywateli wykonujących prace publiczne dość często znajdowali się również Romowie.

Procentowy udział Romów w stosunku do obywateli Węgier jest stosunkowo wysoki, szczególnie w południowo-zachodniej i północno-wschodniej części kraju (ryc. 2). Ogółem liczba obywateli Węgier wg spisu powszechnego z 2011 r. to 9,34 mln, w tym liczba Romów to ok. 300 tys. (3,5%), lecz jak już wspomniano wcześniej – wg szacunków romskich badaczy – w rzeczywistości jest ona znacznie wyższa.

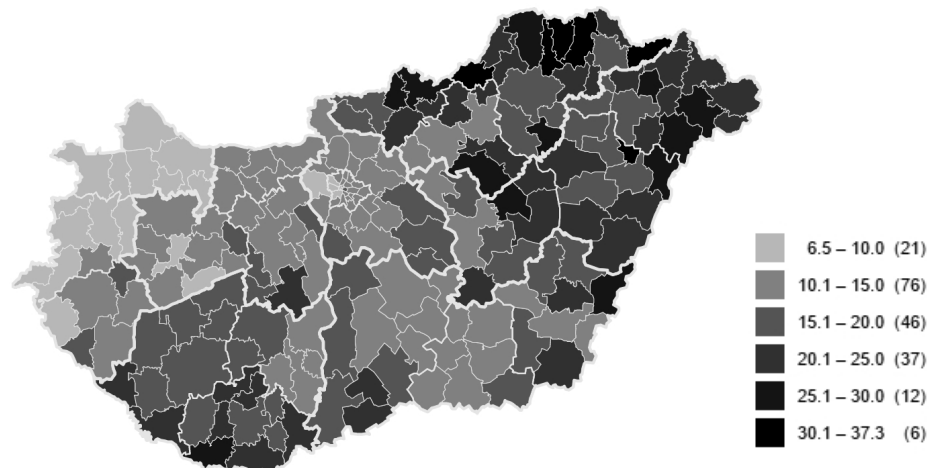
Niezależnie jednak od przyjętej oficjalnie czy szacunkowo liczby Romów na Węgrzech, ich rozmieszczenie (ryc. 2) w dużej mierze pokrywa się z rozmieszczeniem regionów węgierskich, w których występuje zagrożenie ubóstwem (por. raport: *Living conditions of the Roma: Substandard housing and health*, 2011) i wysokie bezrobocie (ryc. 3).

Ryc. 2. Udział Romów wśród ogółu obywateli Węgier w 2011 r. wg mikroregionów (w %)

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem kreatora map i danych Węgierskiego Centralnego Urzędu Statystycznego ze spisu powszechnego w 2011 r., www.ksh.hu/interactive_humaps

Ryc. 3. Liczba bezrobotnych na 100 osób zatrudnionych na Węgrzech w 2011 r. wg mikroregionów

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem kreatora map i danych Węgierskiego Centralnego Urzędu Statystycznego ze spisu powszechnego w 2011 r., www.ksh.hu/interactive_humaps

Pomimo szerokiej ochrony prawnej ze strony licznych organizacji publicznych działających na Węgrzech, w tym np. Urzędu ds. Równego Traktowania, i podjęcia przykładowo w 2010 r. aż 377 postępowań, a także działalności Programu Współpracy Narodowej, oraz Dekady Integracji Romów, nie udaje się na bieżąco rozwiązywać licznych problemów mniejszości romskiej. Dodatkowym utrudnieniem jest postępująca gettoizacja osiedli romskich na wsiach i w miastach przemysłowych oraz liczne akty dyskryminacji, a nawet agresji, także ze strony przedstawicieli węgierskiej polityki, czego najlepszym przykładem jest działalność wcześniej wspomnianej partii Jobbik.

Projekt „Common Goals – Common Ways” jako próba wypracowania rozwiązań edukacyjnych dla poprawy sytuacji społecznej i ekonomicznej mniejszości romskiej na Węgrzech

Szkolnictwo węgierskie od wielu lat zмага się z szeregiem problemów edukacyjnych, w tym zwłaszcza z trudnościami w zakresie kształcenia i szkolenia zawodowego. Główne trudności węgierskiego systemu szkolnictwa dotyczą jednak dostosowania szkoły do pracy ze zróżnicowaną społecznie i kulturowo młodzieżą, a nade wszystko, trudności edukacyjnych uczniów romskich, braku ich motywacji do nauki oraz problemów edukacyjnych uczniów szkół zawodowych.

Przykładem międzynarodowej współpracy na rzecz walki z powyższymi problemami jest węgierski projekt współfinansowany przez Unię Europejską: „Common Goals – Common Ways”, mający na celu wspieranie procesu udoskonalania jakości i innowacyjności w zakresie edukacji oraz transfer tzw. dobrych praktyk z krajów unijnych uczestniczących w projekcie. Twórcą projektu jest fundacja EduNet Foundation for New Educational Resources z siedzibą w Budapeszcie. Projekt finansowany był w ramach programu Leonardo da Vinci (Transfer of innovation, Multilateral Projects, Leonardo da Vinci Lifelong Learning Programme Education and Culture DG, „Common Goals – Common Ways” (2012-1-HU1-LEO05-05838), a jego czas trwania przewidziano na listopad 2012–grudzień 2014. Partnerami EduNet w projekcie byli przedstawiciele Niemiec: Euro-Training Centre z Monachium, Wielkiej Brytanii: Train’d Up w Menstrie koło Stirling i Polski: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie – Instytut Geografii (Świętek, Osuch, 2013). Przedmiotem projektu było wypracowanie takich działań i skutecznych rozwiązań edukacyjnych, aby możliwa była adaptacja w węgierskich szkołach programów i metod zaczerpniętych z doświadczeń innych krajów – Niemiec, a szczególnie systemu edukacyjnego Bawarii, a także Szkocji i Polski – w ramach współpracy z partnerami. Autorzy projektu postawili sobie za cel walkę z niewielkim zainteresowaniem tak potrzebnym dziś kształceniem zawodowym oraz pokonanie trudności w nawiązywaniu i utrzymywaniu przez szkoły zawodowe kontaktu z realnym rynkiem pracy, a także wzbudzenie chęci świadomego planowania kariery zawodowej uczniów. Podjęte wyzwania wymagały zastosowania specyficznych narzędzi pedagogicznych i bardziej indywidualnego podejścia do ucznia. Dla osiągnięcia tego celu twórcy projektu zaprosili do współpracy przedstawicieli różnych instytucji edukacyjnych z trzech wymienionych krajów.

Rozwiązania edukacyjne transferowane w ramach projektu

Projekt „Common Goals – Common Ways” w 2014 r. był w fazie testowania. W tym czasie węgierscy partnerzy wprowadzali w życie zdobyte dotychczas doświadczenia w wybranych placówkach oświatowych. Ostateczne wyniki testowania oraz wdrażania poszczególnych elementów projektu pokażą, czy transfer innowacji okazał się skuteczny na gruncie węgierskim i czy sprawdzone w innych krajach rozwiązania mogą wpłynąć na jeszcze lepsze wyniki

kształcenia uczniów oraz powinny być wprowadzane na większą skalę w węgierskim systemie edukacji (Świątek, Osuch, 2013).

Pierwszym zaczerpniętym programem jest niemiecki program orientacji zawodowej Pro-Vib, opracowany dla uczniów w wieku 13–15 lat w Bawarii. Jego wprowadzenie na Węgrzech przede wszystkim ma na celu wzrost motywacji młodych ludzi do nauki, przez zwiększenie świadomości uczniów w wyborze ścieżki kariery zawodowej i podniesienie znaczenia kształcenia zawodowego, a także ograniczenie zjawiska porzucania szkoły. Istotnym wydaje się powołanie stanowiska nauczyciela mentora (Bildungsbegleiter) jako skutecznej pomocy w planowaniu wyboru zawodu.

Drugim programem wykorzystywanym w projekcie jest szkocki program zachęcający młodych ludzi w wieku 15–20 lat także do świadomego planowania kariery zawodowej. Autorzy projektu wyrażają przekonanie, że adaptacja tego programu prawdopodobnie podniesie odpowiedzialność młodzieży i jej zaangażowanie w aktywne kształtowanie swojej kariery. W szkockim programie istotne są metody zindywidualizowanego wsparcia uczniów uczęszczających do szkół zawodowych, które mają na celu zachęcenie ich do dzielenia się problemami szkolnymi i osobistymi z ich nauczycielami – opiekunami. Wzorując się na doświadczeniach bawarskich nauczycieli, prowadzący projekt dokonują transferu metod praktycznego szkolenia ich nauczycieli – opiekunów, np. stosując metodę drzewek decyzyjnych w wyborze ścieżki kariery zawodowej oraz metodologię badań ankietowych – diagnostycznych. Ponadto metody i sposoby budowania partnerstwa między instytucjami edukacyjnymi są kolejnymi innowacjami zaczerpniętymi od partnerów ze Szkocji. Polegają one na tworzeniu lokalnych sieci współpracy szkół, zakładów pracy, samorządów i partnerów społecznych na rzecz rozwoju społeczności lokalnej, a także wspieraniu wysiłków społeczności celem zmniejszenia współczynnika porzucania szkół przez uczniów i kontynuacji edukacji zawodowej.

Wkład polskiego partnera dla autorów projektu stanowią cenne doświadczenia w zakresie znajomości problematyki edukacji Romów, którzy są największą mniejszością etniczną na Węgrzech (jak wspomniano, 3,5–10% populacji), silnie dotkniętą problemami społecznymi i ekonomicznymi. Kluczem do poprawy sytuacji mniejszości romskiej na Węgrzech, podobnie jak w Polsce, jest jasno określona przyszłość edukacyjna ich dzieci. W ramach współpracy zapoznano węgierskich partnerów z sytuacją społeczną Romów w Małopolsce oraz organizacją szkolnictwa romskiej mniejszości etnicznej w Polsce – w tym zmianą tej organizacji w ostatnich latach i likwidacją klas romskich. Przedstawiono również sposoby pracy z dziećmi romskimi w klasach integracyjnych oraz zadania stawiane specjalnie przygotowanym do tej pracy nauczycielom wspomagającym i asystentom romskim. Zwrócono uwagę na możliwość realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej, wskazując jego celowość, jak również – niestety – ograniczoną skuteczność w niektórych jego zakresach. Za pozytywne uznano każde wsparcie finansowe związane ze wspomaganiem edukacji młodych Romów, np. wyprawki szkolne, zajęcia wyrównawcze, zajęcia dodatkowe, posiłki w szkołach, wycieczki, system stypendialny (Świątek, Osuch, 2013).

Cennym doświadczeniem partnerów projektu podczas pobytu w Polsce była wizyta w Krakowie i zapoznanie się z pracą asystenta romskiego opiekującego się specjalnie przygotowaną świetlicą integracyjną dla dzieci w tym mieście. Niestety, partnerzy węgierscy wyrazili szczerze ubolewanie, że ich sytuacja finansowa nie pozwala na zatrudnienie asystentów romskich w liczbie gwarantującej skuteczność działań opiekuńczo-edukacyjnych. Wizyta w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie pozwoliła na szczegółowe zapoznanie się z pozaszkolnymi metodami edukacji oraz integracji dzieci polskich i romskich, co także zostało wykorzystane w przekazaniu doświadczeń partnerom na niższym etapie edukacyjnym – szkoły podstawowej.

Zespół Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie dodatkowo przygotował specjalną publikację – rodzaj przewodnika dla węgierskich nauczycieli pracujących z dziećmi romskimi. Ma on pomagać nauczycielom zrozumieć odmienność kulturową Romów, diagnozować i rozwiązywać problemy integracyjne w grupie oraz trudności dzieci romskich w nauce, ale także wskazywać konkretne przykłady metod pracy z romskimi uczniami oraz ich rodzicami. Opracowanie zawiera także narzędzie diagnostyczne do badania relacji uczniów w klasach węgiersko-romskich oraz wiele innych wskazówek i informacji dla nauczycieli i wychowawców pracujących w tym środowisku.

Przewodnik zawiera szczegółowy opis sugerowanych do realizacji działań, w formie kolejnych kroków budujących skuteczną organizację edukacji romskiej mniejszości etnicznej, do których zaliczono:

- rozpoznanie sytuacji (społecznej, ekonomicznej, kulturowej) uczniów romskich i określenie ich potrzeb,
- stworzenie uregulowań prawnych dla skutecznej organizacji szkolnictwa uczniów romskich,
- przygotowanie narzędzia do realizacji prawa w zakresie edukacji dzieci romskich, m.in. stanowisk asystenta romskiego i nauczyciela wspomagającego, wraz z opisem ich zakresów obowiązków i wymaganych kompetencji,
- działania na rzecz wsparcia dzieci romskich w codziennej realizacji obowiązku szkolnego,
- korzystanie z doświadczenia najlepszych, przykładowych placówek oświatowych i instytucji skutecznie realizujących edukację uczniów romskich.

Wspomniana publikacja jest obecnie – 2014 r. – testowana w węgierskich szkołach zaangażowanych w projekt. Wyniki badań przyniosą odpowiedź, czy proponowane działania mogą się przyczynić do skutecznej realizacji edukacji dzieci romskich na Węgrzech, tak jak przyczyniają się doń w Polsce.

Zakończenie

Najważniejszym wyzwaniem zarówno dla polskiego partnera, jak i dla późniejszego transferu innowacji do węgierskich szkół była próba odpowiedzi na pytanie, jak skutecznie edukować romskie dzieci. Pytanie to przyświecało członkom polskiej grupy projektowej – autorom artykułu – w trakcie tworzenia narzędzi edukacyjnych, a następnie propozycji ich adaptacji w warunkach węgierskich. Wymagało ono od naukowców dogłębnej analizy uwarunkowań edukacji romskich uczniów (kulturowych, społecznych, ekonomicznych, prawnych), analizy zmian i obecnego stanu systemu kształcenia Romów w Polsce oraz samodzielnych badań edukacyjnych. Na ich podstawie przedstawiono również nowe propozycje rozwiązań mogących odnieść skutek w szkołach węgierskich. Polski zespół z dużymi nadziejami czeka na wyniki fazy testowej projektu. Przydatność przygotowanego przezeń narzędzia na Węgrzech będzie bowiem, prócz źródła pomocy w edukacji romskich uczniów, również dowodem na zasadność i możliwość transferu dobrych praktyk edukacyjnych między krajami Unii Europejskiej.

Literatura References

- Benhabib, A., Merabet, A., Benachenhou, M., Grari, Y., Boudia, F., Merabet, H. (2014). Environmental and Individual Determinants of Female Entrepreneurship in Algeria: Applying the Structural Equation Modeling. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 2(1), 65-80.

- Daszkiewicz, N., (2014). Education as a Stimulating Factor for Entrepreneurship Development, *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 165-177.
- Dorocki, S., Brzegowy, P. (2014). Miejsce przedsiębiorczości w systemie edukacyjnym Francji i jej wpływ na aktywizację gospodarczą regionów. O idei l'esprit d'entreprise. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 287-302.
- Dorocki, S., Kilar, W., Rachwał, T. (2011). Założenia i cele Projektu „Krok w przedsiębiorczość” dla nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 7, 308-320.
- Fridrich, Ch. (2006). „Other people”, „Otherness” and „Regional Identity” from the Socio-geographical Perspective. In: *From the Margin to the Centre. Capturing the Perspectives of Young People from European Minority Group*, ed. Ch. Fridrich, Klagenfurt: Drava Verlag, 52-64.
- Grönfors, J., Trotta-Tuomi, M. (2006). The Roma Minority in Finland – an Overview. In: *From the Margin to the Centre. Capturing the Perspectives of Young People from European Minority Group*, ed. Ch. Fridrich, Klagenfurt: Drava Verlag, 152-155.
- Jasińska-Kania, A. (2009). Wykluczanie z narodu: dystanse społeczne wobec mniejszości narodowych i migrantów. W: A. Jasińska-Kania, S. Łodziński (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce – mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*. Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar, 39-57.
- Jimenez, J.J., Wach, K. (2014). The Entrepreneurial Profile of Students Participating in the Academic Entrepreneurship Source: Pilot Study Results. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 121-144.
- Kézdi, G., Surányi, E. (2009). *A Successful School Integration Program, An Evaluation of the Hungarian National Government's School Integration Program 2005-2007*. Budapeszt: Roma Education Found.
- Kemény, I., Janky, B., Lengyel, A. (2004). *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapeszt, 37-39.
- Kilar, W., Rachwał, T. (2014). Postrzeganie zakładania własnej działalności gospodarczej jako przejaw postawy przedsiębiorczej studentów kierunków nieekonomicznych. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 111-130.
- Kosała, M. (2014). Badanie postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży jako fundament kształtowania postawy odpowiadającej wyzwaniom współczesnego świata. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 317-340.
- Kulig-Moskwa K., Strzelczyk A. (2014). Postawy i zachowania przedsiębiorcze studentów na przykładzie Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu – wyniki badań własnych. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 81-94.
- Kurek, S., Rachwał, T. (2009). The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union. *Europa XXI*, 19, 127-142.
- Kurek, S., Rachwał, T., Szubert, M. (2012). Kształtowanie kompetencji biznesowych uczniów gimnazjum w świetle opinii nauczycieli na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach europejskiego projektu FIFOB, *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 8, 24-36.
- Kwieciński, L., Młodzińska-Granek, A. (2014). Academic Entrepreneurship in the Humanities and Social Sciences: Research Conducted among Students of Wrocław University, *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 33-49.
- Milewski, J. (2001). *Romowie żyją wśród nas*. Suwałki: Wydawnictwo Stowarzyszenia „Integracja”.
- Mirga, A. (2010). *Niechciani współobywatele*. W: *Przyszłość Romów w Polsce*. Warszawa: Instytut Obywatelski, 23-25.
- Mróz, L. (1986). Wyróżnianie grupy własnej przez Cyganów w Polsce: swojskość, inność, obcość. W: *Etnografia Polska*. t. XXX, z. 1, 139-162.
- Nowicka, E. (2007). *Romowie i świat współczesny*. W: P. Borek (red.), *Romowie w Polsce i Europie*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 124-147.
- Najda, M., Wach, K. (2008). Lifelong Learning in the Fields of Tourism in the European Union Taking Poland into Special Consideration, W: M. Bednarczyk (ed.), *Entrepreneurship in Tourism and Sport Business*, Kraków: Fundacja dla Uniwersytetu Jagiellońskiego, 45-58.
- Osuch, W. (2008). Problem aktywizacji społecznej i zawodowej romskiej mniejszości narodowej w Austrii na przykładzie miasta Oberwart. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 4, 195-201.
- Osuch, W., Dwojak, A. (2009). Wspieranie przedsiębiorczości przez przeciwdziałanie marginalizacji społeczno-ekonomicznej grup nieprzystosowanych do konkurencji w gospodarce rynkowej jako dążenie do zrównoważonego rozwoju społeczeństwa informacyjnego (na przykładzie mniejszości romskiej). *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 5, 244-253.

- Osuch, W., Świętek, A. (2013). *Informacja o międzynarodowym projekcie „Common Goals – Common Ways”*. W: Z. Ziolo, M. Borowiec (red.), *Problematyka 29. Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. „Zmiany struktury przestrzennej przemysłu i usług w warunkach kryzysu gospodarczego”*. Kraków – Warszawa: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Komisja Geografii Przemysłu, 119-121.
- Paszko, A., Sułkowski, R., Zawicki, M. (red.). (2007). *Romowie na rynku pracy*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej.
- Piróg, D. (2014). The impact of degree programme educational capital on the transition of graduates to the labour market. *Studies in Higher Education* (online), 1–15.
- Piróg, D. (2015). *Przechodzenie absolwentów studiów geograficznych na rynek pracy: proces, determinanty, predykcja*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Poruncia, A., Nichersu, J. (2006). The Roma Minority in Romania and in Eastern Romania – an Overview. In: *From the Margin to the Centre. Capturing the Perspectives of Young People from European Minority Group*, ed. Ch. Fridrich, Klagenfurt: Drava Verlag, 75-83.
- Probst-Thayanandasivam, S. (2006). The Roma Minority in Austria – an Overview In: *From the Margin to the Centre. Capturing the Perspectives of Young People from European Minority Group*, ed. Ch. Fridrich, Klagenfurt: Drava Verlag, 117-122.
- Quality of life in ethnically diverse neighbourhoods*. (2011). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Rachwał, T. (2010). Chapter 9. Entrepreneurship Education as a Growth Stimulus for Family Firms. W: Surdej A. Wach K. (red.), *Exploring the Dynamics of Entrepreneurship*, Toruń: A. Marszałek Publishing House, 139-156.
- Rantanen, T., Pawlak, A., Toikko, T. (2015). The Significance of Social Welfare Attitudes in Young People's Entrepreneurial Intentions. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(1), 43-60.
- Rokhman, W., Ahamed, F. (2015). The Role of Social and Psychological Factors on Entrepreneurial Intention among Islamic College Students in Indonesia. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(1), 29-42.
- Safin, K. (2014). Przedsiębiorcze zachowania studentów – stan i konsekwencje dla dydaktyki, *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 327-340.
- Szymańczak, J. (2011). Społeczność Romów w Polsce. W: *Analizy Biura Analiz Sejmowych*, 1(45), Warszawa.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 246-257.
- Wach, K. (2014). Edukacja dla przedsiębiorczości: pomiędzy przedsiębiorczą pedagogiką a edukacją ekonomiczną i biznesową. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 11-32.
- Wach, K. (2015). Środowisko biznesu rodzinnego jako stymulanta intencji przedsiębiorczych młodzieży akademickiej, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 16(7/3), 25-40.
- Wójcik, K. (2011). *Sytuacja prawna i społeczna Romów na Węgrzech*. W: A. Frąckowiak-Adamska, A. Śledzińska-Simon (red.), *Sytuacja prawna i społeczna Romów w Europie. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, 12, Uniwersytet Wrocławski, 141-161.
- Zbierowski, P. (2014). Determinanty intencji przedsiębiorczej studentów – wyniki badań. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 51-63.

Źródła internetowe:

- Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013*. (2013, 2 lutego). Pozyskano z: http://www.msw.gov.pl/portal/pl/185/2982/Tresc_Programu.html
- Sprawozdania z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce za lata 2004–2012*. (2013, 2 lutego). Pozyskano z: <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spoile/program-na-rzecz-spoile/program-na-rzecz-spoile-1/6978,Sprawozdania-z-realizacji-Programu-na-rzecz-spoile-romskiej-w-Polsce-w-201.html>

Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r., KOM 2011 nr 173, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. (2013, 12 lutego). Pozyskano z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0173:FIN:PL:PDF>

Living conditions of the Roma: Substandard housing and health. (2012). European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Pozyskano z:

<http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/efl2021.htm>

http://wyborcza.pl/1,76842,14270513,Slowacy_oddzielili_Romow_kolejnym_murem.html

<http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/988624,Policja-zlikwidowala-obozowisko-Romow-pod-Paryzem>

http://metro.gazeta.pl/Wydarzenia/1,133290,15759142,Rozmowa_z_Michalem_Syska__dyrektorem_Osrodka_Mysli.html

Agnieszka Świętek, dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Dydaktyki Geografii.

Urodzona w Krakowie, absolwentka kierunku geografia na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie, doktor nauk o Ziemi w zakresie geografii. Jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym na stanowisku adiunkta w Zakładzie Dydaktyki Geografii Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN. Prowadzi zajęcia dydaktyczne m.in. z dydaktyki geografii, edukacji regionalnej i regionu Małopolska. Jej zainteresowania obejmują trzy zakresy badawcze: dydaktykę geografii, problematykę przedsiębiorczości oraz sytuację romskiej mniejszości etnicznej w Polsce.

Agnieszka Świętek, PhD., Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Didactics of Geography.

Was born in Cracow and graduated from the Faculty of Geography at the Pedagogical University of Cracow, PhD. in geography. She is a university lecturer employed in the Department of Didactic Geography, Institute of Geography at the Pedagogical University of Cracow. She runs classes from: geography teaching, regional education, Malopolska region. Her interests comprise three research areas: geographical education, issues of entrepreneurship and the situation of Roma ethnic minority in Poland.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Dydaktyki Geografii
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: swietekaga@wp.pl

Wiktor Osuch, dr hab., profesor Uniwersytetu Pedagogicznego, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Dydaktyki Geografii. Urodzony w Krakowie. Absolwent kierunku geografia na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN. Doktor habilitowany nauk społecznych. Jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym w Zakładzie Dydaktyki Geografii, Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN. Prowadzi zajęcia dydaktyczne m.in. z dydaktyki geografii w gimnazjum i w szkole ponadgimnazjalnej, komunikacji interpersonalnej. Jest opiekunem praktyk zawodowych studentów, prowadzi seminarium magisterskie z zakresu koncepcje i praktyki wychowania. Zainteresowania naukowe autora w obrębie dydaktyki geografii obejmują: kształcenie nauczycieli, praktyki nauczania w szkole, profesjonalne kompetencje nauczycieli geografii, kompetencje kluczowe, metody kształcenia, programy nauczania i podręczniki.

- Wiktor Osuch,** PhD., associate professor at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Didactics of Geography.
Born in Cracow and graduated from the Faculty of Geography at the Pedagogical University of Cracow, Associate Professor in the field of social sciences. He is a university lecturer employed in the Didactics of Geography Department, Institute of Geography at the Pedagogical University of Cracow.
Teaching Duties (courses taught): Geography education – Didactic geography in lower and upper secondary schools, Interpersonal communication, Student's teaching practice, Concepts of the education internships, Didactic geography seminar. Research Interest in the field of didactic geography: teacher's education, teaching practice, geography teacher's professional competences, key competences, teaching methods, geography curriculum and school-books.
- Adres/Address:** Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Dydaktyki Geografii
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: wiktos@wp.pl
- Tomasz Rachwał,** dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej.
Członek Krajowej Rady Przedsiębiorczości. Pełni m.in. funkcję Kierownika Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, Sekretarza Naukowego Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Zastępcy Redaktora Naczelnego czasopism: *Przedsiębiorczość – Edukacja*, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica* oraz członka redakcji *Entrepreneurial Business and Economics Review*. Autor lub współautor podręczników szkolnych i akademickich z zakresu geografii ekonomicznej i przedsiębiorczości. Jego zainteresowania badawcze skupiają się przede wszystkim na problematyce przemian struktur przestrzennych przemysłu, funkcjonowania różnych branż działalności gospodarczej, restrukturyzacji przedsiębiorstw oraz roli przedsiębiorczości w rozwoju układów przestrzennych, a także edukacji w zakresie przedsiębiorczości.
- Tomasz Rachwał,** PhD. Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Entrepreneurship and Spatial Management
Member of the National Council for Entrepreneurship. Head of Department of Entrepreneurship and Spatial Management of Institute of Geography of the Pedagogical University of Cracow, Scientific Secretary of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society, Deputy Editor in Chief of the following journals: *Entrepreneurship – Education*, *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, and member of the editorial board of *Entrepreneurial Business and Economics Review*. Author or co-author of school and academic textbooks on economic geography and entrepreneurship. His research interests focus primarily on the issue of change of spatial structures of industry, the functioning of various branches of industrial activity, corporate restructuring and the role of entrepreneurship in the development of spatial systems as well as entrepreneurship education.

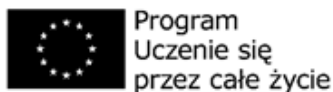
Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: T.Rachwal@up.krakow.pl

Sławomir Kurek, dr hab., profesor Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej. Geograf społeczno-ekonomiczny. Członek Komitetu Nauk Demograficznych PAN. Pełni m.in. funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Geografii ds. Nauki i Współpracy Zagranicznej, kierownika studiów doktoranckich z geografii oraz redaktora naczelnego czasopisma *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, *Studia Geographica*. Jego zainteresowania badawcze skupiają się przede wszystkim na problematyce przemian struktur społeczno-demograficznych Polski i Europy, procesów suburbanizacji w obszarach metropolitalnych oraz edukacji w zakresie przedsiębiorczości.

Sławomir Kurek, PhD, associate professor at the Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography. A socio-economic geographer. Member of the Committee on Demographic Studies of the Polish Academy of Sciences. He is, among other activities, the Deputy Head for Research and International Relations of Institute of Geography, Head of Doctoral Studies in geography at the Pedagogical University, and Editor in Chief of *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, *Studia Geographica*. Research interests focus primarily on the issue of changes of the socio-demographic structures in Poland and Europe, suburbanisation processes in metropolitan areas, as well as entrepreneurship education.

Adres/Address: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: sgkurek@up.krakow.pl

Niniejsza publikacja powstała w ramach realizacji międzynarodowego projektu transferu innowacji „Common Ways – Common Goal” przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej. Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

„Przedsiębiorczość – Edukacja”

„Przedsiębiorczość – Edukacja” (ang. Entrepreneurship – Education) to czasopismo wydawane corocznie od 2005 r. (początkowo jako seria wydawnicza o charakterze monograficznym) przez Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie we współpracy z różnymi partnerami. Poszczególne tomy zawierają prace wpisujące się w problematykę określoną tytułem danego numeru. Część prac każdego tomu poświęcona jest zagadnieniom edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Według listy B czasopism MNiSW z 2014 r. posiada ono 6 pkt. Czasopismo jest indeksowane w bazach czasopism, m.in. Google Scholar, BazEkon oraz IndexCopernicus.

Zapraszamy do lektury i nadsyłania artykułów.

Strona internetowa czasopisma w języku polskim i angielskim z dostępem do archiwalnych numerów: www.p-e.up.krakow.pl
e-mail redakcji: pe@up.krakow.pl

Wykaz opublikowanych dotychczas tomów:

- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2005). *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne*, Przedsiębiorczość – Edukacja, 1, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Wydawnictwo „MiWa”, Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2006). *Rola przedsiębiorczości w podnoszeniu konkurencyjności społeczeństwa i gospodarki*, Przedsiębiorczość – Edukacja, 2, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2007). *Rola przedsiębiorczości w aktywizacji gospodarczej*, Przedsiębiorczość – Edukacja, 3, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2008). *Rola przedsiębiorczości w gospodarce opartej na wiedzy*, Przedsiębiorczość – Edukacja, 4, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2009). *Rola przedsiębiorczości w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego*, Przedsiębiorczość – Edukacja, 5, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2010). *Przedsiębiorczość w warunkach integracji europejskiej*, Przedsiębiorczość – Edukacja, 6, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa – Kraków.

- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2011). *Przedsiębiorczość w warunkach globalizacji / Entrepreneurship in the Conditions of Globalization*, Przedsiębiorczość – Edukacja / Entrepreneurship – Education, 7, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2012). *Rola przedsiębiorczości w edukacji / The Role of Entrepreneurship in Education*, Przedsiębiorczość – Edukacja / Entrepreneurship – Education, 8, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2013). *Przedsiębiorczość w warunkach kryzysu gospodarczego / Entrepreneurship in the Conditions of Economic Crisis* Przedsiębiorczość – Edukacja / Entrepreneurship – Education, 9, wydawnictwo Nowa Era, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Ziolo Z., Rachwał T. (red.). (2014). *Rola przedsiębiorczości w rozwoju firm i układów przestrzennych / The role of entrepreneurship in the development of enterprises and spatial systems*, Przedsiębiorczość – Edukacja / Entrepreneurship – Education, 10, Warszawa-Kraków: Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, wydawnictwo Nowa Era.

oprac. Tomasz Rachwał

Wykaz ogólnopolskich i międzynarodowych konferencji naukowych z cyklu poświęconego problematyce przedsiębiorczości

Organizatorzy:

- Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
- wydawnictwo Nowa Era
- Fundacja „Edukacja dla Społeczeństwa”
- Komisja Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego

Wykaz konferencji:

- I Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne”, Kraków, 27–28 września 2004 r.
- II Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w podnoszeniu konkurencyjności społeczeństwa i gospodarki” ze specjalną sesją „Rola etyki w przedsiębiorczości”, Kraków, 10–11 października 2005 r.
- III Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w aktywizacji gospodarczej”, Kraków, 9–10 października 2006 r.
- IV Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w gospodarce opartej na wiedzy” ze specjalną sesją pt. „Rola etyki w przedsiębiorczości”, Kraków, 8–9 października 2007 r.
- V Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego” połączona z I Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 6–7 października 2008 r.
- VI Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Przedsiębiorczość w warunkach integracji europejskiej” połączona z II Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 5–6 października 2009 r.
- VII Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w warunkach globalizacji” połączona z III Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 4–5 października 2010 r.
- 8. Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w edukacji” (The Role of Entrepreneurship in Education) połączona z 4. Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 3–4 października 2011 r.
- 9. Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Przedsiębiorczość w warunkach kryzysu gospodarczego” (Entrepreneurship in the Conditions of Economic Crisis) połączona z 5. Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 8–9 października 2012 r.
- 10. Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Rola przedsiębiorczości w rozwoju firm i układów przestrzennych” (The Role of Entrepreneurship in the Development of Enterprises and Spatial Systems) połączona z 6. Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 7–8 października 2013 r.
- 11. Międzynarodowa Konferencja Naukowa nt. „Rola przedsiębiorczości w rozwoju społeczno-gospodarczym układów przestrzennych” (The Role of Entrepreneurship in Socio-Economic Development of Spatial Systems), połączona z 7. Ogólnopolskim Zjazdem Nauczycieli Przedsiębiorczości, Kraków, 6-7 października 2014 r.

oprac. Tomasz Rachwał

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
Introduction	6

Część 1

Przedsiębiorczość w rozwoju układów przestrzennych

Zbigniew Ziolo, Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego układów przestrzennych	8
Krzysztof Wach, Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego: przegląd literatury	24
Monika Płaziak, Tomasz Rachwał, „Przedsiębiorczy region” – zarys koncepcji w świetle analizy roli w przedsiębiorczości w krajowej strategii rozwoju regionalnego	37
Jacek Strojny, Anna Prusak, Programowanie rozwoju przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny	50
Jacek Strojny, Michał Kościółek, Przedsiębiorczość Polski Wschodniej – ocena potencjału rozwojowego z wykorzystaniem analizy porównawczej	64
Iwona Kopacz-Wyrwał, Przedsiębiorczość a poziom życia na obszarach wiejskich Polski Wschodniej	82
Jacek Strojny, Dawid Karaś, Regionalny rynek pracy – analiza sytuacji ludzi młodych w Polsce Wschodniej	98
Celina Grażyna Gabińska, Kluczowe problemy społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości	111
Michał Kościółek, Jacek Strojny, Zastosowanie <i>smart specialisation</i> przy wykorzystaniu benchmarkingu na przykładzie województwa podkarpackiego i małopolskiego	128
Monika Borowiec-Gabryś, Sławomir Dorocki, Małgorzata Zdon-Korzeniowska, Aktywność samorządów terytorialnych w tworzeniu gospodarki opartej na wiedzy w województwie małopolskim	140
Agnieszka Gil, Marcin Semczuk, Uwarunkowania współczesnych zmian w sieci szkół podstawowych na obszarach wiejskich województwa małopolskiego	152
Sławomir Dorocki, Paweł Brzegowy, Intensyfikacja usług uzdrowiskowych w Polsce po okresie transformacji systemowej	165

Część 2

Przedsiębiorczość w rozwoju przedsiębiorstw i sektora turystyki

Danuta Janczewska, Postawy przedsiębiorcze w zarządzaniu marketingowo-logistycznym mikroprzedsiębiorstwem – ujęcie regionalne	178
Hanna Mizgajska, Współpraca małych i średnich przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu w latach 2007–2013 na przykładzie województwa wielkopolskiego	189
Monika Płaziak, Anna Irena Szymańska, Uwarunkowania działalności przedsiębiorców i rolników na placach targowych na przykładzie Nowej Huty	203

Łukasz Wściubiak, Innowacyjność przedsiębiorstw jako warunek rozwoju społeczno-gospodarczego w okresie zawirowań makroekonomicznych. Przykład małych i średnich przedsiębiorstw wysokich technologii w Polsce	218
Jerzy Janczewski, Czynniki sukcesu małego przedsiębiorstwa transportowego. Analiza wybranego przypadku	232
Andrzej Tokarski, Kierunki ewolucji systemu upadłościowego w Polsce	244
Janusz Kot, Ewa Kraska, Wybrane aspekty innowacyjności przedsiębiorstw zlokalizowanych w klastrach województwa świętokrzyskiego	261
Kaja Kudelko, Zarządzanie zasobami ludzkimi w zespole projektowym na przykładzie grupy choreograficznej	274
Marta Zygiel, Jak zostać przedsiębiorcą zagranicznym w Polsce? Prawne i praktyczne aspekty prowadzenia działalności gospodarczej przez przedsiębiorców zagranicznych w Polsce	284
Paweł Marek Woroniecki, Regulacje prawne dotyczące operowania przez przedsiębiorców w sferze turystyki a funkcjonowanie samorządu terytorialnego	290
Krzysztof Sala, Baza noclegowa jako czynnik rozwoju regionów w Polsce	301
Tomasz Padło, Granice państwowe jako atrakcja turystyczna i szansa rozwoju obszarów peryferyjnych	314
Witold Warcholik, „Perły Małopolski” – impreza biegowa jako okoliczność do rozwoju przedsiębiorczości w obrębie i sąsiedztwie obszarów chronionych	327
Marcin Popiel, Innowacyjne rozwiązania w dostosowywaniu przestrzeni miejskiej i rozwoju turystyki dla osób z niepełnosprawnością na przykładzie wybranych miast europejskich	339
Anna Dubińska, Aktywność fizyczna i turystyczna wśród uczestników Uniwersytetów Trzeciego Wieku na przykładzie Krakowa	351

Część 3

Przedsiębiorczość w edukacji i działaniach instytucji publicznych

Danuta Piróg, Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego	364
Marek Ziarko, Sławomir Dorocki, Rose Boutron, Planowanie kariery zawodowej w procesie kształcenia we Francji	377
Mariola Tracz, Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i nauczycieli – studium porównawcze	391
Agnieszka Świętek, Działania publiczne na rzecz grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym na przykładzie romskiej mniejszości etnicznej w województwie małopolskim	401
Agnieszka Świętek, Wiktor Osuch, Tomasz Rachwał, Sławomir Kurek, Projekt „Common goals – common ways” jako przykład aktywizacji grupy Romów zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym	415

CONTENTS

Introduction	6
--------------------	---

Part 1

Entrepreneurship in the development of spatial systems

Zbigniew Ziolo, Entrepreneurship as a factor of the socio-economic development of spatial systems	8
Krzysztof Wach, Entrepreneurship as a factor of socio-economic development: literature review	24
Monika Płaziak, Tomasz Rachwał, "Entrepreneurial region" – an outline of the concept in the light of an analysis of the role of entrepreneurship in the national strategy of regional development	37
Jacek Strojny, Anna Prusak, Entrepreneurship development programming by local and regional government	50
Jacek Strojny, Michał Kościółek, Entrepreneurship in Eastern Poland – the evaluation of development potential using comparative analysis	64
Iwona Kopacz-Wyrwał, Entrepreneurship vs the standard of living in the rural areas of Eastern Poland	82
Jacek Strojny, Dawid Karaś, Regional labour market – the analysis of the situation of young people in Eastern Poland	98
Celina Grażyna Gabińska, Key socio-economic problems in rural areas of Podlasie Voivodeship in the context of the development of entrepreneurship	111
Michał Kościółek, Jacek Strojny, The application of smart specialisation using the method of benchmarking on the example of the Podkarpacie and Malopolskie Voivodeships	128
Monika Borowiec-Gabryś, Sławomir Dorocki, Małgorzata Zdon-Korzeniowska, The activities of local self-governments in the implementation of a knowledge-based economy in the Malopolskie Voivodeship	140
Agnieszka Gil, Marcin Semczuk, The conditioning of contemporary changes in the network of primary schools in rural areas of the Malopolskie Voivodeship ...	152
Sławomir Dorocki, Paweł Brzegowy, Intensification of spa services in Poland following the system transformation period	165

Part 2

Entrepreneurship in the development of enterprises and tourism industry

Danuta Janczewska, The attitude of entrepreneurship in marketing and logistics management of microenterprises – the regional interpretation	178
Hanna Mizgajska, SME cooperation with Business Environment Institutions in the years 2007-2013 on the example of Wielkopolskie Voivodeship	189
Monika Płaziak, Anna Irena Szymańska, Conditioning of 'entrepreneurs' and farmers' activities at outdoor markets, on the example of Nowa Huta	203

Łukasz Wściubiak, Innovativeness of enterprises as a condition for socio-economic development in the period of macroeconomic turbulence. The example of small and medium-sized high-tech enterprises in Poland	218
Jerzy Janczewski, Success factors in a small transport company. A case analysis	232
Andrzej Tokarski, Directions of evolution of the bankruptcy system in Poland	244
Janusz Kot, Ewa Kraska, Selected aspects of innovative companies within the clusters of the Swietokrzyskie Voivodeship	261
Kaja Kudelko, Human resource management in a project team on the example of a dancer's group	274
Marta Zygiel, How to become a foreign entrepreneur in Poland? Legal and practical aspects of business activity of foreign entrepreneurs in Poland	284
Paweł Marek Woroniecki, Provisions of a law referring to operating by entrepreneurs in the sphere of tourism and functioning of territorial self-government	290
Krzysztof Sala, The accommodation sector as a factor in the development of regions in Poland	301
Tomasz Padło, State borders as a tourist attraction and an opportunity for the development of peripheral areas	314
Witold Warcholik, Pearls of Malopolska – a running event as a factor for the development of entrepreneurship within and adjacent to protected areas	327
Marcin Popiel, Innovative solutions in adapting urban space and tourism development for people with disabilities on the example of selected European cities	339
Anna Dubińska, Physical and tourist activity among students of Universities of the Third Age on the example of Cracow	351

Part 3

Entrepreneurship in education and activities in public institutions

Danuta Piróg, Entrepreneurial competences: theoretical deliberations and their illustrations in higher education	364
Marek Ziarko, Sławomir Dorocki, Rose Boutron, Planning a professional career in the educational process in France	377
Mariola Tracz, The subject of the basic of entrepreneurship in the opinions of students and teachers – comparison study	391
Agnieszka Świętek, State action for groups at risk of social and economic exclusion on the example of the Roma ethnic minority in the Malopolskie Voivodeship	401
Agnieszka Świętek, Wiktor Osuch, Tomasz Rachwał, Sławomir Kurek, The project “Common Goals – Common Ways” as an example of activation of Roma group at risk of social and economic exclusion	415

ISSN 2083-3296